Lærebog

i

Geographien,

efter **Steins** kleine Geographie für Gymnasien und Schulen,

af

C. F. Ingerslev, A. M.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Directeur **Jens Hostrup Schultz**,
Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

1838.

Efter den første Plan for denne Bog skulde der kun leveres en Oversættelse af Steins kleine Geographie für Gymnasien und Schulen, hvilken skulde tjene baade som Haandbog og som Lærebog, idet ved forskjellig Tryk det, der skulde læres, adskiltes fra det, der kun hørte til Haandbogen. Imidlertid erkjendte siden baade Forlæggeren og jeg, hvor vanskeligt det vilde være at indrette Bogen overeensstemmende med disse tvende Classer af Læseres Tarv, og vi bleve derfor enige om at bestemme den blot til Lærebog, hvortil formeentligen ogsaa er mere Trang. Dette maatte bevirke, at den Danske Bearbeidelse paa mange Steder blev ikke lidet forskjellig fra Originalen, deels fordi man hverken kunde eller burde byde vore Disciple den Masse af Navne paa Stæder o. M., som findes i de fleste Tydske Skolegeographier, deels fordi Steins Geographie i visse Dele endnu mere end de fleste andre Bøger af denne Art laborerer af en nokſom omtalt Feil, for megen Detail, deels endeligen fordi i den nyeste Udgave af Steins Bog den sidste halve Deel er noget forskjellig fra den første. Ved Europa er nemlig Oversigten over de physiske Forhold og Beskrivelsen af Landenes naturlige Beskaffenhed for det Meste ufuldstændig og usammenhængende, imedens den ved de øvrige Verdensdele i det Hele er meget god og tilfredsstillende. Heraf fulgte, at ved Europa paa de fleste Steder denne Deel maatte omarbeides af mig (overhovedet er ved Europa det Meste forandret), imedens jeg ved de øvrige

Verdensdele, især Asien og Africa, blot behøvede at levere en lidt forkortet Oversættelse, da jeg intet Bedre vidste at sætte istedetfor Originalens. Herved er, haaber jeg, tilveiebragt større Overeensstemmelse imellem Bogens forskjellige Dele. Europa er dog i denne Henseende behandlet udførligst, men dette bør da vel og skee ved den os nærmeste og vigtigste Verdensdeel. Herved er Prof. Schouws "Europa" heelt igjennem lagt til Grund og paa de fleste Steder ganske fulgt. Skulde det synes Nogen, at jeg der vel stærkt har benyttet en Andens Arbeide, da betænke han, at denne Bog endnu staaer næsten ene (ingen Ritter eller Humbold havde ved Europa arbeidet forud for Schouw), saa at jeg enten maatte i det Hele holde mig til den, eller undlade at give Uddrag af saadanne Oversigter, som den indeholder: men derimod havde nok Sagen været slet tjent. Og at jeg skulde selv sætte noget Bedre istedetfor det, jeg kunde hente fra hiint ypperlige Værk, vil vist Ingen vente af mig. Endeligen mener jeg, at det er den Frugt, Videnskabernes Koryphæer især attraae af deres Arbeider, at disses Resultater gaae over i Livet og benyttes af dem, der skrive for de Lærende eller for Lægfolk: idetmindste er jeg vis paa, at den Forfatter, jeg her har benyttet, sætter en høi Priis paa denne Frugt af sit Arbeide. De, der saaledes støtte sig paa Andre, bør taknemmeligen paaskjønne, hvad de skylde disse: dette gjør jeg. Dernæst bør de benytte Hines Arbeider med Indsigt og Skjønsomhed: derfor har jeg bestræbt mig, uden at jeg tør haabe, at det allevegne er lykkedes mig. — Hvad jeg her har sagt om Beskrivelsen af de naturlige Forhold ved Europa, gjelder ogsaa om den korte Udsigt over Varmens Fordeling over Jordkloden o. s. v., som i Indl. § 18 og § 21 er meddeelt: den skyldes Prof. Schouws Plante-

geographie. — Som en Bog, af hvilken jeg har havt megen Nytte, bør jeg nævne de i 1833 udkomne "Grundtræk af den rene Geographie": specielt at nævne de øvrige af mig benyttede Hjelpemidler er formeentligen hverken passende eller nødvendigt.

Det er allerede i det Foregaaende antydet, at jeg har bestræbt mig for at fremstille de physiske Forhold og Landenes naturlige Beskaffenhed fuldstændigere og i mere Sammenhæng end det er skeet i de hidtil i de lærde Skoler brugelige Geographier (da jeg derunder indbefatter en af mig selv tidligere udgiven Bog, mener jeg at have Ret til at sige dette). At jeg deri allevegne skulde have truffet det rette Maal, tør jeg ikke vove at haabe, men den indsigtsfulde Lærer vil uden altfor stor Uleilighed kunne lægge til og tage fra efter sin Overbeviisning. Med "den physiske Geographie" bør efter min Mening Undervisningen i Skolen begynde, hvorimod jeg troer, at den og "den politiske Geographie" bedst behandles i Forening, i den samme Lærebog, ikke som Nogle have villet og tildeels forsøgt, beqvemmest adskilles. At afhandle dette udførligere vilde imidlertid her være for vidtløftigt, og jeg haaber paa et andet Sted snart at finde Leilighed dertil. — Denne Bog vil formeentligen, ved hensigtsmæssigt Udvalg, vel kunne benyttes i alle en Skoles Classer*): skulde den vinde en saadan Udbredelse, at det

*) Jeg tænker mig for den geographiske Undervisning et tredobbelt Cursus som det meest passende. I det første skulde Hovedtrækkene af den mathematiske og physiske Geographie meddeles, saa at Disciplene fik en Oversigt over Jordkloden's Beskaffenhed og Hovedinddelinger, blot støttet paa de naturlige Forhold; af den politiske G. kun Hovedmomenterne. I det andet Cursus skulde alt (eller næsten alt) Øvrigt af den physiske Geographie meddeles, og af den politiske G. omtrent f. Ex. det, som i denne Bog staaer med den større Skrift. I det tredie Cursus skulde den mathematiske og politiske Geographie læses fuldstændigen, og det

kunde anſees henſigtsmæssigt, haaber jeg at kunne levere en med Hensyn paa denne Bog og efter den i Noten antydede Plan udarbeidet kort Lærebog for de første Begyndere, da en saadan dog i flere Henseender vilde være bequemmere for disse at bruge.

Denne Lærebog indeholder ikke lidet færre Navne (især paa Stæder) og mindre Detail end de hidtil brugelige: dog har jeg ikke gjort saa stor en Indskrænkning heri, som jeg vel veed, at Nogle ønske, fordi jeg endnu ikke er blevet overbeviist om Nødvendigheden deraf eller om Sandheden af alt det, som herom er blevet sagt. Jeg vil derfor, da her igjen er kommet Meget til som i hine Læreboger ikke findes, ikke just paastaae, at denne Lærebog er lettere end disse: Nogle ville maaskee endog finde den sværere. Men foruden Andet, som i denne Anledning kunde være at sige, maa det ogsaa betænkes, at det ikke var let baade at gjøre Bogen lettere og tillige nogenlunde at benytte Videnskabens overordentlige Udvidelse i de senere Aar. Men een Gang for alle maa jeg gjøre opmærksom paa, at Adskilligt findes i denne Bog, som ingenlunde er bestemt til at læres udenad. Hertil regner jeg Angivelsen af Temperaturforhold og tildeels af Bjergenes Høide, dernæst af Indbyggernes Antal i mindre vigtige Stæder, af Statsindtægterne o. m. D. Jeg antager, at slige Talangivelser ere det korteste og letteste Middel til at betegne for Disciplene den omtrentlige Størrelse af og Forholdet imellem slige Gjenstande, hvilket er det de skulle vide. De politiske Inddelinger (Departementer, Kredse o. s. v.) ere

Hele samles til en Totalanskuelse med saamegen Udvidelse og Fuldstændighed, som enhver Lærer kan vinde Tid til og finder raadeligt. — At lade Disciplene allerede i Mellemclasserne læse Alt i denne Bog, anseer jeg ingenlunde for tilraadeligt.

paa de fleste Steder tilføiede, men ikke for at læres udenad (hvilket da vel ogsaa kun sjeldent er skeet): de optage i denne Bog kun saare liden Plads, og jeg kan heller ikke indrømme, at det er saa ganske uden Nytte at kjende dem, som Nogle mene.

Udtalen af de fremmede Navne er tilføiet, undtagen af de Franske, hvor det syntes mindre fornødent. — Danmark er behandlet udførligere end sædvanligen skeer, Noget hvorpaa, som mig synes, Fædrelandet har Fordring. Der er ikke begyndt dermed, fordi jeg ønskede at følge den ved Oversigten af Europa antagne Orden: den, som heri er uenig med mig, kan let afvige fra mig ved at tage Landene i den Orden, som han ønsker. — Til Slutning er tilføiet en kort Forklaring (meest efter Rawerts Varelexicon) over nogle under Rubriken "Producter" forekommende naturhistoriske Gjenstande, især saadanne, som ere vigtige for Handelen o. s. v., men som antoges for Adskillige at kunne trænge til en Forklaring. Jeg har meent, at denne kunde være mere end Een velkommen og nyttig; feiler jeg heri, er Skaden i ethvert Tilfælde ikke stor, da den kun optager liden Plads.

For de Trykfeil, som findes i de første 8 Ark af denne Bog (og de enkelte udenfor disse), udbedes en velvillig Overbærelse. Forsaavidt som de kunde forvirre ved Brugen af Bogen, ere de anførte bag efter Registeret. Da jeg ikke selv har kunnet corrigere Bogen, er jeg ikke Skyld i dem, og Forlæggeren har med Opoffrelse stræbt i denne Henseende at gjøre saa Meget som muligt godt igjen.

Til Slutning kan jeg ikke skilles fra dette Arbeide uden at sige min egen Mening om samme, hvilken jeg vil ønske maa blive ligesaa godt optaget som den er oprigtigen meent. Der-

som Nogen troer om mig, at jeg mener her at have levere en Lærebog i Geographien ganske som den bør være, da gjør han mig stor Uret: jeg tvivler slet ikke paa, at adskillige Ufuldkommenheder findes ved denne Bog og af Andre ville blive mig eftervist. Derimod mener jeg, at den mere end de hidtil brugelige Lærebøger nærmer sig til at opfylde de Fordringer, man nu gjør til en saadan Bog, og jeg mener derfor, at den kan bruges i Skolerne med Nytte, idetmindste indtil vi muligen engang (hvortil dog, saavidt mig er bekjendt, endnu ikke er nogen Udsigt) fra en dygtigere Haand erholde en Lærebog, der Intet lader tilbage at ønske. Skulde Bogen opleve flere Oplag, skal jeg bestræbe mig for at forbedre den stedse mere, og benytte de Raad og Udsættelser, jeg modtager.

Randers den 25de November 1837.

C. F. Ingerslev.

Indledning.

Geographien eller Jordbeskrivelsen er den Videnskab, som lærer os at kjende vor Jordklode.

Med Hensyn til de Gjenstande, den afhandler, indeles den i: a) den mathematiske, der betragter Jorden som et Verdenslegeme, og handler om dens Figur, Størrelse og Bevægelse; b) den physiske, der betragter Jorden som et physisk Legeme, og handler om dens øvrige naturlige Beskaffenhed, dens Frembringelser og om den samme omgivende Luft; c) den politiske, der betragter Jorden blot som Menneskenes Bopæl, og lærer os at kjende Staterne og Landene efter deres Inddelinger og borgerlige Forfatning. — Specielle i nærmest Forbindelse hermed staaende Videnskaber ere: Geognosie eller Læren om Jordskorpens nuværende Beskaffenhed; Geologie eller Læren om Maaden, hvorpaa Jordskorpen er blevet som den nu er; Klimatologie eller Læren om Luftens Tilstand og Beskaffenhed; Plante- og Dyrgeographie; Orographie eller Bjergbeskrivelse; Hydrographie eller Vandbeskrivelse; Topographie eller Stedbeskrivelse; Ethnographie eller Folkebeskrivelse; Statistik eller Statsbeskrivelse. Med Hensyn paa de Classer af Mennesker, efter hvis specielle Tarv Geographiens Behandling er indrettet, kaldes den Militær-, Handelsgeographie o. s. v.

Hjelpemidlerne ved Undervisningen i Geographie ere: a) Landkort, som enten fremstille den hele Jord (Planiglober, Verdenskort) eller enkelte Dele deraf (General- og Specialkort); fremdeles topographiske, orographiske, hydrographiske Kort, Søkort, Militær-, Post- og Reisekort. En Samling af Landkort hedder et Atlas. b) Glober (Jordkugler) d. e. kunstige Kugler, som forestille Jorden, paa hvilke de vigtigste Lande, Have, Floder, Søer, Stæder og de i den mathematiske Geographie antagne Punkter, Linier og Cirkler ere afbildede.

I. Mathematisk Geographie.

Indbegrebet af de utallige Himmellegemer (Stjerner), som findes paa Himmelhvælvingen (Firmamentet), kalde vi Verdensbygningen eller Universet. De ere enten Fixstjerner eller Planeter eller Kometer.

§. 1. Fixstjernerne, eller de stillestaaende Stjerner, forandre ikke deres Stilling imod hinanden og sees stedse at indtage den samme Plads paa Himmelen. De skinne med et ikke fra vor Sol modtaget stærkt og tindrende Lys, og inddeles efter deres Størrelse og deres stærkere eller svagere Skin i 12 Classer, af hvilke dog kun de 6 første kunne sees med det blotte Øie, de 6 sidste opdages kun ved Hjelp af Kikkerter og kaldes derfor teleskopiske Stjerner. Deres Antal er uendeligt, og deres Afstand fra os saa uhyre, at selv de bedste Kikkerter vise dem kun som klartlysende Puncter, aldrig som Skiver. Allerede fra gammel Tid har man fordeelt dem i visse Grupper, som man har kaldt Stjernebilleder.

Anm. Melkeveien bestaaer af en utallig Mængde Fixstjerner, som i en umaalelig Afstand ligge bag ved hinanden.

§ 2. Planeterne (vandrende Stjerner) ere mørke Legemer, som faae Lys og Varme fra Solen, dreie sig om deres egen Axel, og i elliptiske Baner bevæge sig omkring Solen. Omkring nogle af disse Planeter bevæge sig Biplaneter (Drabanter, Maaner), og gaae tilligemed dem omkring Solen. Man kjender hidtil følgende 11 Hovedplaneter og 18 Biplaneter:

	Omløbstid om Solen	Diameter	Middelafstand fra Solen	Middelafstand fra Jorden
Mercurius	88D.	697Mile	8 Mill. M.	24 Mill. M.
Venus	224 - 16T.	1,588 —	15 —	20 —
Jorden	365 - 5 - 48M. 48S.	1,719 —	20½ —	
Mars	1 Aar 321 D. 16 T.	920 —	31 —	11 —
Vesta	3 — 224 — 9 -	74 —	47 —	34 —
Juno	4 — 131 — 10 -	309 —	54 —	35 —
Ceres	4 — 220 — 6 -	352 —	56 —	37 —
Pallas	4 — 221 — 15 -	465 —	56 —	37 —
Jupiter	11 — 312 — 20 -	19,566 —	106 —	87 —
Saturn	29 — 154 — 13 -	17,362 —	194 —	178 —
Uranus	83 — 274 — 8 -	7,564 —	388 —	377 —

Jorden har 1 Biplanet (Maanen), Jupiter har 4, Saturnus 7 og desuden en Dobbeltring, Uranus 6.

§ 3. Kometerne (Halestjerner, Haarstjerner) bevæge sig ligeledes i elliptiske, men for en Deel meget excentriske Baner omkring Solen og oplyses af samme, hvorved de gjennemskjære Jordbanen i alle Retninger. Man adskiller

ved dem den fastere Kjerne og den samme omgivende Lystaage eller Dunstkreds, der ved Nogle viser sig som en lang Lysstribe eller Hale, der altid vender bort fra Solen. Kometernes Natur og Beskaffenhed saavelsom deres Antal er ubekjendt: af omtrent 150 kjender man Banerne.

Solen tilligemed de Planeter og Kometer, der bevæge sig omkring den, kalde vi vort Solsystem. Solen er en Kugle, 1400000 Gange større end Jorden. Dens Omfang er 610000 Mile, dens Diameter 192,148 M.

§ 4. Jorden er et kugleformigt Legeme (see § 14). Dette sees af Følgende: a) Af fjerne Gjenstande seer man altid først de øverste Dele. b) Ved Maaneformørkelser viser Jordens Skygge sig stedse som rund. c) Solen staaer desto tidligere op, jo længere man kommer mod Øst. d) Stjernerne vise sig ikke overalt lige høit paa Himlen. e) Ved Reiser omkring Jorden kommer man fra den modsatte Side tilbage til det Sted, hvorfra man gik ud.

§ 5. Man pleier at tænke sig Jorden som svævende frit i Verdensrummet og rundt omkring omgiven af Himmelhvælvingen: denne viser sig for vort Øie som besat med Stjerner, der alle synes at have den samme Afstand fra os. Man betragter derfor Jorden som befindende sig i Himmelkuglens Centrum og vendende sin hele Overflade imod samme. Deraf følger, at man tænker sig Jorden concentrisk med Himmelkuglen, saa at alle de Linier og Cirkler, om hvilke vi nedenfor tale, ved hvilke man inddeler Jordkuglen, kunne overføres paa Himmelkuglen og paa denne betegne Inddelinger, der svare til dem paa Jorden.

Paa ethvert Sted, hvor man har fri Udsigt til alle Sider, danner Himlen for vort Øie omkring os en Halvkugle, i hvis Midte vi staae: den Cirkel, hvor Himlen og Jorden saaledes synes at berøre hinanden, kaldes den tilsyneladende Horizont. Forskjellig herfra er den sande eller astronomiske Horizont, som tænkes parallel med hiin at gaae med sin Plan igjennem Himlens og Jordens fælleds Centrum (imedens hiin tangerer Grændsen for vor Synskreds), og at dele Jorden i to ligestore Halvkugler*): den er stedse 90° bortfjernet fra sit Middelpunct, Jagttagerens Sted. Til ethvert Punct paa Jorden kan man

*) Nordpolens eller Sydpolens Horizont falder altsaa sammen med Æquator.

tænke sig et tilsvarende Punct i Himmelen, der er lodret over samme, saavelsom et, der er lodret under det, hvert 90° borte fra Stedets sande Horizont: hiint kaldes dets Zenith, dette dets Nadir. Ethvert Punct paa Jorden har sin egen Horizont, Zenith og Nadir.

§ 6. Horizonten inddeles efter Solens Stilling i de fire Verdenshjørner: Øst, Syd, Vest, Nord. For endnu nøiere at bestemme Verdensegnene, inddeles disse i Underafdelinger: N. O., S. O., S. V., N. V. og O. N. O., N. N. O., O. S. O., S. S. O. o. s. v. En efter disse Verdenshjørner inddeelt Skive, over hvilken een paa en Stift i Midtpunctet anbragt Magnetnaal frit svæver, kaldes et Kompas.

§ 7. Jordkuglen dreier sig i 24 Timer fra Vest til Øst omkring sig selv eller omkring sin Axel: dennes tvende Endepuncter, som under Omdreiningen maae tænkes at ligge stille, kaldes Nordpol eller Sydpol.

§ 8. Den Cirkel, som man tænker sig dragen omkring Jorden midt imellem begge Polerne, 90° fra hver, kaldes Æquator eller Linien. Ved den deles Jorden i den nordlige og sydlige Halvkugle eller Hemisphære.

Tænker man sig Jordaxelen paa begge Sider forlænget til Himmelhvælvingen, bliver den Himmel- eller Verdensaxel, dens Endepuncter Himmel- eller Verdenspoler. Jordæquatorens Plan forlænget til Himmelhvælvingen danner Himmelæquatoren.

§ 9. Jordens Omkreds under Æquator udgjør 5400 geographiske Mile*), dens Gjennemsnit 1719 M.; Overfladen er omtrent 9,281,572 □ M. og dens Cubikindhold 2,658,936,730 Cubikmile.

§ 10. Alle de Cirkler, som tænkes trukne omkring Jorden parallele med Æquator, kaldes Parallelcirkler: paa hver Side af Æquator indtil Polerne antager man 89 saadanne lige langt fra hinanden bortfjernede Cirkler, altsaa 90°. Foruden disse Cirkler mærkes: a) Vendekredsene paa begge Sider af Æquator, hver 23° 28′ fra samme. Den Nordlige kaldes Krebsens, den Sydlige Steenbukkens Vendekreds; de kaldes Vendekredsene, fordi

*) Æquator bliver, som enhver anden Cirkel, inddeelt i 360 Grader (°), hver Grad i 60 Minuter (′), hvert Minut i 60 Secunder (″). En Grad af Æquator er altsaa 15 geographiske Mile, en Minut omtrent ¼ M., et Secund 100 Fod. En geographisk Miil er noget mindre end en Dansk, som er 12,000 Alen.

Solen, naar den under sit tilsyneladende Løb omkring Jorden har naaet disse Planeter, synes at vende om igjen mod Æquator. b) Polarcirklerne, den Nordlige og Sydlige, omkring Polerne, hver 23° 28′ fra Polen, altsaa 66° 32′ fra Æquator.

§ 11. De Cirkler, som tænkes dragne omkring Jorden igjennem begge dens Poler, overskjærende Æquator og samtlige Parallelcirkler i to hinanden lige modsatte Puncter, saa at hver deler Jorden i en vestlig og østlig Halvkugle, kaldes Meridianer eller Middagscirkler. Tænker man sig en igjennem et Sted paa Jorden dragen Meridians Plan udvidet til Himmelhvælvingen, saa danner den Himmelmeridianen for samme Sted, og naar Solen staaer i denne (culminerer), er paa dette Sted Middag; deraf kommer Navnet.

§ 12. Den Cirkel, som Solen ved sin tilsyneladende Bevægelse (fra Ø. til V.) omkring Jorden beskriver om denne, kaldes Ekliptika, Solbane. Det Rum, som omgiver samme indtil omtrent 10° paa hver Side, og som altsaa danner et henved 20° bredt Bælte omkring Himlen, i hvilket Planeternes Bane ligger, kaldte allerede de Gamle Dyrekredsen (Zodiacus), efter de 12 Stjernebilleder, som ligge i samme, og hvis Navne og astronomiske Tegn ere følgende: Vædderen ♈, Tyren ♉, Tvillingen ♊, Krebsen ♋, Løven ♌, Jomfruen ♍ (de 6 nordlige), Vægten ♎, Skorpionen ♏, Skytten ♐, Steenbukken ♑, Vandmanden ♒, Fiskene ♓ (de 6 sydlige).

§ 13. Ekliptika bliver ikke alene, som enhver anden Cirkel, inddeelt i 360°, men desuden i 12 lige Buer, hver paa 30°, hvilke man kalder Ekliptikas 12 Himmeltegn, og som benævnes efter Dyrekredsens Stjernebilleder. Man skulde derfor formode, at f. Ex. Stjernebilledet Væderen stod i Tegnet ♈ i Ekliptika o. s. v.; og for et Par tusinde Aar siden fandt dette ogsaa Sted. Men da Fixstjernerne hvert Aar (for vort Øie) gaae et lidet Stykke frem paa Himlen fra V. til Ø. (omtrent 52″), maa ogsaa, naar Ekliptika med sine Tegn tænkes ubevægelig, hvert Stjernebillede i Dyrekredsen flytte sig lidt efter lidt fra sit tilsvarende Tegn. Saaledes svarer nu Væderen til Tegnet ♉ o. s. v. — Ekliptika skjærer Æquator under en Vinkel af 23° 28′; Overskjæringspuncterne kaldes Æquinoctialpuncter, Jevndøgnspuncter, fordi, naar Solen er i disse (d. e. den 21 Marts og 23 Sep-

tember, i Væderens og i Vægtens Tegn), Dag og Nat ere lige lange. De Puncter, i hvilke Solen har sin størst mulige Declination eller Afvigelse fra Æquator, i hvilke altsaa Ekliptika berører begge Vendekredsene, kaldes Solstitialpuncter (fordi Solen her synes ligesom at staae stille, for atter at vende sig imod Æquator): dette finder Sted den 21 Juni og 21 December, vor længste og korteste Dag.

§ 14. Jorden bevæger sig, som sagt, i 24 Timer fra V. til Ø. omkring sin Axel, hvorved Afvexlingen af Dag og Nat frembringes. Da ved denne Omdreining alle Jordens Dele i Nærheden af Æquator bevæge sig med ulige større Hurtighed end de ved Polerne, saa formodede man efter almindelige Naturlove*), at Jorden ikke var nogen fuldkommen Kugle, men ophøiet under Æquator og sladere mod Polerne. Denne Formodning er ogsaa blevet bekræftet ved videnskabelige Undersøgelser.

§ 15. Jorden bevæger sig omkring Solen i et Aar ɔ: i 365 Dage 5 Timer 48 M. 48 S. Jordlinien er en 131 Millioner Mile lang Ellipse; for Jorden, som for enhver Planet, er der da en Tid, da den er Solen nærmest (da siges den at være i Perihelium), og en anden, da den er længst fra samme (da er den i Aphelium). Jorden tilbagelægger i hvert Minut 240 Mile.

§ 16. Ved Axelomdreiningen opstaaer Dag og Nat. En astronomisk eller borgerlig Dag er den Tid, som Solen hver Gang bruger til sin Omdreining om sin Axel (den regnes fra Midnat til Midnat). En Stjernedag er den Tid, der forløber imellem en Fixstjernes to umiddelbart paa hinanden følgende Culminationer; den udgjør 23 T. 56′ 4″. En Soldag er Tiden imellem to umiddelbart paa hinanden følgende Culminationer af Solen; den udgjør 24 T. 3′ 56″. Men Soldagene ere ikke alle lige lange, fordi Jorden ikke har en jevn Bevægelse i Ekliptika, men gaaer snart langsommere (i Aphelium), snart hurtigere (i Perihelium). For nu at have en fast og uforanderlig Maalestok for Tiden, tænker man sig Jordens Bevægelse stedse den samme, og bestemmer efter denne dens Middelbevægelse en Middelsoldag, som kan være 15′ forskjellig fra den sande Soldag. Efter hiin Middeltid rette Uhrene sig.

*) Ethvert Legeme, der er understottet af et andet, trykker lodret paa dette; Legemernes Tyngde kan derfor ogsaa betragtes som en Bestræbelse hos disse efter at søge til Jordens Centrum (da alle paa Jordkuglens Overflade lodrette Linier der ville stode sammen). Derfor kaldes denne Kraft Tyngdekraften eller Centripetalkraften. Ifølge en anden Kraft (Centrifugalkraften) stræbe alle Legemer, der bevæge sig omkring et fælleds Centrum, at fierne sig fra samme, og det desto hastigere og stærkere, jo længere de ere fra Centrum. Ved Jordens Omdreining beskrive nu alle dens Puncter Cirkler, af hvilke Enhvers Centrum ligger i Jordaxelen. Centrifugalkraften maatte altsaa virke stærkest under Æquator, hvorimod den under Polerne er = 0, og atter maatte Centripetalkraftens Virksomhed under Æquator formindskes meest, fordi der begge Kræfterne virke directe imod hinanden. Antager man nu, hvad flere Grunde synes at berettige os til, at Jorden fra først af har været en flydende eller idetmindste mindre tæt Masse, end den nu er: saa have disse to Kræfters forenede og modsatte Virkninger givet Jorden dens Skikkelse.

§ 17. Jordaxelen staaer ikke lodret paa Jordbanen (da vilde Jordens Æquator falde sammen med Ekliptika, og Solen stedse oplyse Jorden fra Pol til Pol), men danner med samme en Vinkel = $66\frac{1}{2}°$, idet Æquator skjærer Ekliptika under en $23\frac{1}{2}°$ stor Vinkel. Imedens Jorden hvert Øieblik forandrer sin Stilling imod Solen, beholder dens Axel, stedse parallel med sig selv, den samme Heldning mod Ekliptika. Af alt Dette følger Afvexlingen af Aarstiderne og af Dagenes og Nætternes Længde. Den 21 Juni (vor længste Dag) staaer Solen i ♋, Jorden i ♑: Solstraalerne falde da lodret paa Krebsens Vendekreds, den hele nordlige Polarkreds bliver oplyst af Solen, den hele Sydlige slet ikke: hist gaaer Solen slet ikke ned, her staaer den slet ikke op: hist er den længste Dag og Sommer, her den længste Nat og Vinter. Den 23 September staaer Solen i ♎, Jorden i ♈; Solens Straaler falde lodret paa Æquator og skinne fra Pol til Pol: hele Jorden har da Jevndøgn (for den nordlige Halvkugle er det Efteraarsjevndøgn, for den Sydlige Foraarsjevndøgn). Den 21 December (vor korteste Dag) staaer Solen i ♑, Jorden i ♋; Solstraalerne falde lodret paa Steenbukkens Vendekreds, den hele sydlige Polarkreds oplyses af Solen, den Nordlige slet ikke; hiin har den længste Dag og Sommer, denne den længste Nat og Vinter. Den 21 Marts staaer Solen i ♈, Jorden i ♎, Forholdet er som den 23 Septbr.: i den nordlige Halvkugle have vi Foraarsjevndøgn, i den Sydlige Efteraarsjevndøgn. Jo mere lodret Solstraalerne falde, desto større er deres Kraft.

§ 18. Maanens Diameter er 468 Mile, dens Omfang 1460 M.; den bevæger sig i en elliptisk Bane omkring Jorden og ledsager samme paa dens Bane omkring Solen. Dens Middelafstand fra Jorden er omtrent 51000

Mile. Den fuldender sit Løb omkring Jorden i 27⅓ Dag, og dette kaldes den tropiske eller periodiske Maaned. Men da Jorden imidlertid selv har tilbagelagt næsten $\frac{1}{12}$ af sin Bane om Solen, saa maa Maanen endnu indhente det Stykke, som Solen vil synes at have bevæget sig fremad, førend den igjen kan vise sig for os som ved Begyndelsen af Løbet: dette udfordrer et Tillæg af omtrent 2¼ Dag, og derfor forløber f. Ex. fra den ene Nymaane til den anden 29 Dage 12 T. 44 M. 3 S. eller en synodisk Maaned. — Efter de forskjellige Stillinger, som Maanen under sit Omløb antager imod Jorden og dens deraf følgende forskjellige Belysning (dens Skive er altid vendt mod Jorden), viser den sig i 4 Hovedskikkelser (Maanephaser): a) Nymaane, naar Maanen staaer imellem Jorden og Solen, dog ikke i samme Plan som Jordbanen. Da Solen i denne Stilling blot belyser den Deel af Maanens Overflade, som vender bort fra Jorden, kan Maanen ikke sees paa Himmelen. Men efter et Par Dages Forløb seer man henimod Solens Nedgang en liden Deel af dens Skive oplyst, og endelig bliver b) en Fjerdedeel af den oplyst, hvilket kaldes første Qvarteer. Maanen staaer da op ved Middag, culminerer Kl. 6 og gaaer ned ved Midnat. Den tiltager nu stedse, indtil c) hele den Side er oplyst, der vender mod Jorden: vi have da Fuldmaane, der staaer op Kl. 6 (Eftерm.), culminerer ved Midnat, og gaaer ned Kl. 6 (Form.). Den aftager nu indtil atter d) en Fjerdedeel er oplyst, hvilket er sidste Qvarteer; Maanen staaer op ved Midnat, culminerer Kl. 6, gaaer ned ved Middag. — Naar Maanen staaer imellem Jorden og Solen, saa er for en Deel af Jordens Beboere Solen ganske eller tildeels bedækket, og Solformørkelse (total, partial, central) finder Sted. Staaer Jorden imellem Solen og Maanen, bliver denne ganske eller tildeels fordunklet ved Jordens Skygge (som i Form af en uhyre Kegle kastes 186000 Mile ud i Ekliptika), og Maaneformørkelse (total, partial) opstaaer.

§ 19. Et Steds Beliggenhed paa Jorden bestemmer man ved Hjelp af Meridianerne og Æquator. Ved hine angiver man et Steds Længde d. e. dets Afstand fra en bestemt Meridian, som man antager som den første. Sædvanligen antager man en igjennem den Canariske De Ferro gaaende Meridian for den første: Andre drage den over London, Greenwich, Paris o. s. v. Man tæller

enten blot mod Øst indtil 360°, og da gives kun østlig Længde, eller man tæller fra den første Meridian baade mod Øst og Vest, indtil 180°, og man har da baade østlig og vestlig Længde. Alle Steder under den samme Meridian have naturligviis den samme Længde. Et Steds Brede, d. e. dets Afstand fra Æquator imod Syd eller Nord (altsaa haves sydlig og nordlig Brede), bestemmes ved Parallelkredsene. Skjæringspunctet for Stedets Meridian og den igjennem samme gaaende Parallelkreds bestemmer dets Beliggenhed paa Kortet.*)

§ 20. Da Jorden bevæger sig fra V. til Ø. omkring sin Axel, saa maae alle Puncter i en Parallelkreds, der ligge længere mod Øst, ogsaa tidligere see Solen staae op. Denne Tidsforskjel udgjør for 15° 1 Time, for 360° altsaa 24 Timer. Man kan altsaa ogsaa angive to Steders Længdeforskjel i Tiden, og f. Ex. sige, at Paris ligger 1 Time 20 Min. østlig for Ferro, istedetfor at sige 20°. Deraf forklares det ogsaa, at Jordomseilerne ved deres Hjemkomst, naar de have seilet imod Øst, maae tælle 1 Dag mere; naar de have seilet mod Vest, 1 Dag mindre.

§ 21. Efter Forskjelligheden i Varmens Fordeling og i Dagenes og Nætternes Længde har man inddeelt Jorden i fem Zoner (Jordstrøg, Jordbælter), nemlig 1 heed, 2 tempererede og 2 kolde. a) Den hede eller tropiske Zone ligger imellem Vendekredsene paa begge Sider af Æquator, og omgiver Jorden som et 47° eller 705 geographiske Mile bredt Bælte. Solens Straaler falde lodret eller næsten lodret paa denne Zone, derfor er Varmen betydelig**), endskjøndt den igjen tempereres

*) Bredegraderne ere med ubetydelig Forskjel (de tiltage lidt mod Polerne) allevegne ligestore, = 15 Mile. Længdegraderne aftage imod Polerne efter følgende Tabel:

Bredegrad.	Jordens Omfang.	Længdegrads Størrelse.
0°	5400 Mile	15 Mile.
10°	5318 –	14,772 –
20°	5075 –	14,096 –
30°	4676 –	12,990 –
40°	4137 –	11,491 –
50°	3471 –	9,642 –
60°	2700 –	7,500 –
70°	1847 –	5,130 –
80°	938 –	2,605 –
90°	0 –	0 –

**) Den stærke Varme og betydelige Uddunstning (§ 17 A. b.) gjøre, at Klimaet her næsten allevegne, idetmindste hvor der findes en fugtig og vel vandet Jordbund, er usundt og skadeligt, især for Fremmede.

noget ved andre physiske Aarsager (mange Bjerge, stærk Regn, Vinde, Havets Uddunstning). Her gives kun 2 Aarstider, en tør og en regnfuld Tid. Dag og Nat ere næsten lige lange (under Æquator altid = 12 T.), den længste Dag under Vendekredsen er 13½ T. Tusmørke gives næsten slet ikke her. b) De to (nordlige og sydlige) tempererede Zoner, imellem Vendekredsene og Polarcirklerne, hver i en Brede af 43° eller 645 geogr. Mile. Solstraalerne falde her aldrig lodret, Varmen er derfor betydelig mindre end i den hede Zone, Forskjellen imellem Dag og Nat derimod større. De 4 Aarstider veksle regelmæssigen, men ere af forskjellig Varighed og indtræffe i de tvende Halvkugler paa modsat Tid (see § 17). Tusmørket tiltager imod Polarcirklerne. Den længste Dag under Polarcirklerne er et Døgn. c) De to (nordlige og sydlige) kolde Zoner, indenfor Polarcirklerne omkring begge Polerne, hver 23½° eller 352 geogr. M. bred. Paa disse Zoner falde Solstraalerne meest skjevt, hvorfor Kulden her er stærkest. Forskjellen imellem Dag og Nat er her størst, da Dagens Længde tiltager fra 24 Timer til 6 Maaneder; selve Polen har et halvt Aar Nat (dog egentligen kun i 11 Uger, da i den øvrige Tid herskr Tusmørke) og et halvt Aar Dag. Her gives kun to Aarstider, en meget lang og streng Vinter, og en meget kort Sommer. Maaneskin, Sneens Lysning, Nord- og Sydlys oplyse Noget af denne Zones lange Nat.

§ 22. Efter den fra Æquator til Polerne betegnede Forskjellighed i Dagenes og Nætternes Længde inddeler man begge Halvkugler i Halvtime og Maaned Klimata: fra Æquator til Polarcirklerne antager man 24 saadanne Klimata, for hvert af hvilke Forskjellen i Dagens største Længde udgjør ½ Time. Fra Polarkredsene indtil Polerne antage Nogle 12, Andre 6 Klimata, eftersom Forskjellen udgjør en halv eller en heel Maaned.*) Med dette geographiske eller astronomiske Klima maa man ei forverle det Physiske, om hvilket siden handles.

§ 23. Med Hensyn til Jordbeboernes forskjellige Stillinger imod hinanden paa Jordkuglens Overflade inddeles de i a) Antipoder, som boe diametraliter ligeoverfor hinanden: de have en Længdeforskjel af 180°, deres Brede er den samme, men modsat (for det ene Sted nordlig, for det andet sydlig); de have modsatte Dags- og Aarstider. Exempler herpaa ere Malacca og Quito. b) Antoeker, som have samme Længde og samme, men modsat (sydlig og nordlig) Brede, f. Ex. de der boe ved Orangefloden og Indbyggerne i Barka. c) Perioeker, som have samme Brede, men en Længdeforskjel af 180°. Aarstiderne og Dagenes Længde ere for dem de samme, men Dagstiderne (Klokkeslettet) ere modsatte: naar det ene Sted har Middag, har det andet Midnat. I saadan Modsætning staae Indbyggerne paa Sandwichsøerne og Tibbus i Sahara.

*) Følgende lille Tabel vil oplyse dette nærmere:

		Længste Dag.			Længste Dag.
16° 44′ N. Br.	(St. Helena)	13 Timer.	67° 23′	(Bodøe)	1 Maaned.
52° —	(Paris)	16 T.	73° 39′	(Nordcap)	3 Maan.
57° 34′	(Kjøbenhavn)	17 T. 30′	84° 6′	(Spitsbergen)	5 Maan.
64° 11′	(Trondhjem)	20 T. 30′	90°	(Nordpolen)	6 Maan.

II. Physisk Geographie.

§ 1. Jordens Overflade bestaaer af Land og Vand og er rundt omkring omgivet af Luften, et elastisk, flydende og gjennemsigtigt Legeme, som tager Deel i Jordens Omdreining om sin Axel. Vandet indtager næsten ¾ af den hele Jordoverflade.

§ 2. Ved Betragtningen af Landet ere to Dimensioner at mærke: a) den horizontale Dimension i Længde og Brede, hvorved Landets Udstrækning og Figur bestemmes; b) den verticale Dimension, efter hvilken dets Høide angives. Man gjør Forskjel paa et Steds relative Høide, som regnes efter dets nærmeste Omgivelser, og absolute Høide, som beregnes efter Havfladen, der med ringe Undtagelse allevegne er lige langt fra Jordens Middelpunct.

§ 3. Ved den over Ferro dragne Meridian deles Jordens Overflade i to ligestore Halvdele. I den østlige Halvkugle ligger den saakaldte gamle Verden eller de tre store Landmasser: Asien, Africa og Europa, hvortil endnu kommer Ny Holland. I den vestlige Halvkugle ligger den nye Verden eller America.

I Modsætning til disse fem Fastlande eller Verdensdele kaldes alle mindre af Vand omflydte Landmasser Øer. En Samling af Øer kaldes en Øegruppe eller et Archipel. Et Stykke Land, som kun paa een Side hænger sammen med Fastlandet, kaldes en Halvøe; et smalt Stykke Land, som strækker sig ud i Havet, kal-

des en Landtunge eller Odde. En smal Landstrimmel imellem to Have, ved hvilken to Lande forbindes, kaldes en Landtange (Isthmus). Grændserne af Landet imod Havet kaldes Strandbred, Kyst.

§ 4. De mindre Forhøininger paa Jordens Overflade kaldes Bakker og Høie, de Større Bjerge (men Sprogbrugen vakler heri). Fjelde ere meget høie, meest nøgne Bjerge; Klipper kaldes oftest lave, ganske af Steen bestaaende Bjerge. Ved ethvert Bjerg adskiller man Foden, Affaldet (d. e. Hældingen, Skrænterne, Sideterrasserne), Toppen. Flere i en Række sammenhængende Bjerge kaldes en Bjergkjede; danne Bjergene ligesom en Hob, kaldes de en Bjerggruppe. Efter deres relative Høide, i Forhold til de øvrige Dele af samme Bjergmasse, indeles de igjen i Forbjerge, Mellembjerge og Høi- eller Alpebjerge. Den lavere Deel af Bjergkjeden, hvorfra de høiere Toppe ligesom hæve sig, kaldes Bjergryggen; Bjergkam er en Linie, som man tænker sig dragen over de høieste Spidser. Fordybningerne imellem Bjergene kaldes Dale, som ere enten Længde- eller Tværdale (efterson de gaae i samme Retning som Bjergmassens største Udstrækning eller omvendt); ere de meget smale, kaldes de Kløfter. Overgangsstederne over Bjergmasserne, hvilke almindeligen findes der hvor Massen er smalere, imellem to Tværdele, kaldes Pasfer.*)

§ 5. De Materialier, hvoraf Bjergene og overhovedet Jordens faste Skorpe ere dannede, ere faa, og Forskjelligheden fremkommer meest ved at Naturen til forskjellige Tider (Epocher) har paa uens Maade ordnet og fordeelt de samme Substantser. Kiseljord, Kalkjord, Leerjord, Talkjord danne, chemisk forbundne eller i tilnærmelsesviis reen Tilstand, Bjergenes Masse, hvortil dog komme forskjellige metalliske Ertser, Steenkul, Steensalt og Svovl. Kiseljord er næsten reen i Qvartsen, som udgjør en stor Deel af Jordlegemet, i Ørkenens og Havets Sand og i Sandstenene; Kalkjord findes deels reen, deels i Kridt, Marmor, Mergel, Gips; Leerjord og Talkjord findes meest i Sammensætninger. Af sammensat Natur ere Feldspath, Glimmer, Granit, Gneis o. fl.

Med Hensyn til de Tidsafsnit i Bjergenes Dannelse, hvilke man har antaget ifølge Betragtningen af de forskjellige Maader, hvorpaa Bestanddelene ere ordnede, adskiller man: a) Urbjerge, som i Almindelighed danne Underlaget for de Andre; de bestaae især af Granit, Gneis og Glimmer, og indeholde Metaller, meest Tin og Jern, men ingen Spor af undergaaede Dyr og Planter. b) Overgangsbjerge, som bestaae af Leer- og Kalkskifer, og indeholde megen Metalrigdom, og enkelte, men faa Forsteninger af Dyr og Planter. I dem findes de fleste Huler (Drypsteenshuler, Stalaktiter). c) Fløtsbjergene, fornemmeligen dannede af Kalk og Skifer, rige paa Steenkul, Steensalt, Kobber-, Alun- og Vitriolskifer samt Dyr- og Planteforsteninger. De ligge sædvanligen i Lag (Fløtser) ovenpaa Urbjergene. d) De tertiære Formationer, de yngste og øverste Dannelser, nemlig Kalksteen, Mergel, Gips, Brunkul, forstenede Conchylier. e) Opfyldet Land, som for en Deel bedækker Dalene og Sletterne og bestaaer af Muldjord, Leer, Tørv, Sandjord, hvori kun findes Forsteninger af endnu eksisterende Dyr- og Plantearter.

Vulcaner kaldes Bjerge, som enten før have udkastet (udbrændte V.) eller endnu udkaste (virksomme V.), idetmindste af og til, Røg, Ild, Lava, Stene, Aske eller blot Dynd. Blandt de vulcanske Producter mærke vi især Lava (smeltede Steenmasser), Basalt, Porphyr, Pimpsteen. De fleste isolerede Vulcaner have i en betydelig Høide vidtstrakte Flader, paa hvilke hæver sig en rund Kegle, Askekeglen; dennes relative Høide staaer i Forhold til Vulcanens Virksomhed.*) De vulcanske Kræfter, hvorved Jordens Indre virker paa dens ydre Skorpe (de enkelte Vulcaner ere kun at betragte som de Aabninger, hvorigjennem hine hemmelighedsfulde Kræfter af og til skaffe sig Luft), høre til de vigtigste og interessanteste Gjenstande for de Naturkyndiges Forskninger.**)

*) Pasfenes Høide staaer ikke altid i Forhold til Bjergkjedens i det Hele, endnu mindre til de høieste Toppes. Saaledes ere Pasfene paa Pyrenæerne ligesaa høie som paa Alperne.

*) Pichinchas Kegle er efter Humboldt $\frac{1}{10}$ af hele Bjergets Høide, Pic de Teneriffa's $\frac{1}{21}$, men Vesuvs $\frac{1}{2}$ af hele Bjerget.

**) Man har søgt at bestemme Antallet af de endnu virksomme Vulcaner; ganske nøie lader det sig ikke gjøre, da man ei er ganske enig om, hvad dertil skal henregnes, eller hvor man skal regne ført, hvor flere Bjerge. Omtrent er det saaledes:

	Fastland	Øerne	I Alt
Europa . .	1	14	15
Asien . . .	13	49	62
Africa . . .	=	10	10
America . .	81	13	94
Australien .	=	6	6

§ 6. **Med tiltagende Høide aftager Luftens Varme**, indtil man tilsidst kommer saa høit op, at Solstraalerne endogsaa i den varmeste Aarstid ikke mere have Kraft til at smelte Jis og Snee. En Linie, som man tænker sig trukket igjennem de Puncter, ovenfor hvilke dette finder Sted, kaldes **Sneelinien** (mere om den i § 17). De Dele af Bjergene, som ligge ovenfor deres Sneelinie, ere naturligviis bedækkede med evig Snee og Jis. Herfra udgaae i Dalene store optaarnede Sneemasser, som ved at gjennemtrænges af smeltet Sneevand efterhaanden forvandles til Jiskorn og danne udstrakte, faste Jismasser, liig brede Strømme, hvilke, da de ere saa betydelige og stedse langsomt nedglide ovenfra, ei optøes af Sommervarmen, men stundom gaae ned til lige Høide med Kornagre og Frugthaver. De kaldes **Gletscher, Jisbræer** o. s. v.*) **Laviner** kaldes store Sneemasser, som nedstyrte fra Høibjergene.

§ 7. En jevn Egn uden betydelige Forhøininger kaldes en **Slette**. Naar smaa Forhøininger og Fordybninger afverle med hinanden, er Landet **bølgeformigt**. Med Hensyn til Høiden over Havet kaldes Landet **Lavland**, naar det har ringe, **Høiland** naar det har betydelig Høide; er dettes Overflade uden betydelige relative Forhøininger, kaldes det en **Høislette** (Plateau). Overgangen fra Høi- til Lavlandet gjøre **Terrasselandene**.

§ 8. En flad Egn, som mangler Vand og kun bestaaer af nogen Steen eller er bedækket af Sand, saa at faa eller ingen Planter findes der, kaldes en **Ørken**; de enkeltliggende frugtbare Pletter i samme kaldes **Oaser**. Skovløse og udyrkede Sletter, hvor for det Meste kun eet Slags Planter vore, kaldes **Savanner** (med høit Græs), **Stepper** (med lavt Græs og saltholdig Jordbund) og **Heder** (med Lyng). **Moradser, Sumpe** eller **Moser** kalder man suurt og Planteværten ugunstigt Land, som mere eller mindre er gjennemtrængt af staaende Vand.

Anm. 1. Jordbundens **Temperatur** afhænger vel for en stor Deel af dens saavelsom de nedre Lags chemiske og phy-

*) Overfladen af Jisbræerne er næsten altid lige saadan, som Jordbunden, hvorpaa den hviler. Ved Siden af Gletscheren danner der sig Volde eller Dæmninger af Stene, Jord, Gruus; de kunne naae til 50 Fods Høide. Fra enhver Gletscher udstrømmer en Flod med melkefarvet Vand. Gletschernes Fod er foranderlig. I Europa findes egentlige Gletscher paa Alperne, paa Vestsiden af de Skandinaviske Bjerge, i Lapland og i Polarlandene samt paa Island.

siske Beskaffenhed, men dog fornemmeligen af Atmosphærens Temperatur. I en vis Dybde har Jorden en igjennem alle Aarstider uforandret Temperatur; denne Bestandighed aftager imod Overfladen, i hvilken Foranderligheden er idetmindste ligesaa stor som i Atmosphæren. Hiin bestandige Temperatur aftager fra Æquator imod Polerne og fra Havets Niveau imod Bjergtoppene: i de tempererede Zoner er den lig med Atmosphærens aarlige Middelvarme, i den hede Zone er den lidt lavere, i de kolde lidt høiere end samme. — Uafhængig af Overfladens Temperatur bemærker man dernæst, hvad de varme Kilder og Vulcanerne lode formode, i større Dybde en egen, af Solvarmen ikke betinget, **Jordvarme**, som efter de nyeste, skjøndt med Vanskeligheder forbundne, Jagttagelser tiltager 1° for hver 100 til 150 Fod, man kommer dybere. Cordier antager, at Jordens Skorpe er 12 til 15 Mile tyk, og at Jordens Kjerne der bliver glødende. — Jordbundens **Fugtighed** bestemmes deels ved Atmosphærens Beskaffenhed (Regnmængden og Regnens Fordeling imellem Aarets Dele), deels ved dens egen (Sandet, f. Ex., lader Fugtigheden hurtigere trænge igjennem, Leerjord beholder den længere).

Anm. 2. Jordens **Magnetisme**. Der gives en Jernerts, som man kalder Magnetsteen: denne har den Egenskab, at den, ophængt i en Traad, saaledes at den frit kan bevæge sig omkring sit Middelpunct, antager en bestemt Retning imod Jordens Poler, og det paa den Maade, at et vist Punct af Stenen altid peger imod Nordpolen, et andet imod Sydpolen. Strygges en Staalnaal paa Magnetstenen, faaer den samme Egenskab, og bliver ligeledes magnetisk eller istand til at rette sig mod Jordpolerne (Magnetnaal, Compas). Jorden viser sig altsaa selv som en Magnet eller i Besiddelse af Kraft til at virke paa magnetiserede Legemer. I den nordlige Halvkugle tiltrækkes den mod Nord pegende Ende af Magnetnaalen, i den Sydlige omvendt. Den Vinkel, hvori Magnetnaalens Henvisning til Polen paa ethvert Sted afviger fra Meridianen, kaldes **Misvisningen** (Declination); her i Danmark er den omtrent 18°. Det er bevist, at Jordens Poler ikke ere de sande magnetiske Poler. (See ved Nordpolarlandene af America).

§ 9. **Vandet paa Fastlandet.** Hvor Vandet bryder frem af Jorden (eller har samlet sig ved Afkjøling af Luftfugtigheden) og begynder at flyde, opstaaer en **Kilde**, som enten er **perennerende** eller **periodisk**. Der gives kolde og varme Kilder, hvilke formedelst de mineralske Dele, som deres Vand indeholder, ogsaa kaldes **mineralske Kilder, Saltkilder**. Af Kilderne opstaae **Bække**, af disse Aaer, Floder, **Strømme** (Hovedfloder, Bifloder, Kystfloder, Steppefloder). Ved en Flod bemærkes dens **Leie** eller **Seng, Bredder, Fald, Munding**. Den hele Landstrækning, som sender sine rindende Vande til en Flod, kaldes dennes **Flodgebeet**: Grændsen imellem tilstødende

Flodgebeter kaldes Vandskjellet, fra hvilket Vandet løber i modsatte Retninger, efter forskjellige Aftækninger. Vandskjellet maa altid have nogen absolut Høide, men den Relative er ofte meget ubetydelig.

§ 10. De fleste Floders Løb kan man dele i tre Dele: a) Det øvre Løb, i Høilandet, begynder fra Kilden og danner hyppige Vandfald (Katarakter). b) Mellemløbet, som begynder med Terrasselandene. Strømhvirvler ere hyppige, mange Øer danne sig. c) Det nedre Løb gjennem det flade Lavland: Floden flyder her med ringe Hastighed, men rolig. Hastigheden er naturligviis størst i Overløbet. (Rhinens Fald er i det øvre Løb 4600 F., i Mellemløbet 626 F., i det nedre Løb 138 F.). Naar Floden ved sin Munding deler sig i flere Arme, kaldes den af disse indesluttede Egn et Delta. Sandbanker, som under Vandspeilet dannes af det Dynd og Sand, som Floden fører med sig, kaldes Barrer.

§ 11. Et staaende Vand, som allevegne er omgivet af Land, kaldes en Indsøe eller Søe. De fleste Indsøer have ferskt Vand, Nogle ogsaa salt. Nogle have Tilløb, men intet synligt Afløb, Andre have dette, men intet synligt Tilløb; Andre have begge Dele, atter Andre ingen af Delene.

§ 12. Havet. Den store sammenhængende Vandmasse, som bedækker næsten $\frac{3}{4}$ af Jordens Overflade, kaldes Oceanet, Verdenshavet. Dettes Bund er en Fortsættelse af Fastlandet og har den samme Afverling af Forhøininger og Fordybninger, som dette, hvoraf følger Havets forskjellige Dybde.*) Klipper, som skjules af Vandets Overflade, kaldes Skjær eller egentligen blinde Skjær; Rev eller Grunde kaldes de Steder, hvor Bunden gaaer nær til Havets Overflade (hvoriblandt mærkes Koralrev). Ved Havets Bevægelse dannes Sandbanker i Havet selv, og Düner (Klitter) ved Kysterne. Hvor Havet danner et Indsnit i Landet med betydelig Brede opstaaer en Bugt, med ubetydelig Brede en Fjord; en ved Natur eller Kunst dannet Bugt, hvor Skibe kunne ligge sikkre for Storm, kaldes en Havn. Smale Havarme, som forbinde to ved Havet adskilte Dele af Landet, kaldes Stræder, Sunde, Belter, Kanaler.

*) Det er i Almindelighed dybest ved høie Kyster: den største Dybde antages at være en Mil. I Middelhavet har man 9. for Gibraltar fundet en Dybde af 5800 Fod, i Fishavet 4680, i Baffinsbugt 6420.

Anm. Havvandet har en saltagtig bitter Smag, og er derfor udrikkeligt: det er tungere (og har derfor og større Bærekraft) end det ferske Vand, og fryser mindre let end dette. Dets Saltholdighed er forskjellig, men i indesluttede Have er den i Almindelighed mindre end i det store Verdenshav. — Havets Temperatur afhænger vel noget af andre Grunde (f. Ex. Strømninger), men især dog af Atmosphærens Temperatur: men den er i Havet langt mindre forskjellig i Aarets forskjellige Dele end Temperaturen af Atmosphæren, der hviler over Fastlandet. Havets Temperatur skal aldrig stige over 24°; imellem Vendekredsene har det stedse omtrent den samme Middeltemp., omtrent 21°, uden at enten Aarstiderne eller Dag og Nat gjøre nogen synderlig Forandring deri. Med Dybden aftager Temperaturen; i en Dybde af 3000 Fod og derover er den fundet at være stedse mellem 3° og 6°; ved 22° i Vandets Overflade fandt man (paa 20½° N. Br.) i en Dybde af 6000 Fod 6°. Aarstiderne skulle ikkun virke indtil 300 Fods Dybde.

§ 13. Havet er i bestandig Bevægelse: a) Bølgegang, foraarsaget ved Vindenes Indvirkning. b) Strøm er Havets stadige Bevægelse i en vis Retning.*) Hvirvler eller Malstrømme, tragtformige Bevægelser i Havet, opstaae, naar flere Strømme krydse hinanden i et snevert Hav. c) Ebbe og Flod, hvorved Havet to Gange i hvert Døgn i 6 Timer falder (Ebbe) og stiger (Flod). Dette Phænomen har sin Grund i Maanens Tiltrækningskraft. Ved Nymaane og Fuldmaane forener Solens Tiltrækning sig med Maanens og bevirker en stærkere Flod, som kaldes Springflod, der ofte anretter Ødelæggelser paa lave Kyster.

§ 14. De vigtigste Dele af Oceanet ere: a) det nordlige Jishav, b) det sydlige Jishav, c) det Atlantiske Hav, d) det østlige Ocean (det stille Hav, Sydhavet), e) det Indiske Hav.

*) Havet har imellem Vendekredsene, fra Africa til Sydamerica, en bestandig Strømning fra Øst til Vest. Mod Østspidsen af Brasilien bryder denne sig, saa at en mindre Arm gaaer mod Syd langs med Kysten, men Hovedarmen mod den Mexicanske Bugt, derpaa under Navn af Golfstrømmen omkring Florida igjennem Bahamacanalen mod Nord, stedse nogle Mile fra Kysten. Den er her næsten 80 M. bred. Ved Newfoundland bøier den sig mod Øst og Sydøst, henimod Azorerne (hvor den er 160 M. bred), derpaa mod de Canariske Øer, og begynder ved Kysten af Africa igjen et nyt Kredsløb (efter Humboldt fuldendes dette Kredsløb af 3800 Mile i omtrent 3 Aar). Paa Veien fra Nordamerica til Azorerne affætter den en Arm til Island og Norge. Golfstrømmen tiltager i sit Løb i Bredde, men aftager i Hurtighed. Fra Bahamaøerne af adskiller dens Vand sig fra det øvrige Ocean ved større Saltholdighed, mere blaa Farve og ved sin større Varme (ved Newfoundland 17°, det øvrige Ocean 7° til 8°). — Andre Strømninger ere: a) en fra Americas Vestkyst til Asien, hvor Skibene neppe behøve Seil; b) Strømmen fra det forte Hav til Middelhavet.

§ 15. Jordkuglen er omgivet af Luften: den Deel af samme, som er Jorden nærmest, og i hvilken Jordens Dunster opstige, kaldes **Atmosphæren** eller **Dunstkredsen**. Den antages at have en Høide af henimod 10 Mile; man er kommet i Luftballoner indtil en Høide af omtrent 23000 F. op i samme. I en Høide af en Miil er denne ikke længere bequem til Indaanding, da den med tiltagende Høide bliver stedse tyndere, lettere og koldere (Barometer. Thermometer). — **Luftsyn** eller **Meteorer** ere: a) **Vandmeteorer** (Dug, Taage, Skyer, Regn, Snee, Hagel, Riimfrost). b) **Lysende** eller **optiske Meteorer** (Morgen- og Aftenrøde, Dœmring, Nordlys, Bisole og Bimaaner, Regnbuer, Luftafspeiling eller **mirage, fata Morgana**). c) **Elektriske** eller **Ildmeteorer** (Lynild, Stjerneskud, Lygtemænd, Ildkugler). Meget mærkværdige ere **Meteorstenene** (Aerolither), som med stærkt Buldre falde ned fra Luften, næsten altid med Spor af Ildvirkninger, og tilrundede. Om deres Oprindelse er man ikke enig.

§ 16. Bevægelserne i Luften eller **Vindene** faae efter Graden af deres Heftighed Navnene: **Vinde, Storme, Orkaner.** *) En hurtig kredsformig Bevægelse i Luften kaldes en **Hvirvelvind**. Vindene ere deels **regelmæssige**, deels **uregelmæssige**. Blandt de Første mærke vi a) **Passatvindene**, som bestandigen blæse imellem Vendekredsene fra Øst. b) **Mousonerne**, der halvaarligen blæse fra modsat Kant. Saaledes hersker paa det Indiske Hav N. for 3° N. Br. fra October til April Nordostvind, i det øvrige Aar Sydvestvind. c) **Land- og Søvinde** ved Kysterne især i den hede Zone, hine om Aftenen og Natten, disse om Morgenen og Dagen. — Vindene ere **kolde** eller **varme**, **fugtige** eller **tørre**. Skadelige Vinde ere **Sirocco** i Italien, **Solano** i Spanien, **Chamsin** i Ægypten, **Samum** i Arabien, **Harmattan** og **Tornado** i Senegambien og Guinea.

§ 17. **Klima.** For fuldstændigen at kjende Beskaffenheden af Jordklodens forskjellige Dele, maa man ikke alene betragte ved **Landet** Jordbundens Bestanddele, Temperatur, Fugtighed og Overflade, ved **Vandet** dets chemiske Beskaffenheder, Temperatur og Bevægelse (Strømninger)*); det er ogsaa yderst vigtigt at kjende **Atmosphærens Beskaffenheder**, da det hele dyriske og vegetabilske Liv deraf for en stor Deel er betinget; Læren derom kaldes **Klimatologie**. Forresten finder imellem Atmosphærens og Jordbundens samt Vandets Beskaffenhed en nøie Forbindelse og Vexelvirkning Sted, idet f. Ex. Jordbundens Fugtighed og Temperatur afhænger af Atmosphærens, men igjen virker paa samme. Ved Atmosphærens Beskaffenheder forbigaae vi her de for vort Øiemeed mindre vigtige, dens Gjennemsigtighed, Electricitet, Tæthed og derved betingede Tryk (om hvilken allerede i § 15 er sagt det Almindelige), og omtale nærmere kun de tre Hovedmomenter, dens **Temperatur** eller **Varmetilstand**, **Fugtighed** (især Regnmængden) og **Bevægelse** (Vinde). Disse lærer man at kjende ad Erfaringens Vei, ved en Mængde af Jagttagelser.

Luftens **Temperatur** erfares som bekjendt ved Hjelp af Thermometret.**) Man anstiller med dette Jagttagelser over Temperaturens Stigen og Falden til forskjellige Tider af Dagen, og uddrager deraf et Middeltal for at udtrykke Dagens **Middelvarme** for hvert Sted. Ved at uddrage et Middeltal for alle Dagene i Aaret, faaer man det enkelte Aars **Middelvarme**, og ved at udvide dette til en bestemt Række af Aar erfarer man et Steds **Middeltemperatur** overhovedet. Men dette er dog endnu ikke tilstrækkeligt, da vi derved kun erfare den Quantitet af Varme, som et Sted nyder, ikke, hvorledes denne er fordeelt paa Aarets forskjellige Tider. Der kan være betydelig Forskjel paa Klimaet paa to Steder, der have samme Middeltemperatur. Man maa derfor kjende de enkelte **Aarstiders** og **Maaneders Middeltemperatur**, endeligen ogsaa de høieste **Extremer** af **Varme** og **Kulde**, som paa ethvert Sted kunne indtræffe, da disse f. Ex. for Planteværten blive af stor Vigtighed. — Luftens **Fugtighed** frembringer vel ikke saa stor en Forskjel, som dens Temperatur, men er dog altid af megen

*) En almindelig Vind tilbagelægger 10 Fod i en Secund, en Storm 60, en Orkan undertiden 150.

*) Om Jordbundens Temperatur er allerede sagt det Almindelige, om dens Bestanddele, Fugtighed og Overflade handles efterhaanden ved de enkelte Dele af Jordkloden. Om Vandet er det Almindelige og Nødvendige bemærket i §§ 12 og 13.

**) Dettes Inddeling er forskjellig. Almindeligst regnes efter Reaumurs, som har 0° ved Frysepunctet, 80° ved Kogepunctet. Fahrenheit har 32° ved Frysepunctet, 212° ved Kogepunctet; Celsius, en Svensk, har overensstemmende med det Franske Thermomètre centigrade, 0° ved Frysepunctet, 100° ved Kogepunctet. 100° C. er altsaa lige med 80° R. eller 180° (d. e. 212°÷ 32°) F.

Indflydelse; den afhænger for en stor Deel af Jordens og Havets Uddunstning, hvilken tiltager med Temperaturen, og altsaa er større om Sommeren end om Vinteren. Dunsterne bliver da i Luften og bestemme dennes Fugtighed, indtil de vende tilbage til Jorden, meest som Regn. Ved denne er det ikke heller nok at kjende den aarlige Mængde, man maa ogsaa kjende dens Fordeling paa Aarstiderne og Regndagenes Antal.*) — De herskende Vinde paa ethvert Sted ere naturligviis af stor Indflydelse paa at bestemme Luftens tvende foran nævnede Beskaffenheder: men ogsaa enkelte ualmindeligen kolde eller hede Vinde, som til enkelte Tider paa et givet Sted kunne indtræffe, ere ikke uden Indflydelse f. Ex. paa Planteværten.

§ 18. Naar vi nu skulle fremstille de klimatiske Beskaffenheder i Jordklodens forskjellige Hoveddele, skeer det udentvivl bedst ved at give en Sammenligning imellem disse indbyrdes efter de vigtigste Modsætninger, som Jordkloden frembyder, altsaa imellem: a) de forskjellige Bredezoner, b) de forskjellige Længdezoner, c) de tvende Hemisphærer, d) forskjellige Regioner (Udstrækninger efter Høiden), e) Fastland og Kystland.

A. Sammenligning mellem forskjellige Bredezoner. At Temperaturen aftager fra Equator imod Polerne,**) er nokſom bekjendt. Aftagelsen er mindst indenfor Vendekredsene, neppe 2 Grader. Den aarlige Middeltemperatur er intetsteds over 22½°*); hvor lav den kan være, kan ikke angives. — Med Hensyn til Varmens Fordeling imellem Aarets forskjellige Dele, da tiltager Aarstidernes Forskjellighed med Breden; ligeledes tiltager med samme Forskjellen imellem den koldeste og varmeste Maaneds Temperatur.**) Hermed staaer i Forbindelse, at Sommertemperaturen og endnu mere den varmeste Maaneds Temperatur ikke nær med vorende Brede aftager i det Forhold som Middeltemperaturen: denne forholdsviis høie Sommertemperatur er i de koldere Egne af stor Vigtighed for Planteværten, og gjør det begribeligt, at f. Ex. Kornavl kan finde Sted paa Steder, hvis aarlige Middeltemperatur er under 0°. Ligeledes er Forskjellen mellem de øvrige Maaneder større mod Polerne end mod Equator; derfor kommer Foraaret pludseligere i det nordlige end i det sydlige Europa, og finder i Polarzonerne slet ikke Sted.

Hvad Luftens Fugtighed angaaer, da tiltager baade Uddunstningen og Mængden af de i Luften indeholdte Dunster fra Polerne imod Equator; det Samme gjelder endnu mere om Regnmængden, endskjøndt den meget afhænger af en Egns locale Beskaffenhed, saa at den paa tvende ikke langt fra hinanden liggende Steder kan være meget forskjellig: Nærheden af Hav, Skov og Bjerge forøger den, Jordbundens Tørhed, Nøgenhed o. s. v. formindsker den. Derimod staaer Regndagenes Antal i den hede og tempereerte Zone i det modsatte Forhold: for det nordlige Europa kan med et Middeltal antages 150-160 Regndage aarligen, for det Sydlige 90-100, for den hede Zone endnu langt færre. I den hede Zone er altsaa Massen af de enkelte Regnskyl langt større, og Regnen desuden for det Meste indskrænket til een eller to bestemte Perioder (Regntiderne), hvorimod den udenfor denne Zone falder afvexlende hele Aaret

*) Om Uddunstningen søger man at faae et omtrentligt Begreb ved at henstille et Kar med Vand, og maale hvormeget Vandet deri til forskjellige Tider er formindsket. Man kommer til Kundskab om Atmosphærens Fugtighed, enten ved at lade et Legeme tiltrække den i et vist Maal Luft indeholdte Vandmængde, som saaledes kan veies, eller ved at bemærke den mere eller mindre fugtige Lufts Indvirkning paa et Haar, eller ved at maale Fordunstningens Grad, eller endeligen ved at forsøge, hvormeget under Luftens øieblikkelige Temperatur man behøver at afkjøle et blankt Legeme før det — beslaaes med Dug. — Regnmængden maales ved et Kar, hvori man opsamler Regnvandet, hver Gang maaler, hvormeget det ved Regnen er steget, og lægger denne Tilvext for et Aar sammen. Saaledes siger man f. Ex. at Stockholm har en aarlig Regnmængde af 18 Tommer. Sneen regnes med til Regnen.

**) Følgende Tabel oplyser dette nærmere:

		Middelt.			Middelt.
10° N. Br.	(Cumana)	22½°	49° N. Br.	(Paris)	8½°
23° —	(Havannah)	20½°	56° —	(Edinburgh)	7°
28½° —	(Teneriffa)	17°	64° —	(Umeå)	1½°
38⅔° —	(Lissabon)	13°	71° —	(Nordcap)	0

Den høieste Varme, som man har iagttaget paa Landet, er 37° (i det indre Africa); paa Madegascar har man fundet 36°, i Kairo 32°. Den høieste Kulde, man har iagttaget, er —41° (Ross); Andre fandt i Nordamerica næsten 40°.

*) Graderne ere allevegne angivne efter Reaumur. Forresten ere noale af Tallene i det Følgende ikke aldeles nøiagtige (dertil vilde udfordres store Bøger), men Differentsen er dog høist ubetydelig.

**) Følgende Tabel oplyser dette:

		Sommer-Temp.	Vinter-Temp.	Forskjel	Varmeste Maaned	Koldeste Maaned	Forskjel
10° 27′ N. Br.	(Cumana)	23°	22°	1°	23½°	21½°	2°
32° 37′ —	(Funchal)	18°	14°	4°	19½°	14°	5½°
41° 53′ —	(Rom)	18½°	6½°	12°	20°	4½°	15½°
59° 20′ —	(Stockholm)	13°	— 3°	16°	14½°	—4°	18½°
68° 30′ —	(Enontekis i Lapland)	10°	—13½°	23½°	12°	—14½°	26½°

igjennem. Dog spores henimod Vendekredsene (og allerede i det sydlige Europa) Overgangene til den hede Zones Beskaffenhed.*)

Vindene ere i den hede Zone langt mere regelmæssige end i de andre Zoner, og ofte endog ganske constante (Passatvind, Moussonerne, Søe- og Landvindene). Deres Styrke tiltager imod Æquator.

B. Sammenligning mellem forskjellige Længdezoner. Man har forhen antaget, at den nye Verden allevegne var koldere end den gamle under samme Brede. Humboldt har vist, at denne Forskjel kun finder Sted udenfor Vendekredsen, hvor den aftager fra Polarkredsen, men at den i den hede Zone næsten ganske (og maaskee ganske) forsvinder.**) Dernæst ere paa samme Brede i begge Continenter, idetmindste i den nordlige Hemisphære, de østlige Egne betydeligen koldere end de vestlige***) (saa at f. Ex. Nordafrica og Sydeuropa have langt høiere Temperatur end saavel Asien som America under samme Brede, endskjøndt den i America igjen stiger noget paa Vestkysten). I den sydlige Hemisphære synes Forskjellen imellem Længdezonerne at være meget mindre. Hvad Varmens Fordeling angaaer, da finder paa samme Brede en mindre Forskjel imellem de to

*) Snee er i Lavlandet ubekjendt i den hede Zone, og findes der neppe indenfor den 30° N. B. og S. B. i den gamle Verden; i den nye Verden har man stundom seet den indtil Vendekredsen. Men overmaade sjelden bliver den altid indtil 40° i den gamle Verden og 30° i den Nye.

**) Følgende Tabel oplyser dette:

	Middeltemp. i det gamle Cont.	Middeltemp. i det nye Cont.	Forskjel
30° N. Br.	17°	15½	1½°
40° - -	14°	10°	4°
50° - -	8½°	2½°	6°
60° - -	4°	−3½°	7½°

Derimod har paa omtrent lige Brede Senegambia en Middeltemperatur af 21½°, Cumana 22½°, og for Manilla og Havanna angives samme Middelt., nemlig 20½°. Derfor have f. Ex. følgende Bredezoner i den gamle og nye Verden samme Middeltemperatur: N. Br. 67° og 54°; 60° og 43°; 51° og 42½°; 43° og 36°; 33° og 29°.

***) Allerede Sammenligningen af Steder i Europa beviser dette.

Warschau (38° V. B.)	7°	Middelt.
Amsterdam (22½° V. L.)	8½°	—
Kasan (67°)	2°	—
Moskau (55° V. B.)	3°	—
Kjøbenhavn (30°)	6½°	—
Krim (53°)	7½°	—
Bordeaux (17°)	11°	—

Continenter Sted i Henseende til Sommervarmen end i Henseende til Middeltemperaturen.

I Henseende til Atmosphærens Fugtighed og Vindenes Beskaffenhed synes Længden ikke at have nogen Indflydelse, dog er Sydamericas hede Zone uden tvivl fugtigere end de øvrige Landes, især Africas.

C. Sammenligning imellem begge Hemisphærer. I det Hele har den sydlige Hemisphære en lavere Temperatur end den nordlige under tilsvarende Brede: men denne Forskjel finder i det Høieste kun Sted over 40° til 50° Br., da indenfor og i Nærheden af Vendekredsene Temperaturen er den samme.

D. Sammenligning imellem forskjellige Regioner, eller Udsigt over Høideforskjellens Indflydelse paa Klimaet. At Temperaturen aftager alt som man stiger høiere op over Havets Niveau, er bekjendt nok; men Aftagelsen er meget forskjellig efter de forskjellige Localforhold. Atmosphærens Fugtighed aftager med tiltagende Høide. Den Grændse, over hvilken Jorden aldrig er fri for Snee, kaldes den evige Sneelinie eller blot Sneegrændsen. Den er naturligviis høiest mod Æquator.*)

E. Sammenligning mellem Fastland og Kystland. Den vigtigste Forskjel er her den forskjellige Fordeling af Varme imellem Aarets Dele, da Sommeren i Kystlande og paa Øer er forholdsviis mindre varm, Vinteren mindre kold end inde i Landet.**)

*) Grændsen for den evige Snee paa de vigtigste Bjerge under forskjellig Brede er omtrent følgende:

Andes i Quito (1° N. B.)	14,800 F.	
Nevados i Mexico (19°)	14,100 -	
Sierra Nevada (37°)	10,680 -	
Kaukasus (42°)	9,900 -	
Pyrenæerne (42°)	8,600 -	(Sydsiden)
Alperne i Schweitz (45°-46)	8,200 -	
Nordlige Side	8,200 -	
Norge (61°-62°)	5,100 -	
(71°, Nordkap)	2,200 -	

**) Dette sees ved at sammenligne Færøerne med Norge og Sverrig, Vestkysten af Norge med det Indre, England, Holland og Danmark med Sverrig, Preussen og Rusland. Exempler herpaa ere:

	N. B.	Middelt.	Sommert.	Vintert.	Varmeste Maaneds T.	Koldeste Maaneds T.
Magerøe	71°	0°	5°	−3½°	6½°	−4½°
Enontikis	68° 30′	−2°	10°	−13½°	12½°	−14½°
St. Malo (nordvestl. Frankrig)	48° 39′	9½°	14°	4½°	15½°	4½°
Wien	0°	8½°	17°	0°	17½°	−2½°

— Paa Kyster og Øer er Taage og Regn hyppigere og Himlen mindre klar end i Oplandet; dette sees ved at sammenligne England og Holland med det østligere Europa, og Kystegnene i den hede Zone med de indre Lande.

§ 19. Alt hvad der befindes i og frembringes af Landet eller Havet, kaldes sammes Producter. Man henfører disse til tre Hovedclasser eller Naturriger, Mineralriget, Planteriget, Dyreriget. Ved ethvert af dem ville vi tilføie nogle Bemærkninger om deres geographiske Forekomst, saavidt derom lader sig sige Noget.

A. Mineralriget. Det er allerede bemærket, at Naturen har dannet Jordskorpen, saavidt vi kjende den, af faa Materialier, som paa den meest forskjellige Maade ere sammensatte eller sammenføiede. Disse Legemer, Mineralrigets Producter, vise en stor Eensformighed med Hensyn til de forskjellige Verdensdele. Mineralierne tjene ingenlunde til at characterisere nogen Deel af Jordkloden. Fra aldeles modsatte Egne bringes de samme Mineralier for Dagen: ved Urals Fod og under Linien har Platina og Guld lignende Forekomst, Island og Sicilien frembyde de samme vulcanske Producter.

Af Mineralierne mærke vi især følgende: a) Metallerne, som forefindes deels gediegne, deels i Sammensætninger. b) Brændbare Fossilier, som Svovl (især ved Vulcaner), er sjeldent reen, meest blandet med jordagtige og bituminøse Substantser; Steenkul, Rav, Jordbeeg. c) Salte (Steensalt, naturlig Salpeter). d) Stene og Jordarter, af hvilke vi især mærke Marmor, Sandsteen, Kalksteen, Gips, Leerjord, Porcellainjord, Mergel o. fl.

B. Planteriget. For Geographien er dette vigtigst. Planterne, fastbundne til Jorden og afhængige af Atmosphærens Tilstand, characterisere Jordklodens Dele og vise de mærkeligste Forskjelligheder. En Plantes Voxekreds kalder man den Deel af Jordens Overflade, i hvilken Planten findes. Denne er naturligviis for det meste afbrudt, da f. Ex. forandrede Temperaturforhold lade Planten forsvinde paa en vis Strækning, for atter at fremtræde. Saaledes gjenfindes mange af Polarlandenes Vexter høit oppe paa Bjergene i de varmere Zoner, medens de savnes i de mellemliggende Lande; Hasselbusken er hyppig i Skotland og Norge, forsvinder i Siberien, men

kommer igjen i de østlige Dele af Asien. — I Henseende til Planternes Fordelingsmaade, skjelner man imellem selskabelige og eensomme Planter, eftersom man træffer en stor Mængde Individuer sammen, stundom saaledes at de næsten udelukkende indtage betydelige Strækninger, eller man finder Individuerne adskilte og blandede med andre Planter. Det er for det Meste de ydre Omstændigheder, der bevirke, at en Plante er selskabelig, naar disse nemlig ere fordeelagtige for den, men ufordeelagtige for andre Plantearter (saaledes findes selskabelige Planter især i tør, sandig Jordbund, hvorimod i en federe Jord flere Planter komme til: Heder og Skove af Naaletræer give Exempel herpaa). *)

§ 21. Da de klimatiske Forskjelligheder naturligviis ere de, der især betinge Vegetationens, ville vi følge den i § 18 fulgte Orden.

A. Breden. I det Hele tiltager Vegetationen fra Polerne mod Æquator: navnligen tiltager Individuernes Størrelse i det Hele. Den hede Zone har langt flere Træer og Buske**) end den tempererte, og saaledes videre indtil disse i Polarzonen efterhaanden ganske forsvinde. Men om Extremerne gjelder dette dog ikke: den tempererte Zone har Fyrretræer, der i Høide, Ege og Kastanier (især paa Ætna), der i Omfang kunne maale sig med den hede Zones Palmer og Eucalypter, hvis Høide er indtil 160 Fod, og med dens Boabab (i Omfang 77 Fod) og Drageblodtræ (45 Fod i Omfang).

I Almindelighed kan Følgende bemærkes: det tætte og friske Grønsvær, som findes i den tempererede Zone, især i den koldere Deel af samme, savnes næsten ganske i den hede Zones Sletland: Græssene ere der høiere og stundom næsten træagtige, staae adspredte som Urter, og danne intet tæt Teppe; vore grønne Enge med deres Mangfoldighed af vilde lave Engblomster ere derfor der ubekjendte. — Characteristisk for den tempererte og kolde

*) Bjergenes forskjellige geognostiske Beskaffenhed synes ikke at medføre nogen Forskjellighed i Vegetationen, og paa Urbjerge, Kalkbjerge og Vulcaner findes de samme Planter. Ligeledes ere de forskjellige Jordarter vel ikke uden Indflydelse i Henseende til de herskende Planter, men kunne dog ikke begrunde nogen Inddeling, da deels Jordarterne sjeldent findes ublandede, deels neppe nogen Planteart kan siges udelukkende at forekomme i en vis Jordart.

**) Planter, som i den tempererede Zone vise sig som Urter, fremtræde her som Træer og Buske; dette er f. Ex. Tilfældet med de Sælgbærende Planter, hvis tropiske Underafdelinger, som Mimoserne, Indigoplanten, ere træagtige Vexter. Guyana kal have 225 bekjendte Træsorter, Frankrig kun74.

Zones Vegetation er Løvfaldet: imedens her de fleste Træer og Buske ved Vinterens Begyndelse tabe deres Blade og ved Foraarets Komme faae Nye, saa beholde de i den hede Zone Bladene hele Aaret igjennem. I de koldere Egne gjøre næsten kun Naaletræerne en Undtagelse fra denne Regel, imedens i den varmere tempererte Zone en Tilnærmelse til den hede Zones Natur viser sig deri, at de **immergrønne Træer** (som Laurbærtræet, Myrten, Cypressen, Pinien, nogle Egearter) faae stedse mere Overhaand over de med periodisk affaldende Løv. — Saavel Bladene som Blomsterne tiltage i Størrelse og i Sammensætning fra Polerne imod Æquator. Endvidere have den hede Zones Planter høiere og mere levende Farver, og Blomster og Blade en større Glands. Endeligen frembyde den hede Zones Planter i chemisk Henseende langt flere Exempler paa eiendommelige Stoffe (f. Ex. Specerier), virksomme Lægemidler (Kampher, China o. s. v.), de stærkeste Gifter.

I Særdeleshed kunne vi som Exempler paa Plantearter eller Familier, der characterisere visse Zoner, nævne: a) For den hede Zone Palmerne, Krydderurterne, Cactusarterne; af Græssene Bambus og Sukkerrøret. b) For den hele tempererte Zone Naaletræer, de Raklebærende (Bøg, Birk, Kastanie, Hassel), de Korsblomstrede (vore almindelige Kjøkkenurter, som Kaal, Roer, Karse, Sennep, Peberrod, hvilke næsten slet ikke findes i den hede Zone, dernæst Rapsæd, Agerkaal, o. Fl., endelig Polarlandenes antiskorbutiske Værter). Desuden for den varmere Deel af samme især Lyngplanter (som hverken findes i den hede Zone eller i America) og Myrter, for den koldere Svampe. c) I Polarlandene herske Lavarter eller Lichener, Mosser o. D.

B. Længden. I Polarlandene findes en stor Overeensstemmelse imellem alle Længdezoners Vegetation: derimod fremtræder i den tempererede og hede Zone en Deel Forskjelligheder, som vi her ikke i det Enkelte forfølge. Vi bemærke som et Exempel, at det østlige Asiens, især Japans, saavelsom Nordamericas sydligere Deles Vegetation har et langt mere tropisk Anstrøg end man finder i det gamle Continents vestlige Dele paa samme Brede.

C. Høiden. At Planternes Mængde og Størrelse aftager med tiltagende Høide, er bekjendt: paa en vis

Høide træffer man ikke længere Træer, men kun Buske, indtil selv disse forsvinde og kun smaa uanseelige Værter blive tilbage. De Planter, som forefindes paa forskjellige Høidebelter, ere nu vistnok ingenlunde de samme paa alle Bjerge, ligesaa lidet som den Høide, paa hvilken de findes, er den samme, saa at en almindelig Inddeling for alle Bjerge i Høidebelter derefter ikke kan finde Sted. Imidlertid kunne vi dog overalt antage visse fælleds naturlige Grændser, nemlig Trægrændsen, Buskgrændsen (den øvre Grændse for Træer og Buske) og Sneegrændsen (den nedre Grændse for den evige Snee). Ved at stige op i en Bjergegn kommer man saaledes igjennem tre Regioner, Træernes, Buskenes og Alpeplanternes Region (Fjeldregionen, den alpinske Region). For Alperegionens Vegetation, der overalt fremtræder sig selv lig, hvor Bjergmasserne ere høie nok for at frembyde et for disse Værter passende Klima, bemærke vi følgende fælleds characteristiske Træk:

Alperegionen mangler Træer, og selv Buskene, meest de saakaldte Alperoser, findes kun i den laveste Deel af samme; den mangler næsten ganske eenaarige Værter. Alpeplanterne have lange Rødder, korte Stengler og Blade, men glatte, uden Haar og Torne. Forholdsviis ere Blomsterne meget store, og udmærke sig ved skjønne, rene og ublandede Farver, hvorved de danne en yndig Contrast med den dem omgivende majestætiske og vilde Natur. Men med faa Undtagelser ere disse Blomster uden Lugt. Næsten alle Alpeplanter levere et meget kraftigt Foder for Qvæget. Ingen Giftplanter findes i denne Region.

Denne Alpeflora har en mærkelig Overeensstemmelse med Polarzonens Vegetation: næsten de samme Planter ere de herskende, og et stort Antal Arter ere fælleds: Mangel paa eenaarige Planter, store Blomster, rene Farver træffer man ligeledes i Polarlandene.

D. Kystland og Opland. Kystvegetationen udmærker sig ved smale, udeelte Blade, smaa Blomster, mindre rene Farver, mindre saftfulde Frugter, Fastlandsvegetationen ved de modsatte Egenskaber. Med Hensyn til de dyrkede Planter, da ere Kyster og Øer meest tjenlige for saadanne, som lide meget ved Vinterkulden, men ikke udkræve nogen høi Sommervarme, Fastlandet derimod for saadanne, der taale Vinter-

kulden, men til en vis Tid af Aaret fordre en betydelig Varme. Derfor findes f. Ex. i det sydvestlige England paa frit Land Myrter og Laurbærtræer, imedens Viindruerne og Aprikoserne ikke kunne komme til Modenhed, hvorimod i Tydskland Viinavlen drives med Held, men hvor Værter ikke taale at staae i fri Luft.

Anm. 1. Vegetationen i Vandet. Vandplanterne udmærke sig ved en mere blød Substants, mere langstrakte Plantedele og svagere Farver; Strandplanterne, som voxe paa Bredden af Havet, indeholde ofte saltagtige Bestanddele (som Salturt, Sodaurt, hvoraf brændes Soda, Marehalm eller Klit). — I Størrelse overgaae Fastlandets Plantearter i det Hele Havets, ligeledes er Vegetationens Masse og især Arternes Antal større. Havets Planter ere næsten indskrænkede til een Familie, nemlig Tarverne (Tangarter); disses Antal er størst i den tempererte og kolde Zone; saavidt, som man er kommet mod Polerne, har man overalt truffet Havplanter. Med Havets Dybde aftager Vegetationen og forsvinder i betydelig Dybde rimeligviis ganske; paa det aabne Hav træffes sædvanlig ingen Tangarter.

Anm. 2. Planteverdenens Grændser. Saa nær, som man hidtil er kommet Polerne, har man fundet Planter, hvor ikke et evigt Sneedække lagde Hindringer i Veien. Det synes, at det ikke saameget er Klimaet, der hindrer Vegetationen mod Polerne, som Mangel paa (for Snee) blottet Jordbund. Man bør derfor være forsigtig i at bruge det hyppigen forekommende Udtryk: at al Vegetation ophører. — Det Samme gjelder ogsaa med Hensyn til Høiden, da ogsaa der først Sneen sætter Grændser for Vegetationen. Selv i de dybeste Gruber og Huler har man fundet Grube- og Huleplanter (som henhøre til de ufuldkomnere Arter, Svampe og Lichener); endelig haves underjordiske Planter, som voxe i Jorden og aldeles omgives af den (Trøflerne).

§ 22. Med Hensyn til deres Vigtighed for Menneskene ville vi, som Exempler, tilføie nogle specielle Bemærkninger om Bøgens og Fyrreslægtens, Viinrankens og Kornarternes Fordeling paa Jordkloden. Ved disse to Sidste, som dyrkede Planter, maa det ikke oversees, at det ikke alene er klimatiske Forholde, der bestemme, om de paa et givet Sted forekomme eller ikke, men at her Nationernes Culturgrad, Forbindelse med Andre, religiøse Begreber og hele sædelige Tilstand have Indflydelse.

Bøgen forekommer, saavidt vi vide, ikke Øst for det Caspiske Hav og ikke Vest for de Alleghaniske Bjerge. Polargrændsen er i Norge ved Laurvig (50°), i Sverrig ved Göthaelven, i Skotland ved Edingburg (56°), men derimod savnes den i hele det nordlige og mellemste Rusland, og forekommer først i de sydlige Provindser, omtrent 47° N. Br. Æquatorialgrændsen er i Sletlandet Nord for de store Bjergmasser, der adskille Sydeuropa fra Nordeuropa, altsaa omtrent paa

48°; som Bjergplante findes den derimod endog paa Sicilien, og som absolut Grændse kan derfor antages den 37° N. Br. Kraftigst er dette Træ i det nordlige Tydskland, England og især i Danmark.

Fyrreslægten (Gran, Fyr, Lærke, Pinie, Ceder) danner, ligesom Bøgen, store Skovstrækninger og udgjør et stort Belte (uden Grændser mod Vest og Øst) om Jordklodens nordlige Halvdeel i den tempererte Zone. Polargrændsen er i Norge 70°, og her er Fyrren den nordligste Art, i Rusland, hvor Lærken gaaer nordligst, 68°: begge ere dog der mere Buske end Træer; imod Vest gaaer den ikke engang saa høit, da hverken Island eller Grønland har denne Slægt. Fra denne Polargrændse danner Slægten et bredt Belte indtil 45° i det gamle Continent, og maaskee 35° i det nye: den er især talrig paa Caucasus, Ætna, Libanon, i de Mericanske Høilande og i Nepaul. Indenfor Vendekredsene forekommer den kun som Bjergplante, ingensteds paa Sletten; Syd for 16° findes den neppe. Men mærkeligt er det, at denne Slægt slet ikke findes i den sydlige Hemisphære.

Viinranken. Vi tage her kun Hensyn til de Lande, hvor den dyrkes paa frit Land, hvor den altsaa udgjør en Deel af Agerbruget, ikke til de Steder, hvor den blot dyrkes i Haver o. s. v. Viinrankens Nordgrændse er i det vestlige Frankerig ved Nantes, 47° 20′, derpaa ved Paris 49°, i Champagne mellem 49° og 50°, ved Rhinen 51°, ligeledes i Sachsen og Schlesien, men der er Vinen slet. I Mellemtydskland og længere mod Øst gaaer den ei slet saa høit op, men kun til 48°–49°: Ungarn har fortreffelig Viinavl, Galizien ingen. I Rusland gaaer den til 48°, ligesaa i det vestlige Asien. Længere mod Øst forsvinder den: Sibirien saavelsom Høilandet Syd for dette kan ei have Viinavl; i China mangler den ogsaa, men heri er Klimaet ikke Skyld. I det nye Continent findes Viinavl i Nordamerica kun i de sydlige Provindser; i det Indre og paa Vestkysten skal den gaae til 37° og 38°. Æquatorialgrændsen kan, hvad Sletlandet angaaer, sættes til 27° 48′ (Den Ferro): i Berberiet lykkes den kun mod Nord, i Ægypten er Viinavlen ubetydelig, og i Persien ved Abuschær (29°) sætter man Viinstokkene i Gruber, for at ikke Solens Hede skal fortørre Druerne; i America er den omtrent 32°. Men paa Bjergene findes Viinavl endogsaa indenfor Vendekredsene. — I den sydlige Hemisphære findes den paa Cap, i Chili og det indre Sydamerica, i Nyholland, men ikke sydligere end 40°. — Viinranken har altsaa sit Hjem i begge de tempererte Zoner; dens Voxekreds afhænger meget mindre af Middeltemperaturen end af Sommertemperaturen, dog ikkun indtil en vis Grad (Moskau f. Ex. har uagtet sin høie Sommervarme ingen Viinavl). Det er forresten historisk vist, at den er overført til det nye Continent saavelsom til Cap og Nyholland.

Kornarterne. Indenfor den nordlige Polarcirkel finder kun liden Agerdyrkning Sted. Af Kamschatka savne selv de sydligste Dele (51°) Agerdyrkning, længere mod Vest gaaer den indtil 55°, i de vestlige Dele af Sibirien til 60°; paa Nord-

americas Østkyst gaaer Agerdyrkningen høiest til 52°, paa Vestsiden til 58°. Kun i Europa, i Norge og Lapland, findes Agerdyrkning overordentligen høit imod Nord, nemlig indtil 70°. Nord for Agerdyrkningens Grændse trædе tørrede Fiske og Kartofler i Brødets Sted. De nordligste Kornsorter ere Byg og Havre, hvilke her bruges til Brød. — Næst til disse slutter sig Rugen, som er herskende i en Deel af Storbrittanien, Danmark, det sydlige Sverrig og Norge, Landene omkring Østersøen og en Deel af Sibirien; i Nordamerica dyrkes den ogsaa, men ikke saa almindelig som i Europa. Med denne forener sig paa nogle Steder Boghveden. I denne Zone dyrkes Byggen meest for Ølets Skyld, Havre som Hestefoder. — Herefter bliver Hveden næsten udelukkende Brødmiddel; dette gjelder om Nederlandene, Frankerig, det sydlige England, Endeel af Tydskland, Ungarn, Krim, de Caucasiske Lande og Mellemasien, saavidt Agerdyrkning der finder Sted, endvidere Nordamerica. I denne Egn begynder Viinavlen og Vinen trædе i Ølets Sted. — Derpaa følger en Zone, hvor foruden Hveden Risen og især Maisen blive hyppige: hertil høre Spanien, Portugal, Frankerigs Kyster ved Middelhavet, Italien, Grækenland, Orienten, Persien, det nordlige Indien, Arabien, Nillandene, Berberiet. Her findes Rugen kun paa betydelig Høide, Havren forsvinder og Bygget trædер istedet som Foder. I China og Japan træffes hine Kornarter sjeldent, Risen er der den herskende. I Nordamerica er Maisen især hyppig. — I den hede Zone herske Risen og Maisen, hiin i Asien, denne i America (begge Dele af historiske Aarsager); i Africa ere de næsten lige hyppige. Men foruden disse tvende Kornsorter fremtrædе her andre Planter, der tjene Beboerne til Næring og trædе istedetfor hine. Hertil høre 1) i det nye Continent Yamsroden (af en Plante, der nærmer sig Liliernes Form), Roden af Manihot (en træagtig Busk) og af Batatas Snerlen, men især Frugten af Pisangen eller Bananen (en Palmeart); 2) i Africa Durra (en Kornsort), Yams, Pisang, Manihot; 3) i Indien nogle særegne Kornsorter, samt Sagopalmen, Brødfrugttræet og de under 1 og 2 nævnede Planter. 4) Paa Sydhavets Øer forsvinde Kornsorterne, Pisang- og Brødfrugttræet trædе i deres Sted; Nyhollands tropiske Deel har ingen Agerdyrkning, Sago- og andre Palmer nære de Indfødte. — Syd for den hede Zone finde vi megen Lighed med den nordlige tempererede Zone; dennes Kornsorter gjenfindes der. Paa Nyzeeland bruges en Bregnerod som Næringsmiddel. — I Sydamericas Høiland finder efter Høiden en Fordeling Sted, som har betydelig Lighed med den, som Breden frembyder.

§. 23. **C. Dyreriget.** Paa Dyrenes geographiske Udbredelse indvirker a) Deres vilkaarlige Bevægelse fra Sted til Sted: de ere ikke, som Planterne, bundne til Stedet, men naar Omstændighederne medføre det, forandres fra Tid til anden deres Forekomst. Instinctmæssigen flytte (trække) til visse Tider enkelte Dyr enten for at udruge eller søge Næring (Trækfugle, Lemminger, Græshopper, adskillige Fiske). b) Deres lettere Acclimatisering, saaledes at Menneskene ifølge deres Trang til

Dyrenes Brug eller Selskab kunne føre dem med sig, hvorhen de drage (Hund, Hest, Kat, Svin). c) Den Ødelæggelsesdrift, som er nedlagt hos nogle Arter, der leve af Andre, saavelsom Menneskenes Efterstræbelser, indskrænker og sammentrænger Manges Forekomst (Ulven, Steenbukken, Uroxen). d) Hvad Havet angaaer, da gjør Havets altid allesteds lige Bestanddele og temmelig eens Temperatur det muligt for dets Beboere, at leve saagodt som under alle Zoner. Kun de lavere Dyreclasser gjøre heri Undtagelse (Conchylier, Coraller, Østers); Floders, Søers og Aaers Beboere ere mere bundne til bestemte Steder.

Paa Grund af Ovenstaaende kunne ikke saa bestemte Grændser for Dyreclassernes Udbredelse finde Sted, som de man har bemærket for Planterne. I Almindelighed kan bemærkes: Dyreriget indskrænkes ikke af den høieste Grad af Kulde. Temperaturens Tiltagen imod Equator synes at virke til Udvikling af større og kraftigere Former, skjøndt ogsaa det høieste Norden i Isbjørnen og Rensdyret har temmelig kraftige Repræsentanter og i Hvalfisken det største Dyr. I den hede Zone findes flere glubende Dyr, og blandt de lavere Classer ikke faa giftige. Paa Farven viser sig den hede Zone virksom, især med Hensyn til det store Havs Conchylier og adskillige Fugles Fjedre.

Pattedyr. Med Hensyn til de enkelte Dyreclassers Udbredelse kan Følgende bemærkes: **Polarregionen** har ingen eiendommelige Dyrearter, men fælleds med den nordlige tempererede Zone har den: Rensdyret, i Grønland, i det nordvestlige America, Spitsbergen, Nowaja Semlja, Lapland, Endeel af Sibirien (45°–76°); det er Samojedernes, Tunguſernes og Lappernes eneste Huusdyr. Bisamoxen i Nordamerica; høiest mod N. støder den sammen med Rensdyret. Polarrævеn; Vadskebjørnen til 50°; Isbjørnen ved Spitsbergen og imellem Lena og Jenisei; Zobelen i Sibirien og Nordamerica; Lemmingen i Norge og Lapland. **Den tempererede Zones nordlige Deel** overskrides ikke af Elsdyret, som findes i de nordlige Dele af America, Asien og Europa, ligeledes i Polen og Lithauen. Bæveren er hyppigst (ved Hudsonsbay) i Nordamerica, og findes i Enkelte af Europas Floder. Landbjørnen findes i alle Verdensdele, undtagen Nyholland og Australien. For **Alperegionen** ere eiendommelige: Murmeldyret, lige indtil Sneegrændsen; Moskusdyret i det indre Asiens Alpelande; Gemsen findes paa Centralalperne og paa Pyrenæerne ved Sneegrændsen, kun om Vinteren ved Trægrændsen — ligeledes i Persiens Høiland; Steenbukken i Piemont og Asturien; Geeden vild paa Caucasus (i Europa Huusdyr); Lama og Vigunnadyret paa Andesbjergenes Toppe. **I den tempererede Zones varmeste Deel og den hede Zone** bemærke vi: Aberne, der kunne deles i den gamle Verdens Aber, med 20 Kindtænder og almindeligen uden Hale, meest levende paa Jorden, og den nye Verdens Aber, med 24 Kindtænder og hyppig med Snohale, meest levende paa Træer. Madagascar, Australien og Europa (med Undtagelse af nogle faa Steder ved Gibraltar) have ingen Aber. De findes fælleds med

Papegøierne, Fuglenes Aber, at bebve Palmebeltet. I Europa repræsenterer Egernet dem. Kamelen, Ørkenens Skib, er hjemme og er indført som Husdyr i Endeel af det vestlige og indre Asien; Dromedaren i Arabien, Nordafrica, Persien, Indien; den mangler i Australien og America. Af Elephanter kjendes tvende Arter, den Indiske (D. for Indus og S. for Himalaya) og den Africanske, mindre men med større Ører (fra Senegal til Cap, sjeldnere i Nordafrica). Løven viger i Africa stedse mere mod det Indre. Berberiets Løver ere de største, Mindre findes i Asien. Tigeren bebver Ostindien og Øerne, men ogsaa nordligere; i Sydamerica træder Jaguaren i dens Sted, i Africa Pantheren, i Europa den svagere Los. Hyænen er hyppigst i Caplandet. Næshornet er hjemme i Bagindien og Øerne; en Art med to Horn findes i Sydafrica. Nilhesten findes i Sydafrica, i Nigeren og Nilen. Giraffen er indskrænket til det indre Africa. Zebraen findes i det sydlige Africa, Ai kun i Sydamericas Urskove.

I Særdeleshed bemærkes endnu: Nyholland har flere eiendommelige Dyrearter (Næbdyret, Kænguruh), men mangler igjen flere af den tidligere bekjendte Verdens. Mærkeligt er det, at der oprindeligen ingen store Dyr fandtes (Kænguruh er det største), saaledes af drøvtyggende Dyr ingen, heller ikke af de Tykhudede (Rhinoceros, Hest, Elephant). De tandløse Dyr (Ai, Myreslugere o. s. v.) findes i stor Mængde i Sydamerica, faa i Asien og Africa.

Anm. Vigtigst for Menneskenes Oeconomie ere af den tempererede Jones Dyr endnu følgende: Hesten, som har sit Hjem i den gamle Verden og er overført til America og Nyholland. Fuldkomnest findes den i Arabien og Nordafrica. Æselet stammer fra Asien, ligeledes Faaret, men ere nu begge Husdyr i Europa, hiint dog kun i det Sydlige. Uroxen, Europas største Dyr, findes kun i Lithauens Skove. Vor tamme Ox (Stamdyret er ubekjendt) findes halvvild i Skotland og America, hvor den er indført af Europæerne.

Af **Fuglene** findes Papegøier overalt i de varmere Egne, undtagen i Europa; Hønsefuglene ere fuldkomnest i de varme Lande (Indien), Andeslægten derimod især i det nordlige Europa. Rovfuglene findes overalt, kun Gribben ei i Nyholland; Strudsen i Africa og Arabien, paa nogle Steder endog som Husdyr. Beslægtede Arter ere i Nyholland Casuaren, i Sydamerica Emu. — **Amphibierne** aftage imod Nord, men ere iøvrigt udbredte over den hele Jord, hyppigst i varme og især fugtige Jordstrøg. Det hede men tørre Africa sætter ligesaa vel Grændse for Amphibierne, som det kolde og tørre Norden. Slangerne findes meest i de varmere Lande: Boaer saavel i Asien og Africa som i Nyholland og America, Klapperslangen i America, Brilleslangen i Indien og Ægypten. Snogene findes især i Europa, størst ved Rom. Firbenene mangle kun i det koldeste Clima; Crocodilerne findes i Ægypten, i Ganges ("Gavialen"), i America (Allegatoren eller Kaimanen). Insecterne ere talrigst i fugtige Jordstrøg og størst i varme Egne. Af de lavere Dyreclasser ere Corallerne og Polyperne kun de varmere Haves Bebvoere.

§ 24. **Menneskene.** Man beregner disses Antal til imellem 800 og 1000 Millioner: efter deres Legemsdannelse inddeler man dem almindeligen i 5 Racer, hvilke dog ikke altid ere skarpt adskilte, men i nogle Folkeslag nærme sig meget til hinanden. 1) **Den Caucasiske**, udmærket ved Hjerneskallens smukke symmetriske Bygning: Haaret er glat eller krøllet, Hudfarven hvid, Kinderne mere eller mindre underløbne med Rødt (Indbyggerne af Europa, med Undtagelse af Lapper og Finner, af Vestasien indtil Ob og Ganges, af Nordafrica indtil Sydranden af Sahara, desuden Habessinierne). 2) **Den Mongolske**: Hjerneskallen er ligesom firkantet, Ansigtet fladt og indtrykt, Næsen flad; imellem Øinene er lang Afstand, Kindbenene ere fremstaaende, Øinene smaae og spidse til Siden, Haaret sort, stridt og tyndt, Hudfarven guul (Indbyggerne af det meste øvrige Asien, i Europa Samoyeder og Lapper, i America Eskimoerne). 3) **Den Malayiske**: Panden er høi, Næsen fuld, bred og tyk, Munden stor, Haaret sort, blødt, lokket og tæt, Hudfarven lys- eller mørkbrun (Beboerne af Halvøen Malacca, af Øerne S. O. for Asien og af en Deel af Australien). 4) **Den Æthiopiske** eller **Negerracen**: Hjerneskallen smal og noget sammentrykt paa Siderne, Panden hvælvet, Øinene fremstaaende, Næsen tyk og bred; tykke, opkastede Læber, kort, sort, uldagtigt Haar; Hudfarven sort og mørkebrun (Beboerne af Africa Syd for Sahara og en Deel af Australien). 5) **Den Americanske**: lav Pande, dybtliggende Øine, bredt Ansigt med fremstaaende Kindbeen, Haaret sort, stridt og tyndt, Hudfarven brunrød (de oprindelige Indbyggere af America).

III. Politisk Geographie.

En Deel af Jordkloden, hvis Indbyggere under en fælleds Regjering ere forbundne til et ved bestemte Love grundet Samfund, kaldes en Stat. Ved en Stat lægger man først Mærke til dens Grændser (naturlige eller politiske), Beliggenhed og physiske Beskaffenhed, Størrelse og Inddeling (physisk eller politisk). Ved Indbyggerne betragter man deres Antal, Oprindelse (Race), deres Hovedclasser (Adel, Geistlighed, Borgere og Bønder, saavidt saadan Standsforskjel findes), Sprog, Religion, Cultur, Næringsveie, dernæst Statsforfatningen.

En Religion kaldes herskende i et Land, naar dens Bekjendere der nyde Forrettigheder fremfor andre Religioners Tilhængere; de Andre ere da blot taalte. Efter Religionen deles Menneskene i to Hovedclasser: 1) Monotheister, som tilbede een Gud: Christne (Catholiker, Græske Christne, Protestanter), Muhamedanere, Jøder. 2) Polytheister eller Hedninger, som tilbede flere Guder.

Med Hensyn til Næringsveiene beskjeftige Indbyggerne af det flade Land sig meest med Agerdyrkning og Qvægavl, de i Bjerglande med Bjergværksdrift og Qvægavl, men begge ogsaa ofte med Manufacturer og Fabriker; Indbyggerne i Stæderne beskjeftige sig med disse, dernæst med Haandværke, Kunster og Handel. Efter de fleste Indbyggeres vigtigste Syssel kaldes et Land Fabrikland o. s. v., en Stad ligeledes Fabrikstad, Handelstad o. s. v. — Handelen stempler alle Producter til Varer, og bestaaer i Ombytning af Varer imod Varer eller imod Penge (Papirpenge eller klingende Mynt). Handelen er activ eller passiv, indenlandsk eller udenlandsk, for egen Regning eller Commissions- og Speditionshandel. Regjeringsformen er Maaden, hvorpaa Staten bestyres, Forholdet imellem Undersaatterne og den eller de Regjerende. Den er enten monarkisk (despotisk, uindskrænket eller indskrænket m.), eller republicansk (aristocratisk, democratisk).

Til at bestride de for at opnaae Statens Øiemeed nødvendige Udgifter anvendes Statsindtægterne, som hæves i Naturproducter eller Penge, og tages deels af Statens Eiendomme (Domainer og Regalier), deels af Afgifter (directe eller indirecte). Naar Indtægterne ikke strække til til Udgifterne, opstaaer Statsgjeld.

Til at vedligeholde den udvortes Sikkerhed tjener Krigsmagten, som er deels Landmagt, deels Sømagt.

Europa.

§ 1. Beliggenhed, Grændser, Størrelse. Europas Fastland ligger imellem 36° og 71° N. Br., 8° og 81° Ø. L.; Øerne ligge tildeels noget yderligere. Med Øerne (henved 15000 □ M.) udgjør det omtrent 170000 □ M. Østgrændsen dannes af Uralbjergene, Uralfloden, det Kaspiske Hav, det sorte Hav og de Vande, der forbinde dette med Middelhavet; imod Syd, Vest og Nord begrændses det af Middelhavet, det atlantiske Hav og det nordlige Ishav. Disse Have gaae især paa Vestsiden med talrige Arme og Bugter ind i Fastlandet, danne mange Halvøer, og give Europa et i Forhold til de andre Verdensdele betydeligt Kystomfang, nemlig 5400 Mile, saa at dette forholder sig til det hele Fladeindhold som 1:31. Den største Længde, fra S. V. til N. Ø., er omtrent 820 M., den største Brede, fra N. til S., 550 M.

§ 2. Have, som omgive Europa:

1. **Det nordlige Ishav** (Nord for Polarkredsen) med det hvide Hav, det Kariske Hav og Waigotsstrædet.

2. **Det atlantiske Hav**, hvis vigtigste Dele ere: a) Nordoceanet eller den nordlige Deel af Atlanterhavet (fra Shetlandsøerne til Ishavet). b) Nordsøen eller Vesterhavet (c. 12000 □ M. stor), imellem Storbrittannien og Fastlandet. c) Skagerak og Kattegattet (c. 1000 □ M.) med (Fjordene paa Jyllands Østkyst og Norges Sydkyst), Sundet, det store og det lille Belt. d) Østersøen (c. 6500 □ M.) med den Bottniske, Finske, Rigaiske Bugt, Fjorde paa Tydskelands, Schleswigs og Holsteens nordlige og østlige Kyster. e) Kanalen, la Manche, med Strædet ved Calais. f) Det Irske Hav med Nord- og St. Georgskanalen. g) Det Biscayiske Hav eller den Spanske Søe (det Aqvitaniske Hav).

3. **Middelhavet** (c. 48000 □ M.) forbundet med det Atlantiske Hav ved Strædet ved Gibraltar

(7 M. langt, 2 M. bredt). Dele deraf ere: a) Bugten ved Lyon. b) Bugten ved Genua eller det Liguriske Hav. c) Det Toskanske eller Tyrrhenske Hav med Stræderne Bonifacio og Messina. d) Det Joniske Hav med Bugterne ved Tarent, Lepanto, Arkadien og Kolokythia. e) Det Adriatiske Hav med Bugterne ved Venedig og Triest. f) Det Ægæiske Hav eller Archipelagos med mange Bugter paa Østsiden af Tyrkiet og Grækenland samt Strædet ved Dardanellerne. g) Marmorahavet med Strædet ved Constantinopel. h) Det sorte Hav med Strædet ved Kaffa og det Asoriske Hav.

§ 3. Oversigt. Naturen har inddeelt Europa i følgende Hoveddele*): 1) Den Skandinaviske Halvøe (Sverrig og Norge), dannet af en indtil 8000 Fod høi Bjergmasse (Kjølen o. s. v.), som indtager den største Deel af samme, og ingensteds levner Plads til Sletter. Vestsiden, som er tæt ved Havet, har Søklima, Østsiden Fastlandsklima**). Bjergene ere meest Urbjerge, rige paa Jern og Kobber. Skovene bestaae af Gran, Fyr og Birk, Kornsorterne ere især Byg og Havre (see herom II. § 22 b og d). Husdyrene ere Hornqvæg, Faar, Heste, Svin, Rensdyr (mod Nord); Vilde Dyr: Bjørne, Ulve, Losser, Vielfrasser, Ræve; Ryper, Hjerper, Fisk. 2) Den Østeuropæiske Slette eller Rusland, begrændset mod Øst af Ural, mod Syd af Caucasus, det sorte Hav, Balkan og Karpatherne, Nord for hvilke den gaaer over i den Nordeuropæiske Slette, og støder siden til Østersøen og den Skandinaviske Halvøe. I denne store Strækning gives kun Bakker eller Landrygge; den gjennemstrømmes af Europas største Floder. Den største

*) Det mere Specielle angaaende disse forekommer ved de enkelte Lande: men ved disse maa stedse sees hen til denne almindelige Oversigt.

	N Br.	Aarlig M.	Vintert.	Sommert.	
**) Stokholm .	59½	4½	— 3	13	Stokholm og Christiania have samme Middeltemp., neml. 4½°, d. e. 2° lavere end Kjøbenhavn; Vinteren er 2½°, Sommeren kun 1° koldere.
Ullensvang (i Bergens St.)	60	5½	— 1	12½	
Trondhjem .	63½	3½	— 4	12	
Nordcap . .	71	0	— 3½	5	Regnmængden er langt større paa Vestsiden end paa Østsiden (i Stokholm 19 Tommer, i Bergen 77½ T.)
Enontekis .	68½	—2	—13½	10	

Deel af Sletten er bedækket med de yngre Jordlag, som man kalder opskyllet Land. Klimaet er betydeligen koldere end mod Vest under samme Brede*); Skovene (imod Syd findes ingen) bestaae af Fyr, Gran, Lærke, Birk, Eeg, Lind; Kornsorterne ere Rug, Hvede, Byg, Havre, Hirse, mod Syd Mais (II. § 22 b. d.). Huusdyr ere Hornqvæg, Heste, Faar, Svin; vilde Dyr Hjorte, Raadyr, Harer o. Fl. 3) Den Nordeuropæiske Slette, Syd for Østersøen, Nordsøen og Kanalen. Mod Vest begrændses den af det Atlantiske Hav, mod Øst deels af de Mellemeuropæiske Bjerge, deels (Polen) gaaer den umærkeligen over i den Østeuropæiske Slette (Floden Niemen og Dniepers Kilder betegne Grændsen): imod Nord er Skagen dens yderste Punct, imod Syd begrændses den af Pyrenæerne (længst mod V.) og af de Mellemeuropæiske Bjerge, af hvilke Harzen og Weserbjergene gaae længst mod N. Den ligger i Vest imellem 44° og 49° (Frankerigs Vestkyst), i Midten (fra Harzen til Skagen) imellem 52° og 58°, i Øst (fra Karpatherne til Niemen) imellem 50° og 55°. Den indbefatter det vestlige og nordlige Frankerig, Belgien, Holland, Nordtydskland, Danmark, Preussen og Polen. Langs med Østersøen, men i nogen Afstand fra den, strækker sig, ligefra den Jydske Halvøe, et Høidedrag, der bliver mod Øst stedse bredere. Det er besat med utallige Søer, og danner ligesom en Dæmning imod Østersøen: thi bagved er lavere Land. Sletten er i det Hele bedækket med Lag af løse Jordarter, især Sand og Leer med Rullestene: Tørven er hyppig. Klimaet er koldere og Aarstidernes Forskjel større mod Øst**). Skovene bestaae i Vestfrankerig og Nordtydskland meest af Naaletræer, i Polen af baade disse og Løvtræer, i de øvrige Dele meest af Løvtræer. Denne Slette (tilligemed den Østeuropæiske) er Europas Kornkammer. Hveden er Brødmiddel i Nederlandene og den hertil hørende Deel af Frankerig, ellers Rugen. Byggen bruges til Øl, som

*) See ovenfor, II. § 18, B. Anm. ***.

**) Over Klimaforholdene i denne Slette giver følgende Tabel en almindelig Oversigt:

	N. Br.	Aarlig M.	Vintert.	Sommert.
Paris . . .	49°	8½°	3°	14½°
Warschau .	52°	7°	—1°	16°
Berlin . .	52½°	6½°	—½°	13½°
Danzig . .	54°	6½°	—½°	13½°
Königsberg .	54½°	5°	—2½°	12½°
Kjøbenhavn .	55½°	6½°	—½°	14°

i den største Deel af denne Landstrækning er den almindelige Drik (i det nordvestlige Frankerig Most). Husdyrene ere de samme som i den Østeuropæiske Slette; ligeledes de vilde Dyr; ogsaa i Polen findes Elsdyr og Urokser. 4) De Brittiske Øer eller Storbrittannien og Irland, i det Atlantiske Hav, mellem 50° og 59½° N. Br. Paa Vestsiden af England, i næsten hele Skotland og nogle faa Steder i Irland findes Bjerge, indtil en Høide af 4200 Fod, det Øvrige er fladt eller bølgeformigt Land. Klimaet er i høi Grad Kystklima, i Sammenligning endog med Danmarks*), Regnmængden betydelig, især mod Vest. Skovene bestaae i Skotland meest af Fyr og Birk, i England og Irland af Eeg og Bøg. Kornarterne ere i England Hvede, Byg (til Øl), Havre (til Hestefoder); i Skotland Hvede og Byg i de lavere Egne, Havre i de høiere; i Irland Havre og især Kartofler. Husdyrene ere de samme som hidtil ere nævnede, af vilde Dyr findes faa. 5) De Mellemeuropæiske Bjergmasser. Imellem den Nordeuropæiske Slette og Alperne, omtrent i en Halvkreds omkring disse, fra Bugten ved Lyon til Donaus østligste Løb, ligge disse Bjerge, som ikke danne nogen sammenhængende Masse, men ofte afbrydes ved Floddale og bølgeformigt Land, stundom udvide sig til smaa Høilande. Intet af dem er høiere end 8500 Fod, og de Fleste langt lavere, hvorfor de ingensteds naae Sneelinien. Til disse Bjerge høre Bjergene i det mellemste og sydlige Frankerig (Auvergneb., Lozereb., Cevennerne); Jura mellem Schweiz og Frankerig; de Mellemtydske Bjerge, d. e. de Rhinske Bjerge (Schwarzwald, Odenwald, Vogeserne, og længere mod N. Taunus, Vogelsgebirge, Westerwald, Hundsrück, Eifel o. s. v.), Weserbjergene (omkring Weser), Harzen, Spessart, Rhøngebirge, Thüringerwald, Fichtelgebirge, Erzgebirge, Sudeterne med Riesengebirge, de Mähriske Bjerge, Böhmerwald, Karpatherne. Ved og imellem disse Bjergmasser ligge betydelige Sletter og Dale: af hine mærke vi især den Ungarske Slette, Bøhmens Midte og Frankerigs Vestkyst, af disse Rhone- og Saonedalen, Donaudalen, Rhindalen. Til denne Afdeling hører altsaa en stor Deel af Frankerig og Tydskland

	N.Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) London . . .	51½°	8°	3°	13°
Dublin . . .	53½°	7½°	3½°	12°
Edinburgh . .	56°	7°	3°	11½°

(Grændserne ere ovenfor angivne), Ungarn, det nordvestlige Schweitz. — Klimaet er her afhængigt deels af Beliggenheden, deels af Høiden*). Skovene bestaae paa de Franske Bjerge meest af Bøg, Eeg og Kastanie, paa de Tydske Bjerge og Karpatherne øverst oppe af Naaletræer, længere nede af Eeg og Bøg; paa Sletten næsten blot af Løvtræer. De dyrkede Vægter ere for en stor Deel de samme som i den Nordeuropæiske Slette, dog kommer her Viinranken og Maisen til (see II. § 22 c og d). Husdyrene ere de samme som i den Nordeuropæiske Slette, dog kommer imod Syd Æselet til; ligeledes de vilde Dyr. De hidtil nævnede Dale pleier man at kalde Nordeuropa: det afskilles ved en Række af Bjergmasser (der i en bugtet Linie løbe fra Øst mod Vest og kun eet Sted afbrydes**), nemlig, Balkan, Alperne og Pyrenæerne, fra Sydeuropa, hvilket dannes af tre Halvøer, den Græske, Italiensk e og Pyrenæiske.

Vi omtale først 6) Balkan og de Dinariske Alper. Balkan kjende vi temmelig ufuldstændigen: det er en indtil 9000 Fod høi, 80 Mile lang Bjergmasse imellem Donaufletten og den Græske Halvøe. Den forenes med Alperne ved de Dinariske Alper, en indtil 7000 Fod høi Række af tørre Kalkklipper. Nordsiden af disse Bjerge ligner i Vegetation den Østeuropæiske Slette, Sydsiden derimod Grækenland og Italien. Vi regne hertil den største Deel af Tyrkiet, indtil 42° N. Br. 7) Alperne strække sig fra den Ungarske Slette til Rhonedalen, og fra Donaudalen til det Adriatiske Hav og den Lombardiske Slette eller Podalen. De ere omtrent 150 Mile lange og 20 til 40 Mile brede, de indtage et Fladeindhold af henved 5000 □ M. Efter Høiden deler man dem i Foralper, Mellemalper og Høialper; Midten af dem bestaaer af Urbjerge, paa begge Sider af dem ere Kalkbjerge. Alperne ere rige paa Metaller, især Jern, Bly, Kobber og Qvikfølv. Efter Beliggenheden deles de i***): a) Vestalperne (fra Kysten indtil Montblanc),

	N.Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) Carlsruhe (Rhindalen) . . .	49 °	8½ °	1 °	15 °
Wien (Donaudalen)	48 °	8½ °	0 °	16½ °
Clermont (1300 Fod høit) . .	46 °	8½ °	2 °	14 °
Ofen (c. 300 F. høit Ungarske Slette)	47½ °	8½ °	— ½ °	17 °

**) Nemlig i det sydlige Frankerig, hvor to dybe Indsænkninger, Rhonedalen og den Fordybning, hvori den Languedocske Kanal er anlagt, sætte Nordeuropa i umiddelbar Forbindelse med Sydeuropa.

***) Om de enkelte Dele af Alperne handles ved Frankerig, Schweiz og Østerrig.

de hæve sig steilt fra Bugten ved Lyon, og adskille Rhonedalen fra Podalen. b) Centralalperne (fra Montblanc til Groß Glockner), som indtage det sydlige og østlige Schweiz samt Nordgrændsen af Italien, desuden Tyrol. c) Østalperne (fra Groß Glockner til den Ungarske Slette og det Adriatiske Hav): de indtage den sydlige Deel af de Østerrigske Arvelande. Alperne have fire Hovedfloder, Po, Rhone, Rhin, Donau. — Middelhøiden af Vestalperne er 7000 Fod, af Centralalperne 8000, af Østalperne 5000 F.; fra Montblanc til Mont Rosa er den næsten 11000 F. — Klimaet vil man faae en Oversigt over ved den nedenfor tilføiede Tabel*). Regnmængden er betydelig ved den sydlige Fod af Alperne, med et Middeltal 54 T. Sneelinien er paa Nordsiden 8200 F. over Havet, paa Sydsiden med et Middeltal 9000 F.; mange Gletscher findes. Trægrændsen er paa Nordsiden ved 5500 F., paa Sydsiden ved 6500 F. Mellem begge disse ligger Alpeplanternes Bælte, hvor ingen faste Boliger findes, men Sommerhytter, da det i tre Maaneder benyttes til Græsning for Faar og Geder. Det næste Bælte danne Naaletræerne; det har gode Græsgange og de fleste Planter tilfælleds med det nordlige Europa; Kornavl finder ikke Sted. Det gaaer paa Sydsiden til c. 4500 F. Høide, paa Nordsiden til c. 4000 F. Derefter følger Bøgens og Egens Bælte indtil 2600 paa Sydsiden; paa Nordsiden til 2000 F. Planterne og Kornarterne ere omtrent de samme som i den Nordeuropæiske Slette. Endelig følger Kastaniens Bælte indtil Foden af Alperne (dog kun paa Sydsiden); her dyrkes ogsaa Mais og Viin. Huusdyrene ere de samme som i det nordlige og mellemste Europa, kun kommer Muuldyret hertil, og Geden er almindeligere end der; af vilde Dyr findes Bjørne, Ulve, Ræve, Losser, Gemsen og Steenbukken (næsten kun paa Montblanc og M. Rosa), Murmeldyret, Lammegribben og Steensørnen. 8) Pyrenæerne, som gaae fra Middelhavet indtil det Atlantiske Hav, imellem den Languedocske Kanals Indsænkning og

	N. Br.	Høide over Havet	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) Avignon . . .	44 °		11½ °	5 °	18½ °
Mailand . .	45½ °	420 Fod	10½ °	2 °	18 °
Genf	46 °	1220 —	8 °	1½ °	13½ °
München . .	48 °	1629 —	7 °	−1 °	14½ °
St. Gotthard .	46½ °	6439 —	− 1 °	−6½ °	5 °
St. Bernhard	46 °	7668 —	− ½ °	−6 °	5 °

Ebrodalen, omtrent 55 M. lange og 12 M. brede. Middelhøiden er 7 til 8000 F. I Midten bestaae de især af Granit, paa begge Sider af andre Bjergarter. Klimaet kjende vi ikke overalt nøie.*) Sneelinien er paa Nordsiden 7800 F., paa Sydsiden 8600 F. høi; Gletscher findes ikke. Trægrændsen er paa Nordsiden 6500 F., paa Sydsiden 6900 F., Korngrændsen 4900 og 5200 F. Man kan for Pyrenæerne antage de samme Bælter af de vildtvoxende Planter som for Alperne; ligeledes ere Dyrene de samme, kun at Steenbukken her mangler.

Sydeuropa bestaaer af: 9) Den Pyrenæiske eller Spanske Halvøe, et afsondret Høiland, begrændset af Middelhavet, det Atlantiske Hav og Pyrenæerne. Den største Deel deraf er omtrent 2200 Fod høi Høislette, omkring og paa hvilken ligge flere Bjergmasser. Afsondrede Bjerge findes paa nogle Steder, Lavsletter kun af ringe Omfang. Floderne løbe for det Meste mod Vest. Bjergene ere meest Urbjerge; de naae, med Undtagelse af een Gruppe, ikke Sneelinien. Klimaet kjende vi i det Hele ikke nøie, men vide dog, at Høisletten har Fastlandsklima og meget tør i Sammenligning med Vestsiden.**) Høisletten er skovløs; de faa Skove paa Bjergene dannes af Kastanier og de nordiske Ege, derpaa af Bøg, Fyr, Ædelgran, Birk og Røn; paa Kysterne og i Lavlandet findes en Mængde immergrønne Træer og Buske. Af Kornsorter herske Hvede og Mais; andre dyrkede Vexter ere Viinranken, Olietræet, Morbærtræet; Oranger og andre Sydfrugter, Bomuld ere almindelige. Det vigtigste Huusdyr er Faaret, dernæst Muuldyret, Æselet og Hesten. 10) Italien, omgivet af Alperne og Middelhavet. Den nordligste Deel er en flad, vandrig Slette, paa tre Sider omgiven af Bjerge, mod Øst af det Adriatiske Hav; det Øvrige opfyldes næsten ganske af Apenninerne, en langagtig Bjergmasse, meest bestaaende af Kalk, der kan betragtes som en Sidegreen af Alperne, og gaaer fra disses Sydspidse

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) Perpignan . .	42½°	12½°	6°	19°
Dax (ved Bayonne)	43½°	11°	5½°	16½°
Mt. Louis (5000 F.)	42½°	5°	0°	11°

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.	Aarl'g Regnmængde.
**) Lissabon	38½°	13°	9½°	17½°	26 Tommer.
Madrid (2100 F. høit)	40½°	11½°	5°	20°	9½ —

til Halvøens Ende. Den danner et tørt, skovløst Bjergland; men Dalene, som ligge imellem Sidegrenene, ere smukke og frugtbare. Paa begge Sider af dem ligger bølgeformigt Land og meest flade Kyststrækninger. Middelhøiden af Apenninerne er imellem 3600 og 6000 Fod, det høieste Punct, Gransasso d'Italia, er 9200 Fod. Klimaet er forskjelligt paa Nord- og Sydsiden af de nordlige Apenniner; Syd for disse blive især Vintrene stedse mere og mere milde*); fra Neapel af er Snee i Lavlandet en Sjeldenhed. Regnmængden er størst ved Alpernes sydlige Fod (54 T.), dernæst paa Sydsiden af de nordlige Apenniner (c. 50 T.); i Rom og Neapel er den 29 T., i Palermo 21½ T. De vildtvoxende Planter ere omtrent de samme som paa den Pyrenæiske Halvøe, dog findes de immergrønne Træer egentligen først Syd for de nordlige Apenniner. Paa Apenninerne følge de forskjellige Træarter efter hinanden omtrent som paa de Spanske Bjerge. De dyrkede Vexter ere ligeledes omtrent de samme som i Spanien; det Samme gjelder om Dyrene, dog er Faaret ei saa almindeligt her, derimod Bøflen temmelig hyppig. 11) **Den græske Halvøe**, omgivet af Balkan, det Adriatiske Hav og Archipelagus. Den er næsten overalt bjergfuld; i den sydlige Deel findes adskillige isolerede Bjergmasser; Kalken synes at være herskende. Klimaet er endeel koldere end i de to andre Halvøer, især mod N. O.**); i Henseende til vildtvoxende og dyrkede Planter ligner Halvøen næsten ganske de to andre Sydeuropæiske. Af Huusdyr Faar det almindeligste.

Anm. 1. Nord- og Sydeuropa. Hiint indeholder to store Sletter, og er mere eensformigt; Dette er meget bjergfuldt, og har ved sine Bjerge en større Mangfoldighed af Klimaer og Vexter. Hvad Klimaet angaaer, da er Forskjellen imellem de østlige og vestlige Dele større i Nordeuropa end i Sydeuropa, men Forskjellen imellem begges Klima ligger meget

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) Mailand	45½°	10¾°	2°	18°
Bologna	44½°	11°	2°	19½°
Florents	43¾°	12°	5¼°	19°
Rom	42°	12½°	6¼°	18¾°
Neapel	41°	13½°	8°	19°
Palermo	38°	14°	9°	19°

**) Constantinopel og Neapel ligge omtrent paa samme Brede; hist er Middeltemperaturen 10°, her 13½°.

mere i Vinter- end i Sommervarmen.*) Regnen er i Nordeuropa temmeltg ligeligen fordeelt imellem alle Aarstider, i Sydeuropa falder den allerstørste Deel af samme om Efteraaret og Vinteren. — Rugbrød, Øl, Smør, mere Kjød og mindre Grønt hos Nordboen, Hvedebrød, Mais, Viin, Olie, mindre Kjød, mere Grønt og Frugter hos Sydboen danner Modsætningen i Henseende til Beboernes Næringsmidler. I Henseende til Vegetationen kan man, naar man ikke tager Hensyn til Bjergene, antage følgende fire Hovedbælter for Europa: a) Nordbæltet eller Fyrrens og Birkens Bælte. Her er enten Skove eller Naaletræer og Birke, ingen eller liden Kornavl, ingen Frugttræer. Næringsveiene ere især Fiskerie og Qvægavl. Hertil høre Island, Færøerne, Skandinavien Nord for 64°, Rusland Nord for 62°. For det Meste Bjergland. b) Bøgens, Egens og Kornets Bælte. Skove af Naale- og Løvtræer, nogle Lyngheder, Korn, især Rug, Frugttræer, Qvægavl. Hertil høre de Brittiske Øer, Skandinavien Syd for 64°, Finland, den Østeuropæiske Slette imellem 62° og 48°, den hele Nordeuropæiske Slette. Det Meste er Slette. c) Kastaniens, Egens og Vinens Bælte. Skove af Løvtræer, Korn, især Hvede, Viin. Hertil høre de Sletter og Dale, som ligge imellem og ved de Mellemeuropæiske Bjerge, samt den Østeuropæiske Slette Syd for 48°. d) Sydbæltet, det immergrønne eller Oliens Bælte. Immergrønne Løvtræer, Hvede, Mais, Riis, Viin, Olie, Sydfrugter. Hertil høre de tre Sydeuropæiske Halvøer. — Til disse svare temmelig nøiagtigen i det sydlige Europa fire Høidebælter: a) det immergrønne eller Olivens, b) Kastaniens og Egens eller Vinens, c) Bøgens eller Kornets, og d) Fjeldurternes eller det udyrkede Bælte.

Anm. 2. Europas Bjergland udgjør omtrent 45,700, Lavlandet omtrent 114,300 □ Mile.

§ 4. Floder og Søer. I Henseende til Floderne danner Europa to store Aftækninger, en nordvestlig til Atlanterhavet og det nordlige Ishav, og en sydøstlig til Middelhavet samt det Kaspiske Hav. Vandskjellet gaaer i det Hele imod N. O. A) Til den nordvestlige Aftækning høre Petschora og Dwina, som falde i Ishavet; Newa, Düna, Niemen, Weichsel og Oder i Østersøen; Elben, Weser, Rhinen og Themsen i Nordsøen; Seine i Kanalen; Loire og Garonne i det Aquitaniske Hav; Douro, Tajo, Guadiana, Guadalquirio i det Atlantiske Hav. B) Til den sydøstlige Aftækning høre: Ebro og Rhone, som falde i Bugten ved Lyon; Po i det

	Vinter.	Sommer.
*) Palermo	9°	19°
Wien	0°	16½°
Kjøbenhavn	—½°	14°
Stokholm	—3°	13°

Adriatiske Hav; Donau, Dniester og Dnieper i det sorte Hav; Don i det Asowske Hav; Wolga og Ural i det Kaspiske Hav. De største Floder ere de, der gjennemstrømme den Østeuropæiske Slette, dernæst nogle af de der komme fra Alperne og de Mellemeuropæiske Bjerge (Rhin og Donau). — Af Indsøer findes fleest i Nordeuropa. Den største Samling deraf findes S. O. for de Skandinaviske Bjerge i det nordlige Rusland, i Finland og Sydsverrig; paa Sydsiden af Østersøen findes et med denne næsten parallelt Bælte af mindre Søer. Dernæst findes mange Søer paa begge Sider af Alperne og ved Foden af samme (i Schweiz, Italien og Tydskland).

§ 5. Indbyggernes Antal anslaaes til 228 Millioner: de bestaae af 10 Hovedstammer*) med flere forskjellige Hovedsprog. De Fleste ere Christne: mod Øst findes Muhamedanerne, allerydest mod Nord, i Rusland, Hedninger; adspredt i alle Lande Jøder.

§ 6. Sædvanligen inddeler man Europa i følgende Lande (ikke Stater): Norge, Sverrig, Rusland (med Polen og Fristaten Krakau), Preussen, Tydskland, Ungarn, Danmark, Belgien, Holland, Storbrittannien og Irland, Frankerig, Spanien, Portugal, Schweiz, Italien, Tyrkiet, Grækenland. I politisk Henseende indbefatter det 3 Keiserdømmer, 17 Kongeriger, 7 Storhertugdømmer, en Mængde Hertugdømmer og Fyrstendømmer, 1 geistlig Stat og 8 Republiker.

*) Den Germaniske (Tydske, Danske, Norske, Svenske, Islændere, Hollændere), Slaverne (Russere, Polakker, Serviere, Bosniere, Slavoniere, Wender i Tydskland o. fl.), Celternes Efterkommere (Bjergskotter, Kymrer, Indbyggere i Bretagne), Iberernes Efterkommere (Baskerne), Finnerne (Laplændere, Esthlændere o. s. v.), Letter (i Litthauen og Curland), Arnauter, Græker, Tartarer, Blandede Folk (Italienere, Franske, Spaniere, Portugisere, Englændere).

Kongerigerne Sverrig og Norge

(den Skandinaviske Halvøe)

1. Norge og Sverrig ligge imellem 71° og 58° N. Br., 22° og 48° Ø. L., omgives af Rusland, den Bottniske Bugt, Østersøen, Øresund, Kattegat, Nordoceanet og Ishavet; de udgjøre tilsammen omtrent 14000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Den største Deel af Halvøen indtages af en sammenhængende Bjergmasse, der under Navn af de Lapländske Bjerge og Kjølen gaaer fra N. O. til S. V., fra Varangerfjord til omtrent 63° N. Br., og skiller der Norge fra Sverrig; Grændsen imellem begge løber Syd herfor i samme Retning, men er kun politisk, ikke naturlig. Det høieste Punct her er Sulitelma i Lapland, 67° N. Br. (6000 Fod). Derpaa gaaer Bjergmassen under Navn af Dovre mod V. S. V., og skiller det sydlige Norge fra det Nordlige; det høieste Punct, Sneehætten, er her 7400 Fod. Derpaa vender den sig atter mod S. S. V., og gaaer ei langt fra Kysten under Navn af Langfjeld, Sognefjeld, Filefjeld, Hardangerfjeld næsten indtil Havet. (Lindesnæs hedder Sydspidsen af Norge, Nordcap Nordspidsen, Stat Vestspidsen.) Denne Deel er den høieste: her findes Skagtølstinden (8000 F.); Gousta i Tellemarken (6000 F.) og de store Jismarker Justedalsbræen (6200 F.). Denne hele Bjergmasse, som paa nogle Steder er 12 til 14 Mile bred, har ovenpaa ingen Aas eller Ryg, men er flad, og ovenpaa samme ere store bølgeformige Fjeldsletter, hvor kun findes Sætere (Hytter for de Personer, som vogte Qvæget her om Sommeren, men forlade Fjeldene ved Vinterens Nærmelse). Vestsiden af Bjergmassen er meget steil (stundom med en lodret Høide af 3—4000 F.), overordentlig sønderrevet og omgivet af utallige Øer; de dybe, smale Fjorde træde i Stedet for Dale. Østsiden sænker sig jevnt ned imod den Bottniske Bugt; mange Tværdale (Herjedalen, Guldbrandsdalen o. Fl.), næsten ingen Længdedale findes her. Flade Strækninger ovenpaa Sidegrene af Bjergmassen kaldes Marker (Tellemarken, Lapmarkerne). Mod Nord falder Høilandet jevnt af mod det hvide Hav, mod Sydost gaaer det nedenfor en Række af store høit liggende

Søer (Venern, Vettern, Mælaren, Hjalmar) over til den store Gothlandske Slette, som bestaaer af Steen, bedækket med et tyndt Lag Jord, bevoxet med Naaletræer: enkelte nøgne Klipper rage op over samme, dog ei i betydelig Høide (Kinnekullen, mellem Venern og Vettern, omtrent 900 F. høi, Kullen i Skaane, 400 F.); den sydligste Deel, Skaane, er ganske flad. Sverrig er altsaa i det Hele lavere end Norge.

Om Klimaet er talt i Indl. § 3. Sneelinien er ved Nordcap 2200, i det sydlige Norge 5200 F. høi. Gletscher eller Brær findes ved Justedal (mellem 61° og 62° N. Br.), desuden paa flere andre Steder.

3. **Havbugter og Fjorde.** Af disse gives i Sverrig ingen af Betydenhed, men ved de Norske Kyster, især paa Vestsiden, ere mange lange og dybe Fjorde. a) Fra Jishavet gaae ind i Landet: Varangerfjord, Tanaf., Porsangerf., Altenf.; b) fra Nordoceanet: Saltenfjord, Trondhjemsf., Sognef., Hardangerf., Stavangerf. (hvis nordlige Deel kaldes Bukkefjord, fordum Hafursfjord); c) fra Skagerak: Christianiaf. med Drammensf., Svinesund ved den Svenske Grændse.

4. **Floder og Søer.** Den Skandinaviske Halvøe hører til de stærkest vandede Dele af Europa. Overalt bruse i de dybe Tværdale Bække og Floder (Elve) ned fra Bjergene: de ere næsten alle useilbare formedelst deres rivende Løb og talrige Klipper; de danne de høieste bekjendte Vandfald paa Jorden (indtil 900 F. i lodret Høide). Næsten alle staae de i Forbindelse med de utallige Indsøer, af hvilke de Fleste, som deres smale Form og deres Retning viser, kun ere Udvidelser af Flodleier. De fleste og største Floder løbe naturligviis i sydlig og østlig Retning.

A. Norge. Den største Flod er 1) Glommen, der kommer fra a) Øresundsøe, en Fjeldsøe paa Dovre, løber mod S. forbi Kongsvinger og forener sig med Vormen. 2) Lougen kommer fra Guldbrandsdalen, løber igjennem den 12 M. lange Indsøe b) Mjøsen, fra denne under Navn af Vormen ud i Glommen, som da faaer Navn af Storelven, løber igjennem Indsøen c) Øieren, danner det bekjendte Vandfald Sarpfossen og falder ved Frederiksstad i Skagerak. 3) Beinaelv

kommer fra Filefjeld, løber igjennem Indsøen d) Tyrifjord, hvorpaa den kaldes Dramselv og falder i Drammensfjord. 4) Loven kommer fra Hardangerfjeld, løber forbi Kongsberg og falder i Bugten ved Laurvig. 5) Altenelv og 6) Tanaelv falde i de efter dem benævnede Fjorde. Foruden de nævnte Søer mærke vi endnu Fjeldsøen e) Fæmundsøe, fra hvilken Fæmundselven løber ind i Sverrig og f) Randsfjord.

B. Sverrig. Floderne løbe for det Meste fra Hovedbjergmassen ud i den Bottniske Bugt, kun een betydelig Flod i Kattegattet. I Lapland løbe 1) Torneå-, 2) Luleå-, 3) Piteå- og 4) Umeåelv igjennem de efter dem benævnte Lapmarker; sydligere 5) Angermanna- og 6) Dalelv, som dannes af 2 Arme, Øster- og Vesterdalelv, og falder ved Gefle i den Bottniske Bugt. 6) Claraelven, som i Norge hedder Fæmundselv, falder i den store Indsøe a) Venern (over 100 □ stor). Dennes Afløb til Kattegat er 7) Götaelven, som ved Gothenborg falder i Kattegat. Den danner Vandfaldet Trollhätta, for hvis Skyld Trollhättakanalen er anlagt. Sydøst for Venern, forbunden med denne ved en Kanal, ligger b) Vettern, en 34 □ M. stor Indsøe, hvis Afløb til den Bottniske Bugt er 8) Motalaströmmen, der ved Norrköping falder i denne N. O. for Vettern ligge Indsøerne c) Hjelmar, 8 □ M., forbunden ved Orbogakanalen med d) Mälaren, 25 □ M. stor, indeholdende omtrent 1300 smaa Øer.

5. **Producter.** Sølv, Jern, Kobber, Bly, Marmor, Kalk, Søsalt; betydelige Skove, meest af Naaletræer*), som levere Tømmer (de fleste Huse ere af Træ) og Tjære; paa mange Steder ere Skovene i betydelig Aftagende formedelst den skjødesløse og ødsle Behandling. Kornavl drives endnu indtil 70° N. Br. (II. § 22 d); men ifølge Landets Beskaffenhed kan den ikke være betydelig uden i Sydsverrig. Æbler og Blommer modnes indtil Trondhjem (63½°) og Sundsvall (62½°).

*) Af disse gaaer Birken høiest mod Nord, næsten til Nordcap (see Indl. § 22 b); Egen gaaer paa Vestsiden til Sondmør (63°), paa Østsiden af Gefle (60¼°). Bøgen findes i Norge kun ved Laurvigen, i Sverrig Syd for de store Søer (i Sydsverrig). Ogsaa paa Fjeldene gaaer Birken høiest op, derpaa følger Dvergbirken (en lavere Art) og Pilearter, endelig Alpeplanter.

Vildt, især Pelsdyr, Strand- og Vandfugle; i Havet og i Floderne fiskes en uhyre Mængde Fisk (Sild, Kabliau, Lax o. fl.).

6. Indbyggernes Antal er omtrent 4 Millioner (Sverrig 3, Norge 1). Den lutherske Religion er herskende, andre taales, kun i Norge ikke den Jødiske. Der gives 3 Universiteter (2 i Sverrig, 1 i Norge). I Norge tales det Norske (Danske), i Sverrig det Svenske Sprog; Lapperne have et eget Sprog, en Dialect af det Finske.

7. Industrien er ikke betydelig, dog større i Sverrig end i Norge. Her indskrænker den sig næsten til Bjergværkernes Drift samt Metallernes og Tømmerets første raae Forarbeidelse; i Sverrig ere nogle Klæde-, Lærred-, Læder- og Glasfabriker. — Handelen er ikke ubetydelig. Skandinavien udfører sine raae Producter, og indfører Korn (i Sverrig dog ikke meget), Colonialvare, Viin, Sydfrugter, Tobak, Fabrik- og Manufacturvare (heraf mindre i Sverrig).

8. Statsforfatning. Norge og Sverrig ere to af hinanden uafhængige, men under en fælleds Konge forenede Kongeriger, hvoraf hvert har sin egen Regjeringsform og egne Love: Kongemagten er i begge indskrænket og arvelig. A. Norge. Kongen har den udøvende Magt; han regjerer Norge ved et Statsraad af 7 Normænd, og en Statsminister. De 5 Statsraader opholde sig i Christiania, have hver under sig et Departement; forestaae saaledes i Forening med Statholderen (hvilken Post dog ikke altid er besat) Regjeringsforretningerne. De 2 Statsraader tilligemed Statsministeren ere altid hos Kongen i Stokholm (hvert Aar skal Kongen opholde sig i nogen Tid i Norge), og med dem skal Kongen raadslaae om de Anliggender, der forelægges ham til Afgjørelse. Den lovgivende Magt deler Kongen med Storthinget, hvis Medlemmer vælges af Folket. Dette bevilger Skatter og Paalæg, Forslag til Love, til Statslaan, og paaseer Lovenes Overholdelse af Regjeringen. Kongen har ikke uindskrænket Veto. — Adel og overhovedet Standsforskjel findes ikke i Norge. B. Sverrig. Kongen har ligeledes den udøvende Magt: han regjerer gjennem Ministere og et Statsraad af 9 Medlemmer. Den lovgivende Magt deler Kongen med Rigsstænderne, nemlig

Adelen (tilsammen 10,500 Individuer, af hvilke 1296*) have Stemme paa Rigsdagen), Geistligheden (70 Medl.), Borgerne (108 fra 83 Stæder), Bønderne (259 Medl.). En fuldtallig Rigsdag tæller altsaa over 1700 Medlemmer. Rigsstænderne komme sammen hver 5te Aar, Kongen kan desuden sammenkalde dem. Der afstemmes efter Stænder: 3 Stænder imod 1 er Majoritet, ved lige Stemmer dannes en egen Committee. Kongen har Veto. — Den qvindelige Linie arver ikke Thronen i Sverrig.

9. Sverrigs Landmagt er i Fredstid 36000 Md., Sømagten 21 Linieskibe 7 Fregatter. Norges Landmagt er 12000 Md., Sømagten 1 Fregat og nogle mindre Skibe.

A. Norge.

Kongeriget Norge udgjør 5789 □ Mile, med 1,050,000 Indbyggere, iblandt hvilke ere 5000 Lapper og 1500 Finner. — Norge bestaaer, efter den naturlige Inddeling, af det Sønden fjeldske, det Norden fjeldske og Nordlandene; efter den civile Bestyrelse af 16 Amter; i kirkelig Henseende udgjør det 5 Stifter: I. Christiania- eller Aggershuus St., II. Christiansands St., III. Bergens St., IV. Trondhjems St., V. Nordlandenes St. Ethvert Stift har sin Biskop.

Stæder:

I. **Christiania** ved Christianiafjord, Hovedstad og Regjeringens Sæde. Universitet. Landcadetinstitut. Krigsskole for Officerer. Adskillige Fabriker, Handel med Tømmer. Børs. Bank. Gaderne ere lige og brede. 21,000 J.

Tæt ved ligger Opsloe, hvor Biskoppen residerer. Fæstningen Aggerhuus er demoleret siden 1815.

Moss ved Christianiafjord. Jernværk. (Convention 1814). 2000 J. — Frederiksstad ved Storelvens Udløb. Fæstning. 2800 J. — Frederikshald med Fæstningen Frederiksteen, ved Svinesund. (Carl 12. Peter Norman. Colbjørnsen). 5000 J. — Kongsvinger, Fæstning ved Glommen.

*) Nemlig ethvert Familiehoved, der er 24 Aar gammelt. Adelen har bethydelige Forrettigheder.

Drammen, ved Drammensfjord, bestaaer af de tre Stæder Bragnæs, Strømsøe og Tangen. Vigtig Handel med Tømmer. 7000 J. — Kongsberg ved Loven, i en snever Dal mellem høie Fjelde. Sølvværk. 4000 J.

Valse, en Halvøe med et Saltværk. — Holmestrand. — Tønsberg, den ældste By i Norge (disse tre Byer ligge i det forrige Grevskab Jarlsberg). — Laurvigen med det største Jernværk i Norge. — Frederiksværn med Ladepladsen Staværn: Skibsværfter; Station for en Deel af Skjærflaaden. — Skeen, Brevig, Porsgrund, Langesund, alle ved Skeensfjord. — Kragerøe.

Mod N. V. er Guldbrandsdalen med Passet Kringelen (Zinklar 1812). I Hedemarken, Øst for Mjøsen, laae Staden Hammer, Sædet for en Biskop. Den blev ødelagt af de Svenske 1566; siden 1814 har man begyndt at anlægge omtrent paa samme Sted Lillehammer. (400 J.)

II. **Christiansand**, en Søstad. Sædet for en Biskop. Handel. 7500 J. — Arendal, Søstad, bygget tildeels paa Klipper og Pæle og gjennemskaaret af Kanaler. Betydelig Handel og Skibsfart. 2000 J. — Mandal ved Mandalselvens Udløb. 2000 J. — Stavanger ved Stavangerf. 3500 J.

Øster-Riisøer. Flekkerøe, en befæstet Ø ligeoverfor Christiansand. Farsund. Flekkefjord. Egersund. — Ø en Karmen udenfor Stavangerfjord (Harald Haarfager † 936).

III. **Bergen**, en befæstet Søstad, Sædet for en Biskop. Handel med Fisk. Nationalmuseum. Skibsværfter. Fabriker. 21000 J.

Ved Kysten ligge Øerne Guløe og Storøe (Hakon Adelsteen † 963).

IV. **Trondhjem** ved Trondhjemsf. Havnen forsvares ved Fæstningen Munkholm (Griffenfeldt); paa Landsiden ere 3 Forter. Nogle Fabriker. Handel med Kobber, Tømmer og Fisk. Mærkværdig Domkirke. 12000 J.

Røraas med et stort Kobberværk, i en af de koldeste og vildeste Egne i Norge. 3000 J. — N. for Røraas er Tydalsfjeld (de Svenske 1719).

Christiansund, Søstad paa 3 Øer, gjennemskaaret af Kanaler. 1800 J. — Molde ved Romsdalsfjord. — Hlade, en stor Gaard nærved Trondhjem. — Stiklestad, en Gaard N. O. for Trondhjem. (Slag 1030.)

V. a) I Amtet Nordland*) ligger Alstahoug, Biskoppens, Bodøe, Amtmandens Sæde, Hundholm, en Handelsplads med et Engelsk Comptoir. Hertil hører Øegruppen Lofoden, den sydlige Deel af den Række af høie Øer, der ligge langs med Kysten indtil Nordcap. Her samler sig om Foraaret en stor Mængde Baade (stundom henimod 2000) for at fiske; Jagten efter Søfugle er mindre vigtig. Af Øerne mærkes Moskoe med en farlig Malstrom. Af den Deel af Havet, som er imellem Øerne og det faste Land, kaldes den nordlige Deel Vestfjorden, den sydlige Deel Saltenstrøm. — b) I Finmarkens Amt, beboet af Finner og Qvæner, ligge Handelspladserne Tromsøe og Hammersfest. Paa Vardøe ligger Vardøehuus, en lille Fæstning; paa Magerøe er Nordcap, det nordligste Punct af Europa.

*) Indbygerne ere Lapper, Finner og Qvæner, nu for det Meste Christne. De ernære sig enten ved Fiskerie eller leve af deres Rensdyr. De sydligste Lapper boe ved Røraas og ere Nomader.

B. Kongeriget Sverrig.

Dette bestaaer af 3 Hovedlande, Svealand, (Svearike) eller det egentlige Sverrig, Gothland og Norland; disse deles igjen i flere (historiske) Underafdelinger, som nedenfor nævnes. Efter Bestyrelsen inddeles Sverrig i 24 Lehn eller Landshøvdingsdømmer, disse igjen i 117 Fogderier.

I. Svearike, det egentlige Sverrig.

Det indbefatter de forrige Provindser: 1) Upland, 2) Södermanland, 3) Nerike, 4) Vestmanland, 5) Dalarne.

1. **Stokholm** ved Målarens Udløb, bygget paa smaa Øer i samme; paa begge Sider af Målaren ligger de to store Forstæder Søndre- og Nordremalm. Hovedstad, Kongens Residents, Sædet for den Svenske Hofret. Malerisk Udseende formedelst den særegne terrasseformige, men skjønne Beliggenhed. Mange videnskabelige Anstalter. Endeel Fabriker; Skibsværfter og Kanonstøberier. Handel. 80000 J. — Nordremalm ligger tildeels paa Brunkebjerg (Slag 1471).

Upsala. Universitet og botanisk Have. Erkebiskop, Rigets Primas. 4500 J.

Dannemora, et stort Jernværk. Øregrund, Enköping, Sigtuna (Odins Tempel).

2. Nyköping med nogle Fabriker. 2500 J. Eskiltuna med Staal- og Jernfabriker.

3. Örebro ved Hjelmar. Handel. 3400 J.

4. Arboga. Vesterås. 3500 J. Sala med et Sølvværk.

5. **Falum** med et stort Robberværk: ogsaa meget Guld, Sølv, Svovl, Vitriol og Bly faaes her. 4300 J.

Indbyggerne i Dalarne ere de berømte Dalekarle, haardføre, tappre og frihedselskende Mennesker, der ofte have forsvaret Sverrigs Uafhængighed. De have adskillige Privilegier og egne Skikke.

II. Gothland, det Gothiske Rige.

Det indbefatter Provindserne: 1) Østergothland, 2) Smaland, 3) Øen Gulland, 4) Øen Øeland, 5) Blekingen, 6) Skaane, 7) Halland, 8) Vestergothland, 9) Bahuslehn, 10) Dalsland, 11) Værmeland.

1. **Norrköping** ved Motalastrømmens Udløb i Østersøen. Fabriker og betydelig Handel, i hvilken Henseende den er den tredie Stad i Riget. 10000 J.

Linköping. 3000 J. Wadstena ved Wettern. 2000 J.

2. **Jönköping** ved Sydspidsen af Wettern. Sæde for den Gothiske Hofret. 4000 J.

Calmar ved Calmarsund. Handel med Landets Producter. Slot (Union 1397). 5000 J.

Werjö, ikke langt fra Brovalla-Hede (Slag c. 700). — Bromsebro (Fred 1645).

3. Øen Gulland (52 □ M. med 40000 J.), hvorpaa Staden Visby, i ældre Tider (Hansen) vigtigere end nu. 4000 J.

4. Øen Øeland (14 □ M. med 30000 J.), skilt fra det faste Land ved Calmarsundet.

5. **Carlskrona** paa 5 Øer. Befæstet Krigshavn, som er Hovedstation for Flaaden. Skibsværfter, Dokker, Admiralitet. 13000 J.

Carlshamn med en befæstet Havn. 4000 J. Christianopel, anlagt af Christian IV.

6. Helsingborg, befæstet Stad ved Øresund. Overfart til Helsingør. I Nærheden ere Steenkulsgruber og ½ M. derfra Sundhedsbrønden Ramlöse. 2500 J. (Slag 1710).

Landskrone, befæstet Stad ved Øresund. 3000 J.

Malmö, befæstet Stad ved Øresund. Fabriker, Handel og Skibsfart. 9000 J.

Lund har et Universitet og er Sædet for en Biskop. 4000 J. (Slag 1676. Fred 1679).

Paa Libbershøi ved Lund hyldedes fordum de danske Konger af Skaaningerne.

Ystad (Dampskibsfart til Stralsund og Handel med Tydskland. 4000 J.

Christianstad, en befæstet Stad ved Helgeaa (Slag 1028), anlagt af Christian IV. 4000 J.

Skanør, Falsterbo, Cimbrishamn ere mindre Stæder. Øen Hveen i Øresund hører hertil.

7. Halmstad ved Mundingen af Nisaa (Slag c. 1062). Handel. 2000 J. (Unionsstad).

Knæred (Fred 1613). Falkenberg ved Svarteraa (Slag 1565). Varberg (D. Ranzau † 1569).

8. **Gothenborg**, ved Götaelvens Udløb i Kattegattet, næst Stokholm den vigtigste Handelsstad i Sverrig. Flere Handelsselskaber. God Havn. Staden er befæstet, paa Søsiden ved Fortet Ny-Elfsborg. En Deel af den Svenske Flaade ligger her. 27000 J.

Venersborg ved Götaelvens Udløb af Venern, er 1834 næsten ganske afbrændt. Forhen et stort Arsenal.

Ulrikehamn, fordum Bogesund (Slag 1520). Falköping (Slag 1388). Skara.

9. Marstrand med Fæstningen Carlsteen (Tordenskjold 1719).

Udevalla, en Handelstad. 4000 J.

Kongelf, Konghell (Forliig c. 110). Bahus, et forfaldet Fort, hvoraf Landet har faaet Navn. Dynekil, nn Havn (Slag 1716).

9. Åmål ved Venern. 1400 J.

10. Carlstad paa en Ø i Claraelvens Udløb i Venern. Peersmesse, Handel. 3000 J.

III. Nordland.

Det bestaaer af 1) Gestrikland, 2) Helsingeland, 3) Herjedalen, 4) Jemteland, 5) Angermanland, 6) Medelpad og 7) Vesterbotn.

1. **Gefle** har næst efter Stokholm og Gothenborg den største udenlandske Handel. Skibsværfter, Fabriker. 8000 J.

6. Hernösand paa en Ø i Angermannaelvs Munding. Handel. Bogtrykkerie for Laplandske Bøger. 2000 I.

Hertil regnes ogsaa det Svenske Lapland (Sameland), beboet af 4000 nomadiserende Lapper, iblandt hvilke nogle enkelte Svenske og Tydske Colonister have nedsat sig. Landet er et vandrigt, vildt og øde Bjergland, Indbyggerne have deres Underholdning deels af Fiskene, deels af Rensdyr. Stæder findes ikke men nogle Havne, Umeå, Piteå, Luleå, efter hvilke de nærmest liggende Dele (Lapmarker) have Navn.

Keiserdømmet Rusland.

Denne Stat indbefatter Lande i Europa, Asien og America. Det udgjør i Alt omtrent 380000 □ M., af hvilke (naar Kongerigerne Kasan og Astrachan regnes med til Europa) omtrent 96000 □ M. ligge i Europa, 260000 i Asien, 24000 i America. Her omtales kun

Det Europæiske Rusland.

1. Dette grændser mod V. til Ishavet (med det hvide Hav), mod Ø. til Asien (Uralbjergene og Floden Ural, samt mod S. Ø. Kaukasus gjøre Grændsen)*), mod S. til Asien og det sorte Hav (med det Asovske Hav), mod V. til Tyrkiet, Galizien, Polen, Preussen, Østersøen (med den Finske Bottniske og Liflandske Bugt), Sverrig og Norge. Det udgjør omtrent 96000 □. Den største Udstrækning fra N. til S. er 400 Mile, fra V. til Ø. 300 Mile.

2. **Jordbund** og **Klima.** Det Europæiske Rusland udgjør næsten hele den Østeuropæiske Slette**), og med Undtagelse af Grændsebjergene hæver Landet sig intetsteds indtil 1200 Fod. Imod N. ere flade, moradsige Egne, i Midten Skove og bølgeformigt Agerland, mod S. Stepper. Det almindelige, fra Karpatherne udgaaende Vandskjel strækker sig igjennem disse vidtløftige Sletter imod N. Ø., indtil Aral, som en bred, ofte med Moradser bedækket Landryg eller Ophøining, paa hvilken hist og

*) I administrativ Henseende tages slet ikke Hensyn til Verdensdelene; vi følge derfor den naturlige Inddeling.

**) Finland og Krim gjøre Undtagelse, og omtales særskilt.

her Grupper af Høie hæve sig. Iblandt disse ere Waldaibjergene, og den Wolchonchiske Skov (hvis største Høide er 1060 F.), under 58° N. B., de mærkeligste, fordi de indeholde de største Floders Kilder (Wolga og Dnieper løbe mod Ø. og S., Dúna og Wolchon mod Nord og Nordvest; Vandskjellet imellem Dnieper og Dúna samt Niemen bestaaer af Moradser; ved stærke Regnskyl kommer Dnieper og Weichsel i Forbindelse med hinanden). Fra denne Landryg strækker det skov- og vandrige Land sig med ringe Skraaning imod V. V. til Østersøens meest flade Bredder; mod N. er Landet først mere bølgeformigt, men bliver tilsidst til flade, nøgne, næsten stedse tilfrosne Sletter og Sumpe; Ø. for det hvide Hav er det bedækket med umaadelige Moradser og Moser. S. V. for det hvide Hav indtil Østersøen ligge de vandrigeste Egne i Europa, hvor utallige større og mindre Søer staae i Forbindelse med hinanden og kun adskilles ved Høie, der imod N. V. hæve sig til de lave Finske Bjerge: disse sænke sig henimod Enaraasen og Tanafloden, og staae ikke i Forbindelse med de Skandinaviske Bjerge. Imod S. V. sænker Landet sig fra hiin Landryg ned til de store Litthauiske Moradser, der afverle med tætte Urskove. De sydlige Dele, især det sorte Havs Kyster, ere træløse, flade Egne, imod S. Ø. Stepper tildeels med saltholdig Jordbund, imod V. Savanner; her findes kun meget faa Søer. Kysterne selv ere her flade og ofte sumpige. Ved Flodernes Mundinger findes dybe Havbugter, (Limaner).

Finland forestiller man sig bedst som Ryggen af en meget lav Bjergmasse, paa hvilken findes en stor Mængde Indsænkninger opfyldte med Vand, saa at den indeholder mange Indsøer og faa Floder. Middelvarmen er mindre og Aarstidernes Forskjel større end i Skandinavien under samme Brede*). Skovene bestaae især af Fyr og Birk. — Krim. Den nordlige Deel er endnu Slette: mod S. ligger en indtil 5000 F. høi Bjergmasse, i hvis mod Syd vendte Dale findes næsten alle det sydlige Europas vigtigste Frembringelser.

Ural strækker sig fra Ishavets Bredder imod S., og staaer ikke i Forbindelse med noget Bjergsystem i Europa. Den nordligste Deel er en nøgen, lidet bekjendt

	Aarl. Middelt.	Vinter.	Sommer.
*) Uleåborg (65°)	1	—9	11½
Åbo (60½)	3½	—4½	12½

Man sammenligne hermed Norge og Sverrig S.

Kalkmasse, indtil 6500 F. høi: den mellemste Deel er langt lavere og danner et Plateau med vidtløftige Moradser. Den kaldes de Werchoturiske Bjerge, ogsaa, formedelst sin Rigdom paa Metaller, de Uralske Erzbjerge. Den sydlige Deel er igjen høiere og skovrig, udbreder sig videst paa begge Sider af Uralfloden, og falder med sine Grene af til Sletten N. for det Caspiske Hav. Bjergkjeden efterlader nemlig imellem sig og dette en over 40 Mile bred lav Slette, hvilken er den Port, ad hvilken Høiasiens Folkeslag flere Gange ere trængte ind i Europa. (Det Caspiske Hav antages at ligge betydeligen (150 F.) lavere end Verdenshavet, og ligeledes den flade Landstrækning, som imod N., V., og S. omgiver det: men i nyere Tid er atter vakt nogen Tvivl om Rigtigheden af denne Paastand. Dog er det vist, at denne Landstrækning ligger meget lavt og danner et Bækken).

Klimaet maa i et saa vidt udstrakt Land naturligviis være meget forskjelligt efter Brede*) og Længde (om Regionen er her ikke megen Tale). At de østlige Egne ere koldere end de vestlige, og at Rusland i det Hele har et koldere Klima end det vestlige Europa under samme Brede**), er alt bemærket (see 11. § 18. B), ligesom ogsaa at det mere er Vinterens end Sommerens Varme der aftager. Snee er meget hyppig og bliver længe liggende, ligesom Vinteren i det Hele er meget stadig (Newafloden er i Almindelighed tilfrossen i 5 Maaneder).

3. **Floder og Indsøer.** Vi inddele disse bedst efter Landets Aftækning i fire Klasser:

A. Mod Jishavet: a) Petschora, kommer fra Ural, løber igjennem store med Moser opfyldte Strækninger og falder i en Bugt, som har Navn efter den. Dens Længde***) er 150 M., Flodgebeet 3000 □ M. b) Mesen kommer fra Moradser (i Gouv. Wologda) og falder i det hvide Hav. c) Dwina, dannes af de to Floder Jug og Suchona (begge fra Gouv. Wologda), og falder ved Archangel i det hvide Hav. L. 160 M., Fl. 6000 □ M.

B. Mod Østersøen: a) Newa, Udløbet af Ladogasøen i den Finske Bugt, kun 8 Mile lang, men meget dyb og bred. b) Düna kommer fra Moradser paa Vestsiden af Waldaibjergene (i Gouv. Twer) og løber ved Riga ud i den Liflandske Bugt. Den er vel seilbar nær ved sin Kilde, men fuld af Strømhvirvler og Sandbanker. L. 140 M., Fl. 1350 □ M. c) Niemen udspringer i Gouv. Minsk fra Hovedvandskjellet, løber forbi Grodno, hvor Skibsfarten hindres ved Strømhvirvler, og løber under Navn af Memel ind i Preussen. — I denne Deel af Landet findes de store Indsøer: α) Ladoga, 292 □ M. stor; dens Afløb er Newa. Den er forbundet med β) Onega. Fra S. optager Ladoga den lille Flod Wolchow; den kommer fra γ) Ilmensøen; i denne falder Floden Msta, som ved Kanaler er forbundet baade med Wolchow og med Wolga. Længere mod S. V. er δ) Peipus, og i Finland ε) Saima og ζ) Enara.

C. Mod det sorte og Asovske Hav: a) Donau danner med sin nordligste Munding Grændsen mod Tyrkiet, og optager b) Pruth, der kommer fra Galizien og skiller Rusland fra Moldau. c) Dniester udspringer paa Karpatherne (S. V. for Sambor) i Galizien, løber mod S. O. ind i Rusland, bliver, formedelst en stor Mængde Strømhvirvler nedenfor Chotzin, først ved Bender uafbrudt seilbar, og falder med et meget heftigt Løb ved Akjerman igjennem en med Grunde opfyldt Liman ud i det sorte Hav. L. 110 M., Fl. 1440 □ M. d) Dnieper, næst Donau den største Flod der falder i det sorte Hav, udspringer paa den sydlige Skraaning af den Wolchonchiske Skov i Gouv. Smolensk nær ved Wiasma, løber forbi Smolensk, Mohilew og Kiew, og mod S. O. indtil Jekaterinoslav; efter 13 Vandfald (hvilke foraarsage farlige Strømhvirvler og afbryde Seiladsen, saa at Alt hvad der føres ned ad Floden her maa losses og kjøres til Odessa) træder den nedenfor denne By ind i Kystlandet, løber mod S. V. og falder ved Kherson i en bred Liman, der ved Oczakow og Kinburn gaaer over i Havet. L. 240 M., Fl. 8500 □ M. Den optager fra høire Side Berezina, fra venstre Side Desna; i dens Liman falder Bog, der udspringer fra en Green af Karpatherne i Gouv. Podolien. e) Don kommer fra en liden Sø i Gouv. Tula, staaer ved Kanaler og mindre Floder i For-

*) Den aarlige Middeltemperatur er ved Archangel 0°, ved Kasan og Wologda 2°, ved Kakuga 4°, ved Astrachan og Tschernigow 6°, paa det sorte Havs Kyster omtrent 7°.

**) Petersborgs Middelvarme (2½°) er 2° lavere end Stokholms og 3° lavere end Ullensvangs: derimod er Sommeren (13½°) hist varmere end paa disse to Steder, imedens Vinteren (—7½°) er 4½° under Stokholms, 6½° under Ullensvangs. Moskaus Middeltemperatur er 3½ lavere end Kjøbenhavns, 4° lavere end Edinburghs. Dets Vinter er 9° koldere end Kjøbenhavns, 12° koldere end Edinburghs, men Sommeren er 1° varmere end Kjøbenhavn, 3½° varmere end Edinburghs; det er en Varme som i Paris eller Carlsruhe. Det Asovske Hav saavel som Wolgas Munding fryser til hver Vinter. I Kasan fryser undertiden Qvikselvet.

***) Her menes stedse Længden efter Flodens Krumninger.

bindelse med Wolga, løber forbi Woronesch, gaaer mod S. V. igjennem Stepperne og falder ved Tscherkask i det Asovske Hav. Om Sommeren er den lav, om Foraaret oversvømmer den de flade Bredder og danner usunde Moradser. L. 195 M., Fl. 8000 □ M. Den optager fra høire Side Donetz. f) Kuban kommer fra Kaukasus, danner (ligesom Floden Terek længere mod Øst) Grændsen imellem Europa og Asien, deler sig i to Hovedarme og falder deels i det sorte, deels i det Asovske Hav.

D. Mod det Caspiske Hav: a) Wolga, Europas største Flod, kommer fra Moradser i den Wolchonchiske Skov (i Gouv. Twer), løber forbi Twer og bliver seilbar, forandrer ved Kasan sit østlige Løb til et sydligt, deler sig i flere Arme og falder i mere end 60 Mundinger i det Caspiske Hav. L. 430 M., Fl. 30000 □ M. Den optager fra høire Side Oka, i hvilken er falden Moskwa, fra venstre Side Twerza og Kama (215 M. lang), som kommer fra Urals Vestside. b) Ural, kommer fra Uralbjergene og løber gjennem øde Stepper ud i det Caspiske Hav. L. 210 M.

4. **Producter.** Korn (Byggen gaaer indtil 67°; Rugen er almindeligt Brødkorn fra 65° til 48°, sydligere Hveden, derpaa Ris og Mais), Hør og Hamp (indtil 64° trives de godt), Tobak, Humle, Skove*) — i Midten, samt i Finland stærkest: Birken gaaer nordligst (69°), derpaa Lærken, Granen, Fyrren, Linden, Elmen og Egen (60°); Bøgen findes kun i et Par af de sydvestlige Provindser — Frugt (dog skader den stærke Kulde Frugttræerne: almindelige ere de kun til 56°), Viin (omtrent indtil 48°), kun paa Krim vigtig, hvor ogsaa Sydfrugter, Laurbærtræer, Mannaaskен, ja selv Bomuld haves. Hornqvæg (især mod V.), Faar, Sviin, Heste, Kameler (mod S.), Æsler (mod S.); Elsdyr, Rensdyr, Pelsdyr (mod N.), Urokser (i Gouv. Grodno), Hjorte o. Fl. Jern, Kobber, Bly, Guld (fra de Werchoturiske Bjerge), Platina; Steenkul, Alabast, Marmor, Marienglas, Gips, Svovl, Vitriol.

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 58 Millioner. De høre deels til a) den Kaukasiske Stamme, nemlig Slaverne (Russer, Kosakker, Polakker, Letter, Kurer, Serbier, omtrent 50 Mill.), Tatarerne (i Øst- og Sydrusland, omtrent 2½ Million), de fremmede Folk

*) De fleste Huse i Rusland ere af Træ.

(Tydske ved Østersøen og den nedre Wolga, Grækere, Jøder, o. Fl.), deels til b) den Mongolske Stamme, i Alt 3 til 4 Mill., nemlig de Finske Folk (Finner, Lapper, Esthlændere, Liwer, Baschkirer, Kalmukker, Tscheremisser o. Fl.) og Samojederne.

6. Den herskende **Religion** og Hofreligionen er den Græske, dog have ogsaa andre Religionspartier fri Religionsøvelse. Til den Græske Kirke bekjende sig omtrent 47 Mill., til den Katholske og unerede Kirke 4½ Mill. (meest i de forhen til Polen hørende Provindser), til den Protestantiske (Østersøeprovindserne og Egnene ved den nedre Wolga) 2½ Mill., til den Muhamedanske (i Sydrusland) omtrent 3 Mill. Desuden 400000 Jøder (især mod V.), nogle Hedninger (mod N.), og adskillige Tilhængere af enkelte mindre christelige Secter. Der findes over 550 græske Klostre. — Videnskaber og Kunster fremmes i nyere Tider ved talrige Anstalter; der gives 6 Universiteter. Dog kjender endnu Massen af Nationen paa de fleste Steder ikke Skrift.

7. **Industrien** tiltager stedse mere. Fabrikerne have allerede længe leveret fortrinligt Læder, især Saffian, Lys, Sæbe, grovt Lærred, Seglduq, Reeb og Tougværk. Metalarbeider: nu levere de ogsaa andre Gjenstande, der mere ere beregnede paa Luxus og Bequemmelighed, saasom Silkevare, Bomulds- og Uldvare, Porcelain, Tobak. — Handelen udvider sig stedse mere, og befordres ved Kanaler og seilbare Floder. For den indenlandske Handel er fremdeles det stadige Slædeføre om Vinteren af stor Vigtighed.

8. **Regieringsformen** er uindskrænket monarkisk; Thronen er arvelig i begge Linier. Alle Prindser og Prindsesser føre Titelen Storfyrster og Storfyrstinder. — Statsindkomsterne anslaaes til 300 Mill., Statsgjelden til 900 Mill. Papiirrubler. Landmagten angives til omtrent 710000 Md. i Fredstid, Sømagten til 1241 Skibe (89 store Skibe).

9. **Inddeling.** Det Europæiske Rusland bestaaer af følgende Hoveddele og Gouvernementer eller Statholderskaber (Provindserne have en fra disses noget forskjellig Forfatning): A. Store-Rusland, det egentlige Stammeland med Gouv.: 1) Moskau. 2) Smolensk. 3) Pleskow. 4) Twer. 5) Nowgorod. 6) Olonez.

7) Archangel. 8) Wologda. 9) Jaroslaw. 10) Kostroma. 11) Wladimir. 12) Nischnei Nowgorod. 13) Tambow. 14) Rjäsan. 15) Tula. 16) Kaluga. 17) Orel. 18) Kursk. 19) Woronesch. — B. Østersøeprovindserne, efterhaanden erobrede fra Sverrig (Kurland fra Polen): 20) Gouv. St. Petersborg eller Ingermanland. 21) Finland. 22) G. Revval eller Esthland. 23) G. Riga eller Livland. 24) G. Mietau eller Kurland. — C. Vest-Rusland o: Dele af det forrige Polen (Hvide Rusland, Litthauen, Lille Polen, Podlachien). 25) Wilna. 26) Grodno. 27) Witebsk. 28) Mosilew. 29) Minsk. 30) Wolhynien. 31) Podolien. 32) Bialystok. — D. Lille-Rusland: 33) Kiew. 34) Tschernigow. 35) Pultawa. 36) Charkow eller Slobodsk Ukraine. — E. Syd-Rusland: Provindser, som ere erobrede fra Tyrkerne: 37) Jekaterinoslaw. 38) Kherson. 39) Simferopol eller Taurien. 40) Bessarabien. Her ligger ogsaa de Donske og de Tschernomoriske Kosakkers Land. — F. Kongeriget Kasan: 41) Kasan. 42) Wjätka. 43) Perm. 44) Simbirsk. 45) Pensa. — G. Kongeriget Astrachan*): 46) Astrachan. 47) Saratow. 48) Orenburg. — 49) Provindsen Kaukasien**) Næsten alle Gouvernementerne have Navn efter deres Hovedstæder.

A. Store-Rusland.

1. **Moskau, Moskwa**, Rigets gamle Hovedstad, ligger midt i Rusland, paa en bølgeformig Slette ved Floden Moskwa; den er 6 Mile i Omkreds, og bestaaer foruden de 30 Forstæder af fire Dele, som ligge uden om hinanden, og af hvilke Kreml (Fæstningen), den indre Deel, som tildeels blev skaanet 1812, indbefatter en Mængde Paladser og Kirker, som ved deres halv Europæiske, halv Asiatiske, halv gammeldags, halv moderne Bygningsmaade og Udseende frembyde et paafaldende Syn, det Øvrige af Staden er siden 1812 opbygget rummeligere og skjønnere end før. Moskau har en betydelig Handel og store Bazars findes her. — Betydelige Fabriker; mange videnskabelige Anstalter, navnligen et Universitet. — Moskau er, især om Vinteren, Opholdsstedet for de ældste og rigeste adelige Familier i Rusland; det bliver af en stor Deel af Nationen betragtet som Landets rette Hovedstad og næsten som en hellig Stad. 310000 J.

Mosaisk (Slag 1812). Troizkoi Sergiew Lawra (Treenighedsklosteret), det største og rigeste Kloster i Rusland med 1 keiserligt Palads, 9 Kirker af Steen, et geistligt Seminarium o. M.

2. Smolensk Fæstning ved Dniepr. Fabriker. 12000 J. (Slag 1812).

Wiasma (Fred 1634). Andressow (Fred 1667).

4. Twer ved Wolga. Erkebiskop. Geistligt Seminarium. Betydelige Fabriker og Handel. 22000 J.

5. Nowgorod Weliki ved Wolchows Udløb af Ilmensøen. Mange Kirker og Mindesmærker af Byens gamle Storhed (i Middelalderen 400000 Indb.). Endnu betydelig Handel. 15000 J.

7. **Archangel** ved Dwina, ikke langt fra dens Udløb i det hvide Hav. Skibsværfter, Seildug- og Tougfabr., Handel med Pelsværk og Tømmer, overhovedet Hovedoplagsstedet for den Siberiske Handel. 17000 J.

Kola, den nordligste Stad. Handel med Stokfisk.

Hertil høre Øerne: a) Kalgujew, kun bebodet af nogle Samojeder, og b) Nowaja Semlja, to Øer (4500 □ M.), som om Sommeren ere beboede af nogle Fiskere og Jægere, men ellers kun ere Opholdssted for Rensdyr, Isbjørne, Polarræve o. s. v.

8. Wologda, en af de nærsomste Stæder i Rusland. 12000 J.

9. Jaroslaw ved Wolga. Geistligt Seminarium og flere videnskabelige Anstalter. Fabriker og Handel. 24000 J.

12. **Nischnei-Nowgorod**, Fæstning, den vigtigste Handelsstad ved Wolga. Den Messe, som nu holdes her (indtil 1817 i Makariew) besøges af Kjøbmænd fra de fjerneste Egne, og er vel den største i Europa: man antager at henved 120000 Mennesker ved samme komme til Byen. 15000 J.

*) Kasan og Astrachan kalder man ofte med et fælleds Navn Øst Rusland.

**) Vi regne denne med til det Europæiske Rusland, da vi betragte Floderne Kuban og Terek (S. for hvilke Bjerglandet begynder), som Europas Sydgrændse; i politisk Henseende hører den med til Kaukasuslandene.

15. **Tula** er 1834 næsten aldeles afbrændt. Den var før en vigtig Fabrikstad, berømt især ved et stort keiserligt Geværfabrik, som beskjeftigede 7000 Arbeidere. Denne er dog blevet forskaanet af Ilden. Staden havde henved 40000 J. Den opbygges nu igjen.

16. **Kaluga** har udbredt Handel. 25000 J.

I de øvrige Gouv. findes Hovedstæder af samme Navn; af dem have Orel, Kursk og Woronesch hver omtrent 25000 J.

B. Østersøeprovindserne.

20. **St. Petersborg, Keiserens Residents og Rigets Hovedstad**, anlagt 1703, ligger ved **Newa** og paa Øer i samme. Den udmærker sig iblandt de Europæiske Hovedstæder ved sine brede, lige og reenlige Gader, ved sine Bygningers Elegants og Regelmæssighed, overhovedet ved den Pragt, som næsten overalt herskér. Den har flere keiserlige Paladser, over 100 Kirker, desuden en Mængde andre ved deres Størrelse mærkelige offentlige Bygninger. — Den har et Universitet, Militærskoler og en Mængde andre Undervisningsanstalter, store Biblioteker, hvor iblandt Andet findes endeel sjeldne orientalske Haandskrifter og Bøger; Kunstsamlinger. — Petersborg er Ruslands vigtigste Fabrikstad; ligeledes er Handelen, saavel med Udlandet som med det indre Rusland, betydelig; Bank; Børs. Store Skibe kunne ei komme til Petersborg, men losse ved Kronstadt. — I Midten af Staden ligger Citadellet, som dog ei er af nogen militær Vigtighed: Staden er omgivet af en Grav. 450000 J.

I Omegnen findes mange pragtfulde keiserlige Lystslotte, hvoraf Zarskoi Selo er det bekjendteste.

Kronstadt paa en Ø i den Finske Bugt. Fæstning, Krigshavn med Skibsværfter, Dokker og andre Anstalter for Marinen; Styrmands- og Matrosskole. 40000 J. (om Vinteren ikke saa mange).

Schlüsselburg, Fæstning paa en Ø i Newa. Narwa ved den Finske Bugt (Slag 1700).

21. *) **Helsingfors. Fæstning. Universitet** (siden 1827). Ypperlig Havn. 9000 J.

Åbo (Finsk: **Turku**) paa det sydvestlige Hjørne af Finland, var før Hovedstaden og havde indtil 1827 et

*) Finland er 6400 □ M. stort med 1,400,000 J.

Universitet. Erkebiskop. Finlands Høieste Ret. 14000 J. (Fred 1743.)

Sweaborg, en stærk Fæstning paa 7 Øer, Finlands Vaabenplads. 2 Havne, Skibsværfter.

Werela (Fred 1792). Frederikshamn (Fred 1809). Willmanstrand (Slag 1741). Nystad (Fred 1721). Torneå ved den nordligste Ende af den Bottniske Bugt. Handel.

Ålandsøerne, 80 i Tallet (foruden en Mængde ubeboede Klipper), ligge i Indløbet af den Bottniske Bugt. — I den Finske Bugt ligger Øen Hogland (Slag 1788).

22. *) Rewal ved den Finske Bugt. Krigshavn, vigtig Handel. 14000 J.

Øen Dagøe hører hertil.

23. **Riga** ved Düna. Betydelig Handel med Korn, Hør, Hamp, Hørfrø. Bank. 60000 J.

Dorpat har et Universitet. 8000 J. Wolmer (Slag 1219).

Øen Øsel (100 □ M.) hører hertil.

24. Mietau med adskillige videnskabelige Anstalter. Handel. 16000 J.

C. Vest-Rusland. **)

25. **Wilna**, fordum Hovedstaden i Litthauen. Sædet for en katholsk og en Græsk Biskop; 40 Kirker. Universitet fra 1587 til 1831. Handelen er meest i Jødernes (over 30000) Hænder. 50000 J.

27. Witebsk ved Düna. Læderfabriker. 15000 J.

28. Mohilew ved Dnieper. Græsk theologisk Seminarium. Handel. 16000 J.

29. Minsk, Sædet for en græsk Erkebiskop. 20000 J.

30. Berdyczew (ditschef), en vigtig Handelsplads, Middelpunktet for det sydlige Ruslands Handel med Tydskland over Brody. 4 Messer. Hestehandel. 10000 J.

31. Kaminiec (ietsch) Fæstning nær ved Dniester. 16000 J.

*) I dette og de to følgende Gouv. boe paa Landet Esther, Liver, Kurer o. s. v., i Stæderne meest Tydske.

**) Dette er i det Hele den fjenneste, frugtbareste og bedst befolkede Deel af hele Rusland.

D. Lille-Rusland.

33. **Kiew**, en gammel (i Middelalderen næsten hellig) befæstet Stad ved Dnieper. Academie. Berømte aarlige Contracter d: Forsamlinger af Adelen. 45000 J.

35. Poltawa, en befæstet Stad. Mindesmærke for Slaget 1809.

36. Charkow har et Universitet. Handel. 18000 J.

E. Syd-Rusland.

37. Taganrok ved det Asovske Hav. Krigshavn, Skibsværfter. (Alexander I. † 1825). 13000 J. Asow ved Udløbet af Don, fordum vigtigere end nu.

38. Kherson ved Dnieper. Fæstning, Skibsværfter, Krigshavn. 16000 J.

Nikolajew ved Bug. Admiralitet. 10000 J. — Oczakow (Otsch) ved Dnieper, nu ubetydelig.

Odessa, en meget betydelig Handelstad (Kornudførsel) af et smukt og hyggeligt Udseende. Navigations- og Handelsskoler; Specialskole for de østerlandske Sprog til Tolkes Dannelse. 40000 J.

39. Simferopol, Hovedstaden. 20000 J. — Feodosia (Theodosia) eller Kaffa, er nu en ubetydelig Stad (i Middelalderen havde den 80000 J.) Den har en Frihavn og Quarantaineanstalter. 5000 J. — Baktschiserai, fordum Chanernes Residents. Store Vaaben- og Saffianfabriker. 10000 J. — Sewastopol har en Krigshavn, hvor Flaaden ligger om Vinteren.

Kertsch, Jenikala, Perekop, smaa befæstede Stæder, bekjendte fra Historien.

Til dette Gouv. hører foruden Halvøen Krim a) den Nogaiske Steppe imellem Dnieper og det Asovske Hav, en mager, skovløs Strækning med saltholdig Jordbund, hvor der findes nogle Herrnhuttercolonier; b) Halvøen eller Øen Taman ligeoverfor Kertsch.

40. Kischenew, Hovedstaden. 20000 J. — Akjerman ved Dniesters Udløb. Handel. 12000 J. (Congres 1826).

Chotzin og Bender ved Dniester, Kilia nova og Ismail ved Donau, befæstede Stæder, som fordum vare større og vigtigere end nu, bekjendte fra Ruslands Krige mod Tyrkiet.

Warnitza, en Landsby ved Bender (Carl XIX. 1709-1712).

Til intet Gouv. høre Kosakkernes Lande, nemlig de Donskes (ved Don) og de Tschernomoriskes (S. for det Asovske Hav). De have under Russisk Overherredømme en egen aristocratisk militær Forfatning under Hetmaner: de ere Alle forpligtede til Krigstjeneste, men betale ellers ingen Afgifter. De Donske Kosakkers Hovedplads er Tscherkask, Hettmanens Sæde, bestaaende af Træhuse, byggede paa Pæle formedelst Flodens Oversvømmelser. 15000 J. Man har istedetfor den begyndt at anlægge Ny Tscherkask noget fra Floden.

F. Kongeriget Kasan.

41. **Kasan** nær ved Wolga. Universitet, flere andre Undervisningsanstalter især for de østerlandske Sprog. Erkebiskop. Vigtig Handel. 60000 J.

43. Jekaterinenburg ved den store Landevei til Sibirien. Overbjergamt for alle Bjergværkerne i Sibirien og Permien; Metalfabriker. 15000 J. Irbit med en vigtig Messe.

Dette Gouv. (omtrent 6000 □ M.) ligger deels i Europa, deels i Asien, og indbefatter de metalrigeste Dele af Uralbjergene.

G. Kongeriget Astrachan.

46. **Astrachan** paa en Ø i Wolga. Vigtigt Fiskerie i Wolga (for hvis Skyld stundom henimod 30000 Mennesker komme til Staden). Silke-, Bomuld- og Saffianfabriker. Handel med Bukhariet, Indien og Persien, Skibsværfter, Admiralitet. Græsk og Armenisk Erkebiskop. 40000 J.

Uralsk ved Ural, Sædet for de Uralske Kosakkers Hettman. 18000 J.

47. Saratow ved Wolga, Sædet for Consistoriet for de protestantiske Tydske, af hvilke det Meste af disse Egne beboes. Megen Industrie og Handel. 12000 J. — Sarepta, Herrnhuttercolonier.

48. Orenburg ved Ural. Fæstning*), Hovedoplagsstedet for Handelen med Bukhararne. 21000 J.

Kislar ved Terek. 10000 J.

*) Den er Hovedpunctet i den Række af smaa Fæstninger langs med Uralfloden, ved hvilke Grændsen beskyttes imod de røverske Kirgiser.

Kongeriget Polen.

Denne Levning af det gamle (omtrent 13000 □ M. store) Rige Polen ligger imellem 50° og 55° N. Br. og omgives af Rusland, Galizien og Preussen. Det udgjør 2330 □ M.

2. Polen er den østligste Deel af den Nordeuropæiske Slette: det er et jevnt og fladt Land, deels Agerland, deels Moradser, Moser og Skovland. Om Klimaet kan eftersees Indl. § 3*).

3. **Floder:** a) Weichsel udspringer i Østerrigsk Schlesien, bliver seilbar ved Krakau, udgjør indtil Sandomir Grændsen imellem Polen og Galizien, løber derpaa mod N. forbi Warschau, hvorefter den vender sig imod N. V. og ovenfor Thorn løber ind i Preussen. Den optager fra høire Side Bug, der kommer fra Rusland, og fra venstre Side Pilica. b) Warta udspringer paa Grændsen af Galizien, løber ind i Preussen og falder ved Küstrin i Oder. c) Niemen løber paa Grændsen af Rusland. Weichselens hele Længde 130 M., Flodgebetet 3600 M.

4. **Producter:** Hornqvæg, Heste, Faar, Svin, Geder, Vildt (Elsdyr, Bjørne, Ulve, Losser, Oddere, Bævere, Ræve, vilde Bier); Korn, Frugt, Hør, Skove (baade Naale- og Løvtræer; Bøgen kun til 53°), Humle, Tobak; Salt, af Metaller kun Lidet (mod S.)

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 4 Millioner; de bestaae foruden Polakker af Tydske (10000), Litthauere (250000), Grækere, Tatarer (2000), Jøder (390000), Zigeunere o. fl. A. — Adelen indbefatter henimod 60000 Mennesker. Industrien er ikke betydelig.

6. Den katholske Religion er herskende, men Andre have lige Religionsøvelser. Der findes omtrent 200000 Protestanter og 110000 Græske Christne. — Almuens Oplysning staaer endnu meget tilbage.

7. Den Constitution, som 1815 blev tilsagt Polen

*) Warschau har ½° høiere Middeltemperatur end Kjøbenhavn, der ligger 3¼ Grad nordligere; men det har strængere Vinter (−1°) end Kjøbenhavn (−½°), imedens Sommeren (16°) er 2° varmere. Forskjellen paa Vinter og Sommer er i Warschau 17°, i Kjøbenhavn 14½°.

og ogsaa for en Deel givet det, er efter det uheldige Udfald af Polakkernes Opstand imod det Russiske Overherredømme i Aaret 1831 ophævet; Polen er ved et keiserligt Statut for bestandigen forenet med Rusland og bestyres nu af et i Warschau residerende Administrationsraad, hvori Statholderen præsiderer. — Hæren er opløst og forenet med de Russiske Tropper.

8. Polen var før inddeelt i 8 Woiwodskaber, men denne Inddeling vil rimeligviis blive ophævet. De vigtigste Stæder ere:

Warschau ved Weichsel, Hovedstaden og Statholderens Residents. Den er en Blanding af uanselige, tildeels straatækte Bygninger og prægtige Paladser: Forstæderne ere velbyggede. Den har adskillige kongelige Slotte, 32 Kirker o. s. v. Erkebiskop. Universitet og flere vigtige videnskabelige Anstalter, hvilke dog siden 1831 lide under det Tryk, som det fremmede Herredømme stræber at lægge paa Alt, hvad der kunde udvikle Polakkernes Nationalitet. Handel (Uld), 2 Messer. Nogle Fabriker. 130000 J. (25000 Jøder).

Forstaden Praga ligger paa den anden Side af Weichsel (Suvarov 1794. Kamp 1831).

Lublin S. O. for Warschau, omgivet af Søer og Moradser. Handel, 3 Messer, som besøges af Kjøbmænd fra Rusland, Tyrkiet og selv Asien. 14000 J.

Kalisch S. V. for Warschau, en velbygget Stad. 8000 J. (Slag 1706. Fred 1343).

Clissow (Slag 1702). Maciejowicz (tsch- tsch); ei langt fra Weichsel (Slag 1794).

Pultusk (Slag 1703 og 1806). Ostrolenka (Slag 1831) med den Ostrolenkiske Skov, og et stort Bildtnis.

Fristaten Krakau.

Denne lille saakaldte Republik blev oprettet 1815 under Ruslands, Preussens og Østerrigs Beskyttelse, og erklæret for neutral. Den forvaltes af et Senat og en Præsident; Love gives af Nationalrepræsentationen. Dens Uafhængighed har imidlertid ikke meget at sige, i Virkeligheden regjere de tre Magters Gesandter. Landet ligger ved den øvre Weichsel, imellem Galizien, Polen og Preussen, og udgjør 21 □ M. med 120000 J.

Krakau ved Weichsel, Polens gamle Hovedstad. Den er, som næsten alle polske Stæder, uregelmæssigen bygget og slet brolagt. Katholsk Biskop. Universitet. 33,000 I.

Kongeriget Preussen.

1. Den Preussiske Stat ligger imellem 23° 32′ og 40° 32′ D. L. samt 49° og 56° N. Br. Den bestaaer af to Dele, den Østlige ved Weichsel, Oder og Elben, og den Vestlige ved Weser og Rhinen. Hiin omgives af Meklenburg, Østersøen, Rusland, Østerrigske Lande, Kongeriget Sachsen, de Sachsiske Hertugdømmer, Hessen, Brunsvig, Hannover. Den vestlige Deel, som skilles fra hiin ved de sidst nævnede Lande, omgives af Hannover, Hessen, Nassau, Bajern, Frankerig og Nederlandene. I politisk Henseende maae vi adskille de **Tydske Lande** (3333 □ M. med 10 Mill. Indb.) og de **udenfor Tydskland liggende Provindser** eller det egentlige Preussen (Vest- og Østpreussen) (heri er ikke iberegnet Neufchatel i Schweitz) tilligemed Storhertugdømmet Posen (1703 □ M. med 3,300,000 Indb.). Det Hele udgjør altsaa 5036 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima.***) De tre østlige Provindser høre ganske til den **Nordeuropæiske Slette.** Landet er fladt og meget **vandrigt.** De dybe og brede Floddale udmærke sig ved en feed og meget frugtbar Jordbund; for Resten findes meest **Sandjord**, hist og her bedækkede med milelange Skove af Naaletræer. Paa andre Steder ere moradsige Egne, og en overordentlig Mængde Indsøer.

Klimaet vil man lære at kjende af de i Indl. § 3. for Königsberg og Danzig meddeelte Tal. Paa det sidste Sted formindsker Havets Nærhed Vinterkulden noget. Regnmængden kan sættes til 20 T.

3. **Floder** og **Indsøer.** a) **Mémel** (i Rusland Niemen) kommer fra Rusland, deler sig nedenfor

*) Vi omhandle her blot de ikke-Tydske Provindser eller det egentlige Preussen (o: Øst- og Vestpreussen) med Posen: de Tydske Landes physiske Beskaffenhed bliver afhandlet ved Tydskland.

Tilsit i 2 Arme og falder i det Curiske Haff. L. 115 M., Flodg. 2000 □ M. b) **Pregel** dannes af tre mindre Floder, og falder ved Königsberg i det Friske Haff. c) **Weichsel** træder tæt ved Thorn ind i Preussen, deler sig i 2 Arme, af hvilke den Østlige, **Nogat**, nedenfor Marienburg falder i det Friske Haff; den Vestlige beholder Navnet Weichsel og deler sig atter i 2 Arme, af hvilke den Ene ogsaa løber ud i det Friske Haff, den Anden nedenfor Danzig falder ved Weichselmünde i Østersøen. d) **Warta** (see Polen) med **Netze** (fra Goplersøen i Polen) løbe igjennem Posen. Af **Indsøer** gives en meget stor Mængde (**Spirdingsøe, Mauersøe**). Østersøen danner to Bugter eller **Haffe**, det **Curiske** ved Memels Munding, det **Friske** ved Pregels og Weichsels. Begge adskilles fra Havet ved to lange, smale og sandige Landstrimler, **Nehrungen.**

4. **Producter** (i de ikke-Tydske Provindser): **Hornqvæg** og de øvrige almindelige Huusdyr; de samme vilde Dyr som i Polen. **Korn**, især Rug, Frugt, Hør, Hamp, **Skove** (baade Naale- og Løvtræer) af hvilke faaes **Mastetræer, Tømmer, Bjelker, Tjære** og Potaske. Steenkul, **Tørv, Bernsteen**, som deels opkastes af Østersøen, deels udgraves i Sandhøiene ved samme.

5. **Indbyggernes***) Antal er noget over 13 Millioner; de bestaae af **Tydske, Slaver** (Wender, Cassuber i Pommern, Polakker), **Litthauere, Walloner, Franske** ɔc., **Jøder** (170,000) o. Fl.

6. I den største Deel af Riget hersker den **Lutherske Religion**; i Posen, Rhinprovindsen og tildeels Schlesien den **Katholske**; Hoffet bekjender sig til den **Reformerte Religion.** Den største Tolerance hersker, og de forskjellige Religionspartier ere paa de fleste Steder blandede uden at forstyrre hinanden. I mange Egne ere Lutheranerne og de Reformerte forenede til en "evangelisk-christelig Kirke."

Videnskabelighed og Oplysning staae paa et høit Trin i Preussen: her findes 6 Universiteter. Skoler ere i tilstrækkeligt Antal og vel indrettede.

Industrien har i de nyere Tider hævet sig til et meget høit Punct: Fabrikerne forsyner ikke alene Landet

*) I det Følgende tales om den hele Stat.

selv men endog tildeels Nabostaterne. Deres vigtigste Frembringelser ere **Lærred** (Schlesien og Westphalen), **Klæde, Jern- og Staalvare** (de vestlige Egne), **Bomuldsvare** (Rhinprovindsen); dernæst Silkevare (Rhinprovindsen), Uhre, Juveleerarbeide, Læder, Fajance o. M. Brændeviinsbrænderierne ere betydelige.

Handelen er meget blomstrende: for Søhandelen ere Stettin, Danzig, Königsberg, Elbing Hovedpladserne, for Landhandelen Berlin, Frankfurt, Magdeburg, Breslau, Cölln, Aachen. Der **udføres** deels Landets raae Producter (især fra de ikke-Tydske Provindser), deels Fabrikvare; der **indføres** Viin, Sydfrugter, Colonialvare, raae Stoffer til Forarbeidelse i Fabrikerne o. m. M.

8. **Regjeringsformen** er uindskrænket monarkisk. Provindsialstænder (siden 1824). Statsindtægterne angives til omtrent 51 Mill. Rthlr. Gjelden til 217 Mill. Landmagten er omtrent 160,000 Md. foruden 400,000 Md. Landeværn.

9. **Inddeling.** I administrativ Henseende er Preussen deelt i 8 **Provindser**, som igjen ere deelte i 25 **Regjeringsdistricter** (Bezirke). Enhver Provinds forestaaes i militær Henseende af en commanderende General, i civil af en **Overpræsident**; under ham forvaltes de enkelte Districter af hver sin **Regjering**, der forestaaer de almindelige Politie- og Finantsanliggender. De 6 Prov. ere Dele af det Tydske Forbund, de 2 (Preussen og Posen) ikke.

I. Provindsen Preussen.

(Østpreussen og Vestpreussen).

a) Østpreussen.

Königsberg ved Pregel, 1 Miil fra dens Udløb i det Friske Haff, Hovedstad i Provindsen, **Universitet** og mange videnskabelige Anstalter. Admiralitets- og Commercecollegium. Handel. 65,000 J.

Pillau paa en Halvøe ved Indløbet af det Friske Haff. Dens Havn er at betragte som en Forhavn for Königsberg, da de dertil og derfra seilende Skibe for en Deel losse her. 4000 J.

Paa Kysten omkring Pillau faaes især meget Rav.

Tilsit ved Memel. Handel med Tømmer, Korn, Hørfrø o. d. 12,000 J. (Fred 1807).

Memel ved Indløbet af det Curiske Haff, i en øde Sandegn. Handel og Skibsfart, Ravfabriker. 8000 J.

Preussisk Eylau (Slag 1807). Friedland (Slag 1807). Groß Jägerndorf (Slag 1757). Tannenberg (Slag 1410).

b) Vestpreussen.

Danzig, en gammel og uregelmæssig stærkt befæstet Stad ved Weichsel. Vigtig Handel med Landets Producter, fornemmelig Korn, Brændeviinsbrænderier. Skibsværfter. 55,000 J. (Beleiring 1734, 1807, 1813).

Weichselmünde. Fæstning ved Weichselens Munding.

Elbing ved en Flod af samme Navn. Vigtig Handel, Fabriker og Skibsbyggerie. 24,000 J.

Marienburg ved Nogat. Den Tydske Ridderordens Hærmesters Slot er nu restaureret. 6000 J.

Thorn, ved Weichsel. **Fæstning.** 10,000 J. (Nic. Copernicus er født her 1473).

II. Provindsen Posen.

Posen ved Warta, Hovedstad i Provindsen, for det Meste uregelmæssigen bygget. Erkebiskop. Tobaksfabriker. 3 aarlige Messer. 27,000 J. (5000 Jøder).

III. Provindsen Brandenburg.

Denne indbefatter det Meste af det forrige Mark-Brandenburg, nemlig Mittelmark, Ukermark, det Meste af Neumark, Nedrelausitz og andre Dele af det forrige Hertugdomme Sachsen.

Berlin, ved Spree, Hovedstaden og Kongens Residents, en smuk og regelmæssigen bygget Stad med mange prægtige Bygninger og lige, brede Gader. **Universitet** og en stor Mængde andre Underviisningsanstalter. Berlin er ogsaa i Henseende til **Fabriker** og **Handel** en af de vigtigste Stæder i Preussen. Staden er omgivet med en 14 Fod høi Muur. Omegnen er en flad Sandslette. 250,000 J.

Potsdam, en smuk Stad paa en af Havet og nogle Indsøer dannet Ø. Den er den anden Residents

og har 4 kongelige Slotte, deriblandt Sanssouci, Frederik d. 2dens Yndlingsopholdssted. 32,000 J.

Spandau, en Fæstning ved Spree og Havel. 5000 J.

Brandenburg, den ældste Stad ("Brannipor") i Mark Brandenburg. 13,000 J.

Küstrin, Fæstning ved Warta og Oder. 6000 J.

Frankfurt an der Oder, en betydelig Handelsstad. 3 aarlige Messer. Fabriker. 21,000 J.

Kunnersdorf, en Landsby (Slag 1759). Zorndorf, en Landsby (Slag 1758). Wittstock (Slag 1636). Fehrbellin (Slag 1675).

IV. Provindsen Pommern.

Oderen deler Prov. i Forpommern og Bagpommern: vi beholde denne naturlige Inddeling.

a) Forpommern.

Stettin ved Oder, Provindsens Hovedstad. Vigtig Handel; Fabriker. Dampskibsfart til Kjøbenhavn. Fæstning. 28,000 J. (Fred 1570).

Greifswalde, omtrent 1 Miil fra Østersøen. Universitet. 9000 J.

Om det gamle Svolder (Slag 1000) har ligget her, er ei aldeles vist.

Stralsund ved Strædet Göllen, som adskiller Rügen fra Pommern. Staden er paa alle Steder omgivet af Vand, og kun ved Broer forbunden med det faste Land. Fæstning. Levende Handel med Korn. Dampskibsfart til Ystad i Sverrig. 15,000 J.

b) Bagpommern.

Stargard midt i Landet. 10,000 J.

Colberg, en Fæstning paa en af Moradser omgivet Høi tæt ved Østersøen. 6000 J. (Beleiring 1761. 1807).

Ved Pommern ligge Øerne: 1. **Rügen**, $18\frac{1}{2}$ □ M. stor med 34,000 J. Den vestlige Deel er flad, det Øvrige er lave Kalkbjerge, hvis nordligste Pynt hedder Arcona

efter den gamle Stad, som Waldemar I. erobrede 1168. 2. Usedom og 3. Wollin imellem Stettinerhaff og Østersøen.

V. Provindsen Schlesien.

Breslau ved Oder, Hovedstaden i Provindsen. Universitet. Mange Fabriker og betydelig Handel. 88,000 J. (Fred 1742).

Görlitz ved Floden Neisse, i Øvrelausitz. Fabriker. 12,000 J.

Brieg ved Oder. Fabriker. Hestemarkeder. 10,000 J.

Groß Glogau ved Oder. Fæstning. 10,000 J.

Neisse ved en Flod af samme Navn. Fæstning. 10,000 J.

Glatz ved Floden Neisse. Fæstning. 7000 J.

Silberberg, en Bjergstad med en berømt Fæstning paa 5 Bjergspidser, som ere forbundne med hinanden.

Schweidnitz, før en stærk Fæstning. 9000 J.

Leuthen (Slag 1757). Mollwitz, tæt ved Brieg (Slag 1741). Reichenbach (Convention 1790.) Striegau og Hohenfriedberg (Slag 1745). Liegnitz (Slag 1241. 1760).

VI. Provindsen Sachsen.

Prov. indbefatter det gamle Altmark, Fyrst. Halberstadt, Grevsk. Mansfeld, adskillige forhen frie Rigsstæder, m. M.

Magdeburg, Hovedstaden i Provindsen, ved Elben, gammeldags og uregelmæssigen bygget. Stærk Fæstning. Mange Fabriker og betydelig Handel. Mærkværdig Domkirke, hvor Otto I. er begravet. 45,000 J. (Tilly 1631).

Wittenberg ved Elben. I Slotskirken ere Luthers og Melanchtons Grave; paa Torvet Luthers colossale Billedstøtte. Fra 1502 til 1517 havde Byen et Universitet. 7000 J. (Luther 1517).

Torgau ved Elben. Fæstning. 7000 J. (Slag 1560).

Halle ved Saale. Universitet. Berømt Waisenhuus. Saltværk (Arbeiderne i samme, die Halloren, ere

af Wendisk Herkomst og have egne Love og eget Sprog). 25000 J.

Eisleben i Grevsk. Mansfeld, hvor Luther blev født 1483. 7000 J.

Erfurt ved Floden Gera, er befæstet. Domkirke med en 275 Centner tung Klokke. Her dyrkes og avles en betydelig Mængde Haveurter og Handelsplanter (især Kummen). 23000 J.

Halberstadt. Fabriker. 17000 J.

Salzwedel, en gammel Stad, i Altmark. Nordhausen og Mühlhausen, forhen Rigsstæder. Quedlinburg, en gammel Stad, i hvis Kirke Henrik I. ligger begraven. Naumburg ved Saale og Unstrut (Hussiterfest til Minde om Byens Befrielse 1432). Lützen (Slag 1632). Auerstädt (Slag 1806). Rosbach (Slag 1757. Alt-Ranstädt (Fred 1706. Mühlberg (Slag 1547).

VII. Provindsen Westphalen.

Provindsen bestaaer af det forrige Hertugdomme Westphalen, Fyrstend. Münster, Minden, Paderborn, Korvei, Grevsk. Ravensberg, Mark, Teklenburg, Noget af Lingen, Wittgenstein, m. M.

Münster, Provindsens Hovedstad. Academie (theologisk og philosophisk Facultet). Mærkelig er Lambertuskirken, paa hvis Taarn hænge 3 Jernbuer med Benene af Gjendøbernes 3 Anførere. Handel med Lærred og andre Omegnens Fabrikater. 22000 J. (Gjendøberne 1533—1535. Fred 1648).

Minden ved Weser, en befæstet Stad. Fabriker og Handel. 8000 J.

Paderborn ved den mærkelige Paderflod, der udspringer under Domkirken. 7000 J.

Bielefeld (Linnedmanufacturer og Blegerier), Hamm (ligeledes), Iserlohn (vigtige Messing- og Staalfabriker), Altena (Staaltraad-, Naale- og Fingerbøllefabriker), ere vigtige Fabrikstæder.

Dortlund, Sædet for et Overbjergamt. Fabriker. I Middelalderen var Byen en af de hemmelige Retters Hovedsæder. 6000 J.

VIII. Rhinprovindsen.

(før: 1) Jülich, Clewe, Berg og 2) Nederrhin).

Provindsen indbefatter de forrige Hertugd. Berg, Clewe, Jülich, Geldern; Fyrstend. Meurs; Erkebisp. Cölln og Trier; Grevsk. Saarbrück, Dele af Pfalz o. M.

Düsseldorf ved Rhinen, Frihavn, megen Handel. 21000 J.

Crefeld med mange Fabriker. 17000 J. (Slag 1758).

Solingen ved den lille Flod Wipper. Jern- og Staalfabriker. 5000 J.

Elberfeld ved Wipper, en meget vigtig Manufacturstad (Traad, Garn, Baand, Silke- og Bomuldsvare). Rhinsk-Vestindisk Handelsselskab. 24000 J.

Barmen kaldes en omtrent 1 Miil lang Dal langs med Wipper, som er opfyldt med flere tusinde Fabrikbygninger, Møller o. s. v., saa at den nu egentligen udgjør een Stad med omtrent 24000 J.

Remscheid med store Jern- og Staalfabriker. 3000 J.

Cölln, en befæstet Stad ved Rhinen, Hovedstad i Provindsen. Berømt Domkirke (bygget 1248—1499), men endnu ikke fuldendt. Frihavn, betydelig Skibsfart og Handel paa Rhinen, især med Rhinske Vine, Tømmer, Korn. Dampskibsfart til Frankfurt og Holland. Mange vigtige Fabriker, deriblandt af **Eau de Cologne**. 65000 J.

Bonn ved Rhinen. Universitet. 12000 J.

Zülpich (Slag 496). Rhense ved Rhinen (Kongestolen indtil 1814. Churforening 1388).

Coblenz ved Rhinen og Mosel. Fæstning. Skibsbro over Rhinen. 15000 J.

Trier ved Mosel. Mange Levninger fra Oldtiden. 15000 J.

Aachen, en gammel og uregelmæssigen bygget Stad. Mærkelig Domkirke, hvor Carl den Store er begravet. Varme Bade. Fabriker. 38000 J.

Wetzlar, forhen en fri Rigsstad, ved Lahn (imellem Nassau og Hessen-Darmstadt). 5000 J. (Kammerretten 1693—1806).

Hertil hører ogsaa det i Aaret 1835 fra Sachsen-Koburg erhvervede Fyrstendømme Lichtenberg (10 □ M. stort, med 30000 J.).

Tydskland.

1. Tydskland ligger imellem 22° 33′ og 37° Ø. L., imellem 45° 5′ og 54° 50′ N. B., og grændser mod N. til Nordsøen, Danmark og Østersøen, mod Ø. til Preussen, Polen og Ungarn, mod S. til det Adriatiske Hav, Italien og Schweiz, mod V. til Frankerig, Belgien og Holland. Det udgjør 11584 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima.** Tydsklands sydligste Deel hører for største Delen til Alpelandene; den mellemste Deel er opfyldt af, eller ligger ved Siden af en Deel af de Mellemeuropæiske Bjerge; den nordlige Deel hører med til den Nordeuropæiske Slette. Det udgjør derfor efter sin naturlige Beskaffenhed fire forskjellige Landstrækninger: a) et sydligt Alpeland, b) et Nord for dette liggende, 1000 til 1600 Fod høit, Plateau, c) et meget afverlende Bjergland i Midten, og d) det Nordtydske Lavland.

1. **Det sydlige Alpeland** (Sydbaiern, Tyrol, Salzburg, Steiermark, Dele af det egentlige Østerrig, Illyrien) begrændses mod Nord af en Linie fra Bodensøen over Linz til Wien. Det er omtrent 100 M. langt og 20—40 M. bredt. Det indbefatter de Rhætiske (eller Tyrolske), Noriske, Karniske og Juliske Alper (de tre Sidste kaldes med et fælleds Navn Østalperne). Endskjøndt disse Alper ikke ere saa høie som de vestlige, hvilke vi lære at kjende ved Schweiz og Italien, saa have de dog det samme Præg af Storhed og Majestæt; Gletscher og Laviner findes ogsaa paa disse. Kalkbjergene, som især paa Nordsiden ligge foran de mellemste og høieste Urbjerge, udmærke sig ved deres sønderrevne Skikkelse (see i Øvrigt Indl. § 3).

A. De Rhætiske Alper gaae igjennem Tyrol i tre Kjeder, af hvilke den mellemste løber uafbrudt fra

Bernhardin i Graubünden til Groß Glockner (12000 F.) paa Østsiden af Tyrol, og danner Vandskjellet imellem Donau og Etsch, imellem det sorte og det Adriatiske Hav. Af den sydligste Kjede (som regnes indtil Draus Kilder) mærke vi Ortles (12800 F.), paa Vestsiden af Tyrol. Fra disse Alper komme Floderne Inn, Lech, Etsch.

B. De Noriske Alper omfatte Alpelandet fra Groß Glockner af mod Øst, imellem Salza og Drau, og bestaae af tre Kjeder, af hvilke den mellemste og betydeligste gjør Vandskjellet imellem Donau og Drau. Den nordlige Arm, en Fortsættelse af den nordlige Arm af de Rhætiske Alper, gaaer under Navn af Kahlenberg og Wienerwald næsten lige til Wien.

C. De Karniske (Kärntiske) Alper ere en Fortsættelse af de Rhætiske Alpers Sydkjede; i dem ligger Alpernes østligste Gletscher ved Terglou (9600 F.), fra hvilken Sau udspringer. Herfra fortsættes de mod Ø. imellem Drau og Sau noget ind i Ungarn. Drau udspringer netop paa denne Kjedes Begyndelse, ligeledes Piave.

D. De Juliske Alper (Krainske A.) skille sig fra de Karniske ved Terglou og gaae imod S. Ø., S. for Sau indtil det Adriatiske Hav. De fortsættes under Navn af de Dinariske Alper ind i Ungarn. De bestaae af en stærk forvittret Kalk og ere fulde af Huler (over 1000), Fordybninger og underjordiske Kanaler, igjennem hvilke Floderne stundom forsvinde og atter komme frem.

II. **Det Sydtydske Plateau** (den østlige Deel af Würtemberg, Midten af Baiern, Noget af Erkehertugdømmet Østerrig) begynder vestlig ved Bodensøen og Rhinen (som en Fortsættelse af det Schweiziske Plateau imellem Genfer- og Bodensøen), og strækker sig derfra som en mere lang end bred Høislette mod Øst indtil Egnen ved Traunsøe og Grein (ved Donau), hvor det begrændses af de nordlige Alpekjeders Kalkmasser. Imod Vest begrændses det af Swarzwald og die rauhe Alp, imod N. og N. Ø. af Mellembjergenes Sydrand. Det hele Landskab er vel ikke uden Forhøininger og Indsænkninger, men selv Donaus Vandspeil ligger dog endnu ved Inns Udløb i samme 800 F. over Havet. Der findes store flade Sletter, som ved München, das Lechfeld ved Augsburg; ved Donau og Isar store Moser.

III. De Mellemtydske Bjerge (en Deel af de Mellemeuropæiske) opfylde i forskjellige, ofte afbrudte Masser et bredt N. for det Sydtydske Plateau beliggende Belte, som indbefatter Baden, Noget af Würtemberg, den nordvestlige Deel af Baiern, Nassau, Hessen Darmstadt og Hessen Cassel, Dele af Preussen, Hannover og Brunsvig, de Sachsiske Hertugdømmer, Kongeriget Sachsen, Böhmen og Mähren, samt nogle mellemliggende mindre Stater); dets yderste Puncter mod Øst og Vest ligge udenfor Tydskl. Grændser. De danne ikke som det sydlige Høiland et sluttet Heelt, men en Gruppering af lavere Bjerge, Høie og Høisletter, som vel ved deres Grene staae i Forbindelse med hinanden, men dog ere adskilte ved dybe Dale og store Indsænkninger. Paa den venstre Rhinbred ere Vogeserne og Ardennerne, dernæst a) **Donnersberg** (i Rhinbaiern), 2100 F., b) **Hundsrück** (imellem Rhin og Mosel), indtil 2526 F., c) **das Eifelgebirge**, et bredt Plateau med Spor af vulcansk Virksomhed. Øst for Rhinen ligge d) **Schwarzwald** mod S. V., en skovrig Bjergmasse, indtil 4600 F. høi. Den indeholder mange Høisletter af over 3000 F. Høide; den omgives af Neckar. e) **Die rauhe Alp** (eller den Frankiske Jura), en sønderrevet Kalkmasse, en Fortsættelse af Jura. f) **Odenwald** (mellen Neckar og Main) indtil 1700 F.; g) **Spessart**, skilt fra hiin ved Main, indtil 1900 F.); h) **das Vogelsgebirge** (i Overhessen), en vulcansk Masse indtil 2600 F.; i) **das Rhöngebirge** (imellem Floderne Fulda og Main) indtil 2830 F.; k) **Thüringerwald**, N. V. for hiint, danner Vandskjellet imellem Weseren og Elben, indtil 3200 F. høi; l) **das Fichtelgebirge**, en bred Bjergmasse indtil 3200 F. høi. — De her fra f af nævnede Bjerge danne et Belte tvers over Tydskland indtil de Böhmen omgivende Bjerge; førend vi omtale disse, ville vi endnu nævne m) **Die Höhe** eller **Taunus**, indtil 2700 F. høi, riig paa Metaller og Sundhedsbrønde, og n) **Westerwald**, et nøgent Høiland (indtil 2000 F.), begge i Nassau; videre o) **Weserbjergene** omkring Weser, indtil 1400 F.; endelig p) **Harzen**, en enestaaende Bjergmasse, riig paa Metaller og Skove: det høieste Bjerg er **Brocken** eller **Blocksbjerg**, 3600 F. Den østligste Deel af de Mellemtydske Bjerge udgjør de Böhmens Kjedel (eller Indsænkning) omgivende Bjerge (for det Meste flade og næsten Landrygge), nemlig q) **Erzgebirge**, imellem Böhmen og Sachsen, rige paa Metaller; indtil 4000 F. Som en Sidegreen af dem kunne vi betragte de ved Elben liggende Sandsteensmasser, som ere bekjendte under Navnet det **Sachsiske Schweiz**. r) **Sudeterne**, hvis nordlige Deel kaldes **Riesengebirge**, imellem Schlesien og Böhmen, indtil 5000 F. s) **De Mähriske Bjerge**, gaae mod S. V., og skille Böhmen fra Mähren; de ere høiest (henimod 3000 F.) imod N. O., men blive derfra stedse lavere. t) **Böhmerwald**, en skovrig Bjergkjede imellem Baiern og Böhmen, indtil 4500 F.

IV. Det Nordtydske Lavland (det Meste af Hannover og Preussen, Mecklenburg, Holstein og Lauenburg, samt nogle mellemliggende mindre Stater) er en Deel af den Nordeuropæiske Slette, imellem Nordsøen, Danmark, Østersøen og Mellemtydskl. Høiland. Det ligger kun lidet høiere end Havet, paa nogle Steder endog lavere end dette, saa at Naturen og Menneskene ved Sandbanker (Düner) og Dæmninger have maattet sikkre det imod Bølgerne. Løse Jordarter udgjøre næsten overalt Jordbunden; for det Meste er den sandig. Store Skove af Naaletræer verle med Agerland, som ved Floderne bliver til feedt Marskland med yppige Kornmarker og frodige Enge. Kystlandene ved Østersøen udmærke sig ved mange Indsøer, i Stedet for hvilke ved Nordsøen findes vidtløftige Moradser og Moser.

De almindelige **klimatiske Forhold** i Tydskland bestemmes ved de ovenfor nævnede Forskjelligheder i Landenes Høide og Beliggenhed. I det nordlige Lavland er Luften fugtigere og raaere end i Mellemtydskland; Sydtydskland har formedelst sin Høide i det Hele ringere Varme end dette, og i Alpernes høiere Regioner herskr evig Vinter. Men paa den sydlige Side af disse, ved det Adriatiske Hav herskr næsten et Italiensk Klima.*) Forresten maa eftersees Indl. § 3, No. 3, 5 og 7.

*) Følgende Tabel vil nærmere oplyse Temperaturforholdene i Tydskland:

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Wien	48°	8½°	0°	16½°
München (1629 F. høit)	48°	7°	−1°	14½°
Carlsruhe	49°	8½°	1	15
Prag	05°	8°	−½	15½
Berlin	52½°	6½°	−½°	13½°
Hamburg	53½°	7°	0	14

Middeltemperaturen er i Triest næsten 10°.

3. **Kysterne** af Nordsøen ere lave, beskyttede ved Düner og Dæmninger; de vigtigste Bugter ere Dollart og Jahde, tilligemed de vide Mundinger af Weseren og Elben. Kysterne ved Østersøen ere flade og sandige, gode Havne findes kun ved Flodmundingerne. Den vigtigste Bugt er Stettiner-Haffet, adskilt fra det aabne Hav ved Øerne Usedom og Wollin.

4. **Indsøer.** En stor Mængde af disse findes paa den sydlige Høislette og Alpelandene, dernæst i det nordlige Lavland. a) Høilandets Indsøer, som næsten alle udmærke sig ved deres klare Vand og skjønne Omgivelser, omgive meest Foden af Alperne i et bredt Belte fra V. til Ø., og findes især i Dalene, hvor Bjergstrømmene udgyde deres Vand. Af dem mærke vi: Bodensøen (see Schweiz); Ammersøe, Wurmsøe, Chiemsøe i Baiern; Traunsøe, Cirknitzersøe i Østerrig. b) Af Lavlandets Indsøer findes de Fleste i Mecklenburg (Schweriner og Müritzersøe) og Brandenburg.

5. **Floder.** Næsten alle Tydsklands rindende Vande flyde til en af følgende 5 Hovedfloder:

I. **Rhinen** kommer fra Schweiz, løber igjennem Bodensøen, og dreier ved Basel imod N., hvormed dens mellemste Løb begynder. Rhindalen er imellem Schwarzwald og Vogeserne 4 til 5 Mile bred: mange Øer dele Strømmen i flere Arme. Den løber paa Grændsen af Frankerig samt Rhinbaiern og Baden, derpaa igjennem Hessen-Darmstadt, paa Grændsen af Nassau og igjennem den Preussiske Rhinprovinds ind i Holland. Ved Koblenz forlader den Bjergene, som indknibe den, og træder ned i en videre Slette, løber derpaa atter ind i en snever, af das Eichelgebirge dannet Dal, men gaaer endelig ved Bonn over til sit nedre Løb igjennem Lavlandet. Den optager fra høire Side: 1. Neckar, som kommer fra Schwarzwald og optager Jart. (Seiladsen paa Neckar er vanskelig formedelst Flodens mange Fald). 2. Main, som i to Arme udspringer paa Fichtelgebirge, gjennemstrømmer det nordlige Baiern og falder i Rhinen ved Mainz. 3. Lahn kommer fra Westerwald, og løber ud i Rhinen ligeoverfor Mosel, som kommer fra Frankerig og fra venstre Side falder i Rhinen. Rhinens Længde er 190 M. (i Tydskland omtrent 90 M.) Flodgebetet 4000 □ M.*)

*) Rhinens Fald er i Overløbet (til Basel) 4600 F., i Mellemløbet (til Bonn) 627 F., i det nedre Løb 138 F.

II. **Weser** opstaaer ved Münden af de to sammenløbende Floder Werra (fra Thüringerwald) og Fulda (fra Rhöngebirge). Den omgives af Weserbjergene indtil den ovenfor Minden (gjennem "den Westphalske Port") træder ind i Lavlandet og falder forbi Bremen ud i Nordsøen. Den berører Hessen, Westphalen, Lippe og løber igjennem Hannover. Den optager fra høire Side Aller (udspr. nær ved Magdeburg), i hvilken falder Ocker (fra Harzen) og Leine (udspr. mellem Göttingen og Mühlhausen). Wesers Længde er 70 M., Flodg. 875 □ M.

III. **Elben** udspringer i Böhmen paa det høieste Punct af Riesengebirge, løber først mod S., derpaa mod V. og endelig mod N. V. Efter at være løbet igjennem Erzgebirge og det Sachsiske Schweiz, træder den forbi Dresden og Meissen ind i det Nordtydske Lavland; den løber altsaa igjennem Kongeriget Sachsen, Preussisk Sachsen, Anhalt, derpaa atter igjennem Preussisk Sachsen, endelig imellem Hannover paa den ene og Brandenburg, Meklenburg, Lauenburg, Holsteen paa den anden Side, og falder igjennem en vid Munding ud i Nordsøen. Dens Bredder ere i Lavlandet flade og lave, og maae paa nogle Steder ved Dæmninger sikkres imod Oversvømmelser; fra Hamburg af, 18 M. før dens Udløb, befares den af store Skibe. Den optager a) fra høire Side: Iser (fra Riesengebirge), Havel (fra nogle Søer i Mecklenburg), i hvilken er faldet Spree (fra Bjergene i Lausitz), videre Steckniz, Bille, Alster og Stör, hvilke komme fra Lauenburg og Holsteen; b) fra venstre Side: Moldau (fra Böhmerwald), som løber forbi Prag, Eger (fra Fichtelgebirge), Mulde (i to Arme fra Erzgebirge) i Anhalt, Saale (fra Fichtelgebirge) i Preussisk Sachsen; i Saale er faldet Elster med Pleisse, og Unstrut. Elbens L. 155 M., Flodg. 2800 □ M.

IV. **Oder** udspringer paa Sudeterne, bliver seilbar ved Ratibor, træder nedenfor Breslau ind i Lavlandet, er i sit nedre Løb ofte deelt i mange Arme og danner der flere Søer. Endeligen falder den ud i Stettiner-Haffet, som ved tre Mundinger forbindes med Havet. Den løber igjennem Schlesien, Brandenburg og Pommern. Den optager fra Øst Warta med Netze (see Polen og Preussen.) L. 120 M., Flodg. 2100 □ M.

V. **Donau**, det Sydtydske Bjerglands Hovedstrøm, dannes af flere Bække paa den sydøstlige Side af

Schwarzwald, faaer ved Donauschingen Navn af Donau, og løber igjennem Hohenzollern og Würtemberg forbi Ulm, hvorfra den er seilbar. Den løber herfra igjennem Baiern indtil Regensburg mod N. O., derfra mod S. O. og Øst igjennem Østerrig indtil Wien, og træder nedenfor denne Stad ind i Ungarns Sletter. Dens Løb i Tydskland er omtrent 96 M. langt. Kilderne ligge kun 2000 F. over Havet, men Floden har dog en stor Mængde Fald, hist og her Hvirvler, og allevegne et rivende Løb: Seiladsen paa den er derfor mindre end paa de andre store Floder i Tydskland. Den optager a) fra høire Side: Lech (fra Tyrol), Isar (fra Tyrol), der løber forbi München og Landshut, Inn (der kommer fra Graubünden og løber igjennem Tyrol, 67 M. lang), Enns (fra de Noriske Alper; b) fra venstre Side: March eller Morawa (fra Bjergene ved Glatz), som gjør Grændsen imellem Erkehertugdømmet Østerrig og Ungarn. Donaus hele Længde er 380 M., Flodg. 14400 □ M.

Foruden disse 5 Hovedstrømme og de Biflober, som de optage i Tydskland, mærke vi endnu: a) Kystfloden Ems (fra Weserbjergene), som falder i Bugten Dollart. L. 43 M. b) Eideren (see Danmark). c) Trawe, som udspringer fra nogle Indsøer i Holsteen og nedenfor Lübeck falder i Østersøen. Den er ved en Kanal forbundet med Steckenitz. d) Etsch (see Italien), løber fra Alperne igjennem Tyrols sydlige Deel. e) Drau udspringer paa Østsiden af de Rhätiske Alper, løber igjennem Steiermark og optager Mur (udspr. noget S. for Groß Glockner), hvorpaa den træder ind i Ungarn (see Ung.) f) Sau (udspr. paa Terglou) løber igjennem Illyrien ind i Ungarn (see Ung.) Begge disse falde der i Donau; ligeledes g) Raab, der udspringer i den østlige Deel af Steiermark.

6. **Producter.** De almindelige Europæiske Huusdyr (Qvægavlen er vigtigst i Marskandene og paa Alperne) og vilde Dyr (det Nærmere see Indl. § 3, No. 3, 5, 7); Korn (mod N. Rug, derpaa Hvede og sydligst Hirse og Mais), Haveurter, Hør, Hamp, Humle, Tobak, Farveplanter, Skove (see Indl. paa anførte Steder), Frugt, Viin (see II, § 22. c); Guld (dog kun lidet, i Tyrol, Harzen og Salzburg), Sølv (fra Erzgebirge og Harzen, aarlig 65000 ℔), Kobber (især fra Sachsen og Harzen, aarligen over 50000 Centner), Jern (over

4 Mill. Centner; bedst fra Steiermark), Bly, (240,000 Ctr.), Tin, Qvikfølv (i Krain og Rhinbaiern), Salpeter, Salt (især fra Egnen omkring Salzburg) Svovl, Steenkul, Marmor, Alabast og andre nyttige Steenarter, Mergel, Porcelainjord, Tørv (i den nordvestlige Deel); mineralske Kilder.

7. **Indbyggernes** Antal er omtrent 35 Millioner. De to Hovedfolk ere Tydske (28 Mill.) og Slaver (5½ Mill.), hvortil hører en stor Deel af Indbyggerne i Pommern (Kassuber), Böhmen (Tschecher), Mähren (Slowaker), Schlesien (Polakker), Lausitz og Brandenburg (Wender) samt i de Østerrigske Arvelande. Foruden dem findes imod S. 2 til 300,000 Italienere, 300,000 Franske og Walloner (meest mod V.), 300,000 Jøder, 5000 Grækere og Armeniere, omtrent 1000 Zigeunere.

8. I Henseende til **Religionen** have Katholiker og Protestanter og overhovedet alle Christne lige borgerlige Rettigheder i alle Tydske Forbundslande. Man regner omtrent 19 Mill. Katholiker, især i Østerrig, Baiern, Schlesien, Westphalen, og ved den nedre Rhin, 15½ Mill. Protestanter (paa de fleste Steder ere Lutheranere og Reformerte forenede under Navn af Evangeliske Christne). I Henseende til Videnskabelighed og Oplysning staae Tydskerne meget høit (de Protestantiske Lande i det Hele over de Katholske). Hen findes 23 Universiteter.

Foruden **Agerdyrkning** og **Qvægavl** ere **Bjergværksdrift, Handel, Fabriker og Manufacturer** Hovedkilder til Erhverv for Indbyggerne. I Henseende til disse staae nogle Dele af Preussen (see dette Land), Sachsen og de Østerrigske Arvelande øverst. **Handelen** er, især i nogle Egne, betydelig. Hamburg og Triest drive den stærkeste Søhandel, efter dem Bremen Lübeck, Rostock, Stettin. **Landhandelen** er størst i Leipzig, Frankfurt a. d. O., Berlin, Magdeburg, Prag, Breslau, Wien, Augsburg, Frankfurt a. M., Cölln. Vigtige **Messer** holdes i Leipzig, Frankfurt a. d. O., Botzen.

Af stor Indflydelse paa Tydsklands Handel er den i nyere Tid fornemmeligen ved Preussens Bestræbelser oprettede Tydske Toldforening; de deri deeltagende Stater have antaget et fælleds Toldsystem, hvis Grundsætning er Ophævelse af al indbyrdes Told og Forlæggelse af samme til Foreningens Grændser: Toldindtægterne deles imellem Medlemmerne i Forhold til Folkemængden. Til denne Forening høre hidtil hele Kongeriget Preussen, Baiern, Baden, Würtemberg, Sachsen, Kurhessen,

Hessen Darmstadt, Sachsen-Weimar, de Sachsiske Hert., Nassau, Anhalt, Schwarzburg, Reus, Hohenzollern, Frankfurt a. M., Waldeck, Hessen-Homburg.

10. Tydskland udgjør siden 1815 et Forbund af 38 souveraine Stater, hvis fælleds Anliggender afgjøres ved Forbundsforsamlingen (eller Forbundsdagen), som holdes i Frankfurt a. M. Forbundets Diemeed er Vedligeholdelsen af Tydsklands indvortes og udvorte Sikkerhed og af de enkelte Staters Uafhængighed*) og Ukrænkelighed". Medlemmerne af Forbundet have efter deres Staters Størrelse paa Forbundsdagens ordentlige Forsamlinger**) deels enkelte Stemmer (Østerrig, Preussen, Baiern, Sachsen, Hannover, Würtemberg, Baden, Kurhessen, Hessen Darmstadt, Holsteen-Lauenburg, Luxemburg), deels Fælledsstemmer (Storh. Sachsen-Weimar, Hert. Sachsen Altenburg, Sachsen Coburg-Gotha, Sachsen Meiningen-Hildburghausen; Hert. Braunschweig og Nassau, Storhert. Meklenburg-Schwerin og Mekl.-Strelitz; Storh. Oldenburg, Fyrstend. Anhalt-Bernburg, Anhalt-Dessau og Anhalt-Köthen, Fyrstend. Schwarzburg-Sondershausen og -Rudolstadt; Fyrstend. Hohenzollern-Sigmaringen og -Hechingen, Lichtenstein, Reuss ældre og yngre Linie, Schauenburg-Lippe og Lippe-Detmold, Waldeck; Fristæderne Hamburg, Lübeck, Bremen, Frankfurt a. M. og Landgrebskabet Hessen-Homburg): i Alt 17 Stemmer. — Forbundshæren udgjør i Fredstid 295,685 Md. Forbundsfæstningerne ere: Mainz, Landau, Luxemburg.

Vi ville lade de enkelte Stater følge paa hinanden: den naturlige Orden, efter deres Beliggenhed, uden Hensyn til deres politiske Vigtighed. Vi begynde med Sydtydskland.

I. De Østerrigske Arvelande.

Disse ere: 1) Erkehertugdømmet Østerrig. 2) Hertugd. Steiermark. 3) Kongeriget Illyrien. 4) Grevsk. Tyrol. 5) Kongeriget Böhmen. 6) Markgrevsk. Mähren med Østerrigsk Schlesien. De udgjøre 3668 □ M. med 11½ Mill. J. De høre deels til det Sydtydske Alpeland, deels til det Sydtydske Plateau, deels til de Mel-

*) Denne er dog i visse Maader ophævet, da den enkelte Stat skal adlyde Forbundets Beslutninger, om den end har protesteret derimod.

**) Ved enkelte vigtige Gjenstandes Behandling danner den et Plenum af 70 Stemmer.

lemtydske Bjerges Gebeet, og enten til Donaus eller Elbens Flodgebeet. (Forresten see nedenfor ved Keiserd. Østerrig). Østerrigs Forbundscontingent er 94,822 Md.

II. Kongeriget Baiern.

Baiern udgjør 1383 □ M. Det er imod S. en Deel af det Sydtydske Alpeland, i Midten (den største Deel) af det Sydtydske Plateau, imod N. hæve sig de Mellemtydske Bjerge. Donau og Main optage de mindre Floder. — Indbyggernes Antal er 4,190,000 (hvoraf 2,880,000 Katholiker). Industrien tiltager nu mere og mere, skjøndt den kun i enkelte Stæder (Fürth, Nürnberg, Augsburg, Schwabach) kan siges at være betydelig: Agerdyrkning er Hovednæringsvei. Handelen paa Donau er vigtig. Her findes 3 Universiteter, og for Lærdoms som især for de skjønne Kunsters Flor er gjort ei Lidet: men Mængden er temmelig uoplyst. — Kongeriget har en indskrænket monarkisk Statsforfatning, da Love og Afgifter skulle bestemmes af Rigsstænderne, der bestaae af to Kamre. — Statsindtægterne angives til 28 Mill. Gylden; Krigsmagten er 53000 Md., Forbundscontingentet 35000 Md. Baiern*) er deelt i 8 Kredse: 1) Isarkredsen. 2) Nedre-Donaukredsen. 3) Regenkredsen. 4) Øvre-Mainkredsen. 5) Rezatkredsen. 6) Øvre-Donaukredsen. 7) Nedre-Mainkredsen. 8) Rhinkredsen (V. for Rhinen).

1. **München** ved Isar, Hovedstaden og Kongens Residents, en smuk og regelmæssig Stad. Prægtigt Residentsslot. Universitet og en Mængde andre videnskabelige Anstalter, deriblandt Centralbibliotheket (med 400000 Bind og 8500 Haandskrifter). Store Samlinger af Antiker og Kunstsager. 30000 J.

Landshut ved Isar, havde før et Universitet. 9000 J.

Reichenhall med store Saltværker. Hohenlinden (Slag 1800). Mühlberg (Slag 1322).

*) Kongeriget Baiern indbefatter det gamle Øvre-Baiern, Bisped. Freisingen, Provstiet Berchtesgaden, Dele af Salzburg, Fyrst. Passau (Kredsene 1 og 2), Øvre-Pfalz, Nedre-Baiern, Pfalz-Neuburg, Fyrst. Augsburg og Eichstädt, Markgrevsk. Burgau (Kredsene 3 og 6), Fyrst. Ansbach og Baireuth, Bisped. Bamberg, nogle Rigsstæder (Kredsene 4 og 5), Bisped. Würzburg og Aschaffenburg (Kredsen 7), Hert. Zweibrücken, Noget af Pfalz, Bisped. Speier og Worms (Rhinkredsen).

2. Passau ved Inn og Donau. Fæstning. Handel paa Donau. 10000 J.

3. Regensburg, en gammeldags bygget Stad, forhen en fri Rigsstad og fra 1663 til 1806 Sædet for den Tydske Rigsdag. Gammel Bro over Donau. Skibsfart paa Floden. 26000 J.

Ingolstadt, Fæstning ved Donau. Abensberg (Slag 1809). Eichstädt i et Fyrstendømme af samme Navn, som tilhører Hertugen af Leuchtenberg.

4. Baireuth ved den røde Main, en smuk Stad. 14000 J.

Bamberg ved Regnitz, en smuk og nærsom Stad. Havedyrkningen drives her og i Omegnen til en overordentlig Fuldkommenhed og i et meget stort Omfang (385 Gartnere). Handelen med hertil hørende Gjenstande er ogsaa betydelig. 20000 J.

5. **Nürnberg**, en gammel og berømt Stad, med krumme og snevre Gader, omgivet af en Grav og Mure. Den er en af de vigtigste Fabrikstæder i Tydskland (endskjøndt den ikke mere er hvad den før har været), og Handelen er meget betydelig, især med de saakaldte Nürnbergervare, som forfærdiges her og i Omegnen, andre med Uhre, Instrumenter, farvede Papirer, Alabastvarer og andre Kunstsager: Nürnbergs Landkorter, før saa berømte, staae nu tilbage for andre. 41000 J.

Fürth, en vigtig Fabrikstad, forbunden med Nürnberg med en Jernbane. Jødisk Høiskole. 17000 J. (2500 Jøder).

Schwabach, en Fabrikstad. Skriftstøberier. 8000 J.

Ansbach (Onolsbach), en smuk Stad. 16000 J.

Erlangen har et Universitet. 12000 J.

Nördlingen (Slag 1634. 1647).

6. **Augsburg**, forhen en fri Rigsstad, ved Lech. Den har mange Fabriker og især vigtig Handel. 35000 J. (Confession 1530. Fred 1555).

Das Lechfeld, nær ved Augsburg, er en Slette, hvor Ungarerne bleve slagne 955. Hochstädt (Slag 1704).

7. Würzburg ved Main. Universitet. Handel. I Omegnen megen Vinavl. 24000 J.

Dettingen, en Landsby (Slag 1743).

8. Speier ved Rhinen, en gammeldags bygget Stad. Mærkelig er Domkirken med 8 Tydske Keiseres Begravelser. 8000 J. (Rigsdag 1529).

Landau, en Forbundsfæstning. 6000 J. — Zweibrücken. 6000 J. (Bipontinerudgaver).

III. Kongeriget Würtemberg.

Würtemberg udgjør 360 □ M. Det er meest bjergigt Land, og hører deels med til det Sydtydske Plateau, deels opfyldes det af en Deel af de Mellemtydske Bjerge, nemlig Schwarzwald og die rauhe Alp. Donau og Neckar ere Hovedfloderne. Indbyggernes Antal er 1,600000, af hvilke omtrent 1,090000 ere Lutheranere, 500000 Katholiker, 10000 Jøder. Her findes et Universitet. Vigtige ere Uld-, Bomuld- og Linnedvæverierne (hvilke drives overalt paa Landet), Jern- og Staalvarefabriker. En stor Mængde Træuhre forfærdiges (især paa Schwarzwald.) — Kongen tilligemed Stænderne, som samles hvert tredie Aar i to Kamre, har Ret til at give Love og paalægge Skatter. Statsindtægterne angives til 10 Mill. Gyld.; Armeen er i Fredstid 5000 Md., i Krigstid 16000 Md., Forbundscontingentet 13000 Md. Würtemberg*) deles i de 4 Kredse: 1) Neckarkredsen, 2) Schwarzwaldk., 3) Donauk., 4) Jaxtk.

1. **Stuttgard**, Hovedstaden og Kongens Residents, ikke langt fra Neckar, i en skjøn af Bjerge omgivet Dal. Den ældre Deel af Staden er uregelmæssigen bygget, den nye Stad er meget smuk. Et skjønt Slot; et fortreffeligt Bibliothek med en Samling af 12000 Bibler i forskjellige Sprog. Mange andre videnskabelige Anstalter. 32000 J.

Ludwigsburg med et prægtigt Slot, Kongens anden Residents. 10000 J.

Waiblingen (Gibelliner). Weinsberg med Slottet Weibertreu (Conrad II. 1140).

2. **Tübingen**, Rigets anden Hovedstad, ved Neckar. Universitet. 8000 J.

*) Würtemberg indbefatter det gamle Hertugd. Würtemberg, og desuden en Deel Rigsstæder og mediatiserede Herskaber.

Reutlingen, forhen en Rigsstad og i Middelalderen en af de mægtigste Stæder i Schwaben. Den er endnu en vigtig Fabrikstad. 11000 J.

3. Hall (Schwabisch Hall). Saltværk. 7000 J.

Mergentheim, forhen (fra 1526 til 1809) Sædet for den Tydske OrdensStormester.

4. Ulm ved Donau, i Middelalderen en af Tydsklands vigtigste Manufacturstæder. Den har endnu megen Industrie og Handel. Dens Kirke er maaskee den høieste og smukkeste i Tydskland. 15000 J.

Friederichshafen ved Bodensøen, Hovedpladsen for Handelen med Schweiz og Italien. Dampskibsfart paa Bodensøen. Hohenstaufen med Ruiner af det gamle Slot af samme Navn, som ødelagdes i Bondeopstanden 1525.

IV. Storhertugdømmet Baden.

Baden*) er 280 □ M. stort. I den sydlige Deel ligger den største Deel af Schwarzwald, i den nordligste Noget af Odenwald: det Meste af det Øvrige hører til Rhindalen. Donau udspringer her; paa Grændsen løber Rhinen og paa et kort Stykke Main, igjennem Landet Neckar. — Indbyggernes Antal er 1,210000 (heraf 810000 Katholiker, 380000 Lutheranere, 19000 Jøder). 2 Universiteter. Hovednæringsveie ere Agerdyrkning (Vinavl) og Qvægavl: af Fabrikvare leveres meest Linned- og Bomuldsvare (fra de nordlige Egne), Bijouterier, Trævare og især Træuhre (fra Schwarzwald), Straafletninger, slebne Krystaller. Betydelig Handel paa Rhinen, Skibsbyggerie, (Tømmerflaader). Regjeringen er indskrænket ved Stænderne, som ere deelte i to Kamre. Statsindtægterne ere 12 Mill. Gyld., Armeen 11000 Md., Forbundscontingentet 10000 Md.

Landet er (siden 1832) deelt i 4 Kredse: 1) Søkredsen, 2) Overrhinkredsen, 3) Mellemrhinkredsen, 4) Nederrhinkredsen.

1. Constanz eller Costnitz ved Rhinens Udløb af Bodensøen. Handel. 5000 J. (Kirkeforsamling 1414—18).

2. Freiburg ved Foden af Schwarzwald. Universitet. 13000 J.

*) Det indbefatter det forrige Markgreuskr. Baden, Breisgau, Bisped. Constanz, Dele af Rurpfalz m. M.

Tæt ved Freiburg ere Ruinerne af den gamle Borg Jähringen. — Ved Rhin ligger Breisach eller Alt-Breisach, fordum en vigtig Fæstning, ligeoverfor Neu-Breisach i Frankerig.

3. **Carlsruhe**, Hoved- og Residentsstaden, en smuk Stad, bestaaende af 9 Hovedgader, som i Form af en Vifte løbe ud fra det smagfulde Slot. 20000 J.

Pforzheim, den vigtigste Fabrikstad i Landet. 6000 J.

Baden med varme Bade og et Museum for Romerske Oldsager. 4000 J.

Rastadt (Fred 1714. Congres 1798). Bretten, hvor Melanchthon er født 1497.

4. **Mannheim** ved Neckar og Rhin, en smuk Stad, Storhertugens anden Residents. Slot. Fabriker. 21000 J.

Heidelberg ved Neckar, over hvilken fører en Bro, en smuk og meget levende Stad. Universitet med et berømt Bibliothek. Prægtige Ruiner af det gamle Slot. 12000 J.

Herfra gaaer den 7 Mile lange, af Romerne anlagte Bjergvei til Darmstadt.

V. VI. Fyrstendømmerne Hohenzollern.

Disse to Fyrstendømmer omgives af Baden og Würtemberg; de ere næsten ganske Bjergland (Rauhe Alp). Qvægavlen er betydelig, Landet er riigt paa Skov. H. Sigmaringen er 18½ □ M. stort og har 4300 J., meest Katholiker. Indkomster: 300000 Gylden, Forbundscont. 370 Md. H. Hechingen er 6½ □ M. stort med 21000 katholske J. Indkomster: 130000 Gyld., Forbundscont. 145 Md. I begge findes Smaastæder af samme Navn.

VII. Fyrstendømmet Lichtenstein.

Dette lille Alpeland ligger imellem Schweiz og Tyrol, og udgjør 2½ □ M. med 6000 katholske J. Indkomster: 22000 Gyld., Forbundscont. 55 Md. Der findes en Flekke af samme Navn (forhen kaldet Waduz).

VIII. Storhertugdømmet Hessen-Darmstadt.

Hessen-Darmstadt*) er 152 □ M. stort. Landet hører til de Mellemtydske Bjerges (Odenwald, Donnersberg) Gebeet, men indbefatter mange skjønne Dale og Sletter, navnligen er den sydlige Deel et skjønt bølgeformigt Land, et af de yndigste i Tydskland. Rhinen løber igjennem Landet, Main og Neckar berøre det. Indbyggernes Antal er 730000, hvoraf de Fleste ere Reformerte, omtrent 180000 Katholiker. 1 Universitet. Agerdyrkning, Qvægavl og Viinavl ere Hovedbeskjeftigelser: Industrien er ikke ubetydelig; en Deel Klæde, Lærred og Bomuldsvare udføres. — Regjeringen er indskrænket ved Stænderne, der ere deelte i 2 Kamre. Statsindtægterne ere omtrent 7 Mill. Gyld., Krigsmagten 8421 Md., Forbundscont. 6195 Md.

Landet bestaaer af 3 Provindser: 1) Fyrst. Starkenburg, 2) Fyrst. Overhessen, 3) Prov. Rhinhessen.

1. **Darmstadt**, Hovedstaden og Kurfyrstens Residents. 25000 J.

Offenbach, den vigtigste Fabrikstad (Vogne). 8000 J.

2. Gießen ved Lahn. Universitet. 7000 J.

3. **Mainz**, paa den venstre Rhinbredde, ligeoverfor Mains Udløb i Rhin. Den er en meget gammel Stad med snevre og krumme Gader; den har betydelig Handel og Skibsfart paa Rhin og Main til Cöln, Rotterdam, Mannheim, Frankfurt a. M.). Den er nu en Tydsk Forbundsfæstning, hvor Preussen og Østerrig lægge Garnison. 31000 J. (Johan Guttenberg 1436).

Worms, en gammel og i Middelalderen blomstrende Stad (dengang 60000 J. og 1689 endnu 30000). Viinavl. 8000 J. (Rigsdage 1122, 1495, 1521. Karl den Store havde her en Sommerresidents og holdt her Maiforeningen).

IX. Hertugdømmet Nassau.

Hert. Nassau*), 82 □ M. stort, er for største Delen Bjergland: i den nordlige Deel er Westerwald, i den sydlige Taunus (see Indl. til Tydskland); i denne er Landet særdeles skjønt og afvexlende. Rhinen løber paa Grændsen, Lahn igjennem Midten af Landet. — Indbyggerne, 370000, af hvilke den større Halvdeel ere Protestanter, beskjeftige sig meest med Agerdyrkning, af hvilken Viinavlen er den vigtigste Green; Bjergværkerne (Jern) ernære en Deel, og af Landets mange mineralske Kilder har samme en betydelig Indtægt. Ogsaa nogle Fabriker findes. — Regjeringen er indskrænket ved Stænderne (i to Kamre). Statsindtægter: 1,810000 Gyld., Armee: 4000 Md., Contingent 3028.

Wiesbaden, Hovedstad. Mange varme Bade. 9000 J.

Biberich, Hertugens sædvanlige Residents. 3000 J. — Hochheim og Rüdesheim ere Landsbyer, bekjendte af deres Vine, ligeledes Johannisberg. Ved Selters er en berømt mineralsk Kilde („Seltservand").

*) Det indbefatter Dele af det gamle Landgr. Hessen Darmstadt, af Kurpfalz, Kurfyrst. Mainz, Bisped. Worms, Grevsk. Katzenellebogen m. M.
*) Det indbefatter, foruden Huset Nassaus ældre Besiddelser, Dele af Mainz og Katzenellebogen.

X. Landgrevskabet Hessen-Homburg.

Det er et omtrent 7 □ M. stort, bjergfuldt District med 23000 meest protestantiske Indbyggere. Landgreven, som regjerer uindskrænket, stiller 200 Md. til Forbundscontingentet; hans Indkomster ere 180000 Gyld. Hovedstaden er Homburg med 3000 J.

XI. Fristaten Frankfurt.

Denne har et Omfang af 4 □ M. med 54000 for det Meste Lutherske Indbyggere, en demokratisk Forfatning, 760000 Gyld. Indtægter, 473 Md. Contingent.

Frankfurt am Main, en gammel, uregelmæssigen bygget Stad ved Main, i en frugtbar Slette. Sædet for Forbundsdagen; vigtig Handel og betydelige Vexelforretninger, to meget besøgte Messer. Historisk mærkelige ere Bartholomæuskirken, hvor fordum de Tydske Keisere valgtes og kronedes, og det gamle Raadhuus (der Römer), hvor Kurfyrsterne forsamledes og hvor den gyldne Bulle opbevares. 45000 J.

XII. Kurfyrstendømmet Hessen.

Dette er næsten ganske Bjergland (Rhön, Vogelsberg, Spesart), gjennemstrømmet af Floderne Fulda

og Werra. Det er 209 □ M. stort, med 620000 J., hvoraf de Fleste ere Reformerte. Tømmer, Korn, Hør, Jern ere de vigtigste Frembringelser: Fabrikerne beskjeftige sig meest med de to sidste Gjenstandes Forarbeidelse. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk, Stænderne (i 1 Kammer) give Love og paalægge Skatter i Forening med Landsherren. Indkomsterne vare hidtil omtrent 3 Mill. Rthlr., men Udgifterne meget større. Armee: 8454 Md. Contingent 5679 Md. Landet*) deles i de 4 Provindser: 1) Nedrehessen, 2) Overhessen, 3) Fulda, 4) Hanau.

1. **Kassel,** Hoved- og Residentsstaden, ved Fulda, en smuk og regelmæssig Stad med mange Paladser og anseelige Bygninger. Museum og andre mærkelige Samlinger. Megen Handel og Fabriker. 25000 J.

Wilhelmshöhe er et bekjendt Lystslot i Omegnen. (Herkulesstotten, Vandfald).

Eschwege, Fabrikstad. 7000 J.

2. Marburg ved Lahn; Universitet. 7000 J. Ziegenhain, en nu ikke betydelig Fæstning.

3. Fulda ved Floden Fulda. I Domkirken ligger den hellige Bonifacius begravet. 14000 J. (Slag 1813). Schmalkalden har Jernfabriker. I Omegnen Jerngruber og et Saltværk. 5000 J. (Forbund 1531).

4. Hanau ved Main, den største Fabrikstad i Landet. 14000 J. (Slag 1813).

XIII. Storhertugdømmet Sachsen-Weimar.

Det bestaaer af de to Fyrstendømmer Weimar (jevnt og bølgeformigt Land) og Eisenach (med Dele af Röhn og Thüringerwald), og udgjør 67 □ M. med 240000 meest Lutherske J. Korn og Mineralier ere Hovedfrembringelser. Industrien er kun i Eisenach af nogen Betydning. Landstænder. Indkomster: 1,349000 Rthlr. Armee: 2167 Md., Contingent 2000 Md.

1. Weimar, Residentsstaden. Bibliothek; Geographisk Institut (Landkort). 10000J. (Her ligge begravne:

*) Hessen bestaaer af det gamle Landgrevsk. Hessen, Dele af Bispedømmet Fulda, Grevsk. Schaumburg og Isenburg, Fyrst. Fritzlar, Hanau, Hersfeld, o. M.

Lucas Kranach † 1563. Schiller † 1805. Herder † 1803. Wieland † 1813. Göthe † 1832).

Jena ved Saale. Universitet. Fælleds Overappellationsret for de Sachsiske og Reussiske Fyrst. 6000 J. (Slag 1806).

2. Eisenach. 9000 J. I Nærheden er Bjergslottet Wartburg, de Thüringske Landgrevers gamle Residents (Luther 1521).

XIV. Hertugdømmet Sachsen-Meinungen-Hildburghausen.

Det er et bjergfuldt og skovrigt Land, 42 □ M. med 140,000 Lutherske J. Fabrikerne ere temmelig mange; især Metalfabriker. Landstænder. Indkomster 1,200,000 Gyld.; Forbundscontingent 1150 Md.

Endeel heraf hørte forhen til Grevsk. Henneberg.

Meinungen, Residentsstaden. 6000 J.

Sonnenberg, en lille Fabrikstad, hvor der forfærdiges en stor Mængde Smaating (som Legetøi, Dukkehoveder, Æsker, Glasperler, Speile o. desl.) af Træ og andre Stoffer. 3000 J.

Saalfeld (4500 J.) Hildburghausen (3500 J.)

XV. Hertugdømmet Sachsen-Koburg-Gotha.

Dette bestaaer af Fyrst. Gotha og Koburg, begge for en Deel bjergfulde (Thüringerwald) og skovrige. Det er 48 □ M. stort med 160,000 for det meste Lutherske J.; Industrien er betydelig. Ethvert af de to Fyrst. har sine Landstænder. Indkomster 1,200,000 Gyld.; Forbundscontingent 1366 Md.

Koburg, Residentsstaden. 8000 J.

Gotha ved Leine. Bibliothek, Myntcabinet og flere andre Samlinger. 13,000 J.

XVI. Hertugdømmet Sachsen-Altenburg.

Det bestaaer af to Dele: den Østlige gjennemstrømmet af Pleisse, er fladt, den Vestlige ved Saale er bølgeformigt Land: begge Dele ere overmaade frugtbare og skov-

rige. Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveiene. Landet er 24 □ M. stort med 113,000 Lutherske J., hvoraf en Deel ere Wender. Landstænder. Indkomster: omtrent 682,000 Gyld., Forbundsconting. 982 Md.

Altenburg ved Pleisse. Slot (Prindserovet 1455). 12,000 J.

XVII. XVIII. Fyrstedømmerne Schwarzburg.

De bestaae af to adskilte Stykker Land, det øvre Herskab, ved Thüringerwald og Floden Saale, meest bjergfuldt, og det nedre Herskab, et frugtbart, bølgeformigt Land, omgivet af Preussisk Sachsen.

Schwarzburg-Sondershausen er 17 □ M. stort med 52,000 Lutherske J. Landstænder. Indkomster: omtrent 40,000 Gyld., Forbundscont. 451 Md.

Schwarzburg-Rudolstadt er 19 □ M. stort med 60,000 Lutherske J. Landstænder. Indkomster: 325,000 Gyld., Forbundscont. 539 Md.

I begge Fyrst. findes smaa Hovedstæder af samme Navn.

XIX. XX. Fyrstendømmerne Reuß.

De ligge i det saakaldte Voigtland, ved Frankenwald, en Deel af Thüringerwald, ved Floderne den hvide Elster og Saale. Landet er bjergigt eller bølgeformigt, Indbyggerne ere Lutheranere. Uld- og Bomuldsvæverier. Landstænder. Fyrsterne, som alle føre Navnet Henrik (i en af Linierne regjerer nu Henrik d. 72de), ere deelte i to Linier, nemlig.

1. Den ældre eller Greizisse Linie. 7 □ M., 25,000 J., Indtægter 140,000 Gyld., Forbundscont. 206 Md. Hovedstaden er Greiz, 6000 J.

2. Den yngre Linie, 21 □ M., 60,000 J., Indtægter 470,000 Gyld., Forbundscont. 538 Md. Denne Linie er igjen deelt i a) Reuß-Schleiz, b) Reuß-Köstriz, c) Reuß-Lobenstein-Ebersdorf. Fælleds for den yngre Linie er Herskabet Gera med en Stad af samme Navn, 9000 J.

XXI. Kongeriget Sachsen.

Kong. Sachsen 271 □ M. stort, er i den sydlige Deel Bjergland (Erzgebirge; det Sachsiske Schweiz

eller det Meißniske Høiland ved Elben), derpaa bølgeformigt og imod N. aldeles fladt Land. Høilandet er riigt paa Metaller (Sølv, Jern, Bly, Tin), Steenkul og Skove, det Øvrige er overordentlig frugtbart (den nordlige Deel forsyner den Sydlige med Korn, Kartofler og Frugt). Qvægavlen er betydelig og i nyere Tid især Faareavlen (man regner 2 Mill. Faar af Spansk Race). Indb., hvis Antal er 1,560000, ere næsten alle Lutheranere; foruden den kongelige Familie bekjende omtrent 30000 sig til den katholske Religion. I Henseende til Oplysning og Videnskabelighed staaer Sachsen høit, og i Henseende til Manufacturer og Fabriker er det et af de første Lande i Tydskland. De beskjeftige over 600000 Mennesker og levere Linned-, Uld- og Bomuldsvare, Traad, Papiir, Metalvare (Guld- og Sølvtresser, Spænder, Skriftstøberier) o. M. Lausitz tilligemed Erzgebirge ere Industriens Hovedsæder. Handelen er derfor ogsaa meget betydelig: Hovedpladsen for samme er Leipzig; dens vigtigste Gjenstande ere Klæde, Bomuldsvare og andre Fabrikflidens Frembringelser, Bøger, Penge og Perler. Regjeringen er monarkisk, indskrænket ved Landstænder i to Kamre. Indkomster: 5 Mill. Rthlr.; Armee 13300 Md., Forbundscont. 12000 Md.

Kongeriget inddeles i de 5 Kredse: 1) Den Dresdenske, 2) Leipzigske, 3) Erzgebirgske eller Zwickauske, 4) Voigtlandske, 5) Oberlausitziske. (De to Sidste staae under en fælleds Kredsdirection, de tre andre have hver sin).

1. **Dresden**, Hoved- og Residentsstaden, ved Elben, en af de smukkeste og regelmæssigste Stæder i Tydskland med en Mængde prægtige Bygninger og skjønne Paladser: af disse mærke vi især det Japanske Pallads, som indeholder et berømt Bibliothek, Antikssamling og Myntcabinet. Dresden er overhovedet i Henseende til Samlinger for Kunst og Videnskab en af de første Stæder i Europa. Fabriker og Handel. 70000 J. (Fred 1745. Slag 1813).

Meißen ved Elben. Porcelainfabrik (siden 1710), den ældste i Europa. 7500 J.

Königstein ved Elben, ved Foden af en næsten overalt lodret, 1400 F. høi, Sandsteensklippe, paa hvilken ligger den næsten uindtagelige Bjergfæstning af samme Navn: ovenpaa ere desuden Skov, Marker og Enge og en dyb Brønd (600 Alen).

Imellem Königstein og Pirna maatte den Sachsiske Hær overgive sig 1756.

Lystslottet Pillnitz, 1 Mill fra Elben, er historisk mærkeligt (1791).

2. **Leipzig** ved den hvide Elster, i en flad Egn. Den er i videnskabelig Henseende næsten den første Stad i Tydskland: den har et Universitet med Bibliothek og mange andre videnskabelige Anstalter, og er Mildelpunctet for den Tydske Boghandel. Den er næst Hamburg den betydeligste Handelstad i Tydskland, har tre aarlige Messer, hvor Kjøbmænd fra de fjerneste Egne træffe sammen, navnligen Boghandlere: for dem er her en egen Børs. 43000 J. (Slag 1631. 1642. 1813).

Hubertsburg, et Jagtslot (Fred 1763).

3. Freiberg ved Mulde. Sædet for Overbjergamtet; Metalfabriker; i Omegnen Bjergværker. 12000 J.

Chemnitz. Vigtige Bomuldsmanufacturer, Blegerier, Handel. 20000 J.

Zwickau ved Mulde. Klæde- og Bomuldsmanufacturer. Steenkulsgruber i Nærheden. 6000 J. Annaberg, Hovedsædet for Kniplingsmanufacturerne; desuden Bjergværker. 7000 J.

Schneeberg (7000 J.), Glaucha (7000 J.), Fabrikstæder.

4. Plauen. Bomuldsmanufacturer. 8000 J.

5. Bauzen ved Spree, forhen Hovedstaden i Lausitz. 9000 J., iblandt hvilke ere mange Wender.

Zittau, Hovedpladsen for den vigtige Garn- og Lærredshandel i Lausitz. 8000 J.

Herrnhut (Brødremenighed, stiftet 1722). Hochkirken, en Landsby (Slag 1758).

XXII. De Preussiske Lande.

Disse ere Provindserne: 1) **Schlesien**, et i den sydlige Deel bjergfuldt, ellers bølgeformigt og fladt, næsten overalt frugtbart Land. 2) **Brandenburg**, en sandig og flad Slette, 3) **Pommern**, et fladt og sandigt Kystland, med Marskland paa enkelte Steder. Igjennem disse tre Provindser løber Oder. 4) **Sachsen**, i den nordlige og østlige Deel fladt Land; imod S. og V. ere Grene af Thüringerwald og Harzen. Elben løber igjennem Landet. 5. **Westphalen**, for det Meste Bjergland, men mod N. fladt, sandigt eller moradsigt; den største Flod er Ems. 6. **Rhinprovindsen**; den nordlige Deel, hvor Sand og moradsig Jordbund afverler med frugtbart Land, hører endnu med til den Nordtydske Slette, den øvrige større Deel er bjergig. Rhinen løber her igjennem. Den største Deel af disse Lande hører saaledes til den Nordtydske Slette: de udgjøre 3,333 □ M. med 10 Mill. Indb. Preussens Forbundscontingent er 79,234 M. (Forresten see ved Kongeriget Preussen).

XXIII. XXIV. XXV. Fyrstendømmerne Anhalt.

Disse Lande 48 □ M. ligge paa begge Sider af Elben, som her optager Mulde, og af Saale. For det Meste bestaae de af en frugtbar og kornrig Slette. Indb. ere næsten alle Reformerte. Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveiene. Landet er deelt mellem de tre Linier (Landstænder fælleds):

1. **Anhalt-Dessau**, 17 □ M., 57,000 J. Indkomster: 710,000 Gyld., Forbundscont. 529 Md. Hovedstaden er Dessau, ved Mulde. 11,000 J.

2. **Anhalt-Bernburg**, 16 □ M., 43,000 J. Indkomster: 450,000 Gyld. Forbundscont. 370 Md. Hovedstaden er Bernburg ved Saale. 6000 J.

3. **Anhalt-Köthen**, 15 □ M., 36,000 J. Indkomster: 400,000 Gyld., Forbundscont. 324 Md. Hovedstaden Köthen har 6000 J.

XXVI. Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin.

Landet, 224 □ M. stort, er en flad og vandrig, for det Meste meget frugtbar Slette, hvor enkelte sandige og modradsige Egne eller Heder afverle med ypperligt Agerland og frodige Enge: Noget er Marskland. Agerdyrkning og Qvægavl, især Hesteavl, ere de eneste vigtige Næringsveie, men drives ogsaa til megen Fuldkommenhed. Indbyggerne, 455,000 i Tallet, ere næsten alle Lutheranere, tildeels af Wendisk Herkomst. Landstænder, fælleds for begge Mecklenburgske Storhertugdømmer. Adelen

er talrig og har temmelig store Privilegier. Indkomster: 2,300000 Gyld.; Forbundscont. 3500 Md.

Schwerin paa en Ø i en Indsø. Hovedstaden. 13000 J.

Ludvigslust, i en skjøn Egn, den sædvanlige Residents. 4000 J.

Güstrow. Brændeviinsbrænderier og Bryggerier. 8000 J. Gadebusch (Slag 1712).

Wismar med en særdeles god Havn og endeel Handel. 10000 J.

Rostock ved en dyb Bugt af Østersøen. Universitet. Betydelig Handel og Skibsfart. 18000 J.

XXVII. Storhertugdømmet Mecklenburg-Strelitz.

Det er ganske af samme Beskaffenhed som M. Schwerin. Størrelsen er 47 □ M., Indbyggernes Antal 86000. Indkomster 500000 Gyld., Forbundscont. 717 Md. Det bestaaer af Fyrst. Strelitz, hvori er en Hovedstad af samme Navn (6000 J.) og Fyrst. Ratzeburg; af Staden Ratzeburg hører kun en ubetydelig Deel til Storhertugdømmet, Resten til Lauenburg.

XXVIII. Hertugdømmerne Holsteen og Lauenburg.

Begge høre aldeles til den Nordtydske Lavslette. De udgjøre tilsammen 175 □ M. med 450000 J. Forbundscont. er 3900 Md. (Det Øvrige see ved Danmark).

XXIX. Kongeriget Hannover.

Størrelsen er 695 □ M. Det er i den sydlige Deel Bjergland (Harzen), derpaa følger bølgeformigt Land; den hele nordlige Halvdeel hører aldeles til den Nordtydske Lavslette, og bestaaer ved Kysten og Floderne af Marskland, i det Indre meest af Sandjord og Lyngheder: hist og her, især mod N. V. ere store Tørvemoser. Saavel paa Harzen som paa Sandsletten ere Skove meest af Naaletræer. Harzen er overordentlig riig paa Metaller.

Agerdyrkning og Qvægavl tilligemed Bjergværksdrift ere Hovednæringsveiene; Fabriker og Manufacturer ere meget tilbage, kun Linnedvæverierne ere af nogen Vigtighed. Indbyggerne, 1,660000 i Tallet, ere for det Meste Lutheranere (200000 Katholiker, i Hildesheim og Osnabrück, 100000 Reformerte). Kongen, som tillige er Konge i England, lader Landet bestyre ved en Vicekonge. Landstænder i to Kamre. Indkomster: 6 Mill. Thlr.; Armee 20000 Md., Forbundscont. 13000 Md.

Kongeriget indbefatter de forrige Fyrst. Kalenberg, Göttingen, Grubenhagen, Hildesheim, Lüneburg, Ostfriesland, Osnabrück, Hert. Bremen, Verden, Arenberg-Meppen, Grevsk. Hoya, Diepholz, Bentheim, Lingen, Landet Hadeln.

Kongeriget inddeles i: 6 Landdrostier, nemlig: 1) Hannover, 2) Hildesheim, 3) Lüneburg, 4) Stade, 5) Aurich, 6) Osnabrück, og eet Berghauptmannschaft 7) Clausthal.

1. **Hannover** ved Leine, som herfra er seilbar, Hovedstaden og Vicekongens Residents. 26000 J.

Hameln, forhen befæstet (Christian IV). Hastenbeck (Slag 1757).

2. **Göttingen** ved Leine. Universitet med et udmærket Bibliothek og andre videnskabelige Anstalter og Samlinger. 11000 J.

Hildesheim ved Floden Innerste, en gammel, uregelmæssig Stad, Sædet for en katholsk Biskop, forhen Hovedstaden i Høistiftet H. 14000 J.

Goslar ved Foden af Harzen, en gammel Rigsstad. 6000 J.

Osterode, Fabrikstad (Trævare); 4500 J. Münden ved Fulda og Werra.

3. Lüneburg ved Floden Ilmenau. Saltværk, Kalksteensbrud, Handel. 12000 J.

Celle ved Aller (Caroline Mathilde 1772-1775). Haarburg ligeover for Hamburg.

4. Stade ½ M. fra Elben. Handel. 5500 J. Jewen (Convention 1757).

5. Emden nær ved Ems's Udløb i Dollart. Havn, Handel, Skibsfart, Sildefangst. 12000 J.

6. Osnabrück ved Floden Hase. Mærkeligt er Raadhuset, hvor den Westphalske Fred blev sluttet 1648. 12000 J.

7. Clausthal, Sædet for Overbjergamtet. I Nærheden ere de rigeste Sølvgruber i Harzen. 9000 I.

XXX. Storhertugdømmet Oldenburg.

Denne Stat, som er 117 □ M. i Omfang, bestaaer af tre Dele: 1) **Hertugdømmet Oldenburg**, omgivet af Hannover, en Lavslette, hvor Hede og Morads afverle med Sandjord og, ved Floderne og paa Kysten, Marskland. 2) **Fyrst. Lübeck**, i Holsteen, en frugtbar og skovriig Slette. 3) **Fyrst. Birkenfeld** (imellem den Preussiske Rhinprovinds og Rhinbayern), et bjergigt District, riigt paa Mineralier. Korn og Qvæg ere i de to andre Dele Hovedfrembringelser. Indb., 250000, ere for det Meste Lutheranere. Regjeringsformen er uindskrænket monarkisk. Indkomster: 1500000 Gyld., Forbundscont. 2177 Md.

1. **Oldenburg**, Hoved- og Residentsstaden ved Floden Hunte. Hestemarkeder, Handel. 7000 I.

2. **Eutin** ved en Indsøe. 3000 I.

Herskabet Kniphausen (1 □ M., 3000 I.) eies af Greven af Bentink med de samme Rettigheder som før det Tydske Riges Opløsning 1806; Storhert. af Oldenburg udøver de Rettigheder og Pligter som før Keiseren. Det er saaledes egentligen en egen Stat, den mindste i Europa.

XXXI. Fyrstendømmet Lippe-Detmold.

Det er 21 □ M. stort med 78000 meest reformerte Indb. Landet er bølgeformigt og skovriigt. Landstænder. Indkomster: 490000 Gyld., Forbundscont. 696 Md.

Detmold er Residentsstaden. — Lemgo. Fabriker af Meerskumspibehoveder. 4000 I.

XXXII. Fyrstendømmet Schaumburg-Lippe.

Det er 10 □ M. stort, med 23000 Lutherske I. Landet er bølgeformigt, Korn, Tømmer og Hør Hovedproducter. Landstænder. Indkomster: 215000 Gyld., Forbundscont. 240 Md.

Bückeburg er Hoved- og Residentsstaden. 4000 I.

XXXIII. Fyrstendømmet Waldeck.

Et bjergigt og skovriigt District, 22 □ M. med 56000 Lutherske Indb. Landstænder. Indkomster: 480000 Gyld., Forbundscont. 518 Md. Det bestaaer af to Dele: a) **Fyrst. Waldeck**, med Residentsstaden Arolsen (2000 I.) og b) **Grevsk. Pyrmont** med en By af samme Navn, berømt ved sine Sundhedsbrønde.

XXXIV. Storhertugdømmet Luxemburg.

Det er et bjergfuldt (Ardennerne) og skovriigt Land, med betydelig Qvægavl og Jernværker. Det er 125 □ M. stort med omtrent 320000 I. (Forresten see ved Belgien og Holland).

XXXV. Hertugdømmet Brunsvig-Wolfenbüttel.

Landet er deels bølgeformigt, deels ganske fladt, for det Meste sandigt, allevegne skovriigt. Weser løber paa Grændsen, igjennem Landet Aller og Ocker. Det bestaaer af flere adskilte Landstrækninger, er 71 □ M. stort med 252000 Lutherske Indb. Korn, Hør, Humle, Skov, Uld ere Hovedfrembringelserne. Paa Landet leve mange Mennesker af Garnspinderie og Linnedvæverie; forresten er Industrien ikke betydelig. — Landstænder. Indkomster: 2,376000 Gyld., Forbundscont. 2096 Md.

Landet bestaaer af Fyrst. Wolfenbüttel og Blankenburg.

Brunsvig ved Ocker, Hoved- og Residentsstad, i det Hele slet bygget. Handel, to Messer, Ølbryggerier (Mumme). 36000 I.

Wolfenbüttel ved Ocker. Berømt Bibliothek. 9000 I.

Lutter am Barenberge (Slag 1626), en liden By, som ofte forverles med Königslutter: hiin ligger S., denne N. for Brunsvig.

XXXVI. Fristaden Lübeck.

Den bestaaer af Staden Lübeck og et District af 7 □ M., begge med 48000 Lutherske Indb. Demokratisk Forfatning. Indkomster: 400000 Gyld.

Lübeck ved Trave, i hvilken tæt derved løbe Steckenitz og Wackenitz. Betydelig Speditionshandel til Landene ved Østersøen. Overapellationsret for de 4 Fristæder. 26000 I. Lübecks Havn er ved Travemünde.

XXXVII. Fristaden Hamburg.

Til denne hører et District af 7 □ M. med 40000 Lutherske I. (2 □ M. med 12000 I. have Hamburg og Lübeck i Fælledskab), meest frugtbart Marskland ved Elben og Alster. Forfatningen er demokratisk-oligarkisk. Indkomster: 1½ Mill. Gyld., Forbundscont. 1298 Md.

Hamburg ved Elben, 18 M. fra dens Munding. Staden, især die Altstadt, har for det Meste krumme og snevre Gader, og er for en stor Deel gjennemskaaret af Kanaler. Husene ere for det Meste massivt byggede og meget høie: langs med Kanalerne, hvor Kjøbmændene især boe, ere de næsten alle forsynede med Kraner for at kunne bringe Varene op i Magazinerne i de øverste Stokværk. Hamburg er en af de vigtigste Handelstæder i Verden, og omfatter næsten alle Arter af Handels- og Verelforretninger med Europa og America; i Særdeleshed er den for det nordlige Europa det fornemste Forbindelsesled med de sydligere Lande og de andre Verdensdele. Børs, Bank, Assecurancecompagnier, Dampskibsfart (til London, Hull, Amsterdam, Havre). Hamburg har flere offentlige Biblioteker og fortreffelige Undervisningsanstalter. 120000 I.

Vierlandene, som Lübeck og Hamburg eie i Fælledskab, ere et frugtbart Marskland, hvor der avles en uhyre Mængde Frugt, især Jordbær. I Districtet Ritzebüttel ligger Havnen Cuxhaven med en vigtig Rhed og Havn, Quarantaineanstalter og Lodser. Her fryser Elben sædvanligen ikke til og Isgangen i samme naaer heller ikke dertil: derfor ligge mange Skibe der om Vinteren.

XXXVIII. Fristaden Bremen.

Til denne hører et vandrigt og lavt District af 5 □ M. med 18000 I. Demokratisk Forfatning. Indkomster: 600000 Rthlr., Forbundscont. 485 Md. Indb. ere deels Lutheranere, deels Reformerte.

Bremen ved Weser. Betydelig Handel, Bank. Domkirken med Blykjelderen, i hvilken Lig ikke forraadne. Gammelt Raadhuus. 43000 I.

Keiserdømmet Østerrig.

Keiserdømmet Østerrig ligger imellem 26° og 44° 17′ Ø. L. og imellem 42° 15′ og 51° N. Br., og grændser mod N. til Sachsen, Preussen, Krakau, Polen og Rusland, mod Ø. til Rusland og Tyrkiet, mod S. til Tyrkiet, det adriatiske Hav og Posloden, mod V. til Sardinien, Schweiz, Bodensøen, Baiern og Sachsen. Det udgjør 12,400 □ M. Det bestaaer af tre Hoveddele: I. De Tydske Arvelande, II. De Italienske Lande, III. De Ungarske Lande.

Den naturlige Beskaffenhed af de Tydske Arvelande er skildret ved Tydskland, af de Italienske bliver den bestrevet ved Italien. Her omtale vi i denne Henseende kun de Ungarske Lande, der udgjøre en egen Deel af Europa.

De Ungarske Lande.

1. Vi regne hertil I) Det egentlige Kongerige Ungarn. 2) Kongeriget Slavonien. 3) Kongeriget Croatien. 4) Kongeriget Dalmatien. 5) Storfyrstendømmet Siebenbürgen. 6) Militairgrændsen. 7) Kongeriget Galizien. De udgjøre omtrent 8000 □ M. og grændse mod N. til Rusland, mod Ø. og S. til Tyrkiet og det adriatiske Hav, mod V. til de Tydske Arvelande.

2. **Jordbund** og **Klima.** Ungarn og Siebenbürgen høre til Donaus mellemste Løb, og ere paa den nordvestlige, nordlige og østlige Side omgivne af Karpatherne, der som det østligste Led af de Mellemeuropæiske Bjerge strække sig i en 120 M. lang Bue fra Presburg, ved Donau, indtil Orschowa, ligeledes ved Donau: Siebenbürgen omgive de ganske og opfylde det for det Meste. Karpatherne forestiller man sig bedst som en flad Vold af 2 til 4000 Fods Høide, ovenpaa hvilken ligge Bjerggrupper tildeels af anselig Høide. Den høieste Deel er Tatra i N. V., som hæver sig til 8200 F. S. for samme ligge de ungarske Erzgebirge i flere Grupper, bekjendte for deres Rigdom paa Metaller. De Siebenbürgske Karpather hæve sig atter betydeligen:

deres høieste Punct er 9000 F. De øvrige Dele af Karpatherne ere endeel lavere. Imod N. og S. falde de østlige Karpather temmelig hurtigt af imod Lavlandet, imod V. gaae, som sagt, flere Sidearme under forskjellige Navne igjennem Siebenbürgen, hvilke ogsaa ere rige paa Metaller. For en Deel plateauformigen dannede gjennemskjæres de af Szamos's og Maros's Floddale, og sænker sig siden jevnt ned til den Ungarske Slette. Sneelinien er paa Karpatherne 8000 F. høi (dog er det kun paa et Par Steder, at lidt Snee og Jis bliver liggende): Bøgen gaaer indtil 4000 F., Naaletræerne (af hvilke Krumholz, et Slags lavtliggende Fyr, her gaaer høiest op) indtil 6000 F.

Dernæst følger den **Ungarske Slette** (omtrent 1800 □ M., 300 F. over Havet), som indtager det hele Rum imellem Karpatherne og de fra Alperne igjennem disse Landes sydvestlige Deel udgaaende Sidegrene (om hvilke siden). Man kan dele den i to Dele: a) **Oedenburgersletten**, V. og S. for Donau med frugtbar Muldjord og kun enkelte Heder og Sumper. Hertil hører den store, flade og sumpige Donauøe **Schütt**; paa Vestranden ligger den 8 □ M. store **Neusiedlersøe**, hvis sydlige Bredder udvide sig til en 5 Mile lang utilgjængelig Sump, **Hansag**. b) **Sletten ved Donau og Theis**, den øvrige Deel. Paa Vestsiden af den ligger **Balaton**eller **Plattensøen**, 20 □ M. stor, paa Sydsiden omgivet af store Sumpe. Jordbundens Beskaffenhed er temmelig forskjellig. Egnene ved den øvre Theis og ved Foden af Karpatherne ere et bølgeformigt **frugtbart**, for Viinavlen særdeles skikket **Landskab**, og ogsaa mod S. O. ere meget frugtbare Egne. Derimod findes paa andre Steder store træløse Sand- og **Hedestrækninger**, Stepper, som midt i Europa frembyde et temmelig liigt Billede af Africanske Ørkener: dette er især Tilfældet omkring Temeswor og Wardein, ved Debreczin og paa Kecskemeter-Heden imellem Donau og Theis. Kun halvvilde Hyrder med deres Hjorder beboe disse Heder. **Sumpe** og **Moradser** findes især mod Syd, navnligen langs med Floderne; ved Theis ere de for en Deel utilgjængelige.

Syd for den Ungarske Slette hæver Landet sig igjen i **Kroatien og Slavonien**; først komme Bakker og Høie, lave Sidegrene af de Karniske og Juliske Alper, hvilke falde af til Sletter, der deels ere frugtbart Agerland, deels bedækkede med store Skove og Sumpe, især

ved Floderne. Men i den sydlige Deel af Croatien, imellem Sau og Kulpa, ligge **Kapellabjergene**, og S. for Kulpa **Wellebitbjergene** eller de **Morlachiske Bjerge**, begge en østlig Fortsættelse af de Juliske Alper*) Andre Grene opfylde det smale Kystland **Dalmatien**; dog gives i dette nogle flade Strækninger med Sandjord eller vulcansk Jordbund, vandet af smaa Kystfloder. Man finder her paa et snevert Rum store Contraster forenede, Italienske Olivenskove og nøgne, golde Strækninger, frugtbare Sletter og vilde Bjergegne. Kysten er meget sønderrevet og langs med samme ligge de talrige **Dalmatiske Øer**, af hvilke de Fleste ere langstrakte, have en frugtbar, bølgeformig Overflade og frembyde gode Ankerpladse.

N. for Karpatherne ligger **Galizien**, en bølgeformig **Høislette** med temmelig store Skove; den hører deels til Dniesters Flodgebeet.

Klimaet er i Bjergegnene naturligvis forskjelligt efter Høiden. Det er i det Hele Fastlandsklima, og Vinteren koldere end i de vestlige Dele af Europa under samme Brede.**) De sumpige Egne ved Floderne have en usund Luft.

3. **Floder.** Hovedfloden er **Donau**, som ved Presburg træder fra Tydskland ind i Ungarn, danner den store Øe Schütt, optager fra N. 1) **Waag** og 2) **Gran** (begge fra Karpatherne), fra S. 3) **Raab** (see Tydskland), dreier mod S. og flyder forbi Ofen og Pesth gjennem den store Ungarske Slette: dens Bredder ere her sumpige; den danner mange smaa Øer. Efterat have optaget 4) **Drau** (see Tydskland), der løber paa Grændsen af Slavonien og Ungarn, vender Donau sig mod S. O., forbi Carlowitz, og optager nedenfor Peterwardein 5) **Theis**, som udspringer i to Arme paa de østlige Karpather (omtrent 48° 20′ N. Br.) Denne Flod strømmer i utallige Krumninger og med meest sumpige Bredder igjennem det Ungarske Lavland; den er den fiskerigeste Flod i Europa. I den falder **Szamos** (mosch), fra Siebenbürgens vestlige og **Maros** (rosch), fra Siebenbürgens østlige Grændsebjerge. Donau fortsætter nu sit Løb mod S. O. og op-

*) De kaldes ogsaa ofte de Dinariske Alper: vi bruge dette Navn i en noget indskrænket Betydning, kun om deres østlige Fortsættelse i Bosnien og Dalmatien.

**) See Indl. § 3, 5, Anm. Regnmængden er i Ofen 18-19 Tommer.

tager ved Semlin. 6) Sau (see Tydskland), som paa en lang Strækning gjør Grændsen mellem Ungarn og Tyrkiet. Donau optager endelig Temes (mesch), fra Siebenbürgens vestlige Grændsebjerge, og løber forbi Orschowa ind i Tyrkiet.

I Galizien løbe Weichsel og Dniester til Polen og Rusland. Adskillige vigtige Kanaler sætte Ungarns Floder i Forbindelse med hinanden.

4. **Producter.** Ungarn er et af Naturen overordentligen rigt udstyret Land, og det kunde ved behørig Benyttelse frembringe endnu langt Mere. Guld, Sølv, Kobber, Bly, Jern, Salt, Steenkul, Ædelstene, Tørv (i Sletten); Korn, (især Hvede) Frugt, Viin (fortræffelig i Ungarn, ingen i Galizien), Hør, Hamp, Tobak, Skove (i Lavlandet næsten slet ingen; Eeg og Kastanie, høiere oppe Naaletræer, ere herskende); Hornqvæg (fortrinligt), Heste, Faar, Svin, Fjerkreature, især Gjæs i stor Mængde, Biavl. Af vilde Dyr findes paa Bjergene Bjørne, Ulve, Losser o. fl. Fuglevildt, Fiske, om Sommeren mange Insecter (Høeskrækker stundom i uhyre Sværme.)

5. **Indbyggernes** Antal i hele Keiserdømmet er over 33½ Mill. Af dem boe a) i de Tydske Arvelande 11½ Mill.; de bestaae af Tydske, Slaver (meest i Böhmen, Mähren, Steiermark, Krain), Italienere, Jøder, nogle Grækere og Armeniere. Hovedsproget er det Tydske; b) de Italienske Lande 4½ Mill., næsten alle Italienere. Sproget er det Italienske; c) i de Ungarske Lande 17½ Mill., som bestaae af Magyarer (Madj.) eller Ungarer, 4 Mill. (til dem regne vi vi Jazyger, Cumaner eller Uzer, begge i Ungarn, Szekler i Siebenbürgen), Slaver (til dem høre Slavoniere, Serber, Kroater, Wender, Morlacher i Dalmatien, Czecher i Böhmen, Polakker i Galizien), Wlacher, Tydske, Grækere, Armeniere, Italienere, Jøder, Zigeunere, Tyrker. Hovedsprogene ere her Magyarisk eller Ungarsk, Slavisk (i forskjellige Dialecter) og Tydsk, især blandt de høiere Stænder. Latin tales paa enkelte Steder og er endnu tildeels det i Statssager og Forretninger brugelige Sprog. Hovednæringsveie ere i de Tydske og Italienske Lande Fabrikflid, Qvægavl og Bjergværksdrift, i Ungarn Qvægavl og Agerdyrkning (denne ogsaa i den Italienske Slette), desuden Bjergværksdrift.

6. **Industrien** er i de Tydske (især Böhmen og Mähren) og Italienske Lande blomstrende og Handelen levende, omendskjønd mange Baand, som hvile paa den, hindre den i at være det, den kunde være. I Ungarn findes, med Undtagelse af enkelte Stæder, næsten ingen Fabriker, og Handelen er der, foruden andre Hindringer, lammet ved den store Mangel paa Landeveie og indre Communication. Dog er i de senere Aar udrettet saare Meget for at afhjelpe denne og Landet gaaer fremad i denne Henseende. Fabrikerne i de Tydske og Italienske Lande erholde, med Undtagelse af Bomuld og et Par andre Artikler, deres Stoffer næsten ganske fra Landet selv. De levere især Lærred (Tydskl.), Seildug, Uld-, Bomulds- og Silkevare (hine i Tydskl., disse i Ital.), Papiir, Læder, allehaande Metalvare (især i Ital., Vaabenf. i Tydskl.), Farve- og chemiske Vare o. m. A.

7. Den herskende Religion er den Romersk-Katholske, til hvilken henimod 28 Mill. bekjende sig. Desuden findes Protestanter (som i Ungarn have lige Rettigheder med Katholikerne), 2 Mill., unerede (½ Mill.) og ikke unerede (3 Mill.) Grækere, desuden nogle mindre christelige Secter, Jøder og nogle faa Muhamedanere. Der findes 9 Universiteter (i Ungarn kun 1); det mangler ingenlunde paa Omsorg for Lærdom og Videnskab, men Mængdens Oplysning er i det Hele ringe: i Ungarn boe flere halvvilde Folkestammer.

8. **Regjeringsformen** er monarkisk; i de Tydske og Italienske Lande samt Dalmatien og Militairgrændsen indskrænket (Landstænder ere i de Tydske Stater, men ikke med nogensomhelst Myndighed), i de Ungarske Lande indskrænket. Rigsstænderne, som bestaae af to Kamre, die Magnaten-Tafel (o: de høiere Adelige og Geistlige) og die Stände (eller Deputirten-) Tafel, bevilge Skatter og give Love i Forbindelse med Palatinen, den høieste Statsembedsmand. Adelen er meget talrig og mægtig, Bønderne ere for en stor Deel Livegne, især i Ungarn. Kongens Person repræsenteres i Ungarn af en Palatin, i de Italienske Lande af en Vicekonge. Statsindkomsterne for hele Staten anslaaes til 200 Mill. Gyld., Statsgjelden til 800 Mill. Armeen er i Fredstid 272,000 Mand, Flaaden bestaae af 13 større og nogle mindre Skibe.

I. De Tydske Lande.

(3668 □ M., 11½ Mill. J.)

1. Erkehertugdømmet Østerrig.

Det er Bjergland, høiest mod S. V. Qvægavl, Vinavl, Salt. Det deles i a) Landet nedenfor Ens og b. ovenfor Ens.

a. **Wien**, Hovedstaden i hele Monarkiet og Keiserens Residents, ved Donau. Den bestaaer af den egentlige Stad (for det Meste med høie Huse og krumme og snevre Gader) og 34 Forstæder, hvilke udgjøre den største og skjønneste Deel af Staden; hiin er omgiven af en Vold og Forstæderne atter af en anden. Af Bygninger mærke vi det keiserlige Slot (die Burg) med et stort Bibliothek og mange Samlinger af Kunst- og Oldsager; Stephanskirken med et 435 F. høit Taarn. — Wien har et Universitet og en Mængde andre videnskabelige Anstalter. — Meget betydelig Industrie og levende Handel, især med Ungarn og Tyrkiet. 330000 J. (omtrent 60000 i den egentlige Stad). [Beleiring 1529 og 1683. Fred 1735 og 1809. Congres 1814 og 1815].

I Wiens Omegn ligge Augarten og Prater, to bekjendte Forlystelsessteder, og Schönnbrunn, et keiserligt Lystslot.

Baden har berømte varme Bade. 3000 J.

Aspern og Eßlingen, Landsbyer ved Donau (Slag 1809). Dürrenstein med en gammel Borg (Richard Løvehjerte 1192). Wagram (Slag 1809).

b. Linz ved Donau har betydelige Uldmanufacturer. 20000 J.

Steier, fordum Hertugerne af Steiermarks Residents, har betydelige Jern- og Staalfabriker. 11000 J.

Salzburg ved Floden Salzach, en gammel Stad med et Bjergslot. Levende Handel. 13000 J.

Hallein med meget rige Saltværker. 5000 J.

Den sydvestlige Deel af Landet ob der Ens, det saakaldte Salzkammergut, er et høit og vildt, meget kaldt Bjergland, som er overordentligen riigt paa Salt.

2. Hertugdømmet Steiermark.

Dets Beskaffenhed er den samme som Erk. Østerrigs.

Grätz, ved Mur, har et Universitet og flere videnskabelige Anstalter. Endeel Fabriker, især Jernfabriker. 40000 J.

Leoben (Fredspræliminairer 1797) ved Mur. Mariazell, et Valfartssted.

3. Kongeriget Illyrien.

Det er ganske Bjergland, med Undtagelse af Kyststrækningen, som for en Deel er flad og sumpig. — Landet bestaaer af de forrige Hert. Kärnthen og Krain, Districtet Triest, det Østerrigske og Noget af det Venetianske Friaul, Halvøen Istrien, Noget af Croatien og nogle Øer i Quarnerobugten. — Det deles i to Gubernier, nemlig: a) Laibach og b) Triest eller Søkysternes.

a. Laibach, ved en Flod af samme Navn, forhen Hovedstaden i Krain. Speditionshandel. 12000 J. (Congres 1821.)

Klagenfurt, forhen Hovedstaden i Kärnthen. Speditionshandel. 10000 J.

Idria med store Qvikselvminer. Willach ved Drau. Handel.

b. **Triest** ved den efter Staden benævnede Bugt af det Adriatiske Hav, den vigtigste Handelstad i Østerrig. Betydelig Søhandel især med Levanten, Frihavn; Qvarantaineanstalter. Fabriker. 45000 J. (af hvilke Adskillige ere Grækere og Armeniere, selv Tyrker).

Rovigno, paa en Halvøe, har to fortræffelige Havne. Handel. 10000 J.

Görz i Friaul. 10000 J. — Capo d'Istria paa en Ø ved Kysten. Søhandel.

Aglar (fordum Aquileia) er nu ubetydelig (ødelagt 452).

4. Det fyrstelige Grevskab Tyrol.

Det er et høit Alpeland, gjennemskaaret omtrent i Midten af Alpernes Hovedmasse. N. for samme flyder Inn igjennem Landet, S. for samme Etsch.

Innsbruck, ved Inn, har et Universitet. Den ligger omtrent 1700 F. over Havet, omgivet af høie Bjerge. 11000 J.

Hall ved Inn. Saltværk. 5000 J. Bregenz ved Bodensøen. Handel. 3000 J.

Botzen ved Floden Eisack. Handel med Italien, 4 Messer. Silkeavl. 7000 J.

Trident eller Trient ved Etsch. Vigtig Handel, Silkeavl. 12000 J. (Kirkeforsamling 1545—1563).

Roveredo ved Etsch. Handel og Silkeavl. 8000 J.

5. Kongeriget Böhmen.

(En bølgeformig Slette, omgivet af Bjerge: paa Sletten selv findes enkelte Bjerge eller høie Bakker. Elben og dens Biflober gjennemstrømme Landet.)

Prag, Hovedstaden, paa begge Sider af Floden Moldau, over hvilken fører en skjøn Bro. Staden er stærkt befæstet; den bestaaer af fire Dele, er deels meget skjøn og næsten prægtig, deels gammeldags og uregelmæssigen bygget. Universitet. Betydelige Fabriker; Middelpunct for Böhmens Handel. 12000 J. (8000 Jøder, som boe i die Judenstadt). [Johan Huß. Slag 1757. Slag paa det hvide Bjerg, ½ M. fra Prag, 1620.]

Eger ved Floden Eger. 1000 J. (Wallenstein † 1634); Carlsbad ved Eger; Töplitz N. O. for Carlsbad. Alle tre Byer have berømte varme Bade.

Reichenberg ved Neisse, en betydelig Fabrikstad (Klæde, Lærred, Strømper). 11000 J.

Lovositz (Slag 1756). Trautenau og Sorr (imellem disse to Smaabyer Slag 1745). Collin (Slag 1757). Czaslau (Slag 1742). Friedland var fordum tilligemed det derefter benævnede Herskab Wallensteins Eiendom. Reichstädt tilhørte Napoleons Søn.

6. Markgrevskabet Mähren med Østerrigsk Schlesien.

Mähren er af samme Beskaffenhed som Böhmen. Af Mineralier findes her ikke Meget, men Agerdyrkning og Qvægavl blomstre her mere end der. Industrien er lige stor i begge Provindser.

a. **Olmütz**, Fæstning ved March. Universitet, Fabriker og Handel (Lærred og Qvæg). 15000 J.

Brünn, en betydelig Fabrik- og Handelstad. 36000 J.

Iglau paa Grændsen af Böhmen. 13000 J. (Fred 1436). Austerlitz (Slag 1805).

Troppau, en smuk Stad. 13000 J. (Congres 1820).

Teschen ved Foden af de nordvestlige Karpather. (Fred 1779).

II. De Italienske Lande
eller
Det Lombardisk-Venetianske Kongerige.

(Den nordlige Deel er Alpeland, som efterhaanden synker ned til en lav, flad, vandrig Slette med feed Marskbund, Posletten. De største Floder ere Po og Etsch, desuden Brenta, Piave og Tagliamento. Landet er 852 □ med 4½ Mill. J.)

Kongeriget deles i to Gouvernementer: 1) Mailand eller Lombardiet; 2) Venedig.

1. **Mailand**, Hovedstaden og Vicekongens Residents. Staden er en af de skjønneste i Italien, skjøndt den i det Hele ikke er regelmæssigen bygget. Berømt Domkirke (begyndt 1386, men endnu ikke fuldført), flere andre mærkelige Bygninger. Store Bibliotheker. Vigtig Handel og Fabriker. 140000 J.

Pavia ved Ticino. Universitet. 24000 J. (Desiderius fangen 774. Slag 1525).

Lodi ved Adda. Parmesanost. 16000 J. (Slag 1796).

Cremona ved Po. Fabriker af musikalske Instrumenter og Strenge. 28000 J.

Mantua i en Indsøe, som Floden Mincio danner, over hvilken ikkun 2 Indgange føre til Staden. Den er en meget stærk Fæstning. 25000 J.

Brescia (schia), en befæstet Stad, har vigtige Jern- og Staalfabriker. 35000 J.

Bergamo. Handel med Silke- og Jernvare. 32000 J.

Como ved Comersøen. Fabriker af optiske Instrumenter. 15000 J.

Marignano (rinja), S. O. for Mailand (Slag 1515).

2. **Venedig**, bygget midt i de saakaldte Laguner paa 136 Øer, som ere forbundne ved 306 Broer. Alle Huse hvile paa Pæle, og vende for det Meste Forsiden til Kanalerne, som her udgjøre Hovedgaderne, og som

befeiles i Gondoler (fortfarvede, lukkede Baade). Denne er den almindelige Maade, hvorpaa man kommer fra det ene Sted i Byen til det andet; Gaderne ere meget smale og krumme, men fortreffeligen brolagte. Marcuspladsen og Marcuskirken. Vel ere Venedigs Fabriker (Guld- og Juveleerarbeide, Sæbe, Speile, Glas, Silke) og Handel (den er siden 1829 en Frihavn) endnu vigtige, men Staden er dog sunket betydeligen fra sin gamle Høide; dens Paladser forfalde og staae tomme, og Folkemængden aftager. — Staden er Hovedpladsen for den Østerrigske Sømagt og har et stort Arsenal. Neppe 100000 S.

Chioggia (odsch) paa en Ø i Lagunerne. God Havn. 15000 S.

Padua. Levninger fra Oldtiden; Mindesmærke for Livius. Universitet. Fabriker. 50000 S.

Verona ved Etsch, Sædet for Kongerigets høieste Ret. Mærkelige Levninger fra Oldtiden, blandt dem et Amphiteater, som rummer 22000 Mennesker. Fabriker og Handel. 35000 S. (Congres 1823).

Vicenza (itsch), udmærket ved mange smukke Bygninger (opført af den berømte Bygmester Palladio, som var født her). 35000 S.

Treviso i den for sin Frugtbarhed bekjendte Trevisanermark. 15000 S.

Arcole, Landsby (Slag 1797). Udine i det Venetianske Friaul. 18000 S. Tæt ved er Landsbyen Campoformio. (Fred 1797).

III. De ungarske Lande.

1. Kongeriget Ungarn.

Det deles i Nedre-Ungarn eller 1) Kredsen paa denne Side Donau og 2) Kredsen paa hiin Side Donau, og Øvre-Ungarn eller 3) Kredsen paa denne Side Theis og 4) Kredsen paa hiin Side Theis. Disse 4 Kredse inddeles igjen i 46 Gespannschafter eller Comitater.

1. Presburg ved Donau, over hvilken fører en Skibsbro, forhen Hovedstaden, nu den almindelige Kro-

ningsstad. Slot. Handel paa Donau. 35000 S. (Fred 1805).

Kremnitz med vigtige Guld- og Sølvværker. 5000 S.

Schemnitz, den vigtigste Bjergstad i Ungarn, har store Guld- og Sølvværker (ogsaa Kobberværker). Bjergværksacademie. Med Forstæderne, som ligge meget adspredte, har den 23000 S., meest Tydske.

Gran ved Floden Gran, Sædet for Ungarns fornemste Erkebiskop. Varme Bade. 6000 S.

Ofen (Ung. Buda), Hovedstaden og Regjeringens Sæde, ved Donau. 28000 S. Staden er ved en Skibsbro forbunden med Landets største Stad.

Pesth, den vigtigste Handelstad i Ungarn. Universitet. Nationalmuseum. Fabriker. 4 Messer. 61000 S.

Kecskemet (Ketschk), en stor Flekke i en vidtløftig Sandslette. Sæbesyderier. 34000 S.

Marie-Theresienstadt (Theresianopel). Handel med Uld og Qvæg. 30000 S.

Zentha ved Theis. 13000 S. (Slag 1697).
Til denne Kreds hører Landskabet Lille-Cumanien.

2. Oedenburg, ikke langt fra Neusiedlersøen. Betydelig Qvæghandel. Steenkulsgruber i Omegnen. Viinavl. 12000 S.

Komorn, en Fæstning ved Donau. 17000 S.

Raab ved Floden Raab. 16000 S.

Stuhlweissenburg, fordum Ungarns Residents- og Kroningsstad. 18000 S.

Fünfkirchen havde fordum et Universitet. 12000 S. — Mohacz (hatsch), Slag 1526 og 1687. — Groß Szigeth (Ung. Szigethwar). Beleiring 1566.

3. Erlau. Viinavl, varme Bade. 15000 S.

Kaschau, befæstet Stad. Fabriker. 12000 S.

Tokay. Viinavl. 5000 S.

Munkacz (atsch) med en Bjergfæstning, der bruges som Statsfængsel.

I denne Kreds ligge de 16 Zipserstæder, meest beboede af Tydske, som ernære sig af Linnedvæverie og Bjergværksdrift. Ligeledes høre Landskaberne Store-Cumanien og Jazygien til denne Kreds.

4. Szathmar ved Floden Szamos. 12000 J. (Fred. 1711).

Debreczin en aaben Stad (Gaderne ere ikke brolagte) i en stor, sandig Slette. Handel med Korn, Qvæg (især Svin) og Tobak; Sæbesyderier og Fabriker. 3 store Markeder. 40000 J.

Groß Wardein har Viinavl og varme Bade. 16000 J.

Vasarhely (helg) en stor Flekke. Tobak- og Viinavl. 25000 J.

Szegedin ved Maros og Theis. Handel med Tobak Qvæg og Bomuld (ved Transit, fra Tyrkiet). 32000 J.

Temesvar ved Temes, en stærk Fæstning i en sumpig Egn. 13000 J.

I den nordvestlige Deel af denne Kreds ligger Haidukkernes District.

2. Kongeriget Slavonien

tilligemed Sirmien (det sydøstlige Hjørne), imellem Drau og Militærgrændsen.

Esek ved Drau, en befæstet Stad. 10000 J.

3. Kongeriget Kroatien

imellem Drau og Quarnerobugten.

Agram ikke langt fra Sau, Hovedstaden, Sædet for Banen eller Vicekongen af Kroatien og Slavonien. 18000 J.

Fiume (St. Veit am Pflaum,) en Frihavn ved Quarnerobugten, har betydelig Søhandel og endeel Fabriker (Reebbaner). 8000 J.

4. Kongeriget Dalmatien.

Zara paa en Landtunge ved det Adriatiske Hav, en befæstet Stad. Arsenal. 3 store Cisterner, som erstatte Mangelen paa andet Vand. 8000 J.

Spalatro. Mellempunct for Handelen imellem Venedig og Tyrkiet. Mærkelige Ruiner fra Oldtiden, især af Diocletians Palads. 8000 J.

Ragusa forhen Hovedstaden i en liden aristokratisk Republik. 7000 J.

Cattaro har den bedste Havn ved det Adriatiske Hav. 3000 J.

5. Storfyrstendømmet Siebenbürgen.

Det er 1100 □ M. stort med omtrent 2 Mill. J. Landet har sine egne Landstænder (omtrent samme Forfatning som Ungarn) og deles efter de tre Hovednationer, som beboe det, i a) Ungarernes, b) Szeklernes og c) Sachsernes Land (Szeklerne ere af ubekjendt Oprindelse, men tale Magyarisk; Sachserne ere en gammel Colonie af Tydske, som tale et fordærvet Tydsk).

a. **Klausenburg** ved Szamos, Hovedstaden i Siebenbürgen, har et academisk Lyceum og flere Undervisningsanstalter. Hestemarked. 20000 J.

Karlsburg med Citadel, ved Maros. 8000 J.

b. Maros-Vasarhely (helg) har megen Tobaksavl. 10000 J.

c. **Hermannstadt** den anden Hovedstad, Sædet for det Sachsiske "Universitet" (d. e. Landdagen). Adskillige Fabriker. 16000 J.

Kronstadt nær ved Aluta, har betydelig Handel og Fabriker. 30000 J.

6. Militærgrændsen.

Saaledes kaldes en smal, for det Meste moradsig Landstrækning (860 □ M. med 1 Mill. J.) langs med den Tyrkiske Grændse, fra det Adriatiske Hav omkring Siebenbürgen indtil Bukowina. Indbyggerne ere Slaver, Magyarer og Wlacher. Forfatningen er aldeles militær: Indb. besidde deres Landeiendomme som Lehn, give ingen Afgifter deraf, men ere fødte Soldater og maae bevogte Grændsen imod Tyrkernes hyppige Indfald: til den Ende staae langs med Grændsen Vagthuse, tildeels byggede paa Pæle. Dog ere Indb. ogsaa forpligtede til enhver anden Krigstjeneste. Militærgrændsen inddeles i a) den Kroatiske, b) den Slavoniske, c) den Banatiske eller Ungarske og d) den Siebenbürgske Militærgrændse.

b. **Semlin** ved Saus Udløb i Donau, ligeoverfor Belgrad, Middelpunct for Handelen imellem Østerrig og Tyrkiet. Quarantaine. 9000 J.

Peterwardein, Fæstning ved Donau. 4000 J. (Slag 1727.) Carlowitz ved Donau (Fred 1699). Salankemen (Slag 1691.)

7. Kongeriget Galizien og Lodomerien med Bukowina. *)

Landet (1550 □ M. med omtrent 4½ Mill.) er en bølgeformig Høislette (ved selve Karpatherne Bjergland), tildeels med

*) Galicien, Halitsch betyder "Saltland;" den nordlige Deel heed fordum Lodomerien. Bukowina betyder "Egeskov."

store Skove. Dniester, Sereth og Pruth udspringe her, ligeledes Bug, der løber til Weichselen (paa Vestgrændsen). Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie: Landet frembringer meget Salt. Indb. bestaaer af Polakker, Rusniaker, Moldauere, Tydske, Armeniere, Jøder o. Fl. Landet deles i 19 Kredse.

Lemberg, Hovedstaden, har et Universitet og flere Bibliotheker, og betydelig Handel: i Fastetiden samles den Galiziske Adel her, og dette er da Tidspunctet og Stedet for de vigtigste Pengeomsætninger for hele Landet. 55000 J. (18000 Jøder).

Brody nær ved den Russiske Grændse, driver en meget betydelig Speditionshandel imellem Rusland og Østerrig, især med Vox, Huder, Pelsværk, Heste, tørrede Frugter o. D. 20000 J., hvoraf 17000 ere Jøder.

Wieliczka (Uitsch) ikke langt fra Krakau, har det største Saltværk i Europa. Det aarlige Udbytte er omtrent 900000 Centner. 4000 J.

Bukowina er et (147 □ M. stort) District imellem Karpatherne og Dniester, afstaaet 1777 af Tyrkerne. Før var det en Deel af Moldau.

Kongeriget Danmark.

1. Danmark*) ligger imellem 53° 20′ og 57° 44′ N. Br. og imellem 25° 40′ og 32° 51′ V. L. Det omgives af Nordsøen, Skagerrak og Kattegattet, Østersøen og Tydskland, og udgjør omtrent 1016 □ M.

2. Danmark bestaaer deels af en stor Halvøe (Jylland, Schleswig, Holsteen og Lauenburg), deels af Øer (Sjelland, Fyen, Laaland, Falster, Møen, Bornholm og adskillige mindre Øer), og omgives saaledes paa alle Sider af Vand, at dets Kyster indtage en Længde af næsten 600 Mile. Disse Have ere:

a. **Nordsøen**, som i Danmark sædvanligen kaldes Vesterhavet (imellem Danmark og Skotland, Stræ-

*) Her og ved det Følgende regnes ikke Island og Øerne med, men de behandles særskilt. Ligeledes forekomme de Danske Besiddelser i de andre Verdensdele først ved disse.

det ved Calais og Shetlandsøerne samt Bergen, N. for hvilke vi kalde det Nordoceanet). Dette Hav har udenfor den Danske Halvøe sædvanligen en Dybde af 10 Favne: det har ofte anrettet Ødelæggelser paa Jyllands lave Kyster. Langs med disse findes (indtil 3 Mile ud i Havet) Grunde og Sandbanker (en Fortsættelse af Kysten), som gjøre Seiladsen vanskelig og farlig. Langs med Schleswig og Holsteen findes de samme Grunde endnu bredere: her fremrage af dem flere Øer, imellem og ved hvilke findes ret gode Ankerpladse. Grundene ere nogle Steder saa lave, at de i Ebbetiden blive tørre. Bunden bestaaer saaledes næsten allevegne af Sand, som hyppig forandrer sit Leie og tilstopper saavel Havnene som Aaernes og Fjordenes Mundinger. Vesterhavet fryser sjeldent til. Af de Fjorde, det danner, mærke vi 1) Nissumfjord, hvis ældre Munding (mod N.) saavelsom fire andre er tilstoppet af Sandet, og som nu forbindes med Havet ved Thorsminde. Den adskilles kun ved en smal og lav Sandstrimmel fra Havet; høiere er paa nogle Steder den, der skiller dette fra 2) Ringkjøbing Fjord, som strækker sig over 6 Mile imod N. Denne er meget lav og opfyldt af Grunde, saa at den næsten slet ikke befeiles; dens nuværende Munding er ved Nymindegab. Ved Mundingerne af Eideren og Elben danner Kysten ogsaa vide Aabninger.

b. Skagerrak (imellem det nordlige Jylland og det sydlige Norge), har i Midten en Dybde af 60 til 100 Favne (ved den høie Norske Kyst over 200 F., ved den flade Jydske kun 30 F.) I en Brede af 2 til 6 Mile er Stranden her opfyldt med Grunde, der tilsidst ende i Sandrevler af neppe 6 Fod Vand. Havne og gode Ankerpladse mangle derfor.

c. Kattegattet (imellem Jylland og Sverrig, Sjelland med Fyen og Skagerrak) er smalest imellem Skagen og Marstrand (9 Mile), bredest mellem Randers Fjord og Laholms Bugt (over 20 Mile): Dette Hav er paa mange Steder opfyldt med Grunde (ved begge Kysterne, ved Anholt o. fl. Steder). Den østlige Deel er den dybeste (indtil over 30 Favne), den vestlige lavest (3 til 7 Favne). Af de Fjorde og Bugter det danner, nævne vi: A. Paa Kysten af Halvøen: 1) Limfjorden, som dog nu egentligen ikke længere er en Fjord, da den smale Landstrimmel, som før adskilte den fra Vesterhavet, siden

3 Febr. 1825 er gjennembrudt af dette. Den forbindes saaledes nu med Nordsøen ved en seilbar Kanal, Agger Kanal, som neppe nogensinde mere vil blive tilstoppet. Vandet i Liimfjorden er brakt. Ved Indløbet fra Kattegattet er den omtrent ½ M. bred og bliver V. for Aalborg meget bredere, idet den danner Nibe Bredning, hvor Øerne Gjøl og Øeland ligge. Derpaa bliver den atter smalere, men udvider sig igjen til den store Løgstør Bredning, som selv er dyb, men i hvis Indløb der, paa Grundene ved Løgstør, kun findes 3 til 4 Fod Vand. Vest herfor ligger den store Ø Mors, og mod S. Fuur; S. O. for denne gaaer en Arm (Skivefjorden) ned til Skive og en Sidegreen henimod Viborg. Imedens disse to Sidegrene støde op til den østlige Side af Halvøen Salling, bliver paa den vestlige Side af samme Liimfjorden atter indkneben i Sallingsund (imellem Salling og Mors) og især i Ottesundet (imellem en fremspringende Landtunge og Halvøen Thyholm, en Deel af Thyland). Paa begge disse Puncter ere Færgesteder. Vestligere udvider den sig nu til Nissum Bredning, som imod S. sender en Bugt til Lemvig. Dybden i Liimfjorden er i Almindelighed størst paa de smale Steder, stundom indtil 18 Favne: paa andre Steder er den kun 2 til 3 Fod. Bredderne ere for det Meste lavt, sumpigt og fladt Land. Liimfjorden var før vigtig ved sit Sildefiskerie, men i de senere Aar er denne Fisk næsten aldeles forsvunden derfra. — 2) Mariager Fjord, omtrent 4½ M. lang, har kun i en Rende i Midten nogenlunde Dybde. 3) Randers Fjord, seilbar lige til Randers for temmelig store Skibe: de Største kunne dog kun komme 2 Mile op i Landet. Den er omtrent 4 Mile lang*). 4) Kaløe Viig, kaldes den Deel af Havet, som gaaer ind imellem Aarhuus og den ligeoverfor liggende Halvøe Mols. 5) Horsens Fjord, i hvilken ligge de to smaa Øer Hjarnøe og Alrøe. 6) Veile Fjord omtrent to M. lang. **B.** Paa Nordkysten af Fyen er Odense Fjord eller Stegestrand, som er fuld af Øer, ved en Kanal forbunden med Odense. **C.** Paa Kysten af Sjelland er 1) Isefjorden, hvis Munding er omtrent ½ M. bred, men grundet. Strax indenfor denne afsætter den til høire Side den smale Roeskildefjord;

*) Man kalder det "Fjorden" lige til Randers, fjords Vandet er ferskt endnu 2 Mile nedenfor Byen.

den venstre Arm beholder Navnet Isefjord, og afsætter mod S. V. de to mindre Fjorde Lammefjord og Holbeksfjord. 2) Paa Vestsiden er Kallundborgfjord, 2 M. lang; Indløbet er imellem de to fremspringende Puncter Refsnæs og Asnæs.

d. Kattegattet og Østersøen forbindes ved de tre Stræder: 1) Øresundet imellem det nordøstlige Sjelland og det sydlige Skaane. Det er bredest imellem Kjøbenhavn og Malmøe, 4 M., smalest imellem Kronborg og Helsingborg, omtrent ⅔ M. Dybden er forskjellig, fra 4 til 20 Favne. I Sundet ligge Øerne Hveen, Saltholm og Amager*). Imellem Amager og Sjelland løber Kalleboestrand, som danner Kjøbenhavns fortreffelige Havn og Rhed. I Sundet gaaer en stærk Strøm mod N. 2) Store Belt imellem Sjelland og Fyen, for det Meste 4 M. bredt, 10 til 20 Favne dybt. Deri ligge adskillige smaa Øer; det danner Korsøer og Skjelskøer Noer (o: Bugt), og den 1 M. lange Kjerteminde Bugt. 3) Lille Belt imellem Fyen og Halvøen. Det er paa det bredeste Sted 2 M., paa det smaleste kun $\frac{1}{12}$ M. bredt; Dybden er fra 8 til 28 Favne. Den sydlige Deel er opfyldt med Øer og Grunde, den nordlige smal og bugtet, hvorfor Seiladsen er temmelig vanskelig; ogsaa gaaer her en stærk Strøm. Det afsætter mod V. Kolding Fjord og Hadersleben Fjord (2 M. lang, men ei dyb).

e. Østersøen (omtrent 6500 □ M.), et rundt om af Land omgivet Hav. Dybden er i Midten, ved Gothland, 80 til 100 Favne, ved Bornholm 20 til 40, i den vestlige Deel kun 10 til 20. Vandet er mindre salt end det store Oceans. De mindre Dele af Østersøen ere følgende: 1) Kjøge Bugt paa Østsiden af Sjelland. 2) Præstøe Bugt S. for denne. 3) Ulfsund, Strædet imellem Møen og Sjelland. 4) Grønsund imellem Møen og Falster. 5) Guldborgsund imellem Falster og Laaland. 6) Bottøn Noer er en stor men meget grundet Fjord, som med en snever Munding gaaer ind paa den sydøstlige Side af Falster, og skilles fra Havet ved en smal Landstrimmel. Den ligner saaledes meget Fjordene paa Jyllands Vestkyst. Herfra og hen til Rødby

*) Imellem Amager og Saltholm er Løbet Drogden, hvis vestlige Deel hedder Kongedybet. Øst for Saltholm er Flinterenden.

paa Laaland strække sig farlige Grunde, som kaldes **Rødsund** og som mod V. hæve sig i en Række af smaa langstrakte Øer. 7) **Makskov Fjord** eller **Albue F.** paa Vestsiden af Laaland, fuld af Øer. 8) **Langelandsbelte** kaldes Vandet imellem Laaland og Langeland. 9) **Ærøe Dyb** kaldes det imellem Langeland og Ærøe. Havet imellem denne Ø og Fyen er fuldt af Øer og Grunde. 10) **Apenrade Fjord**, 11) **Alsensund**, Strædet imellem Als og det faste Land. 12) **Flensborg Fjord**, (seilbar lige til Staden). 13) **Slien** i den smale Fjord, som gaaer ind til Schleswig, over 5 M. lang. 14) **Ekernførde Fjord**. 15) **Kieler Fjord**. 16) **Femersund** imellem Holsteen og Femern. I det sydvestlige Hjørne danner Østersøen en Bugt ned til Travemünde.

3. Danmark (med Undtagelse af Bornholm) er en Deel af den Nordeuropæiske Slette: dets Overflade er bedækket af de yngre løse Jordlag, men kan efter sin naturlige Beskaffenhed inddeles i to Hoveddele, som charakteriseres, den Ene af Rullestenene, den Anden af Ahlen. Den Første indtager **alle Øerne**, med Undtagelse af Bornholm og det østlige Møen og nogle enkelte andre Puncter, **og den østlige Deel af Halvøen**, foruden enkelte Dele (Marskegnene) af Halvøens vestlige Deel. Massen af Jordbunden er her allevegne **Sand, Mergel og Leer**, og i samme forekomme indtil den største Dybde, man kjender, Brudstykker af Granit og andre haardere Steenarter: de Blødere mangle næsten ganske*). **Overfladen** er i denne Deel af Danmark **ujevn**: store Sletter findes vel, men i det Hele er dog Overfladen bakket og bølgeformig. Bakkerne ere for det Meste enkelte eller forenede i runde Partier, Kjeder af samme ere sjeldnere eller afbrydes snart. Dalene ere for det Meste runde og dybe. Ikkun paa Østsiden af Jylland, N. for Veile blive Dalene mere langstrakte. Strandkanten er jevn og flad, og, som vi allerede have seet, indskaaret af mange dybe Fjorde.

Derimod frembyder **den vestlige Deel af Jylland** og, Marskegnene undtagne, **af Schleswig og Holsteen** en betydelig Modsætning til den østlige Deel.

*) Rullestenene ere, med Undtagelse af Flinten, afrundede, aldrig skarpkantede, og forekomme paa nogle Steder i betydelig Størrelse (en paa Møns var 10 Al. lang og 9½ Al. bred).

Medens i denne i det Hele en frugtbar, bakket Overflade med mange af ferske Vande opfyldte Fordybninger herskede, bestaaer den vestlige Deel af store eensformige og kun lidet afbrudte Sletter, for det Meste Heder, enten ubegrændsede mod Horizonten eller mod V. indfattede af høie Sandbanker. Jordbunden er ufrugtbar, undtagen paa de faa Steder, hvor Leer og Mergellagene ligge høiere op mod Overfladen, end sædvanligen er Tilfældet. Rullestene forekomme ikke. Det øverste Lag er næsten allevegne Sand, enten sneehvidt eller sortfarvet af Løvningerne af Lyngen. Under denne Sand findes paa de fleste Steder Lag af en mørkfarvet, haard og jernholdig Masse, fra 2 til 12 Tommer tyk, som kaldes **Ahl**, hvilken hindrer Værten af alle Planter med dybere gaaende Rødder: først derpaa kommer man til Leer, Mergel og Rullestene. Denne Strækning indeholder aldrig Forsteninger, men derimod findes overalt i samme Trækul, og i Ahlen indeholdes et tørveagtigt Stof. Den findes paa enkelte Steder udenfor det vestlige Jylland, men er kun der herskende: den helder i Jylland imod Vest.

Imedens saaledes den hele Overflade af Landet er bedækket af disse Lag af løse Jordarter, fremtræder paa nogle faa Steder, meest i Klinter og Banker, faste Klipper til Overfladen, saasom **Granit** og **Sandsteen** (begge paa Bornholm), **Kalk** og **Kridt** (paa Sjelland ved Farøe, Stevns Klint; Saltholm og Møens Klint; i Jylland paa nogle Steder, ved den nordvestlige Kyst, ved Løgstøer, Daugbjerg og Mønsted, Mariagerfjord; ved Schleswig; ved Segeberg*). Desuden findes hist og her Kalkjord som temmelig mægtige Lag i det opfyldte Land.

Efter denne almindelige Oversigt betragte vi nærmere Overfladens Beskaffenhed i de enkelte Dele af Landet. **Sjelland** er i det Hele høiest i Midten, noget imod Syd, men de høieste Bakker findes imod N. V. (Værehøi 380 F.) Ganske flade Egne ere Dele af Vestkysten og især Sletten imellem Kjøbenhavn, Roeskilde og Kjøge. Den nordlige Deel af Øen er mere sandet (ved Arreføe er Flyvesand) end den sydlige, hvor kun imod V. Sandet er mere herskende. Kalk fremtræder ved Farøe (mod S. O.), og paa den østlige Side Kridt i Stevns Klint, som er omtrent 1½ M. lang, og indtil 120 F. høi. Klintens Overflade er en ensformig og skovløs, men ikke ufrugt-

*) Kalkbjerget der hæver sig steilt i Veiret, omtrent 100 F. over det omliggende Land. Gipsen findes der indtil 300 F. Dybde, men det er mærkeligt, at man selv i dybe Brønde ganske tæt ved Bjerget ikke har fundet den, saa at den synes at findes lodret over og under Jordskorpen.

bar Slette. Massen bestaaer af regelmæssige afverlende Lag af Kridt og Flint, imellem hvilke ikke findes indesluttet nogen anden fremmed Masse. Amager er en flad og lav Slette. Den Saltholm, hvor der brydes Kalksteen, er ligeledes meget lav. Møen er i det Hele jevnt og lavt Land, men den sydvestlige Deel er noget høiere, og den østlige Kyst indtages af den høie Møens Klint, som er omtrent 1½ M. lang, og indtil 457 F. høi (Sommerspiret er det høieste Punct). Klintens Overflade er en bestandig Afverling af høie Bakker og dybe Dale, og er bevoxet med Skov: det er denne Modsætning mellem de skinnende hvide, lodrette Kridtvægge og de grønne Bøge paa Toppen og paa Affaldene, der bidrager til at gjøre dette til et af de yndigste Steder i Danmark. Klintens Masse er fiin, hvid Kridt, i hvilken ligge baade Flintlag (men ikke regelmæssige, som i Stevnsklint) og Leer, Sand, ja endog Rullestene. Laaland og Falster ere lave og bestaae af feed Leerbund. Især gjelder dette om Laaland, hvor der næsten slet ingen Bakker findes. Falster er lidt høiere mod V. og mod N. Langeland er mere sandig i sin nordlige Deel og mere leret i den sydlige; ellers er denne Ø temmelig høi. Fyen har paa adskillige Steder i den sydlige Deel sandigt Land, men bestaaer ellers meest af frugtbar leeragtig Jordbund. Det er høiest mod S., omtrent N. for Svendborg indtil henimod Faaborg: disse Bakker kaldes undertiden de Fyenske Alper. I den nordlige Deel er Landet langt mere fladt. Ærøe er temmelig høit Land, især mod N. V.; ligeledes Taasinge.

Jylland (Nørrejylland) kunne vi inddele i to Dele: 1) Landet N. for Liimfjorden er for det Meste*) fladt Land, og benyttes mere til Kvæg- og Hesteavl end til Agerdyrkning. Moser, Heder og især Flyvesand indtage en stor Deel af Landet: Dog findes igjen paa andre Steder en leerblandet og frugtbar Bund, navnligen langs med Liimfjorden. Halvøen op til Skagen og hele Vestkysten bestaaer næsten ene af Flyvesand. Langs med denne Kyst fremtræder dette i høie Bakker, de saakaldte Klitter, som Havet har dannet; indenfor dem findes i Thyland en stor Mængde Indsøer. 2) Landet S. for Liimfjorden. Dette bestaaer a) i Midten af en høi, for det Meste skovløs, men lyngbegroet Landryg, hvis Bund er Sand og Steen med Ahl. Den danner derfor ufrugtbare og golde Heder, hvis Udseende og Beskaffenhed dog ikke allevegne er ganske den samme. Den gaaer under forskjellige Navne**) fra Liimfjorden indtil ind i Tydskland (Lüneburger Hede), og deler Jylland i den østlige og vestlige Deel. b) Den østlige Deel er høitliggende, frembyder en smuk Afverling af Bakker og Dale, Skove, Indsøer og Aaer, og, skjøndt ogsaa her enkelte Hedestrækninger og selv paa nogle

*) Mod S. O., mellem Sæby og Aalborg findes en Række Banker, som kaldes den Jydske Aas: mod N. V. er Hanstholmen (171 F.), og omtrent i Midten gaaer lige til Skagen en lav Fortsættelse af den store Jydske Landryg S. for Liimfjorden.

**) Alheden kaldes specielt en øde Egn S. V. for Viborg: ofte bruges det om den hele Hedestrækning.

Steder Flyvesand findes, bestaaer det Meste dog af en frugtbar med Sand blandet Leerbund (Geest). c) Den vestlige Deel bestaaer i det Hele af flade, skovløse Sandsletter med for det Meste ufrugtbar Jordbund; Enge og Moser findes især ved Aaerne. Langs med Vesterhavet er Flyvesand, som paa de fleste Steder danner høie Klitter. — Den høieste Deel af Jylland er altsaa Landryggen i Midten, paa hvis østlige Side (tæt ved Gudenaa) er det høieste Punct i Jylland, Himmelbjerget (510 F.); temmelig bakkede Egne ere desuden N. for Kolding, Halvøen N. for Kalø Vig, Egnen ved Hobro. — Schleswig og Holsteen have i den østlige og midterste Deel omtrent samme Beskaffenhed som Jylland, dog er hiin endnu frugtbarere end i dette, og denne i det Hele lavere og mindre øde. Den høieste Egn i Holsteen er omkring Bornhøft. I den vestlige Deel, som ogsaa ligner Jyllands, findes paa Kysten i Schleswig endnu noget Flyvesand; men det Meste af Schleswigs og Holsteens Vestkyst er lavt, feedt og overordentlig frugtbart Marskland. Marsken strækker sig uafbrudt fra Wedel ved Elben til henimod Høyer og indtager omtrent 65 □ M.: dens Længde er nogle og tyve Mile, dens Brede er forskjellig. Den fede og feige Leer (Kleg), som udgjør Bunden i Marsken, har ikke allevegne ligestor Dybde (almindeligen 3 F.); under denne er Sand eller Mosejord, stundom en haard Masse, der ligner Ahlen). Da Landet er saa lavt, maa det gjennemskjæres ved en Mængde store Grøfter, og Marken forhøies ved den opkastede Jord; desuden har man maattet inddige endogsaa Bredderne af de mange Aaer og Bække, som løbe igjennem det; men især maa Kysten beskyttes ved høie Diger, opførte af Jord og Lyngknipper, og paa den Side, der vender mod Havet, indtil den halve Høide belagte med store Stene. Ved saadanne Diger har man efterhaanden vundet mere og mere Land fra Havet*): de ældre Diger tjene nu til Kjøreveie (om Vinteren idetmindste ere de andre Veie næsten altid ufremkommelige). Paa bredere Steder af dem, eller paa isolerede Forhøininger, dannede af Menneskehaand, ligge tildeels Indbyggernes Huse. Marsken er stedse udsat for Fare fra Havet, og Digernes Vedligeholdelse fordrer store Bekostninger og Anstrængelser. Men disse Farer og det store Arbeide opveies ved Jordens overordentlige Frugtbarhed: Sæden giver en Afgrøde, som man andensteds i Danmark ikke kjender Exempel paa, Husdyrene ere større og kraftigere end der, og selv om Menneskene gjelder det Samme.

Gerne V. Schleswig og Holsteen ere alle lave og flade, og bestaae deels af Marskland (den største Deel), deels af Sand. Af Herne N. for Hertugdømmerne er Fehmern lav og flad; den ligner Marsken meget og er kun i Midten lidt høiere. Als er temmelig bakket.

Af ganske forskjellig Beskaffenhed fra det øvrige Danmarks er Bornholm, som overalt er høitliggende og hvor den faste

*) Et inddiget Stykke Land kaldes en Koog: et uinddiget Stykke Land, hvad enten det er Ø, eller saakaldt Forland, der ligger nærmest udenfor Diget, kaldes en Hallig.

Klippe for det Meste træder frem til Overfladen, saa at Rullesteensdannelsen her kun har et indskrænket Terrain. I den nordlige, midterste og østlige Deel (omtrent indtil Aakirkeby og Nexøe) bestaaer Bunden af Granit: denne Egn danner et (omtrent 250 F. høit) Plateau („Høilyngen"), som paa mange Steder er gjennemskaaret af Dale med lodrette Klippevægge, og over hvilket hæve sig nogle Puncter indtil 500 F. (Nytterknegten, det høieste Punct paa Øen, er i det sydvestlige Hjørne af denne Deel). I Bunden af Dalene frugtbar Muldjord med frodig Plantevæxt: selve Høisletten er begroet med Lyng; Bøgen trives ikke der. Kysterne ere her høie, og Havet dybt lige til Landet. I den sydlige Deel bestaaer Massen af Sandsteen, som kun paa et Par Steder afbrydes af Leerskifer: denne Deel af Øen har et mere ensformigt Udseende og mindre frugtbar Jordbund end Granitterrainet. I det sydvestlige Hjørne af Øen findes noget Kridt, og paa en smal Strækning langs med Vestkysten er en sandig Slette med enkelte Sandklitter, under hvilken foruden Kalk og Leerlag findes en stor Mængde Steenkul.

Klimaet*) i Danmark er Kystklima; om Foraaret herfter sædvanligen Fugtighed, Kulde og Blæst: Sommerens Varme er ikke ubetydelig (man har havt $27\frac{1}{2}^{0}$ i Kjøbenhavn), men Nætterne ere ofte kjølige. Efteraaret bringer megen Blæst og Regn, og sædvanligen herfter denne ogsaa i en stor Deel af Vinteren, der for det meste er vandkold og ubestandig. I det Hele er Luften saaledes fugtig, og Taage er hyppig; især gjelder dette om den vestlige Deel af Halvøen, hvor den fugtige og kolde Søluft hindrer Trævæxten, og gjør Klimaet usundt for den, der ikke har vænnet sig dertil. De vestlige Vinde ere overveiende: deres Indflydelse er kjendelig f. Ex. paa Skovene endog i Midten af Halvøen.

4. **Floder og Indsøer.** Paa Øerne findes intet rindende Vand, som kan fortjene Navn af en Flod, og paa Halvøen er det i det Høieste kun et Par. Øerne, især Sjelland, indeholde forholdsviis flere Indsøer og færre rindende Vande end Halvøen, især den vestlige Deel af Jylland.

Sjelland.

I Sjelland, hvor de fleste Aaer løbe igjennem lave Enge og imellem sumpede Bredder, er Suusaa eller

	N.Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.	Høieste Temp. (i 52 Aar.)	Laveste T. (i 52 Aar.)	Regnmængde.
*) Kjøbenhavn	55½	6½	—½	14	27	—18	20 Tom.

Næsbyaa den største: den udspringer S. V. for Farøe, løber først mod N. V. og optager adskillige mindre Aaer fra Midten af Sjelland, løber derpaa mod S. O. igjennem to smaa Indsøer og forbi Staden Næstved, nedenfor hvilken den ved Karrebeksminde falder i Østersøen. Dens nederste Løb er gjort seilbart for Pramme: dens Længde er 11 M. — Af Indsøerne mærke vi følgende: a) Arresøe, den største, $\frac{3}{4}$ □ M. stor. Den har Sandbund, smudsig guult Vand og faa Fisk, da den har overmaade lavt Vand og om Vinteren let fryser til. b) Esromsøe, $\frac{1}{3}$ □ M., omtrent 30 F. dyb. c) Furesøe, dyb og fiskerig og med høie Bredder, $\frac{1}{4}$ □ M. stor. d) Tiissøe, næsten $\frac{1}{2}$ □ M. stor, meget fiskerig. — I Midten af Øen findes en Deel smaa Indsøer, som alle sende deres Vand til Suusaaen.

Laaland og Falster.

Laaland og Falster have ingen betydelige Aaer, og af Indsøer er kun Maribosøen (meget fiskerig) at mærke.

Fyen.

Fyen har ingen store Indsøer: den største Aa er Odenseaa, som udspringer noget N. for Svendborg, er temmelig bred, men ikke dyb, hvorfor kun Baade og Pramme kunne beseile den, og falder nedenfor Odense i Odensefjord. Dens Længde er 8 Mile.

Jylland.

Med Hensyn til de rindende Vande kunne vi især mærke den store Landryg i Midten, de høie Egne ved Hobro og paa Halvøen Øst for en Linie fra Kaløe Viig til Mundingen af Randersfjord. Som et almindeligt Træk kan bemærkes om Halvøens (ogsaa Hertugdømmernes) Floder, at i det Hele de Floder, der løbe mod Øst, have et kortere Løb, men en større og mere bestandig Vandmængde; de der løbe mod V. have et længere Løb, men om Sommeren sædvanligen en ringe Vandmængde, medens de efter en vedholdende stærk Regn ofte opsvulme til en anseelig Størrelse, samt at de, der falde umiddelbart i Vesterhavet, føle en stærk Indvirkning af Ebbe og Flod. Fra Hovedlandryggen løber mod Ø:

1. Gudenaa, Jyllands største Flod. Den udspringer af tre Kilder (ved Landsbyen Hveisel, N. V. for

Veile), løber under Navn af Stougaardsaa mod N., optager Udløbet af den store Mosø-Søe, i hvilken ogsaa den dybe Skanderborgsøes Vand udgyder sig, løber derpaa igjennem Gudensøe, Juulsøe, Borresøe, Brassøe, forbi Silkeborg ind i Langsøe. Paa dette Stykke kaldes den ofte Silkeborgaa. Fra Langsøe flyder den imod N. O. under Navn af Gudenaa, med en Dybde af 3 til 4 Fod, og falder nedenfor Randers i Randersfjord. Dens Længde er omtrent 25 Mile: de nederste 11 Mile, fra Silkeborg af, ere gjorte seilbare for store Pramme, og ad denne Vei transporteres en stor Mængde Brænde og Tørv fra det Indre. — Blandt de mange Aaer, den optager, mærke vi blot den seilbare Nøraa (Nørre Mølleaa), der kommer fra Haldsøe ved Viborg, og tæt ovenfor Randers falder i Gudenaa. Bredderne af begge Aaer ere for det Meste brede, flade Enge, paa nogle Steder Moser.

Mod V. løbe:

2. Kongeaa eller Skodborgaa udspringer S. V. for Kolding, danner paa en Strækning Grændsen imellem Jylland og Schleswig og løber ud i Vesterhavet. Den er lavvandet og i Mundingen tilstoppet af Sand.

3. Vardeaa udspringer paa Randbølhede under Navn af Grinstedaa, er meget bred, men formedelst Sandbanker af meget forskjellig Dybde (fra 20 til 3 F., i Mundingen ofte kun 2 Fod), og falder efter 9 Miles Løb i Bugten ved Hjerting.

4. Lønborgaa, siden Skjernaa, udspringer nær ved Gudenaas Kilde og løber med betydelig Brede, men ringe Dybde, ud i Ringkjøbingfjord.

5. Holstebroaa eller Storaa udspringer paa Ahlheden (ved Christianshede, V. for Skanderborg), er temmelig bred, men lav, og omgiven af Enge. Den falder i Nissumfjord; Mundingen er forsandet. Længden er omtrent 11 Mile.

6. Karupaa eller Skiveaa har sin Kilde nær ved Holstebroaaens, løber mod N., optager Vandet af Flyndersøe og falder i Liimfjorden. 9 Mile lang.

Fra den bakkede Egn ved Hobro komme:

7. Skaldsaa, som udspringer S. O. for Hobro, løber mod V. og falder i den sydøstlige Arm af Liimfjorden. Den er paa en Strækning af 6 Mile gjort seilbar for Pramme og er temmelig vandrig.

I Halvøen N. O. for Kaløeviig løber

8. Greenaa, som kommer fra Moser, løber igjennem den store Indsøe Kolindsund og forbi Byen Greenaa ud i Kattegattet. Dens Længde er 5 Mile: Bredderne ere sumpede, den er ikke seilbar, men var det fordum indtil Byen Greenaa.

N. for Liimfjorden er ingen Flod, som fortjener at nævnes.

Af Indsøerne ere foruden de allerede nævnede at mærke: Viborgsøe, som i Midten er deelt ved en Dæmning og Bro, hvorover Veien gaaer. Den er temmelig dyb; Fiilsøe S. for Ringkjøbing Fjord, omtrent ½ □ M. stor, meget fiskeriig.

Schleswig.

De rindende Vande ere ikke betydelige. Om Skodborgaaen er allerede talt: S. for den løber Nibsaa eller Ribeaa, der dannes af to smaa Aaer. Den er meget bred, men ikke dyb, og Mundingen er tilstoppet af Sand. Die Treene udspringer i Angeln og løber mod S. V. forbi Friederichsstadt ud i Eyderen. Den kan paa en Strækning af 8 Mile befeiles med Baade. Paa Grændsen løber Eideren. — Af Indsøerne er ingen betydelig.

Holsteen og Lauenburg.

Landryggen, som gjør Vandskjellet, gaaer i Holsteen endnu længere fra Vestkysten: den gaaer over Segeberger Heide forbi Bornhöft imellem Kielerbugt og Westensee. De vigtigste Floder ere:

1. **Eideren** udspringer ikke langt (V.) fra Preetz, løber igjennem Westensøe og den lille Flemhudersøe (som forsyner den Schleswig-Holsteenske Kanal med Vand). Herfra indtil Rendsburg er Eideren uddannet til en Fortsættelse af Kanalen, og dens gamle Løb derfor gjort noget mere lige. Fra Rendsburg løber den i mange Krumninger og Bugter til Friederichsstadt og Tønningen, nedenfor hvilken By den falder i Vesterhavet. Længden er (formedelst de utallige Krumninger) over 26 Mile.

2. Stör udspringer ikke langtfra Bornhöft, og løber forbi Neumünster, Kellinghusen og Itzehoe ud i Elben.

Dens nederste Løb er igjennem Marskegne, hvorfor den noget ovenfor Itzehoe begynder at indfattes af store Diger. Længden er over 10 Mile; den er lige til Itzehoe seilbar for Søskibe.

3. Alster kommer fra den store Landryg, løber mod S. og udvider sig til et Bassin, den store Alster, som strækker sig ind i Hamburg og da kaldes die Binnenalster; igjennem dette løber Alster ud i Elben. Den er overalt seilbar for Baade.

4. Bille løber først fra N. O. til S. V. paa Grændsen af Holsteen og Lauenburg, indtil den ved Bergedorf (hvorfra en Kanal fører Noget af dens Vand mod S. til Elben) dreier mod N. V. og løber ud i Elben gjennem Hamburgs District.

5. **Elben** (see Tydskland) løber paa Grændsen. Dens Bredder ere fra Wedel af indfattede med Diger: Seiladsen er formedelst de tildeels bevægelige Sandbanker vanskelig, hvorfor der paa flere Steder ere Lodser. Den er forresten seilbar for de største Skibe.

6. Steckenitz kaldes nu en omtrent 8 Mile lang Vandforbindelse (anlagt af Lübeck 1398) imellem Elben og Trave. Egentligen betegnede Steckenitz en liden Flod, som udspringer i Hert. Lauenburg (fra Søen Gudow) og forbi Møllen løber mod N. til Trave: to andre smaa Floder løbe ved Byen Lauenburg ud i Elben, og disse Vande ere ved Kunst forbundne og ved Sluser og andre Arbeider benyttede til en (endnu dog temmelig ufuldkommen) Vandforbindelse.

7. Trave udspringer S. for Eutin og løber mod S., dreier siden mod V. og løber forbi Lübeck ud i Østersøen ved Travemünde, 4 M. fra Lübeck. Dens Længde er 14 M. Den største Deel af den er seilbar. Den optager den lille Flod Wackenitz fra Ratzeburgersøe.

8. Schwentine kaldes Udløbet af Ploenersøe (og flere Søer) til Kielerbugten.

Af Indsøer ere allerede de anførte, som fortjene at bemærkes.

Kanaler ere paa nogle Steder anlagte. I Sjelland er Esrom-Kanal (5 F. dyb), som sætter Esromsøe i Forbindelse med Kattegattet; Næsbyholm-Kanal (4 F. dyb), egentligen blot en Udvidelse og Fordybning af Næsbyaas Løb. — Frederiksværk-Kanal er anlagt for at føre Arresøes Vand til

Isefjorden, da det før ofte gjorde Skade. Den driver nu Fabrikanlægene paa Frederiksværk. — I Fyen er Odense-Kanal, som gaaer fra Odense By til Fjorden og er 10 F. dyb. Dens nederste Deel danner Odenseaa. — I Jylland ere ingen egentlige Kanaler, men adskillige Aaer ere ved Opmuddring gjorte bequemmere for Pramfarten. Vigtigst er i denne Henseende den saakaldte Silkeborg-Kanal, et Stykke af Gudenaa nærved Silkeborg. — I Hertugdømmerne er den Schlesvig-Holsteenske Kanal (ogsaa kaldet Kielerkanalen), som gaaer fra Østersøen ind i Eideren og til Rendsburg, 5¾ M. lang. Dens Dybde er 10 F., og den er seilbar for Søskibe: de trækkes af 2 Heste, og kunne tilbagelægge 1 M. i Timen. Men fra Rendsborg af ere ingen Trækveie, Skibenes Befordring er afhængig af Vinden og af Ebbe og Flod, og kan derfor stundom vare adskillige Uger.

5. **Producter.** Metaller har Danmark ikke, men adskillige andre Mineralier: Kalk (paa Saltholm, ved Farøe i Sjelland, ved Daugbjerg og Mønsted i Viborg Stift, Gudumlund i Aalborg Stift), Kridt (især fra Møens Klint, ogsaa fra Stevns Klint og Egnen ved Løgstøer). Mergel findes i den største Deel af Landet. Tørv findes overalt, og i den midterste og vestlige Deel af Jylland er det næsten det eneste Brændsel, ligesom det allevegne benyttes meget dertil. Sandstene og Møllestene faaes fra Bornholm. — Korn er Landets Hovedproduct. Rug bruges til Brød, Byg til Øl og til Gryn, Havre til Hestefoder. Hvede dyrkes kun i de Egne, der have en federe Jordbund, ligeledes Erter (især i Laaland); Boghvede i Jylland og Fyen. Raps dyrkes nu næsten overalt, hvor Jorden tillader det. Haugedyrkningen er bedst i Fyen og tildeels Hertugdømmerne, især paa Als; i det Meste af Sjelland og Jylland er den hos Almuen meget tilbage. Af Hør avles ikke Meget: Tobak ved Fredericia, Humle i Fyen og Holsteen, paa andre Steder ikke i betydelig Quantitet. Kartofler blive mere og mere almindelige. Krap dyrkes ved Kjøbenhavn og paa et Par Steder i Jylland. Skovene bestaae næsten alene af Løvtræer, og fornemmeligen af Bøg, som danner næsten alle store Skove i Danmark, derefter af Eeg, Birk (i det indre Jylland især), Alm, Ask, Ell, hvilken gjerne opfylder de lavere og fidere Dele af Skovene. Skovene af Naaletræer ere alle Plantager fra den senere Tid.*) Sko-

*) Sjelland har sine største Skove i den nordøstlige Deel og i Midten, N. for Ringsted og omkring Sorøe. Mindst skovrig er Odsherred eller Halvøen V. for Isefjord, Vestkysten og Sletten mellem Kjøbenhavn og Kjøge. Fyen har ikke saameget store sammenhængende Skove, som

vene i Danmark ere i Øvrigt kun en Skygge af det, de tidligere have været: rimeligviis har en Deel af Jyllands Heder tidligere været bedækket af Skov. — Heste og Qvæg ere to Hovedproducter i Danmark, og for Jylland ere de næsten endnu vigtigere end Kornet. De fleste og bedste Heste komme fra Sallingland, Thyland, Vendsyssel, og i det Hele den nordlige Deel af Jylland, fra Als og Marsken: det bedste Hornqvæg fra Marsken, og i det Hele kommer fra Halvøen langt Mere end fra Øerne. Faareavlen er ikke ubetydelig, og paa nogle Steder haves store Schæferier. Forresten findes almindelige Europæiske Huusdyr. Af vilde Dyr findes især Harer, Hjorte og Raadyr: Ulve findes ikke mere. En stor Mængde Fuglevildt, især i Jylland. Fiskerierne kunde blive af endnu langt større Vigtighed end de ere: Hovedarterne ere Sild og Torsk. Østers findes paa Vestsiden af Schleswig og paa Nordøstsiden af Jylland.

6. **Indbyggernes** Antal er 2,130000, alle af Germanisk Herkomst. Der tales **Dansk** (omtrent i det Halve af Schleswig er dette endnu Almuens Sprog), **Tydsk, Frisisk** (paa Øerne i Nordsøen). Den herskende **Religion** er den **Lutherske**; de fleste andre christne Secter saavelsom Jøderne (6000) have fri Religionsøvelse. I Henseende til Oplysning staae de Danske ikke tilbage for Europas meest civiliserede Nationer: især er Almuens Underviisning særdeles god, og for Skolevæsenet er gjort Meget.

7. **Agerdyrkning** og **Qvægavl** ere de to Hovednæringsveie, desuden **Handel** og **Skibsfart**: de to sidste ere i nyere Tider aftagne meget, medens de to første ere gaaede fremad. I den hele nordlige Deel af Jylland er det næsten blot Havet, der sysselsætter og ernærer Indbyggerne paa Kysterne: om Vestkysten gjelder det endnu længere mod Syd. Industrien er meget tilbage i Danmark: Fabrikerne ere faa og i Sammenligning med andre Landes ubetydelige. Agerdyrkning, Haandværker, Brændeviinsbrænderie ere, ved Siden af nogen Handel, næsten de eneste Næringsveie for Indbyggerne af Kjøbstæderne. Danmark **udfører**: Korn, Qvæg, Heste, Fedevare, Huder, Kjød o. M.; det indfører Viin, Sydfrugter, Colonialvare, Hør, Fabrikvare, raae Metaller, Steenkul, Tømmer o. M.

8. **Statsforfatningen** er **monarkisk** og **uindskrænket**, arvelig i begge Linier. **Provindsialstænder** i to Afdelinger ere indførte siden 1831. For Aaret 1835 angaves **Statsindtægterne** til 13,700,000 Rbdlr., **Udgifterne** til 14,000,000 Rbdlr., **Statsgjelden** til 130 Mill. Rbdlr. **Landmagten** er omtrent 30,000 Md., Sømagten bestaaer af 7 Linieskibe og 8 Fregatter foruden de mindre Skibe.

9. I administrativ Henseende inddeles Danmark i **7 Stifter**,*) nemlig **Sjellands, Fyens, Laalands og Falsters, Aalborg, Viborg, Aarhuus og Ribe Stift**, og de 3 **Hertugdømmer Schleswig, Holsteen og Lauenburg**, hvilke i Henseende til Bestyrelsen o. s. v. ere adskilte fra det egentlige Danmark. **Holsteen og Lauenburg** høre desuden **med til det Tydske Forbunds Lande** (see S. 98) og den Danske Konge er, som Hertug her, et af Forbundets Medlemmer.

mange smaa Skovpartier. De største findes N. for Svendborg og V. for Odense. Laaland har megen Skov, og deri megen Eeg; Falster er ogsaa skovrig. Halvøen har paa hele Vestsiden slet ingen Skov, og i Midten kun meget liden; Østsiden derimod har endnu store Levninger af sine fordums vidtløftige Skove. Bøgen udgjør den største Deel af Jyllands Skove; Egen er sjeldnere, derimod Birken hyppigere, end paa Øerne, især i Midten af Jylland. Nogle af de skovrigeste Egne findes ved Rold S. for Aalborg, ved Grevsk. Frisenborg, ved Silkeborg; hele Egnen Syd for Horsens har megen Bøgeskov. N. for Liimfjorden findes selv paa Østsiden kun ubetydelige Skove. I Schleswig ligge ligeledes alle Skovene paa Østsiden, og de bedste imod N.: de bestaae af Eeg og Bøg. Angeln har en Mængde adspredte mindre Skove: Als er skovrig, især paa Østsiden. Holsteen er i Midten ikke fuldt saa nogen som de andre Dele af Halvøen, forresten af samme Beskaffenhed. I Lauenburg er langs med Ille den store, men meget forhuggede Sachsenwald.

I. Sjellands Stift.

Det indbefatter Øerne **A. Sjelland** (127 □ M. med omtrent 400,000 S.), **B. Amager, C. Møen, D. Bornholm, E. Samsøe** og **F. nogle mindre Øer.**

A. Sjelland.

Kjøbenhavn, Hovedstaden og Kongens Residents, ligger ved Øresund og paa begge Sider af Kallebostrand; den Deel, som ligger paa Amager og er den uanseligste Deel af Staden, kaldes **Christianshavn.** Den er en smuk og regelmæssig Stad, med for det Meste

*) For hvert er en Stiftsøvrighed, d. e. en Stiftamtmand og Biskop.

lige og brede Gader og smukke offentlige Pladse*). Fortræffelig Havn; Børs; Nationalbank. Kjøbenhavn er vel endnu Danmarks vigtigste Handelstad, men dens Handel er langtfra ikke det den har været. Endeel Fabriker findes, skjøndt ingen af stor Betydenhed. Dampskibsfart til Kiel, Lübeck, Stettin og Christiania. Kjøbenhavn er befæstet, paa Landsiden ved Volde og Grave, paa Søesiden ved Batterier: Castellet **Frederikshavn** staaer i umiddelbar Forbindelse med Staden. Den har en **Krigshavn** og er Stationen for Flaaden (Gammel- og Nyholm); Dokke paa Christianshavn. Kjøbenhavn har et **Universitet** og er Sædet for Landets vigtigste videnskabelige Anstalter: polytechnisk Anstalt, militær Høiskole, Cadetacademier; tre store **Biblioteker**, nemlig det Kongelige (næsten 500,000 Bd.), Universitetets og det Classenske. **Kunstacademie**; kostbar Maleriesamling (paa Christiansborg Slot). Store Hospitaler og mange milde Stiftelser. Af de offentlige **Bygninger** mærke vi det store og prægtige Christiansborg Slot, afbrændt 1794, men nu for en stor Deel restaureret; Rosenborg Slot, en Gothisk Bygning, hvor Rigsklenodierne gjemmes; Slottene paa Pladsen Amalienborg, hvor den Kongelige Familie boer; Charlottenborg Slot er overladt Kunstacademiet. 21 Kirker. Staden har 4 Porte, udenfor hvilke ligge 4 Forstæder, de saakaldte "Broer". 120,000 J. (Beleiring 1523. 1535. 1658. 1807. Slag 1801. Fred 1660.)

¼ M. fra Staden er Lystslottet **Frederiksberg**, hvor Kongen opholder sig om Sommeren.

Lyngby, en Flekke, tæt ved hvilken er Lystslottet Sorgenfri, og ikke langt derfra den skjønne Skov Dyrehaven med Jagtslottet Eremitagen.

Hirschholm, en liden By; Slottet, som Christian VI. her byggede, er nedrevet. Ikke langt herfra er Usserød, en kongelig Klædefabrik. Vedbek er et Fiskerleie, hvor Englænderne landede 1807.

Helsingøer ved Øresund. Sundtold; Overfart til Helsingborg. Latinsk Skole. 7200 J. Tæt ved Byen er Lystslottet **Marienlyst** og Fæstningen **Kronborg**;

*) Kjøbenhavn var i det 11 Aarhundrede en Flekke, som hørte under Roeskilde Bispestoel. Absalon byggede først et befæstet Slot (Axelhuus) her. Staden blev Residentsstad 1443. Den har ikke altid havt den Udstrækning, som den nu har. Den har lidt meget ved Ildebrand 1728 (1600 Huse brændte), 1795 (900 H. brændte), 1807 (300 H. ødelagte).

ikke ganske paa samme Sted laae den gamle Fæstning **Flynderborg**. Noget fra Helsingøer er Geværfabriken **Hammermøllen** (Hellebek).

Hillerød, sædvanligen kaldet Frederiksborg, i en meget skjøn Egn. Latinsk Skole. Stutterie. 1700 J. Ved Byen ligger Slottet Frederiksborg.

Ikke langt herfra tæt ved Esrom Søe er Fredensborg Slot og Flekken Slangerup, som indtil 1809 var en Kjøbstad. N. for Esrom Søe laae det gamle bekjendte Slot Søeborg: en Landsby fører endnu Navn af dette. Paa den Halvøe, som adskiller Roeskildefjord fra Isefjord, ligger Lystslottet Jægerspris, i hvis Hauge ere Mindesmærker for fortjente Mænd og Qvinder.

Frederiksværk, imellem Isefjorden og Arresøe, en kongelig Fabrikanstalt, som leverer Kanoner, Krudt, Vaaben, alleslags Jern- og Metalvare. Omtrent 900 Mennesker høre til den hele Anstalt.

Frederikssund, en liden By ved Roeskildefjord. 400 J.

Roeskilde, tæt ved Isefjord, en gammel og i Danmarks Historie berømt Stad, fordum Residentsstaden og langt betydeligere end nu. **Domkirke**, hvor de kongelige Familiers Begravelser ere. Latinsk Skole. **Sædet for Oestifternes Provindsialstænder.** 2300 J. (Fred 1658).

S. V. for Roeskilde, nær ved det nuværende Grevskab Lethraborg, laae det gamle Leire, de Danske (Sjellandske) Kongers ældste Residents. En Landsby fører endnu dette Navn. Tæt ved Roeskilde er Herregaarden Bidstrupgaard, nu et Hospital for Aflsindige.

Holbek ved Holbeksfjord. Kornhandel. 1900. J.

Nykjøbing i Odsherred, ligger tæt ved Fjorden. 950 J.

N. O. for Byen, ved Indløbet af Fjorden, ligger Rørvig, indtil for kort Tid siden Toldsted for Kjøbstæderne ved Isefjorden. Det bestaaer iøvrigt kun af et Par Huse.

Kallundborg ved den efter Byen benævnede Bugt. Overfart til Aarhuus (Dampskib). Korn- og Uldhandel. Kirke med 5 Taarne bygget af Esbern Snare. 2100. J.

Paa Kallundborg Slot, som 1658 blev ødelagt af de Svenske, sad Kong Christian II. fangen fra 1549 til 1559.

Korsøer ved det store Belt. Overfart til Nyborg (Dampskib). 1400 J.

Ved Byen ligger Taarnborg Slot, en ubetydelig Fæstning.

Skjelskør ved det store Belt. 860. J.

Nestved ved Suusaa. 2300 J. (Slag 1259). Tæt ved Byen er Herlufsholm, en Latinsk Skole og Opdragelsesanstalt, stiftet 1565.

Kjøng, en Landsby S. for Nestved, med kongelige Linnedmanufacturer.

Vordingborg (fordum Urethungeborg). Latinsk Skole. 1500 J. (Valdemar Atterdag. Valdemars Taarn er den eneste vedligeholdte Levning af det gamle Slot).

Fra Kallehauge Færgested skeer Overfarten til Møen.

Præstøe paa en Ø i Præstøe Bugt, forbundet med Fastlandet ved en Bro. 720 J.

Store Hedinge, en Flekke, ei langt fra Stevns Klint. 900 J. S. V. for den ligger Fakse, en Landsby med Kalksteensbrud.

Kjøge ved Kjøgebugt. 2000 J. (Søslag 1677. 1710).

Ringsted, en gammel By, omtrent midt i Sjelland. I Kirken ligge adskillige kongelige Personer begravne. 1050 J.

Sorøe en liden af Skove og Indsøer omgivet By. Academie. 730 J.

Slagelse har en Latinsk Skole. Riigt Hospital. 3000 J. Tæt ved Byen laae Antvorskov Kloster, hvoraf Gaarden Antvorskov endnu er en Levning.

Grevskaber: Bregentved (imellem Ringsted og Præstøe), Holsteinborg (S. O. for Skjelskør), Lerchenborg (ved Kallundborg), Lethraborg (ved Roeskilde). Baronier: Adlersborg*) (imellem Lammefjord og Havet, ved Foden af Værhøi); Holberg (skjænket til Sorøe Academie); Stampenborg eller Nysøe (tæt ved Præstøe), Gaunse (paa en Ø S. for Nestved), Løvenborg (S. V. for Holbek). Adelige Frøkenklostre: Vallse (S. O. for Kjøge), Vemmetofte (S. V. for Store Hedinge), Gisselfeldt (tæt ved Bregentved), bygget af Peder Oxe.**)

*) Det var fordum en fast Borg, som i Grevens Feide udholdt en lang Beleiring, og hvor foruden andre mærkelige Personer den Skotske Grev Bothwel har siddet fangen.

**) Andre mærkelige Steder i Sjelland. I Egnen omkring Ringsted ligger Sigersted, hvor Sagnet lader Kong Sigur have resideret: man viser endnu Signes Grav og Hagbarths Høi; Harrested Skov, hvor Knud Lavard blev dræbt af Prinds Magnus 1131; Fjennesløv, hvis Kirke skal være bygget af Absalons Moder: paa Fjennesløvlille boede Aster Ryg og fødtes Absalon.

B. Amager.

Indbyggerne nedstamme fra de Hollændere, som Christian II. indkaldte, og have vedligeholdt deres gamle Dragt og tildeels Skikke. Deres fornemste Næringsvei er Handel med Melk og Kjøkkenurter; Mandfolkene leve som Søefolk og Lodser.

Dragøe, er den største By. 1500 J. Kastrup har et Kalkbrænderie.

C. Møen.

Den er 4 □ M. og har omtrent 9000 Indb. Her er Kjøbstaden

Stege ved en Bugt paa Nordsiden af Øen; den var fordum befæstet. 1650 J.

D. Bornholm.

Denne Ø er 15 □ M. med 25000 J. Disse have siden 1659 adskillige Privilegier; en stor Deel ernærer sig ved Skibsfart og Fiskerie.

Rønne paa Vestsiden har en Latinsk Skole. Havnen er maadelig. Endeel Uhre ("Bornholmske Stueuhre") og Leerkar udføres herfra. 3900 J.

Hasle (ingen Havn). 600 J. Sandvig og Allinge, to smaa Flekker paa den nordøstlige Side. Svanike 870 J. Aakirkeby, en Flekke midt i Landet. 530 J.

Nexøe paa Østsiden. I Nærheden er et Sandsteensbrud. 1400 J.

Paa den nordlige Pynt er Forbjerget Hammeren med Ruinerne af Slottet Hammershuus.

N. O. for Bornholm ligger Christiansøe (fordum Ertholmene), ved hvilket Navn man betegner 3 smaa klippefulde Øer Christiansøe, Frederiksøe og Græsholmen (ubeboet). De to første danne en god, men ei stor Havn og ere befæstede. Med Garnisonen have Øerne omtrent 450 J., hvilke ernære sig ved Skibsfart og Fiskerie.

E. Samsøe.

Denne Ø, 2 □ M. med henimod 7000 J., hører i det Verdslige under Holbek Amt, i det Geistlige under Aarhuus Stift. Den udgjør et Familien Danneskjold-Samsøe tilhørende Grevskab. Den ligger temmelig høit, men er meget frugtbar. Skov findes kun paa den syd-

lige Ende. Af Kjøbstæder findes ingen. Paa den sydlige Ende sees Levninger af det gamle Visborg Slot. Blandt de smaa Øer omkring Samsøe mærkes Ryholm (ved den nordostlige Kyst), som er befæstet.

F. Mindre Øer.

Seierøe (N. V. for Sjelland), Hesseløe (N. for S.); Saltholmen, Ø. for Amager, en liden, lav og ubeboet Ø, som Amagerne om Sommeren benytte til Græsning; Baagøe S. for Sjelland; Agersøe i store Belt.

II. Fyens Stift.

Dette indbefatter Øerne **A. Fyen** (56 □ med 160000 J.) **B. Langeland. C. Taasinge. D. nogle mindre Øer.**

A. Fyen.

Odense, en meget gammel Stad (Odin), Hovedstaden i Stiftet, ved Odenseaa, forbundet ved en Kanal med Havet. Latinsk Skole. Odense er en af de smukkeste og anseligste Danske Stæder. 8800 J. (Knud den Hellige † 1086).

Bogense mod N. (1200 J.) og Kjerteminde mod N. O. (1630 J.) ere Smaastæder. Fra Bogense er Overfart til Klakring i Jylland.

Nyborg, Fæstning ved det store Belt, en smuk Stad. Latinsk Skole. Dampskibsfart til Korsøer. 2900 J. (Herredage 1256. 1527. Slag 1659).

Svendborg i en deilig Egn, en nærsom By med megen Handel og Skibsbyggerie. 3400 J.

Faaborg (1200 J.) og Aasens (2300 J.), hvorfra er Overfart til Schleswig, ere Smaastæder.

Middelfart ved den smaleste Deel af Lille Belt. Overfart til Snoghøi i Jylland. Indbyggerne drive endeel Marsvinsfangst i Beltet. 1400 J.

Striib paa den nordvestlige Side, et Færgested, hvorfra man sætter over til Fredericia.

Den nordligste Deel af Fyen kaldes sædvanligen Sletten: den Halvøe, som ligger imellem Odense-Fjord og Bugten ved Kjerteminde, kaldes Hindsholmen.

Grevskaber: Gyldensteen (Ø. for Bogense), Roepstorff (i den nordlige Deel af "Sletten"), Vedelsborg (mellem Middelfart og Aasens), Brahesminde (N. V. for Faaborg), Muckadell (N. for Faaborg). Baronier: Holkenhavn, (S. for Nyborg), Schelenborg (paa Hindsholmen), Lehn (V. for Svendborg), Holsteenhuus (Ø. for Faaborg), Brahetrolleborg (N. O. for Faaborg).

1 Miil Ø. for Aasens er Ørnebjerg (Slag 1535). S. O. for Aasens er Frederiksgave, en gammel Herregaard, som fordum heed Hagenskov: her sad Erkebiskop Erlandsen fangen og Corfitz Ulfeld er født der.

B. Langeland.

Denne Ø (5½ □ M. 13000 J.) er et skjønt frugtbart Land, riigt paa Korn og Skov. Den nordlige Deel udgjør Grevskabet Ahlefeldt Laurvig: Greven boer paa Slottet Tranekjær, ved hvilket ligger en Landsby af samme Navn.

Rudkjøbing, den eneste Kjøbstad, ligger paa Vestkysten. Den har ingen Havn, hvorfor Skibene maae ligge i en Bugt over 1 M. derfra. 1600 J.

Den sydligste Pynt af Langeland hedder Falkebjerg, hvor der findes Fyr. Spodsberg (midt paa Øen) hedder Færgestedet til Laaland.

C. Taasinge.

Denne skjønne og frugtbare Ø (omtrent 1 □ M. med 35000 J.) tilhører Familien Juul. Her er det temmelig forfaldne Valdemars Slot, som Christian IV byggede for sin Søn Valdemar (ved Christine Munk), og Bregninge, en Landsby, hvis Kirketaarn er indrettet til et Observatorium, hvorfra haves en overordentlig viid og skjøn Udsigt.

D. Mindre Øer.

Sprogøe i Store Belt, vigtig for Beltpassagen (her er for dennes Skyld opført en rummelig til Gjestgiverie indrettet Bygning og Øen beskyttes ved Dæmninger imod Havets Angreb paa Nordsiden); Dreiøe, Avernakøe, Lyøe (Valdemar II), Baagøe i Lille Belt.

III. Laalands Stift.

Dette indbefatter Øerne **A. Laaland, B. Falster og C. nogle mindre Øer.**

A. Laaland.

Laaland er omtrent 21 □ M. stor med 49000 J.; den er en særdeles frugtbar Ø, men mangler godt Vand, og Klimaet anseés ikke for sundt (Feber).

Nakskov paa Vestsiden, ved Albuefjord. Den har temmelig megen Handel; Latinsk Skole. Byen var fordum befæstet (Beleiring 1659). 2200 J.

Halvøen, som begrændser Fjorden mod S. V., kaldes Albuen.

Mariboe ved en Indsø. 1200 J.

Nysted har den bedste Havn paa Ø en og Færgefart til Heiligehafen i Holsteen. 879 J.

Rødby, en Flekke, 1000 J. — Sakskjøbing ved en Bugt. 830 J.

Grevskaber: Christiansæde (N. V. for Rødby), Christiansholm (tæt ved Nysted), Knuthenborg (N. V. for Sakskjøbing), Hardenberg-Reventlau (S. O. for Sakskjøbing). — Baronier: Juellinge (Ø. for Nakskov), Guldborgland (N. for Sakskjøbing), Sønderkarle (imellem Rødby og Nysted).

B. Falster.

Falster er 8 □ M. stor med 20000 J. Den er en særdeles skjøn og frugtbar Ø, lav som Laaland, men ikke usund.

Nykjøbing ved Guldborgsund. Latinsk Skole. 1600 J. Ved Byen ere Levninger af det gamle Slot og af Voldene.

Stubbekjøbing ved Grønsund. 840 J.

Indbyggerne paa den sydligste Deel af Falster, de saakaldte Gjedsersfolk, ere en Blanding af Danske og af Fremmede, deels de af Christian II indkaldte Hollændere, deels de Colonister, som Frederik II^dens Enkedronning Sophie indkaldte.

Fra Gaabense Færgested sættes over til Vordingborg.

C. Mindre Øer.

Feyøe, Fæmøe og Askøe høre til Laaland.

Halvøen Jylland eller Nørrejylland

er 448 □ M. stor med 530,000 J. og indbefatter de fire Stifter: Aalborg, Viborg, Aarhuus, Ribe.

IV. Aalborg Stift.

(51½ □ M. med 164000 J.)

Aalborg, Hovedstaden i Stiftet, ved Liimfjorden. Latinsk Skole. Betydelig Handel, skjøndt i de senere Aar (især siden Sildene ere forsvundne af Fjorden) noget aftagen. Slot (Aalborghuus). 7200 J.

Ligeoverfor Aalborg ligger Flekken Nørre-Sundby.

Hals, en Flekke ved Indløbet af Liimfjorden. 700 J. Nær ved denne By troes det Sted at være, hvor Harald Graafeld og Guldharald omkom.

Sæby ved Kattegattet. 700 J. Overfart til Lessøe, men ingen Havn.

Frederikshavn, forhen Fladstrand, en liden Fæstning med en nylig anlagt Havn. I Nærheden ere Østersbanker. 1200 J.

Skagen paa den nordligste Spidse af Jylland, omgivet af milelange Strækninger af Flyvesand: den hele Egn er en øde Ørken. Byen selv bestaaer af tre Afdelinger, der ligge temmelig langt fra hinanden: den ene Deel, Gammel Skagen, ligger paa den vestlige Side af Landet, de to andre paa den Østlige. Husene ere for det Meste af Træ. Flyvesandet er ofte nær ved at bedække Husene i Byen: saaledes er dens forrige Kirke begravet deraf, saa at nu kun Taarnet, der tjener til Sømærke, stikker frem. Ved Byen (paa den østlige Side af Pynten) er et Fyrtaarn til Advarsel for de Søfarende. Havn findes ikke. 1100 J.

I de tre sidste Byer ernære Indbyggerne sig næsten lene ved Fiskerie og lidt Skibsfart.

Hjørring, en gammel By inde i Landet. 1400 J.

Thisted ved Liimfjorden, i Thyland. Byen har endeel Handel men ingen Havn. 1600 J.

Nykjøbing paa Ø en Mors ved Foden af en høi Kalkbanke. Byen har en meget god lille Havn. 1100 J.

Nibe ved Liimfjorden, er siden Sildefiskeriets Ophør næsten ganske forfalden. 1000 J.

Løgstøer, en Flekke paa en lav Grund ved Foden af en høi Kridtbanke. Formedelst Grundene maae Skibene omlosse i Pramme.

Grevskabet Lindenborg*) (S. O. for Aalborg); Baroniet Villestrup (N. O. for Hobro). Nørlund, en Herregaard (mellem Aalborg og Hobro) med et stort Glaspusteri. Børglumkloster, en stor Herregaard (S. V. for Hjørring), fordum et riigt og berømt Kloster, i Middelalderen Sædet for en Biskop. Nær derved er Ladepladsen Løkken, som har nogen Skibsfart til Norge. Vestervigkloster, en Herregaard (S. V. for Thisted, ikke langt fra Liimfjorden), en Levning af det gamle berømte Kloster af samme Navn, hvis Kirke endnu udgjør en Deel af Gaarden. Agger, en Landsby ikke langt derfra; den har lidt meget ved Havets Anfald. Efter den kaldes det af Vesterhavet dannede Gjennembrud Agger Kanal**).

Landet N. for Liimfjordens østligere Deel (fra Løgstøer) kaldes almindeligen Vendsyssel: Landet N. V. for den øvrige Deel er det frugtbare Thyland. Egnen S. for Liimfjorden, imellem Hobro og Aalborg, kaldes undertiden Himmerland, hvilket Nogle sætte i Forbindelse med Cimbrernes Navn.

Lesøe, 2 □ M. med 2100 J., som leve af Strandinger, Fiskerie og Skibsfart. Den ubetydelige Agerdyrkning besørges af Fruentimmerne. Øen er flad og for en Deel bedækket af Flyvesand: af Skov findes kun meget Lidet. Farlige Grunde omgive Øen.

Hirtsholmene ere nogle smaa Øer N. O. for Frederikshavn, som udgjøre et Sogn.

Desuden Øerne i Liimfjorden: Mors (6½ □ M.), Øland, Gjøl.

V. Viborg Stift.

(53 □ M. med 54000 J.)

Viborg, Stiftets Hovedstad, en gammel Stad, forhen langt større end nu, hvorfor der og findes store tomme Pladse i den. Latinsk Skole. Domkirke med Kryptkirke. Landsoverret. Forhen holdtes her "Snapsting," hvilket nu er aldeles ophørt. Byen er Sædet for Jyllands Provindsialstænder. Monument for Hans Tausen. 3400 J.

Skive ved Skive Aa og Liimfjorden, i Sallingland. 1000 J.

Daugberg og Mønsted ere Landsbyer med Kalkgruber. Brunnshaab, en Klædefabrik ½ M. fra Viborg.

Finderup, en Landsby S. V. for Viborg (Erik Glipping † 1286). Ø. for Viborg er Tapdrup eller Tap Hede (Slag 1334). S. for Viborg er den egentlige Ahlhede, hvor Tydske Colonister ere bosatte; S. for denne er Grathehede (Slag 1157.)

Salling kaldes den frugtbare Halvøe N. for Skive.

VI. Aarhuus Stift.

(86 □ M. med 140000 J.)

Hobro (700 J.) og Mariager (550 J.), to Smaastæder ved Mariagerfjord.

Randers ved Gudenaa, hvor den falder i Randersfjord, ved Foden af høie Bakker. Latinsk Skole. Arsenal. Laxefangsten er ikke saa betydelig som fordum, og Handskemanufacturerne ere ei af noget stort Omfang. Riigt Hospital. 6500 J. (Niels Ebbesen 1340)*).

Grenaa ved Greenaaen, imellem Kolindsund og Kattegattet. Byen har selv ingen Havn, Skibene maae ligge noget derfra i en Bugt. 1000 J.

Ebeltoft ved Ebeltoftviig, en liden By. 900 J.

Aarhuus, Stiftets Hovedstad, ved en Aa, som danner Byens Havn, der stedse mere udvides og forbedres. Smakke- og Dampskibsfart til Kallundborg. Handel. Gammel og stor Domkirke. Latinsk Skole. 7000 J.

Skanderborg, en Landstad i en skjøn Egn. Kirken er en Levning af det gamle Slot, hvor Christian IV i sin Ungdom opholdt sig; paa Søen øvede han sig i Søvæsenet. 850 J. (N. Ebbesen † 1340?)

Horsens ved Horsensfjord, en af de smukkeste Byer i Danmark. Slot. Latinsk Skole. 4800 J.

*) Til dette hører Godset Gudumlund med et stort Kalkbrænderie, Teglværk o. s. v.

**) I Aalborg Stift findes mange store Tørvemoser, hvoraf Nogle føre Navnet Vildmosen. Af dem, der kaldes saaledes, ere meest bekjendte den store Mose N. V. for Aalborg, noget fra Liimfjorden og en anden S. for Indløbet af Liimfjorden, ved Kattegattet.

*) Randers var fordum meget større end nu og befæstet, og laae udentvivl ikke ganske som den nu ligger. Den har havt tvende Slotte, som begge ere aldeles forsvundne.

Den Halvøe, som ligger N. for Kalseviig, kaldes Mols, (Molboer); den sydlige Halvøe deraf kaldes Hels, dens Sydspidse hedder Helgenæs eller Helshage.

Grevskaber: Frisenborg, (imellem Aarhus og Randers noget til V., det største i Danmark); Scheel (Gammel Estrup). N. for Randers. Baroniet Vilhelmsborg (1 M. S. for Aarhuus). Frøkenklostret Støvringgaard (N. for Randers).

Clausholm, en gammel Herregaard 1 M. fra Randers (Dronning Anna Sophia 1731-1743). Kalse, et Gods ved Kalseviig. Paa en Ø, som ved en Steendæmning er forbundet med Fastlandet, ere endnu Levninger af det gamle Kalse Slot, fordum en meget fast Borg, hvor blandt andre Statsfanger Gustav Wasa sad fangen i nogen Tid. Det blev nedbrudt under Christian V og af Materialierne tildeels bygget Charlottenborg i Kjøbenhavn. — Rye, en stor Landsby nær ved Himmelbjerget, var indtil det 17de Aarh. en Kjøbstad, hvor Adelen 1534 valgte Kong Christian III. Tæt herved laae det berømte Øm Kloster, hvor Frederik II ofte opholdt sig.

Øer:

Anholt i Kattegattet, omtrent 1 □ M. stor med 160 J. Flyvesand bedækker det Meste af Øen: Indb. have deres Næring af Havet. Mange Sælhunde slaaes her. Øen er omgivet af farlige Grunde: paa Østsiden er et Fyr.

Endelave, S. O. for Indløbet af Horsensfjord, udgjør et Sogn.

Hjarnøe og Alrøe, to smaa Øer i Horsensfjord, udgjørende et Sogn. De have deres Navne efter de fra Sagnene bekjendte Kong Hjarne og Dronning Alrune, hvis Gravhøie endnu vises.

Hjelm, en høitliggende ubebøet Ø, som tilhører Byen Ebeltoft, bekjendt i Historien. Her findes Ruiner af det gamle befæstede Slot Hjelm, hvor Marsk Stig opholdt sig efter Erik Glippings Mord.

VII. Ribe Stift*).

(170 □ M. med 167000 J.)

Veile, ved Veilefjord, bekjendt af sin skjønne Omegn. 2400 J.

Fredericia, paa en Odde ved det Lille Belt, er befæstet. Den blev anlagt 1650 og skulde efter Bestemmelsen blevet til en stor Stad: men endskjøndt man har stræbt at drage Indbyggere til ved at tilstaae alle christelige Secter fri Religionsøvelse, og ved andre Midler, har det dog ikke villet lykkes. En stor Deel af det Rum, Voldene indeslutte, er ubebygget og benyttes som Mark og Egn. Gaderne ere forresten brede og lige. Indb. drive især Tobak- og Kartoffelavl. Strømfald. Færgefart til Striib. 4100 J.

*) Noget af det der hører under dette Stift ligger inde i det Schleswigske.

Kolding ved Koldingfjord. Grændsetoldsted. Latinsk Skole. Ruiner af det gamle Slot Koldinghuus (afbrændt 1808). 2400 J.

Ribe, Stiftets Hovedstad, ved Nipsaa, en gammel By, fordum langt større end nu (dengang kunde Skibe gaae heelt op til Byen, nu neppe Pramme). Latinsk Skole. 2400 J.

Varde ved Vardeaa. Agerdyrkning og Brændeviinsbrænderie ere næsten de eneste Erhvervkilder for Byen. I Omegnen forfærdiges Tydepotter. 1400 J. 2 Mile fra Byen ligger dens Ladeplads Hjerting (237 J.); Skibene ligge om Vinteren i Havn ved Fanøe.

Ringkjøbing ved Ringkjøbingfjord. 1200 J.

Holstebro ved Storaa. 1200 J.

Lemvig, nær ved en Bugt af Limfjorden, omgivet af høie Bakker. Byen har nogen Handel. 600 J.

Grevskabet Schakkenborg, (imellem Tondern og Vesterhavet). Frøkenklostret Estvadgaard (N. for Ringkjøbing).

Jellinge, en Landsby 1½ M. V. for Veile, i Oldtiden et gammelt Kongesæde. Her findes de berømte Jellingehøie med Gorm den Gamles og Thyra Dannebods Grave, og ved Kirken to store Runestene. Greis Mølle, en Klædefabrik N. for Veile. — Snoghøi, en Færgegaard, hvorfra sættes over til Middelfart. — Nøgeltondern, en Flekke under Grevskabet Schakkenborg.

Paa Randbøl Hede V. for Veile boe nogle Tydske Colonister.

Øer (i Vesterhavet)*):

Fanøe 1 □ M. med 2400 J. Skibsfarten herfra er betydelig.

*) Indbyggerne paa alle disse Øer ere af Frisisk Herkomst, og have i Klædedragt megen Lighed med Amagerne. De ere næsten Alle Søfolk og Fiskere.

Manøe, to smaa Øer S. for Fanøe.

Amrum S. V. for Fanøe, har 700 J. Paa Vestsiden ere høie Sanddüner.

Deels til Schleswig, deels til Ribe Stift høre Derne:

Romøe, som meest bestaaer af øde Sandklitter. 600 J.

Sylt ($1\frac{1}{2}$ □ M. med 2600 J.). Det Meste bestaaer af Sanddüner, Midten har Marskland. Kun den nordligste Deel, det saakaldte List Land, hører til Ribe Stift (Søslag i Lister Dyb 1644).

Føhr med 3700 J. Det Vestlige hører til Ribe Stift. Her er Flekken Wyck (650 J.), som har nogen Skibsfart og siden 1819 et Søbad.

VIII. Hertugdømmet Schleswig.

(162 □ M. med 333000 J.)

Christiansfeld, en liden By med adskillige Manufacturer og Fabriker: den er bebøet af Herrnhutere (anlagt 1773) og bestaaer af to parallele Gader, i Midten af hvilke er en Plads med Kirken. 800 J.

Hadersleben ved en Fjord. Latinsk Skole. 5800 J.

Apenrade ved en Fjord, har en meget god Havn og ikke ubetydelig Handel og Skibsfart. 3800 J.

Flensborg ved en Fjord. Den er næst Kjøbenhavn og Altona den vigtigste Handelstad i den Danske Stat; Havnen er dyb og sikker. Brændevinsbrænderier, Tobaksfabriker, Sukkerraffinaderier. Latinsk Skole. 14000 J.

Glücksburg (660 J.) ved Flensborgfjord, Kappel (1900 J.) ved Slien, ere Flekker.

Schleswig, Hovedstaden, Sædet for den Schleswig-Holsteenske Regjering og for de Schleswigske Provindsialstænder. Byen bestaaer af 3 Dele og er næsten $\frac{1}{2}$ Miil lang: den ligger i en Halvkreds omkring det Inderste af Fjorden Slien, som kun er seilbar for mindre Skibe. Domkirke; Vaisenhuus; Frøkenkloster; Latinsk Skole. 10800 J. Ved Byen ligger Slottet Gottorp, forhen Hertugernes Residents. 1 Miil fra den ligger Lystslottet Luisenlund.

Eckernførde ved en Fjord, har en fortreffelig Havn. Latinsk Skole. 4000 J.

Friederichsort (forhen Christianspriis), en liden Fæstning ved Kielerbugten. 150 J.

Tønder, 1 Miil fra Vesterhavet. Den er meest bekjendt ved de mange Kniplinger, som forfærdiges i Byen og Omegnen. Latinsk Skole. Skibsfart har Byen ikke, da Aaen, hvorved den ligger, kun kan befeiles af Pramme. 2800 J.

Høier og Bredstedt ere Flekker ved Vesterhavet. Ligeledes Lügumkloster. (1200 J.) N. for Tønder.

Husum har store Heste- og Oxægmarkeder og nogen Handel. Smaa Skibe kunne komme lige til Byen. Latinsk Skole. 3900 J.

Garding har nogen Handel. 1400 J.

Tönningen, forhen (indtil 1714) en Fæstning, ved Eideren. God Havn, ikke ubetydelig Handel. Toldsted for Skibe, der passere Kanalen. 2400 J.

Friederichsstadt ved Eideren, en regelmæssigen bygget By (anlagt 1621 af Arminianere fra Holland). Alle Religionssecter have her fri Religionsøvelse. 2200 J.

Andre mærkelige Steder ere: Immervad (S. V. for Hadersleben), en Kro. I Nærheden heraf bleve de Danske slagne 1420. Urneboved, en Bakke N. for Tønder, hvor fordum Urnehoved Thing holdtes (Erik Emun † 1137). Ved Haddeby, en Landsby ved Slien, hvis Kirke maaskee er den ældste i Schleswig, ere Levninger af Volden Dannevirke. Lohede (ogsaa Kropper Hede), en Hede ikke langt fra Bredstedt. Slag 1261. 1331. Sehestedt, en Landsby ved Kielerkanalen. Slag 1813. Bülk, et Gods ved Friederichsort, paa Høiden af hvilket forefaldt en Søtræfning 1715.

Særegne Benævnelser paa enkelte Dele af Landet ere: Sundewitt, Halvøen imellem Alsund og Flensborgfjord; Angeln, Landet imellem Flensborgfjord og Slien; Schwansen, Halvøen imellem Slien og Eckernfördefjord; Dänischwald, Landet imellem Eckernfördefjord og Kanalen. Landskabet Eiderstedt kaldes Egnen omkring Tönningen og Garding; Landskabet Stapelholm Landet omkring Friederichsstadt.

De adelige Districter (omtrent 26 □ M.) have ketydelige Privilegier (blandt Andet Toldfrihed) og i flere Henseender særegne Forhold. De ligge næsten ene paa Østsiden. Blandt de dertil hørende Godser mærkes Baroniet Geltingen og Grevskabet Sandberg-Reventlau, begge i Angeln, videre Frøkenklosteret i Schleswig og Hertugen af Augustenborgs Besiddelser.

Øer:

a. I Vesterhavet:

Nordstrand og **Pellworm**, begge med omtrent 3000 I., bestaae meest af Marskland. De ere Levninger af den (omtrent 3 □ M.) store Ø **Marstrand**, som d. 11 Octbr. 1634 blev ødelagt af en Vandflod, ved hvilken over 6000 Mennesker omkom.

b. I Østersøen:

1. **Als, Alsen**, adskilt fra Landskabet Sundewitt ved Alssund, en skjøn, frugtbar og skovrig Ø, 6 □ M. med 22000 I. Den midterste Deel af Øen eier Hertugen af Augustenborg. Foruden Besiddelserne paa Als eier han Slottet **Gravensteen** i Sundewitt. Endeel af Øen hører i geistlig Henseende under Fyens Stift.

Sønderborg, ved Alssund, har en fortreffelig Havn, ved hvis Indløb ligger det gamle Slot (Christian II. 1532-1549). 3200 I.

Nordborg, en Flekke ved en Indsø, paa en Ø, paa hvilken fordum laae et Slot (Erik Glipping 1261). 1100 I.

Augustenborg, en Flekke midt paa Øen, med et Slot, hvor Hertugen residerer. 700 I.

2. **Ærøe**, en skovløs og bakket, men meget frugtbar Ø, henimod 1½ □ M. med 9200 I. Den har tilligemed den største Deel af Als en egen Biskop.

Ærøeskjøbing paa Nordsiden, har en god Havn. 1400 I.

Marstal, en Flekke. 1400 I.

3. **Femern** ved Kysten af Holsteen, 3 □ M. med 7800 I. Øen er meget lavtliggende, mangler Skov og godt Vand, men er overmaade frugtbar. Indbyggerne have adskillige Privilegier.

Burg, en Kjøbstad med 1700 I. Byen har ingen Havn. **Petersdorf**, en Flekke.

IX. Hertugdømmet Holsteen.

(153 □ M. med 436000 I.)

Holsteen inddeeltes fordum i det egentlige Holsteen (den nordlige og midterste Deel), **Stormarn** (mod S. V.), **Wagrien** (mod N. O.) og **Ditmarsken** (mod N. V.). Hertil kommer Grevskabet **Ranzau** (mod S.), Herskaberne **Pinneberg** (mod S.), Harzhorn (ved Krempe) og Breitenburg (ved Itzehoe). Endskjøndt denne historiske Inddeling endnu kun tildeels har Noget at betyde i administrativ Henseende, følge vi den dog her, da der i det daglige Liv ikke sjeldent tages Hensyn dertil.

a) I det egentlige Holsteen:

Rendsburg, en Fæstning ved Eideren, hvor Kielerkanalen ender. Spedítionshandel. 10000 I. (Forliig 1675).

Kiel ved Kielerbugten. Universitet. Handel, Dampskibsfart til Kjøbenhavn. "Kieler Omslag" i Februar Maaned. 11700 I. (Fred 1814).

Itzehoe ved Stör. Sædet for de holsteenske Provindsialstænder. Frøkenkloster med meget betydeligt District. 5300 I.

Wilster (2030 I.). **Kellinghusen** ved Stör. Fayencefabriker. 1000 I.

Neumünster med store Klædefabriker. Ogsaa mange Vogne forfærdiges her. 3800 I.

Preetz hører under det adelige Frøkenkloster, som ligger tæt ved Byen. 4600 I.

Bordesholm, en Herregaard, fordum et Kloster. (Forliig 1522).

b) I Stormarn:

Glückstadt ved Elben, i en lav og sumpig Egn, forhen stærkt befæstet. Alle Religionssecter have her fri Religionsøvelse. 6000 I.

Krempe var engang befæstet. 1200 I.

c) I Wagrien:

Plön ved Plönersøe, har et Slot. 2000 I.

Lütjenburg 1200 J. Oldenburg 2200 J. Heiligenhafen. Overfart til Nyſted paa Laaland. Havn. 1800 J. Neuſtadt med en fortreffelig Havn. 2400 J. Segeberg ved Trave og ved Foden af det efter Byen benævnede Kalkbjerg. Ruiner af Slottet (Prinds Otto 1334). 3000 J. Oldeslohe med et Saltværk. 1800 J. Bramſtedt med en Sundhedsbrønd.

Travendal, et Slot (Fred 1700). Bornhöft (Bornhövede) en Landsby (Slag 1227).

d) I Ditmarſken*):

Heide (5000 J.) Weslingburen og Lunden ere Flekker i Nordre-Ditmarſken.

Meldorf, fordum befæſtet (Erobring 1500 og 1559) med 2000 J. Hemmingſtedt, en Landsby (Slag 1500); begge i Søndre-Ditmarſken.

e) I Grevſkabet Ranzau:**)

Elmshorn med ikke ubetydelig Handel. 3000 J. Bavnſtedt. Tæt ved er det gamle Slot Ranzau, hvor Greverne reſiderede.

f) I Herſkabet Pinneberg:

Altona ved Elben, tæt ved Hamburg, næſt Kjøbenhavn den betydeligſte Stad i den Danſke Stat, ſmuk og regelmæssigen bygget. Den har mange Fabriker, Skibsværfter og iſær vigtig Handel (blandt Andet tager Staden megen Deel i Sildefangſten i de nordlige Have, ogſaa i Sælhundefangſten). Mynt; Bankinſtitut. Alle Religionsbekjendere have fri Religionsøvelſe. Tallotterie. 26400 J.***)

Til Staden hører Ottenſen, der er at betragte ſom dens Forſtad (1900 J.). Her er Klopſtock begravet, og Hertug Carl af Brunsvig døde her 1806).

Wandsbeck, en Flekke med 2000 J. Tallotterie. Uetersen med et adeligt Frøkenkloſter. 2500 J.

*) Indbyggerne i Ditmarſken have betydelige Privilegier (f. Ex. Toldfrihed) og i mange Henſeender en fra det øvrige Holſteen forſkjellig Forfatning. Landet udgjør to Landſkaber, Nordre- og Søndre-Ditmarſken: hvert af dem har ſin Landfoged.

**) Dette var et Tydſk Rigsgrevſkab indtil 1726, da det blev inddraget under den Danſke Krone, efterat den ſidſte Greve var myrdet af ſin Broder.

***) Altona var endnu 1500 en Landsby. Den heed først Altenau, hvilket ſiden forandredes til Altona ("All to nahe"). Den opbrændtes af Steenbok 1713.

Pinneberg (600 J.); Blankenese ved Elben, med temmelig megen Skibsfart og Fiskerie; 3000 J. Wedel ved Elben. Færgefart. 1000 J.

Særegne Benævnelser paa enkelte Dele af Landet ere foruden de allerede angivne: Land Oldenburg, det nordøſtligſte Hjørne; Die Probſtey (Provſtiet), det frugtbare Diſtrict S. for Kiel, imellem Kielerbugt og Øſterſøen. Det hører under Frøkenkloſtret i Preetz.

De adelige Diſtricter udgjøre omtrent 58 □ M. Til dem høre de tre adelige Frøkenkloſtre i Itzehoe, Preetz og Uetersen, ſom have meget betydelige Eiendomme.

X. Hertugdømmet Lauenburg.

(19 □ M. med 38000 J.)

Landet er jevnt og fladt, frugtbart ved Elben, ellers meeſt ſandig Jord og Hede. Korn og Qvægavl, i Hedeegnene Faare- og Biavl. Lauenburg har egne Landſtænder, beſtaaende af Deputerede fra Stæderne og de adelige Godſer.

Lauenburg ved Elben og Steckenitz. Speditionshandel. Elbtold. 3400 J.

Ratzeburg paa en Ø i Ratzeburgſøe. 2000 J. Lidt af Byen hører til Mecklenburg-Strelitz.

Mölln ved Steckenitz. 1600 J. Uglſpil (Eulenſpiegel) er begravet her.

Til Danmark høre endnu: 1) Færøerne, 2) Island, og 3) Beſiddelſerne udenfor Europa, nemlig Grønland, de Veſtindiſke Øer, Etabliſſementerne paa Kyſten Guinea, Tranquebar og Frederiksnagor i Oſtindien. Men disſe omtales først ſenere ved hver Verdensdeel.

1. Færøerne.

Saaledes kaldes 25 Øer, ſom ligge imellem $61\frac{1}{2}^{0}$ og $62\frac{1}{2}^{0}$ N. Br. i Nordhavet. De ere meget klippefulde og hæve ſig ſteilt fra Havet: den ſtørſte Høide er 2700 Fod. Klimaet er aldeles Øklima, da Vinteren er meget mild men Sommeren kold og fugtig, Veirliget i det Hele uſtadigt. Skov findes ſlet ikke paa disſe Øer: af Kornet lykkes kun Byggen, og det ikke altid; Agerdyrkningen er

derfor meget ubetydelig, Ploining finder kun saare lidet Sted, men stundom graves et lidet Stykke Jord. Derimod ere her ypperlige Græsgange, og derfor er Faareavlen, tilligemed Jagten efter vilde Fugle og Fiskerie (især efter Grinder, et Slags Marsvin), Indbyggernes Hovedsysssel. Høavlen er for dem af samme Vigtighed som Kornavlen andensteds. Heste (af Norsk Race) bruges til Transport, da Vogne ere ubekjendte og ubrugelige her. Af Mineralriget frembringer Øen Steenkul (som dog ei skulle due meget; Gruberne ligge ogsaa næsten ubenyttede) og Opaler.

Indbyggernes Antal er 7000: kun de 17 Øer ere beboede. Religionen er Lutherſk. Færøerne høre under Sjellands Stift, og forestaaes af en Landfoged og en Provst (Oluf Kyrre oprettede et Bispedømme her, som bestod indtil Reformationen). Fra Øerne udføres Lammekjød, uldne Vare, Fedevare, Duun: der indføres Korn, Fabrikvare o. s. v. Handelen er endnu Monopol.

Strømøen er den største Ø: paa den findes Handelspladsen Thorshavn (750 J.), Hovedsædet for Handelen.

Syderøe, hvor der findes Steenkul. Sumbøe, ved hvilken er en farlig Malstrøm.

2. Island.

Denne Ø, som ligger i den nordlige Deel af det Atlantiske Hav imellem 63½° og 66½° N. Br., er omtrent 1450 □ M. stor og har 50000 J. Den har en temmelig rund Form; den nordvestlige Deel danner en fremspringende Halvø. Kysten er for det Meste høi og steil: Havet trænger med mange Fjorde dybt ind i Landet. Næsten hele Øen er bjergfuld, derhos nøgen og øde: den er høiest imod S. O. (de høieste Punkter man kjender i Island, indtil 6000 F., findes her). Selv de flade og ensformige Hede- og Mosestrækninger ere opfyldte af uregelmæssige adspredte Steenmasser. Det Indre er ikke fuldkommen bekjendt, men udgjør formodentlig en sammenhængende Bjergmasse. Floderne løbe for det Meste mod N. Af Indsøer findes Adskillige. Islands Bjerge ere for en stor Deel Vulcaner, og Øen bærer overalt Spor af Ildens Virksomhed. Af de endnu virksomme Vulcaner mærke vi Hekla (5000 F.), Krabla, Skapta. I Forbindelse

med denne vulcanske Natur staae ogsaa de mange varme Kilder, som findes her: af dem mærke vi især den berømte Geyser*).

Islands Klima er i Forhold til dets Beliggenhed mildt; da det er Øklima, viser dette sig især i de milde Vintere. Dog er der en stor Forskjel paa den nordlige og sydlige Deels Klima**), hvortil Aarsagen maa søges deels i det indre Høiland, som adskiller dem, deels i Drivisen, som fra Grønlands Østside ved Strømmen føres til Islands Nordkyst og stundom ligger der indtil midt om Sommeren. Luften er i Island fugtig og taaget, Veirliget ustadigt. Sneelinien findes ved en Høide af 2500 til 3000 Fod. Bjerge, paa hvilke findes evig Snee og Jis, kaldes i Island Jökuler.

Af Mineralier har Island Svovl og Surtarbrand (forkullede Træstammer i Bjergene). Planteriget er fattigt, da den kolde, fugtige Søluft hindrer Trævæxten: Skov findes slet ikke paa Øen, af egentlige Træer blot Birken og Rønnen, som dog kun ere lave. Af Buske findes Dværgbirken og flere Pilearter. Mangelen af Skov erstattes nogenlunde ved Drivtømmeret, som meest bestaaer af Fyr, Gran og Birk. Derimod har Øen gode Græsgange. Havevæxter lykkes, men drives ikke synderligen. Kornavl finder kun i meget ringe Omfang Sted. Islandsk Mos er almindeligt og spises stundom af Indbyggerne. Islænderne have deres meste Erhvev af Faa-

*) Ved Geyser forstaaes egentligen en heel Egn fuld af hede Kilder, fra hvilke uophørligen opstiger Damp og høres underjordisk Buldren: men ikke uafbrudt, kun i visse efter ubestemte Mellemrum følgende Udbrud, udkaste de Vand, men da stundom i en Straale af 100 til 200 Fods Høide. Vandet i adskillige af disse Kilder indeholder saamegen Kiseljord, at det ved Vandets Bortdunstning ansætter sig som en haard Steen omkring Kilden: Planter og Græs der omkring bedækkes med saadan Skorpe, og hvad man lægger deri forstenes snart. Den store (gamle) Geyser, som nu ikke mere er saa virksom, har sit Bassin (4 til 5 Fod dybt, men stundom ganske tørt) paa Toppen af en Høi: Eruptionen skeer igjennem et Rør af Steen, dannet af Kilden selv. Det overflydende Vandfald danner en liden Flod. Strokken, som nu er mere virksom, udkaster fort, dybdet Vand indtil 70 Fod høit. Forresten er det ofte farligt at nærme sig Kilderne, da Jorden paa mange Steder er fuld af slige Aabninger, der kun bedækkes af en tynd Græsskorpe.

**)

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Reykavik	64°	3¾	—1	10¾
Eyafjord	66°	0	—5	6

Vinteren er i Reykavik 3° mildere end i Trondhjem og 7° mildere end i Umeå, men den varer i 5 Maaneder. Sommeren er 4½° mindre varm end i Trondhjem. Eyafjord har samme Middelvarme som Nordcap, skjøndt det er 5° sydligere. Men endnu langt mildere er Islands Klima i Sammenligning med Nordamericas.

rene, deres fornemste Huusdyr. Foruden dem findes Heste*) af Norsk Race, smaa men stærke. Hornqvæget er ogsaa smaat. Geder findes i Mængde. Rensdyret er i Midten af forrige Aarhundrede indført fra Norge, men findes nu temmelig talrigt i det Indre. Ved Kysten ere mange Sælhunde og i Havet en stor Mængde Fisk. Vilde Fugle, især Edderfugle. Indbyggerne høre til den Skandinaviske Folkestamme: deres Religion er den Lutherske. Islænderne have altid udmærket sig ved en sjelden Lyst til og Agtelse for Videnskaberne, især Historien, og Almuen er mere oplyst end paa de fleste andre Steder: Forældrene undervise selv Børnene, og Forsømmelsen deraf vilde beskjæmme begge Parter i deres Landsmænds Øine. — Hovednæringsveiene ere Qvægavl, Fiskerie og Fuglejagt: Den udfører disses Frembringelser og indfører lidt Korn, Fabrikvare o. s. v. Islænderne spise kun lidet Brød, men næsten ene Faarekjød og Fisk. Husene ere af Træ. Vogne kjendes ikke paa Island, og vilde formedelst Mangelen paa Veie ogsaa være ubrugelige: al Transport skeer paa Heste. Kirkerne bruges ofte som Magasiner eller som Herberger for Reisende.

Øen udgjør 3 Amter, og har sin egen Stiftamtmand og Biskop.

Reykavik (mod S. V.), hvor Biskoppen og Stiftamtmanden boe. 700 I.

Besestad, en Gaard, der nu er en Latinsk Skole.

Skalholt, hvor forhen Biskoppen boede.

*) Disse maae om Vinteren oftest selv søge deres Føde; Høet faae Kvæget. Til Hestene koger man stundom Fiskehoveder o. s. v. med lidt Hø.

Kongeriget Holland.

1. Holland ligger imellem 21° 16′ og 24° 54′ V. L. og imellem 50° 44′ og 53° 34′ N. Br., og grændser mod V. og N. til Nordsøen, mod Ø. til Tydskland, mod S. til Belgien. Det udgjør 600 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Holland, den laveste Deel af den Nordeuropæiske Slette, er et uafbrudt Lavland: uden Høie og Stene (Stenene ere for længe siden næsten alle anvendte til Dæmninger, Veie og Bygninger), uden Skove og Kilder ligger det for en Deel lavere end Havet, og beskyttes mod dette ved Dæmninger og Düner. Utallige Canaler gjennemskjære dette af Mosejord og Dynd dannede Land, og omgive de saakaldte Polder, i hvilke den sumpige Bund ved Grøfter, Dæmninger og andre Midler er forvandlet til frugtbare Kornmarker og herlige Enge: Canalerne ere ogsaa den bequemmeste og paa nogle Steder den eneste Vei, ad hvilken Communication kan finde Sted. Men store Strækninger ere bedækkede med Sumpe, iblandt hvilke især mærkes et Belte fra Scheldemundingen til Maas; ligeledes imellem Yssel og Ems.

3. Klimaet er Kystklima*). Luften er for det Meste fugtig (Regnmængden 25½ T.), tyk og tung, Taage og Storm hyppige, Varme og Kulde mindre end i Tydskland. Klimaet er temmelig usundt for Fremmede.

4. De af Øer og Sandbanker omgivne Kyster ere overalt sønderrevne af Havets Bølger, som have dannet mange, tildeels dybt ind i Landet gaaende Bugter, der ved høi Stormflod og Digebrud endnu skulle vore. De vigtigste ere: a) Lauversøe imellem Groeningen og Friesland. b) Dollart imellem Groeningen og Østfriesland. c) Zuydersøen (Sei), henimod 60 □ M. stor, fuld af Sandbanker og Grunde, i tidligere Tid sandsynligviis en Indsøe. Strædet Pampus forbinder den med Het Y**), som igjen staaer i Forbindelse med Harlemerhavet, en 3 □ M. stor Indsøe.

5. **Floder.** Landet skraaer allevegne (men ubetydeligt) mod N. og N. V. til Nordsøen. Hovedfloderne ere: a) Rhinen, der strax efter sin Indtrædelse i Holland deler sig i 2 Arme. Den sydligere og større Arm, ved Navn Waal, gaaer over Nymwegen mod V. og forener sig med b) Maas, der kommer fra Belgien; de dele sig siden atter i to Arme, Westkil og Merwe, hvilke imellem sig indeslutte Biesbosch (en Bugt med en stor

*) Hollands og Belgiens Klima vil man faae et Begreb om ved at sammenligne disse Tal:

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.	Kold. M.	Varm. M.
Amsterdam	52° 22′	8°	2°	14½°	1½°	15½°
Warschau	52° 14′	7°	−1°	16°	−2½°	17°

**) Y udtales i de Hollandske Navne som Ei.

Mængde smaa Øer). Westkil (ogsaa kaldet Hollands Diep) løber i to Arme, af hvilke den Venstre staaer i Forbindelse med Øst-Schelde, under forskjellige Navne til Nordsøen. Merwe (eller Merwede) afsætter mod Syd die alte Maas, forener sig med Leck og kaldes igjen Maas, forener sig igjen med die alte Maas, og falder ved Briel i Nordsøen.

Den nordlige og svagere Arm af Rhinen beholder dette Navn og gaaer mod N. V., indtil ovenfor Arnheim den anden Deling finder Sted, idet Yssel*) gaaer derfra til Zuydersøen. Ser Mile derfra følger ved Wyck by Duurstede den tredie Deling: den venstre og stærkere Arm Leck forener sig med Merwe, efterat have afsat Yssel, der gaaer mod N. O. og igjen forener sig med Hovedstrømmen. Den høire Arm gaaer under Navn af Krummer Rhein over Utrecht, hvor den afsætter Vechte (Fechte) til Zuydersøen, til Leyden. Rhinen, som nu kun er en Bæk, løber igjennem Sandbanker til Havet, hvor dens før ganske tilstoppede Munding er blevet aabnet med en Kanal ved Katwyk op Zee.

Blandt de talløse Kanaler mærkes især den Nordhollandske, 12 M. lang og 24 F. dyb, seilbar for de største Skibe: den er anlagt fra Amsterdam til Helder for at undgaae den besværlige Seilads paa Zuydersøen.

6. **Producter.** Korn (Hvede), men ingenlunde tilstrækkeligt, Hør, Hamp, Tobak, Krap, Humle, Kjøkkenurter, Blomster, fortræffelige Græsgange, og som saadan benyttes Jorden meest, da den største Deel er Eng. — Hornqvæg (en stor Mængde Smør og Ost udføres), Faar, Heste, Svin (mod Øst); Qvægavlen er af stor Vigtighed. Gjæs og andre Vandfugle, Fisk, Østers. — Pibeleer, Tørv, hvilken erstatter den fuldkomne Mangel paa Brænde.

7. **Indbyggernes** Antal er 2,700000, Alle af Germanisk Herkomst; de bestaae af Hollændere, Flamlændere (i S.), Frisere (i Friesland) og Tydske (i S.O.). Disse tale hver sit Sprog, som dog ere beslægtede. — Den herskende Religion er den Reformerte; kun imod S. ere de Fleste Katholiker: foruden dem findes mange mindre Secter, og der herster fuldkommen Religionsfrihed. 50000 Jøder. Videnskaberne befordres ved 3 Universiteter. Skoler ere i tilstrækkeligt Antal og vel indrettede.

*) Oprindeligen en af Drusus, 12 Aar f. Chr., gravet Kanal, som forener sig med den gamle Yssel, en liden Flod, der kommer fra Westphalen.

8. Fabrikerne levere Klæde, Lærred, Papiir, Tobakspiber, Tobak, Brændeviin, Olie, Skedevand o. M. Vigtigst er dog den betydelige Handel, hvilken tilligemed Qvægavlen ere Hovednæringsveiene. Fiskerierne (af Sild, Hvalfisk og Stokfisk) ere ogsaa af Vigtighed.

9. **Statsforfatningen** er monarkisk, arvelig i begge Linier, indskrænket ved Generalstaterne, der bestaae af to Kamre, af hvilke det Enes Medlemmer vælges af Kongen, det Andets af Folket. Thronarvingen fører Titelen Prinds af Oranien. — Armeen bestod 1833 af over 70000 Md. (hvoriblandt 40000 Militz), Sømagten af 32 Linieskibe og Fregatter (i Alt 71 Skibe). Statsindtægterne kunne ansættes til omtrent 54 Mill. Gylden, Statsgjelden til henved 1400 Mill. Gyld.

10. Kongeriget bestaaer nu af følgende 11 Provindser: 1) Holland. 2) Zeeland (lutter Øer). 3) Utrecht. 4) Friesland. 5) Groeningen. 6) Overysel. 7) Drenthe. 8) Geldern. 9) Brabant. 10) Hollandsk Limburg (henved 30 □ M.). 11) Hollandsk Luxemburg (omtrent 50 □ M.).*)

1. Provindsen Holland deles ved Y i Gouvernementerne: a) Nord- og b) Sydholland.

a) **Amsterdam,** Hovedstaden i Kongeriget, ved Amstel og Y, i en moradsig Egn (hvorfor Husene tildeels ere byggede paa nedrammede Pæle), gjennemskaaret af mange Kanaler, befæstet fra Landsiden. Gaderne ere lige og brede, tildeels beplantede med Træer. Amsterdam er en af de vigtigste Handelsstæder i Verden: 2 Børser, mange Handelsselskaber, vigtige Fabriker. Admiralitet og store Skibsværfter. Mange Undervisningsanstalter. 200000 I.

Haarlem, ved Indsøen af samme Navn, har megen Blomsterhandel og store Blegerier, desuden Silkemanufacturer. 22000 I.

*) Hollands og Belgiens Omfang er her angivet efter Londonerconferentsens Bestemmelser. I Virkeligheden er Belgien i Besiddelse af hele Luxemburg, med Undtagelse af Fæstningen og dens nærmeste Omgivelser, og af den største Deel af Limburg (Størrelsen af hele Luxemburg er omtrent 126 □ M., af Limburg 80 □ M.)

Zaardam, en stor Landsby med 11000 I., berømt af sine Skibsværfter (Peter d. Store 1697).

Edam ved Zuydersøen; Handel med Ost. 4000 I. Alkmaar. Søhandel. 9000 I. Hoorn ved Zuydersøen. 10000 I. Helder, en Landsby paa Nordspidsen (Landgang 1799).

Den Texel, adskilt fra det faste Land ved Marsdiep, som er det sædvanlige Indløb til Zuydersøen. Dens Havn er berømt, især som Samlingsstedet for Ostindiefarerne. Den hænger ved en Dæmning sammen med Eierland, der, som overhovedet alle Øerne ved denne Kyst, udmærker sig ved den overordentlig store Mængde Søfugle, som der findes.

b) **Haag** eller **Gravenhaag** (Grafenhahg), Kongens Residentsstad, en smuk og regelmæssig Stad med mange Paladser, tildeels gjennemskaaret af Kanaler. Slot. Kanonstøberie. 56000 I.

Leiden ved Rhinen. Berømt Universitet og Bibliothek. Klædefabriker, Invalidehuus. 35000 I. (Belejring 1574).

Gouda med Tobakspibefabriker 14000 I.

Delft har en kongelig Artilleriskole og endeel Fabriker. 14000 I. (Wilhelm I. † 1584).

Schiedam. Geneverbrænderier og Sildefangst. 18000 I.

Rotterdam ved Merwe, har mange Fabriker og især en meget betydelig Handel. Skibsværfter, Havn: Skibene kunne formedelst Kanalerne seile midt ind i Staden. 75000 I.

Dortrecht, paa en Ø i Biesbosch, har vigtig Tømmerhandel og er et Oplagssted for Varer fra Stæder ved Rhinen. Skibsværfter. 18000 I. (Kirkeforsamling 1618).

Helvoetsluis (futflois) paa Øen Voorne ved Udløbet af Maas. Havn; Overfart til Harwich i England.

Ryswick, en Landsby ved Haag (Fred 1697).

2. Paa Øen Walcheren ligge Stæderne Middelburg med en god Havn, megen Handel og Skibsfart. 15000 I; Vliessingen (Flis), en Fæstning. 9000 I. (Englænderne 1809).

Andre Øer ere Zuyd-Beveland (Soid-Vest.) og Schouwen. Foruden Øerne hører til Provindsen et District paa det faste Land, som kaldes Statsflandern, hvori Sluys (Slois). 1300 I. (Slag 1340).

3. **Utrecht** ved Rhin og Vechte. Universitet. Sæde for en katholsk Jansenitisk Erkebiskop med et Domcapitel. Fabriker. 35000 I. (Union 1579. Fred 1713).

4. Leuwarden (Løb) ved nogle af de mange Kanaler, der gjennemskjære Provindsen i alle Retninger. Lærredfabriker. 17000 I.

Harlingen. Handel, Saltkogerier. 8000 I. Dokkum. Handel med Ost. 4000 I.

5. Groeningen ved to smaa Floder, som løbe sammen indenfor dens Mure. Universitet. Berømt Døvstummeinstitut. 26000 I.

6. Zwall ved Zwartewater, befæstet. Handel. 13000 I.

Deventer (Defn), befæstet Stad ved Ysel. Fabriker. 13000 I.

7. Koevorden (Kufrden), en Fæstning, omgivet af Moradser. 3000 I.

8. Arnheim ved Rhin og Ysel, befæstet. Handel. 14000 I.

Nymwegen (Nim) ved Waal. Fæstning. Fabriker. 14000 I.

Zütphen ved Ysel. 10000 I. Harderwyk ved Zuydersøen. Handel. 5000 I.

9. Herzogenbusch (Bois le duc), en Fæstning i en lav af Kanaler gjennemskaaret Egn. 21000 I.

Breda, en stærk Fæstning. 14000 I. (Fred 1667).

Bergen op Zoom, en stærk Fæstning tæt ved Østschelde. 8000 I.

10. **Maastricht**, en stærk Fæstning ved Maas. 20000 I.

11. Luxemburg, (en stærk) Tydsk Forbundsfæstning. 12000 I.

Besiddelser udenfor Europa: I Asien: nogle Districter i Forindien, de vigtigste Øer S. O. for Indien. I Africa: Etablissementer paa Kysten Guinea. I America: en Deel af Guyana og fire Øer blandt Antillerne.

Kongeriget Belgien.

1. Belgien ligger imellem 49° 32′ og 51° 42′ N. Br., og imellem 20° 16′ og 23° 42′ Ø. L. Det grændser mod N. og Ø. til Holland og Tydskland, mod S. til Frankerig, mod V. til Nordsøen, og udgjør 542 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima.** Belgien, en Deel af den Nordeuropæiske Slette, er for største Delen Flad- og Lavland; kun i de sydøstlige Provindser, især i Luxemburg, ligger en Deel af Ardennerne, en lav (indtil 1800 F.) skovbegroet Bjergkjede. Den vestlige Deel (Flandern, Sydbrabant) indeholder ypperligt Agerland, og Agerdyrkningen (hvortil Jordbunden her meest benyttes) drives til den høieste Fuldkommenhed; en feed, frugtbar Muldjord er overhovedet her herskende. Dog gaaer den paa adskillige Steder over til Sumpe, Moser og paa enkelte Steder Heder: saaledes er den nordlige og østlige Deel af Antwerpen, den saakaldte **Campine**, en stor, med smaa Søer og Moradser opfyldt, ufrugtbar Hede. Omkring Scheldemundingerne maa den lave Jordbund beskyttes ved Diger.

Klimaet er i den største Deel af Landet som i Holland (dog mindre fugtigt). Regnmængden er omtrent 22 T.; I de høiere Egne er Luften tørrere og renere, og Aarstidernes Forskjel lidt større.

3. Landet har ingen Indsøer af Betydenhed, men derimod en Mængde Damme og Sumpe. **Floderne** løbe alle ud i de to Hovedfloder: a) **Schelde**, som kommer fra Frankerig, optager ved Gent **Lys** og falder i to Arme, Øster- og Vester-Schelde (imellem begge ligge Øerne Walcheren, Nord- og Zuid-Beweland) forbi Antwerpen i Nordsøen. b) **Maas**, som kommer fra Frankerig, gaaer forbi Namur, Lüttich og Maastricht, og løber ind i Holland. Den optager ved Namur **Sambre** (fra Frankerig).

4. **Producter:** Korn (især Hvede), Hør og Hamp, Krap, Skov paa Ardennerne. De almindelige Huusdyr; Vildt. **Bly**, Kobber, Jern, Alun, **Steenkul**, Pottemagerleer.

5. **Indbyggernes** Antal er over 4 Mill., deels af Germanisk Stamme, deels af blandet Oprindelse: de bestaae af Tydske, Flamlændere, Walloner (eller Franske

Flamlændere), Franske. De tale **Flamsk** (en Dialect af det Hollandske), **Wallonsk** (f. et fordærvet Fransk), desuden **Tydsk** og **Fransk.** Det sidste Sprog er næsten ene Skriftsprog. Der hersker fuldkommen Religionsfrihed, dog ere næsten alle Indb. **Katholiker** (neppe 12000 Protestanter og 1000 Jøder). Erkebispen i Mecheln er Kirkens Hoved. Videnskaberne befordres ved tre Universiteter, mange lærde Selskaber o. s. v. Men et ret videnskabeligt Liv savnes endnu hos den Belgiske Nation. I de nyere Tider (siden 1815) ere stiftede mange Skoler; Undervisningen er i Belgien aldeles fri, saa at Enhver kan befatte sig dermed. Dog er Almuens Oplysning endnu ikke stor, endskjøndt vistnok ligesaa stor som i de fleste andre katholske Lande.

b. Belgien er et **Fabrikland:** vel er det ikke mere som i Middelalderen det vigtigste i Europa, men endnu stedse er **Industrien** blomstrende, **Handelen** derfor levende og befordres ved ypperlige Landeveie og **Jernbaner.** Fabrikerne levere især **Klæde** og uldne Vare (Verviers, Mecheln, Brügge), **Kniplinger** (Brüssel, Brügge, Mecheln), Papir, Silketøier, **Bomuldsvare, chemiske Vare, Jern- og Staalvare, Vaaben,** Liqueurer o. M. For den udenlandske Handel er Antwerpen Hovedpladsen.

7. **Statsforfatning.** Belgien er et paa Mandssiden **arveligt constitutionelt Monarkie.** Kongen deler Magten til at give Love og til at paalægge Afgifter med Stænderne, som bestaae af to Kamre, **Senatorernes** og **Repræsentanternes.** Medlemmerne af begge vælges af Folket. Armeen er omtrent 100000 Md., deri iberegnet omtrent 50000 Md. Reservetropper. Sømagten bestaaer af 15 smaa Krigsskibe. Statsindtægterne ere imellem 80 og 90 Mill. Franker, Gjelden 131 Mill. Fr.

8. Kongeriget Belgien bestaaer nu af følgende 9 Provindser: 1) **Brabant.** 2) **Antwerpen.** 3) **Østflandern.** 4) **Vestflandern.** 5) **Hennegau.** 6) **Namur.** 7) **Lüttich.** 8) **Belgisk Limburg** (omtrent 51 □ M.). 9) **Belgisk Luxemburg** (omtrent 76 □ M.) *).

1. **Brüssel** (**Bruxelles**), Hoved- og Residentsstaden, ved den lille Flod Senne, en af de smukkeste og regelmæssigste Stæder i Europa. En Deel af Staden er omgivet

*) See Anm. ved Holland S. 155.

af de gamle Grave og Volde, som ellers ere forvandlede til Spadseregange: denne ligger paa en Høi, det Øvrige af Staden ligger lavere. Vigtige Fabriker, Handel og Børsforretninger. Eftertryk af Franske Bøger. 100000 S. (Kamp d. 24-26de Sept. 1830).

Løwen (Louvain), en Stad af stort Omfang, da den engang havde 3 Gange saamange Indb. som nu og de vigtigste Klædefabriker i Europa. Universitet. Vigtige Bryggerier. Stort Invalidehuus. 26000 S.

Waterloo, en Landsby, og Belle Alliance, et Værtshuus. (Slag 1815).

2. **Antwerpen** ved Schelde, en vigtig Handelstad med betydelige Skibsværfter, Arsenaler, Dokker og en ypperlig Havn. Mange Fabriker. Domkirke med et 444 F. høit Taarn. Det gamle Hanseatiske Huus (opbygget 1568 og endnu Hansestædernes Eiendom). 80000 S. (Beleiring 1576 og 1585. Bombardement 1830). Ved Staden er et stærkt Citadel. (Erobring 1832).

Mecheln (Malines), Sædet for Erkebispen af Belgien. Vigtige Fabriker. 25000 S.

3. *) **Gent** paa 25 af Schelde og nogle andre Floder og Kanaler dannede Øer, som ere forbundne ved 85 Broer. Universitet. Betydelige Fabriker og Handel. 85000 S. (Keiser Karl V. født 1500. Opstand 1539. Pacification 1576. Fred 1814).

Oudenarde (Aud.) en Fæstning. 6000 S. (Slag 1708).

4. **Brügge** (Bruges), en Fæstning og Fabrikstad (i Middelalderen langt betydeligere end nu). Den ligger ved Kanaler 1½ M. fra Nordsøen. 43000 S.

Ypern (Ei), en befæstet Fabrikstad. 16000 S.

Cortryk (eik) (Courtray), Hovedsædet for de Belgiske Lærredfabriker. 20000 S.

Ostende, en Fæstning med en Havn ved Nordsøen. Den staaer ved Kanaler i Forbindelse med Brügge, Gent og flere Stæder og driver vigtig Handel. Dampskibsfart til Dover. 12000 S.

5. Mons eller Bergen, en Fæstning og Fabrikstad. Steenkulsgruber og Flintesteensbrud i Nærheden. 24000 S.

*) Prov. Ostflandern har næsten 14000 Mennesker paa hver □ M.

Doornik (Tournay), en Fæstning ved Schelde med blomstrende Fabriker (Strømper, Tapeter, Fayence). 29000 S.

Jemappes, en Landsby (Slag 1792). Enghien med et Slot. Steenkerke, en Landsby (Slag 1692). Bovines en Landsby (Slag 1214). Fontenoy, en Landsby (Slag 1745). Senef (Slag 1674). Fleurus, en Landsby (Slag 1690. 1794. 1815). Ligny (Slag 1815).

6. Namur ved Sambre og Maas, en stærk Fæstning med vigtige Metalfabriker. 22000 S.

Gembloux (Slag 1578).

7. **Lüttich** (Liège) ved Maas og Ourthe, imellem to Høie, en stor gammeldags Stad med mørke og snevre Gader. Vigtige Fabriker (som især levere Geværer, Kanoner og andre Vaabenarter, Jernvare, Klæde, Lædervare). Universitet. Staden er befæstet ved to stærke Forter. I Nærheden ere rige Steenkulsgruber. 60000 S.

Verviers med store Klædefabriker. 20000 S.

Spaa, en liden Stad med berømte Sundhedsbrønde. 4000 S.

Herstall ved Maas. 5000 S. (Pipin af H.). Neerwinden, en Landsby (Slag 1693. 1793.).

9. Bouillon, en liden By med et Slot (Gottfred af B.).

Det Brittiske Rige.

1. Det Brittiske Rige bestaaer af de to store Øer: Storbrittanien (England og Skotland) og Irland, og nogle Mindre; de ligge i det Atlantiske Hav imellem 50° og 59½° N. Br. og imellem 7° og 20° V. L., omgivne af Nordoceanet, Nordsøen, Canalen og Strædet ved Calais, det Atlantiske Hav; de udgjøre 5706 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Vi betragte her bedst hver Deel for sig:

England er i den vestlige Deel Bjergland. Bjergene ligge her i tre afsondrede Grupper: mod S. V. Kornwallbjergene (vaal), hvis vestlige Spidse er Cap Lizard (æ) og Landsend (æ); N. for disse, nær ved

Kysten ligge **Walesbjergene** (Uæls), hvis høieste Punct (det høieste i England) er Bjerget **Snowdon** (Snodd'n), 3500 F.; længere mod N. ligger **Peak** (pïk), en nøgen Bjergkjede med mange mærkelige Huler. Den øvrige Deel af England er Lavland, deels bølgeformigt (mod S. en stor Mængde Kridthøie), deels aldeles fladt; især er den østlige Deel en flad Slette med Marskland (mellem Themsen og Trent) og hist og her store Tørvemoser. England har Urbjerg paa Vestsiden, men bestaaer for største Delen af Fløtsbjerge og yngre Masser, især Kalk.

Skotland er mere bjergfuldt, men ligeledes høiere i den vestlige Deel. Fra Peak i England udgaaer en Række af meget lave Bjerge, af hvilke **Chewiotbjergene** (Tsch.) for en Deel gjøre Grændsen imellem England og Skotland. N. for disse lave Bjerge følger en Slette imellem Floderne Clydes og Forths Mundinger, i hvilken den Glasgowske Canal er gravet. N. for disse hæver Landet sig igjen i **Grampiansbjergene** (æ..æ), som løbe fra S. V. til N. O., saaledes, at de i V. gaae lige til den steile, sønderrevne Kyst, men i O. lade nogle flade, men smale Kyststrøg tilbage; de ere fulde af Kløfter, bratte Afgrunde og Søer, og skovrige. Deres største Høide er 4000 F. N. for disse ligge **Inwernesbjergene** med Storbrittanniens høieste Punct **Ben Newis** (4200 F.). En ny Indsænkning af Landet (imellem Murraybugten og Loch Linhe), betegnet ved en Række af lange Indsøer (Loch Ness) og ved den Caledoniske Canal, skiller denne Deel af Skotland fra de egentlige **Skotske Høilandsbjerge**, som opfylde den hele nordlige Deel af Øen og meest bestaae af Basalt, hvilken ogsaa viser sig paa de mange Øer, der ligge ved Vestkysten (meest majestætisk i Fingalshulen paa Øen Staffa). Bjergene ere fulde af Kløfter og dybe Indsøer, rige paa romantiske Naturskjønheder; dog have de næsten alle et vildt og øde Udseende, ere for det Meste skovløse og fulde af Heder og Moradser. Skotlands Bjerge ere, med Undtagelse af de sydlige Dele, Urbjerge. De ere høiest og steilest paa Vestsiden (ligesom i Skandinavien).

Irland er en stor, bølgeformig Slette med meget frugtbare Egne, fortrinlige Græsgange, utallige Indsøer og store Moradser. Kun i Udkanterne, meest mod N. og V., findes nogle lave Bjerggrupper. Østkysten er lav og flad, Vestkysten steil og sønderreven.

Øerne ved Storbrittannien ere næsten alle skovløse, høie, fulde af Heder og Moser.

Klimaet er paa begge Øer Kystklima, men intetsteds mere end paa Sydvestsiden af England*); Luften er sjelden ganske klar, men mere eller mindre fugtig. Taage er hyppig. **Regnmængden** er større end paa Fastlandet: med et Middeltal kan den sættes til 23 T. for Østsiden, 39 T. for Vestsiden; paa nogle Steder er den 60 T.**)

3. **Havbugter.** a) I England: **Bristol** (Brïstl)-**Kanalen**, **Cardigan** (gænn)-**Bugten**, **Solway** (veeh)-**Bugten** paa Vestsiden; **Bugten** ved **Themsen**, **Wash** (Hwaasch), **Bugten** ved **Humber** paa Østsiden. b) I Skotland: **Bugten** ved **Clyde** (Kleib) paa Vestsiden, **Bugten** ved **Forth** (Foorth), B. ved **Tay** (Teeh), **Murrayb.** (Morrø) og **Doornockb.** paa Østsiden. c) I Irland: **Galwayb.** (Gâalhvee) og **Donegalb.** (Donngâhl) paa Vestsiden, **Dundalkb.** (Don) paa Østsiden.

4. **Indsøer.** I England findes ingen betydelige. I Skotland findes en stor Mængde, næsten alle smale og dybe, omgivne af høie Bjerge. De bekjendteste ere **Loch Lomond** (600 F. dyb), med mange Øer, og **Loch Ness**. I Irland mærke vi blandt den store Mængde **Lough Neagh** (Nïig), **Lough Erne** (Ern), **Lough Corrib** og **Lough Killarney** (næ), bekjendt for sine skjønne Omgivelser.

5. **Floder** (næsten alle meget dybe). I Storbrittanien løbe de fleste og største Floder mod Øst. a) I England ere disse: 1) **Thames** (e), **Themsen**, udspringer under Navn af **Isis** i Glocestershire, faaer ved Oxford Navnet Thames, løber forbi London og falder 13 M. nedenfor denne Stad i Nordsøen. Den er indtil London seilbar for de største Skibe. L. 45 Mile, Flodg. 228 □ M. 2) **Trent** kommer fra Peak, optager **Ouse** (Uus), faaer derpaa Navnet **Humber** og falder ved Hull i Nordsøen. b) I Skotland: 3) **Tweed** paa Grændsen af begge Lande.

) Om Climaet eftersees den i Indl. § 3, 4, Anm. (S. 38) vedføiede Tabel. Edinburghs aarlige Middelt. er lidt høiere end Kjøbenhavns, men Vinteren er 3½° varmere, Sommeren 2½° koldere. Paa den sydvestlige Sydspids af England er Vintervarmen lig April Maaneds i Kjøbenhavn, og Sommerens Varme er mindre end f. Ex. i Stockholm.

**) Kjøbenhavn har kun 20½ T. Regndagenes Antal er i Dublin 208, i London 178, i Kjøbenhavn kun 134.

4) Forth og 5) Tay, begge fra Grampianbjergene. Imod Vest løbe a) i England: 1) Severn, som dog udspringer paa Østsiden af Walesbjergene, og falder i Bristolbugten. 2) Mersey (ſ), fra Peak; den optager Irwell og falder i det Irske Hav. b) I Skotland: 3) Clyde løber forbi Glasgow i det Atlantiske Hav. c) I Irland er 1) Shannon (Schannen) Hovedfloden; den kommer fra en Indsøe nær ved Vestkysten, løber igjennem flere Indsøer i Midten af Landet, og falder nedenfor Limerick, indtil hvilken By Søskibene kunne gaae, i det Atlantiske Hav. Foruden denne er der 2) Barrow (ro), som optager Nore (Noor) og Suir (Suur) og falder ved Waterford i det Atlantiske Hav. 3) Boyne (Boin) falder ved Drogheda i det Irske Hav.

Fremfor alle Lande udmærke disse Øer sig ved deres mange og store Canaler. I England mærkes især: Bridgewatercanalen (Britschwaa), som forbinder Manschester med Liverpool; Grand-Junctionscanalen (Grænd-Dschjonksch'n), som forbinder Themsen med Canalerne i det Indre; Great-Trunkcanalen (Griit-Tronk), 21 M. lang, forbinder Mersey og Trent, Liverpool og Hull. England har 97 Canaler, som tilsammen have en Længde af 560 Mile. — I Skotland er den Glasgowske Canal, som forbinder Clyde med Forth, og den Caledoniske Canal, som forbinder det Atlantiske Hav og Nordsøen.

6. **Producter.** Korn (see Indl. § 3), men ikke tilstrækkeligt, skjøndt Agerdyrkningen i England staaer paa et høit Trin; i Bjergegnene er Agerdyrkningen naturligviis ubetydelig. Kartofler (især i Irland), Kjøkkenurter og Rodvæxter, fortrinlige Græsgange*), Humle, Tobak, Hør, Hamp, Frugt; Skovene ere, med Undtagelse af Noget af Bjergegnene, kun ubetydelige (see iøvrigt Indl. § 3). Hornqvæg, Faar, Svin, ypperlige Heste, store Hunde (Dogger), Fiske. Jern (især i Wales), Tin (det bedste i Europa, især i Cornwallbjergene), Kobber (fra begge Steder), Salt, Alun, Marmor, Alabast, Sandsteen, Porcelain- og Pottemagerjord, Svovl, Skifer, Kridt, Tørv, Steenkul i uhyre Mængde: begge yde næsten alt Brændsel i England.

*) Alt hvad der ikke udfordrer megen Sommervarme og Sollys trives her særdeles godt; derfor, og formedelst det fugtige Clima og de milde Vintere, er Græsvæxten her særdeles frodig. Derimod kunne f. Ex. Viindruer, Valnødder, Morbær, Ferskener ikke ret trives her, og blive i den sydvestlige Deel slet ikke modne, imedens man paa den anden Side der finder paa frit Land Myrter, Laurbærtræer o. desl., som paa Fastlandet ikke gaae nær saa høit op mod Nord. Hveden er ogsaa bedre paa Østsiden end paa Vestsiden, og føres til denne fra Hiin, ligesom fra denne til Hiin Fedevare.

7. **Indbyggernes** Antal er 25 Mill., af Celtisk, Romersk og Germanisk Herkomst. Det herskende Sprog er det Engelske; foruden dette tale Indbyggerne i Wales det Kymriske, Bjergskotterne, Beboerne af Hebriderne og de egentlige Irer det dermed beslægtede Galiske eller Ersiske Sprog; disse ere nemlig temmelig ublandede Efterkommere af de gamle Celter. Paa Øerne ved den Franske Kyst tales Fransk, paa Shetlandsøerne en Norsk Dialect, paa Helgoland Tydsk. — Den herskende Religion er i England og Irland den biskoppelige, i Skotland den presbyterianske: andre Religionsbekjendere (de talrigste ere Methodister, Independenter, Qvækere) have fri offentlig Gudstjeneste og tildeels de samme borgerlige Rettigheder. Men den største Deel af Beboerne i Irland ere Katholiker, af hvilke der i Riget omtrent leve 7 Mill. Den Engelske og Irlandske Kirkes hele Stilling og Forhold trænger til mange Reformer, som man nu søger at iværksætte. — Videnskaber og Kunster agtes og befordres meget, og England staaer ogsaa heri paa et høit Trin; men de lærde Underviisningsanstalter have i det Hele endnu en gammeldags og ufuldkommen Indretning, og Almueskoler ere hverken i tilstrækkeligt Antal eller saa gode, som de burde være. Trods de mange Søndagsskoler regner man endnu i London 90000 Børn, som ingen Underviisning erholde.

8. I Henseende til Industrie er England det første Land i Verden, og Fabrikerne ere bragte til den høieste Grad af Fuldkommenhed. De levere fornemmeligen Uld-, Silke- og Bomuldsvare*), Jern- og Staalvare, Læder, Linned, Papiir, Glas, Steentøi og Porcelain, Instrumenter og Maskiner, Sukker, Øl. Maskinvæsenet bliver i England anvendt i en Udstrækning og med en Fuldkommenhed, som endnu stedse er Mønster for andre Lande. Handelen er større end noget andet Lands**): den beskjæftiger over 25000 Skibe. Den befordres ved de mange Banker, ved Dampskibene (henimod 400), ved de ypperlige Landeveie og Jernbanerne.

9. **Statsforfatning.** Storbrittannien og Irland ere et i begge Linier arveligt constitutionelt Mo-

*) Værdien af de i Aaret 1831 fabrikerede Bomuldsvare var 40 Mill. £.

**) Værdien af de i Aaret 1831 udførte Vare ansloges til 72 Mill. £. Toldindtægterne ere næsten den halve Deel af den samtlige Indtægt, 21½ Mill. £.

narkie. Kongen indskrænkes ved Parlamentet, som bestaaer af Overhuset o: de fornemste Adelige og Geistlige, Peers (Piirs) eller Lords (over 300), og Underhuset (Repræsentanter, som vælges af Nationen, i Alt 658). — Statsindtægterne angives til omtrent 48½ Mill. Pd. Sterl.; Statsgjelden til 782 Mill. Pd. Sterl. Krigsmagten er omtrent 90000 Md. (Armeen i Ostindien kommer her ikke i Betragtning) og 560 Krigsskibe, deriblandt over 220 Linieskibe og Fregatter.

10. Det forenede Kongerige bestaaer af de tre Kongeriger: England tilligemed Fyrstendømmet Wales, Skotland og Irland. I administrativ Henseende inddeles de i Shirer eller Grevskaber.

A. England med Wales

er 2728 □ M. med 14½ Mill. Indb., og indbefatter 52 Shirer*):

1. Middlesex (Middel), 2. Esex. 3. Kent. 4. Sussex. 5. Surrey (Sorri.) 6. Hamp (æ). 7. Berk. 8. Wilt (Hw). 9. Sommersæt. 10. Dorset. 11. Dewon (Devv'n). 12. Cornwall (Kornnwaal). 13. Glocester (Glöst'r). 14. Oxford (foord). 15. Buckingham (Bokkinghæmm). 16. Hartford (Hårfoord). 17. Bedford (foord). 18. Huntingdon (Honnt). 19. Lincoln (Link'ln). 20. Nottingham (hæmm). 21. Derby (bi). 22. Chester (Tschest'r). 23. Shrop (Schraapp). 24. Hereford (Hér). 25. Monmouth (Mommudh). 26. Worcester (Hvuster). 27. Stafford (æ.) 28. Leicester (Læst'r.) 29. Rutland (Rottlænnd). 30. Northampton (Naardhæmpt'n). 31. Warwick (Hvaarrik). 32. Suffolk (Faak). 33. Norfolk (faak). 34. Cambridge (Keembrittsch). 35. York; 36. Durham (Dorrem.) 37. Northumberland (Naardhomberlænnd). 38. Cumberland (Komb'rlænnd.) 39. Westmoreland (Hvestmorrlænnd). 40. Lancashire (Lænkæschiir). Disse udgjøre det egentlige England: Fyrstendømmet Wales indbefatter 12 Shirer.

1. **London** (Lonnd'n), Hoved- og Residentsstaden, den største Stad i Europa og maaskee i Verden, paa begge Sider af Themsen, 15 M. fra dens Udløb i Nordsøen.

London bestaaer af tre Dele: a) City (Sitti) i Midten, har for det Meste snevre, uregelmæssige Gader. Den er Handelens Middelpunct og beboes især af Kjøbmænd og Haandværkere. b) Westminster (Hvest), den vestlige Deel, den skjønneste Deel af Staden, beboes af Hoffet, Adelen og overhovedet den rige og fornemme Verden. (De rige Kjøbmænd bo ofte her, medens deres Comptoirer ere i City). Her hersker Stilhed og Ro i Sammenligning med den evige Travlhed og Menneskevrimmel i City. c) Southwark (Söuthwark), den S. for Themsen liggende, mindst anselige Deel af London, opfyldt af Fabriker og beboet for en stor Deel af Arbeidere og Søfolk. Men bestandigen komme nye Qvarterer til, da Staden stedse udvider sig, saa at det ikke længere er muligt med Nøiagtighed at angive dens Grændser. Mange af de Landsbyer og Stæder, som før laae aldeles adskilte fra London, ere nu Dele af denne Stad. London er den første Handelstad i Verden*), og dens Handel strækker sig over hele Jorden. Den er Sædet for det Ostindiske Compagnie, for Hudsonsbaycomp. og flere andre Selskaber for den indenlandske og udenlandske Handel. Banken, Børsen, Lloyds Kaffeehuus (begge Dele i en og samme Bygning). Store Dokker og Skibsværfter. London har siden 1828 et Universitet, hvis Indretning er temmelig forskjellig fra de Ældres, mange lærde Selskaber og videnskabelige Anstalter, 18 offentlige Bibliotheker, men intet af nogen betydelig Størrelse. Det Brittiske Museum (en riig Samling af Kunstsager, Naturalier, Haandskrifter og Bøger). I det saakaldte Ostindiske Huus er et Bibliothek og et Museum af Sjeldenheder fra Indien. London har en stor Mængde Foreninger for allehaande velgjørende Øiemed. Bibelselskab. En stor Mængde Fabriker findes naturligviis i denne uhyre Stad. Af Bygningerne mærke vi: St. Jamespalads (Dscheems), Residentsslottet, stort, men forresten uanseligt; Paulskirke, den største Kirke man kjender i et protestantisk Land; Tower (Taur), en gammel Fæstning, tildeels brugt som Statsfængsel, med et Tøihuus, Mynt, Rigsarkiv og Rigsklenodierne. I Westminsterabbedie, en Kirke, krones og begraves Kongerne: i Westminsterhall (haal) forsamles Parlamentet. 6 Broer føre over Themsen: desuden er begyndt en Tunnel eller underjordisk Vei under Floden. Omtrent 1,500000 I.

*) England var fordum deelt i 7 Kongeriger, hvis Navne stundom endnu forekomme, nemlig: Esex (Shirerne 1-2), Kent (Sh. 3), Sussex (Sh. 4-5), Westsex (Sh. 6-12), Mercia (Sh. 13-31), Østangeln (Sh. 32-34), Northumberland (Sh. 35-40).

*) Londons Handel er større end hele Rusland eller Frankerigs. Dens Havn besøgtes 1825 af 6500 store, 19500 Kystskibe og 14000 Baade. Man regner at Posten hver Dag afleverer i London 130000 Breve, og hver Dag afgaae 1500 forskjellige Befordringsmidler for Reisende. Staden har alene omtrent 130 Dampskibe.

Chelsea (Tschelsi) er nu en Deel af London. Invalidehuus. 30000 J.

2. Colchester (Koltsch), en Søstad. Østersfangst. 16000 J. Harwich (Harritsch). Overfart til Holland og Hamburg. 15000 J.

3. Canterbury (Kænterbörri). Erkebiskop, Rigets første Peer. 15000 J.

Dower (Dö-wer), stærk Fæstning. Overfart til Frankerig. 12000 J. — Woolwich (Wullitsch), Kanonstøberier. 18000 J. Deptford (Dettf.) Skibsværfter for Marinen. 20000 J.

Chatam (Tschættæm) med de største Magaziner og Hovedstationen for Flaaden. 17000 J. — Greenwich (Grénitsch). Stort Invalidehuus for Søfolk. Observatorium, hvorfra Englænderne gjerne regne den første Meridian. 25000 J.

4. Brighton (Breit'n), en af de pragtfuldeste Stæder i England. Søbade. Kongeligt Slot. 41000 J.

Lewis (Ljuus). Slag 1264. Hastings (Hee). Slag 1066.

5. Southwark (100000 J.) see ved London.

6. **Portsmouth** (Pórtsmudh) paa en Halvøe ved Canalen, meget stærk Fæstning og Englands vigtigste Krigshavn. Skibsværfter og Arsenal. Søacademie, Matroshospital. 50000 J.

Flekken Spithead (hedd) med en fortreffelig Rhed.

Til dette Shire hører Den Wigt (Hveit), 9 □ M. stor, paa alle Sider befæstet ved Natur og Kunst, meget frugtbar. (33000 J.).

7. Windsor (Hvindser), en Flekke med et kongeligt Slot. 5000 J.

8. Salisbury (Sáalsbörri). Gothisk Domkirke, Fabriker. 10000 J. Tæt herved er det mærkværdige Stonehenge, et Mindesmærke af svære paa hinanden lagte Stene, rimeligviis fra Druidernes Tid.

9. **Bristol** (Brist'l), ved en liden Flod, som falder i Severn, næst London og Liverpool den vigtigste Handelstad i England, og en af de betydeligste Fabrikstæder: herfra leveres især Glas- og allehaande Metalvare. 104000 J.

Bath (Ba'th), har varme Bade. 40000 J.

10. Halvøen Portland (lænnd), bekjendt af sine Steenbrud, hører hertil.

11. Exeter (Exet-t'r), engang Residents for Sachsiske Konger. 30000 J.

Plymouth (Plimmudh), en Fæstning ved Canalen. Krigshavn med mærkværdige Dæmninger, Skibsværfter, Magaziner, Søhospital. 76000 J.

Udenfor Havnen ligger Fyrtaarnet Eddistone (stoon) paa en Klippe i Søen.

12. Fallmouth (Fállmudh), med en god Havn, Station for Paketskibene, der gaae til Portugal, Vestindien og America. 11000 J.

Ved Cap Landsend ere Gruber, der gaae 3 til 400 F. dybt ind under Havet.

13. Gloceſter (Glost'r). Naalefabriker. 12000 J.

Tewkesbury (Tjuksbörri). Slag 1471.

14. **Oxford** ved Isis. Englands ældste (1249 stiftede) Universitet med store Bibliotheker og andre Samlinger. 20000 J.

16. St. Albans (A'lbæns) Slag 1455. Barnet (Bárnett) Slag 1471.

20. **Nottingham** (Hamm) ved Trent. Store Strømpevæverier og Ølebryggerier. 51000 J.

21. Derby med mange Fabriker, især Silkemøller. 25000 J.

22. Cheſter (Tschest'r). Handel med Ost og Lærred. Overfart til Irland. 22000 J.

Stockport (poor) med Silke- og Bomuldsfabriker. 25000 J.

23. Shrewsbury (Schróosbörri), en gammel, vidtløftig Stad. 21000 J.

26. Worceſter (Hvust'r) ved Severn. Handske- og Porcelainfabriker. 20000 J.

27. Wolwerhampton (Hvulverhæmpt'n). I Byen og i Omegnen fabrikeres en stor Mængde Jern- Kobber- og Blikvare. 24000 J. I Nærheden ere store Jern- og Steenkulsgruber.

Etruria (rie), en stor Fabrik af Porcelain og Steentøi, anlagt af Wedgewood. Den hele Egn deromkring er opfyldt af Landsbyer og Huse, som nu næsten udgjøre een Stad, og hvis Indbyggere, omtrent 70000, beskjeftige sig udelukkende med Fabrikationen af Steentøi. Egnen kaldes derfor Pottery (Pottemageriet).

28. Leiceſter, Bomulds-, Uld- og Strømpefabriker. 40000 J.

Naseby (Næsbi). Slag 1645. Bosworth (Bosshvordh). Slag 1485.

30. Northampton (Naardhæmpt'n). Betydelig Hestehandel. 16000 J. (Slag 1460). Ruiner af Fotheringay Castle (Faadh'ringee), hvor Maria Stuart sad fangen og blev henrettet 1587.

31. **Birmingham** (Bærminghæmm eller Brummidschæmm), Englands vigtigste Fabrikstad, som især leverer Metalvare (Knapper, Spænder, Knive, Sakse, Naale, pletterede og lakerede Vare o. M.), Vare af Skildpadde og Desl., mindre Dampmaskiner). En stor Mængde Mynter præges her, f. Ex. for det Ostindiske Compagnie. 145000 J.

Cowentry (Kövventri) med Baandfabriker. 30000 J.

32. Ipswich (Ipsitsch). Havn. Handel med Korn og Qvæg. 21000 J.

Newmarket (Njumárket). Hesteveddeløb. 2000.

33. **Norwich** (Norritsch). Uld- og Silkemanufacturer. 60000 J.

Yarmouth (Jahrmuhd), Havnen for Norwich. Staden tager megen Deel i Silde- og Kabliaufangsten. 21000 J.

34. **Cambridge** (Keembritsch), har et Universitet med Bibliotheker o. s. v. 21000 J. Store Markeder holdes ved Staden.

35. **Leeds** (Liids). Store Fabriker af Klæde, Lærred, Seildug, Gulvtæpper; Jernstøberier. 125000 J.

Sheffield (Schéffiild). Fortrinlige Jern- og Staalfabriker. 72000 J.

Hull (egentligen Kingston upon Hull), ved Humber og den lille Flod Hull, en vigtig Søhandelstad. Skibsværfter, Dokker; Kanonstøberier. Betydelig Hvalfiskefangst (Stadens Handel gaaer i det Hele meest paa de nordlige Lande). 53000 J.

York (Jaark), Sædet for den anden Erkebiskop. Stor Domkirke (restaureret efter Branden 1828). 26000 J.

Wakefield (Hvéekfiild). Slag 1460. Standforbridge (Stæmmforbritsch) nær ved York. Slag 1066. Touton (Tout'n). Slag 1461.

36. Sunderland (Sonderlænnd). Handel med Steenkul; Glashytter. Hvalfiskefangst. 35000 J.

37. **Newcastle** (Njukas'l). Betydelig Handel med Steenkul, desuden med Glasvare, Steentøi, Jern- og Staalvare; Reebslagerier, Skibsværfter; Tjærebrænderier, Trankogerier. Hvalfiskefangst. Nær ved Byen ere store Steenkulsgruber. 50000 J.

Derham (Hæramm). Slag 1463. Flouden (Flaadd'n). Slag 1515.

38. Carlisle (Karleil). Fabriker. 20000 J.

Whitehawen (Hveitheev'n) ved det Irske Hav. Store Steenkulsgruber, som gaae ind under Havet. 22000 J.

40. **Manchester***) (Mænntschest'r), ved Irwell og Bridgewatercanalen, Englands vigtigste Manufacturstad. Vigtigst ere Bomuldsmanufacturerne: desuden levere Fabrikerne Silke- og Uldvare, Flviel, Hatte, Papir. 220000 J.

Liverpool (Livverpuul), ved Mundingen af Mersey, Englands anden Handelstad: den har især betydelig Handel paa de andre Verdensdele, navnligen med Africa og Vestindien. Bomuld (til Manchester) og Tobak ere de to betydeligste Indførselsartikler. Ogsaa for Handelen med Irland er denne By Hovedpunctet. Mange Fabriker (Uhre, Tobak, Steentøi, Sukker). Skibsværfter. 190000 J.

Liverpool og Manchester ere forbundne ved Bridgewatercanalen og en Jernbane.

Bolton (Boolt'n) en Fabrikstad. 40000 J. Foruden denne findes her en Mængde andre Fabrikstæder, næsten af samme Størrelse.

Preston (Prest'n). 30000 J. Slag 1715.

I Fyrstendømmet Wales*) ligge:

Pembroke med den fortreffelige Havn Milfordhaven. Handel. 7000 J.

Svansea (Svænnsi), den største Handelsplads i Wales. Havn. Steenkulsgruber, Jern- og Kobberværker i Omegnen. 14000 J.

---

*) 1774 havde Manchester 41000 J.; 1700 havde Liverpool 5145 J.

**) Wales er 350 □ M. stort med 810000 J. Det er et bjergfuldt Land, rigt paa Metaller. Qvægavl. Indb. ere Kymrer, med eget Sprog og egne Skikke. Landet deles i Nord- og Sydwales, og indbefatter 12 Shirer.

Øer ved England:

Scilly (Silli)-Øerne (Les Sorlingues) ere 140, paa 6 nær, ubeboede Øer ved Cap Landsend.

Anglesea (Äng'lsi), N. V. for Wales, 13 □ M. med 48000 I. Den har meget rige Kobbergruber. Den er ved en henved 1000 Fod lang, i Jernkjeder hængende, Bro forbundet med det faste Land.

Man (Mænn), i det Irske Hav, 20 □ M. stor med 40000 I. af Kymrisk Herkomst. De have deres egen Nationalrepræsentation (af 24 Keys) og egen Lovbog, bekjende sig til den Engelske Kirke, og drive Qvægavl, Agerdyrkning og Sildefiskerie. Den har og endeel Metaller.

Ved den Franske Kyst ligge 4 Øer, som tilhøre England, i Alt 23 □ M. med 60000 I. Meest bekjendte ere de to Øer Jersey (Dschörsi) og Guernsey (Gernnsi).

B. Skotland.

Dette Kongerige er 1460 □ M. stort og har 2,400000 Indb. Det indbefatter 33 Shirer og inddeles sædvanligen i I) Syd-, II) Mellem- og III) Nord-Skotland, hvilke Inddelingers Grændser omtrent betegnes ved de i § 2 omtalte Indsænkninger.

I. **Edinburgh** (Børro), 1 Miil fra Bugten ved Forth, Hovedstaden i Kongeriget. Staden deles af en Dal i den gamle Stad, med snevre, mørke Gader og meget høie Huse, og den nye Stad, som er smuk og regelmæssig. Børs, Bank. Universitet. Fabriker. 163000 I.

Leith (Liith), Edinburghs Havn, ½ M. fra den og forbundet med den ved en Række af Huse. Skibsværfter; Reebslagerier, Glashytter. 27000 I.

St. Andrews har et Universitet. 5000 I.

Glasgow ved Clyde, Skotlands vigtigste Manufacturstad, regelmæssig og smukt bygget. Bomuldsfabrikationen er den fornemste (den beskjeftiger her og i Omegnen 130000 Mennesker); desuden fabrikeres Lærred, Baand, Jernvare, Sukker. Universitet, Museum, Bibliothek. 203000 I*).

Greenock (Grinnakk) ved Mundingen af Clyde, har en fortreffelig Havn, betydelig Handel, Søfart (Dampskibe og Paketbaade især til Irland) og Fabriker. 30000 I.

*) 1780 = 42000 I., 1801 = 80000 I.

Paisley (Pées'le) en vigtig Fabrikstad (Silke- og Bomuldsvare, Jernvare, Lærred). 60000 I.*).

Pinkey (Peh) Slag 1547. Dunbar (Donnbar) Slag 1650. Prestonpanns (Prest'n) Slag 1745. Stirling (Slag 1298). Tæt ved er Landsbyen Bannockburn (Bæn- born) Slag 1314. Falkirk (Faal). Slag 1299. 1745.

Carron (Kerrn) Jernværk er det største i Skotland.

Midlothian (Lódhien) kaldes det frugtbare Landskab langs med Sydkysten af Bugten ved Forth.

Til Sydskotland høre Øerne Bute (Bjuut) og Arran, som udgjøre et Shire.

II. **Perth** (Perdh) ved Tay. Fabriker, Laxefangst. 20000 I.

Dundee ved Bugten ved Tay. Fabriker og Handel. 46000 I.

Aberdeen (Äberdiin) har megen Handel og Skibsfart; mange Fabriker (Lærred, Garn, Klæde, Strømper). Universitet. ½ M. fra Staden ligger Old Aberdeen (4000 I.), der kan betragtes som en Forstad til New Aberdeen. Begge have 36000 I.

III.**) Inwerness, ved Floden Ness, Hovedstaden i de Skotske Høilande, med et befæstet Slot og en Havn. Fabriker (Seildug, Bomuldsvare, Klæde), Reebslagerier. 15000 I.

Cullóden nær ved Inwerness (Slag 1745).

Øer ved Skotland:

1. Hebriderne eller Syderøerne, en lang Række af klippefulde, trælløse Øer (i Alt 300, eller efter Andre 1000) langs med Landets Vestkyst. Omtrent 40 ere beboede af henved 60000 I., der drive Qvægavl, Fiskerie og Jagt efter Søfugle. Øerne høre deels til Mellem-, deels til Nordskotland. De Vigtigste ere:

Isley (Eilæ); Mull (Moll); Staffa (æ-æ) med den berømte Fingalshule; I-Kolm-Kill (Kan), med Ruinerne af Columbans Kloster og 60 Skotske Kongers Begravelser: dette Kloster var længe et Hovedsæde for Skotsk Lærdom og fra denne Øes Klostre og Skoler udgik Christendommens og Civilisationens Befordrere. Sky (ei); nær ved er den mærkelige Compasklippe. Lewis (Luuis), den største Ø. St. Kilda (æ), bebot af Millioner Søfugle og omtrent 100 Mennesker.

*) 1753 = 4300 I.; 1791 = 24000 I.

**) Bjergskotterne, Beboerne af de Skotske Høilande, ere i Sæder, Sprog og Dragt et fra de øvrige Skotter ganske forskjelligt Folk.

2. Orkney (Orkni)-Øerne eller de Orcadiske Øer, N. for Skotland, 67 i Tallet, af hvilke de 29 ere bebøede (omtrent 30000 J.), de Øvrige benyttes stundom til Græsning. Øerne ere høie og klippefulde, skovløse og uden synderlig Agerdyrkning. Fortræffelige Faar og smaa Heste findes her. Den største Ø er Pomona (ō) eller Mainland (Meenlænnd) med Byen Kirkwall (Kirkhvaal).

3. Shetlands-Øerne, N. for Orkney-Øerne, af samme Beskaffenhed som disse: omtrent 46 ere beboede (af henved 30000 J.), de øvrige 40 ere enten aldeles nøgne Klipper eller benyttes som Græsgange. Den største Ø er Shetland eller Mainland med Flekken Lerwick (Lerhvik), hvor de Engelske og Hollandske Sildefiskere samles, og hvor Sildene komme i uhyre Skarer.

C. Kongeriget Irland.

Irland er 1511 □ M. stort og har 8 Mill. Indb., hvoraf de Fleste, de egentlige Irer, ere af Kymrisk Oprindelse og beslægtede med Bjergskotterne. Omtrent 1 Mill. ere Episkopale, 300 Dissenters (andre Religionspartier), Resten er Katholiker. Irland bestaaer af 4 Hoveddele: I. Leinster, II. Ulster, III. Connaught (Konnaat) og IV Munster, og indbefatter 32 Shirer.

I. **Dublin** (Dobblin), Hovedstaden, Vicekongens og den første Erkebiskops Residents, ½ M. fra den efter Staden benævnede Bugt af det Irske Hav, ved en liden Flod. Dublin har mange smukke offentlige Pladse og Bygninger: en Deel af den har brede og smukke Gader, imedens en anden Deel blot bestaaer af usle Hytter. — Universitet, det eneste i Irland. Mange Fabriker: Dublin er Middelpunctet for Irlands Handel, især med Lærred, Korn, Kjød, Uld- og Bomuldsvare. God Havn 250000 J.

Kilkenny ved den seilbare Nore. Handel. 28000 J.

Drogheda (Drog'eda) ved Floden Boyne. 20000 J. (Slag 1690).

II. Belfast ved en Havbugt. Havn; stærk Handel med Lærred, Kjød og Smør. 45000 J.

III. Galway (Gaalhvee) ved den efter samme benævnede Bugt. Handel og Fiskerie. 33000 J.

IV. **Cork**, Irlands anden Stad, paa en Ø i en liden Flod. God Havn, vigtig Handel med Smør og

især Kjød. Fabriker af Glas, Sæbe, Lærred, Seildug, Lys. Porterbryggerier og Brændeviinsbrænderier. Skibsværfter. 120000 J.

Waterford (Hvaahterfoord) ved Suir. God Havn, mange Fabriker (Lærred, Glas- og Jernvare), stærk Handel med Kjød (især Sviin). 40000 J.

Limerick ved Shannon. Handel med Øre- og Svinekjød, Smør, Korn. Fabriker (Lærred og Handsker). 75000 J.

Til det Brittiske Rige høre endnu:

A. I Europa: a) Øen Helgoland i Nordsøen, omtrent lige ud for Elbens Munding. Den bestaaer af en 200 F. høi Klippe og nogle Sanddüner (das Unterland); paa Klippen, hvor alle Indb., omtrent 3000, boe, kommer man op ad en i sammes Side indhugget Trappe af 126 Trin. Indb. ernære sig som Lodser og Fiskere. Øen er vigtig som en Station for Skibe, der gaae til og fra Havnene ved denne Deel af Nordsøen. Der brænder et Fyr. b) Fæstningen Gibraltar (see Spanien). c) De Malteſiske Øer (see Italien). d) De Joniske Øer (see nedenfor) staae under Englands Beskyttelse, og Engelsk Garnison ligger der.

B. Udenfor Europa: I Asien: Det Ostindiske Compagnies Besiddelser i Indien, Øen Ceylon, adskillige Øer. I Africa: Colonier i Senegambien, paa Kysten af Guinea, Øerne St. Helena, Ascension, Fernando del Po; Caplandet, Øen Isle de France. I America: Hudsonsbaylandene, Newfoundland, Ny Skotland, Cap Breton, Ny Brunsvig, Canada, Ny Albion; i Vestindien Øen Jamaica og de Fleste af de smaa Antiller, Bahama- og Bermudasøerne; i Sydamerica en Deel af Guyana. I Australien: alle først af Englænderne opdagede Øer, en Deel af Østkysten af Ny Holland, Van Diemens Land, og andre Øer. Tilsammen udgjøre disse Colonier omtrent 83000 □ M. med 126 Mill. Indb.

Kongeriget Frankerig.

1. Frankerig ligger imellem 42° og 51° N. Br. og imellem 12° og 26° Ø. L., og grændser mod N. til Canalen, Belgien og Tydskland, mod Ø. til Tydskland Schweiz og Italien, mod S. til Middelhavet og Spanien, mod V. til det Atlantiske Hav. Det udgjør 10050 □ M.

2. Frankerig bestaaer deels af Lavland, deels, og for største Delen, af Bjergland. Den vestlige (indtil 44° N. Br.) og nordlige (indtil 46½° N. Br.) Deel (Bjergene i Midten og mod S. betegne Grændsen mod O. og S.) hører med til den Nordeuropæiske Slette (see altsaa Indl. § 3, 3), og udgjør sammes vestlige Deel. Mod N. er Landet meest bakket, i det Hele er det bølgeformigt. Mod N. V. indeholder Halvøen Bretagne et lavt, men raat Høidedrag, og Kysterne ere der i det Hele høie, hvilket ellers ikke er Tilfældet. Henimod Loires Munding er paa Sydsiden lavt, deels sumpigt, deels sandigt Land. Mellem Garonne og Adour er en flad, sandig Strækning, les landes o: Hederne, begroet deels med Lyng, deels med Naaletræer (Kystfyrren, en egen Art). Paa Kysten findes Düner. — Midten af Frankerig samt en Deel af Østsiden opfyldes af Nogle af de Mellemeuropæiske Bjerge. Fra V. kommer man først til Auvergnes Bjerge, imellem Floderne Allier og Lot, en flad Bjergmasse (c. 3000 F.) med kegleformige Spidser, hvilke for en stor Deel ere udbrændte Vulcaner. Den høieste Spidse Cantal (6000 F.). O. og S. for samme ere Sevennerne imellem Floderne Rohne og Tarn samt Allier. Fra Pyrenæerne skilles de ved den Indsænkning, hvori den Languedocske Canal er anlagt. Middelhøiden er 4000 F., det høieste Punct 6200 F. Den nordlige Deel af Sevennerne gaaer over i en Række af viinrige Høie, Cotes d'Or; den sydligste Deel af Sevennerne kaldes Lozerebjergene. O. for Rhone, paa Grændsen af Schweiz, er Jura, en langagtig Bjergmasse af Kalk, som gaaer fra S. V. til N. O., fra Rhone til Rhinen (som gjennembryder den ved Lauffen) og fortsættes ind i Tydskland under Navn af die rauhe Alp. Den bestaaer af flere parallele Kjeder med mellemliggende Længdedale, og falder steilt af mod Øst, jevnt mod Vest; med Rauhe Alp er det omvendt. Den høieste Top af Jura er 5500 F. høi, af Rauhe Alp 3000 F. Længere mod N., langs med Rhinen, ligge Vogeserne (les Vosges), en 30 Mile lang Bjergkjede, bredest og høiest mod S., med runde kuppelformige Toppe. Deres største Høide er 4400 F. N. V. for Vogeserne ere endelig Ardennerne (see Belgien), af hvilke den største Deel ligger i Frankerig. — Den sydligste Deel af Frankerig er opfyldt af Pyrenæerne (see Indl. § 3, 8). De falde steilt af mod Frankerig: deres høieste Puncter ere Pic Posets, 11000 F., Pic Nethou

(Maladetta) 11100 F. Pyrenæerne have mange Tværdale, næsten ingen Længdedale, ingen store Søer, ingen betydelige Skove og faa eller ingen Gletscher. Den sydøstlige Deel indeholder i Midten Rohnesletten; V. for samme hæver Landet sig til Sevennerne, O. for samme til Alperne. Rhones Delta er sumpigt; O. for samme er en flad øde Steenslette (Crau). Kysten er for det Meste lav. O. for Rhonedalen ere Alperne (see Indl. § 3, 7), nemlig Søalperne fra Havet til Mont Viso (12000 F.) og de Cottiske Alper fra Mont Viso til Mont Cenis (11700 F.); nordligere er Bjerglandet Savoyen, hvis Østgrændse dannes af de Grajiske Alper (see Italien). Klimaet er temmelig forskjelligt efter Landets forskjellige Beliggenhed og Beskaffenhed*). De varmeste Dele ere Rhonesletten og i det Hele Kysterne ved Middelhavet: men igjennem de to Indsænkninger, som her forbinde Nord- og Sydeuropa (see Indl. S. 39 Anm.), frembryder ofte en heftig og skadelig Nordvestvind (Mistral).

3. **Floder.** Frankerig har 3 Hovedfloder, som ganske tilhøre det, og staaer ved 5 andre i Forbindelse med Schweiz, Tydskland, Belgien og Holland. 1) Rhone kommer fra Schweiz, løber der igjennem Genfersøen, og bliver ved sin Udtrædelse deraf, hvor den løber ind i Frankrig, seilbar, dreier mod Syd og falder gjennem et sumpigt Delta ud i Bugten ved Lyon. Dens 4 Mundinger ere opfyldte med Sand, hvorfor to Canaler ere gravede fra Beaucaire og Arles. Den optager fra høire Side Saone (fra Vogeserne), i hvilken er falden Doubs (fra Jura), fra venstre Side Isère og Durance, begge fra Alperne. Hele Rhones Længde er 100 M., Flodg. 1760 □ M. 2) Garonne udspringer paa Pyrenæerne ved Foden af Maladetta, bliver seilbar ved Toulouse og fra Bordeaux af endog for Søskibe. Her forener den sig med Dordogne (fra Auvergnebjergene), faaer Navn af Gironde og fal-

*) Følgende Tabel giver en Oversigt:

	N. Br.	Høide over Havet.	Aarl. Middelt.	Vinteert.	Sommert.
Paris	49°	1218 F.	8½	3	14½
Genf	46°	1300 F.	8	1½	13½
Clermont	46°		8½	2	14
Bordeaux	45°		11	5	17½
Marseille	43¾		11½	6¾	16
Avignon	44°		11½	5	18½
Perpignan	42½°		12½°	6	19
Dax (ved Bayonne)	43½°		11	5½	16½
Mt. Louis	42½	5000 F.	5	0	11

der gjennem en viid Munding ud i det Aqvitaniske Hav. Den optager endvidere fra høire Side Tarn og Lot. L. 80 M., Flodg. 1440 □ M. 3) Loire udspringer paa Sevennerne, bliver seilbar ved Roanne, løber først mod N. V., derpaa mod V., forbi Nevers, Blois, Tours, Angers, Nantes, og falder i det Aqvitaniske Hav: dens Munding er opfyldt med Sand, hvorfor Indløbet er vanskeligt og store Skibe ikke kunne gaae længere end til Paimboeuf. Den optager fra høire Side Allier, Cher, Indre, Vienne (alle fra Auvergneb. eller deres Affald), fra venstre Side Mayenne, i hvilken er falden Sarthe. L. 130 M., Flodg. 2400 □ M. 4) Seine udspringer paa Cotes d'Or, bliver seilbar ved Troyes, løber forbi Paris og Rouen, hvor den bliver seilbar for Søskibe, og falder ved Havre de Grace med en viid Munding i Canalen. Den optager fra høire Side Aube, Marne, Oise, i hvilken er falden Aisne, fra venstre Side Yonne. L. 85 M., Flodg. 1240 □ M. 5) Schelde udspringer paa en Sidegreen af Ardennerne og løber ind i Belgien. 6) Maas udspringer nær ved Byen Langres, og løber mod N. ind i Belgien. 7) Mosel udspringer paa den sydlige Side af Vogeserne, optager Meurthe (ligeledes fra Vogeserne), løber igjennem Luxemburg og Nederrhin, og falder ved Coblenz i Rhinen. 8) Rhinen udgjør paa en Strækning af omtrent 35 Mile Grændsen mellem Frankerig og Tydskland.

Mindre Floder ere: Somme, Vilaine, Charente, Adour (som falde i Canalen og det Aqvitaniske Hav); Aude og Var (i Middelhavet).

Canaler forbinde de fleste af disse Floder med hinanden. Vigtigst er Sydcanalen eller den Languedocske, 32 M. lang, fra Garonne (ved Toulouse) til Bugten ved Lyon (ved Cette). St. Quentincanalen forbinder Seine, ved Hjelp af Oise, med Somme og Schelde; Centralcanalen forbinder Loire med Saone, Orleanscanalen Seine med Loire.

4. **Producter.** Korn, især Hvede (desuden imod N. Byg og Havre, mod S. og ved Rhinen Mais); Viin (om Nordgrændsen see II, § 22. c.) Sydfrugter og Olie (kun i de varmere Dele af Landet), Frugt (især i det nordvestlige Frankerig, hvor Frugtviin, cidre, er den almindelige Drik), Runkelroer, Krap, Safran, Hør, Hamp, Tobak (Regjeringsmonopol, som kun dyrkes i visse Egne), Skov (især Eeg, Bøg, Kastanie og mod V. Naaletræer). De almindelige Huusdyr og paa Bjergene vilde Dyr

(see Indl. § 3). Silkeorme avles nu næsten overalt. Jern, Kobber, Bly, Salpeter, nyttige Steenarter, Salt (af Sølv findes Lidet, Guld slet ikke).

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 33 Mill. De bestaae af Franske, Walloner 1 Mill. (mod N.), Tydske 2½ Mill. (mod N. O.), Kymrer eller Breyzards 1 Mill. (i Bretagne), Italienere (paa Corsica), Baskere (120000) ved Pyrenæerne, Jøder (60000); Zigeunere (10000) og Cagots (6000), en Art Cretinere, boe paa Pyrenæerne. Der tales Fransk (29 Mill.), Tydsk (1,200000), Celtisk eller Kymrisk (1,100000), Baskisk og Spansk (180000), Flamsk og Wallonsk (1 Mill.), Italiensk (200000). Den katholske Religion er den, som den største Deel af Indbyggerne bekjender sig til: men alle andre Religionspartier have efter Lovene fri Udøvelse af deres Cultus og lige borgerlige Rettigheder med Katholikerne. Der findes 1,400000 Protestanter (de Fleste Reformerte), 60000 Jøder, 4000 Herrnhutere og Anabaptister, 500 Qvækere (i Dunkerken). For Videnskaber og Kunster ere mange og fortræffelige Anstalter (Academier, Collèges eller lærde Skoler, Institutter o. s. v.), og de Franske høre til Europas meest civiliserede Folkeslag. Derimod er der endnu Meget tilbage at gjøre for Almuens Oplysning og Skolevæsenet. Paa flere Steder mangle Skoler ganske*) og de, der ere, have for en Deel hidtil en forældet Indretning.

6. Frankerig er et Fabrikland og Industrien staaer paa et høit Trin. Fabrikerne levere især Silke-, Bomulds- og Uldvare, allehaande Mode- og Galanterievare, Glas, Speile, Liqueurer, Sæbe, Hatte, Tapeter, Uhre og overhovedet Metalvare o. m. M. I den nyere Tid har Fabrikationen af Runkelroesukker (i den nordlige Deel) faaet stor Vigtighed. Handelen er blomstrende: der udføres meest Fabrikvare, Vine og Sydfrugter, indføres raae Stoffer, Colonialvare, Heste, Qvæg.

7. **Statsforfatning.** Frankerig er et constitutionelt og i den mandlige Linie arveligt Monarkie. Kongen ("de Franskes Konge") har den udøvende Magt, og deler den lovgivende med Pairernes og de Deputeredes

*) 1831 vare endnu 14000 Communer i Frankerig, som ingen Skole havde; 1833 vare der 9000. Der arbeides saaledes stadigen fremad til en bedre Tilstand i denne Henseende: men endnu 1833 var der over 2 Mill. Børn fra 5 til 12 Aar, som ikke fik offentlig Undervisning.

Kammer, hvilke begge Kongen sammenkalder hvert Aar. Pairerne udnævnes af Kongen, men deres Værdighed er ikke længere arvelig: de Deputerede (459) vælges af Folket. Kongen regjerer med et Statsraad og gjennem ansvarlige Ministre, som forestaae de offentlige Anliggender. Statsindtægterne vare 1835 beregnede til 998 Mill. Franker; Statsgjelden er 5900 Mill. Landmagten var 1833 = 431000 Md. foruden omtrent 1 Mill. Nationalgarder. Sømagten var 298 Skibe, af hvilke 70 Linieskibe og Fregatter.

8. Frankerig inddeles nu i 86 **Departementer**: da den ældre Inddeling i **Provindser** (1789 i 17) endnu ofte bruges og har historisk Interesse, forbinde vi begge: dog falde de ikke altid nøie sammen:

I. Isle de France.

Dep. 1. Seine. 2. Seine-Oise. 3. Oise. 4. Aisne. 5. Seine-Marne.

1. **Paris**, Hovedstaden og Kongens Residents, ved Seine, som deler den i tre Dele: **La ville**, N. for Seine, **la cité** (den ældste Deel af Staden) paa Øer i denne Flod, og **L'Université**, S. for Seine. Imellem Staden og Forstæderne befinde sig paa de forhenværende Fæstningsværkers Sted de saakaldte **Boulevards** ɔ: med Træer beplantede Spadseregange. Den største Deel af Paris har høie Huse og snevre Gader. Paris har mange og betydelige **Fabriker** (der udføres aarligen Fabrikvare af 47 Millioner Frankers Værdie) og en meget betydelig **Handel**: navnligen ere Vexelforretningerne og Handelen med Statspapirer af overordentlig Omfang, og Paris's **Børser** i denne Henseende Middelpunctet for en stor Deel af Europa. Paris har en stor Mængde **Underviisningsanstalter**, navnligen **Universitetet** (ɔ: en Forening af alle Faculteter, imedens Academierne kun have et eller nogle Faculteter). Paris har udmærkede og store **Biblioteker**; Museer, lærde Selskaber, Kunstsamlinger, stor Botanisk Have. Det er **Middelpunctet for den Franske Litteratur og Videnskabelighed**, som her mere end i noget andet Land er concentreret i Hovedstaden. Af de **offentlige Bygninger** mærkes: **Tuilerierne**, Residentsslottet med en stor Have, anlagt 1564 af Catharina af Medici paa en Plads, hvor før var et Teglbrænderie. **Louvre**, en Tid Residentsslot, forbundet ved et langt Gallerie (i hvilket er en stor Maleriesamling) med Tuilerierne. **Palais royal**, en af Richelieu opført meget vidtløftig Bygning, tilhørende Hertugen af Orleans (den nuværende Konge), med en offentlig Have, der er omgivet af Gallerier: i disse boe Kjøbmænd, Kunstnere og Haandværkere til Leie, og Stadens pragtfuldeste Boutiquer, Kaffeehuse og Restaurationer findes her, hvorfor Eieren har en uhyre Indtægt af Slottet; dette udgjør næsten en egen lille Stad med en uophørlig Menneskevrimmel. **Palais Bourbon**, hvor de Deputeredes Kammer samles, **Palais Luxembourg**, hvor Pairerne møde. Det store **Invalidehuus** for 5000 Invalider. Det gamle **Temple** er nu næsten ganske nedbrudt. Af Kirkerne er **Notre Dame** mærkelig, en Gothisk Bygning fra det 12te Aarh., og **Pantheon**, bestemt til at optage fortjente Mænds Liig.*) Paris har 75 offentlige Pladser; af dem ere historisk mærkelige **Bastillepladsen**, hvor før Bastillen stod, og **Enighedspladsen** (før Ludvig XVdes Plads), hvor Ludvig **XVI.** og hans Dronning bleve henrettede. Til den støde de **Elysæiske Marker**, vidtløftige Spadseregange beplantede med Træer. 800000 J.

N. V. for Paris er **Montmartre** (en befæstet Høi med Steenbrud; Kamp 1814); V. for Staden er **Marsmarken**.

St. Denis med de kongelige Begravelser. 7000 J. Vincennes med et gammelt Slot og Statsfængsel (Hert. af Enghien † 1804.) Clichy, en Landsby (Clichyanerne).

2. **Versailles**, engang Residentsstaden (da næsten 100000 J.). Prægtigt Slot, bygget af Ludvig **XIV.** 300000 J.

Sevres, en Flekke med en berømt kongelig Porcelainfabrik. St. Germain en Laye (Fred 1570. 1679.) St. Cloud med et Slot, Napoleons Sommerresidents (Henrik III † 1589. Napoleon 9 Nov. 1799.) Malmaison, et Lystslot, Keiserinde Josephines Opholdssted fra 1809 til 1814, da hun døde her.
Rambouillet med et Slot.

3. **Beauvais** med berømte Fabriker af **Tepper**. 14000 J.

Compiegne ved Aisnes Indløb i Oise. 8000 J. (Jeanne d'Arc fanget 1430).
Senlis (Fred 1493).

*) Luxembourg, Bourbon og Pantheon ligge i L'université, Notre Dame Kirke i La Cité, de øvrige her nævnede Bygninger i la Ville. Under L'université findes ogsaa de mærkværdige Katacomber.

4. **St. Quentin.** Fabrikstad (Linned, Battist, Gaze) 18000 J. (Slag 1557).

Laon (Lang), befæstet (Slag 1814). Soissons ved Aisne (Slag 486). Vervins (Fred 1598).

5. Fontainebleau med et kongeligt Slot og en skjøn Have. Fred 1679. (Pave Pius VII. 1809-1818. Napoleons Thronfrasigelse 1814).

II. Picardie og Artois.

Dep. 6. Somme. 7. Pas de Calais.

6. **Amiens** ved den seilbare Somme. Fæstning, Fabrikstad (Tapeter, Silke-, Bomulds- og Uldvare, Læder). 45000 J. (Fred 1802).

Abbeville en stærk Fæstning. Fabriker (Klæde). 20000 J.

Crecy (Slag 1346). Peronne, et befæstet Slot. (Ludvig XI. og Carl den Dristige 1468).

7. **Arras** en Fæstning. Fabriker (Kniplinger og Tapeter). 23000 J.

Calais, Søstad med en maadelig Havn. Overfart til og især fra England. 10000 J. (Fra 1348 til 1588 eiedes den af Englænderne).

Boulogne, befæstet Søstad med en maadelig Havn. Overfart til England. 20000 J.

Azincourt, en Landsby (Slag 1415). Enguinegate (Slag 1513).

St. Omer, en befæstet Stad. Tobaksfabriker. 20000 J.

III. Champagne med Brie.

Dep. 8. Ardennernes. 9. Marne. 10. Øvre-Marne. 11. Aube. 12. Yonne (hører tildeels til Bourgogne).

8. Sedan, en Fæstning ved Maas. 13000 J. Rocroy, en Fæstning (Slag 1643).

9. **Chalons sur Marne**, en Fabrikstad (Uld- og Bomuldsvare). 13000 J. (Slag 451).

Rheims, forhen Kongernes Kroningsstad. Erkebiskop, Rigets Primas. Fabriker (Silke, Uld og Bomuld) og Vinhandel. 38000 J.

St. Menehould (Ludvig XVI. 1791).

10. Vassy (Blodbad 1562).

11. **Troyes** ved Seine. Fabrikstad (Bomuld), Vinhandel. 30000 J.

Bar sur Aube (Slag 1814). Brienne le Chateau havde før en Militærskole, hvor Napoleon var Elev. Clairvaux før et berømt Abbedie.

12. Auxerre ved Yonne. Vinhandel. 13000 J.

IV. Bourgogne eller Burgund.

Dep. 13. Cotes d'Or. 14. Saone-Loire. 15. Ain.

13. **Dijon**, en befæstet Stad. Academie, Vinhandel. De Burgundiske Hertugers gamle Residentsslot. 25000 J.

Citeaux, forhen et Abbedie (Cistercienserе). Chatillon (Fredsunderhandlinger 1814).

14. Chalons sur Saone. Betydelige Fabriker (Silke og Uld). 13000 J.

Clugny, forhen et berømt Benedictinerabbedie (Gregor VII. Munk), nu et Stutterie.

V. Nivernais.

Dep. 16. Nievre.

16. Nevers ved Loire. Fabriker (Fayence, Email, Glasperler). 15000 J.

VI. Bourbonnais.

Dep. 17. Allier.

17. Moulins ved Allier. Kniv- og Staalfabriker. 15000 J.

VII. Lyonnais.

Dep. 18. Rhone. 19. Loire.

18. **Lyon** ved Rhones og Saones Sammenløb, næst efter Paris den betydeligste Stad i Frankerig. Vigtigst ere Silkemanufacturerne, som ere de største i Verden (26000 Væverstole). Desuden fabrikeres Guld- og Sølvtresser, Hatte, Papiir, Tapeter. Erkebiskop, Academie, Bibliotheker. 180000 J. (de 4 Forstæder iberegnede).

En Jernbane forbinder Lyon med St. Etienne.

19. **St. Etienne**, en af de vigtigste Fabrikstæder i Frankerig, som leverer Jern- og Staalvare, Geværer og Silkevare. 40000 J.

VIII. Auvergne.

Dep. 20. Puy de Dome. 21. Cantal.

20. **Clermont Ferrand** ved Foden af Bjerget Puy de Dome*). Fabriker, betydelig Handel (med Ost og Viin). 30000 J. (Kirkeforsamling 1095).

IX. Dauphiné.

Dep. 22. Isère. 23. Drome. 24. Øvre-Alpernes.

22. **Grenoble** ved Isère, en befæstet Stad. Fabriker (Handsker, Læder, Liqueurer). 24000 J.

Vienne med Metal- og Klædefabriker. 15000 J. (Kirkeforsamling 1314).

La grande Chartreuse, Karthäuserordenens Hovedsæde, et Kloster i en vild Egn.

23. Valence ved Rhone. Uldfabriker og Viinhandel. 12000 J. (Pius VI. † 1799).

X. Provence.

Dep. 25. Rhonemundingernes. 26. Nedre-Alpernes. 27. Var.

25. **Marseille**, den tredie Stad i Frankerig. Gaderne ere snevre og slet brolagte. Den har en Havn, der rummer 900 Skibe, store Quarantaineanstalter og en meget betydelig Handel især paa Levanten og Nordafrica, og til de nordlige Lande udfører Marseille Sydfrankerigs Vine, Olier og Sydfrugter. Fabriker (Sæbe, chemiske Fabrikater, Porcelain, Saffian, Silke, Klinger), Koralfiskerie. 150000 J.

Aix (Æks). Forhen varme Bade (Aquæ Sextiæ). Fabriker (Guld- og Sølvtresser, Fløiel). 24000 J. (Slag 102).

Arles ved Rhone, har mange Antiqviteter. 23000 J.

*) Egnen er vulcansk: Husene ere tildeels byggede af Lava. Mineralske Kilder.

27. **Toulon**, en Fæstning med Frankerigs bedste og vigtigste Krigshavn. Skibsværfter, Dokker; et uhyre Arsenal. (Bagno med henimod 5000 Galeislaver.) 30000 J. (Beleiring 1793).

Frejus (Napoleon 9 Oct. 1799 og 28 April 1814). Cannes (Napoleon 1 Marts 1815). Antibes, hvorfra Overfarten fædvanligen skeer til Corsica. De Hyeriske Øer ere berømte for deres milde Klima.

XI. Avignon og Venaissin.

Dep. 28 Vaucluse.

28. **Avignon** ved Rhone. Pavernes Residents fra 1305 til 1377. Silkemanufacturer, Kanonstøberier, Handel med Viin, Olie, Silke og Farvevare. 31000 J.

XII. Languedoc.

Dep. 29. Øvre-Loire. 30. Lozère. 31. Ardeche. 32. Gard. 33. Hérault. 34. Tarn. 35. Øvre-Garonne. 36. Aude.

29. **Le Puy**, en Fabrikstad (Læder, Bomuld, Kniplinger, Pjelder). 15000 J.

32. **Nismes**, befæstet. Silkemanufacturer, Olieavl; Liqueurer. Academie. Mange Antiqviteter og Levninger fra Romernes Tid. (Amphitheater; **le pont du Gard**, en gammel Vandledning). 40000 J.

Beaucaire ved Rhone. Stor Messe (stundom 80000 Mennesker tilstede). 10000 J.

Aigues Mortes, fordum ved Canaler forbundet med Havet, (Ludvig XI. 1248 og 1269).

33. **Montpellier.** Fabrikation af Essentser, Spanskgrønt, Vitriol, og andre chemiske Sager. Academie. 37000 J.

Cette med en god Havn, befæstet. Vigtig Handel; Stapelplads for Montpellier og den Languedocske Kanal. 10000 J.

34. Alby. Fabriker. 12000 J. (Albigenserne i Middelalderen).

35. **Toulouse** ved Garonne. Uldfabriker, Handel med Korn og Viin. Academie. Academie des Ieux floreaux stiftet 1324. Sydcanalen begynder her. 55000 J.

36. Carcassonne ved Aude. Uldfabriker, Handel med Viin. 18000 J.

Narbonne. Uldfabriker, Handel med Korn og Honning. 11000 J.

XIII. Roussillon.

Dep. 37. Øst-Pyrenæerne.

37. Perpignan, en Fæstning 1 Miil fra Havet. Kanonstøberie, Viinhandel. 16000 J.

XIV. Foix.

Dep. 38. Arriège med Staden Foix (5000 J.)

XV. Navarra og Bearn (Bear).

Dep. 39. Nedre-Pyrenæerne.

39. Pau, forhen Kongen af Navarras Residentsstad. 12000 J. (Henrik IV og Carl Johan af Sverrig ere fødte her).

Bayonne ved Adour, befæstet. Havn, Handel med Skibstømmer, Kork, Skinker o. M. 15000 J. (Bayonnetter).

XVI. Guyenne og Gascogne (Baskernes Land).

Dep. 40. Øvre-Pyrenæerne. 41. Landes (Les Landes). 42. Gers. 43. Tarn-Garonne. 44. Aveyron. 45. Lot. 46. Lot-Garonne. 47. Dordogne. 48. Gironde.

43. Montauban ved Tarn. Reformert Academie. Handel med Korn og Meel. 25000 J.

45. Cahors ved Lot. Academie. 13000 J.

47. Perigueux. Berømte Agerhøns- og Trøffelposteier. 12000 J.

48. **Bordeaux** ved Garonne, en af de vigtigste Stæder i Frankerig. Havn, betydelig Handel (B. udfører Viin og Brændeviin, indfører Colonialvare især fra Vestindien). 2 Messer; Bank. Fabriker (Glas, Sukker, Brændeviin, Eddike o. m. A.). Academie, mange Undervisningsanstalter til Kjøbmænds og Søfarendes Dannelse. 95000 J.

Coutras (Slag 1587).

XVII. Limousin.

Dep. 49. Øvre-Vienne. 50. Corrèze.

49. Limoges en Fabrikstad (Jern, Porcelain, Klæde). 26000 J.

XVIII. Saintonge og Angumois.

Dep. 51. Charente.

51. Angoulème ved Charente. Kanonstøberie, Papiirfabriker, Handel med Viin og Brændeviin. 15000 J. Cognac. 3000 J. (Cognacbrændeviin).

XIX. Marche.

Dep. 52. Creuse.

XX. Aunis (og Noget af Saintonge).

Dep. 53. Nedre-Charente.

53. Rochelle, en befæstet Søstad med en god Havn. Handel. 15000 J. (Beleiring 1572 og 1628).

Rochefort, en Fæstning, en af Frankerigs vigtigste Krigshavne med store Arsenaler, Værfter, Magaziner o. s. v. 15000 J. (Napoleon 1815).

XXI. Poitou.

Dep. 54. Vendée. 55. Begge Sevres. 56. Vienne.

55. Niort ved Sevre. Læder- og Uldfabriker. 16000 J.

56. Poitiers, en gammel og stor, men slet bygget Stad. Academie. 22000 J. (Slag 1356).

Montcontour (Slag 1569).

XXII. Berry.

Dep. 57. Cher. 58. Indre.

57. Bourges. Uld- og Lærredfabriker. Academie. 20000 J.

58. Valencay, den Spanske Kongefamilies Opholdssted fra 1809 til 1814.

XXIII. Orleanais

Dep. 59. Loiret. 60. Eure-Loire. 61. Loire-Cher.

59. **Orleans** ved Loire. Silkemanufacturer, Handel. Monument for Jeanne d'Arc (1429). 40000 J.

60. Chartres ved Eure. Uld- og Linnedfabriker. 15000 J.

61. Blois ved Loire. Gammelt Slot, hvor Hertugen af Guise myrdedes 1588. 15000 J.

XXIV. Touraine.

Dep. 62. Indre-Loire.

62. **Tours** ved Loire. Silkemanufacturer (ere nu noget aftagne), Handel. 22000 I. (Slag 732).

Amboise (Forliig 1563).

XXV. Anjou.

Dep. 63. Mayenne-Loire.

63. **Angers** ved Mayenne. Voxblegerier, Sukkerraffinaderier, Krapavl. Academie. 34000 I.

XXVI. Maine og Perche.

Dep. 64. Mayenne. 65. Sarthe.

64. **Laval** ved Mayenne. Garn- og Lærredfabriker. 16000 I.

65. **Le Mans** ved Sarthe, Fabriker (især Voxlys). 20000 I.

XXVII. Bretagne.

Dep. 66. Finisterre. 67. Nordkysterne. 68. Ille-Vilaine. 69. Morbihan. 70. Nedre-Loire.

66. **Brest** ved en Bugt af det Atlantiske Hav. Fæstning, vigtig Krigshavn, Station for en Deel af Flaaden. Arsenaler, Værfter o. s. v. 30000 I.

68. **Rennes** ved Floden Vilaine. Academie. Fabriker (Lærred, Hatte), Voxblegerier. 30000 I.

St. Malo paa en, ved Dæmning med det faste Land forbundet, Dr. Havn, Saarsenal: betydelig Deeltagelse i Fiskefangsten ved Newfoundland. 12000 I.

Nær ved St. Malo ere de berømte Østersbanker Caucale.

69. **L'Orient** befæstet, har en fortreffelig Havn (endogsaa for Krigsskibe), Skibsværfter, Handel. 18000 I.

Vannes har temmelig Handel 11000 I. Halvøen Quiberon (Landgang 1795).

70. **Nantes** ved Loire, en vigtig Handelstad (Handelen er især betydelig med Africa og Vestindien). De større Skibe maae losse ved Loires Munding ved den lille By Paimboeuf. Fabriker (Toug, Reeb, Fayence, Sukker). 72000 I.

XXVIII. Normandie.

Dep. 71. Nedre-Seine. 72. Eure. 73. Calvados. 74. La Manche.

71. **Rouen** ved Seine, en meget betydelig Handel- og Fabrikstad (Bomuld, Klæde, Linned). Mindesmærke for Jeanne d'Arc paa det Sted, hvor hun blev brændt af Englænderne 1431. 90000 I.

Dieppe. Fæstning, Havn. Fabriker (Tobak og Kniplinger), Fiskefangst (især ved Newfoundland). 20000 I.

Havre de Grace, en befæstet Stad ved Mundingen af Seine. Ypperlig Havn, betydelig Handel, levende Skibsfart (Paketskibe, meest Dampbaade, til England, Hamburg, Lissabon, America). Fabriker (Tobak og Sukker). 30000 I.

73. **Caen**. Academie. Fabriker (Kniplinger og Strømper). Stor Messe, Handel. 40000 I.

74. **Cherbourg**, Fæstning med en vigtig Krigshavn, som var begyndt før Revolutionen, men først blev fuldendt med store Bekostninger af Napoleon 1812. Skibsværfter, Fabriker og Handel. 16000 I.

XXIX. Flandern og Hennegau*).

Dep. 75. Norden.

75. **Lille** eller **Rysel**, stærk Fæstning og vigtig Fabrikstad (Uld, Linned, Kniplinger, Klæde o. m. M.), Oliemøller. Stærk Handel. 70000 I.

Douay, Fæstning. Kanonstøberie, Artillerieskole, Arsenal. Fabriker. 20000 I.

Dunkerken (Dunkerque), Fæstning. Havn, Handel, Fiskefangst (ved Newfoundland). Tobaksfabriker. 25000 I.

Valenciennes, stærk Fæstning. Knipling- og Battistfabriker. 21000 I.

Cambray ved Schelde, en befæstet Fabrikstad (Battist, Kammerdug, Linned, Gaze, Linon, Læder). 17000 I. (Ligue 1508. Fred 1529).

Chateau Cambresis, et Slot (Fred 1559). Malplaquet Slag 1709).

---

*) Provindserne I—XXVIII udgjorde, med Undtagelse af XI og XIII (som erhvervedes resp. 1797 og 1659), Kongerigets ældre Besiddelser; Provindserne XXIX—XXXIV ere senere (efter 1648 tilkomne.

XXX. Lothringen.

Dep. 76. Meurthe. 77. Vosges. 78. Mosel. 79. Meuse.

76. Nancy ved Meurthe. Academie. Fabriker. (Silke, Klæde, Fayence), Handel. Gammelt Slot med Carl den Dristiges og flere Hertugers Begravelse. 30000 J. (Slag 1477).

Luneville. 12000 J. (Fred 1801).

77. Dom Remy, en Landsby, Jeanne d'Arcs Fødested.

78. **Metz**, en stærk Fæstning. Arsenal. Artillerie- og Ingenieurskole. 45000 J.

79. Verdun, Fæstning ved Maas. 10000 J. (Fred 843) Varennes (Ludvig XVI. 1791).

XXXI. Franche Comté.

Dep. 80. Øvre-Saone. 81. Doubs. 82. Jura.

81. Besançon ved Doubs, en Fæstning. Uhr- og Linnedfabriker, vigtig Handel (Canalen, som forbinder Rhone med Rhin, bidrager meget hertil) 30000 J.

XXXII. Elsaß.

Dep. 83. Nederrhin. 84. Øverrhin.

83. **Strasburg**, en vigtig Fæstning, ikke langt fra Rhinen. Academie, offentlige Bibliotheker. Fabriker (Tobak, Geværer, Uld) og betydelig Handel og Skibsfart paa Rhinen. 2 Messer. Münster (Domkirke) med sit 445 F. høie Taarn. 50000 J. (Johan Guttenberg opfandt her Bogtrykkerkunsten 1439).

84. Calmar (16000 J.) og Mühlhausen (10000 J.), Fabrikstæder.

XXXIII. Corsica.

Øen Corsica i Middelhavet, skilt fra Sardinien ved Strædet Bonifacio, er 178 □ M. stor og har 200000 J. Den er overalt bjergfuld og deles af en skovrig Masse af Granitbjerge, som med nogle Spidser (indtil 8500 F. høie) rager op over Sneelinien, i en (bredere) østlig og (smalere) vestlig Aftækning. Østkysten er flad og sandig, Vestkysten steil og sønderrevet. Klimaet er i de høiere Bjergegne skarpt, ellers mildt og, med Undtagelse af nogle

sumpige Kyststrækninger, sundt. Jordbunden er i Dalene meget frugtbar, men dyrkes meget slet af Indbyggerne, de raaeste af alle Italienere. Foruden Mellem-Italiens sædvanlige Producter faaes fra Bjergene Tømmer og Metaller, begge Dele dog kun lidet benyttede; i Dalene er Oxvægavl, paa Kysterne Fiskefangst (Thunfisk og Sardeller) Hovednæringsveien.

Ajaccio (Ajádschio), en befæstet Stad ved en Bugt paa Vestsiden af Øen. Havn, endeel Handel. 8000 J. (Napoleon Bonaparte fødtes her 15 Aug. 1769).

Bastia, befæstet. Vaabensmede. 10000 J.

Udenfor Europa eier Frankerig: I Asien: Pondichery og Chandernagore i Ostindien, med tilhørende Districter. I Africa: Algier (Udstrækningen af de Franskes Besiddelser her lader sig ei nøie angive: factisk have de kun nogle Søstæder og de nærmeste Districter omkring dem inde); Derne Senegal og Gorée, nogle Factorier paa Guineakysten. I America: En Deel af Guyana og i Vestindien nogle af de smaa Antiller.

Kongeriget Spanien.

1. Spanien ligger imellem 8° og 22° V. L. og imellem 36° og 43° 50′ N. B., og grænser imod N. til det Biscayiske Hav og Frankerig, mod V. og S. til Middelhavet, Strædet ved Gibraltar og det Atlantiske Hav, mod V. til dette og Portugal. Det udgjør omtrent 8500 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima** i den Spanske Halvøe*) er allerede (i Indledn. § 3. 8 og 9) i Almindelighed bestrevet: her tilføies endnu det mere Enkelte. Den nordøstlige Deel af Spanien, indtil Ebrodalen, er opfyldt af **Pyrenæernes** (see Indl. § 3. 8) Arme, som falde af imod og begrændses af Ebrodalen. Pyrenæerne sænke sig ogsaa mod V. henimod den øvre Ebro, men der hæve

*) Da Portugal i alle Henseender kun er den vestlige Fortsættelse af Spanien, fra hvilket det ikke skilles ved nogen naturlig Grændse, kan den physiske Beskrivelse af begge Lande bedst behandles under Eet.

sig igjen de Asturiske eller Cantabriske Bjerge,*) der gaae imod V. i nogen Afstand fra Kysten indtil Atlanterhavet. S. for disse Bjerge begynder nu den store Spanske **Høislette**, omtrent 2200 F. høi, tør og skovløs. Som dens a) Nordrand betragte vi de Asturiske Bjerge, hvis Grene opfylde Landet (ogsaa Portugal) indtil Duero; imellem denne Flod og Tajo ligge **Guadarramabjergene** (c. 8000 F.), hvis vestlige Fortsættelse i Portugal hedder **Estrella**. Imellem Tajo og Guadiana ere **Guadelupe-** og **Toledobjergene**, begge meget lave. b) S. for Guadiana ligger endeligen Sjerra **Morena** (den sorte Kjede), som danner Høislettens Sydrand. Mod c) Øst dannes Høislettens Rand ikke af nogen Bjergkjede, men af en høitliggende bølgeformig Slette, der forbinder Østenderne af de fire nyligt nævnede Bjergmasser, og som fra det østlige Kystland, imod hvilket den falder steilt af, seer ud som en Bjergkjede. Mod d) Vest sænker Høisletten sig jevnt mod Havet, og de Spanske Bjerges Forsættelser i Portugal ere lavere end de vare i Spanien. Sydligst i Portugal er en liden afsondret Bjergkjede, **Monchigne** (schik), indtil 4000 F. høi. S. for Sjerra Morena ligger den frugtbare og varme **Andalusiske Slette**, langs med Guadalquivir indtil Havet. S. for denne hæver sig et nyt Høiland, der kun mod N. O. hænger sammen med det øvrige Høiland, paa de andre Sider omgives af den Andalusiske Slette og Havet. Her hæver sig **Sjerra Nevada** (Sneekjeden), hvis høieste Punct er **Mulhacen** (Mulja) (11300 F.) En sydligere Green hedder **Alpujarras** (charr) (c. 9000 F.). Affaldene af disse Bjerge ere nogle af de skjønneste Egne i Spanien.

Lavsletter findes foruden den Andalusiske kun hist og her i Aragonien og Catalonien, paa Kysten af Valencia og i Midten af Portugal. Et isoleret Bjerg er i den nordøstlige Deel **Montserrat** (det gjennemsaugede Bjerg), omtrent 4000 F. høit.

Klimaet, som vi kun ufuldkomment kjende (see Indl. § 3), er paa Høisletten meget tørt; Kulden er der om Vinteren temmelig stræng**), om Sommeren er Luften

*) Disse saavelsom de øvrige Bjerge bestaae egentligen af flere mindre Masser, som i Landet selv have egne Benævnelser, men som her opføres under fælleds Navne, der engang ere komne i Brug om dem.

**) Den største Varme og Kulde er i Lissabon 31° og — 2°, i Madrid 32° og — 7°. Hist ere Frost og Snee sjeldne, her ingenlunde.

næsten altid klar, og ingen Regn falder da: denne er næsten ganske indskrænket til Efteraaret og Vinteren. Den Andalusiske Slette og Østkysten have et varmt og behageligt Klima, Sydkysten har næsten Africanst Varme. (Middelvarmen der er rimeligviis 15½°, i Algarve skal Thermometret aldrig synke under 6°). Bestandig Snee findes kun paa Pyrenæerne og Sjerra Nevada, men Sjerra Guadarramas og Estrellas Høisletter ere 3 til 4 Maaneder bedækkede med Snee. Den hede Vind **Solano** har megen Liighed med Sirocco i Italien.*)

3. **Floder.** De Fleste løbe mod Vest: 1) **Minho** (Minnjo), udspringer paa de Cantabriske Bjerge, og løber igjennem Gallicien samt paa Grændsen af samme og Portugal ud i det Atlantiske Hav. L. 35 M., Flodg. 740 □ M. 2) **Duero** (Duro) udspringer i Gammel-Castilien, og falde ved Oporto i det Atlantiske Hav. L. 100 M., Flodg. 1640 □ M. 3) **Tajo** (Tacho), kommer fra Aragonien, løber igjennem Portugal og falder nedenfor Lissabon i det Atlant. Hav. L. 120 M., Flodg. 1360 □ M. 4) **Guadiana** kommer fra Provindsen La Mancha, forsvinder snart derpaa under Jorden og i Sumpe, kommer igjen frem i tvende Søer, dreier mod S. og løber igjennem Portugal ud i det Atlant. Hav. Den er formedelst sine mange Hvirvler og Grunde ingensteds seilbar. L. 105 M., Flodg. 1210 □ M. 5) **Guadalquivir** (Kivir) o: den store Flod, kommer fra Jaen, løber mod V. og S. V., bliver ved Sevilla seilbar for større Skibe og falder i det Atlant. Hav. L. 65 M., Flodg. 940 □ M. Mod Øst løber 6) **Ebro**, som udspringer der hvor de Asturiske Bjerge begynde, og nedenfor Tortosa falder i Middelhavet. L. 80 M., Flodg. 1220 □ M.

Mindre Floder ere: Guadalaviár, Xucar (Chu) og Segúra, som fra Høislettens Østrand løbe til Middelhavet; Bidasóa (Bi), som er Grændseflod mod Frankerig og falder i den Spanske Søe.

Af Canaler mærkes Reisercanalen eller den Aragoniske Canal paa høire Side af Ebro, fra Tudela til Saragossa, 19 M. lang og 70 F. bred.

4. **Producter.** Viin (overalt), Olie (sjelden paa Høisletten), Sydfrugter (Oranger ikke paa Høislet-

*) Den gule Feber raser ofte paa Sydkysten; Pestsygdom er almindelig paa Høisletten.

ten), Sukkerrør (mod S., men det dyrkes kun meget lidet), Bomuld (mod S.), Riis (i Valencia og nogle Kyststrækninger), Tobak, Safran, Korkege, Alve (som benyttes til Hækker og Gjerder), Korn (især Hvede og Mais), en Mængde immergrønne Træer (Korkege, Steenege, Laurbærtræ, Jordbærtræ, Pinie, Cypresse). Faar, som om Sommeren græsse paa de høiere Bjergmasser, om Vinteren i de lavere Egne; de have den fineste Uld, som frembringes i Europa. Geder, Heste (især i Andalusien), Hornqvæg (fortrinligt, men i ringe Antal), Sviin, Æsler Muulæsler, Silkeorme (næsten overalt), Aber (ved Gibraltar); paa Bjergene Bjørne, Ulve, vilde Katte; Spanske Fluer, Skorpioner, en Art Moskitos. Guld (i Tajo), Sølv (Gruberne ere neppe mere i Drift), Kobber, Jern, Tin, Bly, Alun, Vitriol, Steenkul, Qvikſølv, Marmor, Alabast, Salt. Udbyttet af Mineralriget er ubetydeligt, fordi den naturlige Rigdom kun slet benyttes.

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 14 Mill. De ere af blandet Herkomst (Landets oprindelige Indbyggere, Ibererne, blandede med Celter, Phoenicere, Karthagere, Romere, Germaniske Nationer, Araber): 500000 ere Basker, ublandede Efterkommere af Ibererne, 40000 Zigeunere, 60000 Moriskos eller Efterkommere af Maurerne. Hovedsprogene ere Spansk og Baskisk. Den herskende og ene taalte Religion er den katholske. Geistligheden var før meget talrig og mægtig: nu er dens Indflydelse meget formindsket, og 1834 ere alle Klostrene ophævede. I Videnskaber og Kunster staae Spanierne ingenlunde ved Siden af Europas øvrige store Nationer, da en trykkende Tvang har hindret al friere Udvikling. Almuen er paa de fleste Steder overmaade uvidende og uoplyst: Tilbøieligheden til Dovenskab har ogsaa heri viist sin Virkning.

6. Industrien har kun i nogle Provindser (især Catalonien og Biscaya) hævet sig over det Middelmaadige: i den største Deel af Landet er den ringe eller slet ingen. Fabrikernes Frembringelser ere hverken i Henseende til deres Mængde eller til deres Beskaffenhed tilfredsstillende. Handelen er meest i fremmede Nationers Hænder. Meest levende er Kysthandelen: thi den indenlandske Landhandel er formedelst Mangel paa gode Veie, seilbare Floder og Canaler og formedelst Røverne meget ubetydelig.

7. **Regjeringsform.** Spanien er et constitutionelt Monarkie, arveligt i begge Linier. Stænderne deles

i to Kamre, Proceres (170 arvelige Grander, desuden andre Adelige og af Kongen paa Livstid valgte Medlemmer) og Procuradores, som vælges af Folket i hver Provinds. Men om denne Forfatning skal vedblive, vil formodentligen Udfaldet af den nuværende Borgerkrig afgjøre. Om Statens Indtægter lader sig Intet sige, man veed kun, at de ere langt mindre end Udgifterne. Gjelden angaves 1834 til 6584 Mill. Realer (omtrent = 823 Mill. Gylden). Krigsmagtens Styrke lader sig ikke bestemme (1828 angaves Hæren til omtrent 100000 Md., Sømagten til 6 Linieskibe og 12 Fregatter; men denne Styrke er idetmindste nu ikke virkelig tilstede).

8. Ved et Decret af 1833 blev Spanien inddeelt i 49 Provindser: men da denne Inddeling aldrig virkeligen er traadt i Kraft, beholde vi de ældre Provindsnavne, som de der oftest bruges og have historisk Interesse. Spanien er sammensat af

A. Kongeriget Castilien, bestaaende af Provindserne: I. Kong. Ny Castilien. II. Kong. Gammel Castilien. III. Kong. Leon. IV. Fyrst. Asturien. V. Kong. Galicien. VI. Landsk. Estremadura. VII. Andalusien (Nedre-Andalusien eller Kong. Sevilla, Cordova og Jaen). VIII. Kong. Granada eller Øvre-Andalusien. IX. Kong. Murcia.

B. Kongeriget Aragonien: X. Kong. Valencia. XI. Kong. Catalonien. XII. Kong. Aragonien. XIII. Kong. Malorca.

C. XIV. Kong. Navarra. XV. De baskiske Provindser.

I.*) **Mádrid,** Hoved- og Residentsstaden, ved den lille Flod Manzanares, paa en ensformig Slette (1842 F. over Havet). Madrid er i det Hele en velbygget Stad: den har mange Kirker og forhenværende Klostre, et prægtigt kongeligt Slot. Mange videnskabelige Anstalter, endeel Fabriker, meest for kongelig Regning. Stort Amphiteater for Tyrefægtninger. I Nærheden af Staden ligge adskillige kongelige Lystslotte. 200000 I., efter Andre kun 120000.

*) Ny Castilien bestaaer af Provindserne: 1. Madrid. 2. Toledo. 3. Guadalarara. 4. Cuenca. 5. La Mancha.

Toledo ved Tajo. Sædet for Spaniens Primas eller første Erkebiskop. Universitet. Silke- og Klingefabriker. 16000 J.

Aranjuez, en Flekke ved Tajo med et kongeligt Lystslot. Alcála de Henáres (Ena) har et Universitet. 5000 J.

I de øvrige Provindser af Ny Castilien ere Stæder af samme Navn: i La Mancha er desuden Almáden med de rigeste Qvikselvminer i Europa. I Guadalaxara er Villa (Biljá) Viciosa (Slag 1710).

II.*) Búrgos. Uldhandel. Her var den berømte Cid født, og hans Grav findes i et nærliggende Kloster. 12000 J.

Santandér har en god og befæstet Havn. Handel med Uld, Viin og Jern. 20000 J.

Segóvia. Klædefabriker, Militærskole. Vanledning, opført under Trajan. 13000 J.

St. Ildefonso med et Lystslot (4000 F. over Havet), hvor Hoffet opholder sig i den varmeste Deel af Sommeren. Speilfabriker. 5000 J.

El Escorial i en ufrugtbar Dal af Guadarramabjergene, med det pragtfulde Slot og Kloster, som Philip II. byggede efter Slaget ved St. Quentin. Det er en overmaade stor, men ikke skjøn Bygning, som indeholder et Bibliothek, en Malerisamling o. M., samt flere Spanske Kongers og Dronningers Begravelser.

Nær ved Staden Soria ere formeentlige Levninger af det gamle Numantia.

III.**) Valladolíd har et Universitet. Domkirke. Staden er halv øde, og havde før langt flere Indbyggere. 21000 J., efter Andre 30000. (Columbus † 1506).

Salamanca ved den lille Flod Tórmes, over hvilken fører en skjøn Bro. Universitet. 14000 J. I Nærheden af Byen ere mange Levninger af Romersk og Arabisk Architektur.

Ciudád Rodrígo, Grændsefæstning mod Portugal. 4000 J. I de øvrige Provindser ere Stæder af samme Navn.

IV. Oviédo. Gefærfabrik. Universitet. 7000 J.

V. San Jago di Compostéla (ttelja) har en Havn. Silke- og Linnedfabriker. Universitet, prægtig Kathedralkirke, i hvilken Apostelen Jacob den Yngres, Spaniens Skytspatrons, Liig siges at være begravet: denne Grav er et meget besøgt Pillegrimssted. 30000 J.

Corunna (cunja), Spaniens bedste Krigshavn. Mange Fabriker (Lærred, Klæde, Hatte), megen Handel. I Nærheden er et Fyrtaarn, som siges at være bygget af Phoenicerne, men rimeligere af Trajan. 23000 J.

Ferról, en stærkt befæstet og fortreffelig Krigshavn. Søcadetskole, stort Søarsenal. 13000 J.

VI. Badajoz (thoz) ved Guadiana, Grændsefæstning. 15000 J.

Placensia; tæt derved er et Kloster, hvor Keiser Carl V. levede 1556-1558. Olivenza, en liden Grændsefæstning ved Guadiana, som 1801 blev afstaaet af Portugal, men efter Wienercongressens Bestemmelser skulde gives tilbage til dette Land: Spanien har imidlertid ikke villet gjøre det.

VII.*) **Sevilla** (vilja) ved Guadalqvivir, en gammel og riig Stad. Kathedralkirke med 82 Altere og mange berømte Mænds Begravelser, blandt Andre Columbus's. Alcázar eller de Mauriske Kongers Palads. Universitetet og mange videnskabelige Anstalter. Børs, i hvis Archiv findes Samlinger af Skrifter og Documenter over de første af de ældre Spanske Søfarere gjorte Opdagelser. Kongelig Tobaksfabrik, den største i Europa. Kanonstøberie. Pragtfuld af Romerne opført Vandledning. Ny Skole for Undervisning i Tyrefægtning, i hvilken 10 Elever oplæres paa Statens Bekostning. 95000 J. (engang 400000).

Xeres de la Frontéra. Blomstrende Viinhandel, uhyre Kjeldere til Vinens Opbevarelse. 24000 J. (med det tilhørende District har Staden henimod 40000 J.)

Cadiz (Cádis) paa Vestspidsen af Ben Leon, ved Natur og Kunst en af de stærkeste Fæstninger i Europa, med en fortreffelig Havn. Staden var før Middelpunktet for Spaniens Handel med sine Colonier, men siden disses Løsrivelse fra Moderlandet sank dens Velstand betydeligen. Nu da den (siden 1829) er erklæret for en Frihavn, er der igjen kommet noget Liv i Handelen. Børs. Arsenal. Amphiteater for Tyrefægtninger. Staden selv mangler drikkeligt Vand, og maa erholde det

*) Gammel Castilien bestaaer af Provindserne: 1. Búrgos. 2. Sória. 3. Segóvia. 4. Avila.

**) León indbefatter Provindserne: 1. León. 2. Paláncia. 3. Tóro. 4. Valladolíd. 5. Zamóra. 6. Salamánca.

*) d: Kong. Sevilla, Córdova, Jaen.

ved en Vandledning fra Puerto de Sta. Maria. 70000 J. (efter Andre 53000; efter Nogle derimod over 80000). Beleiring 1810-12. 1823).

Puerto de Sta. Maria ligeoverfor Cadiz. Havn, Fabriker. 17000 J.

Pálos, en liden Stad, fra hvis Havn Columbus seilede ud 1492. Cap Trafalgár, et Forbjerg (Søslag 1805. Nelson †).

Gibraltár, en af de stærkeste Fæstninger i Verden, paa en Landtunge ved det efter Staden benævnede Stræde; den ligger ved Foden af et meget steilt Forbjerg, som mod Landsiden er 1400 F. høit og næsten paa alle Puncter ogsaa ved Kunst er befæstet. Gibraltár er ogsaa formedelst Snighandelen med Spanien en vigtig Handelsplads. 16000 J. foruden Garnisonen. Staden tilhører siden 1704 England.

Córdova ved Guadalqvivir, over hvilken fører en prægtig Steenbro. **Domkirke** (med 16 Taarne, 100 Kapeller og over 1000 Søiler af forskjellige Slags Marmor). **Silkemanufacturer** (Corduanfabriker existere nu ikke mere her, men vare i Arabernes Tid meget blomstrende). 57000 J., efter Andre kun 20000 (engang 200000).

Jaén (Chaén) ved Foden af Sjerra Nevada. Domkirke. 20000 J.

Andujar (char) ved Guadalqvivir. 10000 J. Mellem denne By og Passet Baylen maatte en Fransk Hær 1808 overgive sig til Spanierne. Las Navas de Tolósa, en Landsby i Sjerra Morena (Slag 1212). Paa Sjerra Morena ere Tydske Colonier, stiftede 1767 af Olavides.

VIII. **Granáda** ved Foden af Sjerra Nevada, paa en 1600 F. høi Bjergslette. **Universitet**, Erkebiskop, stor Domkirke; mærkværdigt er især Alhámbre, de Maurifke Kongers Residentsslot, med Løvegaarden o. M. Silkemanufacturer. 80000 J. (i Arabernes Tid 400000). (Erobring 1492).

Ronda er ved en dyb Afgrund deelt i to Dele, som forbindes ved tvende Broer. 18000 J.

Málaga ved Middelhavet. Stærk Handel med Viin og Sydfrugter. Cochenilleavl i Omegnen. 50000 J.

Velez Málaga. Fra Omegnen faaes udmærkede Vine, Rosiner, Sukker, Olie, Liqueurer. 16000 J. Almeria har et Citadel og en Havn, Handel med Soda, Salpeter og Cochenille. 20000 J.

Antequéra (téra), en Stad med et District af 7 □ M. (begge have omtrent 20000 J.), som kun i militær Henseende staaer under Generalcapitainen i Granáda, men forresten har sin egen frie Forfatning.

IX. **Murcia** ved Segura. Silkemanufacturer. 36000 J. (Jordskjelv 1829).

Cartagéna, en ældgammel (anlagt 221 f. Chr.) befæstet Stad med en Krigshavn og alle til Skibes Udrustning og Søfolks Dannelse fornødne Anstalter. Galeislaver. 37000 J. (Jordskjelv 1829).

Nær ved Byen ligge de Bjergværker, som af Romerne dreves med saamegen Held, at de for de Gamle vare det som Perus og Mexicos Sølvgruber ere for de Nyere. Nu drives de næsten slet ikke.

Lorca ved Segúra. Kobber- og Blygruber. Soda- og Salpetertilberedning. 20000 (efter Andre 40000) J.

Almanza (fa). Slag 1707.

X. **Valencia** ved Guadalaviár, i en yndig Egn. Universitet. Silkemanufacturer. Papiirmøller. Erkebiskop. Gaderne ere ikke brolagte. 65000 J.

Alicante med en Havn. Handel med Viin, Sydfrugter og Silke. 25000 J.

Orihuéla i en skjøn Egn, som man kalder Spaniens Have. Universitet. Fabriker. 25000 J.

Ved Murviédro ere Ruiner af det gamle Saguntus.

XI. **Barcellona**, Spaniens vigtigste Fabrikstad (Silkevarer, Papiir, uldne og linnede Vare), og en af de betydeligste Handelstæder, desuden en temmelig stærk Fæstning. God Havn, Handel med det nordlige Europa, Levanten og overhovedet Havnene ved Middelhavet. 100000 J. (efter Andre 130000, hvorved da Forstaden Barceloneta med 10000 J. er iberegnet).

Reus, en Fabrikstad (Silke-, Linned- og Bomuldsvare). 25000 J.

Olót (15000 J.), Mataró (13000, efter Andre 28000 J.) ere Fabrikstæder.

Tarragóna. Handel med Viin og Brændeviin; i Nærheden rige Steenkulsgruber. 8000 J.

Geróna (8000 J.), Lérida (13000), det gamle Ilerda (Cæsars Seier); Figueras (gi), en af de stærkeste Fæstninger i Europa; Urgel (chel) med et Slot (Regentskabet 1823); Puy-

cerda (Puif.): alle disse Byer ere af Natur og Kunst stærkt befæstede.

Montserrat, et omtrent 4000 F. høit isoleret Bjerg med et berømt Kloster (Ignatius Loyola 1522) og 14 Eremitboliger.

Andorra er en Dal i Pyrenæerne, 9 □ M. stor med 14000 I. Den er en liden uafhængig Republik under Frankerigs og Spaniens Beskyttelse, inddeelt i 6 Districter eller Communer. Indbyggerne ernære sig ved Qvægavl og Bjergværksdrift.

XII. **Zaragoza** (Saragossa) ved Ebro, over hvilken gaaer en skjøn Bro. Universitet, Erkebiskop. Silkemanufacturer. 43000 I.

XIII. Kongeriget Malorca indbefatter: A. De **Baleariske Øer** eller **Malorca** (63 □ M. med 150000 I.) og **Minorca** (15 □ M. med 30000 I.), Cubréra og nogle mindre, og B. De **Pithyusiske Øer** eller **Iviza** (sa), Formentéra og nogle mindre Øer.*)

Palma paa Malorca, har en god Havn og er befæstet. 30000 I.

XIV. Pamplona, en befæstet Stad ved Foden af Pyrenæerne. 15000 I.

Roncesvalles (valjes), en Dal i Pyrenæerne (Carl den Store).

XV. De Baskiske Provindser bestaae af de tre Dele: A. Biscaya. B. Guipúscoa (Gi). C. Aláva.

A. Bilbáo har en god Havn ½ Miil fra Staden, og megen Handel, især med Uld. 15000 I.

B. San Sebastián, en Fæstning med levende Handel. 13000 I.

Passáge (che), en Flekke med en fortræffelig Havn. Jrun ved den franske Grændse, befæstet. Fasanøen i Floden Bidasóa (Fred 1659).

C. Vitória, en befæstet Stad. Fabriker, Handel med Jern og Staal. 8000 I.

Udenfor Europa eier Spanien: I **Asien**: de Philippinske Øer. I **Africa**: Ceuta paa Nordkysten, nogle af de Canariske Øer og af Øerne i Bugten ved Guinea. I **America**: Øerne Cuba, Portorico og nogle mindre. I **Australien**: Marianerne.

*) Alle disse Øer ere bjergfulde; de frembringe Vin og Sydfrugter.

Kongeriget Portugal.

1. Portugal ligger imellem 8° og 11° V. L. og imellem 37° og 42° N. Br., og omgives af Spanien og det Atlantiske Hav. Det udgjør 1722 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima.** Portugal er i alle Henseender en Fortsættelse af Spanien, og hører ganske til Høisletten. Af Bjergene mærkes Sjerra da Gerez (Dsche), N. for Douro, Sjerra Estrella og Monchique, som før ere nævnede. (Forresten see Spanien).

3. **Floderne** ere nævnede ved Spanien*). Kystfloder ere Lama, mellem Minho og Douro, og Mondego (fra S. Estrella.)

4. **Producterne** ere omtrent de samme som i Spanien; Salt er en vigtig Udførselsartikel.

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 3 Mill., af samme Oprindelse som Spanierne. Sproget er det Portugisiske, beslægtet med det Spanske. Den herskende Religion er den katholske; andre Religioner have ikke offentlig Gudsdyrkelse. Oplysning og Undervisningsanstalter staae paa et meget lavt Trin, og Portugiserne ere i denne Henseende langt tilbage. Med Handel og Industrie staaer det sig endnu slettere end i Spanien: Fabrikerne ere kun ubetydelige og Handelen er i Fremmedes Hænder, især Englændernes.

6. **Statsforfatning.** Portugal er et constitutionelt Monarkie, arveligt i begge Linier. Kongen deler den lovgivende Magt med Cortes i to Kamre, Pairernes og de Deputeredes. Om Statens Indtægter og financielle Forfatning lader sig ingen paalidelige Angivelser gjøre. Landmagten angaves 1834 til 28400 Md., Sømagten til 6 Linieskibe og Fregatter.

7. Portugal skulde efter en Bestemmelse af Cortes fra 1823 i administrativ Henseende inddeles i 12 Provindser, men dette er aldrig skeet. Vi beholde den sædvanlige geographiske Inddeling i 6 Provindser, hvilken dog ikke gjelder i administrativ Henseende: I. **Estremadura.**

*) Duero hedder her Douro (Dohro) og Tajo hedder Tejo (Tedscho).

II. Beira. III. Entre Minho e Douro. IV. Traz os Montes. V. Alentejo. VI. Algarve.

I. **Lissabon**, Lisboa, Hoved- og Residentsstaden, ligger amphiteatralsk paa flere Høie, paa den høire Bred af den 1½ M. brede Tejo, i en skjøn Egn. Staden selv er mod Landsiden fuldkommen aaben, men forsvares ved flere Forter og Casteller. Den Deel af Staden, som blev skaanet ved det store Jordskjelv 1755, er hæslig og uregelmæssigen bygget, hvorimod den da ødelagte men igjen opbyggede Deel har bredere, lige og reenlige Gader. Fortreffelig Havn, betydelig Handel, nogle Fabriker, Bank; Skibsværfter. Lissabon er Sædet for en Patriarch, Kirkens Overhoved i Portugal. Mærkværdig er den skjønne Vandledning fra Alcantara. 250000 J.

Belem (eng) (o: Bethlehem) er nu en Deel af Lissabon. Her er et kongeligt Slot og et Kloster med en prægtig Kirke, hvor den kongelige Families Begravelser ere.

Centra, en Flekke med det saakaldte Korkkloster (en i en Klippe udhugget Eremitbolig, hvis Vægge ere beklædte med Kork). Mafra, en Flekke med et kongeligt Slot og et overmaade stort og pragtfuldt Kloster for 300 Munke, bygget af Johan V. for 20 Mill. Gyld. Quelus, (Kelús), Landsby med et Slot, hvor Don Miguel hyppigen opholdt sig. Vimieira, en Landsby (Slag og Convention 1808). Aljubaróta (dschu) Slag 1385. Santarem (reng), en befæstet Stad ved Tejo.

Setuval eller St. Ubes, en befæstet Søstad, der driver betydelig Handel med Søsalt, som vindes i Omegnen. 14000 J.

II. **Coimbra** ved Mondégo. Universitet, det eneste i Riget. 16000 J.

Lamego nær ved Douro. Messe. 9000 J. (Rigsdag og Grundlov 1143).

III. **Porto, Oporto**, Portugals anden Stad, ved Douro (den største Deel af Staden paa høire Side af denne). Porto har en god Havn, men Indløbet dertil er vanskeligt: Staden er nu befæstet (Beleiring 1832 og 1833). Vigtigst er den stærke Handel med Vine, som drives af et priviligeret Handelsselskab. 70000 J.

Braga, en befæstet Fabrikstad, Sædet for en Erkebiskop. 20000 J.

IV. Braganza (sa) med den nu regjerende Kongefamilies Stamslot. 5000 J.

V. Elvas, en stærk Grændsefæstning ligeoverfor Badajoz. 16000 J.

Evóra, Sædet for en Erkebiskop. Mange Romerske Oldsager, især en Vandledning. 15000 J.

Villa (Wilja) Viçósa (Slag 1664). Almeirial (schial) Slag 1663. Ourique (Ohrike) Slag 1139.

VI. Tavira. Havn, Fiskerier. 8000 J. Lagos med en Havn. 7000 J. Segres (Henrik Navigator).

Udenfor Europa eier Portugal: I Asien: Diu, Goa, Macao og Noget af Den Timor. I Africa: de Azoriske Øer, Øerne Madeira og Porto Santo, St. Thomas, de Capoverdiske Øer; Gouv. Mozambique og Angola, Colonier i Guinea og Senegal.

Helvetien eller Schweiz.

1. Schweiz ligger imellem 23° 41′ og 29° Ø. L. og imellem 46° og 48° N. Br., og grændser mod V. til Frankerig, mod N. og Ø. til Tydskland, mod S. til Italien. Det udgjør 696 (efter Andre over 800) □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Det Meste af Schweiz opfyldes af Centralalperne og ligger paa den nordlige Aftækning af samme. Det er derfor et sandt Alpeland, fuldt af de meest ophøiede Naturskjønheder; det er høiest mod S., hvor Alpernes Hovedmasser findes. Som Middelpunct for alle Alpernes Grene kunne vi betragte St. Gotthard, med Rhinens, Rhones og Tessins Kilder: det omfatter et Rum af 5 □ M. Denne Gruppe indbefatter flere høie Bjergr, af hvilke Furca, hvor Rhone udspringer, er meest bekjendt. Fra St. Gotthard udgaae Bjergstrøg i alle Retninger: vi mærke især Følgende:

a. Paa Italiens Grændse i S. V., indesluttende Rhonedalen mod S., gaae de Pennninske Alper, som regnes fra Montblanc (i Italien) til Simplon (c. 11000 F.) Paa denne Kjede mærke vi Store St. Bernhard (10400 F.), Matterhorn eller Cervin (13800 F.), Monte Rosa (14200 F.)

b. Fra Simplon begynde de **Lepontiske Alper**, som regnes til **Bernhardin**. Til disse hører St. Gotthard; fra dette af kaldes de ogsaa **Graubündneralperne**.*)

c. Fra Bernhardin mod Øst gaae de **Rhätiske Alper**, som opfylde Cantonerne Graubünden og Tessin, men kun med deres vestlige Deel tilhøre Schweiz; mod Ø. fortsættes de i Tyrol. Til dem høre **Splügen** (9800 F.); de danne den høie Inndal **Engadin**.

d. Fra St. Gotthard mod S. V., begrændsende Rhonedalen mod N., gaae **Berneralperne** (som stundom regnes til de Lepontiske) henimod Genfersøen. Af dem mærkes **Grimsel** (9100 F.), **Finsteraarhorn** (13200 F.), **Jomfruen** (13000 F.), **Munken** (13000 F.) og Fl.

e. Fra St. Gotthard udgaaer mod N. O. et **Bjergstrøg**, imellem Reuss og Rhin, til hvilket hører **Dödi** (11100 F.). Ved den her udspringende Linth adskilles Bjergmassen nu i to Dele: til den Vestlige, imellem Linth og Vierwaldstädtersøen, hører Bjerget **Rigi** (5500 F.) ved Vierwaldstädtersøen; den Østlige udgjøre Bjergene i Glarus og Appenzell.

f. Imod N. og N. V. udgaaer fra St. Gotthard et andet **Bjergstrøg** imellem Reuss og Aar, til hvilket blandt andre Bjerge hører **Tittlis** (10800 F.) og **Pilatus** (6600 F.), ikke langt fra Vierwaldstädtersøen.

De vigtigste **Passer** paa Schweizer-Alperne ere: Store St. Bernhard (7700 F.), Simplon (6200 F.), St. Gotthard (6400 F.), Bernhardin (6600 F.), Splügen (6500 F.). Kjøreveie over Alperne begyndte først Napoleon at anlægge: de bedste ere nu de over Mt. Cenis, Simplon, St. Gotthard, Splügen.

Den vestligste Deel af Schweiz opfyldes af **Jura** (see Frankerig), som danner Vestgrændsen mod Frankerig. Det Øvrige mod N. V. og den hele nordlige Deel af Landet udgjør **den helvetiske** (eller **Aars**) **høie slette** fra Genfer- til Bodensøen, imellem Jura, Rhin og Alperne, omtrent 1600 F. høi; det er næsten overalt bølgeformigt og frugtbart Land.

*) Ogsaa paa de andre Kjeder forekomme andre Benævnelser. Saaledes kaldes Strækningen fra St. Gotthard til Simplon ogsaa Walliseralperne.

Klimaet er forskjelligt efter Landets forskjellige Høide.*) I Dalene herskер mild og næsten Italiensk Luft, som ved de fra de bratte Fjeldvægge tilbagekastede Solstraaler i de snevrere Dale ofte bliver til trykkende Hede. I de høiere Regioner stiuver Alt af evig Snee og Is, som i Gletscher skyder sig langt ned i Dalene.

3. **Floderne** komme næsten alle fra St. Gotthard eller sammes nærmeste Omgivelser. 1) **Rhone** kommer fra Gletscherne ved Foden af Furca, løber igjennem Genfersøen og derfra ind i Frankerig. 2) **Rhinen** dannes ved Reichenau i Graubünden ved Foreningen af **Vorderrhein** (fra Gletscherne paa Østsiden af St. Gotthard), **Mittelrhein** (ligeledes) og **Hinterrhein** (fra Bernhardin). Fra Chur er den seilbar for Baade; den løber igjennem Bodensøen, danner ved Lauffen det bekjendte **Vandfald**, 70 F. høit, og paa andre Steder farlige Hvirvler, dreier derpaa ved Basel mod N. og forlader Schweiz (see Tydskland). Dens Løb i Schweiz har en Længde af 55 M., dens Fald er 4600 Fod. Iblandt dens mange Bifloder mærke vi 3) **Aar**, som kommer fra Finsteraarhorns Gletsche, løber igjennem Thuner- og Brienzersøe og forbi Bern, Solothurn og Aarau. Dens Længde er 39 M. Den optager a) **Reuß**, som kommer fra St. Gotthard og løber igjennem Vierwaldstädtersøen, hvorfra den er seilbar; b) **Limmat**, der under Navn af **Linth** udspringer paa Dödi, og løber igjennem Wallenstädtersøen (siden 1822) og Züricher-søen, hvorfra den faaer Navn af Limmat. 4) **Inn** løber fra den sydlige Deel af Graubünden ind i Tyrol (see Tydskland). 5) **Tessin** kommer fra St. Gotthard og løber gjennem Søen Lago Magiore ned i Italien (see Italien).

Indsøer: a) **Genfersøen** (9 M. l., 3 M. br., 900 F. dyb). b) **Bodensøen** (9 M. l., 2 M. br., 1200 F. dyb). Dens vestlige Deel hedder **Unter-** eller **Zellersøe**. c) **Züricher-søe**, (5 M. l., ½ M. br., 600 F. dyb). d) **Vierwaldstädtersøen** (4½ M. l., 1½ M. br., 900 F. dyb). e) **Neufchatelersøe** (eller Neuenburgersøe) (4½ M. l., 1 M. br., 450 F. dyb).

f) **Brienzersøe** (1000 F. dyb). g) **Thunersøe**. h) **Murtensøe**. i) **Bielersøe**. k) **Zugersøe**. l) **Wallenstädtersøe**. m) **Luganersøe**.

*) See om Alperne Indl. § 3. 7, hvor Alpernes Natur i det Hele er beskrevet og dermed det Meste af Schweiz's.

5. **Producter.** Jern, Kobber, Bly, Steenkul, Marmor, Alabast, Svovl, Vitriol; Salt mangler næsten ganske. Viin, Frugt, Kartofler: af Korn og Skov gives kun Lidet, derimod udmærkede Græsgange (Alpeurterne). Huusdyr og vilde Dyr (see Indl. § 3. 7); Hornqvæget er fortreffeligt.

6. **Indbyggernes** Antal er 2,080000, meest af Tydsk Herkomst: mod S. findes Italienere, mod V. Franske. Der tales Tydsk (dog i mange og tildeels meget forskjellige Dialecter), Fransk, Italiensk og Romanisk eller Churvælsk (i Graubünden), en Dialect af det Italienske. Det Tydske Sprog bruges i officielle Actstykker af alle Cantoner, undtagen Tessin, Waadt, Genf og Neufchatel. Religionen er i Luzern, Freyburg, Solothurn, Tessin og Wallis katholsk: i Zürich, Bern, Basel, Schaffhausen, Genf og Neufchatel reformeert: i Graubünden, St. Gallen, Appenzell, Glarus, Thurgau, Aargau og Waadt blandet. Der findes omtrent 731000 Katholiker og 1,250000 Protestanter, og desuden omtrent 30000 Bekjendere af andre christelige Secter; henimod 2000 Jøder. I Henseende til Oplysning og Videnskabelighed staaer Schweiz fuldkomment ved Siden af Tydskland: den samme Forskjel, som der, bemærkes her imellem de protestantiske og de katholske Indbyggere.

7. **Industrien** er i de vestlige og nordlige Cantoner blomstrende. Fabrikerne levere Klæde, Bomulds- og Silkevare, Flor, Baand, Kniplinger, Papiir, Uhre, Galanterievare o. m. M. Med disse Fabrikvare og med Ost, Smør, Hornqvæg, Huder, Læder, Marmor drives en levende Handel, der befordres ved Indsøerne, nogle seilbare Floder og gode Landeveie (især fra den nyere Tid). Speditionshandelen er ikke ubetydelig. Fabrikflid og Qvægavl ere Hovednæringsveiene i Schweiz.

8. **Statsforfatning.** Schweiz er en Foederativstat, en Forening af 22 uafhængige Stater, hvilken af de store Europæiske Magter en evig Neutralitet er tilstaaet. Enhver Canton har sin egen uafhængige, mere eller mindre demokratiske eller aristokratiske Regjering (Neufchatel har en indskrænket monarkisk Forfatning). Cantonerne ere forenede ved Landdagen ("die Tagsatzung") eller Forsamlingen af Cantonernes Deputerede, hvilken afgjør alle fælleds Anliggender. Den holdes hvert andet Aar afvexlende

i Zürich, Bern og Luzern, hvilke Cantoner ere den hele Republiks "Vororte". Borgemesteren, der Schultheiß, i den Canton, der er "Vorort", fører Forsædet paa Landdagen. "Der Vorort" afgjør alle løbende Forretninger imedens Landdagen ikke er samlet, og leder Forretningerne imedens den er samlet. Den hele Republiks samlede Hær, dannet ved de enkelte Cantoners Contingent, er 33758 Md.; de fælleds Indtægter, som Landdagen kan raade over (til fælleds Udgifter) ere 540000 Schweizerfranker. Men denne Sum bliver kun i overordentlige Tilfælde, f. Ex. en Krig, hævet fuldstændig. En Nationalgjeld har Schweiz ikke. De enkelte Cantoner ere i Henseende til deres Finantsvæsen ganske uafhængige af hinanden.

I. Canton Basel.

9 □ M. med 55000 J. Siden 1832 er denne Canton deelt i to af hinanden aldeles uafhængige Dele, som dog paa Landdagen kun have een fælleds Stemme: a) Basel-Stadt og b) Basel-Landschaft.

a. **Basel** ved Rhinen, den vigtigste Handelstad i Schweiz; Fabriker (Bomuld, Silke, Læder, Baand, Papiir). Universitet. 17000 J. (Concilium 1431-1448. Fred 1795.)

St. Jacobskirken ¾ M. fra Staden (Slag 1444).

b. Liestal, Hovedstaden og Regjeringens Sæde. 2000 J.

II. Canton Aargau.

24 □ M. 160000 J. (1700 Jøder).

Aarau ved Aar. Mange Fabriker (Indienne, Kattun, Silke). 4000 J.

Baden ved Limmat. Berømte varme Bade. 1700 J. (Fred 1714). Ruiner af Slottet Habsburg, det Østerrigske Keiserhuus's Stamslot.

III. Canton Zürich.

(32 (efter Andre 48) □ M. 225,000 J.)

Zürich ved Limmats Udløb af Zürichersøen. Mange videnskabelige Anstalter og flere lærde Selskaber. Universitet (siden 1833). Handel og Fabriker. 11000 J.

Winterthur. Megen Industrie og Handel. 4000 J.

Laufen med det berømte Rhinfald. Kappel (Slag 1531. Zwingli †).

VI. Canton Schafhausen.

(6 □ M. med 30000 J.)

Schafhausen ved Rhinen. Silke- og Bomuldsmanufacturer. 8000. J.

V. Canton Thurgau.

(13 □ M. 90000 J.)

Gottlieben, en Flekke ved Rhinen med et Slot, hvor Huss og Pave Johan XXIII sadde fangne 1415.

VI. Canton St. Gallen.

(35 □ M. 158000 J).

St. Gallen har mange Fabriker (Linned, Battist og trykkede Tøier) og Handel. 11000 J.

Rorschach med en Havn ved Bodensøe. Dampskib til Friederichshafen i Würtemberg. Rapperschwyl (eil) ved Züricherseen, over hvilken her fører en 1800 F. lang Bro.

VII. Canton Appenzell.

(7 □ M. 58000 J.)

Cantonen bestaaer af 2 Dele: Innerrhoden (i hvilken er Byen Appenzell med 3000 J.) og Ausserrhoden.

VIII. Canton Glarus.

(13 □ M. 30000 J.)

Glarus ved Linth. 4000 J. Näfels, en Landsby (Slag 1388). Ved Linthcanalen er denne Flod (1822) ledet ind i Wallenstädterseen og derved vidtløftige Moradser forvandlede til Agerland.

XI. Canton Schwyz eller Schweiz.

(16 □ M. 39000 J.)

Brunnen ved Vierwaldstätterseen (Evige Forening 1315). Küßnacht, en Flekke ved Foden af Rigibjerget og ved Vierwaldstädterseen. Tæt herved "die hohle Gasse," hvor Geßler blev dræbt af Tell: Stedet betegnes ved "Tells Kapel."

X. Canton Uri.

(20 □ M. 14000 J.)

Altorf, en Flekke ved Reuß. 1600 J. (Tell. 1307). Bürglen, en Landsby, hvor Tell fødtes og levede. Ved Vierwaldstädterseen er (det andet) Tells Kapel, paa det Sted, hvor Tell sprang i Land.

Das Urserenthal er en yndig Dal paa Siden af St. Gotthard, over 4000 F. over Havets Overflade; den indeholder 8 Gletscher. Hverken Korn eller Træfrugter modnes i dens øverste Deel. Nær herved er das Urner Loch, en igjennem Klippen sprængt, 80 Skridt lang underjordisk Vei, og Djævlebroen over Reuß.

XI. Canton Unterwalden.

(12 □ M. 25000 J.)

Stanz, en Flekke, hvor Arnold Winkelried levede. 2500 J. Melchtal, en Dal, hvor Arnold af M. levede.

XII. Canton Zug.

(4 □ M. 16000 J.)

Zug ved Zugersøen. 3000 J. Morgarten, et Bjerg paa Grændsen af Canton Schwyz (Slag 1315).

XIII. Conton Luzern.

(28 □ M. 116000 J.)

Luzern ved Reuß's Udløb af Vierwaldstädterseen. Sædet for en pavelig Nuntius. Geistligt Seminarium. Handel. 6000 J.

Sempach (Slag 1386).

XIV. Canton Solothurn.

(12 □ M. 60000 J.)

Solothurn ved Aar, befæstet. Tøihuus. 5000 J.

XV. Canton Bern.

(120 (170) □ M. 360000 J.)

Bern ved Aar, omgivet af Mure og Grave. Universitet (siden 1834) og mange videnskabelige Anstalter. Levende Handel og mange Fabriker (mathematiske og physikalske Instrumenter, Silke, Linned, Fayence). 21000 J.

Lauterbrunnenthal med flere Vandfald, hvoriblandt Staubbach, ligeoverfor Jomfruen, 925 F. høit. Haslidalen, omgivet af uhyre Gletscher og med flere store Vandfald.

XVI. Canton Neufchatel eller Neuenburg.

(13 □ M. 57000 J. Det tilhører Kongen af Preussen; endog paa Landet er Industrien (Uhre og Kniplinger) betydelig.)

Neufchatel ved Foden af Jura og ved den efter Byen benævnede Indsø. Fabriker og Handel. 5000 J.

Locle (5000 J.) og Chaux de Fonds (6000 J.), to Landsbyer, hvis Beboere leve af at fabrikere Uhre, Guld- og Sølvarbeider og Kniplinger.

XVII. Canton Freyburg.

(26 □ M. 87000 J.)

Freyburg paa Skraaningen af Klipper ved den lille Flod Saane, over hvilken (i en Høide af 160 F.) fører en mærkelig Hængebro af Jerntoug, sammenflettede af Staaltraad. Mange Fabriker og mange Klostre. 8000 J.

Murten ved Murtensøe (Slag 1476). Istedetfor det 1798 af de Franske forstyrrede Beenhuus staaer nu (siden 1822) en Obelisk.

XVIII. Canton Waadt eller Leman.

(56 □ M. 180000 J.)

Lausanne ½ M. fra Genfersøen. Academie og adskillige andre Undervisningsanstalter. Fabriker (Galanterievare), Speditionshandel. 11000 J.

Yverdun eller Iferten, med en Havn ved Neufchatelsøen. Svovlbad. Speditionshandel. 2600 J. (Pestalozzis Anstalt 1805-1825).

Granson ved Neufchatelsøen (Slag 1476).

XIX. Canton Genf.

(4 □ M. 84000 J.)

Genf (Geneve) ved Rhones Udløb af Genfersøen, hvorved Staden deles i to Dele. Genf er Helvetiens betydeligste Fabrikstad (Uhre, Galanterievare, Silkevare). Den har et reformert Universitet, et Videnskabernes Academie og overhovedet mange udmærkede Samlinger og Anstalter for Videnskab og Kunst. Mange Selskaber for Religionens, Sædelighedens og Oplysningens Udbredelse. 28000 J.

XX. Canton Wallis.

(79 □ M. 78000 J., hvoriblandt mange Cretinere).

Sitten eller Sion, ikke langt fra Rhone. 2500 J. Leuk i en vild Egn. Svovlbad.

XXI. Canton Tessin

(eller det Italienske eller Vælske Schweiz. 49 □ M. 104000 J.).

Lugano eller Lavis ved Luganersøen. Handel og Fiskefangst. 3000 J.

Bellinzona eller Bellenz ved Tessin. Speditionshandel. 1500 J.

XXII. Canton Graubünden.

(140 □ M. 83000 J.).

Denne Canton bestaaer af en Masse af de høieste Bjerge, hvoraf en Deel er bedækket med evig Snee og Is. Den indeholder ikke mindre end 241 Gletscher, som indtage et Rum af 60—65 □ M., og over 160 større eller mindre Dale, af hvilke mærkes Engadin eller Inndalen, 18 M. lang og ½ M. bred. Den er sammensat af de tre saakaldte "Bünde": der obere eller graue Bund, der Gotteshausesb. og der Zehngerichtenb.

Chur nær ved Rhinen, omgivet med Mure og Grave. Betydelig Transithandel. 4000 J.

Italien.

1. Halvøen Italien ligger imellem 46° 42′ og 37° 56′ N. Br. og imellem 23° og 36° 10′ Ø. Br., og grændser mod N. til Schweiz og Tydskland, mod Ø. til Tydskland og det Adriatiske Hav, mod S. til Middelhavet, mod V. til dette og Frankerig. Øerne iberegnede udgjør det 5850 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima** i Italien er allerede i Indl. til Europa § 3 N. 10 for det Meste beskrevet: vi tilføie her endnu Følgende: Alperne, som omgive den

flade Lombardiske Slette mod V. og N., falde steilt af mod Italien; de enkelte Dele af samme ere Søalperne, de Cottiske Alper (om begge see Frankerig), de Grajiske Alper fra Mont Cenis til Montblanc, Europas høieste Bjerg (14800 F.); til dem hører ogsaa Lille St. Bernhard og overhovedet Bjergene i Savoyen. Derpaa følge de øvrige ved Schweiz nævnede Dele. Posletten er lav (paa flere Steder lavere end Flodens Vandspeil) og flad, og bestaaer tildeels af yppigt Marskland: Oversvømmelser ere ei sjeldne, og ved Mundingen danner Po Moradser. Apenninerne (see Indl.) efterlade kun paa et Par Steder, ved Rom, Capua (hvor den isolerede Vulcan Vesuv hæver sig) og omkring Bugten ved Tarent, Plads til Sletter af nogen Omfang; Kysterne ere derimod for det Meste flade og lave, hvorfor der især paa Østsiden findes saa faa gode Havne. Sumpige Egne findes paa flere Steder: de bekjendteste ere de i Posloedens Delta, Maremmerne*) ved Siéna paa Kysten af Toskana, de Pontinske Sumpe S. for Rom, som man forgjeves har stræbt at udtørre. Klimaet**) er temmeligen forskjelligt N. og S. for de nordlige Apenniner. I den Lombardiske Slette kan Citrontræet ikke trives paa frit Land, i Neapel groer Palmen. Kysterne af Genua have mild og behagelig Luft, paa Sletterne ved Rom og Tarent er den tør og stundom trykkende heed. Regn falder, med Undtagelse af den nordlige Deel, næsten kun om Efteraaret og Vinteren. I de sydligere Dele hersker ofte en usund og glødende Sydvind, Sirocco. I nogle Egne, især i de sumpige, hersker til visse Tider af Aaret en forpestet Luft, der frembringer ondartede Febere. Jordskjelv ere mod S. hyppige.

3. **Floder.** Der findes kun een betydelig, nemlig 1) Po, som udspringer paa M. Viso, bliver seilbar ved Turin og i 4 Mundinger falder i det Adriatiske Hav.

*) Maremmerne danne et omtrent 6 M. bredt Belte langs med næsten hele Kysten af Middelhavet. Det er Lavland med vulcansk Jordbund med rige Græsgange, men i den varme Aarstid forpestet Luft.

**) See Indl. § 3. 10 Anm. Bolognas Klima er temmelig forskjelligt fra Florents's, men derimod ikke Genuas, som ligger omtrent paa samme Brede som Bologna. I Palermo svarer Aarets Middelvarme til Sommerens i Kjøbenhavn, og Vinterens Middelvarme til Mai Maaneds der; Efteraaret er varmere end den varmeste Maaned i Kjøbenhavn. Thi jo længere man fra Florents kommer mod S., desto længere trykker Sommeren ud paa Aaret: i Mailand er Juni Maaned varmere end September, i Rom ere de omtrent lige, men i Palermo er September varmere end Juni. I Mailand er Vinteren strængere (indtil —12°) end i Edinburgh, Sommeren meget varmere (indtil 27°).

L. 88 M., Flodg. 1800 □ M. Den optager fra høire Side (fra Apenninerne) Tanaro, Trebia, Reno, fra venstre Side (fra Alperne) Ticino (Titsch.), der i Schweiz hedder Tessin og løber gjennem Lago di Magiore, Adda, der udspringer nær ved Ortles i Tyrol og løber gjennem Lago di Como, Oglio (Ollio), der kommer fra Tyrol og løber gjennem Lago di Garda, Mincio (tsch), Afløbet af Lago di Garda. 2) Etsch, Adige (dsch), kommer fra Tyrol og falder efter et 48 M. langt Løb i Bugten ved Venedig. 3) Arno kommer fra Apenninerne og falder efter et Løb af 26 M. nedenfor Pisa i Middelhavet. 4) Tiber kommer fra Apenninerne, løber igjennem Rom og falder efter et Løb af 35 M. ved Ostia i to Mundinger i det Toskanske Hav.

Mindre Floder ere: Brenta, Piave og Tagliamento, som komme fra Tyrol og falde i det Adriatiske Hav, Garigliano og Volturno, som fra Apenninerne løbe ud i Bugten ved Gaëta.

4. **Indsøer.** Paa Sydsiden af Alperne ligge a) Lago Magiore (Madschi.) (8 M. lang) med de skjønne Borromæiske Øer, b) Lago di Como (7 M. lang), c) Lago d'Iseo, (3 M. lang), d) Lago di Garda, (8 M. lang). Paa Skraaningen af Apenninerne ligger Lago di Perúgia (rutsch) i Kirkestaten, o. fl.

5. Af **Havbugter** mærkes Bugterne ved Genua, Neapel og Gaëta paa Vestsiden, Bugterne ved Tarent, ved Manfredonia og Venedig paa Østsiden.

6. **Producter.** Næsten overalt Korn (især Hvede og Mais, for Kreaturene Byg og Havre; dernæst Riis, i Posletten, og Hirse), Viin, Olie (ikke i den nordlige Slette), Sydfrugter (Orangerne findes paa frit Land i det Genuesiske, men ellers først S. for Rom, idetmindste maae de i Toskana og Kirkestaten tildækkes om Vinteren.), Bomuld, Sukkerrør (begge kun mod S.) De immergrønne Træer findes ikke N. for de nordlige Apenniner: om Træerne paa Bjergene efter den forskjellige Høide see Indl. § 3. Kastanier bruges til Næring. Vore nordiske Frugter findes ogsaa*). Hornqvæget er talrigt, endvidere findes Æsler, Muulæsler, Bøffeler, Geder,

*) I det sydlige Italien og paa Sicilien findes meget hyppig to Americanske Vexter, som nu ere vilde i det sydlige Europa paa Middelhavets Kyster, nemlig det Indianske Figentræ (Cactus) og Aloe (Agave), som nu give mange Egne et eget Udseende. Lyng, som i Spanien er hyppig, findes kun sjeldent her.

Silkeorme, paa Alperne andre Dyr (see Indl. § 3). Jern (især paa Elba), af andre Metaller kun Lidet; Alabast, Marmor, Salt, Salpeter, Svovl, varme og andre mineralske Kilder, Farvejord.

7. **Indbyggernes** Antal er omtrent 22 Mill., næsten alle Italienere. De tale Italiensk, desuden (imod N. V.) Fransk, (mod S.) Græsk og en Blanding af Arabisk og Italiensk (Malta); paa et Par Steder (mod N. O.) tales en gammel Tydsk Dialect. Den herskende Religion er den katholske, dog blive i adskillige Dele af Landet ogsaa andre Religioner taalte. Lærdom og Videnskabelighed agtes og befordres paa de fleste Steder i Italien, og dette Land har endnu mange Lærde: men ogsaa her virker de fleste Italienske Regjeringers Politik ofte hæmmende. Folkeoplysningen er meget tilbage og Almuen paa de fleste Steder ganske uvidende (i de Østerrigske Besiddelser og i Toskana er det noget bedre). For de skjønne Kunster derimod er Italien endnu stedse det rette Hjem.

8. **Industrien** er i den største Deel af Italien tilbage, paa nogle Steder ere Fabriker og Manufacturer aldeles ubekjendte. Dog ere de temmelig blomstrende i det Lombardisk-Venetianske Kongerige, i Genua og i Toskana. De levere Silke- og uldne Vare, Speile, Glasvare, Fayence, Porcelain, Straahatte, kunstige Blomster, Handsker, Alun, Essentser o. M. **Handelen** er ubetydelig, undtagen i den nordlige Deel; imod S. gjør Mangel paa Veie og paa Sikkerhed imod Plyndring al indenlandsk Handel næsten umulig. De vigtigste Handelspladser ere Genua, Venedig og Livorno.

9. Italien indbefatter følgende 10 Stater:

I. Kongeriget Sardinien.

Det indbefatter foruden **Øen Sardinien** Dele af Fastlandet, som imod V. grændse til Hert. Massa og Parma og til det Lombardisk-Venetianske Kongerige, imod S. til Middelhavet, imod V. til Frankerig, imod N. til Schweiz. Landet er i N., V., og S. Bjergland, i Midten er Posletten. Industrien og Handelen er i det Hele ikke ubetydelig, Oplysning bliver af Regjeringen ikke befordret, men hæmmet. **Størrelsen** er 1364 □ M., Indb. 4,300000.

I Savoyen tales Fransk, ellers Italiensk. **Regjeringsformen** er uindskrænket monarkisk: kun paa Øen Sardinien og i Hert. Genua indskrænkes Kongen ved en disse Lande indrømmet Forfatning, men dette har dog ikke Meget at betyde. **Statsindtægterne** anslaaes til 25 Mill. Gyld., Gjelden til 50 Mill., **Krigsmagten** til 35000 Md. (nøiagtige Angivelser haves ikke).

Staten inddeles i administrativ Henseende i 8 Districter: vi følge den historiske Inddeling i 5 Provindser, nemlig: 1) **Hertugdømmet Savoyen.** 2. **Fyrstendømmet Piemont** med Noget af **Mailand** og Hert. **Montferrat.** 3. **Grevskabet Nizza.** 4. **Hertugdømmet Genua.** 5. **Øen Sardinien.**

1. **Chambery** i en snever Dal. Mineralske Bade. Nogle Fabriker (Kniplinger og Silke). 12000 J. Mærkelig er her den 9 M. lange Vei over Mt. Cenis, i en Høide af 6400 F.

2. **Turin,** Hoved- og Residentsstaden, ved Po, en smuk Stad med brede, lige Gader. Stærkt Citadel (Staden selv er ikke længere befæstet). Slot, **Universitet** og mange videnskabelige Anstalter, blandt disse det kongelige Museum med mange Ægyptiske Oldsager. **Silkemanufacturer, Handel.** 125000 J.

Alessandria (della Paglia) ved Tanaro, en stærk **Fæstning** (anlagt 1168 af de Lombardiske Stæder imod Frederik Barbarossa) og vigtig **Handelstad:** 2 Messer. 36000 J.

Pignerol (Pinjerol), før en meget stærk Fæstning. 12000 J. **Saluzzo,** fordum Hovedstaden i Markgrevskabet af samme Navn. **Silkemanufacturer.** 10000 J. **Chieràsco** (Ki). 13000 J. (Fred 1631). **Savigliano** (20000 J.), **Mondovi** (22000 J. og **Asti** (21000 J.) ere **Fabrikstæder** (Silke og Klæde). **Novi** (Slag 1798). **Romagnano** (manja). Slag 1524. **Marengo,** en Landsby ved Alessandria (Slag 1800). **Vercelli** (tsch). Slag 101. **Novara** en befæstet Stad. 16000 J. (Slag 1513). **Casale** ved Po, forhen Markgreverne af Montferrats Residentsstad. 18000 J.

3. **Nizza** ved Bugten ved Genua. Søbade, mildt og overmaade behageligt Klima. **Handel** med Sydfrugter. 27000 J.

Hertil regnes Fyrstend. **Monaco** (2 □ M., 6000 J.) som under Sardinsk Overherredømme tilhører Familien Grimaldi.

4. **Genua** ligger amphiteatralsk paa et Bjerg ved den efter Staden benævnede Bugt. Gaderne ere for en stor Deel snevre og steile, men Staden har mange prægtige Bygninger og Paladser. Den er stærkt befæstet. Den har en ypperlig Havn med Fyrtaarn og Molo; betydelig Handel, især til Levanten. Bank. Vigtige Fabriker (Silke, Fløiel, Rosenolie, Koraller, Daaser o. M.). Genua har et Universitet. 85000 J.

5. **Øen Sardinien,** 448 □ M. med 500000 J. Paa Østsiden er en langagtig, flad og skovrig Bjergmasse (indtil 5600 F. høi): den vestlige Deel er mere jevn, den bestaaer af temmelig store Sletter med enkelte adskilte Bjergmasser. Jordbunden er, med Undtagelse af de egentlige Bjerge og nogle Hedeegne, frugtbar. Kysterne ere for det Meste høie, og kun paa nogle Steder flade. Klimaet er imod S. heedt og tørt, paa Bjergene og i de nordlige Dale mildere og behageligere: ved de sumpige Flodbredder er det om Sommeren usundt. Øen frembringer de sædvanlige Italienske Producter i Overflod (Bjergene ere rige paa Metaller og Skove, Havet paa Fiske); Jordbunden er, som sagt, frugtbar), men Menneskene gjøre Lidet eller Intet for at drage Nytte af dem. Næsten al Grundeiendom er i Adelens og Geistlighedens Hænder. Indbyggerne paa Landet ere overmaade raae (tildeels klæde de sig i Skind og spise et Slags Brød af Olden) og uvidende; Blodhævn er ikke sjelden. Industrien er næsten ubekjendt; selv al indenlandsk Handel og Transport hindres ved Mangel paa Landeveie. Øen deles i 10 Provindser og regjeres af en Vicekonge.

Cagliari (Kaljari) ved en Bugt, Vicekongens Residents, den største Handelsplads paa Øen. Universitet. Saltværker. 30000 J.

Sassari, 4 M. fra Havet, befæstet. Universitet. 20000 J.

II. Det Lombardisk-Venetianske Kongerige.

(See ovenfor under Keiserdømmet Østerrig).

III. Hertugdømmet Parma.

Dette Hert. tilligemed Hert. **Piacenza** og **Guastalla** kom 1814 til Marie Louise (Erkehertuginde af Østerrig og Napoleons Enke); efter hendes Død tilfalde de Hertugen af Lucca. De udgjøre 104 □ M. med 440000 J. Landet er en frugtbar Slette, kun mod S. Bjergland. Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie, Industrien er ei stor. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk. Statsindtægterne angives til 3 Mill. Gyld., Krigsmagten til 1320 Md.

Parma, Hoved- og Residentsstaden, en smuk Stad. Citadel. Universitet. Stort Theater (rummer 14000 Mennesker). Bodonis store Bogtrykkerie med Skrifter i over 200 Sprog. Fabriker (Porcelain, Silke, Linned). 30000 J.

Piacenza (tschen) ved Po. Citadel med Østerrigsk Besætning. Staden er stor og vidtløftig, men halv øde og menneskefattig (det Samme gjelder, om end i mindre Grad, om Parma). 21000 J.

IV. Hertugdømmet Módena.

Módena tilligemed Hert. **Massa** og **Carrara** er 99 □ M. med 400000 J. Den nordlige Deel er Slette, imod S. ere Apenninerne. Med Næringsveiene er det som i Parma. Handelen er her formedelst de bedre Veie noget mere levende. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk; Hertugen, Frants IV., er tillige Erkehertug af Østerrig (han er en Søn af Erkehertug Frants † 1806). Statsindtægterne angives til 1½ Mill. Gyld., Krigsmagten til henimod 2000 Md.

Módena, Hoved- og Residentsstaden. Prægtigt Slot. Universitet. 27000 J.

Reggio (Redschio). Silkemanufacturer. 18000 J. Nær herved ere Ruinerne af det gamle Slot Canossa (Henrik IV.) Correggio, hvor Maleren Antonio Allegri fødtes. Carrara, en Stad paa Apenninerne med berømte Marmorbrud, som beskjeftige 4000 Mennesker. Aarligen udføres henimod 1000 Centner. Billedhuggeracademie. 5000 J.

V. Hertugdømmet Lucca.

20 □ M. med 150000 J. Det er et bjergfuldt Land, riigt paa Marmor, Olie, Silke og Kastanier (som her og i Toskana ere et almindeligt Næringsmiddel). Regjeringsformen er indskrænket monarkisk. Naar den nu-

værende Hertug (Carl Ludvig, siden 1824) arver Parma (see Parma), falder Lucca deels til Toskana, deels til Modena. Statsindtægter: 1,700000 Frank., Krigsmagt 800 Md.

Lucca i en yndig Egn. **Universitet** og **Silkemanufacturer**. 22000 J. I Nærheden ere de berømte **Bade**.

VI. Storhertugdømmet Toskana.

395 □ M. med 1,300000 J. Landet bestaaer af **Bjerglandet**, riigt paa Skove og nyttige Steenarter, af **det bølgeformige Land** ved Foden af hiint, overordentligen yndigt og skjønt, og **de flade Sletter og Enge** imellem dette og Havet, de saakaldte **Maremmer**, hvilke indtage næsten en Trediedeel af Landet. Klimaet er overordentligen mildt og skjønt; men mange Egne, hvor Jordbunden for det Meste er vulcansk, have en usund Luft, og dette gjelder ikke alene om de sumpige, men ogsaa om mange tørre og vandløse Strækninger. Jordbunden er frugtbar og alle Italienske Producter findes i stor Rigdom. Industrien er som i det Lombardiske Kongerige: **Silkemanufacturer** og **Straafletning** ere dens to Hovedgrene. Agerdyrkning og Qvægavl drives ogsaa godt. **Regjeringsformen** er uindskrænket monarkisk. Statsindtægterne angives af Nogle til 16, af Andre til 8 Mill. Gyld., Krigsmagten til 5500 Md. Statsgjelden skal være afbetalt siden 1829. Landet deles i administrativ Henseende i 5 Compartimentos.

Florenz, Hoved- og Residentsstaden ved Arno. Staden har vel mange krumme og snevre Gader, men er dog en af de skjønneste i Europa, og udmærker sig ved pragtfulde Paladser og herlige **Kunstsamlinger** (det gamle Palads, Paladset **Pitti**, det nuværende Residentsslot, **Galleriet** eller **Museum Florentinum**, indeslutte alle en overordentlig Riigdom af den gamle og nye Kunsts skjønneste Værker). Naturalie-, Mynt- og Antiksamlinger. **Universitet**. 172 Kirker, af hvilke Metropolitankirken udmærker sig, ogsaa ved kostbare Malerier. **Fabriker** (Silke, Fløiel, Porcelain, Mosaik). 80000 J.

Pisa ved Arno, stor, men med Haver og Marker indenfor sine Mure. Universitet. Varme Bade. Nogle Fabriker. Skjønt Taarn. 20000 J. (engang 150000).

Livorno, befæstet, en betydelig Handelstad med en Frihavn. Quarantaineanstalter. Staden er Hovedpladsen for Italiens Handel med Levanten (især til det Sorte Hav), og et Oplagssted for Varer, der gaae fra og til denne. En stor Deel af Indb. ere Grækere, Armeniere; Tyrker og Jøder (20000). Tyrkerne have en Moskee her, Armenierne en Kirke, Jøderne 2 Synagoger. Her trykkes mange jødiske Bøger. Boghandel til Orienten. 60000 J.

Siéna. Universitet. Domkirke. 25000 J. (engang 100000).

Piombino, et lidet Fyrstendømme (10 □ M.) med en Stad af samme Navn, staaer under Toskanas Høihed.

Øen Elba (7 □ M. 15000 J.), riig paa Jern. (Napoleon levede her 1814-1815). **Porto Ferrajo**, en befæstet Stad med en Havn. 3000 J.

VII. Republiken San Marino.

1½ □ M. 8000 J. Republiken staaer under pavelig Beskyttelse. Staden San Marino ligger paa en Klippe og er befæstet. 6000 J. Foruden denne indbefatter Republiken 4 Landsbyer.

VIII. Kirkestaten.

811 □ M. 2,600000 J.*) Landet er af samme Beskaffenhed som Toskana. Jordbunden er frugtbar, men Landets naturlige Riigdom benyttes overmaade slet. Bjergværksdrift finder næsten slet ikke Sted, Agerdyrkningen er usel, Qvægavlen staaer paa et lavt Trin, skjønt den er Hovednæringsveien paa Landet. Ligesom i Toskana ere her mange usunde Egne,**) Maremmer, iblandt hvilke de **Pontinske Sumpe** (mod S. V.) og Egnen omkring Rom, den saakaldte **Campagna di Roma**, en tør, støvet Slette, ere de bekjendteste. I dem forlader den største Deel af Indb. deres Boliger i den hede Aarstid, og Qvæget drives til høiere Egne. Landet regjeres med uindskrænket Magt af Paven, den katholske Kirkes Overhoved. Cardinalcollegiet danner den høieste geistlige Ret og et Slags Statsraad: det vælger Paven af sin

*) Af dem ere 45000 Geistlige, 8000 Nonner, 20000 Jøder.

**) De ere flere og værre end i Toskana, fordi Mangel paa Dyrkning forøger deres Skadelighed. De øde Qvarterer af Byen Rom ere derfor de værste.

Midte. Statens Indtægter ere omtrent 8 Mill. Rdlr., Krigsmagten 16400 Md. (4000 Schweizere).

Landet inddeles i Comarca (Rom), 4 Legationer, 14 Delegationer.

V. for Apenninerne ligge:

Rom, Hoved- og Residentsstaden ved Tiberen, paa 12 Høie. Staden er næsten 3 Mile i Omkreds; den ligger tildeels N. for den gamle Stad, da Capitoliet, som laae i den nordlige Deel af denne, egentligen er det sydligste Punct af den nye Stad: thi det S. for Capitolium liggende Rum indtages næsten ganske af Haver, Vinbjerge, Agerland og Græsgange. En stor Deel af den nye Stad staaer paa den gamle Marsmark. Gaderne ere for det Meste brede og lige, men ei godt vedligeholdte; den mærkeligste er Corso (2700 Skridt lang), i hvilken i Carnevalstiden Hesteveddeløb holdes. Rom har 328 Kirker, af hvilke mærkes: Peterskirken, den største Kirke man kjender, med en dobbelt Kuppel, som hviler paa 2 Piller, hver 90 F. i Gjennemsnit. Den er 640 F. lang, 470 F. bred, og indeholder 29 Altre. Laterankirken, til hvilken Paven er Sognepræst, hvorfor den betragtes som den fornemste christne Kirke. I den krones Paverne. Rotonda (Pantheon), først et Tempel, opført af Agrippa 25 A. f. Chr. Blandt de utallige Paladser mærkes: Vaticanet, det største Slot i Europa, Pavernes gamle Residents (endnu stundom om Vinteren). Det indeholder 22 Gaarde og 11,246 Værelser: deri findes Raphaels Loger, de 4 Raphaelske Værelser (med Malerier af Raphael), det berømte Museum Pio-Clementinum med sjeldne Kunstskatte fra den gamle og nye Tid, det berømte Vaticanske Bibliothek, et Myntcabinet. Conclavet eller Pavevalget skeer her. Qvirinalet eller Paladset af Monte Cavallo er Pavernes sædvanlige Residents. Capitoliet med Museum Capitolinum. Engelsborg, et stærkt Citadel, forbundet med Vaticanet ved en bedækket Gang. Det heed før Moles Hadriani. Her ere Statsfængsler. Blandt de utallige Levninger fra Oldtiden mærke vi: Coliseum, det gamle Amphiteater, som rummede 87000 Mennesker, opført af Keiser Titus; Trajansstøtten (141 F. høi); flere Obelisker, iblandt disse den Egyptiske paa Petersspladsen. Titus's og Fleres Triumphbuer. Foruden de offentlige Bygninger er der en stor Mængde, der tilhører adelige Familier, hvilke næsten alle indeholde rige

Kunstsamlinger. Mærkelige er ogsaa Cloakerne, Katakomberne, Vandledningerne og flere lignende Værker fra den ældre Tid. Rom har et Universitet, flere Academier og lærde Selskaber, rige Bibliotheker. Collegium de propaganda fide. Rom er endnu de skjønne Kunsters, især Billedhuggerkunstens rette Hjem og fornemste Sæde; dette tilligemed Stadens øvrige Mærkværdigheder drager Tusinder af Fremmede dertil for længere eller kortere Tid. 150000 J.

Omegnen af Rom, Campagnen, fordum en blomstrende og yndig Egn, er nu en sørgelig Ørk, hvor kun enkelte Familier bøe og nogle Hjorder græsse. Aarsagen er den usunde Luft.

Civita Vechia (Tsch. Vekk.) ved Middelhavet. Fæstning, Frihavn. Station for den pavelige Flaade (nogle smaa Skibe). 7000 J.

Viterbo. I Nærheden ere varme Bade. 13000 J.

Tivoli i en skjøn Egn. Antiqviteter. 5000 J. Terracina (tschi) nær ved de Pontinske Sumpe. 8000 J. Tolentino (Fred 1796). Perúgia (dschi) har et Universitet. 16000 J.

O. for Apenninerne ligge:

Bologna (onnja), i den nordlige Deel, i en frugtbar Egn. Staden har brede, lige Gader, 150 Kirker, et meget gammelt Universitet, endnu det meest ansete i Italien, desuden et Academie under Navn af Institutet, Bibliotheker. Fabriker (Silke, Uld, Fløiel, Flor, Kort, Handsker o. M.) 70000 J.

Ferrara har et Citadel med Østerrigsk Besætning. Universitet. Sædet for Malteserordenen siden 1826. (Ariost er begravet i Domkirken. Tasso 1579-1586). 25000 J. (engang 60000).

Comachio (matsch), en Fæstning i Moradser mellem 2 Arme af Po. Østerrigsk Garnison.

Ravenna, 1 M. fra det Adriatiske Hav, engang Residents for Romerske Keisere og Gothiske Konger, og en vigtig Søstad og Havn. Mærkelig er Kirken Sta Maria della Rotunda, egentligen et Mindesmærke for Theodorich den Store, opført af hans Datter Amalasuintha. 25000 J.

Faënza. Steentøifabriker ("Fayence"). 19000 J.

Rimini ved det Adriatiske Hav. Dens Havn er nu tilstoppet af Sand. 17000 J.

Urbino. Universitet. 21000 J. (Raphael født her 1483, død 1520).

Ancona, med en af de bedste Havne (Frihavn) ved det Adriatiske Hav. Citadel (nu besat af de Franske). Quarantaineanstalter. Handel (der udføres især en betydelig Mængde fortreffeligt Hør og Hamp fra Egnen ved Bologna). 25000 J.

Loréto med det hellige Huus, som efter Legenden skal være bragt fra Nazareth herhid 1294 af Englene. Mange Pillegrimme besøge for dets Skyld Staden. 8000 J.

Til Kirkestaten høre a) Fyrstendømmet Benevento (i Neapel), hvori er en Stad af samme Navn med 14000 J.; 1806-1815 tilhørte det som Hertugd. Fyrst Talleyrand. b) Fyrst. Pontecorvo (ogsaa i Neapel, tæt ved Grændsen af Kirkestaten), hvori er Staden Pontecorvo (6000 J.). Det tilhørte 1806-1810 den nuværende Konge af Sverrig.

IX. Kongeriget begge Sicilierne.

Henimod 2000 □ M. 7½ Mill. J., hvoriblandt 80000 Arnauter (imod S.), der bekjende sig til den unerede Græske Kirke, og 2000 Jøder. Regjeringsformen er uindskrænket monarkisk. Statens Indtægter ere omtrent 30 Mill. Ducati (35 Mill. Rdlr.), Krigsmagten 50000 M.; 2 Linieskibe, 4 Fregatter og nogle mindre Skibe. Det bestaaer af A. Neapel eller Sicilien paa denne Side af Strædet, og B. Sicilien paa hiin Side af Strædet. Hele Kongeriget inddeles i 22 Provindser (Intendanturer).

A. Neapel.

1500 □ M. 5,800000 J. Landets Beskaffenhed er i det Hele den samme som Toskanas og Kirkestatens; Klimaet er endnu mildere (see Indl.) Jordbunden er meget frugtbar, men ogsaa her benyttes den naturlige Rigdom kun slet. Agerdyrkning, Qvægavl og Fiskerie ere Hovednæringsveiene, men de drives dog egentlig kuns maadeligen: Bjergværksdrift og Fabriker (undtagen i nogle enkelte større Stæder) ere ubekjendte.*) Handelen er i Fremmedes Hænder, Indb. drive kun Kysthandel. Skolevæsen og almindelig Dannelse er næsten endnu ringere end i Kirkestaten. Kongeriget inddeles i 15 Provindser: vi beholde og anføre den ældre og endnu hyppigen brugelige Inddeling i de 4 Landskaber: I. Terra di Lavoro. II. Abruzzo. III. Apuglia. IV. Calabria.

*) I de sidste Aar er dog gjort Adskilligt for at frembringe en bedre Tilstand heri, men endnu have Virkningerne ikke kunnet være store.

I. **Neapel, Napoli,** Hoved og Residentsstaden, med en herlig Beliggenhed ved en skjøn Bugt af Middelhavet, den største og folkerigeste Stad i Italien. Den er for en Deel uregelmæssigen bygget, har heller ikke saa udmærkede Bygninger og Paladser som flere andre Italienske Stæder, men har dog ogsaa nogle meget skjønne Dele. Staden selv er ikke befæstet, men har 5 Casteller. Fortreffelig Havn. Bank. Handel og endeel Fabriker (Guld- og Sølvarbeide, Fløiel, Silke, Strenge, Fayence, Macaroni). Universitet, Academie, rige Samlinger af Antiker, Malerier, Mynter, Vaser; Papyrusroller og Herculanske Oldsager. Af Samlingerne er det kongelige Museum for Oldsager det største. Mange Selskaber for Videnskab og Kunst. 360000 J. (60 til 70000 Lazzaroner).

I Omegnen af Neapel ligge: a) Vulcanen Vesuv, 3800 F. høi, et isoleret Bjerg. Dens øverste Top er nøgen, bedækket med vulcansk Aske; dens Fod er frugtbart Land, en yndig Have, hvor Bjergets Udelæggelser ikke have kunnet afskrække Indb. fra at dyrke den riigt lønnende Jord. b) Solfatára, en Dal paa en Høi, 1000 F. bred og 1300 F. lang. Fra dens hule Bund opstige bestandigen Svovldunster (dagligen samles 3 til 4 Centner Svovl), og dens Indre synes at brænde. Der, hvor Svovldunsterne opstige, er aldeles ingen Vegetation, og rundt omkring er den kun sparsom. c) Søen Agnano (Anja), hvis Vand ofte, uden at være varmt, er i en kogende Bevægelse. d) Svedebadene ved St. Germano, varme (indtil 40°) Huler, i hvilke fra Jorden opstige Svovldunster; de benyttes af Indb. som Svedebade. e) Averner eller Lucrinersøen, en gammel Krater, hvis Uddunstninger før vare saa giftige, at Fuglene stundom faldt ned af Luften. f) Hundegrotten, fra hvilken opstige qvælende Dunster (hvis Virkning man ofte forsøgte og viste Fremmede ved Hunde: deraf Navnet). g) Sybilles Hule, hvis Indgang, før i Cumæ, nu ved Jordskjelv er tilstoppet. h) Grotten ved Posilippo, en igjennem Bjerget udhugget Gang (2200 F. lang). Tæt derved er Virgils Grav, dog nu kun Ruiner. Flekken Portici (titschi) er mærkelig ved, at den er bygget tildeels ovenpaa den gamle Stad Herculanum, som tilligemed Pompeji i Aaret 79 ved Vesuvs første bekjendte Udbrud blev begravet under Masser af Aske, Stene og Lava; 1711 bleve disse Stæder gjenfundne, og efterhaanden, skjøndt langsomt, drager man dem nu frem igjen af Jordens Skjød. Overordentligen vigtige ere disse Opgravninger for vor Kundskab om de Gamles huuslige og private Liv.

Puzzuóli ved en Havbugt, bekjendt af den der fundne Puzzuolanjord, som, forbundet med Kalk, bliver steenhaard. 10000 J.

Gaëta, en stærk Fæstning. 15000 J. Capua, befæstet. 7000 J. Monte Casino, berømt Benedictinerabbedie, det ældste Kloster i Landet, stiftet 528. Salerno havde (indtil 1817) et berømt og meget gammelt Universitet (Lægekunstens Sæde i Middelalderen). 11000 J.

II. Chieti (forhen Teti). 2 Messer. 13000 J.

III. Foggia (dsch) har temmelig levende Handel. 20000 J. Bari har en Havn og endeel Handel. 20000 J. Canne, det gamle Cannæ. — Lecce har nogle Fabriker (Bomuld og Kniplinger). 20000 J. Tarent ved den efter Byen benævnede Bugt; Havnen er tilstoppet af Dynd, saa at dens Uddunstninger ere skadelige for Omegnen.

Brindisi i en usund Egn, forfalden og ubetydelig. Ogsaa dens Havn er ubrugelig. 6000 J. (engang 60000).

Gallipoli har nogen Handel. 8000 J.

IV. Cosenza. Handel med Silke og Leerkar, som forfærdiges her. 18000 J. Nær ved er den store Silaskov (10 □ M.). Catánzaro med Silkemanufacturer. 15000 J.

Reggio ved Strædet ved Messina, har en Havn og ikke ubetydelig Handel. 17000 J. Pizzo (Murat † 1815).

Ved Neapel ligge Øerne:

Capri, Tibers sidste Opholdssted (en overordentlig Mængde Vagteler findes her), Ischia o. Fl. — De Tremitiske Øer i det Adriatiske Hav.

B. Sicilien.

Den er den største Ø i Middelhavet (henimod 500 □ M. 1,800000 J.), skilt fra Neapel ved et 20 M. langt og 3 til 10 M. bredt Stræde, i hvilket er den berygtede Malstrøm Charybdis (nu Calofaro eller Charylla); Forbjerget (i Calabrien) Scylla (nu Rema). Øen bestaaer meest af en bølgeformig Høiflette af 1500 til 2000 Fods Høide, paa hvilken findes adskillige Bjergmasser, for det Meste af samme Beskaffenhed som Apenninerne. Bjergene dele sig i tre Hovedarme, trædе med Forbjergene Cap Boëo (V.), Peloro*) (N. O.) og Passaro (S. O.) til Havet, og give Øen sin trekantede Skikkelse. Kysten er paa de fleste Steder høi og steil, mod S. O. og S. V. er et fladt Kystland. Uden Sammenhæng med de øvrige Bjerge er Vulcanen Ætna,

*) Egentligen kun en flad Landspidse.

10500 F. høi.*). Sicilien har et overmaade mildt Clima (det mildeste i Europa) og er overordentligen frugtbart: men Regjeringens Mangel paa Omsorg for at befordre Nationalvelstanden, Folkets Uvidenhed og Mageligheд, Adelens og Geistlighedens trykkende Overmagt og Privilegier hindre al større Opkomst i dette af Naturen saa riigt udstyrede Land. — Øen regjeres af en Statholder; den inddeles i 7 Intendanturer.

Palermo, Hovedstaden, i en frugtbar Slette ved Havet. Den har brede og lige Gader: Husene have her alle, som for det Meste i Syditalien, flade Tage og istedetfor Vinduer Balkoner med Glasdøre. Universitet. Erkebiskop. Handel og nogle Fabriker. 175000 J.

Messina, en stor og smuk Stad ved Strædet ved M., befæstet. Den har en betydelig Handel med Silke, Sydfrugter, Ravvare. Silkemanufacturer. 75000 J. (Ødelæggelse 1783).

Catánia ved Foden af Ætna. Silke- og Ravfabriker. Universitet. Mange Oldsager, skjøndt en langt større Mængde er gaaet tabt ved de mange Ødelæggelser, som ved Jordskjelv og ved Ætnas Udbrud have truffet Byen. 60000 J.

Siragossa paa en Ø, fordum en af den gamle Verdens største Stæder, nu øde og forfalden. Viin- og og Papyrusavl. 14000 J. Nær ved Byen ere store Steenbrud med mange Huler (Dionysii Øre).

Girgénti (Tschirsch) har endeel Handel. Mærkelige Ruiner fra Oldtiden; i Nærheden Ruiner af det gamle Agrigentum. 15000 J.

Trapáni, en befæstet Stad med en Havn. Koral- og Thunfiskerie (det Første især ved Kysten af Africa). 15000 J.

*) Den nederste Deel af dette Bjerg er frugtbart og fortreffeligen dyrket Land med alle Syditaliens Producter (Orangerne indtil omtrent 1500 F., Olien til 2000 F., Vinen til 3000 F., Kornet til 4100 F.). Fra 2000 Fods Høide begynder Skovbeltet, først Kastanie og Eeg, derpaa Bøg og Fyr: fra 6000 F. er det nøgne Belte, hvor næsten Intet groer. Dette er en Følge af Jordbundens Beskaffenhed, da den bestaaer af vulcanst Aske, som ved hvert Udbrud forøges. Alpeplanter findes saaledes ikke. Ætna naaer netop til Sneelinien: ved Foden af den øverste Krater ligger det saakaldte Engelske Huus, 9200 F. over Havet. Her forsvinder Sneen kun i Juli Maaned: Middelvarmen i de to varmeste Maaneder er 5°, medens der i Catania, ved Foden af Ætna, er 21½°. — En anden mærkelig Vulcan er Maccaluba, som udkaster Dynd eller Vand.

Ved Sicilien ligge Øerne:
1) De Lipariske Øer, af hvilke Stromboli og Volcano ere mærkelige ved deres Vulcaner. 2) De Ægadiske Øer. 3) Pantalaria. 4) Lampadusa, ubeboet formedelst Frygten for Sørøverne. Imellem denne Ø og Sicilien er to Gange (1831 og 1833) fremkommet og forsvundet en Ø (kaldet Ferdinanda).

X. De Malteſiske Øer.

10 □ M. med 112000 I. Øerne ere Kalksteensklipper, bedækkede med et tyndt Lag Jord. De ere rige paa alle Syditaliens Producter, iſær Bomuld, Sydfrugter, Viin og Korn. Indbyggerne ere meget driftige og arbeidſomme: de tale en egen Dialect, blandet af Arabiſk og Italienſk. — Øerne tilhøre England, og ere Hovedpunctet for dets Magt i Middelhavet. Hovedøen er Malta (7 □ M.), paa hvilken er Staden La Valetta, en overmaade ſtærk Fæſtning, med to ypperlige Havne. Vigtig Handel. 60000 I.

Det Tyrkiſke Rige.

Tyrkiet indbefatter Lande i Europa, Aſien og Afrika (idetmindſte af Navn), ſom udgjøre omtrent 47000 □ M. Her omtales blot

1. Det Europæiſke Tyrkie, ſom ligger imellem 48° og 39° N. Br. og imellem 33° og 47° Ø. L., og grændſer mod N. til Ungarn, Galizien, Siebenbürgen, Rusland; mod Ø. til Rusland, det ſorte Hav, Strædet ved Conſtantinopel, Marmorahavet, Strædet ved Dardanellerne, Archipelagus; mod S. til Archipelagus og Grækenland; mod V. til det Joniſke og det Adriatiſke Hav, ſamt Dalmatien. Det udgjør henimod 10000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Den nordligſte Deel heraf, indtil Balkan, hører med til den Østeuropæiſke Slette, kun at den veſtlige Deel af diſſe Provindſer (Moldau og Walachiet) opfyldes af Karpathernes Grene. Om den naturlige Beſkaffenhed af diſſe Egne efterſees Indl. til Europa §. 3.

Det hele øvrige Tyrkie tilligemed Grækenland, hvilket vi, forſaavidt Naturforholdene angaaer, her ſtrax tillige ville behandle, er Bjergland, og danner en ſtor, mod S. tilſpidſet, Halvøe („den Græſke"), hvis Kyſter ere temmelig uregelmæsſige. Bjergene udgjøre tre Hovedmaſſer: 1) De Dinariſke Alper (ſee Indl. § 3), ſom ved Zeng ſlutte ſig til de Juliſke og opfylde Bosnien (ſamt tildeels Dalmatien). De have egentligen i Landet ſelv intet fælleds Navn, men gaae under forſkjellige Benævnelſer parallel med Kyſten af det Adriatiſke Hav. De beſtaae kun i Midten af Granit, de lavere Maſſer af Kalk. 2) Balkan eller Hæmus (ſee Indl. § 3). Denne raae Bjergmaſſe ſlutter ſig i V. til de Dinariſke Alper, men hedder der ikke Balkan. Uden noget fælleds Navn gaaer den først mod S. Ø., derpaa mod Ø.: den høieſte Deel af den kaldes Schartagh, Scardus, hvor Orbelos, det høieſte Bjerg i Tyrkiet (9000 F.), findes. Længere mod Ø. deler den ſig i to Hovedarme, af hvilke den Sydligere og Mindre, Rhodope eller Despototagh, gaaer mod S. Ø. henimod det Ægæiſke Hav, indtil Mariza; den nordligere Arm, hvilken ſædvanligen ene betegnes med Navnet Balkan, gaaer mod Ø. til det ſorte Hav, hvor den ender ſig i Forbjerget Æmineh. Den er ikke høi, men vild og uveiſom: den danner imod Donau terraſſeformige Kjeder, ſom begrændſe denne Strøm med ſteile, endog klippeagtige Bredder, og ſpærre den den nærmeſte Vei til Havet, idet de tvinge den mod N. Kun paa 5 Steder kan dette Bjergſtrøg paſſeres. S. for Emineh løber nær ved Kyſten af det ſorte Hav Strandſchabjergene indtil Strædet ved Conſtantinopel; en lavere Arm gaaer atter derfra mod V. langs med Marmorahavet. I Midten af alle diſſe Bjerge ligger den brede Marizadal, Adrianopels frugtbare Sletter. 3) De helleniſke Bjerge udgaae fra Schartag, og gaae mod S. gjennem hele Halvøen, idet de deels ſende Sidegrene til begge Havene, deels ſænke ſig ned til ſmale, frugtbare Kyſtſtrækninger. Det er en høi, ſønderrevet, ſkovriig Kalkſteensmaſſe. Blandt enkelte Dele af ſamme mærke vi: Pindos (Mezzowo), Olympos (Lache), Oeta (Kumayta), Parnaſſos (Liakura), Pelios, Oſſa (Kiſſavos) o. Fl.; imod V., i Albanien, ere de Akrocerauniſke Bjerge eller Chimera. — Over Landtungen ved Korinth fortſættes Bjergene uafbrudte ind i Morea, ſom danner et lidet affondret Bjergland. I dettes Indre ligger det Arkadiſke

Plateau ved Tripolizza, omtrent 2000 F. høit, omgivet og opfyldt af Bjerge. Dets Nordrand, hvortil hører Kyllene (Zaria), over 7000 F. høit, falder steilt af imod Havet; dets Sydrand løber ud i flere Grene, der foruden Bjerget Taygetus (7600 F.) danne mange Forbjerge, hvoriblandt Malea og Matapan eller Tænaron. I alle disse Bjerge synes Kalken at være herskende.

Iblandt de talrige Øer, som næsten alle ere høie, er Candia den største: den er langstrakt fra V. til Ø., og, især paa den steile, utilgjængelige Sydkyst, gjennemstrøget af høie Bjerge, som i 8 Maaneder ere bedækkede med Snee. I Midten ligger det 7200 F. høie Ida eller Psiloriti. — Negropont er ligeledes langstrakt og i Midten opfyldt af nøgne Bjergmasser. — Kykladerne bestaae af Kalksteensklipper med høie Bjergtoppe, men bedækkede med et meget frugtbart Jordlag. — Sporaderne, henimod den Asiatiske Kyst, ere bjergige i det Indre og have høie Kyster, men ere meget frugtbare.

Klimaet (see Indl. § 3) er koldere end i de to andre Sydeuropæiske Halvøer, især mod Øst. Hverken Oranger eller Olietræet kunne trives ved Constantinopel, og Nattefrost og Snee ere ei sjeldne der. I det sydlige Grækenland og paa Kysterne er Klimaet meget mildt*), men de mange Bjerge gjøre naturligviis, at dette kun kan siges om en Deel af Landet, da det paa Bjergsletterne igjen er temmelig strængt. Bestandig Snee findes ikke; Regn falder om Sommeren meget sjeldent.

3. **Floder.** Den eneste betydelige er Donau, der kommer fra Ungarn i sydøstlig Retning og ved Belgrad bliver Grændseflod imellem Ungarn og Tyrkiet, derpaa, indtil forbi Widdin, skiller Servien fra Walachiet, hvorpaa den løber mod Ø. imellem Bulgarien og Walachiet. Den flyder her tæt ved Balkans Affald, og er opfyldt med utallige smaa Øer. Herpaa løber den fra Silistria mod N. O. og deler sig i en Mængde Arme; tilsidst gaaer den paa den Russiske Grændse lige mod Ø., og falder igjennem flere Mundinger, af hvilke tvende ere seilbare, i det sorte Hav, med en saadan Vandmasse, at man kan skjelne dens Strøm 10 Mile ud i Havet. —

*) Dog koldere end i det vestlige Europa:

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Canea (paa Candia)	35½°	14½°	10°	20½°

I Tyrkiet optager den blandt Andre: fra venstre Side a) Aluta (fra Siebenbürgens sydøstlige Grændsebjerge), b) Sereth (fra Bukowina), c) Pruth (fra Bukowina; dens Kilder ere ei langt fra Theis's). Fra høire Side: a) Sau (see Ungarn), der seilbar flyder igjennem sumpige Egne, og b) Morawa (fra Schartag).

Mindre Floder ere:
a) Mariza, som kommer fra Balkan og løber igjennem Adrianopels Sletter til det Ægæiske Hav. b) Strymon (fra Balkan) falder i Contessabugten. c) Vardari kommer fra de Helleniske Bjerge og falder i Bugten ved Salonichi. Ligeledes d) Salambria. e) Drino løber fra de Dinariske Alper ud i det Adriatiske Hav.

4. **Bugter.** Af den store Mængde mærke vi, a) Af det Joniske Hav: Bugterne ved Arta, Lepanto, Arkadien, Koron og Kolokythia. b) Af Archipelagus: Bugterne ved Nauplia, Ægina, Zeitun, Volo, Salonichi, Contessa.

Af Indsøer findes ingen betydelige.

5. **Producter.** Korn (de samme Sorter som i Italien), Viin, Rosiner og Korinther (især fra Morea), Sydfrugter, Olie (Attica og Candia), Bomuld [begge disse ikke nordligere end til Dardanellerne], Valmue (Opium), Safran, Mastix (især fra Øerne), Tobak, Hør, Hamp, Soda, Skove (paa Kysterne og i Lavlandet immergrønne Træer; høiere oppe Plataner, de nordiske Ege og Kastanier, derpaa Bøg og Fyr, endelig Fjeldurterne paa de høieste Toppe). — Hornqvæg, Bøffeler, Heste, Æsler og Muulæsler, Sviin, Faar, de almindelige vilde Dyr, Silkeorme, Bier, Fiske. — Guld, Sølv, Kobber, Jern, Bly, Salpeter, Salt, Marmor, Farvejord, Meerskum, Alun, Svovl. Bjergværkerne drives saa slet, at Udbyttet af Mineralier er ubetydeligt, skjønt den naturlige Rigdom synes stor.

6. **Indbyggerne,** omtrent 10 Mill. (Angivelserne vakle imellem 7 og 12 Mill.), bestaae af Tyrker (omtrent 2 Mill.), det herskende Folk, Grækere (omtrent 1,800000), der som Kjøbmænd, Haandværkere og Agerdyrkere leve overalt i det Tyrkiske Rige (i Bulgarien, Servien og Bosnien ere kun Faa), Slaver (5 Mill.), især i Landene mellem Hovedbjergkjeden og Donau: til dem høre: Morlakerne, Montenegrinerne, Bosnierne, Servierne, Bulgarerne; Wlacher (600000) i Walachiet

og Moldau: Arnauter (460000), i Albanien og adspredte i de andre Provindser, et krigersk og raat Folk, for hvilket Krigen er den kjæreste Syssel: de lade sig leie som Soldater af Enhver, der betaler dem; Jøder (250000), Armeniere (200000), overalt omkring i Riget: disse ere blot Kjøbmænd; Jøderne, som leve under det haanligste Aag, drive desuden andre (især mindre anseete) Næringsveie; Zigeunere (200000) i de nordlige Provindser; Europæere eller Franker, meest kun i Handelstæderne. — Disse Nationer have hver sit Sprog: Europæerne tale sædvanligen det saakaldte Lingua Franca, et noget forandret Italiensk. For Tyrkerne er det Arabiske Hof- og Skriftsprog og overhovedet de Lærdes Sprog. — Den herskende Religion*) er den Muhamedanske af Sekten Sunna: til den bekjende sig Tyrkerne, Arnauterne, Bosniakerne og for en Deel Bulgarerne. Alle andre Religioner blive kun taalte, og deres Bekjendere ere paa de fleste Steder underkastede store Indskrænkninger. Til den Græske Kirke, i Spidsen for hvilken staaer Patriarchen i Constantinopel, bekjende sig Grækerne og den største Deel af de Slaviske Folk; til den Armeniske Kirke Armenierne, til den Katholske en Deel af Indbyggerne imod N. Protestanter findes i nogle faa Stæder. — Den videnskabelige Dannelse og Oplysningen er hos Tyrkerne selv meget ringe; i de lavere Skoler læres ei stort Mere end at kunne opramse Koranen udenad, og i de høiere Skoler er Underviisningen høist elendig, da Uvidenhed og hovmodig Foragt for alt Fremmedt hindrer den i at løsrive sig fra gammel Slendrian og fra blind Autoritetstro. De øvrige Folk, som staae under Tyrkernes Herredømme, ere endnu raaere end disse; dog gjøre Grækerne heri en Undtagelse, da de i de senere Aar i det Hele ere gaaede temmeligen fremad i Cultur, og Enkelte endog have udmærket sig ved Lærdom. Af Kunsterne dyrkes Bygningskunst, Havedyrkning og Musik (denne dog egentligen høist maadeligt): derimod drives Maler-, Billedhugger- og Kobberstikkerkunsten aldeles ikke.

*) Kirkens Overhoved er Sultanen, som Kalif: men den øverste Geistlige hedder Mufti. Han er Overhoved for alle Ulema's (Geistlige og Lærde, Religionens og Lovens Tjenere): thi Koranen, Muhamedanernes hellige Bog, er ogsaa deres Lovbog. Ogsaa alle Kadis og Mollahs, Dommere og Retsbetjente, henhøre til de Geistlige; ligeledes alle Dervischer eller Munke.

7. Industrien er i det Hele høist maadelig: i den største Deel af Landet ere Fabriker og Manufakturer ubekjendte, og Agerdyrkning og Qvægavl ere der de eneste Næringsveie. Kun i nogle Stæder drives visse Grene af Industrien til nogen Fuldkommenhed, og disse levere Vare af fortrinlig Godhed, fornemmelig Silke- og Bomuldsvare, Tæpper, Læder, Saffian og Corduan, Metalvare, især Vaaben. Fabrikerne drives meest af Grækere, Armeniere og Jøder; det Samme gjelder om Handelen, forsaavidt som den ikke er passiv og drives af de Europæiske Nationer.

8. **Regjeringsformen** er despotisk og arvelig i Osmans mandlige Linie. Keiseren, Padischah, Storsultanen, Storherren, forener i sin Person den høieste verdslige og geistlige Magt. Hans Hof kaldes den høie Port; den øverste Statsminister, som foreståaer og leder alle Forretninger, er Stor-Veziren: han præsiderer i Divanet eller Statsraadet. I dette have ogsaa Reis Effendi (Udenlandsministeren), Defterdar (Finantsministeren), Kapudan Pascha (Admiralen), Mufti, o. Fl. Sæde. Dragomaner kaldes Tolkene. Provindserne bestyres af Beglerbegs, under dem af Paschaer (med 2 eller 3 Hestehaler) og af Sandschaks: dog have i nogle Provindser Agaerne og Woiwoderne, uafhængigen af Hine, beholdt Bestyrelsen af de dem overladte Districter. — Statsindtægterne angives til 30 Mill. Gyld., Landmagten til 218000 Md., Sømagten til 8 Linieskibe og 24 Fregatter: men hele Staten er ved de senere Aars uheldige Krige, ved indre Uroligheder og ved sin egen forældede Indretning blevet saa brøstfældig og saaledes rystet, at der hverken om dette eller engang om dens administrative Inddeling lader sig sige noget Sikkert, eller Noget, hvorom ikke Angivelserne ere høist forskjellige. I det Tyrkiske ere 3 Slags Undersaatter: Muhamedanere, det herskende Folk, Rajahs (Christne og Jøder), som taales imod Kopskat, og Slaver, som ingen borgerlige Rettigheder have.

Tyrkerne inddele de Europæiske Lande i 4 Ejalets (Landskaber), der igjen deles i Paschaliks og Sandschaks (Statholderskaber). Men denne Inddeling er Europæerne temmelig ubekjendt, og sædvanlig bruges endnu den gamle Inddeling i Provindserne: I. Romanien eller Rum Ili. II. Bulgarien. III. Bosnien.

IV. Albanien. V. Macedonien. VI. Thessalien. VII. Nerne. Dertil komme da endnu de mindelbare Lande eller: VIII. Servien, IX. Walachiet og X. Moldau. De 4 Ejalets ere: A. Rum Ili (Provindserne I. II. IV. V. VI. og VIII.). B. Bosna (Prov. III.). C. Dscheſair eller Kadudan Paſchas Diſtrict, der indbefatter Nerne (VII.) og nogle Kyſtſtrækninger i Europa ſaavelſom i Aſien. D. Øen Candia, ſom er overgivet Vicekongen af Ægypten.

I. **Conſtantinopel**, Stambul, Jſtambul, Hoved- og Reſidentsſtaden, ligger paa en Halvøe ved Indløbet af Strædet til Marmorahavet, paa 7 Høie. Staden danner en Triangel, hvis Toppunct (hvor Serailet ligger) vender mod Strædet, imedens den nordlige Side begrændſes af den Havarm, der danner Stadens fortreffelige Havn, den ſydlige Side ſtøder op til Marmorahavet; Staden har en overmaade ſkjøn Beliggenhed: men dens Indre er ikke ſmukt, Gaderne ere krumme, ſnevre og ſmudſige, usle Træ- eller Jordhytter ere blandede med prægtige Bygninger, og øde Strækninger findes inde i Staden. Conſtantinopel har 15 Forſtæder, af hvilke Nogle ligge N. for Havnen, Andre V. for Staden. Af Hine mærke vi: a) Galata og b) Pera (1831 næſten ganſke afbrændt: dengang regnede man henimod 200000 J.). I begge boe Europæiſke Kjøbmænd, og i Pera ere de Europæiſke Geſandters prægtige Paladſer. c) Tophana, hvor Arſenalet og Kanonſtøberierne m. M. ere. Fanar, Grækernes Qvarteer, er kun ved Stadens Muur ſkilt fra den. — Blandt Bygningerne mærkes Serailet, Sultanens Reſidentsſlot, omgivet af Mure og Taarne („den høie Port"), 2 Mile i Omkreds. Det indeholder en ſtor Mængde Bygninger (Bolig for henved 6000 Menneſker), vidtløftige Haver, og er ſom en liden Stad for ſig. Eſki Serai (det gamle Slot), ¼ M. i Omkreds, Bolig for affatte Sultaner, for afdøde Sultaners Børn o. ſ. v. De ſyv Taarne, Caſtel, Statsfængſel og Skatkammer. — Her findes 485 Moſcheer, af hvilke Sophiemoſcheen er den ældſte og berømteſte, og over 5000 Medſcheds eller Bedehuſe, 23 Græſke Kirker, 3 Armeniſke Kirker, 9 katholſke Kirker og 6 Kloſtre, adſkillige Synagoger. I Staden findes 40 Karavanſerais, 130 offentlige Bade, ſtore Bazars (Bygninger med 2 Rækker af Boutiquer, af hvilke et viſt Antal er beſtemt for et viſt Slags Vare).

Conſtantinopel har nogle Fabriker og betydelig Handel baade til Søes og til Lands, hvilken drives af Italienere, Franſkmænd, Ruſſere og Englændere, og af de i Staden boende Grækere, Armeniere og Jøder. — Conſtantinopel har mange høiere Læreanſtalter, 1285 Elementærſkoler, Skoler for Mathematik og for Navigation; 13 Bibliotheker (næſten blot Haandſkrifter). — Staden er omgivet af en dobbelt Muur med Grave og Taarne. Omtrent 600000 J. (300000 Tyrker, 230000 Grækere, 30000 Armeniere, 30000 Jøder, 10000 Franker).

Kirkkilisſa; de fleſte Indb. ere Jøder. Efter Nogle har den 80000 J., efter Andre ikke nær ſaa mange.

Adrianopel (Edrene), ved Mariza. Fabriker (Silke, Saffian, Roſenolie og Eſſentſer). Pragtfuld Moſchee, den ſtørſte bekjendte. 100000 J. (Slag 378. Fred 1829).

Philippopel (Felibe) ved Mariza. Mange Bade, Moſcheer og Karavanſerais; Uldvæverier. Græſk Erkebiſkop. 30000 J.

Galipoli paa Halvøen ved Indløbet til Strædet ved Dardanellerne. Vigtig Handel og betydelige Fabriker (Saffian). God Havn. 80000, efter Andre kun 40000 J. (Tyrkerne landede her 1355).

Rodoſto ved Marmorahavet, befæſtet. Handelſtad. 40000 J.

Demotica ved Mariza (Carl XII. 1713-1714).

De tre ſidſte Stæder ligge i Ejaletet B.

Dardanellerne ere 4 befæſtede Slotte, ligeoverfor hinanden, paa den Europæiſke og Aſiatiſke Side af Strædet, de Nye ved det ſydlige Indløb.

II. Sophia, Sædet for en Beglerbeg og en Græſk Erkebiſkop. Handel og Fabriker. 46000 (30000) J.

Widdin, Fæſtning ved Donau. 25000 J.

Nicopoli, Fæſtning ved Donau, ligeoverfor Alutas Munding. 20000 J. (Slag 1396).

Sziſtowa, ikke langt fra Donau. Fabriker. 20000 J. (Fred 1791).

Ruſtſchuk, befæſtet Fabrikſtad ved Donau. 30000 J.

Silistria eller Dristra, vigtig Fæstning ved Donau. Handel. 20000 J.

Tæt ved er Rutschuk Rainardschi (Fred 1774).

Varna ved det sorte Hav. Havn, Citadel, Handel. 16000 J. (Slag 1444. Beleiring 1828).

Schumla (Schumna), paa den nordlige Side af Balkan, en ved Natur og Kunst overmaade stærk Fæstning, og i militær Henseende et yderst vigtigt Punct, da det deels er meget vanskeligt at erobre, deels Hovedveien over Balkan beherskes af samme. Staden har desuden endeel Fabriker og Handel. 30000 (18000; 60000) J. (Beleiring 1774. 1810. 1829.).

III.*) **Bosna Serai** (Serajewo), en befæstet Stad ved Floden Bosna. Gevær- og Staalfabriker, Jernværker, Handel. 100 Moscheer. 65000 J.

IV. Jánina ved en Indsøe, med to Citadeller. Ali Paschas Slot. Staden var under Alis Herredømme større og mere blomstrende end nu. Handel. 30000 J.

Prévesa, en Fæstning med en Havn, ved Indløbet af Bugten ved Arta. 8000 J. Durazzo med en Havn og et Citadel. 9000 J. Alessio eller Lesch med Scanderbegs († 1467) Grav. Dulcigno, med en Havn. 6000 J., der for vare berygtede som Sørøvere.

Scutari (Iskenderje) ved Indsøen Bojana. Skibsbyggerie, Handel. 15000 J.

I den nordlige Deel er Montenegro, en Bjergegn, hvis Indb., et roverisk og tappert Folk af Slavisk Herkomst (50000), ere saa godt som uafhængige af Sultanen og kun betale en aarlig Tribut.

S. for Jánina er Suli, Hovedstaden for Sulioternes District, hvilke ere bekjendte af deres tappre Forsvar mod Ali Pascha.

V. **Salonichi**, en betydelig Handelstad, næst efter Constantinopel den vigtigste i Riget, ved en Havbugt. Den er Sædet for en Græsk Erkebiskop og for mange Europæiske Consuler. Vigtige Fabriker (Silke, Bomuld, Tepper, Saffian, Metalvare), som drives af Grækere og Jøder. Jødisk Høiskole. Staden er omgivet af gamle, høie Mure med Taarne. 70000 J. (12000 Grækere, 12000 Jøder).

Seres i en smuk Egn. Betydelig Bomuldsavl. 30000 J. (om Sommeren kun 15000 J. formedelst den usunde Luft).

Her er det bekjendte Athoseros (Monte Santo, Athos), et Bjerg, hvor for vare 20 Klostre, 500 Kapeller, 400 Eremitboliger og omtrent 6000 Beboere, næsten alle Geistlige og Munke, som beskjæftigede sig med Studeringer, Andagtsøvelser og Havearbeide samt Haandværker. Her var et Præsteseminarium, en theologisk Skole og Bibliotheker. Om denne Skildring endnu, efter de senere Aars Uroligheder og Ødelæggelser, passer, er ikke ganske vist.

VI. Jenischehr (Larissa) ved Salambria. Viinavl. Fabriker (Saffian og Tyrkisk Garn), Handel. 25000 J.

Czataldza (Tschatscha) paa den Pharsaliske Slette (Slag 48). 6000 J. I denne Egn fabrikeres især en Mængde (rødt) Tyrkisk Garn.

VII. Af Øerne høre nu hertil kun a) Lemnos (Stalimene, Limije), bekjendt af den saakaldte Segljord, der bruges som et Lægemiddel og til Pottemagerarbeide; b) Imbro; c) Samodrachi; d) Tasso.

VIII. Fyrstendømmet Servien.

Servien, 500 (200) □ M., er et skovriigt Høiland; Qvægavl er Hovednæringsvei. Indb., ½ (efter Andre 1) Mill., ere Slaver og Græske Christne. Efter de nyeste Bestemmelser er Servien et (i Fyrst Milosch's Familie) arveligt constitutionelt Fyrstendømme, som staaer under Russisk Beskyttelse og betaler en Tribut til Porten. Denne har Ret til at lægge Garnison i Fæstningerne, men ellers maa ingen Tyrk bosætte sig i Landet, og Porten ikke blande sig i dettes Forvaltning, hvilken Fyrsten forestaaer i Forbindelse med Raadet eller Nationens Deputerede. Servien har en befuldmægtiget Minister (Agent) ved det Tyrkiske Hof og stiller i Krigen et Contingent af 12000 Md.

Belgrad, stærk Fæstning ved Sau og Donau, Middelpunctet for Handelen mellem Ungarn og Tyrkiet. 30000 J.

Passarowitz, nær ved Donau (Fred 1718). Kossowa eller Kaschau, tæt ved Passarowitz (Slag 1389 og 1449; Mindesmærker for Amurath 1).

*) Til Bosnien hører Herzegowina (den sydvestlige Deel af Landet), Tyrkisk Kroatien og Dalmatien.

IX. Fyrstendømmet Walachiet.

Walachiet er omtrent 1300 (1100) □ M. stort med henimod 1 Mill. I. (Wlacher, Zigeunere, Jøder, Armeniere, Grækere), alle Græske Christne. Det er i V. og N. bjergigt, for Resten jevnt. Korn- og Qvægavl ere Hovednæringsveiene. Landet regjeres af en Hospodar, som vælges af Bojarerne (de Adelige) paa Livstid, men bekræftes af Porten og Rusland (af hvilket Walachiet i Virkeligheden næsten er en Provinds); han skal være af en af Landets Familier. Tyrker maae ei bosætte sig i Landet; heller ikke findes i Fæstningerne (som i Servien) Tyrkiske Garnisoner. En aarlig Tribut betales til Porten. Hospodaren regjerer tilligemed et Raad af Bojarer. Forfatningen er aristocratisk, Adelen er for det Meste raa og yppig, Bønderne Livegne og leve under et haardt Tryk.

Floden Aluta deler Walachiet i det Store og Lille W.

Bukarest, en stor, men hæslig Stad i en sumpig Slette; den seer ud som en stor Landsby, og kun faa Gader ere brolagte. Den er Residents for Hospodaren og for en Græsk Metropolit. 63 Kirker og Kapeller, 20 Klostre. Lyceum. Stærk Handel. 60000 I. (Fred. 1812).

Ibrail eller **Brailow** ved Sereth og Donau. Dens Fæstningsværker skulle sløifes. 30000 I.

Rimnik og Fokschani (ved Grændsen af Moldau). Slag 1789.

X. Fyrstendømmet Moldau.

Moldau er 800 (600) □ M. med henved 400000 I. Beskaffenheden og Forfatningen er aldeles som i Walachiet.

Jassy, Jasch, Hospodarens Residents, en smudsig (Træhuse) og usund Stad. Levende Handel. 27000 I.

Galacz (atsch) ved Pruth og Donau, der hertil er seilbar for store Skibe; derfor betydelig Handel. Smudsige og stygge Gader. 8000 I.

Busch ved Pruth (Fred 1711).

Den Candia

bør nævnes særskilt, da den siden 1830 er overgivet til Vicekongen af Ægypten, og derved, under Tingenes nuværende Stilling, ganske uafhængig af Sultanens Regjering. Den er 188 □ M. stor med 300000 I., halvt Grækere, halvt Tyrker. Den er bjergfuld, men riig paa Olie, Sydfrugter, Honning, Skov, Gummi Tragant. Meget af Den er øde, især siden den efter flere Aars blodig Kamp for Friheden tilsidst dog blev overgivet til sin nuværende grumme Beherster. I nogle Bjergegne have Grækerne endnu ikke underkastet sig Ægypterne.

Kanea med en god Havn, paa Nordsiden. Handel; Europæiske Consuler boe her. 15000 I.

Candia (Kirid), Hovedstaden, befæstet Sæde for Beglerbegen og for en Græsk Erkebiskop. 15000 I.

Kongeriget Grækenland.

Det omgives af Archipelagus, Middelhavet, det Joniske Hav og Tyrkiet. Som Nordgrændse er fastsat en Linie imellem Mundingen af Floden Aspro (over Søen Angelo Castro og Bjerget Oeta) til **Bugten ved Zeitun**: men i Virkeligheden ere Grækerne i Besiddelse af Landet omtrent indtil en Linie imellem Bugterne ved **Arta** og **Volo** og ville vel ogsaa blive det. De fleste Øer i det Ægæiske Hav høre hertil. Størrelsen er henimod 800 □ M. (650 paa Fastlandet, 130 paa Øerne). Det bestaaer af **Fastlandet** (Livadien), **Halvøen Morea** og **Øerne**. Den naturlige Beskaffenhed er skildret ovenfor (ved Tyrkiet). **Indbyggerne**, omtrent 850000 i Tallet (210000 paa Øerne), ere Grækere og Albanesere, og Fremmede, især Tydske og Franske. Tyrkerne ere næsten alle udvandrede. Kirken forestaaes af en Synode og er uafhængig af Patriarchen i Constantinopel. Agerdyrkning og Qvægavl paa Fastlandet, Handel og Søfart paa Øerne ere Hovednæringsveiene; Industrien er endnu ubetydelig. Videnskaber og høiere Dannelse ere ikke fremmede for Enkelte af Folket: men den store Hob har næsten intet Begreb om Europæisk Cultur og Statsindretninger; Aarhundreders Slaverie under en uretfærdig og dog kraftløs Regjering, og derpaa de senere Aars ødelæggende Krige og andre Uroligheder have gjort Grækerne tilbøielige til og fortrolige med en uregelmæssig og lovløs Levemaade og Tilstand, og deres raae

Uafhængighedsfølelse har ikke kunnet ret vænne sig til det fremmede Herredømme, som fra sin Side vist ogsaa har begaaet mange Feil. Men efterhaanden vil upaatvivleligen en bedre Tilstand udvikle sig, og borgerlig Sikkerhed og Velstand opblomstre. Grækenland er et ("constitutionelt") Monarchie, arveligt i den nuværende Konges Familie. Denne er Prinds Otto af Baiern (født 1815, reg. selv siden 1835). En Baiersk Hær af 3500 Md. ledsagede den unge Konge herhen, og England, Frankerig og Rusland garanterede for den nye Stat et Laan af 60 Mill. Fr. De Baierske Tropper ville formodentligen nu snart, til Grækernes store Glæde, vende hjem.

Siden 1833 er Grækenland inddeelt i 10 Nomer (Kredse) og i 47 Eparchier (Districter). De 10 Nomer ere: I. Attika og Boeotien. II. Argolis og Korinth. III. Achaia og Elis. IV. Messenien. V. Lakonien. VI. Arkadien. VII. Lokris og Phokis. VIII. Akarnanien og Aetolien. IX. Euboea. X. Kykladerne.

I. **Athen**, siden 1835 Hovedstaden og Kongens Residents, paa en Slette ved Bugten ved Ægina. Den er en uanselig og forfalden By, hvor usle Hytter staae imellem de herlige Levninger af Oldtidens Pragt; nu skal den opbygges igjen og nye Bygninger opføres allerede bestandigen. Mange mærkelige Levninger fra Oldtiden (Akropolis, Minervas og Theseus's Templer), endskjøndt en uhyre Mængde deraf er ødelagt, især i de senere Aars Uroligheder. Dens tre fordum berømte Havne ere tilstoppede af Sand; dog kan Piræerhavnen endnu bruges. Før Krigen havde Athenen 12000 J.; hvormange den nu har, kunne vi ikke angive.

Marathon, en Landsby (Slag 490). Thiva, Theben, nu en ussel By. 2000 J.

Livadia. Før Krigen havde denne By vigtige Farverier og 10000 J. Siden har den lidt meget.

II. Nauplia (Napoli di Romania) ved en Havbugt, en Fæstning (Fortet Palamedis) med en god Havn. En Tid var Nauplia den Græske Regierings Sæde. 10000 J.

Argos. 2000 J. Korinth, Kordos, havde før Krigen 5000 J., nu maaskee neppe 100. Citadel Akrokorinth; 2 Havne, i Oldtiden berømt Handelstad.

Hertil høre Derne: a) Spezzia, ved Indløbet af Bugten ved Nauplia, 1 □ M. 7000 J., meest Albanesere, berømte som Søfolk og ved den Deel, som de, tilligemed Indb. af Hydra, toge i Grækernes Befrielseskrig. b) Hydra, en 2 □ M. stor, ufrugtbar, træ- og vandløs Klippeø med 25000 (efter Andre 40000) J., som ansees for de dueligste og modigste Søfolk blandt Grækerne. Hovedstaden Hydra (15000 J.) er meget smuk, befæstet, har en fortreffelig Havn og betydelig Handel. Handels- og Navigationsskole.

III. Patras, en befæstet Søstad nær ved Indløbet til Lepantobugten; levende Handel, især med Korinther. 1821 blev den ødelagt af Tyrkerne: før havde den 7000 J.

IV. Methone eller Modon ved Middelhavet; den blev 1825 ødelagt af Ibrahim og skal nu kun have 200 J., før 7000. Koron (før 5000 J.) skal nu ligeledes ligge i Ruiner. Begge vare befæstede.

Navarino med den bedste Havn i Morea, ligeoverfor hviken ligger Øen Sphagia (Sphakteria). Søslag 1827).

V. Misitra, Sparta, 2 M. fra det gamle Spartas Sted, havde før Krigen 20000 J., men er nu kun en Hob af Ruiner med nogle Hundrede Indb.; den blev 4 Gange ødelagt af Ibrahim.

Napoli di Malvasia paa en Ne, der ved en Bro forbindes med Fastlandet. God Havn, ypperlig Vin. 2000 J. (Første Græske Nationalforsamling 10 Jan. 1822).

I den sydlige Deel af denne Nomos, paa den mellemste af de tre Halvøer, hvori Morea ender, er Maina, Hovedstaden i Mainotternes Land. Disse, et krigersk og tappert men raat Folk, stode før under 8 arvelige Kapitani og en af disse valgt Bey. De forsvarede stedse deres Uafhængighed mod Tyrkerne, og frembøde indtil de nyeste Tider et tro Billede af Middelalderens Feudalforfatnings Sæder og Uordener. Men siden 1834 ere deres faste Bjergslotte for det Meste forstyrrede, og Regjeringens Autoritet over dem større end før.

VI. Tripolizza havde før Krigen 20000 J., nu maaskee 2000.

VII. Zeitun, 1 M. fra Bugten, befæstet. Handel, Messe. 4000 J.

Salona, befæstet Stad i en af Oliven-, Orange- og Cypreskove bedækket Egn. Før 1821 havde den 6000 J., nu er den øde.

VIII. Naupaktos eller Lepanto, befæstet Stad ved den Lepantiske Bugt, hvis Indløb forsvares af Castellerne "de smaa Dardanneller." 3000 J. (Søslag 1571).

Misolunghi, en befæstet Stad paa en Landtunge, omgivet af Laguner. Før havde den 4000 J.; den blev

efter et heltemodigt Forsvar (1822 til 1825) erobret 1826 og Indb. myrdede.

Karpinisi (Grækernes Seier, Bozzari † 19 Aug. 1823).

IX. Til denne Nomos hører Øen Euboea eller Negropont (60 □ M., 60000 J.) og nogle af de nordlige Sporader.

Egribos eller Chalcis ved det smaleste Sted af Strædet ved Egribos, saa at en Bro forbinder Øen og Fastlandet. 2 Citadeller, Havn. 6000 J. (før Krigen 16000.)

X. Denne Nomos indbefatter 21 større og mange mindre Øer. De ere alle bjergige men for det Meste frugtbare, rige paa Olie, Bomuld, Sydfrugter og Viin. De Vigtigste ere:

1. **Syra**, den vigtigste Ø i Archipelagus. Den var før Krigen ubetydelig og næsten øde, men ved den strænge Neutralitet, som den under samme iagttog, blev den et Tilflugtssted for Flygtninge fra alle Kanter, Middelpunctet for Handelen med Korn og Levnetsmidler til det ødelagte Grækenland, men ogsaa et Depot for Sørøverne. Den er saaledes endnu Hovedpunctet for Handelen imellem Grækenland, Tyrkiet og Ægypten. Hovedstaden Hermopolis har 30000 J., store Skibsværfter og vigtig Handel med Øernes, Grækenlands og Ægyptens Producter. Men da denne usædvanlige Opblomstren skyldtes overordentlige Omstændigheder, vil den udentvivl ogsaa ved disses Ophøren forsvinde eller dog formindskes, og dette skal allerede tildeels være skeet.

2. Andros, riig paa Silke og Sydfrugter. Staden Andros har 6000 J. 3) Tinos, en skjøn Ø. 4) Delos, nu øde og ubeboet. 5) Naxos, den største af Kykladerne. Staden Naxos er befæstet og har 4000 J. 6) Paros, berømt af sit Marmor (Marmor Parium, nu i Oxford). 7) Thera eller Santorin, frugtbar, men mangler Kildevand. 8) Melos, en vulcansk Ø med hede Kilder. Staden Melos har 5000 J.

De Joniske Øers Republik.

Disse Øer, 7 større og nogle mindre, alle bjergfulde men frugtbare (de Fleste mangle Skov og Vand), ligge ved Kysterne af Albanien, Livadien og Morea. De udgjøre 47 □ M. med omtrent 180000 J., meest Grækere, men ogsaa Italienere, Albanesere, Jøder, Englændere. Øerne frembringe Viin, Olie, Sydfrugter, Bomuld, Bomolie, Silke, Salt, Fiske. De ere siden 1814 en uafhængig Republik under Englands Beskyttelse: det har Ret til at lægge Garnison i Fæstningerne og commanderer Landets Militærmagt. Den lovgivende Magt har et Parlament, den udøvende et Senat: dettes Præsident tilligemed den Engelske Lord-Overcommissair leder de vigtigste fælleds Anliggender. Enhver Ø har sin egen Regjering. Indtægterne angives til omtrent 1½ Mill. Gyld. Garnisonen underholder England af egne Midler.

1. Corfu (10 □ M. 50000 J.). Her er Hovedstaden Corfu, som har en Frihavn, Skibsværfter, Arsenaler og betydelig Handel. Den er stærkt befæstet og har et Universitet. 16000 J.

2. Paxo (2 □ M. 4000 J.). 3) Santa Maura (5 □ M. 18000 J.), adskilt fra Fastlandet ved en smal Canal.

4. Kephalonia, den største Ø (16 □ M. 50000 J.). 5) Theaki (3½ □ M. 8500 J.). Hertil høre 24 smaa Øer, der benyttes som Græsgange. 6) Zante (5½ □ M. 40000 J.). Her er en Stad af samme Navn med en Havn, betydelig Handel og 20000 J. 7) Cerigo (4 □ M. 9000 J.) S. for Morea.

Asien.

1. Asiens Fastland ligger imellem 1° og 78° N. Br. og imellem 44° og 208° V. L. Fladeindholdet er omtrent 800000 □ M.; Øerne, som høre hertil, udgjøre henved 50000 □ M. Den største Udstrækning af Fastlandet, fra S. V. til N. O., er omtrent 1800 M., fra N. til S. omtrent 1200 M. Det begrændses mod N. af Jishavet, mod V. af det stille Hav, mod S. af det Indiske Ocean, mod V. af Africa, Middelhavet og Europa. Vel støder Asien fra alle Sider op til Hoveddelene af det store Verdenshav, men er dog i Forhold til sin Udstrækning langt mindre gjennembrudt og indskaaret af dette end Europa: dets Kystomfang er derfor forholdsviis meget mindre end Europas, da det er omtrent 8000 M.; Kystomfanget forholder sig ved Asien til Fladeindholdet som 1:100, ved Europa som 1:37. Dets Kyster træde frem mod Oceanet i Halvøerne Kamschatka og Korea (mod N.), Bagindien med Malacca, Forindien og Arabien (mod S.), Lilleasien (mod V.). De østlige og sydlige Kyster ere omkrandsede af talrige og betydelige Øegrupper, som imod S. O. danne Overgangen til Australien, mod N. O. ligesom en Bro lede til den nye Verden eller den vestlige Halvkugles Fastland.

2. **Have.** De enkelte, Asiens Kyster omgivende, Dele af Verdenshavet ere:

I. **Det nordlige Jishav** med Bugterne ved Mundingen af Floderne Ob, Jenisei og Kolyma.

Dette forbindes ved Berings- eller Cooksstræde (imellem Asien og America) med

II. **Det stille Ocean, det store Ocean, Sydhavet,** af hvilket følgende Dele mærkes: A. Det Kamschadalske Hav med Anadyrbugten. B. Det Ochotske Hav. C. Det Japanske Hav med den Tartariske Bugt og det Mandschuriske eller Tartariske Stræde (imellem Øen Tarakai eller Sachalin og Fastlandet), Strædet La Perouse (imellem denne Ø og Øen Jesso), og Strædet ved Korea (imellem denne Halvøe og de Japanske Øer). D. Det Chinesiske Hav med Hoanghai eller det gule Hav, Tonghai eller det østlige Hav og Hanhai eller det sydlige Hav, dernæst Bugterne ved Anam eller Tonkin og ved Siam. E. Det Indiske Archipelagus, hvis enkelte Dele have Navn efter Øerne (Sundahavet, Celebeshavet o. s. v.).

Det Chinesiske Hav forbindes ved Sunda- og Malaccastrædet med

III. **Det Indiske Ocean,** af hvilket Dele ere: A. Den Bengalske Bugt med Palkesstrædet. B. Det Arabiske Hav med den Persiske og den Arabiske Bugt og Stræderne ved Ormus og Bab el Mandeb.

IV. **Middelhavet** med Archipelagus og de øvrige, ved Europa nævnede, herhen hørende Dele.

V. **Det sorte Hav** med det Asovske Hav og Strædet ved Kaffa.

Asiens Kyster mod Jishavet ere flade; mod det østlige Ocean høie, undtagen i Midten af China. Indiens Kyster ere for det Meste flade, dog paa nogle Steder høie. Ved det Arabiske Hav er Landet i det Hele fladt og sandet: ved Middelhavet først (mod S.) fladt, derpaa høit.

3. **Jordbund og Klima.** Asien danner i sin Midte et stort og vidtløftigt Høiland, som strækker sig næsten fra Middelhavets til det store Oceans Kyster. Det inddeles i A) det større østlige og B) det mindre vestlige Høiland; til disse komme da endnu C) de affondrede Høilande, og D) Lavlandet.

A. **Det østlige Høiland** (endnu kun ufuldkomment bekjendt), som strækker sig omtrent fra 85° til 160° V. L. (750 M.), og i den vestlige Deel omtrent fra 34° til 44° (150 M.), i den østlige fra 22° til 55° (500 M.). Det Indre af dette Høiland bestaaer meest af store, tørre, skovløse Sletter, som paa mange Steder blive til virkelige Ørkener og sparsomt vandes af Steppefloder eller saltholdige Indsøer; det er dog ingen jevn Flade, men en Afverling af lavere og høiere Dele. Høiest er det imod S. (10 à 12000 F.), lavest imod N. V. (henimod 2000 F.). Iblandt de større Sletter paa dette Høilands Flade mærke vi Schamo eller Kobi (ɔ: Ørken), som i den østlige

Deel er opfyldt af Gruus og Smaastene, i den vestlige af Flyvesand. Høilandet er deels omgivet, deels gjennemskaaret af vældige Bjergmasser, som paa dets Rand danne store Alpelande eller falde steilt af til vidtstrakte Terrasselande. **Nordranden** dannes af de **Sibiriske Grændsebjerge** (den vestlige Ulutau) eller **Altai** (denne bestaaer af to Terrasser: Store Altai, den sydligere og høiere Kjede, og Lille Altai, den nordligere og lavere) og af de **Mongolske Grændsebjerge** eller den østlige Ulutau, hvoraf Schangai og Chingan ere Dele: N. for dem ligge Bjergmasser af stedse aftagende Høide, nemlig Baikalbjergene, det Dauriske Alpeland, Jablonoi- og Stanowoibjergene. — **Østranden** er meget ubekjendt: imod N. gaaer Høilandet lige til Havet, og Kysten er der en 3000 F. høi, steil Væg; i Midten falder det udentvivl ogsaa steilt af imod Chinas Lavland, imod S. O. dannes Randen af et stort, høit og utilgjængeligt Alpeland, **Jynnan** og **Jynling**, der i den sydlige Deel fortsættes næsten til det Chinesiske Hav. — **Sydranden** dannes af **Himalaya**, hvorved forstaaes ikke en enkelt Kjede, men en Samling af flere for det Meste parallele Bjergmasser, som i flere Terrasser strække sig imellem Floderne Iravaddi og Indus. Himalaya indeholder de høieste bekjendte Bjerge, navnligen Dhawalaghiri (over 26000 F.); Passerne over den høieste nordlige Kjede ere 10 til 16000 F. høie, de over den laveste sydlige Kjede 2 til 6000 F. Det Bjergbelte, som disse Bjerge danne S. for deres høieste Kjede, kalde vi de Indiske Alpelande. **Vestranden** dannes imod S. af den høie, sneebedækte Belut (eller Belur)-Tag (Skybjergene), fra hvilken gaae mange Grene ud mod V. og blandt Andet danne Turkestans Alpeland. Længere mod N. danner Høilandets Rand en Mængde afbrudte lavere Bjergmasser, bekjendte under det fælleds Navn: de **Songariske Grændsebjerge** (omtrent fra Søen Balkasch). — Flere Bjergkjeder gjennemskjære Høilandet, især i Retningen fra V. til O., men vor Kundskab derom er høist ufuldstændig, da kun faa Europæere have betraadt disse vidtløftige Strækninger. Vi kjende Navnene paa adskillige Bjergmasser, men det er meget vanskeligt af de for en stor Deel modsigende Beretninger at bestemme noget Vist om deres Beliggenhed og Forbindelse. To store Bjergkjeder synes dog især vigtige: den Ene, omtrent under 42°, imellem Søen Balkasch og Floden Jer-

kend, kaldes **Thianschan** (Himmelbjergene); en af de betydeligste Grupper i den er Bogdo-Ola. Det er udentvivl denne samme Bjergkjede eller Dele af den, der er blevet betegnet med Navnene **Mustag***), **Musfart**, **Ullak**. Den anden Bjergkjede skal i en Længde af 300 M. gaae mod O. fra Belur-Tag og adskille Thibet fra Turfan og Mongoliet. Den kaldes sædvanligen **Kyenlyn** eller **Kulkun**; det synes, som om det er den vestlige Deel af denne, der kaldes **Karakorum**, den østlige, der stundom kaldes **Kentaisse**, da disse siges at begrænse Thibet mod N. Ved disse tre Kjeder vilde saaledes Landet imellem Altai og Himalaya (ɔ: Høilandets vestlige Deel) være deelt i 3 Dele: Soongariet, Turfan med Sifan og Tangut, og Thibet. — Imod N., V., S. og S. O. er dette store Høiland omgivet af Lavlande (see nedenfor).

B. **Det vestlige Høiland.** Dette staaer ved Bjergkjeden Hindukusch i Forbindelse med det østlige; det strækker sig fra dettes Begyndelse, omtrent 85°, indtil Middelhavets Kyster (520 M.); Breden er meget afvexlende. Det er lavere end det østlige Høiland og mindre vildt end dette: men tørre Stepper udgjøre dog det Meste, og ogsaa her findes øde Sandørkener. Luften er meget tør og Sommeren heed, men Vinteren i det Hele mindre streng; i de lavere Egne er der ikke engang Tale om denne. — Dette Høiland indbefatter 1) **Iran** (i videre Betydning**) eller det **persiske Høiland** (Middelhøide 4000 F.), hvis **Nordrand** dannes af **Hindukusch**, en vældig Bjergkjede, den vestlige Fortsættelse af Himalaya (eller snarere af Kyenlyn), længere mod V. af **Paropamisus**, der taber sig imod V., og endelig af **Elbruskjeden** ved det Kaspiske Hav; **Vestranden** (N. V. til S. O.) dannes, foruden af Alpelandet Adserbeidschan, af flere parallele Kjeder, **Sydranden** ligeledes, **Østranden** ogsaa, navnligen af **Suleimanbjergene** og **Brahubjergene**. 2) **Armeniens Høiland** (Middelhøide 7000 F.), som mod O. støder op til det nordvestlige Hjørne af Iran. Det falder jevnt af mod O. og V., brat mod S. og N.

---

*) Andre bruge Navnet Mustag om en Deel af den Bjergkjede, der er N. for Thibet, altsaa om Karakorum eller Kentaisse; men dette er neppe rigtigt.

**) I Orienten betegner Iran alt Landet igjennem Mesopotamien og Indus, Turan Landet N. og O. for Amu.

(hvor der er Lavland og Hav). 3) Lilleasiens Høiland, meget lavere end Armenien, høiere imod S., hvor Taurus er, end imod N., hvor Antitaurus udgaaer fra Armenien og i V. støder sammen med Taurus. 4) Kaukasus imellem det sorte og det Kaspiske Hav, i tre Kjeder, af hvilke den midterste er høiest (Middelhøide 10000 F.). — Ogsaa dette vestlige Høiland omgives af Lavland, men af mindre Udstrækning end de, der omgive det østlige, tildeels blot af smale Kystlande.

C. **De afsondrede Høilande** ere: 1) Kamschatka, som neppe staaer i Forbindelse med de Mongolske Grændsebjerge. Bjergene ere vulcanske. 2) Syrien, S. for Taurus, imellem Middelhavet og den Syrisk-Arabiske Ørken. 3) Arabien, overmaade tørt, øde og nøgent, omgivet paa de fleste Steder af en lav, smal, sandig og heed Kyst. 4) Halvøen Decan i Forindien (Middelhøide c. 3000 F.), hvis Nordrand dannes af Vindhya (eja)-Bjergene, Øst- og Vestranden af de østlige og vestlige (Middelhøide 6000 F.) Ghatesbjerge.

D. **Lavlandene** i Asien ere: 1) Sibirien, N. for det østlige Høiland, et af de koldeste Lande i Verden. Imod S. og i Midten ere tørre Stepper eller store Skove, imod N. moradsige og aldeles øde, næsten altid tilfrosne Sletter (Tundras). 2) Turun, den store, meget lavtliggende Slette omkring det Kaspiske Hav og Aralsøen, N. V. for det østlige Høiland. 3) Den Syrisk-Arabiske Ørken og V. for den 4) Mesopotamien, Lavlandet omkring Euphrat og Tigris. Hiin er deels egentlig Ørken, deels en sandig, tør og saltholdig Steppe; dette mod V. og N. V. ligeledes, mod S. O. frugtbart Marskland. 5) Hindostan, det Indiske Fladland, imellem Himalayas Alpelande og Decan. 6) Bagindiens lave og sumpige Egne langs med nogle af Floderne og ved disses Mundinger. 7) Chinas Midte, overordentlig vandrig. De 4 sidste Lavlande udmærke sig for det Meste ved yppig Frugtbarhed og stærk Befolkning.

Asiens sydlige Dele tilligemed Øerne ligge i den hede Zone, Hovedmassen af Landet med de østlige Kyster og Øer i den nordlige tempererede, den nordligste Deel i den kolde Zone. Paa Grund af Beliggenheden og af Landets Beskaffenhed (da Høiden her medfører saa betydelige Modificationer) synes Asien at kunne, med Hensyn til Klimaet, inddeles i følgende 5 Hoveddele*): A. Det østlige Høiland, med skarp Luft, lang og streng Vinter, meget kort men varm Sommer, hyppige Storme. B. Indien og Øerne mod S. O., som have et fugtigt og varmt Klima og i Almindelighed kun to Aarstider, en tør og en Regntid. C. Vestasien eller det vestlige Høiland tilligemed de samme omgivende Kystlande (af hvilke dog Nogle afvige fra Landets almindelige Character). Dette har (i Modsætning til Østasiens hyppige Storme og Taager) klar Luft og stadige Vinde, overhovedet et meget tørt og, med Undtagelse af de høieste Dele, meget varmt Klima. D. Nordasien eller Sibirien har, med Undtagelse af nogle sydlige Egne, et overmaade koldt Klima, imod N. tillige temmelig fugtigt. Sommeren er meget kort, men dog temmelig varm. E. China og Øerne mod Ø. Stor Forskjel imellem de enkelte Aarstider, hyppige og betydelige Forandringer af Temperaturen, Storme og Uveir characterisere disse Egnes Klima**).

4. **Indsøer og Floder.** Foruden de mindre Søer paa selve Høilandet, der dannes meest af Steppefloder, omgives især Nordranden af en Række af betydelige Indsøer, af hvilke nogle ere Alpesøer. De vigtigste ere: det Kaspiske Hav (6000 □ M.), Aral (1100 □ M.), Baikal (500 □ M.), Balkasch, Van og Urmia i Armenien.

Asiens Hovedfloder komme fra de to store Høilande i Midten, især fra det østlige; de løbe ikke alene til Oceanet, men ogsaa til de store Indsøer. 1) Til Jishavet løbe Ob, Jenisei, Lena, Kolyma. 2) Til det østlige Ocean løbe Anadyr, Amur, Hoangho, Yang-tse-kiang, Kambodja og Menam. 3) Til det Indiske Ocean løbe Pegu og Iravaddi, Ganges og Bramaputra, Indus, Schat el Arab

*) Da det fornemmeligen er Landets absolute Høide, der giver det hele midterste Asien, især det østlige Høiland, et ganske andet Klima, end man efter Beliggenheden skulde vente, saa er det naturligt, at enkelte Egne formedelst locale Aarsager (næsten altid formedelst Landets Indsænkning) have et Klima, der er meget forskjelligt fra det Heles og mere stemmer overens med Beliggenheden.

**) Det Nærmere herom følger ved de enkelte Lande. Her ville vi til en Oversigt endnu tilføie disse omtrentlige Angivelser:

	Aarlig Middelt.
Tobolsk	−1°
Barnaul i Sibirien (366 F. høit)	1°
Tiflis (1100 F. høit)	c. 12°
Lilleasiens Vestkyst	c. 12°
Abuschar	20°
Seringapatnam (2400 F.)	20°
Madras	21½°
Calcutta	20½°
Prinds Wales Ø.	22½°
Peking	c. 10°
Nangasaki	13

For Østasien angives:

	Vintertemp.	Sommert.
114° Ø. L. 40° N. Br.	−2½°	22°
" " 43° " "	−4°	21°

For Mundingen af Anadyr angives den aarlige Middelvarme = −5°; for det nordligste Sibirien = −10°, for Ny Sibirien = −15°.

(ɔ: Euphrat og Tigris). 4) Til Aralsøen løbe Amu og Sir. Iblandt Steppefloderne er Jerkend den betydeligste.

5. **Producter.** I Almindelighed kunne vi herom bemærke: Landene S. for Høilandet, saavelsom Øerne S. O. for Asien, ere rige paa den hede Zones almindelige Frembringelser, især Kryderier, Kaffee*), Sukker, Bomuld, Palmer af forskjellige Arter, Indigo, Riis, Bambus; ædle Metaller og Ædelstene, de Europæiske Huusdyr, desuden (imod V.) Kamelen og (imod N.) Elephanten, endeligen den hede Zones almindelige vilde Dyr findes her i betydelig Mængde og af udmærket Størrelse; store Skove. Det østlige Høiland er meget fattigt paa Planter og Træer (den ægte Rhabarber er samme egen), men har adskillige vilde Dyr (Gazeller, Antiloper, Moskusdyr, vilde Æsler, i de høieste Bjergegne Faar og Geder med udmærket fiin Uld); Salt og Ædelstene findes paa nogle Steder i Mængde. Det vestlige Høiland har i sine høieste Dele Alpenatur, i det Hele ligner det meget Syd-Europa, og har de væsentligste Dyr og Planter fælleds med dette. Det er med Undtagelse af enkelte Partier skovløst. Stepperne imod N. V. ere skovløse, men have for en Deel gode Græsgange. Sibirien er riigt paa Skove og vilde Dyr, især Peltsdyr, Floderne ere fiskerige og Grændse-Bjergene mod S. og V. indeholde en stor Mængde ædle Metaller. For China er Theen et eget Product (idetmindste saavidt man endnu med Vished veed).

6. **Indbyggerne.** Deres Antal angive Nogle til 400, Andre til 500, Andre til over 600 Mill.; De høre til den Kaukasiske, Mongolske og Malayiske Stamme og Negerstammen (paa nogle af Øerne). Grændserne for disse Stammers Bopæle ere allerede angivne. De meest udbredte Religioner ere den Bramanske, Buddhaistiske, Lamaiske, Schamanske (hvilke tre egentligen ere den samme); dernæst den Muhamedanske, den Christelige, den Jødiske. I Dannelse og Kunstfærdighed staae Hinduer, Chinesere, Japanesere, Bucharer, Persere høiest: mange Nationer leve i fuldkommen Raahed. Nogle Nationer leve i Stæder og Landsbyer, drive regelmæssig Agerdyrkning, have Haandværker, Kunster, Fabriker og Handel (Tyrker, Armeniere, Afghanere, Persere, Hinduer, Chinesere, Japanesere, Malayer); Andre leve af Qvægavl som Nomader (de fleste Tartarer og Arabere; Kalmukker, Mongoler, Tunguser); Andre leve af Jagt og Fiskerie eller af Rensdyrhjorde (Samojeder og flere Folk i Sibirien).

*) Kaffeens Fædreneland er det sydvestlige Arabien (Yemen), et velvandet Bjergland (det øvrige Arabiens Jordbund og Klima er for tørt). Kaffeen var de Gamle ubekjendt og var det næsten for Europæerne indtil Midten af det 17de Aarh., da denne Drik begyndte at blive almindelig. 1717 forplantedes Træet til Vestindien, omtrent ved samme Tid til de Mascarenske Øer og til Java. Fra Vestindien udbredte det sig til Americas Fastland, hvor Brasilien i den nyere Tid har begyndt at frembringe megen Kaffee. Man regner at der i Europa forbruges aarligen 226 Mill. Pd. Kaffee. Det Meste frembringer Vestindien, derpaa Brasilien, Sydamerica, Java, Arabien.

7. Asien deles almindeligen i følgende Hoveddele: 1) Det Asiatiske Rusland. 2) Det Asiatiske Tyrkie. 3) Arabien. 4) Persien. 5) Afghanistan. 6) Beludschistan. 7) Turkestan (eller det frie Tartarie). 8) Det Chinesiske Rige. 9) Ostindien eller Forindien. 10) Bagindien. 11) Japan. 12) Øerne S. O. for Asien.

Det Asiatiske Rusland.

1. Det Russiske Asien, som indbefatter mere end ⅓ af den hele Verdensdeel, ligger imellem 39° og 78° N. Br. og imellem 55° og 208° V. L. Dets Grændser ere imod V. det Europæiske Rusland og det sorte Hav, mod S. det Asiatiske Tyrkie, Persien, det Kaspiske Hav, det frie Tartarie, det Chinesiske Rige, imod O. det østlige Ocean, imod N. Ishavet. Dets største Udstrækning fra V. til O. er henimod 900 M., fra N. til S. 400 M.; Fladeindholdet anslaaes til 260000 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima.** Det Asiatiske Rusland bestaaer af 3 Hoveddele: De Kaukasiske Lande, Stepperne N. O. for det Kaspiske Hav, og Sibirien med Kamschatka. Vi betragte hver Deel for sig.

A. Kaukasuslandene eller Høilandet imellem det sorte og det Kaspiske Hav. Den Russiske Sydgrændse imod Tyrkiet og Persien løber fra det sorte til det Kaspiske Hav i flere Krumninger over Armeniens Høiland, saaledes at nu næsten dettes hele Nord- og Nordostrand (indtil Aras) tilligemed Ararat (see ved Tyrkiet) hører til Rusland. Dette Høiland sænker sig til Kurs varme og frugtbare Floddal, N. for hvilken hæver sig Kaukasus, som dog mod V. hænger sammen med Armenien. Denne vældige Bjergmasse bestaaer af tre parallele Kjeder, af hvilke den midterste og høieste (c. 10000 F.) bestaaer af Granit, de to Andre af Leerskifer og Kalk. Dens Længde er omtrent 150 M., Bunden 18 til 23 M.; den begynder ved Fortet Anapa ved det sorte Hav og ender med Halvøen Abscheron ved det Kaspiske Hav. Høilandet

taber sig mod N. jevnt imod de Russiske Stepper (vi have antaget Kuban og Terek som Grændser mod Europa), imod S. falder det steilt af til Kurdalen. De lavere Dele af Høilandet ere skovrige*) og have tildeels skjønne Alpegræsgange, men Centralkjedens skaldede Toppe ere bedækkede af evig Snee og Is**) og omgivne af Gletscher. Efter de vigtigste Floders (Kur, Terek, Rion og Kuban) Løb kan man inddele Kaukasus i 4 Afdelinger: Dalene imellem dem ere meget frugtbare og have en riig Vegetation. Det høieste Bjerg er Elbrus, 15400 F. — Fladeindholdet af disse Lande er 3 til 4000 □ M.

B. N. for Kaukasus gaaer Høilandet over i den sydøstlige Deel af den Østeuropæiske Slette, hvilken omkring de nordlige Bredder af det Kaspiske Hav og Aralsøen staaer i Forbindelse med de (henved 30000 □ M. store) Kirgisiske Stepper, som uden bestemte Grændser strække sig fra Floden Ural næsten til Irtisch. Dette Kirgisernes***) Land bestaaer af Stepper med tør, stenig, saltholdig Jordbund, enten Leerbund eller bedækket med Sand. Imod V. ere de ikke uden gode Græsgange og Vand (meest saltagtigt), imod S. er Landet en øde Ørken. Enkelte Landrygge og lave Bjerge stryge igjennem Landet, nogle Steppesøer og Steppefloder findes. Jordbundens store Saltholdighed, de talrige Levninger af Havdyr og dunkle historiske Sagn have hos Mange frembragt den Mening, at disse lavtliggende Egne engang for største Delen have været bedækkede af et Hav, der stod i Forbindelse med det sorte Hav og af hvilket det Kaspiske Hav og Aralsøen skulle være Levninger.

C. Sibirien. Denne uhyre Landstrækning (c. 230000 □ M.) begynder mod V. ved det steile Affald af Ural, hvis guld- og platinarige Gruber findes paa Østsiden (ved Jekaterinenburg), og strækker sig derfra til det østlige Ocean. Den østlige Deel, fra Floden Jenisei af, er for største Delen bjergig, især mod N. og S., medens den

*) For Kaukasus synes følgende Regioner i Henseende til Vegetationen at kunne antages: 1) Kastaniens og Bøgens N. 2) Fyrrens og Birkens N. indtil omtrent 5500 F. 3) Buskværternes N. indtil omtrent 8400 F. 4) Alpeplanternes og Alpegræssenes N. indtil omtrent 9600 F. 5) Lichernes N. indtil Sneelinien.

**) Sneelinien er omtrent 9900. Passene over K. ere næsten alle meget vanskelige: et af de bekjendteste er ved Derbent, imellem Bjergene og det Kaspiske Hav.

***) Den store Horde hører ikke herhid.

vestlige Deel kun imod S. er bjergig, men ellers meest bestaaer af flade Strækninger. Man kan efter den naturlige Beskaffenhed dele Sibirien i 4 Hoveddele: a) Den sydlige, bjergfulde Deel er Affaldet af det store østlige Høilands Nordrand, som strækker sig fra Irtisch til det østlige Ocean, men hvis Natur kun er ufuldkomment bekjendt. Omkring den øvre Irtisch ligger den idetmindste 8000 F. høie Store Altai (de Sibiriske Grændsebjerge, den vestlige Ulutau), som har en ringe relativ Høide imod Høilandet S. derfor, men imod N. med sine sneebedækte Bjerge (Sneelinien er omtrent 6000 F.), falder steil og sønderrevet af til Lille Altai*), som danner den anden, mindre høie Terrasse. Denne har sin største Høide imellem Ob og Irtisch; den gaaer i en naturlig Sammenhæng, skjøndt under forskjellige specielle Navne (blandt Andre de Sajanske B.), mod S. til henimod Baikal, og er en meget sønderrevet, tildeels sneebedækt og skaldet Granitbjergmasse. Den synker mod N. ned til et tildeels frugtbart Bjergland og tilsidst til en fuldkommen Slette; hiint er riigt paa Metaller. Den østlige Fortsættelse af Altai er de Mongolske Grændsebjerge (eller den østlige Ulutau). N. for disse ligger Alpelandet Daurien (Da-urien), der som et c. 80 M. bredt Belte begynder ved Baikal og især opfylder Landet ved den øvre Amu. Endogsaa de lavere Egne af dette Alpeland have en Høide af 2000 F., Alpeluft og Alpevegetation. Ved Nertschinsk er Metalrigdom. Blandt de Bjergkjeder, der deels begrændse, deels gjennemstryge dette Alpeland, nævne vi Baikalbjergene N. for Baikalsøen. Mod N. O. gaae herfra flere, ikke aldeles sammenhængende, plateauformigt udbredte**) Bjergstrækninger henimod det Ochotske Hav, og opfylde det Meste af det østlige Sibirien: de kaldes Jablonoi-Chrevet (Æblebjergene), derpaa Stanowoi-Chrevet (de staaende Bjerge), som med lave Bjergrygge og høitliggende Moser i mangfoldige Grene strække sig til Beringsstrædet, hvor de ende sig i Forbjergene Øst-Cap og Tschukotskoi-Noss. De vilde og sønderrevne Kamschadalske Bjerge hæve sig i en Række af deels udbrændte, deels endnu virksomme Vulcaner til

*) Dette Navn bruges (dog ikke i Landet selv) til at betegne de foran Altai liggende lavere Bjergmasser.

**) Disse Terrasser af det sydlige Siberiens Bjergkjeder danne overhovedet paa flere Steder store steppeartige Flader.

en betydelig Høide (henimod 17000 F.), og ende først ved Sydspidsen af Halvøen i Forbjerget Cap Lopatka. Længden er næsten 200 M. — Som den anden Hovedafdeling af Sibirien betragte vi b) de mod N. sig sænkende Høisletter imellem Ob og Baikal, hvilke gjøre Overgangen fra Højlandet til Lavlandet og strække sig langt mod N.; som den tredie Deel c) Saltstepperne imellem Ob og Tobol; som den fjerde Deel d) de flade, sumpige og af Moser opfyldte, næsten stedse tilfrosne Sletter (Tundra), der strække sig langs hen med Jishavet: i dem er næsten al Vegetation ophørt.

Klimaet i det Russiske Asien er naturligviis meget forskjelligt. Sibirien, især den østlige Deel, hører til de koldeste Lande i Verden; i de nordlige Dele stiger Kulden til en frygtelig Grad*), og selv i den korte Sommer optøes Jorden neppe 2½ Fod dybt**). Men tempereret er Klimaet i den sydlige Deel, varmt endog i de sydvestlige Stepper; dog tillægges f. Ex. den nordlige Rand af det Kaspiske Hav hver Vinter med Is. Det behageligste Klima, som endog tillader Dyrkningen af alle Slags Sydfrugter, have Dalene ved de sydlige Bjerge og især paa Sydsiden af Kaukasus***).

3. **Indsøer.** a) Det Kaspiske Hav paa den sydvestlige Grændse, den største bekjendte Indsøe, med salt Vand; den ligger meget lavt, men om den, som man før har antaget, ligger meget under Havets Overflade, er dog uvist. Længden fra N. til S. er 140 □ M., Breden 60 M., Fladeindholdet henimod 6000 □ M., Dybden henimod 600 F. b) Aralsøen eller den blaae Søe, adskilt fra den forrige ved en sandig, med Muslingskaller bedækket, Isthmus; den har ligeledes saltagtigt (dog efter Nogle drikkeligt) Vand. Den er 45 M. lang, henimod 30 M. bred, Fladeindholdet 1124 □ M. c) Baikalsøen eller det hellige Hav, en c. 700 □ M. stor, henimod 500 F. dyb Alpesøe i Daurien, som ligger over 1700 F. høit og omgives af lodrette Klippevægge, over hvilke sneebedækte Bjerge hæve sig. Ved Bredderne ligge talrige Klippeøer. — Foruden disse tre Søer gives mange mindre, især en stor Mængde Saltsøer i Stepperne.

4. **Floder.** I. Til det sorte Hav løber Kuban (see S. 58).

II. Til det Kaspiske Hav løbe: 1) Kur, der udspringer paa Kaukasus i Nærheden af Akalzike, løber forbi Tiflis og falder gjennem et stort Deltaland og mange, med Dynd opfyldte, Mundinger i det Kaspiske Hav. Den optager fra høire Side Aras, der udspringer paa Armeniens Høiland ikke langt fra Erzerum, styrter gjennem mange Fald og Hvirvler ned ad Høilandets nordøstlige Affald, gjør Grændsen imellem Rusland og Persien, og gjennem det flade Deltaland i Provindsen Schirwan forener sig med Kur. 2) Terek udspringer paa Nordsiden af Kaukasus, danner fra Kislar af et stort Deltaland, og falder, efter et Løb af 50 M., igjennem mange Arme med lavt Vand ud i det Kaspiske Hav. Langs med dens Bred, og derfra til det Asovske Hav, gaaer en Række af smaa Fæstninger („den Kaukasiske Linie") til Beskyttelse imod de røverske Nationer i Bjergegnene. 4) Ural (see S. 58).

III. Til Jishavet løbe: 1) Ob. Den opstaaer ved Foden af Lille Altai ved to smaa Floders Forening, løber imellem lave, tilsidst sumpige Bredder imod N., og falder i mange Arme, der danne en Mængde smaa Øer, omtrent under Polarkredsen i den efter Floden benævnede Bugt. L. 460 M., Fl. 64000 □ M. Den optager blandt flere Floder den store Irtisch, der kommer fra Store Altai, løber igjennem Indsøen Dsaisang og igjennem mange Fald baner sig Vei fra Bjergene til Lavlandet. 2) Jenisei, der udspringer i det Chinesiske Høiasien, løber imod N. igjennem hele Sibiriens Brede og falder ovenfor Polarkredsen i en Bugt af Jishavet. L. 410 M., Flodl. 47000 □ M. Den optager tre Floder af Navnet Tunguska. 3) Lena udspringer paa den nordvestlige Side af Baikalbjergene og falder igjennem flere Arme, der omslutte „Archipelaget i Lenafloden's Mun-

*) See ovenfor S. 247, Anm. Man har i Sibirien havt —42°, efter Andre endnu stærkere Kulde.

**) Mærkeligt er det, at Jorden her i en vis Dybde (til hvilken de aarlige Varmeforandringer ikke naae) aldrig optøer. Saaledes har man ved Polarkredsen og længere mod S. (ved Jakutsk), hvor Klimaet bliver koldere, under 62° N. Br. fundet et bestandigen frosset Jordlag, imedens der paa Overfladen, som optøes ved Sommervarmen, voxer Græs, Urter og selv Lærketræer. I dette frosne Jordlag er det, at de fossile Levninger af Forverdenens Pattedyr (Mammouth og Rhinoceros) ere fundne uforandrede og vel vedligeholdte. Ogsaa den berømte Menzikoffs Lig er ved Opgravningen (1821) fundet aldeles vel vedligeholdt.

***) I Tiflis stod 1829 i de to varmeste Maaneder (Juni og Juli) Thermometret sædvanlig mellem 20° og 24°, engang paa 30°; de koldeste Maaneder (December og Januar) paa 5°, om Natten stundom paa 0°.

ding", ud i Jishavet. L. 440 M., Fl. 37000 □ M. 4) Kolyma eller Kovyma fra Stanowoibjergene.

IV. Til det østlige Ocean løbe Anadyr, der udspringer N. for Kamschatka, og Amur (see China).

5. **Producter.** Her maae vi adskille de tre Hovedele: A. Kaukasuslandene. Korn, især Hvede, vore Nordeuropæiske Frugter, Sydfrugter (i Dalene mod S.), Viin, Tobak, Safran, Farveplanter; om Skovene see ovenfor. — Af Metaller findes Spor, men de benyttes kun lidet; derimod ere her mange mineralske Kilder, Steensalt (i Armenien); Jordbeeg og megen Naphta. — De sædvanlige Europæiske Huusdyr, videre Faar med Fedthaler, Kameler; Vildt, deriblandt Gemser og Steenbukke; Argali eller Mouflan; Silkeorme (mod S.), Bier; Rovdyr i stor Mængde (Bjørne, Ulve, Schakaler o. s. v.). Skorpioner og Taranteler ere en Plage for adskillige Egne; Skildpadder. I det Kaspiske Hav findes Sælhunde. — B. Kirgisernes Stepper frembringe næsten intet Andet end mod V. gode Græsgange, hvorfor her findes store Hjorde af Heste, Hornqvæg, Faar, Geder, ogsaa Kameler.

C. Sibirien. Planteriget er naturligviis fattigt, dog imod S. og især mod S. V. mindst: der groer Korn (i V. indtil 60°, i Ø. til 55°; paa Kamschatka finder slet ingen Kornavl Sted, derimod avles Kartofler og Grønt); Frugt, Tobak. Græsgange og de store Skove af Naaletræer (Elm, Lind og Ahorn findes kun imod V.) udgjøre i denne Henseende Landets Rigdom: Lærketræet gaaer høiest imod N., indtil 68° N. Br., men er der lavt og med Grenene nedtrykte til Jorden. Skovløse ere Stepperne i S. V. og den hele nordlige Deel af Landet. — Dyrerigets Frembringelser ere vigtige: Hornqvæg, fedthalede Faar, Heste, Rensdyr, Hunde (i de østlige Provindser især vigtige, da de der bruges til at trække Slæderne); Vildt, især Elsdyr (V. for Jenisei), Hjorte og Raadyr, Bjørne, Ulve o. s. v.; Peltsdyr, Zobler (Ø. for Lena), Polarræve (mod N.), Hermeliner og Bævere (imellem Ob og Jenisei), Vielfrasser, Maarer o. s. v. Videre Sibiriske Spidsmuus, Lemminger, Egern. Fiske i overordentlig Mængde. I Jishavet Hvalfiske, Hvalrosser og Sælhunde. Om Sommeren Høstrækker og en uhyre Mængde Myg og andre Insecter. Mineralriget er meget riigt: fra Aral og de sydlige Bjerge haves Guld og Platina (fra Ural), Sølv (fra S.), Jern og Kobber (fra begge Steder); desuden nyttige Steenarter, Ædelstene, Svovl, Salt, Steenkul.

6. **Indbyggerne.** Deres Antal anslaaes til 6 Mill. A. I Kaukasuslandene boe 2 til 3 Mill., hvis Hovedstammer ere Tscherkesser, Lesghier, Osseter, Georgier, Grusier, med et fælleds Navn sædvanligen kaldte Kaukasiere eller Kaukasiske Folk, henimod 1 Mill.; Tartarer, henved 400000; endvidere mod S. mange Persere, desuden Armeniere, Grækere, Jøder, Russere, Tydske (Colonister). Næsten alle disse Folk ere meget raae og leve, foruden af Qvægavl, af Jagt og Røverie, samt den dermed forbundne Slavehandel. Nogle af dem staae virkeligen under Ruslands Overherredømme og have vænnet sig til ordentlig Agerdyrkning og faste Boliger. Andre (og det de fleste Stammer) leve endnu fuldkomment uafhængige, endskjøndt den Russiske Regjering kalder dem sine Undersaatter og nu fører en vanskelig Krig for at undertvinge disse urolige og røverske Naboer. De staae under Fyrster: Forfatningen er aristokratisk, Nationen bestaaer egentligen kun af Adelige og Livegne. De Fleste ere Muhamedanere, Nogle ere Christne. — B. Paa Kirgisernes Stepper leve kun Nomader, raae og uvidende Muhamedanere, der drive Qvægavl og Handel. Kirgisernes Antal angives til henimod 2 Mill., af hvilke maaskee 1½ kunne regnes herhid. Men deres Afhængighed af Rusland har ikke Meget at betyde, de betale for det Meste ingen Skat, men faae tvertimod aarlige Foræringer. De ere deelte i Stammer med patriarchalsk Forfatning, men som ikke ere forbundne indbyrdes ved noget almindeligt Baand. — C. Indbyggerne i Sibirien, henimod 2 Mill., høre deels til den Mongolske Stamme, som Tunguser (Ø. for Jenisei, henimod 60000; mod Ø. hedde de Lamuter), Burjæter (ved Baikal, c. 100000), Mongolere (15000 mod S.), Møster eller Kalmukker (mod S. V. 50000), Samojeder, c. 25000, ved Jishavet), Korjæker (1700) og Jukagirer (1600) mellem Lena og Kolyma, Tschuktscher (2000) yderst mod N. O., Kamschadalere (2700) paa Kamschatka; deels til den Kaukasiske Stamme, som de Finske Folk: Mordviner, Woguler (11000), Ostjaker (100000) ved den nedre Ob, Tschuvascher (1400); de Tartariske Folk: Tartarer og Turalinzer (80000) ved Tobol og Ob, Barabinzer (10000) mellem

Irtisch og Ob, Jakuter (110000) ved Jishavet og S. O. for Jakutsk, og de Slaviske Folk: Russere og Kosakker. Hertil komme endnu Tydske Colonister, andre Europæere og Asiatere adspredte*) (Forviste). Mange af disse Folk staae endnu paa det laveste Trin af menneskelig Dannelse, saa at Jagt og Fiskerie er deres Hovedbeskjeftigelse (meest mod N. og O.): Andre leve som Nomader; kun den mindste Deel lever i Stæder eller faste Boliger. Hvad Religionen angaaer, da ere de fleste Tartariske Folk Muhamedanere. Mongolerne bekjende sig til den Lamaiske Lære; de øvrige Nationer, især mod N. og O., ere Hedninger (Schamantilbedere), endskjøndt Christendommen, vistnok i en raa Skikkelse, hos Mange heller ikke er ubekjendt. Jøder, Bramatilbedere og Parsere findes i enkelte Egne.

A. Kaukasuslandene.

Disse udgjøre 1 Generalgouvernement, og indbefatte 5 Provindser og 2 Gouvernementer. Forfatningen i dem er militær.

1. Prov. Schirwan. Her er Staden Baku, en befæstet Stad med den bedste Havn ved det Kaspiske Hav. I Nærheden ere rige Naphtakilder og den berømte evige Ild, til hvilken Parserne eller Gebrerne hyppigen gjøre Valfarter: midt paa en af Mure og Bygninger omgivet Plads staaer et Offeralter, fra hvilket den evige Ild (Gassen) strømmer ud igjennem flere Rør, i en Høide af 2 til 3 Fod. Naphtaen skal indbringe Kronen aarligen 200000 Rubler.

2. Prov. Armenien bestaaer af Chanaterne Eriwan (hvori en By af samme Navn med 15000 I.) og Nachitschewan (erhvervede 1828).

3. Gouv. Imirethi med Mingrelien og Guria. Deri ligger den nylig (1829) af Tyrkerne afstaaede Fæstning Akalzike med 15000 I.

4. Gouv. Grusien (Russisk Georgien), indtil 1801 et eget Kongerige. Deri er Hovedstaden

Tiflis ved Kur. Den har en Mængde Græske og Armeniske Kirker og Klostre, adskillige Fabriker (Uld, Bomuld, Halvsilke, Baand) og en meget betydelig Handel, da den er et vigtigt Foreningspunct imellem Europa og Asien. 20000 (40000) I. I Nærheden ere 5 Landsbyer af Tydske Colonister.

*) Sibirien bruges, som bekjendt, som Forvisningssted.

5. Prov. Dagheſtan, østlig ved det Kaspiske Hav, med Lesghistan eller (de vilde og røverske) Lesghiers Land. Det Meste beboes af uafhængige Folk under egne Muhamedanske Arvefyrster: umiddelbart under Russisk Herredømme staaer blandt Andet: Fæstningen Derbent ved Havet. Havn. 8000 I.

6. Prov. Tscherkessien. Den indbefatter Tscherkessernes Land og Store og Lille Kabarda, og bestaaer af flere smaa Herskaber, der uafhængige af Russerne tildeels ere forbundne ved ædeligt Forbund, men ofte ogsaa bekrige hinanden.

7. Prov. Avchasien imellem Kuban, Tscherkessien, det sorte Hav og Imirethi. Foruden Avchaserne, der ere mere fredelige end de fleste andre her boende Nationer, og som foruden Qvægavl ogsaa beskjeftige sig med Forarbeidelse af Jern o. s. v., boe her Armeniere, Turkomaner, Nogaiske Tartarer: disse leve aldeles uafhængige af Rusland under deres Ældste og Stammefyrster. Ved Kysten ligger Fæstningen Anapa, som før drev en stærk Handel til Tyrkiet med Slaver.

B. I Kirgisernes Land findes ingen Stæder.

C. Sibirien.

Dette indbefatter Gouvernementerne 1. Tobolsk. 2. Tomsk. 3. Jeniseisk 4. Irkutsk. Provindserne 5. Omsk. 6. Jakutsk. 7. Sødistricterne Ochotsk og 8. Kamschatka. Disse to Districter staae hver under en Havnecommandant, hele Sibirien under to Generalgouverneurer (i Tobolsk og Irkutsk).

1. **Tobolsk**, Fæstning ved Tobol og Irtisch. Den er Sædet for en Erkebiskop. Stærk Handel, da Staden er Oplagssted for alt det Peltsværk, der som Tribut eller paa anden Maade leveres til Kronen. Disse tilligemed andre Sibiriske Varer føres til Europa, fra hvilket især Fabrikvare indføres. Karavaner af Bukharer og Kalmukker overvintre stundom her. Husene ere af Træ. 18000 I.

Beresow ved Ob. (Menzikoff).

2. Tomsk, ei langt fra Ob. Handel. 8000 I. Kolyvan og Barnaul med vigtige Bjergværker (Sølv).

3. Jeniseisk ved Jenisei. Handel. 6000 I

4. **Irkutsk**, en Fæstning ei langt fra Baikal. Erkebiskop, Gymnasium, mange Elementærskoler. Fabriker. Handel paa China; det Russisk-Americanske Handelsselskab har her store Oplag af Peltsværk fra Nordamerica og Sibirien. 16000 I.

Kjæchta ved den Chinesiske Grændse, vigtigt som det eneste Sted, over hvilket Handelen maa drives med

China; der omsættes for omtrent 30 Mill. Rubler aarlig, meest Thee og Peltsværk. Staden er befæstet og har 4000 J.

Nertschinsk, Fæstning. I Nærheden ere vigtige Guld- og Sølvgruber, i hvilke arbeide henved 2000 Bjergfolk og 1000 Forviste: det er et Forvisningssted for grove Forbrydere. 3600 J.

5. Omsk, Hovedpunctet i den Irtischske Fæstnings- og Skandselinie. Handel med Kirgiserne. 7000 J. (hvoraf 1000 ere Forviste).

6. Jakutsk ved Lena. Oplag af Peltsværk, Messer for Handelen med samme. 1200 J.

Til denne Provinds høre Øerne i Lenaflodens Munding og Ny-Sibirien, tre ubeboede Øer, hvor kun en Mængde Polardyr findes.

7. Ochotsk ved Havet. Handel til Kamschatka, Skibsbyggerie. 2000 J.

8. Kamschatka har gode Græsgange, paa Østsiden Skov, men ingen Agerdyrkning, og Indb. (5000) leve næsten ene af Fiskerie og Jagt efter Peltsdyr. Europæiske Husdyr, især Svin og Høns, ere indførte her. Stæder findes ikke, den bedste Havn er ved Fæstningen Petro Pavlovsk.

Hertil høre de Aleutiske Øer, imellem Kamschatka og America, henved 150 i Tallet. Deres Beskaffenhed er som Kamschatkas, de Fleste ere vulcanske. Træer gives ikke, men meget Drivtømmer. Indb. (c. 6000) ere meget raae: de leve af Jagt (efter Peltsdyr) og Fiskerie. Til dem regnes sædvanligen Beringsøen (Bering † 1741) og Ræveøerne.

Af de Kuriliske Øer, 25 (efter Andre 140) i Tallet, høre de 19 under Rusland, de Øvrige under Japan. Deres Beskaffenhed er omtrent som Aleuternes.

Det Asiatiske Tyrkie.

Det strækker sig fra 30° til 42° 10′ N. Br. og fra 43° 50′ til 65° 54 Ø. L., og grændser mod N. til det sorte Hav og Rusland, mod Ø. til Persien og mod S. Ø. til den Persiske Bugt, mod S. til Arabien, mod V. til Middelhavet og Vandene mellem dette og det sorte Hav. Det udgjør 21085 □ M. (Øerne omtrent 500).

2. **Jordbund** og **Klima.** Disse Lande frembyde i denne Henseende store Contraster; vi begynde Beskrivelsen med A. Det mod N. Ø. liggende Høiland **Armenien**, hvis 6 til 7000 F. høie Bjergsletter indeholde Euphrats, Tigris's og Aras's Kilder. De gjennemstryges af adskillige Bjergkjeder af ubetydelig relativ Høide, men dog i den største Deel af Aaret bedækkede af Snee; de ere, som kolde og skovløse men fugtige og græsrige Stepper, godt skikkede til Qvægavl. Paa alle Sider omgives dette Bjergland, som nu er deelt imellem Russere og Tyrker, af sneebedækte Bjerge, hvis skovrige Affald mod N. og S. er meget steilt, men mod Ø. og V. mere jevnt. Høiest hæver sig mod N. Ø. det navnkundige Ararat*), 16254 F., fra hvilket imod N. Ø. Høilandets Rand igjennem flere Terrasser sænker sig ned til Kurdalen; imod N. V. hænger det sammen med det Kaukasiske Høiland. Mod S. Ø. synker Høilandet i Alpelandet Adserbeidschan (der gjør Overgangen til Iran) ned til en Høide af omtrent 4500 F. Mod S. falder det i flere Kjeder af til Mesopotamiens Fladland. Sydranden af Armenien dannes længst mod S. V. af Bjergkjeden Taurus, som, gjennembrudt af Floden Tigris, under forskjellige specielle Navne løber mod V. og i Almindelighed falder steilt af mod Fladlandet. Imod V. fortsættes nemlig Armeniens Høiland i B. **Lilleasiens Høisletter**, der for det Meste sænke sig mod N. og V., have en Middelhøide af 3 til 500 F. og gjennemstryges af mangfoldige Bjergkjeder: efter deres forskjellige Høide danne de snart trælose Græsmarker, snart øde Strækninger med saltagtige Steppesøer, snart frugtbart Agerland. Sydranden danner den mægtige, tildeels sneebedækte Bjergkjede Taurus, som mod Ø. slutter sig til det Armeniske Høiland, og gaaer igjennem hele Halvøen langs med Middelhavet (til hvilket dens Affald er steilt og skovriig), og imod V. med nogle Forbjerge naaer det Ægæiske Hav. Den er over 10000 F. høi. Den lavere Nordrand af Lilleasiens Høisletter danner den ligeledes fra Armenien udgaaende Antitaurus, som ved Mel-

*) Ararat ligger paa en ufrugtbar og skovløs, dog varm Høislette (c. 3000 F. høi), som Aras gjennemstrømmer. Bjerget er i det Hele nøgent og skovløst. Sneegrændsen er c. 13300 F.; Birken synes at være det Træ, der gaaer høiest op, over 7800 F.

lemkjeder paa flere Steder staaer i Forbindelse med Taurus, og imod N. V. endnu engang hæver sig i Bjergene Olympus (over Sneegrændsen) og Ida (over 5000 F.). Ogsaa Antitaurus's Affald imod det sorte Hav er steilt og sønderrevet, bedækket med tætte Skove af Naaletræer. Efter denne det Asiatiske Tyrkies nordlige Halvdeel vende vi os til den Sydlige, og først til **C. Syriens Bjergland**, som strækker sig fra N. til S., imellem Euphrats øvre Terrasseland og den Petræiske Halvøe, som en smal Strimmel, der begrændses mod V. af den Syrisk-Arabiske Ørken og mod V. af Middelhavet, og hvis Kalkbjergmasser tildeels ere mærkværdige ved deres overordentlig sønderrevne Skikkelse. De dybe Dale*), hvori Floderne Jordan og Orontes løbe, dele det Hele i tre lange parallele Strækninger, af hvilke den smale Kyststrækning ved Havet allerede i Oldtiden var berømt for sine Havne. Høiest hæver Bjerglandet sig i Libanon, hvis sneebedækte Toppe ere 9 til 10000 F. høie, og som imellem Tyrus og Tripolis gaaer lige til Havet. Den adskilles ved en stor Længdedal, Coelesyrien, fra Antilibanon, der er parallel med hiin og omgiver Damaskus's skjønne Steppeland. S. for denne Deel af Bjerglandet ligger det egentlige Palæstina, et Plateau, hvis Høide er 2 til 3000 F.; N. for Libanon ligger Syrien, i snevrere Betydning, paa hvis Plateau nogle Toppe endnu hæve sig til 6 à 7000 F. V. for dette høie Kystland udbreder sig den øde, livløse **D. Syrisk-Arabiske Ørken**, som dog maaskee egentligen burde regnes til Arabien. Den gaaer mod V. jevnt over til Mesopotamien eller Landet ved Euphrat: af dette er **E. Al Dschesirah** deels (mod V.) bjergigt, deels en træløs, tør og kun hvor der findes Vand frugtbar Flade, imedens næsten hele **F. Irak Arabi**, den sydlige Deel, er frugtbart Deltaland med mange Sumper og Rørskove, som ved sin fede Marskbund, sine utallige Canaler og hyppige Oversvømmelser minder om Polderne i Holland.

Klimaet**), i disse Lande er naturligviis meget forskjelligt. Imedens i Armeniens Høiland Sletterne stundom endnu i Mai bedækkes af Snee, som om Vinteren bliver liggende i store Masser, have Lilleasiens Høisletter og Bjergenes Affald et tempereret Klima. Derimod ere Syriens Kyster og Lavlandet ved Euphrat og Tigris meget hede, og i Basra har man havt over 36° Varme. Over Ørkenerne stryger den hede Vind Samun med sin giftige Aande; Pest (i Søstæderne) og Cholera have stundom anrettet Ødelæggelser.

3. **Vande.** Foruden de talrige Steppesøer paa Høisletterne ere af **Indsøerne** følgende de vigtigste: a) **Wan** eller **Ardschisch**, en Alpesøe i det Armeniske Høiland. Den har saltagtigt Vand, er omgivet af steile Klipper, er 5 M. lang og 2 M. bred, og dens Bredder saa indskaarne, at deres Omfang udgjør henved 45 M. b) **Det døde Hav, Bahr Lud** (o: Loths Hav) eller **Asphaltsøen**, i en øde og vild Dal; dens saltagtige og udrikkelige Vand opkaster Jordbeeg. Den er 12 M. l. og 3 M. br.; i den leve ingen Fiske. Nordligere ligger c) **Genesarethsøen**, det Galilæiske Hav, Søen ved Tiberias i en yndig Bjergegn, gjennemstrømmet af Jordan.

Af Floderne løber **Kisil Irmak** (Halys), der udspringer S. O. for Tokat, paa Lilleasiens Nordkyst ud i det sorte Hav, ligeledes **Sakaria** (Sangar). I det Ægæiske Hav falder **Minder** (Mæander). — I Syrien løbe **Aasi** eller **Orontes**, der N. for Antakia gjennembryder den vestlige Bjergkjede og falder i Middelhavet, og **Jordan** (Scheriat el Kibir), der løber parallel med Havet, men ikke naaer samme, da den falder ud i det døde Hav. Den udspringer tildeels af underjordiske Kilder: dens Bredder ere i det Hele nøgne og ufrugtbare. — De største Floder ere Euphrat og Tigris, der udgyde sig i den Persiske Bugt. **Euphrat** udspringer paa det Armeniske Høiland (nær ved Erzerum), og dannes af to Arme; den flyder nu først mod S. V., gjennembryder igjennem mange snevre Passer og Vandfald Taurus, træder derpaa igjennem sit mellemste Løb ind i Lavlandet og strømmer mod S. O. til sin Forening med Tigris. **Tigris** (Schat el Bagdad) opstaaer N. V. for Staden Diarbekr af mange vilde Bjergbække, gjennembryder ligeledes igjennem mange Hvirvler Bjerglandets sydlige Kjeder, bliver først ved Mosul seilbar, staaer fra Bagdad af allerede i Forbindelse med Euphrat ved flere Canaler, og forener sig med den ved Korneh, hvorfra her begge begynde det nederste Løb (30 M.);

*) Fra det røde Hav nærsten til Taurus strækker sig en mærkelig Indsænkning, **El Ghor**, der begrændser mod V. Syriens vestlige Høiland og adskiller det i S. O. fra den Arabiske Ørken. I den ligger det døde Hav, Jordan, Genesareth Søe, Aasi o. s. v.

**) Middelvarmen ansættes for Midten af Lilleasiens Vestkyst til 12°, for Egnen ved Bagdad til 16°.

den forenede Flod kaldes Schat el Arab, og flyder nu forbi Basra, hvorhen de største Skibe kunne gaae, gjennem et Labyrinth af Canaler og stagnerende Vande til sin Munding. Euphrats L. er 300 M., Flodl. 11000 □ M.

4. **Producter.** Guld, Sølv, Kobber (Erzerum), Jern, Bly, Ædelstene, Meerskum, Salt, Alun, Salpeter, Jordbeeg, Naphta. Men alle disse Mineralrigets Frembringelser benyttes kun saare lidet, da Bjergværksdriften er yderst slet og paa de fleste Steder ganske forsømmes. — Korn, nemlig Hvede, Riis og Mais; Sydfrugter, Olie, Europæiske Frugter, Viin, Tobak, Safran, Valmue, Bomuld, Indigo, Kokospalmer (disse tre sidste kun i de varmere Dele); Skovene bestaae i Syrien meest af Naaletræer (Cedere), i de øvrige Dele tillige af Løvtræer. De almindelige Sydeuropæiske Huusdyr og vilde Dyr findes her: i Særdeleshed mærke vi Bøffeler (almindeligt Hornqvæg er sjeldent), Angoriske Geder, Kameler som Huusdyr, mod S. Schakaler, Hyæner, Løver, Leoparder, Antiloper, Gazeller; Aadselgribbe, Strudser, Paafugle, Perlehøns; Silkeorme, Bier, Høsfkrækker, Purpurmuslinger, Slanger, Chamæleoner.

5. **Indbyggernes** Antal er henved 11 Mill.; de bestaae af Tyrker eller Osmaner, Grækere, Armeniere, Georgiere, Arabere, Turkomaner, Kurder, Druser, Jøder, Europæere. De tale især det Tyrkiske, Arabiske, Persiske, og Kurdiske Sprog. Den herskende Religion er den Muhamedanske, til hvilken Tyrker, Arabere, Turkomaner og næsten alle Kurder bekjende sig: ved Siden af den blive den Christelige og Jødiske blot taalte.

Industrien er mere blomstrende end i det Europæiske Tyrkie: Silke-, Bomulds-, Saffian- og Metalfabrikerne samt Farverierne af Tyrkisk Garn ere vigtige. — Handelen, som drives tillands ved Karavaner og tilsøes af Europæerne, er meest i Armeniernes Hænder og er temmelig betydelig.

6. Det Asiatiske Tyrkie inddeles af Tyrkerne selv i 21 Ejalets. Da denne Inddeling imidlertid udenfor Tyrkiet kun er lidet bekjendt, ville vi beholde den sædvanlige (men Tyrkerne ubekjendte) Inddeling i Provindser: I. Natolien (Anadoli), Lilleasien med de 6 Ejalets: 1) Anadoli. 2) Itschil (Cilicien). 3) Karaman. 4) Merasch. 5) Sivas. 6) Taraboſan. II. Armenien med Noget af Kurdistan og Georgien. Hertil svare de tre Ejalets: 7) Kars, 8) Erzerum og 9) Wan. III. Tyrkisk Georgien o: Ejaletet 10) Tschaldir. IV. Tyrkisk Kurdistan med Ejaletet 11) Schehrsur. V. Al Dschesira o: Den, med 3 Ejalets: 12) Diarbekr, 13) Rakka, 14) Mosul. VI. Irak Arabi med E. 15) Bagdad og 16) Basra. VII. Syrien med E.: 17) Damask, 18) Tarablus, 19) Akka, 20) Haleb. — Et eget Ejalet er 21) Den Cypern.

I.

1. I det Indre af dette Ej. herskер blandt Flere Kara Osman, en Turkoman-Bey, sædvanligen kaldet „Dalenes Fyrste", uafhængig af Sultanen, som han kun betaler en Tribut.

Kutahia, Kutahije, Hovedstaden og Beglerbegens Residents. Varme Bade. 50000 J.

Karahissar, bekjendt af den store Mængde Opium, som her tilberedes. 60000 J.

Bursa eller Brusa, en skjøn og reenlig Stad ved Foden af Olympus, har mange Fabriker (Silke, Musselin o. M.), megen Handel paa det sorte Hav. Meerskumsgruber, varme Bade. 365 Moskeer. Græsk og Armenisk Erkebiskop. 50000 (100000) J.

Angora, berømt af fine Geder og Shavlfabriker. Kameelgarn. 20000 J.

Mundania, Bursas Havn ved Marmorahavet. 20000 J. Sinope ved det sorte Hav. Betydelig Handel. 10000 J. Isnik, det gamle Nicæa. 4000 J. Ismid ved Marmorahavet, det gamle Nicomedia, skal efter Nogle endnu have 30000 J.

Smyrna (Ismir) ved en Havbugt, den vigtigste Handelstad i Levanten. Gaderne ere snevre og krumme, Husene lave og uanselige. Havnen er rummelig og stor, og besøges af en stor Mængde Skibe. Nogle Fabriker. 120000 J. (70000 Tyrker, 4000 Franker, 10000 Jøder, 10000 Armeniere, 30000 Grækere: hver Nation beboer et eget Qvarteer).

Guselhissar, en Fabrikstad, har efter Nogle 30000, efter Andre 60000 J. Mamsa, det gamle Magnesia Sipyli, har efter Nogle 40000 J. Tschesme, en liden By med et Citadel og en Havn (Søslag 1770).

Skutari ligeoverfor Constantinopel, som hvis Forstad den bliver betragtet. Mange Tyrkiske Familier i Constantinopel have her prægtige Familiebegravelser. Staden er Samlingsplads for Karavaner fra Asien til Constantinopel. 33000 J.

2. Den første Deel af Itschil adlyder temmelig uafhængige Turkomanhøvdinger. Adana. 30000 (?) J. Tarsus har betydelig Handel, især til Egypten. 30000 J.

3. Konieh med et Citadel. I Nærheden Meerskumsgruber. 30000 J. (Slag 1833). Akscheher med 50000 J.

5. **Tokat.** Betydelig Handel med Kobber- og Bomuldsvare, da her ere mange Fabriker (Kobber, Bomuld, Silke, Linned, Saffian, Tepper). 100000 (60000) J.

6. Taraboſan, nu **Trabesun**, ved det sorte Hav. Havn; Handel med Kobber. Kobberfabriker og Farverier. 15000 (60000) J. (Keiserdømme 1204—1460).

Ved Lilleasien ligge Øerne:

A. **Cypern** (Kibris), 341 □ M. med 120000 J., af hvilke Halvdelen ere Grækere. Den er riig paa Skove, Korn, Viin, Sydfrugter, Bomuld, Silke, Uld og Salt. — Hovedstaden Nicosia har 16000 J. Den har lidt overordentligt meget i den sidste Krig, og mange Egne ere aldeles øde. — B. Rhodos, 21 □ M., neppe 30000 J. Den er meest vigtig ved sit Skibstømmer. Hovedstaden af samme Navn er befæstet og har Skibsværfter. — C. Samos (Susam Adassi). Herlig Viin, Olie, Sydfrugter o. s. v. 50000 J. — D. Chios, Scio, var før en overmaade blomstrende Ø, især ved sin Viin- og Silkeavl og sin Mastix, med 130000 J.; 1822 blev den ødelagt af Tyrkerne, og er endnu for en stor Deel øde.

E. Ipsara tæt ved Chios, berømt fra Grækernes Friheds-krig, ødelagt 1824. — F. Medilli, Mitylene, Lesbos. — G. Tenedos ved Indløbet til Dardanellerne.

II.

7. Kars, en stærk Fæstning, 1828 erobret af Russerne. 30000 (?) J.

8. **Erzerum**, tæt ved Euphrats Kilder paa en Høislette (7000 F. høi). Kobberfabriker og betydelig Handel (med Kobber, Bly, Vaaben, Bomuldsvare o. M.). 80000 (60000; 100000; 250000) J.

9. Wan, ved Søen Wan, har temmelig vigtig Handel. 15000 (40000) J.

IV.

Kurderne ere et raat og krigersk Tartarisk Folk, almindeligen frygtede som Røvere. De ere Vasaller deels af Persien, deels af Tyrkiet (omtrent 1 Mill.), men betale ingen Skatter og ere kun forpligtede til Krigstjeneste. Qvægavl er deres Næringsvei: de leve meest i Landsbyer, Mange dog kun om Vinteren. Nylig er en Deel af Kurderne undertvunget af en Tyrkisk Hær og tildeels forflyttet til Egnen ved Diarbekr.

V.

12. Diarbekr ved Tigris. Saffian-, Corduan-, Bomulds- og Linned-Fabriker. Nestorianſk Metropolit og Jacobitisk Patriarch. 40000 (80000) J.

13. Orfa. Bomulds- og Saffianfabriker. 40000 (50000) J.

14. Mosul ved Tigris. Bomulds (Musselin)-, Linned- og Teppefabriker, Garverier. Handel. Nestorianſk Patriarch. 40000 (60000; 120000) J.

VI.

15. **Bagdad** ved Tigris, en med høie Mure omgivet, stor og vidtløftig Stad; i den findes mange øde Pladse, og den er et Labyrinth af smale, ubrolagte Gader. Omegnen er fuld af Ruiner og Levninger af Stadens forrige Herlighed. Silke- og Bomuldsvæverier, betydelig Handel. En Engelsk og en Fransk Consul residere her. 100000 J.

16. **Basra** (Bassora) ved Schat el Arab. Betydelig Handel, da den er Oplagsstedet for Varer, der fra Indien og Persien føres til Constantinopel o. s. v. Den ligger i en øde, flad Egn, som 6 Maaneder af Aaret er oversvømmet. Luften er derfor usund, hvortil ogsaa de snevre og smudsige Gader bidrage. 60000 (40000) J.

VII.

17. **Damask** i en skjøn Slette, en smuk og blomstrende Stad. Den er vigtig ved sin udbredte Handel og mange Fabriker (Silke, Bomuld, Sæbe, Perlemoder. Kaardeklinger, som før vare saa berømte, forfærdiges nu

ikke synderligen mere her. I Damask forsamler sig, foruden andre Karavaner, især „den hellige K." af ofte 40000 Pillegrimme, som drage til Mekka. Det er fornemmeligen dette store Sammenløb af Mennesker til bestemt Tid, som har gjort Damask til en saa stor Handelstad. 150000 I.

Hamah ved Orontes. Fabriker og levende Handel med Producterne fra den rige Omegn, der er Syriens Kornkammer. 100000 (30000; 50000) I.

I Ørkenen N. for Damask, i en skjøn Oase, ligge de herlige Ruiner af Palmyra eller Tadmor.

I Palæstina ligge:

Jerusalem (Soliman, Arab. El Kods) ligger i en øde Egn paa 4 Høie, omgivet af høie Mure med Taarne. Byens Udseende er mørkt og forfaldent, men den indeholder en Mængde Bygninger, der ere de Christne, Jøderne og selv Muhamedanerne hellige. Mange Moskeer, hvoriblandt en, der næst efter Kaaba i Mekka er Muhamedanernes helligste Sted; en stor Mængde christelige Kirker og Klostre, deels Armeniske, deels Græske, deels katholske: mærkeligst er Kirken med den hellige Grav (opbygget af Keiserinde Helene 326, flere Gange ombygget, afbrændt 1811, men siden gjenopbygget). Staden driver Handel med Reliqvier, Rosenkrandse, Crucifixer o. s. v., og besøges af mange Pillegrimme. 40000 (16000) I., af hvilke 8000 ere Jøder og 7000 Christne (Erobring 70. 637. 1099; Kongerige 1099—1187).

Bethlehem (Beit el Ham), en Landsby med et stort Kloster: under Choret i sammes Kirke er den hellige Grotte eller underjordiske Kirke, i hvilken Frelseren skal være født: efter Sagnet betegne de tre altid prægtigen oplyste Altre de Steder, hvor Frelseren fødtes, hvor Krybben stod, og hvor de Vise tilbade den Nyfødte. I Byen fabrikeres mange Rosenkrandse, Crucifixer o. D. 800 I.

Gaza (Razze) med en Havn. Handel med Ægypten. 5000 I. Jaffa eller Joppe. Havn. 6000 I.

18. Tarablus, Tripolis, har levende Handel. 16000 I.

19. Akka (Acre, St. Jean d'Acre, fordum Ptolemais) ved Foden af Bjerget Karmel og ved en Havbugt. Havn, Handel med Bomuld. 10000 I. (Beleiring 1799).

Nazra (Nazareth). Skjøn Kirke, mange Klostre og hellige Steder. 3000 (?) I. — Said (Sidon) og Tor (Tyrus) ere nu kun ubetydelige Stæder. — Paa Libanon boe Druserne, et krigersk og raat Folk, som staae under en Emir. Deres Antal er maaskee 100000.

20. **Haleb, Aleppo**, en af Orientens skjønneste (især før 1822) og meest blomstrende Stæder, med store Fabriker af Sæbe, Guldtraad, Guldflitter, Silke- og Bomuldsvare, og en meget levende Handel med Persien, Indien og det øvrige Tyrkie. Staden blev ved Jordskjelvet 1822 meget ødelagt; dog har den upaatvivleligen endnu 200000 I. — Stadens Havn er ved Skanderun eller Alexandrette. I Haleb residere Europæiske Consuler, Græske, Jacobitiske o. s. v. Patriarcher.

Antakia (Antiochia) har endnu kun Levninger af sin forrige Storhed. Varme Bade. 10000 I. (fordum 6 til 700000).

Arabien.

1. Halvøen Arabien ligger imellem 52° og 77° Ø. L. og imellem 12° og 32° N. Br., og grændser mod N. til det Asiatiske Tyrkie, mod Ø. til den Persiske Bugt og det Arabiske Hav, mod S. til det Arabiske Hav og mod V. til det røde Hav og Ægypten. Den anslaaes til henved 47000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Arabien danner i sit Indre et idetmindste 5000 F. høit Høiland, men som endnu ingen Europæer har besøgt. Man betegner dette Høiland (stundom blot den nordlige Halvdeel, stundom Midten) ved Navnet Nedsched. Det er tørt, øde og nøgent, men danner ingen aldeles flad Høislette, da flere høie, nøgne Bjergkjeder, meest i Retningen N. til S., gjennemstryge dets vide Flader. Imellem den nordlige og sydlige Halvdeel af Høilandet*) er en Art Ghor, en dyb Indsænkning, Vadi Hannifeh, igjennem hvilken Pillegrimmene fra Persien drage til Mekka. Fra Høilandet til ind i det Asiatiske Tyrkie udbrede sig tre store Ørkener, mod N. O., Ø. og N. V., hvilke man, skjøndt mindre nøiagtigen, betegner med Navnet de Syrisk-Arabiske Ørkener. V. for Nedsched ligger Hedschas, Kystlandet ved det røde Hav, fuldt af de nøgne, steile Bjerge, der danne Vestranden af Nedsched, som dog paa de fleste

*) En Linie fra Bahreinøerne til Mekka betegner den omtrent.

Steder efterlader en smal, sandig og heed Kyst: Hedschas er derfor i det Hele vandløst og ufrugtbart. Længst mod N. ligger den Petræiske Halvøe, et nøgent, af Urbjergkjeder gjennemstrøget Høiland med enkelte temmelig frugtbare Dale. Blandt de høieste Puncter af disse Bjerge, der mod N. O. hænge sammen med det Syriske Høiland, ere Sinai c. 7000 F., Horeb c. 5500 F. Mod V. begrændses dette Høiland af den ovenfor ved Syrien omtalte Indsænkning. S. for Hedschas ved det røde Hav ligger Jemen, den sydvestlige Deel, som bestaaer af en smal, sandig og vandløs, flad og overordentlig heed Kyst, Tehama kaldet, og af Bjerglandet, i hvilket her det indre Høiland falder terrasseformigen af: det mangler Skov, men har forresten riig Vegetation (bedste Kaffee), da der falder temmelig megen Regn. Den næster ganske ubekjendte Sydkyst kaldes Hadramaut, under hvilket Navn dog ogsaa ofte indbefattes Dele af Høilandet. Klimaet er her meget heedt, og herfra faaes især Virak. Den sydøstlige Deel indtil Strædet ved Ormus kaldes Oman; i det Indre er her en uhyre Ørken, men paa Bjergenes Affald gaae frugtbare Dale ned til den sandige Kyst. Den flade Kyst ved den Persiske Bugt hedder Lachsa (Hasa, Hadschar).*)

Klimaet i Arabien er meget heedt og i det Hele overordentligen tørt**): de hedeste Egne ere Kysterne og Ørkenerne i det Indre; Bjergenes Affald og de høiere Dele have en mere tempereret Luft (i Høilandet er Frost ikke ubekjendt, og Nætterne ere forholdsviis kolde). Paa Kysterne har man stundom over 30° Varme.

3. **Vande.** Arabiens Vestkyst beskylles af det røde Hav eller den Arabiske Bugt (ogsaa „Sivhavet"), henimod 300 M. langt og indtil 35 M. bredt. Ved sin nordlige Ende danner det to mindre Bugter, ved Suez og ved Akaba: dets Dybde er rimeligviis aftaget, det er fuldt af Grunde og Koralrev ved Kysterne og derfor hidtil ikke af nogen Vigtighed for Verdenshandelen. Ved Flodtiden staaer det 30 F. høiere end Middelhavet, fra hvilket det skilles ved Landtungen ved Suez, en 15 M. bred Sandørken med lave Klippekæder. Kysterne ere for det Meste flade. Det 5 M. brede Stræde Bab el Mandeb (Farens Port) forbinder det røde Hav med Bugten ved Aden; det Hav, der beskylles den sydlige Kyst, kaldes ofte Havet ved Oman. Paa Østsiden kommer man fra dette igjennem det 10 M. brede Stræde ved Ormus til den Persiske Havbugt eller det grønne Hav. Det er over 100 M. langt og 50 M. bredt, fuldt af Klipper og Sandbanker, riigt paa kostelige Perler.

Seilbare Floder har Arabien slet ikke, ogsaa den i Geographierne sædvanligen nævnede Aftan, som falder i den Persiske Bugt, har kun i Regntiden Vand. I det indre Høiland mangler det maaskee ikke paa Steppefloder, men man kjender dem ikke. I Regntiden styrte utallige Wadis fra Kystbjergene ned i Havet, men i den tørre Tid forsvinde de enten ganske eller de tabe sig i det sandige Kystland uden at naae Havet.

4. **Producter.** Jern, Bly, Kobber (Udbyttet af Metaller er ubetydeligt), Ædelstene, Salt, Salpeter. — Riis, Manna, Sukker, Viin (tilberedes kun sjeldent), Bomuld, Kaffee, forskjellige Arter Balsom og Gummi, Sydfrugter, Sennesblade, Tobak, Indigo, Aloe, Myrrha, Virak (det Meste af Arabernes Røgelser bliver dog udentvivl indført fra Africa; af Skove findes Lidet, paa Høilandet slet Intet, hvorfor tørret Ko- og Kameelmøg der bruges som Brænde). De Fleste af disse Planterigets Frembringelser findes slet ikke eller kun sparsomt i selve Høilandet. Heste af fortrinlig Race, vilde og tamme Æsler, Kameler, Bøffeler, Hornqvæg, Faar, Gazeller, Strudser, Løver, Tigre, Schakaler; Høkrækker.

5. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 12 Mill. De bestaae af Arabere, Osmaner, Turkomaner, Armeniere, Jøder, Banianer (Indiske Kjøbmænd). Hovedsproget er det Arabiske, Religionen den Muhamedanske, hvilken i de nyere Tider Wahabiternes Sect har gjort megen Afbræk: dog taales ogsaa Christne, Jøder, Parsere o. s. v. Araberne ere ingenlunde længere, hvad de i Middelalderen vare, Orientens og Muhamedanismens meest civiliserede Folk: Kunster og Videnskaber ere forsvundne og selv de almindelige Haandværker drives meget slet hos dem. Nogle drage omkring med deres Hjorder og leve af Qvægavl, Nogle ogsaa af Røverie: de kaldes Beduinerne, Ørkenens Børn. Andre drive Agerdyrkning eller Haandværker. De, der leve i faste Boliger, deles i Hadhesi

*) Arabien har, ved sin tørre, stenige Jordbund, Mangel paa Floder, skaldede, steile og sønderrevne Bjergformer og sine flade Kyster, i Modsætning til det indre Høiland, stor Lighed med Africa.

**) Det regner stundom ikke i 6 til 8 Maaneder. I Regntiden (som i de forskjellige Dele indtræffer til forskjellig Tid), falder derimod Mere end der behøves.

eller Stadbeboere, Fellahs eller Landbeboere, og Maëdi, som om Sommeren nomadisere og om Vinteren have faste Bopæle. Handelen er for det Meste i Banianernes Hænder.

6. Beduinerne staae under Scheiker (Adelige) eller Emirer (Fyrster), af hvilke Flere ere forbundne og erkjende en Mægtigere som Overherre. Hele Landet er deelt imellem mange saadanne smaa Fyrster: den mægtigste er Imamen af Jemen. I det Indre er Wahabiternes Stat. En Deel af Hedschas, som Araberne kalde det hellige Land (Beled el Harem), navnligen Stæderne paa Vestkysten, betragter den Tyrkiske Sultan som sig undergiven: for nærværende Tid beherskes Paschaen af Ægypten som Stor-Scherif af Mekka denne Deel, men stræber forgjeves at udbrede sit Herredømme videre. — Vi følge den ovenfor givne naturlige og i Landet selv brugelige Inddeling.

I. Nedsched. Dette hører ganske til Wahabiternes Rige, som desuden indbefatter Dele af Jemen, Oman og Hedschas, og anslaaes til 25000 □ M. med 5 Mill. J. Det skal have en Armee af 200000 Md., meest Nyttere paa Kameler: med Wahabiterne skulle Beduinerne i Arabiens indre Ørkener have forenet sig.*) Riget har 2 Overhoveder, et geistligt og et verdsligt, som under Titelen Emir eller de Troendes Beherskér har den udøvende Magt og anfører Krigsmagten; han boer i Hovedstaden Drejeh eller Derrieh (26° N. Br.), som endnu (den blev ødelagt 1818) skal have 15000 J. Hos de forbundne Beduinstammer er hans Magt indskrænket ved deres Scheiker og andre Høvdinger, som vel ere Emirens Lehnsfyrster eller Statholdere, men dog tilligemed de ved Siden af dem staaende Slægtsoverhoveder (Patriarcherne) ordne deres Stammers Anliggender efter egen Indsigt og kun følge Emiren i Krigen. Det geistlige Overhoved, Kadien eller Ypperstepræsten, vælges blandt Muhamed Abdul Wahabis (Sectens Stifters) Efterkommere og forestaaer tilligemed sine Mollahs eller Lovkyndige de geistlige Anliggender, hvori Emiren ikke blander sig: uden hans Raad og Samtykke tør denne ikke foretage sig nogen det hele Rige angaaende Sag.

II. Hedschas. I Stor-Scherifatet Mekka ligge:

Mekka, Muhameds Fødested, Muhamedanernes hellige Stad, i en øde Egn omgivet af Bjerge. Mærkeligst er Kaaba eller det hellige Huus (efter Muhamedanernes Tro opført af Abraham, som Sagnet lader ofte her besøge sin Søn Ismael), hvorhen aarligen komme mange Tusinde Pillegrimme, da enhver Muhamedaner er forpligtet til at komme der idetmindste een Gang i sit Liv. Vigtig Handel naar Karavanerne komme, idet da ofte 60000 Mennesker og 20000 Kameler leire sig udenfor Staden. 35000 (60000) J. (Muhameds Flugt 622).

*) At Wahabiternes Magt ingenlunde, som man har troet, ved Paschaen af Ægyptens Seir 1818 er tilintetgjort, have de nyeste Tildragelser vist: men alle Efterretninger om dem ere dog høist usikkre og modsigende.

Medinah, hvor Muhamed er begravet i en stor, med mange Kostbarheder prydet, Moskee. 8000 J.

Dschidda er Mekkas Havn, Landingsstedet for Pillegrimme fra V.; den har levende Handel. Ægyptisk Pascha og Garnison. Efter Nogle har den 10000, efter Andre 48000 J.

Jambo er Medinahs Havn.

Paa den Petræiske Halvøe findes ingen Stæder. Mærkeligt er det paa Bjerget Sinai, i en Høide af 5300 F., liggende Kloster med 30 (engang 300) Munke: det er stærkt befæstet og har et Bibliothek; Munkene tillade ikke Araberne at komme ind i Klostret.

III. Jemen staaer under en Imam, som forener den høieste geistlige og verdslige Magt, men erkjender den Tyrkiske Sultan som Chalif for sin Overherre. Han regjerer tilligemed 7 Kadis; hans Magt er arvelig.

Sana, Hoved- og Residentsstaden, skal være meget velbygget. 30000 (?) J.

Mokka med en af Europæiske og Indiske Kjøbmænd besøgt Havn. Handel med Kaffee. 5000 J. Beit el Fakih har det største Kaffeemarked i Arabien. 5000 J.

IV. Hadramaut staaer under flere uafhængige Fyrster.

V. Oman beherskes af en Imam, der desuden eier to Havne i Iran, adskillige Øer (Ormus) i den Persiske Bugt, nogle Pladse i Beludschistan, samt nogle Øer (Zanzibar) ved Africas Østkyst og nogle Puncter paa samme. Imamen forbinder den geistlige og verdslige Magt og er tillige sit Lands første Kjøbmand. Han holder en Livvagt af henved 1000 Beludscher, men desuden ere i Krigen alle Vaabendygtige (400000 Md.?) Soldater. Ogsaa en ikke ganske ubetydelig Flaade besidder han. Den vigtigste Stad og sædvanlige Residents er

Maskate, med en Havn, Oplagssted for Varer, der gaae ud og ind af den Persiske Bugt. 12000 J.

VI. Lachsa staaer under Emirer, men for det Meste under Wahabiterne.

Bahrein-Øerne beboes af omtrent 30000 Arabere, som regjeres af en Scheik under Engelsk Overherredømme: Engelske Tropper skulle endnu findes her for at hindre Indb. i Sørøverie, som i disse Egne har været og tildeels er hyppigt. Øen har riigt Perlefiskerie, som drives i 2 Maaneder aarligen og skal indbringe 1½ Mill. Gyld.

Persien.

1. Persien eller Iran (i engere Bet.) ligger imellem 62° og 80° D. L. og imellem 27° og 39° N. Br., og grænser mod N. til Rusland, det Kaspiske Hav og Turkestan, mod D. til Afghanistan, mod S. til det Indiske Hav og den Persiske Havbugt, mod V. til den Persiske Bugt, Tyrkiske og Russiske Lande. Det udgjør omtrent 22000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Persien hører næsten i hele sin Udstrækning til det store Høiland Iran, hvis Middelhøide er 4000 F. **Nordranden** af dette Høiland dannes af Bjergkjeden **Elbrus** (indtil 11000 F. høi), som skiller det fra det smale Lavland ved det Kaspiske Havs sydlige Bred; mod D. (i Khorasan) bliver denne Kjede udentvivl lavere og staaer neppe i umiddelbar Forbindelse med Paropamisus, som længere mod D. danner Høilandets Nordrand. Elbrus falder steilt af imod det Kaspiske Hav, hvis Sydkyst for en Deel er sumpigt, skovriigt og usundt Land; fire vanskelige Passe føre fra Iran derned, iblandt disse vare "de Kaspiske Porte" (langs med den Flod, der ved Astrabad falder i Havet) allerede i Oldtiden bekjendte. Imod N. V. staaer Elbrus i Forbindelse med de Armeniske Bjerge: der gjør Alpelandet Adserbeidschan (c. 4500 Middelh.) Overgangen til Armenien. **Vestranden** dannes længere mod S. af flere tildeels parallele Kjeder, der adskille Høilandet fra Mesopotamiens Lavland, og gaae i Retningen N. V. til S. D. indtil henimod Ormusstrædet og saaledes ogsaa danne **Sydranden**, som kun paa et Par Steder træder tæt til Havet: paa de fleste Steder efterlader den imellem Høilandet og Havet en smal, flad Kyst, 2 til 3 Mile bred, til hvilken for en Deel besværlige Passe føre ned fra det Indre; (den kaldes **Germsir**). Mod **Øst** gaaer Persien over i Afghanistans Høiland (eller den østlige Deel af Iran i videre Betydning). De Persiske Bjerge have næsten overalt (mindst dog mod N.) et skaldet, forbrændt og sønderrevet Udseende; thi de bestaae af høit optaarnede graae Klippemasser, som kun for en kort Tid bedækkes af sparsomt Grønt, men næsten intetsteds (kun paa nogle Steder af Affaldene, f. Ex. ved det Kaspiske Hav) ere smykkede med Skov eller Buske. Selve Høilandets Flade

er leeragtig eller sandig Jord, saltholdig og tør Steppebund, og kun ved de faa Floder eller formedelst kunstig Vanding dyrkelig; store Strækninger (i det Indre, mod N. O. og S. O.) ere fuldkommen golde **Ørkener**: Kyststrøget ved den Persiske Bugt er en sandig, glødende heed Ørken, og naar man undtager de bjergige Dele paa Nord- og Vestranden, hvor næsten allevegne ere gode Græsgange, er Ufrugtbarhed Landets almindelige Character.

Persien har en klar og skyfri Himmel, hede Sommere men kolde Vintere, om Sommeren hverken Regn eller Dug, og overhovedet en overmaade **tør Luft**; Bjergenes Affald mod S. og N. have tildeels en mere tempereret og mere fugtig Luft. Kysten ved den Persiske Bugt har heedt og usundt Klima (i Abuschær er Middelt. 20°).

3. **Vande.** Persien har ingen seilbare Floder: der gives vel mange Steppefloder, men de hentørres om Sommeren sædvanligen saaledes, at de kun frembyde Synet af et tørt Flodleie: Mange af de talrige ældre Canaler til at vande Marker og Haver, ere nu forfaldne og Ørkenernes Omfang derved udvidet. — Af Indsøerne er kun **Urmia** at anføre: det er en Alpesø paa Østsiden af de Armeniske Bjerge, som skal have overmaade salt Vand.

4. **Producter.** Guldsand, Sølv (mod N.), Jern, Kobber, Bly, Antimonium, Marmor, Porcelainjord, Naphta, Jordbeeg, Mum (en kostbar Bjergbalsom), Salpeter, Alun, Salt, Svovl, Ædelstene (Tyrkiser og Rubiner). — **Hvede** er den herskende Kornart, medens dog Mais og Riis (ikke i de høiere Egne) ere temmelig almindelige; **Bælgfrugter, Kjøkkenurter, Gummi, Farveplanter**, Safran, **Hør, Krap, Tobak, Bomuld, Sydfrugter** (ved begge Kysterne), **Indigo**, Valmue (til Opium), Kampher og overhovedet en stor Mængde **medicinske Planter**, Assa foetida, Rhabarber; Galæbler, **Frugter**, Dadler (Sydkysten), **Sukker, Viin**, Meloner, Roser. Skovene paa Nordrandens Bjerge bestaae af Eeg, Bøg, Naaletræer, Asketræer. — De **europæiske Huusdyr** findes her: **Heste** (hurtige og livlige), Æsler (ogsaa vilde, overordentlig hurtige), Faar med Fedthaler, **Kameler**, Bøffeler, Gazeller og andet **Vildt**, Rovdyr (Løver, Leoparder, Tigere, Schakaler, Hyæner, Bjørne); **Bier, Silkeorme**, Høstrækker, Fiske, Perlemuslinger (i den Persiske Bugt).

5. **Indbyggernes** Antal er over 11 Mill.; foruden de egentlige Perſere (Ny-Perſere, Tadſchiks) beſtaae de af **Parſere** (Gebrer, Ildtilbedere), **Armeniere** (Haandværkere og Kjøbmænd), Jøder (ikke Mange) Ruſſere, Arabere, endelig mod N. O. **Turkomaner***) og **Kurder**. Der tales det Nyperſiſke, Armeniſke, Tyrkiſke, Parſiſke og Arabiſke Sprog. Herſkende **Religion** er den **Muhamedanſke** (af Secten Schia); Armeniernes, Græckernes, Hinduernes, Jødernes, Parſernes ere blot taalte. Perſerne ere i Omgang fine og høflige, men anſees almindeligen for liſtige, troløſe og praleriſke: de høre til Aſiens meeſt civiliſerede Folkeſlag. Der findes mange riigt doterede Medreſſer eller Skoler, i hvilke læres, foruden at læſe og ſkrive, ogſaa det Arabiſke og Tyrkiſke Sprog, Grammatik, Rhetorik, Poeſie, Philoſophie: dog er den hele Underviisning endnu i Overtroens og Eenſidighedens Lænker. Aſtrologien er meget anſeet: enhver Fornem holder ſin Stjernetyder. Kunſterne ere i deres Barndom: Bygningskunſten er ſimpel, Billedhuggerkunſten næſten ubekjendt, Muſiken meget yndet men ſlet. — **Induſtrien** er i viſſe Grene betydelig: Fabrikerne levere Silke-, Bomulds- og Uldvare, Shavler, Tøier af Gedehaar, Tepper, Guld- og Sølvarbeider, Porcelain, Læder, Saffian, Kobber- og Trævare. — **Handelen**, ſom de borgerlige Uroligheder meget have forſtyrret, drives iſær af Armeniſke, Indiſke og Europæiſke Kjøbmænd; Perſerne ſelv befatte ſig ikke meget med den. Den føres med Rusland over Havnene ved det Kaſpiſke Hav, ſamt over Bukhara og Tiflis: Englænderne indføre det Meſte over Abuſchær eller fra Indien over Kabul og Kandahar; Nordamericanerne udſkibe nu ſædvanligen deres Varer paa Oſtſiden af Africa, hvorfra de over Maskate gaae til Perſien. Hovedindførſelsartiklen er Manufacturvare.

6. **Regjeringsformen** er deſpotiſk: Thronen er arvelig i den mandlige Linie, men Schachen kan vælge ſin Efterfølger blandt ſine Sønner. Den nu (ſiden 1834) regjerende Schach er Muhamed Mirza. Forfatningen er i den ſtørſte Deel af Riget høiſt elendig. — Landet inddeles i 11 Provindſer: 1) **Irak Adſchemi.** 2) **Taberiſtan.** 3) **Maſanderan.** 4) **Ghilan.** 5) **Adſerbeidſchan.** 6) **Kurdiſtan.** 7) **Khuſiſtan.** 8) **Farſiſtan.** 9) **Kerman.** 10) **Kuhiſtan.** 11) **Khoraſan.**

*) Diſſe (c. 30000 Familier) betale vel en Tribut til den Perſiſke Schach, men indgaae ofte paa egen Haand Forbindelſer med Rusland og Andre; de plyndre i Perſien og bortføre Indb., hvilke de habe, ſom Slaver. Det Samme gjelder om Kurderne, ſom af Schach Abbas bleve flyttede herhid, og ere meget beſværlige Underſaatter for Perſien.

1. **Teheran,** Hoved- og Reſidentsſtaden paa en tør Slette. Den er, ſom næſten alle Aſiatiſke Stæder, en Blanding af nogle faa Paladſer og en Mængde elendige Hytter i krumme, ſnevre Gader, omgivet af en Muur. Prægtigt kongeligt Slot. Om Vinteren har Staden 130000 (70000) J., om Sommeren formedelſt den brændende Hede og uſunde Luft kun 80000.

Ispahan, fordum Rigets Hovedſtad, omgivet af Ruiner i 4 Miles Omkreds (den havde engang 700000 J.). Dog har den i de ſidſte Aar atter hævet ſig noget, den har endnu betydelige **Fabriker** og **Handel**, mange ſkjønne Bygninger, iſær fra den ældre Tid, prægtige Haver og Alleer. 250000 (400000; 50000) J.

Kaſchan har mange **Fabriker**, Karavanſerais og Bade. 30000 J. **Kasbin**, en **Fabrikſtad** (iſær Tepper, Silkevare og Sabelklinger). 60000 (20000) J.

Kom med flere hellige Grave (blandt Andre Fatimes, Muhameds Datters). 15000 J. **Hamadan** (Ecbatana?). Fabriker; i Nærheden mange Oldſager. 25000 (50000) J.

3. **Balfruſch,** en vigtig **Handelſtad** med ſtore Karavanſerais. Mange lærde Skoler. 100000 (200000) J.

Aſtrabad. Gaderne ere brolagte (hvilket i Aſien er ſjeldent); Staden ligger i en ſkovriig, af ſmukke Haver opfyldt, Egn. 40000 J.

4. **Kæſcht** med vigtige Silkemanufacturer. 60000 J.

5. **Tauris** (**Tebris**), en forhen meget ſtor Stad (500000 J.), ſom har lidt meget ved Krige og Jordſkjelv. Betydelig **Handel** (ſtore Bazars, 300 Karavanſerais), **Silkemanufacturer. Kanonſtøberie.** 100000 (80000; 30000) J.

6. **Kermanſchah** paa Karavanveien imellem Bagdad og Hamadan. Vaabenfabriker. 40000 (10000; 15000) J.

7. Schuſter har Silkemanufacturer. 20000 J. I Omegnen ſtore Ruiner af det gamle Suſa. I denne Provinds bve adſkillige Sabæer eller Johanniſchriſtne og mange Lurer (et almindeligt Navn paa Nomaderne i Perſien).

8. Schiras*), berømt for sine Fabriker af Glas, Rosenolie o. desl., Email, Sabelklinger. Vinlavl, Handel, ogsaa med den berømte Bjergbalsom, som findes i Nærheden. Perserne kalde denne Stad „Videnskabernes Sæde". I Omegnen findes de persiske Digtere Sadi's († 1292) og Hafiz's († 1389) Grave. 30000 J.

Abuschær (Bender Abusch) ved den persiske Bugt; den har en Havn og er Middelpunctet for Handelen mellem Englænderne og Persien. Det Engelsk-Ostindiske Compagnie har her et Factorie. 15000 J.

Jesd har endeel Silkemanufacturer og Handel. Her boe adskillige Parsere. 50000 J.

9. Kerman eller Sirdschan. Handel (imellem Persien og Bagdad). 30000 J. En 20 M. lang Strækning af denne Kyst (Moghistan o: Daddelland) tilhører Imamen af Maskate: under ham staaer ogsaa Staden Gomrom eller Bender Abassi (4000 J.) med en god Havn og adskillige Huse, hvoriblandt Ormus, før en blomstrende Handelsplads, nu næsten øde.

11. Mesched eller Tus. Betydelige Floiels- og Sabelklingefabriker. Chalifen Harun al Raschids og flere berømte Personers Grave ere her, hvorfor Perserne gjøre Pillegrimsreiser hertil. 25000 J.

Den østlige Deel af Prov. Khorasan hører nu under Kong. Bukhara.

*) Farsistan (det gamle Persis) kan kaldes Persiens klassiske Land: hele Omegnen af Schiras er opfyldt af de vidtløftige og prægtige Ruiner af Persepolis.

Afghanistan.

1. Vi bruge dette ældre og temmelig almindelige Navn (stundom kaldes det ogsaa Kabulistan) for at betegne Landene imellem Persien, Turkestan, det Chinesiske Høiasien, Indus (som nu omtrent er Grændsen) og Beludschistan. Landet ligger derefter imellem 28° og 36° N. Br. og imellem 78° og 87° Ø. L.; dets Fladeindhold beregnes til 12000 □ M. At forresten Fælledsnavnet Afghanistan egentligen ikke længere er passende, vil af det Følgende blive klart.

2. **Jordbund og Klima.** Afghanistan er et meget bjergigt Land; det er den østlige Deel af det vestlige Asiatiske Høiland (Iran i videre Betydning), men det er (idetmindste mod Ø.) mindre tørt og ufrugtbart end den vestlige Deel (Persien). Det indeholder der deels Alpelande, deels Længdedale og skjønne, vel vandede og frugtbare, om end høitliggende, Sletter med mildt Klima og riig Vegetation (man gjenfinder der for en stor Deel Sydeuropas Natur); imod V. danne disse Plateaux for det Meste Sandørkener. Nordranden af dette Høiland dannes af den kolossale Hindukusch*) (Hindubræberen) eller Hinduku (Hindubjerget), en vestlig Fortsættelse af Kyenlyn snarere end af Himalaya, fra hvilken Indus's Dal tildeels adskiller den: den skiller Kabul fra Bukhariet, og Indus's og Gihons Flodgebeet fra hinanden. Den er omtrent 88 M. lang, dens Toppe ere rimeligviis indtil 20000 F. høie, Passene mellem 12 og 13000 F. Sneelinien er over 13000 F. høi: indtil en Høide af 10000 F. finder Agerdyrkning endnu Sted. Bjergene ere for det Meste nøgne og skovløse, Affaldene ere steile, sorte og nøgne: kun noget forknyt Krat sees hist og her. Paa Bjergene findes Assa foetida (hvis Saft spises af de Indfødte) og aromatiske Planter i Mængde, i Dalene haves megen Frugt. De høieste Bjerge bestaae af Granit, ved Siden er Kalk og andre Bjergarter; de ere rige paa Bly, Kobber, Tin, Antimonium, Svovl. S. O. for Hindukusch ligger den yndige Alpedal Kaschemir, omgivet af Hindukusch og Himalaya, N. for samme adskillige Alpelande, om hvilke siden tales. Den vestlige Fortsættelse af Hindukusch er bekjendt under det gamle Navn Paropamisus, et 70 M. langt og 40 M. bredt (fra N. til S.) Høiland, opfyldt med relativ lave Bjerggrupper og vanskeligt at passere, men med gode Græsgange: det udvider sig stedse mere mod V. og danner Begyndelsen af Persiens Plateau, i hvilket Afghanistan gaaer over, uden at skilles derfra ved nogen naturlig Grændse. Mod S. gaaer det ligeledes over i Beludschistan; Østranden derimod dannes af Solimanbjergene (Salomonsb.),

*) Efter Burnes (Reise nach Bukhara ɔc.) ligger den høieste Deel af Hindukusch noget sydligere end sædvanligen paa Kortene betegnes: ved Staden Bamian har man, efter ham, alt passeret samme, naar man kommer fra S. Hinduku betegner i Landet selv kun et enkelt Bjerg, der ansees for det høieste: Atmosphæren er der saa tynd, at Aandedrætet er meget besværligt.

som fra det sydøstlige Hjørne af Hindukusch strække sig mod S., omtrent langs med Indus, og hæve sig til en Høide af over 12000 F. De falde steilt af imod Indus, jevnt mod Høilandet, hvor Ghiznis og Kandahars næsten 8000 F. høie Plateaux slutte sig til samme, og derpaa mod V. gaae over i Persiens noget lavere Høisletter. Her, fornemmeligen mod S. V., findes tørre Ørkener, imedens den nordøstlige Deel indeholder skjønne, af Naturen riigt udstyrede, Egne, især Kabuldalen og Pischauersletten. Bjergenes Affald ere rige paa Skov.

Klimaet er efter Landets forskjellige Høide forskjelligt, men næsten allevegne er Aarstidernes Forskjel stor, da Vintrene ere forholdsviis strenge og megen Snee falder, Sommeren derimod er meget varm, skjøndt Nætterne ere kolde. Den største Deel af de østlige Alpelande og Længdedale ligne i deres klimatiske Forhold meget Schweiz. Trykkende Hede har kun Lavlandet ved Indus. Ellers er Luften i det Hele sund og reen.

3. **Floder.** I den vestlige Deel af Landet, i Høisletten, løber blandt flere Steppefloder Hilmend igjennem store Ørkener, der kun ved dens Bredder ere dyrkelige og beboelige, ud i Steppesøen Zareh (Zerrah), som er 30 M. i Omkreds og har ubehageligt, neppe drikkeligt Vand. Men den vigtigste Flod er Indus eller Sind, der løber paa Grændsen. Den kommer fra Ladak eller Lille Thibet*), og løber først et Stykke paa Nordgrændsen af Kaschemir, dreier derpaa mod S. V. og S. og gaaer (nedenfor Attok) som en dyb, bred og rolig Strøm ind i Lavlandet. Ved Attok optager den fra høire Side Floden Kabul, der nedenfor Staden Kabul dannes af flere mindre, fra Paropamisus og Hindukusch kommende, Floder. Indus deler sig i flere Arme, der igjen forene sig, og løber langs med Solimansbjergene, fra hvilke den ingen store Floder modtager, imedens den fra V. optager Punschnud eller den Strøm, hvori Pendschabs (o: Femflodlandet) 5 Floder have forenet sig (see Indien). Noget nedenfor denne løber den ind i Beludschistan. Landet omkring Indus er lavt og frugtbart, gjennemskaaret af Canaler, men formedelst de stærke aarlige Oversvømmelser

*) Den skal dannes af tvende Floder, af hvilke den Første skal udspringe paa Nordsiden af Himalaya, den Anden paa Karakorum eller paa Høisletten Pamer. De skulle forene sig N. V. for Byen Ladak, der ligger S. for Kaschemir.

(i vore Sommermaaneder) er det umiddelbart ved Floden ikke dyrket; Stæder og betydelige Landsbyer findes kun i nogen Afstand fra samme; Krat, især Tamarisker, bedække det Meste. (Forts. see ved Beludschistan).

4. **Producter.** Foruden de ved Persien Anførte mærkes endnu: Salt (i Stepperne), Farvejord, Metaller (i Hindukusch, see ovenfor); Skove, Frugter, Viin, Blomster, Foderurter og fortrinlige Græsgange, medicinske og aromatiske Planter. Faar og Geder med meget fiin Uld; Qvægavl er en Hovednæringsvei. Elsdyr, Antiloper og andet Vildt, Fjerkreature, Papagøier, Bier. — Der udføres Heste, Peltse, Shavler, Tobak, Assa foetida, Frugter.

5. **Indbyggernes** Antal i disse Lande kan anslaaes til omtrent 8 Millioner: de bestaae af Afghanere, et krigersk og raat, men gjestfrit, aabent og frihedselskende Folk, Muhamedanere af Secten Sunna (de tale et med det Persiske beslægtet Sprog); Tadschiks, Hinduer, Tartarer, Usbeker, Arabere, Turkomaner, Beludscher o. s. v., næsten Alle Muhamedanere og for det Meste Sunniter. Dog findes her ogsaa Gebrer, Bramatilbedere og nogle Armeniske Christne. — Næsten alle disse Nationer ere deelte i Slægter og Stammer, hvis Overhoveder (Sirdars og Khaner) ere lidet (Nogle slet ikke) afhængige af de Fyrster, under hvis Herredømme de siges at staae. Formedelst de mange Borgerkrige er Tilstanden nu paa mange Steder meget mindre god end for nogle Aar siden.

6. Disse Lande hørte fra 1747 til Duraniernes (den fornemste Afghanerstammes) Rige, som indbefattede hele Afghanistan, Beludschistan, Khorasan, Balk, Bukhara, Kaschemir og Pendschab. Dette store Rige er efter mange borgerlige Krige deels opløst i flere mindre Stater, deels erobret af Seikerne, som have taget Kaschemir og alt Landet V. for Indus, tilligemed en Strækning imellem denne Flod og Solimanbjergene, samt af Bukhara, som har bemægtiget sig Prov. Balk. Beludschistan (see nedenfor) afkastede ligeledes Afghanernes Aag. Saaledes bestaaer nu Afghanistan af følgende 4 Stater:

1. **Pischauer,** et til Seikerne skatskyldigt Fyrstendømme med Lehnsforfatning. Fyrstens Magt er næsten indskrænket til den skjønne og frugtbare Pischauerslette, der er riig paa Korn, Frugt og Sukkerrør, og hvor Jorden er stedse grøn. Bjergene levere Salt, Guld, Kobber, Jern, Steenkul.

Pischauer med Silkemanufacturer; Indbyggernes Antal angaves før til 100000 S., men dette er upaatvivleligen nu meget for høit.

2. **Kabul**, et Fyrstendømme, der indbefatter Kabuldalen, Ghizni og noget Mere. Det har megen Frugt og gode Græsgange, men kun lidet Korn og mangler Brænde (hvilket Vinterens Strenghed her gjør dobbelt føleligt). Vigtigst er Landet ved den levende Handel*), for hvilken det er Middelpunct: Hovedaarsagen til dennes Tiltagen i den senere Tid er den Beskyttelse, den nyder af den nuværende Fyrste (Dost Muhamed Khan), da Kjøbmanden er sikker i hans Land og ikke afskrækkes ved overdreven Told.

Kabul, en vigtig Handelstad. 60000 S.

Ghasni (Ghizni), fordum Hovedstaden i det store Ghaznavidiske Rige, nu en Hob af Ruiner. Den kaldes det andet Medina, formedelst dens mange Helgengrave.

3. **Herat**, et Fyrstendømme, hvis Regent er afhængig af Persien.

Herat i en meget frugtbar og skjøn Egn. Fabriker og Handel. 100000 S.

4. **Kandahar.** Fyrsten stræber nu at udvide sit Herredømme over Landene ved Indus.

Kandahar med mange prægtige Moskeer og Paladser. Handel med Persien. 100000 S.

De øvrige mindre Stater (Balk, Khundug, Pamer, Kafiristan o. M.), som før ofte regnedes til Afghanistan, forekomme nedenfor ved Turkestan og Seikernes Land (Kaschemir og Multan).

*) Deels er Kabul Veien til Bukhara fra Indien (see ved Bukhara), deels forbruges i Landet selv og i de tilgrændsende Dele af Persien og Afghanistan en stor Mængde Engelske og Indiske Manufacturvare, især Bomuldsvare; disse tillige med Indigo og Sukker ere de vigtigste Indførselsartikler fra Indien til Kabul og Bukhara. De føres deels fra Bengalen paa Ganges over Delhi og Multan, deels fra Bombay igjennem den nordvestlige Deel af Indien eller igjennem Beludschistan til Kabul: derfra gaae de til Herat, Pischauer, Kandahar, Bukhara (man regner 2000 Kameelladninger aarligen fra Indien til Kabul, deraf 1000 til Bukhara). For kom Meget af disse Varer fra Rusland.

Beludschistan

(med Fyrst. Sind).

1. Beludschistan ligger imellem 23° og 31° N. Br. og imellem 75° og 89° O. L., og grændser mod N. til Afghanistan, mod O. til Indien, mod S. til det Indiske Ocean, mod V. til Persien. Størrelsen er omtrent 9000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Floden Indus deler Landet i to ganske forskjellige Dele. Den større vestlige Deel (Beludschistan) hører endnu til Irans Høiland, og hænger sammen med Persien og Afghanistan: i det Indre bestaaer denne Deel af en Række fra V. til O. løbende Bjergkjeder, som hæve sig terrasseformigen, indtil de ved Kelat danne et 8000 F. høit Plateau. Dette Høiland er for det Meste stenigt, tørt og ufrugtbart. Imod N. og N. V. begrændses det af store Sandørkener, mod S. af en sandig og flad Kyststrækning, mod O. af Brahubjergene, en Fortsættelse af Solimanbjergene, der i nogle Puncter naae Sneelinien: de falde meget steilt af imod Indus, jevnt imod Høilandet. Ved Indus begynder nu Flad- og Lavlandet, som især ved Floden har feed Marskbund, men mod O. bliver tørt og sandigt, og efterhaanden gaaer over i den Hindostanske Ørken.

Høilandet har 4 Aarstider med temmelig strenge Vintre og sund Luft, Lavlandet er varmt og lider ofte af Regnmangel.*)

3. Producterne ere i Høilandet de samme som i de øvrige Dele af Iran, i Lavlandet som i det nordlige Indien.

4. **Floder.** Den eneste Flod af Betydenhed er Indus eller Sind (see Afghanistan), der strax efter sin Indtrædelse i Beludschistan deler sig i to Arme, der skille sig 15 M. fra hinanden, men af hvilke den Østlige nu taber sig i Sandet, og derfor i Almindelighed ikke regnes med til Indus's Arme. Fra Hydrabad af, hvor

*) Omkring Indus's Mundinger er Luften heed (i Marts indtil 26°) og ubehagelig: Støv er ofte meget besværlig, en stærk og for Sundheden farlig Dug falder her.

Indus er en Engelsk Miil bred og 12 til 30 F. dyb (høiere oppe 8 til 15 F.), indtræde nye Delinger, som danne et indtil 30 M. bredt*), af mange Flodarme og Canaler gjennemskaaret, Delta. Dette bestaaer af Leer og Sand, er tørt og vandløst og kun ved Hjelp af kunstig Vanding i nogen Afstand fra Floden dyrkeligt. Umiddelbart ved denne hindre paa mange Steder de stærke aarlige Oversvømmelser Dyrkningen, og overhovedet er den største Deel af Landet langs med de lave Flodbredder udyrket, bedækket med tæt Krat og Underskov. Den nederste Deel af Deltaet er endvg en øde Ørken; længere oppe er Landet frugtbart nok, men lidet dyrket og tyndt befolket, hvortil tildeels politiske Grunde bidrage. Indus er seilbar lige til Lahore, men Mundingerne kunne kun befares af nogenlunde fladbundede Fartøier, og Seiladsen der er farlig og besværlig formedelst bevægelige Dynd- og Sandbanker og heftig Bølgegang. — Indus har et sagte Løb, men en meget betydelig Vandmasse, langt større end Ganges: langt ude i Søen er Vandet næsten ferskt ud for Mundingerne. Længden er c. 340 M., Flodgeb. 19000 □ M.

5. Landet bestaaer af to Hoveddele: A) Det egentlige Beludschistan og B) Landskabet Sind.

A. Det egentlige Beludschistan (Høilandet) er omtrent 7000 □ M. stort med 1,700000 J., der bestaae af to Hovedstammer, Beludscherne, et raat Folk, for det Meste Nomader, og Brahuerne (mod V.), ligeledes Nomader, men mere fredelige. Begge ere Sunnitiske Muhamedanere. Foruden dem leve her Hinduer, Persere, Armeniere o. s. v. Beludscherne og Brahuerne ere deelte i Stammer, som regieres hver af sin Høvding (Sirdar), men som idetmindste af Navn erkjende Khanen af Kelat (en Stad med omtrent 20000 J.) for deres Overherre. Landet deles almindeligen i 6 Provindser, af hvilke kun Makran (med store Ørkener) bør nævnes.

B. Landskabet Sind (Lavlandet ved Indus og V. for samme) er henved 3000 □ M. stort med 1 Mill. J., Nogle Hinduer, de Fleste Muhamedanske Beludscher. Landet var hidtil deelt imellem tre Grene af Beludscherstammen Talpur, hvis tre Høvdinger, de saakaldte Amirer af Sind, regjerede hver sit District med despotisk Magt; de residerede i Hydrabad, Kheirpur og Mirpur. Nu er en Borgerkrig udbrudt, da Amiren i Hydrabad er død.

Af Stæder ere ingen betydelige: Tatta har 15000 J., Hydrabad 20000 J.

*) Man regner da dertil Landet indtil Kutsch.

Turkestan.

1. Turkestan, ogsaa kaldet Tartariet, det frie Tartarie, det store Bukharie (i Middelalderen Dschagatai), ligger imellem 36° og 46° N. Br. og imellem 69° og 91° V. L. Det grændser mod N. til det Russiske Asien (Grændsen er der ubestemt), mod V. til det Chinesiske Høiasien, mod S. til Afghanistan og Persien, mod V. til det Kaspiske Hav (vi regne med hertil Bjerglandene mod V., lige til den egentlige Vestrand af det østlige Asiatiske Høiland). Størrelsen kan anslaaes til 35000 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima.** Det Enkelte heraf er os kun ufuldkomment bekjendt: i Almindelighed vide vi, at i disse mærkelige Lande Mellemasiens høie Plateaux fra deres vestlige Rand, Songarbjergene og Belurtag, gjennem Alpelande efterhaanden gaae over i den dybe Indsænkning omkring de to store Indsøer, det øde Turan, til hvis for en Deel lavere end Havet liggende (?) Flader ogsaa Irans Høiland falder steilt af med sin Nordrand. Den østlige Deel er saaledes et Alpeland, hvor alle Landets Floder udspringe; længst mod S. hæver Landet sig mod Hindukusch. Den større vestlige Deel udgjør det Meste af den omtalte Indsænkning, der seer ud som Bunden af en forhenværende stor Indsøe. Det er egentligen en sand Ørken, bestaaende af Flyvesand (især imellem Floden Amu og Persien) eller af haardt, jernholdigt Leer, som kun hist og her ved naturlig eller kunstig Vanding kan dyrkes. Jordbunden er saltholdig og paa nogle Strøg bedækket med forskjellige Arter af Steppeplanter. Sandhøiene hæve sig til en Høide af 60 til 80 F. Forresten ere der kun faa Brønde, men Vand findes dog i ringe Dybde under Sandfladen (ikke hvor der er Leerbund). Kun nogle Oaser og Flodbredderne gjøre en Undtagelse fra denne almindelige Skildring, og der er dyrket Land og nogle faa Træer; men disse dyrkede Egne ere da ogsaa almindeligen overmaade frugtbare.

Klimaet er i det sydøstlige Høiland meget skarpt og koldt, i Alpedalene mildt og behageligt, i Ørkenen ofte trykkende heedt.*)

*) I Bukhara (omtrent 1200 F. høit) har man sædvanligen i tre Maaneder om Vinteren Snee; om Sommeren har man der stundom 30° Varme.

3. **Vande.** I det Kaspiske Hav, hvis østlige Kyster for en stor Deel ere omgivne af store Moradser, saa at man kun i Frostveir kan komme til Søen, falde kun ubetydelige Floder, men desto vigtigere ere de, der falde i Aral. 1) Gihon (Dschihon), Amu (Orus), opstaaer i det sydøstlige Hjørne af det Alpeland, hvor Hindukuschs og Beluртags Kjæmpebjerge støde sammen, af to Arme, af hvilke den Ene kommer fra Høiletten Pamer, den Anden fra Alpedalen Badakschan (see nedenfor). Gihon strømmer nu med et rivende Løb ned fra Høilandet, optager adskillige smaa Floder og begynder ikke langt fra Balk sit Mellemløb igjennem Bukhara, hvor den paa venstre Side ledsages af Chowaresms store Ørken. I sit nedre Løb gjennemstrømmer den nu den frugtbare Oase Khiwa, der vandes ved Flodens gjennem utallige Canaler afledede Vand, og falder i Aralsøen gjennem to Mundinger, der danne et stort, sumpigt, med Rør og Vandplanter bevoxet Delta, som formedelst sin vedvarende Fugtighed ikke er dyrkeligt. L. 210 M., Flodg. 5000 □ M. 2) Sihon, Sir Darja (Jaxartes), udspringer fra en ubekjendt Kilde paa Belurtag (eller lidt N. for denne Bjergkjede), gjennemløber Bjerglandet Khokan, vender sig mod N., og deler sig i to Hovedarme, Kuban Darja og Sir Darja, hvis Mundinger ligge 14 M. fra hinanden, og danne et stort, af Rørskove, Sumpe og Sandørkener bestaaende Delta. L. 230 M., Flodg. 8000 □ M. — Foruden disse ere mange Steppefloder, hvis Vand tildeels taber sig i og opsluges af den løse Sand, ligeledes mange Steppesøer, som i nogle Egne danne sammenhængende Kjeder.

4. **Producter.** Jern, Kobber, Bly, Guldsand, Qvikssølv, Salt, Ædelstene (Karnioler, Lasurstene, Smaragder); dog indføres meget Metal fra Rusland. — Korn (Riis, Hvede, Byg, Mais), Bomuld, Viin, Rosiner, Meloner, Frugt, Sydfrugter, Kjøkkenurter, Safran, Tobak, Hør, Hamp: paa Skov er Mangel. Heste (fortrefelige og omhyggeligen pleiede), Kameler, Hornqvæg, Faar med Fedthaler, Vildt, Fuglevildt, Silkeorme.

5. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 5½ Mill., næsten Alle af Tyrkisk eller Tartarisk Stamme, hvis Moderland disse Egne just ere. De bestaae af a) Usbeker,

dog sjeldent mere end 27°, imedens i Ørkenen 30° er hyppig. I Aralsøen er meget sjeldent Is, derimod fryser Floden Amu ovenfor Khunduz hvert Aar til, men nedenfor denne By kun i strængere Vintere.

det herskende Folk (siden c. 1450), Krigere og Halvnomader, som ogsaa drive lidt Handel; b) Bukharer eller Tadschiks, Landets ældste Beboere, som boe i Stæder, drive Agerdyrkning, Haandværker og Handel, og ere temmelig uciviliserede; c) Turkomaner, Nomader i de sydlige Stepper. Desuden d) Kalmukker (Karakalpakerne), Kirgisere (begge Nomader), Armeniere, Hinduer, Jøder, Arabere, Persere (meest Efterkommere af Slaver), Rusere. Næsten alle disse Folk ere Sunnitiske Muhamedanere. — Hos Nomaderne ere Qvægavl og Røverie de vigtigste Næringsveie, men Bukharerne og de boesiddende Indb., især i den østlige Deel, drive Have- og Agerdyrkning, Haandværker, Silke- og Bomuldsvæverier og en meget vigtig Handel.

6. Turkestan indbefatter nu en Mængde større og mindre Stater foruden de uafhængige Nomadehorder. Vi ville nævne følgende Dele:

I. **Bukhara, Usbekistan,** den sydlige Deel af Turkestan, et af Ørkener og Stepper omgivet frugtbart Land (mod S. og Ø. bjergigt, ellers jevnt), som staaer under en Storkhan; han regjerer med despotisk Magt og indskrænkes kun ved Vedtægter og ved Koranens Bud, der her mere end maaskee i nogen anden Muhamedansk Stat er Regel og Rettesnor. Præsterne have derfor megen Indflydelse: enhver By regjeres af sine Mollahs, hvis Autoritet i mange Tilfælde binder Khanen. Forresten findes her ingen Høvdinger eller Khaner, overhovedet ingen Adelige eller Fornemme udenfor Hoffet og Præsterne. Khanens Anseelse er temmelig stor og han staaer nu i venskabeligt Forhold til sine mægtige Naboer: Rusland og China. — Man anslaaer Folkemængden til 1 Mill. (Andre have før regnet 2½ Mill.), hvoraf Halvdelen som Nomader drage om i Ørkenen. De betydeligste Stæder ere:

Bukhara, Khanens Residentsstad, en stor Stad med meget snevre Gader, omgivet af en Jordvold. Her er 360 Moskeer og Bedehuse og omtrent ligesaa mange Medresser eller Skoler. Staden er især vigtig som det store Middelpunct for Mellemasiens Handel*). 150000 (70000) I.

*) Denne Handel føres herfra 1) Med China over Samarkand, Taschkent, Kaschgar og Yarkend. Der indføres grovt Porcelain, Moskus, Guld og fornemmeligen Thee: dette især over Badakschan og langs men den øvre Orus: i Khullum (S. Ø. for Balk) tages Kameler til Transport istedetfor de dertil brugte Heste. 2) Med Indien over Kabul o. s. v.

Samarkand, for en stor Stad med 250 Moskeer, Tamerlans Residents; hans Grav er her. Nu skal den være for en stor Deel øde, og dens forhen berømte Fabriker af Silkepapiir ikke mere findes. 10000 (50000) J.

Til Bukhara hører nu Khanatet **Balk**, (det gamle Bactriana), for en Deel af Afghanistan: det er et bølgeformigt Landskab paa Nordsiden af Hindukusch, mod N. fuldkommen Slette. Staden Balk (2000 F. høit) har nogle Silkevæverier og Handel og 7000 J.

II. Khiwa eller Urgendsch, V. for Bukhara, bestaaer af en frugtbar Oase omkring Amu (300 □ M. med 350000 J.) og den samme omgivende Khowaresmiske Ørken: Khanen af Khiwa udøver nemlig et Slags Herredømme over Turkomanerne S. for Amu. Indbyggerne i Khiwa bestaae af boesiddende Usbeker og Tadschiks, desuden nomadiserende Karakalpaker og Turkomaner, Alle Muhamedanere under en Usbekisk Khan. Adelige og Høvdinger findes ikke i Khiwa selv: Nationen er næsten at kalde en Flok af organiserede Røvere, thi Menneskerov fra de omliggende Lande (især Persien) og Slavehandel er en Hovednæringsvei. Handelen igjennem Landet er dog nogenlunde sikker imod svær Told.

Khiwa, Hovedstaden ved Amu. Vigtigste Slavemarked i Turkestan. 6000 J. Urgendsch ved Amu. 12000 J.

III. Turkomanerne (Truchmenerne) boe imellem det Kaspiske Hav og Aral, og S. for denne, og drage der som Nomader omkring i Ørkenen imellem Balk og det Kaspiske Hav. De ere et fattigt, raat og roverisk Folk, uden Stæder og Landsbyer, uden Fyrster og Adel, uden Videnskab og Litteratur, uden Moskeer, om end ikke uden Religion: de staae under deres Stammeældste, men have dog paa nogle Steder, idetmindste for et Syns Skyld, maattet erkjende Nabofyrsternes Overherredømme. Deres Næring er Øre- og Faarekjød og Melk, deres Heste deres bedste Rigdom. De ere skaansellose Røvere og Plyndringer og Menneskerov deres kjæreste Beskjeftigelse. Deres Land er en fuldkommen trælds Ørken eller Steppe.

IV. Kirgisernes store Horde (den Mellemste og den Lille høre under Rusland), omtrent 400000 i Tallet, leve som Nomader i Ørkenerne og Stepperne N. og N. O. for Aral. Nogle skulle yde Tribut til China, Andre skulle tildeels have underkastet sig Karakalpakernes Overherredømme. (Om Kirgiserne i Alm. see Rusland S. 255).

V. Khunduz, et Fyrstendømme N. for Balk, for en Deel af Afghanistan. Fyrsten (en Usbeke) regjerer over Landene S. for den øvre Amu (Khullum med), vestligt indtil Balk: han har undertvunget den skjønne og frugtbare Alpedal Badakschan, N. for Khunduz, berømt for sine Rubiner, og flyttet de fleste Indb. til det sumpige og usunde Khunduz. Dette frembringer Riis og Silke, udfører til Bukhara Qvæg og Slaver, og henter derfra Luxusvare.

(see ved Afghanistan: de samme Vare indføres her). 3) Med Persien (ubetydeligt). 4) Med Rusland over Astrachan ind til Nischnei Novgorod, over Khiwa til Orenburg, og gjennem de Kirgisiske Stepper til Sibirien. Der indføres fra Rusland Manufacturvare, Jern- og Staalvare Læder, Cochenille, Peltse o. M. — Bukhara udfører af Landets Producter især Silke, Bomuld og Uld.

VI. Alpelandene Ø. for Bukhara. Disse have intet fælleds Navn, men bestaae af mange smaa Bjergstater og særskilte Districter: af dem mærke vi: a) Badakschan (see ovenfor). b) Hissar, under 4 Usbekiske Høvdinger. c) Pamer, en overmaade høitliggende og kold (i Klofterne smelter Sneen ikke engang om Sommeren) Bjergslette, bedækket med kort men yppigt Græs, beboet af en vandrende Kirgisserstamme, som lever af Kjød og Melk og klæder sig i sorte Faareskind. d) Kafiristan, et høit, koldt Bjergland S. O. for Khunduz, ved Hinduk usch. Det er beboet af Kafirerne (ɔ: de Vantroe), der skildres som et raat og barbarisk Folk, der føre Buer og Pile, skalpere deres Fjender og spise Bjørne og Aber, samt holde meget af Viin (man har herfor, men vist urigtigen, stundom anseet dem for Efterkommere af Macedonerne). De ere Hedninger og alle deres Naboer forfølge dem uophørligen, for at gjøre dem til Slaver. e) Kaschgar er et lidet District N. for Pischauer; dette Navn er urigtigen af Nogle blevet brugt til at betegne alle Alpeegnene mellem Badakschan og Kaschemir.

VII. Khanatet Khokan eller Alpelandene N. O. for Bukhara. Khanen, en Usbeke, har nemlig underkastet sig **Taschkent** og (det egentlige) **Turkestan**: Indb., der angives til 1½ Mill., ere deels Usbeker og Bukharer, deels Turkomaner, Kirgiser og Jøder. Her ere Stæderne:

Khokan, Residentsstaden, som skal have 500 Moskeer og 60000 (100000) J.

Taschkent ved Canaler af Sihon, skal have Bomulds- og Silkevæverier, Kanonstøberier, Krudtfabriker. Husenes (Leerhytter med Tag af Rør) Antal angives af Nogle til 20000, af Andre til 3000. Turkestan er en for Muhamedanerne hellig Stad formedelst den hellige Achmeds Grav.

Herunder høre ogsaa en Deel af Karakalpakerne, Halvnomader N. for Aral; de staae under Khanen, der meget indskrænkes af de Geistlige, Chodschas.

Det Chinesiske Rige.

1. Det Chinesiske Rige bestaaer af det egentlige China og af de skatskyldige Lande (eller Skytslandene): Mandschuriet, Mongoliet, Turfan, Thibet, Butan, Halvøen Korea (hvilke Lande udgjøre det østlige Asiatiske Høiland), og Likeiøerne. Dette uhyre Riges Fladeindhold kan anslaaes til 275000 □ M.; Indbyggernes Antal angive Nogle til 387 Mill., Andre til 300, 234, 179 Mill. (det er især det egentlige Chinas Folkemængde, om hvilken man er saa uenig). Det grændser mod V. til Afghanistan og Turkestan, mod N. til Sibirien, mod Ø. til det stille Hav, mod S. til Indien; det ligger imellem 20° og 56° N. Br., og imellem 89° og 162° Ø. L.

2. **Jordbund, Klima og Producter.** Dette Rige indbefatter det hele østlige Høiland i Asien samt et Ø. for samme liggende Lavland. Vi betragte de enkelte Dele for sig.

A. **Butan,** imellem Thibet og Hindostan, ligger ved den sydøstlige Ende af Himalaya, og danner, naar man stiger op fra det dybe, hede Bengalen, den første Hovedterrasse af Høiasiens Sydaffald. En henved 7000 F. høi Bjergkjede, over hvilken kun faa Passer føre, skiller Bengalen fra Butan, som, rundtom omgivet og gjennemstrøget af Grene af Himalaya, har en Middelhøide af 3 til 4000 F. Det skildres som et overmaade yndigt Alpeland, hvor Sommervarmen vel kun svarer til Bengalens Vintervarme, men Bjergene overalt ere bedækkede med de skjønneste Skove, og de frugtbare Dale frembringe herlig Frugt og ædle Sydfrugter. De høieste Dele have de fleste af Thibets Producter.

B. **Thibet***) ligger imellem Turkestan, Turfan, Mongoliet, China og Indien. Denne høieste os bekjendte Deel af Høiasien, med en Middelhøide af 8 til 10000 F., begrændses mod S. af Himalayas høieste Kjede og gjennemstryges i det Indre af lignende parallele Kjeder, hvis Længdedale strække sig fra V. til Ø. og kun ved besværlige Passer staae i Forbindelse med hinanden; de

*) Rigtigere var maaskee Tybbet. De Indfødte kalde det Puekaschim (det nordlige Sneeland), Chineserne Dschan (det vestlige Land).

Passer, der føre over Himalayas Hovedkjede, skulle være 10 til 16000 F. høie. For det høieste Bjerg i Thibet anseer man i Almindelighed Dhawalagiri (26400 F.) eller Schamalari (26340 F.) i Kjeden Kimola (saaledes kaldes Himalaya imellem Thibet og Butan). Thibet er saaledes overalt et overmaade høit Alpeland med snevre, dybe Dale, vilde Kløfter og Afgrunde, og de Thibetanske Bjerge overgaae langt Alt hvad vore Europæiske Bjerge kunne opvise af Sneemasser og Gletscher. De falde meget mindre af mod N. end imod S., thi Alpedalene hæve sig stedse mod N. indtil den Bjergkjede, der skiller Thibets Alpeland fra Turfans og Mongoliets høitliggende Floder, nemlig Karakorum, Kyenlyn, Kulkun, Kentaisse (see Indl.); den skal strække sig 300 M. mod Ø. fra Belurtag og være overmaade høi og vild med uhyre Gletscher. — Thibet deles i Østthibet eller Lassa (som hører til Yaru-zzang-bo-tsius Flodgebeet), og Vestthibet eller Ladak (det kaldes stundom ogsaa Baltistan), som hører til Indus's Flodg. De høiere Dele af Landet have allevegne en tør, nøgen og skovløs Jordbund, paa nogle Steder er aldeles Ørken: Dalene ere derimod tildeels frugtbarere og godt dyrkede.

Klimaet er i Høilandet skarpt og koldt: fra October til Marts tilfryse der alle Vande, uhyre Sneemasser optaarne sig, og Kulden naaer stundom en Grad som i Polarlandene. Derhos er Luften overordentligen tør, saa at Vexterne henfalde i Støv og Kjødet af slagtede Dyr og Fiske uden al Tilberedning kan holde sig flere Maaneder. Sneelinien er paa Himalayas nordlige Side omtrent ved 16000 F.

Producter. Guld, Bly, Jern, Kobber (hvidt), Tinkal, hvoraf raffineres Borax, Ædelstene, Krystaller, Steensalt, Farvejord, Steenkul, Marmor; Bjergværksdriften hindres ved Mangel paa Brænde. — Korn: i Dalene Hvede og selv Riis, høiere oppe det nordlige Europas Kornsorter (Agerdyrkningen drives med stor Flid og indtil en betydelig Høide (11000 F.) paa Bjergene, hvor den kan finde Sted: men efter Landets Beskaffenhed kan det dog ikke frembringe meget Korn); Frugt og lidt Viin i Dalene; kun lidet Skov. Derimod har Landet ypperlige Græsgange, og Qvægavl er en Hovednæringsvei. Faar med overordentlig fiin Uld (kun i de høieste Egne have Faarene denne Egenskab: under 8000 F. bruges Ulden ikke engang til almin-

delige Shavler); **Bjerggeden**, som er meget liden og om Vinteren under den ydre grove Uld faaer paa Brystet silkeagtige, overordentlig fine Uldhaar; begge Artikler sendes meest til Kaschemir, hvor de kostbareste Shavler og Turbaner forfærdiges deraf. **Jak** eller gryntende Bøffeler med lange silkeagtige Haler, der i Indien bruges til Fluevifter o. M.; **Moskusdyr**, vilde og tamme Heste, Bjørne o. M.

C. **Turfan** (Øst-Dschagatai, Chinesisk **Turkestan**, Lille **Bukharie**, **Thianschan Nanlu**) ligger imellem Thibet, Mongoliet, Soongariet og Turkestan. Det udgjør en Deel af den i det Hele meget ubekjendte vestlige Deel af Høiasien, og omgives af de høie Bjergkjeder **Karakorum** o. s. v. mod S., **Belurtag** mod V. og **Thianschan** (Mustag) mod N. Disse Bjerge, over hvilke kun findes faa og besværlige Passer, høre upaatvivleligen til de høieste i Asien, da de for en stor Deel ere bedækkede med evig Snee: men de ere os næsten ganske ubekjendte. Den sydlige og sydøstlige Deel af Landet bestaaer af Ørkenen **Schaschin**, som ved et Strøg af lave Klipper og ved Oasen Tangut skilles fra sin østlige Fortsættelse Khobi, og bestaaer af Flyvesand, som, ophvirvlet af Vinden, ikke sjeldent bliver Karavanerne farlig. Høilandet, som imod S. er øde, skarpt og nøgent, har i sine vestlige Bjerglande herlige **Alpegræsgange**, og synes stedse at sænke sig mod N., saa at det der bliver langt mildere, endog heedt, frembringer **Viin**, **Frugt**, **Bomuld** og **Sydfrugter**; paa Oaserne findes her veldyrket Jord og flere ved Industrie og Handel blomstrende Stæder. Forresten er Klima og Producter som i

D. **Mongoliet.** Denne uhyre, Europæerne endnu for største Delen ubekjendte, Høislette, grændser mod N. til Sibirien, mod Ø. til Mandschuriet, mod S. til China og Turfan, mod V. til Turfan og Turkestan. Den nordvestlige Deel af Mongoliet hedder **Soongariet** (Chin. **Thianschan Pelu**): det støder op til Thianschans nordlige Affald og gjennemstryges af de Soongariske **Bjerge**, som i brede Plateaux, uden at hæve sig i synderligen høie Toppe, sænke sig mod V. N. V. ned til de Kirgisiske Stepper, og skulle indeholde endnu virksomme Vulcaner: mange Alpesøer findes her. Dette er formodentligen den laveste Deel af Mongoliet: Høiden er omkring Søen Dsaisang neppe over 2000 F. Ø. for Soongariet, N.

for Ørkenen Khobi, der indtager det Indre, ligger **Kalkasmongoliet**, en skov- og vandløs, af Altais og de Mongolske Grændsebjerges Arme og Sidegrene gjennemstrøget, Høislette, dog endnu ingen fuldkommen Ørken; Buske bedække endnu adskillige Strækninger, og Dale med en venligere Natur ere ikke saa sjeldne*). Middelhøiden angives nu til lidt over 4000 F. (før angaves den til 6 à 7000). Ved en lav Klippemuur begrændses det mod den S. for samme liggende store Ørken **Khobi** eller **Schamo****), hvor Høisletten i Midten (den egentlige Khobi) danner et Bækken, der i den nordlige Deel mod Ø. endnu er mellem 3 og 4000 F., men længere mod S. ikke skal være over 2400 F. høit (før angaves den til henved 8000 F.); mod S. begrændses Khobi af en lignende Klippemuur. Bunden i denne store Ørken er imod V. (den bredeste Deel, mellem Tangut og Sibirien, c. 100 M.) Flyvesand, imod Ø. grovt Sand, Gruus og Smaasteene, Alt blandet med Saltdele, og paa enkelte Steder saa bedækket med Karnioler, Achater o. s. v. at den ligner naturligt Mosaik. Denne vilde og sørgelige Ørken har kun yderst ringe Vegetation: rindende Vand og Kilder findes ikke, kun Brønde, som meest den Chinesiske Regjering har ladet grave for Karavanernes Skyld; men Vandet i dem er saltagtigt. Den skal efter et Sagn hos Mongolerne fordum have været en Søe.***) Ved at stige opad fra dette Bækken kommer man, over en Klippemuur som den N. for samme, til høiere Land og endelig til Høilandets sydlige Rand mod China, hvor den store Muur er: Høiden skal her være lidt over 5000 F.: derfra falder Landet meget steilt af mod China. Denne, imellem Khobi, Mandschuriet og China liggende, Deel hedder **Scharramongoliet**, og er omtrent af samme Beskaffenhed som Kalkasmongoliet. — Under Navnet **Khoschotiet** indbefatter man sædvanligen den frugtbare Oase **Tangut** (som i administrativ Henseende hører umiddelbart under den Chinesiske Provinds Kansu) imellem Ørkenerne Schaschin og Khobi,

*) I hele Høilandet have de Fordybninger og Indsænkninger, der findes i forskjelligt Antal, som oftest et fra Høisletten forskjelligt Klima og forskjellig Natur.

**) Dette Navn skal egentligen kun betegne en Deel af Khobi, hvor Bunden er blot Sand, bevoxet med Saltplanter og Mos.

***) Saaledes en nyere Reisende. Før angaves Khobi almindeligen for den høieste Deel af Landet.

og de høie bjergige Landskaber **Kukunor** og **Sifan***) imellem **Thibet** og **China**; mange store **Floder** komme her fra talrige Alpesøer**).

Klimaet i dette store og øde Høiland er overmaade skarpt og koldt, især charakteriseret ved de pludselige Temperaturforandringer og de voldsomme Storme, som ere hyppige her. Vinteren er overmaade streng og varer den største Deel af Aaret: selv i den korte (neppe 2 Maaneder) Sommer er Nattefrost, ja endog Sneefog ikke sjeldent. I Flyvesandsørkenerne mod V. kan dog stundom herske trykkende Hede.

Producterne kunne i et saadant Land ikke være mange: **Ædelstene.** Den ægte **Rhabarber** er hjemme her (især i Sifan), **Ginseng** (Dsch.): i Dalene dyrkes Korn, men dette er dog kun lidet. — Store Hjorde af **Hornqvæg, Heste, Faar, Geder** og imod S. **Kameler** ere Landets eneste Rigdom. Af vilde Dyr findes Dschiggetai (en Art vilde Æsler), Moskusdyr, vilde Heste og adskillige Peltsdyr.

E. **Mandschuriet** danner det østlige Affald af Høiasien mod det stille Hav, fra hvilket en steil, ubeboet og utilgjængelig Kyst af 3000 F. Høide brat hæver sig. Det er et mod V. sig sænkende, endnu meget ubekjendt Terrasseland, gjennemstrøget af Bjerge, men frugtbarere og mildere end det høie Mongolie, især riigt paa herlige **Græsgange** og **Vildt**, fornemmeligen Peltsdyr. Det frembringer endvidere i Dalene meget **Korn** og **Frugt**, mod S. endog Riis og Bomuld: **Qvæg** og **Heste** i stor Mængde. Skove især mod S. — Mod N. og i de høiere Egne er Kulden meget streng, men mod S. og i Dalene bliver det, som af det Foregaaende sees, mildt og behageligt. Mod N. begrændses Mandschuriet af det Dauriske Alpeland og Jablonoibjergene, mod V. af **Khingan Oola**, en meget ubekjendt Bjergkjede, mod S. af den høie sneebedækte **Chan-yan-Alin** (Chin. **Tschang-pe-Schan** d. e. det hvide Nordbjerg), hvis Affald skildres som yndigt Alpeland: det er Mandschuernes Stammeland og dem derfor helligt.

*) Landet kaldes paa Korterne undertiden Mongoliet ved Kukunor (en Søe).

**) Af Handelsveiene over dette Høiland mærke vi især a) den store Vei fra Kiachta og Maimatschin til Peking: paa samme er hist og her gravet Brønde og anlagt Kornmagaziner. b) Veien over Tangut, til Byen Turfan, og derfra deels til Yarkend, Bukhara o. s. v. deels paa Floderne Irtisch eller Ili, over Dsaisang eller Balkasch, til Rusland.

F. **Korea**, en Halvøe S. for Mandschuriet imellem det Japanske og det gule Hav, danner den meest fremtrædende Deel af det østlige Høiland, ligesom Lilleasien af det Vestlige. Nordgrændsen er den ovenfor nævnede Bjergkjede Tschang-pe-Schan: Midten er sandsynligviis et høit, kjøligt Plateau, som imod V. træder med en steil Bjergrand ud til Havet, men mod S. og V. sænker sig jevnt og efterlader milde frugtbare Kyststrøg, hvor især Bomuld groer. Beskaffenheden er vel overhovedet den samme som i den sydlige Deel af Mandschuriet (Landet er os meget lidet bekjendt). Producterne ere Guld, Sølv, Jern, Perler; Korn, Riis, Bomuld, Hør, Tobak; Qvæg, Heste, Silkeorme, Vildt (Peltsdyr, Hjorte, vilde Sviin og Katte, Bjørne, Krokodiler).

G. **China***) grændser imod N. til Mandschuriet og Mongoliet, mod V. til Khoscholiet, Thibet og Hindostan, mod S. til Bag-Indien, mod V. til det stille Hav. Mod N. V. og N. betegnes Grændsen ved den berømte, nu paa flere Steder forfaldne, **Chinesiske Muur****): Høilandet skal her allevegne falde steilt af imod Chinas Lavland (Midten). Dette omgives paa 3 Sider, mod N., V. og S., af høie sneebedækte Bjerge, men disse ere os ganske ubekjendte; heller ikke vide vi, hvor Meget af China Bjerglandet optager. Mod N. O. skulle Bjergene fjerne sig langt fra Havet: mod S. V. skal være den høieste Deel af samme, det høie, 30000 □ M. store Alpeland **Yynnan**, over hvilket ingen Pasfer føre og som derfor til alle Tider har været en mærkværdig, uoverstigelig Grændse imellem Nationerne. Fra dette imod V. gaaer indtil Oceanet en Bjergkjede, som efter Nogle har 14000 F. Høide og evig Snee, efter Andre kun er 3000 F. høi: den skal være meget riig paa Metaller. Man kan dele Det af China, som vi nogenlunde kjende, i 4 forskjellige Dele: 1) Den S. for den sidstomtalte Bjergkjede liggende Deel, deels bjergig Skovegn, deels Lavland med tropisk Klima og tropiske Producter. 2) Landet herfra indtil **Yang-tse-kiang**, Theens, Fernis- og

*) Chineserne kalde det Tschon-Kue d: Centrallandet, Russerne Kitai, Hinduerne Tschin.

**) Den begynder mod V. ved Staden Sutscheu, og løber, paa nogle Steder dobbelt og tredobbelt, over Bjerge og Dale til Havet N. for Peking. Grundvolden er af utilhugne Kampesteen, det Øverste af Muursteen: Tykkelsen er nedentil 25 F., oventil 4½, Høiden 20 F., Længden 300 M. For hvert 100 Skridt er et Taarn, ved Bjergpasserne ere Porte.

Kamphertræernes Hjem. 3) Det frugtbare, overordentlig omhyggeligt dyrkede Fladland, ved og imellem Floderne Hoang-ho og Yang-tse-kiang, lave, mod N. med staaende Vande og Moradser opfyldte og af Flodarme og Canaler gjennemskaarne, Egne, hvor baade Land og Vand vrimler af Mennesker (flere hundrede Tusinde have kun Bopæl paa Vandet), og hvor enhver Plet Jord er dyrket med den overordentligste Flid. Dette er Chinas Hjerte og Middelpunctet for dets Rigdomme og dets Befolkning; det er Rigets Kornkammer, da det frembringer en overordentlig Mængde Riis, desuden Bomuld, Sukkerrør og Silke. 4) Den nordlige Deel fra Hoang-ho til Høilandet, med Enge, Europæiske Kornsorter (dog kun sparsomt: Riis føres hertil fra S.) og Træarter.

1. Klimaet er forskjelligt ikke alene efter Landets Høide, men ogsaa meget efter Breden.*) Imod S. og for det Meste endnu i Fladlandet er Indisk Luft og betydelig Varme; imod N. ere varme Somre og meget kolde Vintre, og i Bjergegnene er skarp Luft, som forkynder Høiasiens Nærhed. Kysterne ere overalt udsatte for voldsomme Storme.

2. Producter. Næsten alle ædle og uædle Metaller, QvikSølv, Ædelstene, Borax, Zinnober, Alun, Salpeter, Salt, Porcelainjord, Steenkul, Riis, Thee**) (der udføres aarligen over 50 Mill. Pund), Bomuld, Silke, Olie, forskjellige Sorter Fernistræer og medicinske Planter (blandt disse Galanga- og China-Rod), Kampher, Ginseng, Bambusrør; Moskusdyr, Murmeldyr, Gemser (i Bjergegnene), Heste, Hornqvæg, Faar, Sviin, Kameler, Fasaner, Kormoraner eller Søravne (som bruges til at fange Fiske), Silkeorme.

3. Indsøer. Disse findes i Høilandet, tildeels i stort Antal og af betydelig Størrelse, og ere enten Steppe- eller Alpesøer. I Thibet ligger Tengri (Tengdjanri, Tengghe, Terkiri), uden synligt Afløb. — I Turfan

*) I Canton er selv den ringeste Frost overmaade sjelden; dog haves sædvanlig Ild i Værelserne fra November til Marts, formedelst det mørke og taagede Veir. Om Sommeren haves sjeldent under 22° Varme, stundom 28°. I Peking er den aarlige Middeltemperatur 10° (som i Nantes i Frankerig), men Vinteren er som i Upsala, Sommeren som i Cairo. Middelt. for Marts er der 4°, for Juni 23°. Saadan stor Forskjel mellem Foraar og Sommer findes alleregne, hvor Varmen er forøvrigt meget ulige mellem Aarstiderne.

**) Theen blev først 1610 bragt af Hollænderne til Europa.

ligger Lop, 30 M. i Omkreds og optager Floden Yarkend. — I Soongariet ligger a) Balkasch, 173 □ M.: den har salt Vand og optager Floden Ili; b) Dsaisang, 144 □ M., gjennemstrømmet af Irtisch. — I Khoschotiet er Kuku Noor o: den blaae Søe, midt i Bjergene, 33 □ M. stor. — I Chinas Fladland er blandt flere Søer Tonting-hu (o: Søe), 121 □ M., der staaer i Forbindelse med Yang-tse-kiang.

4. **Floderne** i det Chinesiske Rige ere talrige og tildeels meget betydelige. — De ubetydelige Bjergstrømme i Butan høre sandsynligviis alle til Bramaputras Gebeet. — I Østhibet findes maaskee Kilderne til flere af Østasiens Floder. — Karu-tsang-bo-tsiu (Tsampu) udspringer i en ubekjendt Egn ved Grændsen af Vesthibet, gjennemstrømmer Landets Hovedlængdedal mod S. O. og optager talrige Bjergstrømme fra begge Sider. Fra 28° N. Br. og 114° O. L. er dens virkelige Løb ubekjendt: Nogle holde den for Iravaddy (hvis Kilder atter Andre søge N. O. for Søen Tengri), Andre mene, at den i en Tværdal gjennembryder hele Himalayas Masse og derpaa, som Bramaputra, løber igjennem Asham til Bengalen og Ganges. At Indus udspringer i Vesthibet, er allerede ovenfor omtalt. — I Turfan ere kun Steppefloder, af hvilke Yarkend er den betydeligste: den løber fra Thianschan mod N. O. og O. og falder i Lop Søe. — I Soongariet udspringe Irtisch, der løber igjennem Dsaisang til Rusland, og Ili, der falder i Balkasch. — I Kalkasmongoliet udspringer Jenisei, der løber til Sibirien. — Med Undtagelse af nogle smaa Kystfloder samle alle Mandschuriets Vande sig til den store Flod Amur, der dannes i Daurien af to mindre Floder, løber mod N. O. forbi Nertschinsk, optager Grændsefloden Argun, og nu først under Navnet Amur gaaer ind i Mandschuriet: her løber den mod S. O. og derpaa atter mod N. O., og falder endeligen i det Tartariske eller Mandschuriske Stræde, ligeoverfor Den Sachalin. L. 430 M., Flodg. 38000 □ M. — I det egentlige China ere, foruden flere mindre, to store Floder: Hoang-ho (den gule Flod) udspringer i Sifan paa Høilandet omkring Søen Kuku, og løber mod N. O. gjennem vilde Bjergegne forstærket ved mange Alpesøers Afløb. Den gaaer derpaa igjennem den store Muur ind i Mongoliet, i hvilket den danner en mod S. aaben Bue, løber derpaa mod

S. atter gjennem den store Muur ind i China, indtil den pludselig vender sig imod S. og der først begynder sit nedre Løb igjennem det Chinesiske Fladland. Den er her overalt seilbar, og trods de kostbare Dæmninger, hvormed dens Bredder ere inddigede, og de mange Canaler og andre Foranstaltninger, hvorved man har stræbt at kunne beherske dens Vande, hjemsøger den vældige Flod stundom det omliggende Lavland med fordærvelige Oversvømmelser. Ved sin Munding i det gule Hav frembringer den Banker og lave Steder ved den store Mængde Leer og Dynd, som den medfører, og dette giver Havet en guul Farve. L. 570 M., Flodg. 34000 □ M. Yang-tse-kiang (Havets Søn) eller den blaae Flod kommer fra Sifan N. for Søen Tengri, strømmer med et rivende Løb igjennem det os ubekjendte Alpeland i det østlige Thibet, gaaer derpaa mod S. til Alpelandet Yynnan, hvor den af Bjergene kastes tilbage mod N., og gaaer derpaa mod N. O., indtil den gjennem mange Vandfald og Strømhvirvler kommer ned i Lavlandet. I dette sit nedre Løb strømmer den rolig med mange Krumninger, danner flere Søer, er nedenfor Tonting-hu seilbar endog for Krigsskibe, og antager tilsidst næsten Udseende af et Hav med ferst Vand. Bedækket af utallige Skibe og hele svømmende Landsbyer (der drage med sig svømmende Haver paa Flaader af Bambusrør, hvor Svin og Ænder underholdes), strømmer den imellem rige og overordentligen befolkede Bredder, hvor Stad slutter sig til Stad, forbi Nanking ud i det stille Hav. Navnet Yang-tse-kiang har den kun i sit nedre Løb, i det øvre Løb hedder den Ming-kiang (Strømmen i Fjeldkløfterne). L. 650 M., Flodg. 34000 □ M.

Denne naturlige Vandrigdom have Chineserne endnu forøget ved et høist beundringsværdigt Canalsystem, som i Retningen N. til S. gjennemskjærer og forbinder alle Floderne. Et overgaaet Kjæmpeværk af denne Art er Keisercanalen, Yynliang, der ligesom er Stammen for utallige Sidegrene. I en Længde af 120 M. gjennemskjærer den hele Kyststrækningen, er 200 til 1000 F. bred, gaaer snart igjennem Bjerge, snart igjennem Søer eller paa høie Dæmninger over vidtløftige Sumpe og har næsten overalt flydende Vand. Med ringe Afbrydelse er der saaledes en 320 M. lang Vandforbindelse imellem Kanton og Peking. Chinesernes oelgrundede Frygt for Seiladsen paa det formedelst Storme og Klipper farlige Ocean, og deres ringe Dueligheb som Søfolk vare Anledningen til dette store Værks Anlæggelse.

5. I politisk Henseende maae vi adskille A) de Lande, der staae umiddelbart under den Chinesiske Regjering og ere Provindser af Riget: til denne Classe høre det egentlige China, Mandschuriet, Soongariet og Turfan. B) De skatskyldige, mere eller mindre afhængige Lande, nemlig Mongoliet og de Kirgisere, som erkjende Chinesernes Overherredømme, dernæst Thibet, Butan og Korea. — Den Chinesiske Regjering er despotisk og arvelig, dog kan Faderen vælge sin Efterfølger blandt Sønnerne, kun at den retmæssige Dronnings Børn have Fortrin for Medhustruernes. Den hele Forvaltning af de offentlige Anliggender er indrettet med og bundet til den ængstelige Orden og pedantiske Smaalighed, som er Chineserne egen, og Regjeringen er forsaavidt ikke uindskrænket, som de selv for de mindste Smaating engang fastsatte Regler og ved lang Praxis hævdede Vedtægter bestemme næsten alle dens Skridt. De Lærdes Stand, Mandarinerne (Chin Koangs), af hvilke Regjeringen tager alle Ministre og Embedsmænd efter engang vedtagne Grundsætninger, vaage med Ængstelighed over Vedligeholdelsen af dette Aarhundreder gamle System, af hvilket deres Anseelse og den tyranniske Magt, de udøve over Folket, afhænger. De danne det eneste Aristocratie i Landet, men Enhver har Adgang til at optages i denne Classe ved at underkaste sig de for sammes forskjellige Grader forordnede Examina. Mandarinernes Antal er henved 10000. Provindserne forvaltes af Gouverneurer. — Statsindkomsterne bestaae deels i rede Penge, deels i Korn og især Ris: Værdien anslaaes til 380 Mill. Gylden: de skulle langt overstige Udgifterne. Landmagten skal være næsten 1,200000 Md. stærk: af dem er den egentlige Hær 200000 Md., 900000 Md. Garnison i Stæderne, 100000 Md. uregelmæssige Tropper. Sømagten bestaaer kun af nogle Krigsjunker (smaa Skibe), af hvilke den største fører 10 Kanoner, og Baade: Sørøvere hærje ofte Kysterne.

A. Det egentlige China.

Størrelsen er c. 80000 □ M. Indbyggernes Antal angive Nogle til 353 eller 333 Mill. (efter Mandarinerne), Andre til 150 Mill. De ere Alle af den Mongolske Folkestamme og bestaae af Chinesere, Mandschuer (Efterkommere af Landets sidste Erobrere), desuden (næsten uafhængige) Miaotses (et

Nomadefolk S. for Yang-tse-kiang, Lolos og Mientings (mod S., beslægtede med Folkene i Bag-Indien). — Der gives 4 Hovedreligioner: Confucius's (Kong-fu-tse), til hvilken for det Meste de Fornemme og Lærde bekjende sig; Fo's (den samme som den Buddhaistiske i Bag-Indien, da Buddha i China hedder Fo), som er herskende hos den største Deel af Folket; den Lamaiske*) (Hofreligion) og Laokiums Lære, som er os for det Meste ubekjendt: den skal kun være taalt. Præsterne (Bonzerne) skulle være over 1 Mill. Nogle Christne og Jøder findes paa enkelte Steder. — Chineserne ere et flittigt og klogt, men listigt og hykkelsk, derhos yppigt og, hvad de Fornemmere idetmindste angaaer, demoraliseret Folk; de ere hovmodige imod Fremmede, opblæste imod deres Undergivne, men krybende og slaviske mod Mægtigere. — I lærde Kundskaber og overhovedet i Civilisation overgaae Chineserne alle Asiatiske Nationer, maaskee Japanerne undtagne: mange vigtige Opfindelser have de kjendt før Europæerne, men de ere i Meget blevne staaende paa Halvveien, hvor de allerede for Aarhundreder siden vare; thi til at lære af Fremmede ere de i Almindelighed altfor indtagne af deres Eget. Deres Sprog hører til den store monosyllabiske Sprogstamme i Østasien: et saadant er altid meget vanskeligt at lære. Deres Skrift er Billedskrift. — Fabrikerne ere fortrinlige: de levere Silkevare, Bomuldstøier, lakerede Sager, Porcelain, Tapeter, allehaande af Perlemoder, Skildpadde og Elfenbeen forfærdigede Sager, Papiir, syltede Sager, Soya o. M. — Den udenlandske Handel drives med Ostindien, især Java og Manila, med Rusland og Japan, dernæst af Europæiske og Nordamericanske Skibe med Europa; kun Havnen i Kanton staaer dem aaben. De vigtigste Udførselsartikler ere de ovennævnte Industrieproductioner og Thee. Blandt de Ting, der indføres, mærke vi Klæde, Peltsværk, Metaller, adskillige Kryderier og Farvevare, spiselige Fuglereder og Opium (skjøndt dette er Contrebande, indføres der dog for flere Millioner aarligen).

China inddeles i 19 (17) Provindser og skal indeholde 1562 Stæder, 1193 Fæstninger, 2796 Templer, 2606 Klostre.

Peking, Hoved- og Residentsstaden, nær ved den nordlige Grændse, en uhyre Stad paa en temmelig skaldet Slette. Den er 4 (8) Mile i Omkreds og bestaaer af to Hoveddele: Mongol- eller Mandschustaden og den Chinesiske Stad, desuden 12 Forstæder. Hver af hine to Dele er omgivet af høie og brede Mure. Gaderne ere lange, lige og brede, men ikke brolagte: Husene ere sædvanligen kun 1 Etage høie og omgivne af en ved en Muur indhegnet Gaard. Papiir tjener istedetfor Vinduesruder. Staden skal indeholde 10000 Paladser, deriblandt

*) Buddhaismen, Fo's Religion, og Lamaismen (som man stundom kalder den Mongolske Buddhaismus) ere Modificationer af de samme religiøse Forestillinger. Den reneste Form af disse er den Schamanske Religion hos nogle Folk i Sibirien.

det keiserlige Slot af overordentligt stort Omfang, med vidtløftige Haver o. s. v. Her findes desuden flere store og mærkværdige Templer, 2 katholske og 1 Græsk Kirke, et Græsk Kloster, hvis Archimandrit og 8 Munke verle hvert 13de (10de) Aar, 1 Moskee. Her findes flere lærde Selskaber, Videnskabsacademier, et Observatorium, Theatre. Garnisonen skal være 80000 Md. — Indb. Antal angive Nogle til 2 Mill., Andre med større Sandsynlighed til 1½ Mill.

Nan-king (Kjang-ning-fu) ved Yang-tse-kiang, har Fabriker af Bomulds- og Silketøier. Berømt er det saakaldte Porcelainstaarn (200 F. høit, egentligen kun belagt med lakerede Teglsteen). 800000 (1 Mill.) I.

Kanton (Quang-tscheu-fu), den vigtigste Handelstad i China (idetmindste for den udenlandske Handel, da de Christnes Skibe ikke maae besøge nogen anden Havn. De maae losse ved Den Wampu og iforveien underkaste sig den strengeste Undersøgelse). Europæerne kunne ikke træde i nogen directe Handelsforbindelse med Landet selv, men maae drive Handelen igjennem Hong-Kjøbmændene, et dertil af Regjeringen autoriseret og ansvarligt Laug. Fabriker af Porcelain, Silkevare og musikalske Instrumenter. 900000 I., af hvilke en Deel lever paa smaa Skibe paa Floden, hvorved Kanton ligger, og i Havnen.

Hang-tscheu-fu, af Chineserne kaldet "det jordiske Paradiis." 700000 I. Su-tscheu ved den store Canal, ei langt fra Havet, skal være en Skole for Landets største Kunstnere og Lærde, et Opholdssted for de rigeste Kjøbmænd og overhovedet for Alt, hvad der skjænker eller søger Nydelse. 500000 I.

Macao, en 5 □ M. stor Ø i Havbugten ved Kanton. Paa den sydlige Spidse, som ved en af Chineserne opbygget Muur, hvorpaa kun er en eneste strengt bevogtet Port, adskilles fra den øvrige Deel af Øen, ligger Staden Macao, som under Chinesisk Høihed tilhører Portugiserne; de betale herfor 100000 Ducater aarligen; Staden har 12000 I.

Ved China ligge Øerne:

1. Formosa eller Taiwan, 1000 □ M. stor, høi og bjergig, men meget frugtbar. 2) Hainan, 300 □ M. stor. Paa begge disse Øer skulle i det Indre boe uafhængige Nationer. S. for Hainan, ved Indløbet til Bugten ved Kanton, ligge 3) Ladronøerne, hvis 40000 Beboere i de sidste 50 Aar have gjort det Chinesiske Hav usikkert ved deres Sørøverier, og stundom plyndret Stæder og Landsbyer paa Kysten af China.

B. Butan eller Tanguſtan.

Butan er 3000 (2500) □ M. ſtort og har 1½ Mill. J., af Mongolſk Herkomſt og Lamaiſk Religion, ſtærke og kraftige Mennesker. Transithandel. — Landets øverſte Beherſker er Dharma-Lama, i hvis Perſon en mægtig Aand troes at boe og at gjenfødes: hans Statholder i verdslige Ting er Daeb-Raja (Radſcha). Han erkjender Chinas Overherredømme, men taaler ingen Chineſiſk Beſætning. Hovedſtaden Taſſiſudon ſkal være temmelig ubetydelig og næſten kun indbefatte et ſtort Palads, ſamt mange Templer og Kloſtre.

C. Thibet, Tybbet.

Størrelſen er omtrent 24000 □ M., Folkemængden 12 Mill., for det Meſte egentlige Thibetanere, ſtærke og godmodige Mennesker af Mongolſk Race, med eget Sprog (monoſyllabiſk). Qvægavl og Handel ere deres Hovednæringsveie: noget Papiir (af Baſt), Klæde og Metalvare fabrikeres. De klæde ſig i Uld eller Peltsværk og boe i murede Huſe (Nomaderne i Filttelte). Mærkeligt er Thibetanernes Hang til Munkeliv og Enſomhed, ſamt det temmelig almindelige Polyandrie. I Civiliſation ſtaae de ikke meget tilbage fra Chineſerne, og de talrige Kloſtre med de Bibliotheker, ſom de ſkulle indeholde, ere Plantesſkoler for (iſær theologiſk) Lærdom. Thibet er den Lamaiſke Religions Hovedſæde. Sammes Overhoveder ere Dalai-Lama (ɔ: Sjelenes meget ſtore Moder), den ubeſmittede, udødelige, alleſtedsnærværende og alvidende, ſynlige Repræſentant af Guddommen*), og Bogdo- eller Tiſchu-Lama (ſom det ſynes, af underordnet Anſeelſe): deres Sjele vandre efter deres Død over i andre menneſkelige Legemer. Den verdslige Regjering forvaltes under disſe guddommelige Overpræſter af en Raja: men de Chineſiſke Geſandter og Generaler have ſtor Indflydelſe paa Regjeringen. Hvert Aar ſender Dalai-Lama Foræringer til Keiſeren af China. — Dalai-Lama, ſom regjerer den nordlige Deel, reſiderer i Laſſa (eller Barantola), der har et berømt Tempel, Høiſkoler og Bogtrykkerie og beſøges af mange Pillegrimme. Indb. Antal anſlaaes til 30000. I Nærheden er Kloſtret og Bjergſlottet Putala, hvor Dalai-Lama opholder ſig om Sommeren. Det er 4 Etager høit og bygget paa Europæiſk

*) So hos Chineſerne, Buddha i Bag-Indien, Schigemuni hos Mongolerne, Gaudma i Siam, Amidabut i Japan betegne det ſamme Væſen.

Viis, det ſkal indeholde 10000 Værelſer og en ſtor Mængde Gaarde, Haller og bedækkede Gange, desuden en ſtor Rigdom af Koſtbarheder. — Bogdo-Lama, der regjerer den ſydveſtlige Deel, reſiderer i Tiſchulumbo, et ſtort Kloſter med en liden Stad.

D. Turfan.

Størrelſen er 28000 □ M. Indb., 1½ Mill., ere Muhamedanſke Tartarer, der boe i faſte Boliger og, foruden Agerdyrkning og Qvægavl, ogſaa beſkjeftige ſig med en levende Handel (ſee ved Bukhara og Mongoliet). De regjeres af egne Khaner under Chinas Overherredømme. Grændſen bevogtes af Chineſerne med den yderſte Strenghed; ingen Fremmed tør komme længere mod N. end til Yarkend, ingen Chineſer længere mod V. Garniſonerne ere ſtedſe paa ſtreng Krigsfod. Dog er Opſtand ikke ſjelden. Her ere Handelſtæderne: Yarkend, Jerken ved Floden af ſamme Navn, Middelpunctet for Karavanhandelen mellem China og Bukhara**). 50000 (80000) J. Kaſchgar ved en Flod af ſamme Navn. 15000 J. Turfan i en frugtbar Egn.

E. Mongoliet.

Mongoliet er over 90000 □ M. ſtort og har omtrent 3 Mill. Indb., ſom have den Lamaiſke Religion og leve af Qvægavl og Jagt ſom Nomader: de boe i Filttelte og klæde ſig i Faarepeltſe. De ere Alle af Mongolſk Stamme, og deles i egentlige Mongoler (mod N.) og Kalmukker eller Gloter (mod V.). De ſtaae under egne, af den Chineſiſke Keiſer afhængige, Khaner, ſom regiere dem i Forbindelſe med Chineſiſke Statholdere. — I Kalkasmongoliet ligger Urga (næſten 4000 F. høit), Sædet for en Lamaiſk Overpræſt. 7000 J, af hvilke næſten 1000 ere Præſter. Tæt ved den Ruſſiſke Grændſe, ligeoverfor Kjæchta, er Handelſtaden Maimatſchin (ſee Sibirien). I Scharamongoliet er Dſchehol, ikke langt fra Peking, Keiſerens Sommerreſidents.

F. Mandſchuriet.

Størrelſen er 35000 □ M., Indb. Antal henved 2 Mill. De ere deels Mandſchuer (mod S.), Daurer (mod V.), Tunguſer (mod N.), Jypier (paa Kyſten) o. Fl., deels Chineſere og Mongoler, for det Meſte Nomader; Alle af Lamaiſk Religion. Stæderne ere ubetydelige. Den Sachalin-Ula (Tſchokka, Tarakai, Karafta) ſkilles herfra ved det Mandſchuriſke Stræde.

**) Karavanerne bruge 5 Maaneder fra Peking hertil, Tilbud 35 Dage, da de kunne ſkifte hver anden Miil. En Kjede af Vauner er indrettet herfra til Peking.

G. Korea.

Denne Halvøe er 7000 □ M. stor og skal have 15 (5) Mill. J., en Blanding af Mandschuer og Chinesere, som bekjende sig til Fo's Religion og, foruden Agerdyrkning og Qvægavl, skulle beskjeftige sig med Bomuldsvæverier, og i Henseende til Industrie overhovedet ikke staae tilbage for Chineserne (en stor Deel af det under Navnet Nanking bekjendte Toi skal fabrikeres her). Over Halvøen regjerer en arvelig Konge, som giver Keiseren Tribut, men forresten hersker despotisk. — Hovedstaden Xing-Ki-tao skal have et stort Bibliothek af skrevne og trykte Bøger, ved hvilket en Prinds af Blodet altid er Overbibliothekar.

H. Likeio eller Lieu (ø)-kieu (ø) Øerne.

Disse Øer ere 36 i Tallet, 438 □ M. store, og have 500000 J., som ere Tilbedere af Fo, og beskrives som gjestfrie og godmodige Mennesker, der have en ikke ubetydelig Industrie og Søhandel. De staae under en arvelig despotisk Konge, der skal være afhængig baade af China og Japan. Paa Hovedøen ligger Sostaden Napakiang, hvorfra Handelen drives især med Europæerne.

Ostindien eller For-Indien.

1. Ostindien, i videre Betydning, indbefatter hele Sydasien imellem Afghanistan og China, begge Halvøerne S. og V. for Ganges, samt alle Øerne i det Indiske Hav, fra Lakediverne til Marianerne: i snevrere Betydning, saaledes som vi her bruge Navnet, forstaaes derved Landet imellem Indus og Bramaputra samt et District Ø. for denne Flod, tilligemed Halvøen V. for Ganges eller den Ghatiske Halvøe. Derefter ligger Ostindien imellem 89° og 110° Ø. L. og imellem 7° 56′ og 34° 25′ N. Br.: det grænser mod V. til Beludschistan og Afghanistan, mod N. til Thibet, mod Ø. til Bag-Indien eller Landet Ø. for Bramaputra; Halvøen omgives af den Bengalske Bugt og det Arabiske Hav. Størrelsen er omtrent 60000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Ostindien bestaaer efter sin naturlige Beskaffenhed af tre væsentligen forskjellige Hoveddele: imod N. af en Krands af Alpelande paa Himalayas sydlige Affald, i Midten af Indus's og Ganges's Lavlande og imod S. af et stort Bjergland, Halvøen Decan. Vi betragte disse hver for sig. — A. Nordgrændsen mod Thibet gjør Himalaya med sin

høieste Kjede, der allevegne hæver sig høit over Sneelinien og kun paa faa Puncter kan passeres: paa dens sydlige Affald ligge i et Belte af forskjellig Brede (30 til 50 M.) de omtalte **Alpelande**, der danne Overgangen til Lavlandet. De gjennemstryges af flere med Hovedmassen parallele Bjergkjeder, som mod S. stedse blive lavere,*) og ende mod Lavlandet med en 3–7000 F. høi Grændsevold, ved hvis Fod endnu strækker sig en mærkværdig, 5–6 M. bred, sumpig og usund Egn, bevoxet med uhyre Træ- og Rørskove, Opholdsstedet for talrige Elephanter, Tigere og store og giftige Amphibier: den kaldes Behwar og naaer fra Indus's østlige Bifloder til Bramaputra. Af disse Alpelande, som saaledes bestaae af Længdedale i Retningen N. V. til S. Ø., omtales Asham ved Bag-Indien, om Butan er allerede (ved China) talt: V. for dette følger Nepal, Nepaul (Nipahl), en (fra V. til Ø.) langstrakt Alpedal af 3 til 6000 F. Høide. I 3 til 4 Dage stiger man fra det lave Behwar over den omtalte Grændsevold eller sydligste Bjergkjede op til denne frugtbare Bjergslette, der meget ligner Dalene i Schweiz. Mod N. hæve Himalayas Kjæmpebjerge sig med Nogle af deres høieste Toppe (see ved Thibet). V. for Nepaul ligge Gurwal og Kuhistan, eller Alpelandet omkring Ganges's og Indus's Bifloders øvre Løb. Disse Floder gjennembryde 6 til 7, mod S. stedse lavere, parallele Kjeder, der danne ligesaa mange, ved vanskelige Passer forbundne, Længdedale. Himalaya falder her steilest af til de lavere Terrasser, og ernærer af sine uhyre Jismarker store og vandrige Floder. Indtil 12000 F. findes endnu Kornmarker og Landsbyer, der idetmindste om Sommeren ere beboede, og tildeels besøges af talrige Pillegrimme, da hele Egnen ved Ganges's Kilder er for Hinduerne hellig. — S. for alle disse Alpelande og for hiin sumpige Skovegn følger nu fra Indus til Bramaputra: **B. Det Indiske Fladland, Hindostan i indskrænket Betydning.** Det bestaaer imod N. af bølgeformigt Land, længere nede af flade Sletter, og kan deles efter de to Hovedfloder Ganges og Indus. Landet ved Ganges er imod N. bølgeformigt, men længere mod S., omtrent fra 25° N. Br., er det et lavt, meget fladt, feedt og overordentligen frugtbart Land (Bengalen) med Marskbund og yppig Vegetation. Den sydlige

*) Passerne over de laveste Kjeder ere 2—6000 F. høie, de over den høieste Kjede 10—16000 F.

Deel er Gangesbeltaet (see ved Ganges). **Landet henimod Indus** er i den største Deel af **Pendschab** (eller Landet ved Indus's østlige Biflober) frugtbart, men ellers for det Meste en Ørken*), dog ei saa øde som de Arabiske eller Africanske: den naaer mod V. paa flere Steder til Indus, og først henimod Jumna begynder Landet imod S. at blive frugtbart. Denne Ørken (og ingen Bjerge, som man engang troede) danner Vandskjellet mellem Indus og Ganges. S. O. for Indus's Mundinger ligger det lave og sandige District **Rutsch****), og kun paa den lille Halvøe **Guzurate**, imellem **Bugterne ved Rutsch og ved Cambay**, hæver Landet sig til et lidet frugtbart Plateau. — Mod S. strækker Indien sig dybt ind i det Indiske Ocean med sin store kileformige **C. Halvøe Decan** (ɔ: Syden), som udgjør et 2500 til 5000 F. høit Bjergland. **Nordranden** af dette danne **Vinhya (het)-Bjergene**, som paa den nordlige Bred af Floden Nerbudda gaae fra V. til S, og vel ere kun 2000 F. høie men af anselig Brede. S. for den dybe Indsænkning, i hvilken Nerbudda strømmer fra V. til S., er Bjerglandets Flade. **Vestranden** dannes af **Ghates, de vestlige Ghates**, en høi og skovriig Bjergkjede, der begynder ved Floden Tapti og gaaer derfra, 200 M. langs med Vestkysten, indtil Halvøens Sydspidse, **Cap Comorin**. Det østlige Affald af denne Bjergkjede imod Høilandet er et ikke høit, men meget sønderrevet Bjergland: derimod falder den steilt af imod den vestlige smale Kyststrækning, og tillader kun igjennem faa Passer en Forbindelse imellem denne og det Indre. Imod N. er Høiden 3000 F., imellem 18° og 15° N. Br. 6000 F.; mod S. hæver den sig i **Nil-Gerri** ɔ: de blaae Bjerge (under 11° N. Br.) maaskee til Sneegrændsen. Disse Nil-Gerri danne et Forbindelsesled imellem de østlige og vestlige Ghates: ved deres steile sydlige Affald er den mærkværdige Indsænkning **Gap**, der som en dyb, 15 M. lang, Kløft gaaer fra V. til S. og forbinder begge Kyster. S. for denne hæver sig den sydligste Gruppe af de vestlige Ghates, **Travancore-Bjergene**, som ere c. 7000 F. høie, men temmelig ubekjendte. Paa Vestsiden ere de steile og bedækkede med Urskove, hvorimod Kysten ved Palksstrædet er en Sandflade med Saltsumpe, Laguner og Düner. Fra Cap Comorin indtil Bombay er langs med disse Bjerge en smal (c. 1 M.) **Kyststrimmel** (mod S. **Malabarkysten**), gjennemskaaret af utallige korte Kystfloder, der med mange Fald styrte ned fra Bjergene og ved deres Mundinger danne talrige Bugter og fortræffelige Havne. Ved Taptis og Nerbuddas Mundinger, omkring **Bugten ved Cambay**, er et frugtbart Lavland. S. for de vestlige Ghates er Decans Flade, frugtbar og velvandet: paa Samme hæve sig flere større eller mindre Bjerge, imellem hvilke dybe Floddale løbe fra den ene Side til den anden. **Østgrændsen** danne de **østlige Ghates**, ingen sammenhængende Kjede, men adskilte Masser, der udgjøre Høilandets østlige Affald. De ere endeel lavere end de vestlige Ghates, nøgne og øde, men gjennembrudte af nogle dybe Floddale, i hvilke Passer og bequemme Landeveie føre til Høilandet, som derfor staaer i langt mere Forbindelse med Østkysten end med Vestkysten. Disse Østghates begynde ved Nil-Gerri og gaae imod N. O. indtil henimod Ganges's Delta. **Den østlige Kyststrækning** (mod S. **Coromandelkysten**) i Decan er et Lavland af 5 til 30 M. Brede, deels øde Sandflader, deels bedækket med frugtbar og feed Muldjord eller Dynd.

I det Indiske Ocean fører den indenfor Vendekredsene almindelige Strømning fra S. til V. Vandet forbi Andaman- og Nicobarøerne til Gangesdeltaet, hvor dets Virkning har bidraget til Kystens adsplittede og stedse vexlende Dannelse; derfra gaaer en meget heftig Strøm langs med Coromandelkysten forbi Ceylon til Madagaskar og det gode Haabs Forbjerg. Denne Strøm opdynger de Dynd- og Sandmasser, som den vælter med sig fra Bugten ved Bengalen, langs med Decans flade Østkyst, og gjør Seiladsen ved Kysten for mindre Skibe farlig, for større næsten umulig. Kun ved Negapatnam, Tranquebar, Pondichery og især ved Madrás er Gjennemfart igjennem disse Sandbanker og Düner og nogenlunde sikkre Havne: men en god Havn findes ikke paa hele denne Kyst. Af ganske anden Beskaffenhed er Vestkysten. Uden heftige Strømninger, regelmæssigen bevæget af de periodiske Monsoons og af de afvexlende Land- og Søvinde, hvilke begunstige Farten her, er det Arabiske Hav altid

*) Ørkenen i det nordvestlige Indien (af de Indfødte kaldet **Thurr** eller **Dhat**) bestaaer af Rækker af Sandhøie, bedækkede med forknyt Krat og forkjellige Planter, intetsteds Grønsvær. Sandet er fiint Flyvesand; en Maaned før Regntiden er al Vegetation forbrændt og Sandet omtumles af Vinden.

**) Dette kan man baade kalde en Halvøe og en Øe: det omgives nemlig mod S. af Havet og Bugten ved Kutsch, mod V. af Indus, mod N. og Ø. af den saakaldte Runn, der afvexlende snart er en tør Sandørken, snart en dyndet Indsøe. Denne mærkværdige "Runn" er en 366 □M. stor, flad Strækning af tørt, haardt Sand, blandet med en stor Mængde Salt, hvor hverken Græs eller Siv voxer, men kun nogle forknytte Tamariskbuske. Den staaer i S. og V., ved Bugten ved Kutsch og ved en Arm af Indus, i Forbindelse med Havet og igjennem disse to Aabninger oversvømmes den hvert Aar efter April, og bliver da til en stor Søe. Forresten have disse Egne først i nyere Tid ved flere Naturbegivenheder og Forandringer faaet deres nuværende Udseende.

blevet meget befeilet, og Landets mange gode Havne (især i Calicut, Goa og Bombay), Ankerpladse og Bugter have stedse opmuntret Beboerne til at sysle med Handel og Skibsfart.

3. Klimaet er naturligviis forskjelligt, men næsten i hele Landet tropisk, med 2 Aarstider. I Alpelandene imod N. er det i de lavere Egne meget mildt, i de høiere Egne omtrent som i det mellemste Europa: Vinteren varer 3 til 4 Maaneder, om Sommeren stiger Varmen til 24°*). Sneelinien er paa Himalayas sydlige Side c. 12000 F. Hindostan og især Bengalen saavelsom Kystlandene paa Decan have heed og meget fugtig Luft: i Hindostan er det dog kun i Regntiden (Juni til October), at Heden er saa trykkende: Vintrene ere der tildeels allerede ublide, dog er Snee og Is ubekjendt i Sletlandet og selv paa Halvøens Flader overmaade sjelden. I den nordvestlige Deel, ved Indus, er i de koldeste Maanedet Nattefrost almindelig, men Is dog ogsaa her sjelden. I Decans Høiland er Varmen naturligviis betydeligen mindre end paa Kysterne: det har i det Hele et meget skjønt og behageligt Klima.**) — Mærkværdig er den Modsætning, som finder Sted imellem Decans tvende Kyster i Henseende til Luftens Tilstand i visse Epoker, hvilken skyldes de regelmæssige Monsoons. Fra Mai til October blæse Sydvestvinde, og da regner det strømmeviis paa Malabarkysten, imedens det Indre har liden Regn og Østkysten slet ingen: mod N. kommer denne Monsoon sildigere og medfører mindre Regn, i Indus's Sandsletter kun meget liden. Fra October til Midten af December blæse Nordostvinde, Østkysten har megen Regn, det Indre liden og Vestkysten aldeles ingen. Bengalen faaer sin Regntid i vore Sommermaaneder, men med Sydostvind.

*) Middeltemperaturen for Khatmandu (i Nepaul), som ligger 4488 F. høit, er 13½°.

**) For følgende Steder angives Middeltemperaturen omtrent saaledes: Calcutta 20½°, Bombay 21½°, Madras 21½°, i Sletlandet: derimod Seringavatnam (2400 F.) 20°, Nil-Gerri-Bjergene (7506 F.) 10½°. I Madras har man havt 32° Varme, i Pondichery 35°, i Bengalen 27°; paa Høilandet i Mysore skal Thermometret stige til 22° og i Hydrabad falde til 5°. — I Landet S. for Indus iagttog Burnes under 24° N. Br. i December ved Solens Opgang 0°, om Middagen 21°; under 27° N. Br. fandt han i Januar om Middagen 19°, ved Solens Opgang under 0°. — Regnmængden skal være størst i Bombay (73 T.) og Calcutta (71 T.), mindre i Madras (45 T.); paa Nil-Gerri (i en Høide af 3000 F.) 59 T.

4. **Floder.** De Vigtigste ere:

I. **Indus, Sind,** løber paa Grændsen (see Afghanistan og Beludschistan). Den optager fra Indien blandt Andre de 5 Floder fra Pendschab, der komme fra Himalaya eller Alpelandene ved Samme, og forene sig i Floden **Punschnud.** De ere (fra V. til S.): **Dschylum** eller **Behut, Dschenab, Rawi** (Hydraotes), hvilke tre forene sig og beholde Navnet **Dschenab; Beya** (Bedscha) forener sig med den Østligste af disse Floder, **Sutlutsch,** og hedder nu **Gharra,** indtil den forener sig med Dschenab og faaer Navn af Punschnud; denne falder i Indus.

II. **Ganges,** Forindiens Hovedflod, opstaaer af to Arme, der komme fra Gletscherne paa Himalayas høieste Kjede: de hedde **Baghirati Ganga,** den nordlige Arm, der udspringer ved Bjerget **Gangoutri** i en høi og vild Egn, og **Alacananda Ganga,** den sydlige Arm, fra Sneemarkerne ved **Bhadrinat.** De forene sig og faae Navnet Ganges ved Serinagur (hvilket Sted er meget helligt og besøges af Pillegrimme); denne træder ved Hurdwar (Hari-Dwara) fra Bjerglandet ned i Hindostans Sletter, i hvilke den løber mod S. og S. O. igjennem meget frugtbare Landskaber, og optager 11 Bifloder af Rhinens Størrelse, iblandt hvilke **Jumma** (Dsch), der udspringer ved Bjerget **Jamoutri,** N. V. for Gangoutri, og ved Allahabad falder i Ganges, næsten ligesaa vandrig som denne. Ved Rajamal har Ganges sine sidste Strømhvirvler og træder der ind i Bengalen, hvor dens nedre Løb er. Ovenfor Murschedabad, 44 M. (i lige Linie) fra Havet, begynder Strømmens Deling og ligger Spidsen af Deltaet. Grundlinien af dette, langs med Havet, er omtrent ligesaa lang. Den høire Hovedarm, **Hugli,** løber forbi Calcutta og befares af store Søskibe: den venstre (østlige) Hovedarm beholder Navnet Ganges, men taber sin store Vandrigdom ved utallige Delinger og Canaler, som danne de mange Øer, hvoraf det Nederste af Deltaet bestaaer, de saakaldte **Sunderbunds.** De ere bedækkede med Krat og tætte Skove af Rør og Træer, et Opholdssted for vilde Dyr (Tigre, Elephanter, Slanger o. Fl.), men for Menneskene næsten ubebolige formedelst den fugtige Jordbunds stærke Uddunstninger; Vegetationen er saa yppig, at den næsten hindrer Seiladsen paa Canalerne. Denne Deel af Landet vorer endnu

stedse, da Strømmen ikke kan bortskaffe alt det medbragte Dynd og Sand, som da foran Mundingerne danner nye Banker, indtil disse fremtræde som tørt Land. — Ganges oversvømmer hvert Aar det omliggende Lavland, i det nedre Løb fra Juni Maaned, ovenfor det fra April: Sunderbunds danne da, tilligemed de tilgrændsende lave Egne, et stort Hav af ferskt Vand, af hvilket kun de ved kostbare Dæmninger beskyttede Steder rage frem. — Ganges er (tilligemed de Fleste af sine Bifloder) for Hinduerne en hellig Strøm, hvis Vand renser for enhver Synd. Derfor ere paa de især hellige Steder (fornemmeligen ved Benares) dens Bredder forsynede med prægtige Trapper, Haver og Alleer, til Bequemmelighed for Pillegrimmene, som komme her for at bade sig i Floden*), vaske sig i og drikke af dens Vand, bede og offre: utallige Templer ere opførte langs med den, og dens hellige Vand sendes overalt omkring i hele Indien, for at drikkes, eller til Brug i Templerne. L. 290 M., Flodg. 20000 □ M.**)

III. Bramaputra, hvis Kilder ere ubekjendte (see Thibet). Den løber allerede som en vældig Flod igjennem Asham, optager mange Alpestrømme, og træder igjennem en bred Dal ind i Bengalen, hvor den forener sig med den østlige Arm af Ganges, 8 M. fra Havet: forenede danne de en 1 M. bred Strøm.

Floderne paa Decan:

1) **Nerbudda** (hvis Kilder ikke ere fuldkommen nøie bekjendte, formodentligen c. 23° N. Br. og 99° Ø. L.) løber i en snever Dal langs med det sydlige Affald af Vindhyabjergene, og falder efter et Løb af 140 M. i Bugten ved Cambay nedenfor Broatsch, indtil hvilken By den er seilbar for Søkibe. 2) Tapti løber ligeledes mod V. og falder nedenfor Surate i Bugten ved Cambay. 3) Godavery, en hellig Flod, udspringer paa de vestlige Ghates, deler sig i det østlige Kystland i flere Arme og falder efter et Løb af 170 M. i den Bengalske Bugt. 4) Kistna, ligeledes en hellig Flod, udspringer S. O. for Bombay og løber i et dybt Leie ud i den Bengalske Bugt, ikke langt fra Masulipatnam. 5) Cavery udspringer paa det vestlige Høiland, løber igjennem Mysores skovløse Plateau, og deler sig, efter at have gjennembrudt de østlige Ghates, i to Arme, af hvilke den Nordlige, Coleron, ved Tranquebar falder i den Bengalske Bugt. Ved sine Oversvømmelser (fra Juli til August) gjør den sit Delta til en af de frugtbareste Provindser i Indien.

*) Mange ædes af Krokodillerne, og Sværmerne anse dette for en Lykke.

**) Efter Burnes udgyder Ganges i hver Time 72 Mill. Cubikfod Vand i Oceanet, Indus 288 Mill. — Ganges indeholder mange Sandbanker, hvorved dens Leie bliver til en Række af smaa, ved Grunde og lavere Steder adskilte, Søer.

5. **Producter.** Guld (flere Steder paa Decan, især fra Floderne), Sølv, Jern, Kobber, Bly, Zink, Salpeter, Svovl, Borax, Ædelstene (Diamanter, især i flere Egne ved Kistna). — Riis, Mais, Hvede mod N. V.; Europæiske Kornsorter i de kjøligere Egne, sammesteds Kartofler, som udbrede sig stedse mere. Sukker, Kaffee (meest mod S., da Bengalen er for fugtig), Peber, Ingefær, Kardemome, Indigo og især Bomuld, endvidere Kampher, Valmue (til Opium), Kassia, Rhabarber, Senesblade, Virak, Sassaparilla, Bambusrør*): flere Træsorter, navnligen forskjellige Palmer (Sagopalmen), Areka, Betel, Brødfrugttræ, Fernistræer, Sandeltræer; Tiktræer, som levere ypperligt Skibstømmer. I de kjøligere Egne haves Sydfrugter, Viin, Frugt, Hør, Hamp, Tobak, Safran o. M. — Elephanter (især i Skovegnene ved Foden af de nordlige Bjerge og i Gangesdeltaet), Tigre (der saavelsom Løverne forsvinde stedse mere, eftersom Landet bliver opdyrket og ryddet), Hyæner, Leoparder, Schakaler, Næshorn, Aber; Hornqvæg, Pukkelorer, Bøffeler, Heste, Kameler (mod N. V.), Faar, Geder, Gazeller, Antiloper; Krokodiler, Skildpadder, Slanger; Silkeorme, Cochenilleinsectet; Perlemuslinger, Østers og Fiske i Havet; Papagøier, Paafugle, Høns (af forskjellige Arter).

6. **Indbyggernes** Antal er omtrent 136 Mill., næsten Alle af Kaukasisk Stamme. De ere: 1) Hinduere, de oprindelige Indbyggere, 114 Mill., et godmodigt, blidt og (med Undtagelse af enkelte Stammer, hvor Mord og Rov er hjemme) ukrigersk**) Folk, af slank og spinkel Bygning og stor Behændighed, men i Almindelighed liden Muskelkraft. De deles i 4 Hovedkaster eller Stænder: a) Brammer, Præster, Lærde, Embedsmænd: de betragtes af Almuen næsten som hellige. d) Tschettri's, Krigerne og Fyrsterne, samt Maratternes, Seikernes og Dschaternes Stamme. c) Waischi's, Kjøbmænd (Bani-

*) Riis er det almindeligste Næringsmiddel, af Bomuld forfærdiges Klæder, af Bambus ere Almuens og de Fattiges Huse opførte.

**) Indbyggerne i de hede og fugtige Egne skulle være mere frygtsomme og phlegmatiske, i de høiere Egne mere stolte og raske.

aner) og Agerdyrkere. b) Schuters, Haandværkere, Fiskere, Daglønnere o. s. v. Enhver Kaste har sine egne religiøse Forpligtelser og Skikke, s. Ex. i Valget af deres Næringsmidler. Den meest foragtede Klasse (men ingen Kaste) ere Pariaerne, der af de andre Kaster betragtes som urene Mennesker, men ere Europæerne meget nyttige som Tjenere, Kokke, Garvere o. s. v. 2) Afghanere, 1 Mill., Muhamedanere. 3) Mongolere, 15 Mill., Muhamedanere. 4) Europæere, omtrent 1 Mill., især Englændere (800000) og Portugisere. 5) Parsere, Armeniere, Chinesere, Jøder. — Den almindeligste Religion er den Braminske*) (106 Mill.); dernæst den Muhamedanske (25 Mill., især i Adschmir og Hyderabad). Seikernes Religion (4 Mill.) er en med Muhamedanske og Braminske Myther noget udsmykket Deismus**). Foruden disse regner man 45000 Buddhaister, 150000 Parsere (i Guzurate), 100000 Jøder; 600000 Katholiker (mod S.), ½ Mill. Episkopale, 20000 Lutheranere, 50000 Armeniere, 50000 Thomaschristne, 200000 Jacobiter; Antallet af Christne blandt de Indfødte er endnu ikke stort. — Videnskaber og Lærdom ere vel ikke Hinduerne ubekjendte, men de ere næsten udelukkende Braminernes Eiendom, og holdes af dem indenfor engang afstukne Grændser. Den største Deel af Folket er uvidende, nogle Stammer leve i dyrisk Raahed. — Hinduernes Sprog har mange Dialecter: det er aldeles forskjelligt fra Sanskritsproget, hvori deres hellige Bøger (Wedam) ere skrevne, og som er et dødt Sprog. Af Europæiske Sprog tales meest Engelsk og Portugisisk. — Industrien er betydelig (Hinduerne udmærke sig meget ved mekanisk Færdighed: deres Redskaber ere derimod simple). Dens vigtigste Frembringelser ere Silke- og Bomuldsvare, Kattun og Netteldug, Shavler, Matter, malet Lærred o. M. Handelen er meget betydelig, og drives meest af Englænderne, efter dem af Chinesere, Arabere, Persere og Indfødte.

7. Den største Deel af Indien beherskes af Europæere, nemlig Englændere, Franske, Portugisere, Danske:

*) Den lærer tre Hovedguder (eller tre Skikkelser af det høieste Væsen): Brama, Skaberen, Wischnu, Opholderen, og Schiwa, Forstyrreren; men foruden dem dyrkes en stor Mængde Underguder. Templerne kaldes Pagoder. Munkenes Antal er stort.

**) Stifteren af denne var Baba-Nanok (født 1469), en Hinduisk Præst.

kun tre Stater ere endnu uafhængige, nemlig Seikernes Land, Maratfyrsten Maha Rajah Sindias Land, og Nepaul. Om Disse handle vi først.

I. Seikernes Land.

Dette er omtrent 3300 □ M. stort, og indbefatter Pendschab eller Sletten omkring Indus's østlige Bifloder, Kuhistan og Kaschemir eller Bjerglandet S. for Himalayas høieste Kjede imellem Sutlutsch og Indus, Multan o. M. Det omgives af Thibet, Englændernes Lande i Indien, Sind og Afghanistan. Indbyggernes Antal er henved 4 Mill., af hvilke ½ Mill. ere egentlige Seiker, Sihks, ogsaa kaldte Khalsa, Resten Muhamedanske Rasputere, Dschater, Mongolere o. A. — Forhen (siden 1708) udgjorde Seikerne en Slags Republik eller Confoederation af Sardars (Høvdinger), der regjerede hver sin Provinds og Stamme, men sammenholdtes ved Religionen som et fælleds Baand, og afgjorde deres fælleds Anliggender ved en Nationalforsamling i Amretsir: den øverste Rang havde Maha Rajah. I de senere Aar er denne republikanske Forfatning forvandlet til et reent Monarkie, Folkeforsamlingerne finde ikke mere Sted, og Fyrsten Maha Raja Randjit (sch) Sing*) beherskr Landet ene: Sardarerne ere hans Lehnsmænd og Vasaller. Han holder en af Franske Officirer disciplineret Armee og regjerer med stor Anseelse: han har udvidet sin Magt mod N. og V. paa Afghanistans Bekostning (see Afgh.). Pischauer er ham skatskyldig, og et District V. for Indus (Dera Ghasi Khan) har han erobret. — Landet er riigt paa Korn, Agerdyrkning en Hovedbeskjeftigelse.

Lahore, Rajaens Hoved- og Residentsstad, ved Ravi. Forhen Residents for Stormogulen: stort Slot og Moskee. Staden er befæstet. 80000 I.

Amretsir, Seikernes hellige Stad med deres fornemste Nationaltempel. Den er en vigtig Handelsplads (Shavler, Safran o. M.). 100000 I.

Kaschemir eller Serinagur ved Behut, Hovedstaden i det skjønne, men ved Fjenders Angreb og ved slet Forvaltning ødelagte, Land af samme Navn, berømt som Hovedsædet for Fabrikationen af de fineste Shavler. Staden skal før have havt 200000 I., men har nu vist ikke nær saa mange.

Multan ved Dschenab. Silke- og Bomuldsmanufacturer. 30000 I. Attok er en Fæstning ved Indus ligeoverfor Kabulflodens Munding: her er det almindeligste og bequemmeste Overgangssted over Indus.

*) Han skal være død 1827 og indre Uroligheder udbrudte.

II. Maha Raja Sindias Stat.

Denne ligger i den vestlige Deel af Landet (mellem 21° og 27° N. Br., 94° og 96° Ø. L.); den er 1860 □ M. stor med 4 Mill. I., fornemmeligen Maratter. Disse ere de meest krigerske af alle Hinduere: de stode før under flere Arvefyrster, der erkjendte et fælleds Overhoved, Peyschwah. Nu ere de øvrige Maratfyrster Vasaller af Englænderne, kun denne har bevaret sin Uafhængighed. Han regjerer despotisk. Hovedstaden er Oogein (Utschein), som skal have 150000 (100000) I. Den er et for Braminerne helligt Sted. — Gwalior er en stærk Fæstning paa en 342 F. høi Klippe, hvortil kun een Opgang fører. Ved Foden ligger en Stad af samme Navn.

III. Nepaul.

Nepaul er 2530 □ M. stort med 2 Mill. I., deels Hinduere, deels andre Stammer af Mongolsk Race: de ere deels Bramatilbedere, deels Buddhaister, deels Muhamedanere. Landet regjeres af en Raja, som dog er noget afhængig af Lehnsvasallerne: det deles i 9 Districter. De lavere Egne af Landet have Indiske Producter*), de høiere Europæiske; i de høieste Bjergegne findes adskillige af Thibets Dyrearter: Faarene bruges ligesom der til Lastdyr. — Hovedstaden er Khatmandu (4784 F. høit), ved Foden af et 20000 F. høit Bjerg. 50000 I.

IV. Englændernes Besiddelser.

De Lande, som det Engelsk-Ostindiske Handelscompagnie**) her besidder under den Engelske Krones Høihed, udgjøre 52000 □ M. med 125 Mill. I. Deraf ere omtrent 27000 □ M. med 90 Mill. I. umiddelbare Besiddelser***), 25000 □ M. med 35 Mill. middelbare Besiddelser eller Vasallande****). De umiddelbare Besiddelser ere deelte i 3 Præsidentskaber (egentligen 4, men Præs. Calcutta og Allahabad have en fælleds Gouverneur): en Generalgouverneur i Calcutta staaer i Spidsen for det Hele*) og har Overanførselen af den bevæbnede Magt. Forvaltningens Detail er meest overladt de Indfødte, men Justitsen adskilt derfra. Compagniet havde 1834 omtrent 18 Mill. Pd. St. Indtægt, 17 Mill. Pd. St. Udgift; Armeen er 194000 Md. stærk, men den mindste Deel er Europæere**).

*) I Sletlandet findes ganske den Indiske Vegetation, i næste Region Eeg, Kastanie, Birk, Laurbærtræer og Europæiske Urter, i den høieste Region Naaletræer og Alpeplanter.

**) Compagniet blev oprettet 1600 og fornyet 1708: det har 1834 afstaaet sine Handelsprivilegier, men faaet sit politiske Herredømme og sit Patronat over Indien forlænget til 1854. Det bestaaer af omtrent 3600 Deeltagere, der have Stemmeret efter deres Actiers Antal.

***) Vi regne hertil ogsaa de Districter, af hvilke endnu nogle Fyrster føre Titlen, hvilke ellers kun ere Compagniets Pensionairer. De have et Hof og Jurisdiction over samme, de have Ærens udvortes Tegn, men ingen Magt. Ved deres Hof er altid en Engelsk Gesandt, som controllerer dem i Alt. Compagniet udgiver til Slige over 1 Mill. Pd. St.

****) Vasallerne, de lehnspligtige Fyrster, Skytslandene (Forskjellen mellem disse er meest nominel) betale Subsidier og stille Tropper, samt modtage Engelsk Garnison i deres Fæstninger. I alle politiske Forhold ere de afhængige af Englænderne, som derimod ikke synderligen blande sig i de indre Anliggender.

A. De umiddelbare Besiddelser.

a. Præs. Calcutta og Allahabad.

De indbefatte de gamle Provindser: 1) Bengalen. 2) Bahar. 3) Orissa. 4) Agra. 5) Delhi. 6) Allahabad. 7) Gurwal. 8) Gundwana o. Fl.

1. **Calcutta** ved Hugli, Hovedstaden i det Engelske Ostindien og en af de vigtigste Handelstæder i Asien, Generalgouverneurens Sæde, 7 M. i Omkreds. Den hvide Stad, hvor Europæerne boe, bestaaer af prægtige Paladser og ligner St. Petersborg, den sorte Stad, hvor Hinduerne og Muhamedanerne boe, samt Forstæderne bestaaer af uanselige, tildeels usle Hytter af Bambusrør med Straa- eller Rørtag. Fort William er et stærkt Castel. — Calcutta har flere videnskabelige Anstalter og lærde Selskaber, navnligen Selskabet for Asiatisk Historie, Oldsager

*) I hvert Præsidentskab er en Gouverneur: over dem staaer Generalgouverneuren, der har Overbestyrelsen tilligemed Regjeringen i Calcutta. Denne bestaaer af a) Embedsmænd, som have tjent Compagniet i 10 Aar og vælges af Directeurerne, af b) 1 Medlem, der ikke maa have tjent Compagniet og som bekræftes af Kongen, og af c) den commanderende General for Armeen. Ved Differentser imellem Regjeringen og Generalgouverneuren udfører denne sin Villie, men Sagen kan sendes til London til Paadømmelse. — I London forestaaes den hele Forvaltning af Directeurernes Collegium, der bestaaer af 24 Medlemmer, som hver maa eie Actier for idetminste 2000 Pd. St. Over dem staaer igjen den kongelige Indiske Commission, et Ministercollegium, der bestaaer af Medlemmer af Geheimeconseilet, som Kongen udvælger, af de to første Statssecretairer og af Skatkammerkantøreren: en Cabinetsminister præsiderer altid. Denne Commission reviderer Directeurernes Befalinger til Regjeringen i Indien, og gjør Forslag til Generalforsamlingen. Denne sammenkaldes regelmæssigen hvert Fjerdingaar: den vælger Directeurer, controllerer Finantsforvaltningen, og har den lovgivende Magt, saavidt ikke Parlementet ved sin høiere Myndighed udøver denne.

**) De kongelige Tropper ere 20000 Md.; Compagniet holder 10000 Md. Europæiske Tropper, Resten ere indfødte Soldater, Seapoys (Sih). Compagniets Officierer have kun Ret for det gode Haabs Forbjerg den dem tillagte Rang, og staae deri dog altid tilbage for Officiererne ved de kongelige Tropper.

og Kunster: Academie for Muhamedanere. — Her residerer en Anglikansk Biskop, hvis Embedsmagt strækker sig over hele Ostindien, Australien og Africa indtil Cap. Botanisk Have. — Calcutta har vigtige Manufacturer og overordentlig stor Handel; Kjøbmænd af uhyre Rigdom boe her. 3 Handelsbanker. 600000 (800000) J.

Dacca ved en Arm af Ganges. Den er et Hovedmarked for Silke- og Bomuldstøier og leverer det fineste Musselin (dog har denne Industriegreen tabt sig meget). 200000 (67000; 300000) J.

Murschedabad, Residents for Titulairnaboben af Bengalen, der lever af Engelsk Pension. Silke- Klæde- og Shavlfabriker. 165000 J.

2. **Patna** ved Ganges. Bomuldsmanufacturer; meget Opium tilberedes. 300000 J.

4. Agra ved Jumma, fordum en meget stor Stad. 100000 (60000) J.

5. **Delhi** har endnu i sine mange Ruiner Levninger af sin tidligere overordentlige Storhed og Pragt. Her residerer den affatte Stormogul (Akbar II), i hvis Palads 19000 qvindelige og 700 mandlige Efterkommere af det keiserlige Huus skulle boe. Dette Palads er af uhyre Omfang og Pragt. 300000 J. (engang 2 Mill.).

Rampoor (uhr) har 100000 J. Hurdwar, et meget helligt Badested, hvor tillige holdes en stor Messe.

6. **Benares** ved Ganges, har en Indisk Høiskole (hvor der læres Mathematik, Philosophie, Medicin, Sprog o. M.) og er Hovedsædet for Braminsk Lærdom; Observatorium. Den er et af Hinduernes helligste Steder, hvortil utallige Pillegrimme gjøre Valfarter. Mange Fabriker (Guld- og Sølvstof, Silketøier, Shavler, Indigo) og overordentlig levende Handel. 600000 J.

b. Præs. Madrás.

Dette indbefatter 1. Karnatik. 2. De nordlige Circars. 3. Noget af Mysore (Meisfuhr). 4. Malabar. 5. Canara o. M.

1. **Madrás** (Madraspatam), Englændernes vigtigste Stad paa Østsiden af Decan, Sædet for en Gouverneur, med et meget fast Castel. Madrás har en Havn, (see § 3): dens Bomuldsmanufacturer og Handel ere meget betydelige. 460000 J.

Arcot er en Fæstning i det Indre. I Nærheden ere mærkværdige Pagoder med underjordiske Gange.

2. Masulipatnam paa en Ø i Kistna. Havnen er den bedste paa denne Kyst. Handel. 75000 J.

3. Seringapatnam paa en Ø i Cavery, forhen Tippo Saibs Residents. 32000 J.

4. Calicut med en Havn, hvor Vasco de Gama landede 1498. 24000 J.

c. Præs. Bombay.

Hertil høre: 1. Øen Bombay og omliggende District. 2. Noget af Halvøen Guzurate. 3. Aurungabád.

1. **Bombay** paa Øen af samme Navn, som 1661 blev afstaaet af Portugiserne. Den er en Fæstning, Sædet for en Gouverneur, Station for den Engelske Flaade i Indien, et Hovedoplagssted for Arabiske, Persiske og Ostindiske Vare. Skibsværfter. 165000 J.

Nær ved Bombay ligge Øerne Elephante og Salsette med berømte, i Klipperne indhugne, Pagoder, hvor der ere mange Grotter, Hvælvinger, Statuer og Basreliefs, udhugne i den haardeste Steen.

2. Surate ved Tapti. Havn, Citadel. Fabriker og betydelig Handel, endskjøndt Bombay har draget en stor Deel deraf til sig. Staden er gammel og hæslig. 160000 (400000) J.

3. **Punah**, forhen Hovedstaden i Maratternes Rige og Peyschwahs Residents. 115000 J.

B. De middelbare Besiddelser.

(Vi anføre her kun de betydeligere Vasalstater).

1. Aud eller Oude (ved Ganges), 930 □ M. 3 Mill. J., tilhører en Fyrste, der er Engelsk Vasal og fører Titlen Vezir: han er en Schiit af Persisk Herkomst.

Lucknow, Hovedstaden. Hoffet skal være meget pragtfuldt. 300000 J.

2. I Agra adskillige Dschat-Fyrstendømmer under Rajaer.— 3. I Landet Ajmeer (Adschmir) eller Rasputana S. for Lahore, V. for Delhi, ligge 5 Rasputerfyrstendømmer, som staae under Engelsk Høihed. Indb. ere Rasputere, der skildres som stolte,

hævngjerrige, dovne og drikfældige Mennesker, som leve i evige Feider. Englænderne eie kun Fæstningen Ajmeer umiddelbart.

4. I Guzurate er, foruden flere mindre Stater, Maratfamilien Guicowar Land (848 □ M. 2 Mill. I.). Her er Baróda, Residentsstad. 100000 I. Ahmedabád. Store Fabriker (Flöiel, Guld- og Sölvstof, Lak, Papiir, Musselin o. M.). 100000 (150000) I.

5. I Orissa flere Fyrstendömmer. Her er Jaggernaut (Dsch-at) ved Havet, med en ældgammel, berömt Pagode for Wischnu, som for besögtes af utallige (Nogle regnede 1200000 aarligen) Pillegrimme*): nu skal Iveren derfor være meget aftaget. — 6. Maratstaterne Nagpur i Gundwana med Hovedstaden Nagpur (100000 I.), og Satarah, ikke langt fra Kistna.

7. Hyderábad (eller Golconda), omkring Floden af Kistna og Godavery. Denne Stat er 4500 □ M. med 10 Mill. I. under en Muhamedansk Arvefyrste med Titlen Nisam eller Subah (Vicekonge) af Decan. Diamanter faaes i Mængde her.

Hyderábad (forhen Bagnanuro), Residentsstaden med skjönne Bygninger og vidtloftige Haver. Bomulds- og Papiirfabriker. 200000 I.

Golconda, en Bjergfæstning. Aurungabad, nu for en stor Deel öde. 60000 I. Nær herved ere berömte Bjerghuler, der fordum have tjent Hinduerne til Templer og Klippepagoder.

8. Mysore, 1270 □ M. 3 Mill., regjeres af en Nabob. Her er Fabrikstaden Bangalore med 60000 I.

9. Travancore (Kuhr) under en Fyrste, der eier Dele af Cochin, Marawa og Madura. 10. Cochin under en Raja.

V. De Franskes Besiddelser.

De udgjöre omtrent 20 □ M. med 130000 (200000) I.; de bestaae af Districter paa begge Kyster af Decan og i Bengalen. I Dette er Chandernagore (Tschen-guhr) ved Hugli, under Engelsk Höihed. 40000 I. Paa Coromandelkysten er Pondichery med levende Handel. 25000 I.

VI. Portugisernes Besiddelser.

Disse angives af Nogle til 313 □ M. med 517000 I., af Andre til 33 □ M. med 90000 I. Hovedbesiddelsen er Staden Goa paa en Ø ved Malabarkysten, stærkt befæstet. 4000 I.; formedelst den usunde Luft ere de Fleste af Indb. flyttede til

*) Sværmere troede at erhverve sig Salighed ved at lade sig knuse af den Vogn, hvorpaa Gudens kolossale Billedstotte kjöres omkring.

Villa nova de Goa (19000 I.) paa Fastlandet: der boer nu Generalgouverneuren. — Desuden nogle andre Districter paa samme Kyst.

VII. De Danskes Besiddelser.

De ere i Alt 22 □ M. med 65000 I. De bestaae af. a) Tranquebár, en By med tilhörende District (hvori 4 smaa Stæder og 15 Landsbyer) paa Coromandelkysten, ved Mundingen af Coleron. Byen har omtrent 1000 Huse, meest Leerhytter, 3 Lutherske Kirker, 1 katholsk Kirke, 6 Moskeer. Den er omgivet af en Muur og en Grav, og forsvares desuden af Fortet Dansborg: den har omtrent 20000 I. Den har en Lutherst Missionsanstalt og Bogtrykkerie. b) Serampore (suhr) (i Danmark ofte kaldet Frederiksnagore), et af 4 Districter bestaaende Etablissement ved Hugli i Bengalen, med 12000 I.: de 3 Districter (Frederiksnagore, Serampore og Ackna) udgjöre een By, Serampore, med 11000 I.: den bestaaer af 572 grundmurede Huse (af hvilke Mange for Tiden staae ubeboede) og 1886 Leerhytter. Den har 1 Lutherst, 1 katholsk Kirke, 16 Pagoder og 13 Muhamedanske Bedehuse. Mærkelig er den herværende store Baptistiske Missionsanstalt, som har en Undervisningsanstalt for vordende Missionærer og Catecheter, og de store Bibeltrykkerier. Serampore havde engang en meget vigtig Handel; men med Danmarks Ostindiske Handel forfaldt ogsaa dens Velstand.

Bag-Indien
eller
Indien Öst for Ganges.

1. Bag-Indien ligger imellem 1° og 27° N. Br., 108° og 127° Ö. L., og omgives af det Chinesiske og Indiske Hav (med Bugterne ved Tonkin og Siam), den Bengalske Bugt (med Bugten ved Martaban), For-Indien, Thibet og China. Störrelsen anslaaes til 40000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Den naturlige Beskaffenhed af Bag-Indien er os for en stor Deel endnu ubekjendt. Den nordlige Deel er høie Alpelande, der høre til det sydøstlige Affald af Asiens store Høiland (N. herfor er Alpelandet Yynnan o. s. v.): fra dem strække sig flere Bjergstrækninger mod S. igjennem Halvøen, med stedse aftagende Høide mod S. Mellem disse Bjerge ligge deels Høisletter, deels, og fornemmeligen nok i den vestlige Deel, flade, lave, vidtstrakte Dale, i hvilke de store Strømme, der komme fra N., løbe; ved disses nedre Løb ere lave Deltalandskaber, i hvilke Floderne ved utallige, for det Meste meget ubekjendte, Canaler og Arme staae i Forbindelse med hinanden, og som de hvert Aar oversvømme. En stor Deel af Halvøen er saaledes, da ogsaa Kysterne for det Meste ere lave, flad, og næsten allevegne frugtbar. En af Bjergkjederne gaaer imellem Birma og Englændernes Besiddelser i V. og Siam mod D., og bliver mod S. stedse lavere, saa at der paa Landtungen (imellem 10° og 12° N. Br.) i Regntiden formedelst tvende i modsat Retning flydende Kystfloder opstaaer en Vandforbindelse imellem begge Have. Den hæver sig derpaa igjen indtil 6000 F. og opfylder hele **Halvøen Malacca**, der overalt er bedækket med Skove af Tiktræer og riig paa **Tin**. En anden Kjede gaaer igjennem Anam, og efterlader som Kystbjerge i Cochinchina kun en flad og meget frugtbar Kyststrækning.

Klimaet er tropisk (Regntid paa Vestsiden fra Mai til October, i Cochinchina fra October til Mai). I de bjergige Egne er det behageligt og sundt; i de lave Egne, ved Floderne og Kysterne er Luften overmaade heed, og især for Europæere usund. Østkysterne hjemsøges af voldsomme Storme.

3. **Floder.** Foruden mange Kystfloder gjennemstrømmes Halvøen af flere store Strømme, der formodentligen komme fra Thibets og Sifans Høilande eller fra andre Dele af det Chinesiske Bjergland, og løbe parallele fra N. til S. De staae ved talrige Arme og Canaler, maaskee ved stagnerende Vande, i Forbindelse med hinanden, oversvømme alle lave Landskaber ved deres Bredder, danne henimod Mundingerne store Deltaer, og vælte store Masser af Dynd og Sand ud i Havet, hvorfor dette ved Kysterne er opfyldt af Banker og Grunde. Men i det Enkelte ere disse Floder og deres Forbindelse indbyrdes os meget

ubekjendte. De ere fra V. til D.: 1. **Irawaddy**, efter Nogle en Fortsættelse af Yaru-zzan-bo-tsiu (see Thibet), *) efter Andre udspringer den i Yynnan. Den løber igjennem Birma, er allerede der seilbar og meget vandriig, og er siden 1 M. bred. Den danner med sine mange Mundinger et meget stort Delta med Sunderbunds, hvilket indtager næsten den hele nordlige Kyst af Bugten ved Martaban. Den staaer paa mange Maader i Forbindelse med 2. **Thaluain, Saluen** (der skal komme fra Høilandet i det egentlige China og der kaldes **Lukiang**). Den falder i Bugten ved Martaban. Efter Andre kommer den fra nogle lave Bjerge i Birma. 3. **Menam** (eller **Siamsfloden**), hvis Kilder ikke ere bekjendte, falder i Bugten ved Siam. 4. **Maykunng** (**Mækhaun, Menam Kom, Cambodjastrømmen**), hvis Kilder ligeledes ere ubekjendte, falder i det Chinesiske Hav. 5. **Bramaputra** (see For-Indien).

4. **Producterne** ere i det Hele ganske de samme, **som i For-Indien.** Som noget Særeget kunne vi bemærke, at her findes mere **Guld** og **Sølv** end der, færre Diamanter, men derimod en stor Mængde andre Ædelstene, især **Rubiner**. Her findes meget store **Skove** og mange **nyttige og kostbare Træsorter**, især fortrefeligt Tiktræ, Gummi- og Fernistræer; Aloe- og Rosentræ. Her findes mange Fjerkreature (især i Anam), en stor Mængde **Elephanter** (meget Elfenbeen udføres). Spiselige Svalereder.

5. Indbyggernes Antal anslaaes til 36 Mill.; imod N. V. ere nogle Faa af den Kaukasiske Stamme, de Fleste høre til den Mongolske,**) Indb. paa Malacca ere Malayere. De tale forskjellige Sprog (alle monosyllabiske); det Malayiske er meest udbredt. Den almindeligste **Religion** er den **Buddhaistiske**, dog taales ogsaa Bramatilbedere, Muhamedanere og paa de fleste Steder Christne; Tolerance er overhovedet almindelig her, i flere Egne er ingen herskende Religion. — Indb. ere i det Hele noget mindre civiliserede og mere krigerske end Hinduerne; de staae ogsaa tilbage for dem i Industrie. (Silke fabri-

*) Under denne Forudsætning er dens Længde omtrent 460 M., Flodg. 12000 □ M.

**) Hos Mongolerne her ere Stammens Kjendetegn mindre stærkt udprægede. Mod D. ligne de dog meget Chineserne.

keres meget). Handelen er paa nogle Steder levende, men passiv; mange Skibe bygges. Regjeringen er næsten allevegne despotisk.

6. Bag-Indien indbefatter følgende 5 Hoveddele:

I. **Englændernes Besiddelser** (for det Meste erhvervede 1826), 1700 □ M. med 2 til 300000 J., ligge ned ad Vestkysten. De bestaae af 1) Provindsen Arrakan med en Stad af samme Navn med 20000 J. Den er stor, men, som næsten alle Stæder, flet bygget, og bestaaer næsten blot af Bambushytter. 2) Provindserne Martaban, Ni, Tawai, Tanasserim (bølgeformigt Land med tætte Skove og Riismarker). I Martaban er 1826 paa en Halvø anlagt Staden Amherstown, som allerede har 10000 J., og ikke liden militær og mercantilisk Vigtighed. 3) Staden Malacca med et 4 □ M. stort District, hvori ere vigtige Tingruber. Den ligger ved det efter samme benævnede Stræde og har 12000 J. 4) Adskillige Øer (see nedenfor).

Desuden staae middelbart, som Vasallande, under det Engelsk-Ostindiske Compagnie: a) Kongeriget Asham, den nordligste Deel af Bag-Indien, S. O. for Butan. Det er 1700 □ M. med 1 Mill. J., meest Hinduere og Bramatilbedere, der regjeres af en Raja, siden 1826 under Engelsk Høihed. b) Garrowernes Land, et bjergigt District, der regjeres af Rajaer. Ligeledes c) Landet Kassi.

II. **Birma**, Birmanernes Land, udgjør (tilligemed en Deel af Englændernes Lande) den nordvestlige Deel af Bag-Indien. Det er omtrent 13000 □ M. stort; Indb. Antal angive Nogle til 3½ (2), Andre til 14 (17) Mill. De ere en Blanding af Kaukasisk (Hinduere), Mongolsk og Malayisk Race, ere større og kraftigere end Bevoerne af For-Indien, altid bevæbnede, grusomme mod deres Fjender, men Venner af Digtekunst, Musik, Schachspil o. s. v. Fruentimmerne spinde og væve (men i Industrie kunne de ei maale sig med Hinduerne), Alle kunne læse og skrive. Den almindelige Religion er den Buddhaistiske, desuden findes Bramatilbedere, Muhamedanere og Christne. Landet regjeres despotisk af en Boa eller Keiser. Den staaende Krigsmagt er ikke betydelig, men enhver Birman er født Soldat og øvet i Vaaben: Krigsbaade (hver med 1 Kanon) bedække Irawaddy.

Ava, (nu atter) Residentsstad, er stor, men øde og forfalden. Stort Slot. 30000 J.

Umerapura ved Irawaddy, før Hovedstaden og Boas Residents. Stort kongeligt Bibliothek af Bøger, skrevne paa Elfenbeens-Plader. Husene i denne og næsten alle de følgende Stæder ere af Bambusrør og hvile paa høie Pæle, formedelst de stærke Oversvømmelser. 150000 (30000) J.

Pegu har et stort og prægtigt, 2300 Aar gammelt, Tempel for Gaudma eller Fo. Staden er nu næsten kun en Hob af Ruiner. 6000 J. — Rangoon (uhn) ved en Arm af Irawaddy, en vigtig Handelstad og siden 1826 en Frihavn. 30000 J.

III. **Siam**, S. O. for Birma, 10 til 12000 (4000) □ M. stort, med omtrent 3 Mill. J. af Mongolsk Race og Buddhaistisk Religion. De ere mere raae og uvirksomme end Birmanerne. Handelen er betydelig, men drives af de talrige her boende Chinesere. Kongen regjerer despotisk, Thronfølgen er arvelig. Krigsmagten er 60000 Md. og 4000 Elephanter.

Bankasay (af Europæerne kaldet **Bankok**), Hoved- og Residentsstaden, ei langt fra Menams Munding. Staden indeholder en Mængde Templer med høie, forgyldte Taarne. Gader findes næsten ikke, men Canaler; Husene ere byggede paa Pæle eller Flaader af Bambusrør. 150000 (100000) J., af hvilke Mange ere Chinesere.

Si-yo-thia, Schutia, Siam paa en stor Ø i Menam. Efter Nogle er den nu (før overmaade stor og blomstrende) kun en umaadelig Samling af Ruiner, beboet af et Par Hundrede Mennesker, efter Andre er den endnu en stor og folkerig Handelstad med 100000 J.

IV. **Halvøen Malacca**, 2700 □ M. med ½ Mill. J. (Malayere*), Papuas i det Indre, Chinesere), indeholder adskillige smaa Stater: en Deel hører til Siam. Landet bestaaer af flade Kyststrækninger og det bjergige Indre; uhyre Skove bedække det Meste.

V. **Anam**, et Keiserdømme, som indtager den østlige Deel af Halvøen. Det er 17000 (6 til 7000) □ M. med 12 (23, 10, 5) Mill. J., som Alle høre til den Mongolske Race og tale forskjellige Dialecter, der have megen Liighed med det Chinesiske (Indbyggerne ligne i det Hele meget Chineserne). Den Buddhaistiske Religion er den almindeligste, dog gives ogsaa mange Tilhængere af Konfutse's Lære og c. 400000 Christne. Her især herfker overhovedet megen Tolerance; Præsternes Antal er ikke stort. Keiseren regjerer despotisk, han vælger sin Efterfølger blandt sine Sønner. Landmagten skal være 140000 Md., Sømagten 200 Galeier og 25 Fregatter. Riget bestaaer af 6 Provindser: a) Tonkin eller Nord-Anam med Staden Bac-Khin, 40000 (150000) J. b) Cochinchina (Kotschintsch) eller Syd-Anam med Staden Phu-Xuan eller Huefue Keiserens Residentsstad; stærkt befæstet Castel, anlagt af Franske Ingenieurer. 40000 (100000; 60000) J. c) Binh-Tuam, den sydøstlige Kyst. d) Kambodja med en Stad af samme Navn og Handelstaden Saygon med 100000 (180000) J.

*) Malayerne ere et dristigt, lidenskabeligt og grusomt Folk af Muhamedansk Religion. De drive Handel og Skibsfart, men ogsaa Søerøverie.

e) Laos ved den øvre Maykuang. f) Laktho. Begge disse to Lande ere os næsten ganske ubekjendte.

De Indiske Øer.

Disse Øer omgive Bag-Indien paa 3 Sider og forbinde det med Australien. De ere i det Indre bjergige, Mange indeholde Vulcaner: Kysterne ere flade og ofte sumpige. De frembringe Indiens sædvanlige Producter, især ere de rige paa Krydderier, Ædelstene og Metaller. Saavel Plante- som Dyreriget udmærker sig ved Individuernes Mængde og kraftige Natur. Øerne have tropisk Klima*), i det Indre sundt, i de flade Kystegne meget usundt. — Indbyggerne høre til to Hovedclasser, negeragtige Folkeslag, de oprindelige Bebyere, og Malayere, der have bemægtiget sig Kysterne. Til disse ere komne Chinesere, Mulatter, Europæere, især Spaniere (N. O.), Englændere (V.) og Hollændere (paa de sydlige Øer). De fleste Øer ere Europæerne lidet, Nogle slet ikke bekjendte.

I. Lakediverne, 32 (19) Øer V. for Decan, beboede af Muhamedanske Arabere. De frembringe Kokosnødder og Kauris, en Art Muslinger, hvoraf hele Skibsladninger forsendes til Africa, Ostindien o. s. v., hvor de bruges som Skillemynt.

II. Malediverne, et Archipelag af 10 til 12000 Øer S. V. for Cap Comorin. De frembringe Kokosnødder og Kauris, de 50 ere beboede af Muhamedanske Arabere.

III. **Ceylon, Seilan,** en omtrent 1000 □ M. stor Ø, adskilt fra Koromandelkysten ved Palksstrædet, tvers over hvilket strækker sig Adamsbroen, en 14 M. lang Række af Sandbanker. Øen er bjergig i det Indre (blandt andre Bjerge mærkes Adamsbierget, 6680 F.), Kysterne lave. Paa Kysterne er meget heedt, i det Indre er tempereret og overmaade sund Luft: i en Høide af 7000 Fod er Nattefrost i de koldere Maaneder (December—Februar) sædvanlig. Ceylon har de almindelige Indiske Producter, navnligen Riis, Sukker, Kardemome, Tobak, Tiktræ, Metaller, Ædelstene, men især den bedste Kaneel og udmærkede Elephanter. Indb., henimod 1 Mill., ere Singalesere (Malayere af Buddhaistisk Religion), Wedas, et raat Folk i det Indre, Arabere og Hinduere. — Øen tilhører England (ikke Compagniet) og regjeres af en Gouverneur i Forbindelse med et Raad.

*) Vi tilføie følgende specielle Angivelser:

	Høide over Havet.	Aarlig Middelt.
Batavia	. . . . .	22°
Manila	. . . . .	20°
Sincapore	. . . . .	21°
Prinds Wales Ø	. . . . .	22½°
Sammesteds	2670 Fod	17°
Trinconomale	. . . . .	22½°
Candy	1374 Fod	20°

Colombo, Hovedstaden. Handel. 50000 J. Trinconomale med en udmærket Havn, den Engelske Flaades Samlingsplads. Candy ligger i det Indre.

IV. Andamanøerne i den Bengalske Bugt, rige paa Gavntømmer og Bomuld. Den Engelske Colonie her er igjen forladt formedelst den usunde Luft. Indbyggerne ligne Negere.

V. Nikobarøerne, S. for Andamanerne, beboede af Malayere. De Danske have engang taget dem i Besiddelse, men aldrig grundet noget Anlæg her.

VI. Øerne ved Malacca. Disse ere: a) Mergui-Øerne, en Mængde smaa Øer langs med Vestkysten af Halvøen. De tilhøre det Engelske Compagnie, men de Fleste ere ubeboede. b) Prinds Wales Øe eller Pulo Pinang („Arecapalme-Øen"), 7¼ □ M. med 60000 J., riig paa Peber, Svalereder, Betel, Kaffee og Skov. Øen tilhører Englænderne og er, saavelsom Sincapore, et vigtigt Mellempunct for deres Handel paa Ostindien og China. c) Sincapore (puhr), 4 □ M. med 20000 J., meest Chinesere, ogsaa Malayere o. A. Øen er lav og flad, men sund: den erhvervedes af Englænderne 1818, og beboedes da af 150 Fiskere og Sørøvere. Handelen er meget betydelig, og drives fornemmeligen af Chinesere (bvende deels her, deels i China). Med Siam og China er Handelen betydeligst.*)

VII. **Sunda-Øerne,** som indbefatte: A) De store Sunda-Øer: Sumatra, Java, Borneo, Celebes, og B) de smaa Sunda-Øer.

A. a) **Sumatra,** adskilt fra Java ved Sundastrædet og fra Fastlandet ved Malaccastrædet, omtrent 6000 □ M. Østkysten er flad og sumpig, i det Indre hæver Landet sig, og det Øvrige af Øen er Bjergland, der naaer lige til Vestkysten, som har gode Havne. Det høieste Bjerg er Ophir, henimod 14000 F. Øen er overordentlig frugtbar paa alle Indiske Producter, Vegetationen er overmaade yppig. Især er her fiint Guld, Peber, Kampher, Gavntømmer fra de uhyre Skove, Fuglereder o. m. M. Indbyggerne, hvis Antal angives til 7 Mill., ere Malayere og i det Indre negeragtige Folk, desuden Chinesere, Javanesere, Europæere o. s. v. Sumatra indeholder flere (17) Stater (blandt disse Atschin mod N.), som Alle ere afhængige af Hollænderne: Disse eie umiddelbart et District

*) 1831 indførtes for 1,780994 Pd. St., udførtes for 1,565157 Pd. St.

af 930 □ M. med 1 Mill. J., hvor Fæstningen Padang er. — Ved Sumatra ligger Den Banka, mærkelig ved sin store Rigdom paa Tin.

b) Java (Dsch) er 2400 □ M. stor. Sydkysten og Midten er Bjergland og meget vulcansk: man regner 38, deels virksomme, deels udbrændte Vulcaner, der ligge i en Række fra V. til Ø. Sydkysten er steil og høi, Nordkysten flad og sumpig: i Høilandet er Luften sund og tempereret, paa Nordkysten heed, fugtig og usund. Den frembringer det Samme som Sumatra, især Kaffee, Sukker, Indigo, Bomuld, Spanskrør, Giftträer (Boon-Upas) o. M. Indbyggerne, 4,800000, ere for det Meste Javanesere (Malayere af Muhamedansk Religion), mere blide og rolige end Indbyggerne paa Sumatra: foruden dem findes her Hinduere, Chinesere, Arabere, Europæere. — Den beherskes for det Meste af Hollænderne, af hvilke de indenlandske Fyrster ere Vasaller.

Batavia paa Nordkysten, Hovedstaden for alle Hollændernes Besiddelser i Ostindien, gjennemskaaret af mange Canaler. Den var før den vigtigste Handelstad i disse Egne (indtil Sincapore hævede sig), og har endnu betydelig Handel: men den største Deel af denne Stad, som engang havde 160000 J., er nu øde og forladt, Husene ere nedrevne eller staae tomme, eller bruges som Pakhuse, Alt formedelst den yderst usunde Luft: Indbyggerne have bosat sig paa forskjellige Steder i de høiere Egne i Nærheden. I de senere Aar har dog atter en ny Gouverneur bestræbt sig for at hæve Aarsagerne til Stadens Usundhed og føre Indbyggerne tilbage dertil. 1824 havde Batavia 53000 J. (deriblandt 3000 Europæere, 14000 Chinesere, 12000 Negerslaver).

I Ryswick, 3 M. fra Batavia, residerer Gouverneuren og det Indiske Raad.

Surabaya, en vigtig Handelstad. Skibsværfter, Arsenal o. M. 50000 (80000) J.

I den sydøstlige Deel af Øen regjere to Fyrster, meget afhængige af Hollænderne. I deres Lande ere Hovedstæderne Surakarta (100000 J.) og Dschyokyokarta (100000 J.)

c) **Borneo**, den største Asiatiske Ø, 10000 □ M. Det Indre, der er skovriigt og bjergigt, er Europæerne ubekjendt. Den har de sædvanlige Indiske Producter, især Diamanter, Guld, Jern, Drageblod; Urang-Utang (hvis Fædreneland denne Ø er). Indb., 3 Mill., ere i det Indre negeragtige Folk, tildeels Kannibaler, der offre Mennesker, ogsaa Badschuer, et vandrende Fiskerfolk, der ogsaa findes paa andre Øer, meest Muhamedanere; paa Kysten Malayere, Chinesere o. s. v. Den er deelt mellem flere Sultaner (Noget af Nordkysten tilhører Sultanen af Suluh-Øerne): af Europæerne ere Hollænderne

de Eneste, der have fæstet Fod her. De eie Noget af Benjarmassin paa Sydkysten.

d) **Celebes** (Vestkysten) eller **Makassar** (Østkysten) er 2500 □ M. stor; den er meget ubekjendt, men skal i alle Henseender ligne de allerede beskrevne Øer. Den deles af 3 Havbugter i 4 Halvøer. Indb., 3 Mill., ere Muhamedanske Malayere, Badschuer o. s. v.; de ere næsten Alle meget krigerske. — Hollænderne eie nogle adspredte Besiddelser, deriblandt Staden og Districtet Makassar (mod S.), og de Fleste af de indfødte Fyrster ere mere eller mindre afhængige af dem.

B. **De smaa Sunda-Øer** ligge Ø. for Java i en 200 M. lang Strækning, og tilhøre Hollænderne. Beskaffenheden er som paa de store Sunda-Øer, Mange ere vulcanske. Sumbava, Flores og Timor ere de bekjendteste og største Øer. Fra alle disse Øer drives en levende Slavehandel, endogsaa til de Hollandske Colonier.

VIII. **De Molukkiske Øer, Kryderøerne**, kaldes en Mængde adspredte, tildeels smaa og ubeboede, Øer imellem Sunda-Øerne og Ny Guinea. Foruden de andre Øers Producter frembringe disse Muskatnødder og Krydernelliker. Indbyggerne ere de Samme som paa de andre Øer: blandt Negerne i det Indre ere ogsaa Haraforas, et fredeligt, agerdyrkende Folk. Disse Øer deles i A) De egentlige Molukker, af hvilke Gilalo (Dschi), Ternate og Tidor ere de Vigtigste. B) Amboina-Øerne, af hvilke Amboina (40000 J.) er vigtig ved sine Krydernelliker: disses Dyrkning tillade Hollænderne kun paa denne og nogle omliggende Øer.*) C) Banda-Øerne, hvor Muskatnødderne dyrkes. Til dem regnes ogsaa Timorlaut, den sydøstligste Ø.

IX. **Suluh-Øerne**, 60 Øer N. O. for Borneo, beboede af 150000 Muhamedanske Malayere, der drive Sørøverie og Skibsfart og staae under en Sultan.

X. **De Philippinske** eller **Maniliske Øer**, over 1200 i Tallet, beliggende imellem det Chinesiske Hav og det østlige Ocean. De udgjøre 5000 (7000) □ M. De ere bjergige og vulcanske; voldsomme Orkaner ere hyppige. Øerne ere meget frugtbare, men Producterne benyttes slet. Indb., 5 Mill., ere Negere, Malayere, Chinesere, Arabere. — Spanierne beherske det Meste af Øerne (2⅓ Mill. J.); deres Magt skal ellers støtte sig mere paa Geistligheden end paa den ubetydelige Militairmagt. De vigtigste Øer ere: a) Luzon eller Manila (2500 □ M. med 2 Mill. J.). Her er Manila, Hovedstaden og Generalcapitainens samt Erkebiskoppens Sæde. Universitet, betydelig Handel. 140000 J. — b) Magindanao, Mindanao, den sydligste Ø (1200 □ M. med 1 Mill. J.). Spanierne eie kun en Deel af Den, det Øvrige staaer under uafhængige Fyrster.

*) Paa alle andre Øer ødelægge de Plantagerne og forhindre Dyrkningen, fordi de mene ved en større Udbredelse ei at kunne controllere Afgifternes Erlæggelse.

Keiserdømmet Japan.

1. Dette bestaaer af en Mængde store og smaa Øer i det østlige Ocean, og ligger imellem 30° og 45° N. Br., 147° og 164° Ø. L., Øst for det Russiske og Chinesiske Asien. Fladeindholdet er omtrent 10000 □ M. Mod V. er det Japanske Hav med den Tartariske Bugt og det Tartariske Stræde samt Strædet ved Korea, mod N. det Ochotske Hav: fra det Japanske Hav til Oceanet udenfor Øerne gaae Stræderne Sangar eller Matsmai og La Peyrouse.

2. **Jordbund og Klima.** Det, vi vide herom, er meget lidet, da den strenge, mistænkelige Opsigt med Fremmede, som kun med megen Vanskelighed kunne endog blot nærme sig Landet, hindrer Europæerne i at faae nogen nærmere Kundskab om Landet, ligesom det formedelst Storme, Klipper og Grunde farlige Hav beskytter dette mod fremmede Erobrere. Vi vide kun, at alle Japanesiske Øer ere i det Indre opfyldte med høie, sneebedækte Bjerge, af hvilke Mange ere vulcanske: Jordskjelv ere derfor hyppige. Fra Bjergene nedstrømme med stor Heftighed mange Floder, men naturligviis ingen af betydelig Længde. Jordbunden er i det Hele ikke frugtbar, men godt dyrket.

Klimaet er, formedelst Landets Høide og dets Beliggenhed mod Øst, tildeels skarpere, end man efter Breden skulde formode. Aarstidernes Forskjel er nemlig meget stor, da Sommeren vel er temmelig varm, men Vinteren er streng.*) Mørk og fugtig Luft, Taage og Regn og især heftige Storme ere hyppige.

3. **Producter.** Guld, Sølv, fortreffeligt Kobber, Jern, Svovl, Diamanter, Salt, Porcelainjord, Zinnober, Steenkul. — Thee, Fernis- og Kamphertræer, Papiirtræer, Bomuld, Riis**) og forskjellige Kornarter (dog sparsomt), Peber, Ingefær, Indigo, Skove af Naaletræer. — Europæiske Huusdyr, Fjerkreature, Skildpadder, Silkeorme; Perlemuslinger, Fiske, Koraller, Hvalfiske.

*) Nangasaki har en Middelt. af c. 13°. Paa Jesso falder Termometret stundom til —15°.

**) De Vexter, der fordre et varmere Klima (som Riis, Bomuld o. s. v. findes ikke paa de nordlige Øer.

4. Indbyggerne, hvis Antal anslaaes til 30 (40; 10) Mill., ere af Mongolsk Herkomst, have et eget Sprog og staae i Kunster og Videnskaber høiere end alle andre Asiater, Chinesерne maaskee undtagne. Deres Hovedreligion er den Buddhaistiske med mange Geistlige og Klostre: forunden den har Sinto's Lære*) (som antager en Gud og Sjelenes Udødelighed), saavelsom Konfutse's, mange Tilhængere. Jøder, Christne og Muhamedanere taales ikke. — Regjeringen er et feudalt Despotie: det egentlige Overhoved skulde være den øverste Geistlige Dairi (hvis Navn, saalænge han lever, er en Hemmelighed), men han har nu ingen Magt. I hans Navn regjerer Kubo som arvelig Keiser over de 200 arvelige Lehnsfyrster, der vel herske i deres Lehn, men holdes i streng Afhængighed af Kubo. Denne bør dog raadføre sig i Alt med Dairi. — Japaneserne ere et flittigt og forstandigt Folk: deres Fabriker levere Silke- og Bomuldstøier, lakerede Sager, Porcelain, Papiir (af Papiirtræets Bark), Metalarbeider. Handelen er ubetydelig, da Japaneserne kun maae seile til China og Korea, og af Fremmede kun Chineserne og Hollænderne tør komme til en eneste Havn, Nangasaki. — De vigtigste Øer ere:

1. **Nipon,** omtrent 5000 □ M. Her ere Stæderne: Jeddo (Dsch), Hoved- og Residentsstaden. Kubos Palads skal være 2½ M. i Omkreds. Staden er meget stor og vidtløftig; Husene ere her, som i det øvrige Japan, lave og let byggede, formedelst de hyppige Jordskjelv. Den skal have 1½ Mill. J. Kio eller Miako, Dairis Residentsstad, en stor Stad med en uhyre Mængde Templer og Gudebilleder. 50000 J.

2. Kimo, Kiusu (1300 □ M.). Her er Staden Nangasaki, en Søstad med 60000 J., det eneste Sted, hvor Hollænderne og Chineserne maae lande. Hollænderne have deres Oplag paa den lille Desima, som ved en Bro er forbundet med Staden.

3. Jesso med Staden Matsmai. 50000 J.

De sydlige Kuriliske Øer høre ogsaa til Japan.

*) Denne Japaneсernes ældste Religion er tildeels sammensmeltet med Buddhaismen.

Africa.

1. Africa, den sydvestlige Deel af det gamle Continent, ligger imellem 35° N. Br. og 38° S. Br., imellem 0° 7′ og 70° Ø. L. Det grændser mod Nord til Middelhavet, mod Øst til Asien, hvormed det forbindes ved Landtungen ved Suez, samt til den Arabiske Bugt og det Indiske Hav, mod S. og V. til det Æthiopiske og Atlantiske Hav. Den største Udstrækning, fra N. til S., er 1070 M., den største Brede fra V. til Ø., imellem det grønne Forbjerg og Cap Guardafui, henved 1000 M. Størrelsen anslaaes til c. 530000 □ M.

Africa er en næsten trekantet Halvøe, som vender sin ene Side mod N., imedens de 2 næsten Løbe sammen mod S., hvor de dog ikke danne nogen fremspringende Spidse, men vende en, over 100 M. lang, næsten i uforandret Retning fra V. til Ø. løbende, Kyst imod Oceanet. Endskjøndt derfor Æquator omtrent gaaer over Midten af denne Verdensdeel, ligge dog ⅔ af den i den nordlige Halvkugle og kun ⅓ i den Sydlige. — Af alle Verdensdele har Africa den ensformigste Kystdannelse. Ingensteds strække sig betydelige Dele af samme som Halvøer ud i Oceanet, ingensteds trænge Bugter dybt ind i Landet: Kystomfanget er c. 3500 M., saa at det forholder sig til Fladeindholdet som 1:150. Africa er af denne Aarsag, og formedelst sine store Ørkener og Høilande, den brændende Hede, og Manglen paa store Floder, en lukket og lidet tilgjængelig Verdensdeel. — Africas Kyst er ved Middelhavet høi, undtagen ved Syrterne og i Ægypten, ved det røde Hav afvexlende, ved det Indiske Hav flad og sandet; ligeledes ved det Atlantiske Hav indtil Cap Sjerra Leone: derfra til Cap Verga er Kysten høi og steil: derfra er den atter flad, tildeels med Sandbanker langt ud i Havet; endelig mod N. V. igjen høi.

2. Have, som omgive Africa:

1) **Middelhavet** mod N. Dette har paa denne sin sydlige Side kun meget faa Bugter, og ingen betydelige uden Bugten ved Cabes eller den lille Syrte og Bugten ved Sidra eller den store Syrte.

2) **Det Atlantiske Hav** mod V. Den sydlige Deel deraf, fra Æquator af, kaldes sædvanligen det Æthiopiske Hav. Idet Africas Kyst fra Cap Sjerra Leone dreier mod Øst, opstaaer den Guineiske Bugt, af hvilken igjen de to mindre Bugter ved Benin og Biafra ere Dele.

3) **Det Indiske Ocean** mod Ø. Den nordlige Deel heraf hedder det Arabiske Hav, fra hvilket man gjennem Bugten ved Aden og Strædet Bab el Mandeb kommer ind i den Arabiske Bugt eller det røde Hav. I den sydlige Deel er Canalen ved Mozambique imellem Madagaskar og Fastlandet.

3. Oversigt. Den samme Ensformighed, som vi bemærkede i Africas Kystdannelse, gjenfinde vi ogsaa i denne Verdensdeels hele Bygning. Den bestaaer af følgende Hoveddele: I. Sydafrica, næsten ganske Høiland. Deri: A) Et stort sydligt Høiland, som strækker sig fra den terrasseformigen stigende Sydkyst mod N. indtil omtrent 10° N. Br. (i Ø. gaaer Bjerglandet længere mod N.). Det synes at være en vidtstrakt Høislette af omtrent 6000 F. Høide, paa alle Sider omgivet og begrændset af Bjergmasser, der kun rage lidt op over Samme, men fra hvilke man stiger betydeligt ned til den lave, deels fugtige og frugtbare, deels sandige og tørre Kyst, som paa de 3 Sider omgiver Høilandet, ligesom til det sumpige Skovland, som skal omgive det mod N. Sydranden er bedst bekjendt: den dannes af Roggevelds- (feldts), Nieuwevelds- og Sneebjergene, fra hvilke man kommer ned paa en c. 3000 F. høi Høislette, Karrooen: fra denne stiger man over Zwarteveld, en anselig, skovgroet Bjergkjede, ned til Kystlandet, hvor dog Bjergene nogle Steder gaae lige til Havet. Østranden er os næsten ganske ubekjendt: fra den lave og fede Kyst kommer man allevegne til Bjergmasser, men af dem kjende vi endog af Navn kun Lupatabjergene omkring Floden Zambese, og parallele med dem, adskilte fra dem ved et skovriigt Høiland, Furabjergene. Ogsaa Vestranden er kun paa faa Steder bekjendt. Fra den lave og hede Kyst, der er 15 til 25 M. bred, kommer man over flere Terrasser og i forskjellig Retning strygende Bjerge til det indre Høiland. Affaldene af Bjergene ere bevorede med uhyre Skove. Som det nordligste Punct af Vestranden hæver sig ved Biafrabugten Amboseernes Høiland med Toppe af over 13000 F. Høide, og herfra gaaer en dyb Indsænkning ind i Landet fra Biafrabugten af, nemlig Nigerflodens Lavland og Delta, V. for hvilken igjen

hæver sig Høi-Sudan eller det vestlige Høiafrica. Nordranden, fra Amboserne Høiland imod N., er os ubekjendt med Undtagelse af den østligste Deel, hvor Alpelandet Habesch danner det fremspringende nordøstlige Hjørne af Høilandet, og et Stykke ved Tsadsøen, hvor en sumpig Egn ligger foran et Høiland (Mandara). I Midten nævnes Maanebjergene som en anselig Bjergkjede. B) Det vestlige Høiafrica skilles, som sagt, fra det Sydlige ved Nigerens (Quorras) Lavland, og er, som en Ø, paa alle Sider omgivet af Lavland (Quorras Dal, Sudan, Sahara) eller Hav. Det er ingen Høislette, men bestaaer af Bjergkjeder og Dale med mindre Høisletter: høiest synes det at være mod V., i Senegambien, hvor de store Floder Senegal, Gambia og Nigeren udspringe. Øst for dette er Bjergstrækningen Kong. Mod S. V. gaae Bjergene i Sjerra Leone lige til Havet; ellers er Kysten lav, heed og usund, men frugtbar. Mod N. og Ø. synker Landet efterhaanden ned til de omgivende Lavlande. — II. Nordafrica, for det Meste Lavland. Heri: C) Sudan, Nigritien eller Lavlandet imellem det store Høilands Nordrand og Sahara, fra Senegambiens til Habeschs Bjergland. Det er lavt i Forhold til Høilandet, men ligger dog endeel høiere end Sahara, paa nogle Steder vel et Par Tusinde Fod over Havets Overflade. D) Sahara, den store, flade, lavtliggende Sandørken, der strækker sig fra det Atlantiske Hav til Nillandene og fra Sudan til Nordafricas Bjerglande og (omkring Bugten ved Sidra) til Middelhavet. E) Biledulgerid, en jevn, græsgroet Steppe imellem Sahara og Berberiets Høiland: mod Ø. gaaer det indtil Fezzan. Den danner Overgangen fra den lave, flade og nøgne Sahara til F) Berberiets eller Atlasbjergenes Høiland, hvis indtil 13000 F. høie Kjeder stryge parallele med Kysten fra det Atlantiske Hav til Bugten ved Cabes. Fra denne omtrent gaaer Ørkenen lige til Havet: V. herfor hæver sig et andet affondret Høiland, nemlig G) Barcas Plateau, Ø. for Syrterne, en Halvøe, der danner en c. 1500 F. høi frugtbar Høislette. H) Nillandene (ɔ: Nubien og Ægypten), som igjen bestaae af Nildalen, hvis sydligere Deel dog ligger temmelig høit, og de Samme paa begge Sider omgivende lave Bjerge, nemlig Mokattem eller de Arabiske Bjerge mod Ø. og de Libyske Bjerge mod V., hvilke sidste kun ufuldkomment skille Nildalen

fra Ørkenen. Nildalen er frugtbar, Landet paa begge Sider øde og nøgent.

3. Klima. Africa ligger vel ikke ganske i den hede Zone (¼ ligger udenfor Samme), men det har dog ingensteds den tempererede Zones 4 Aarstider; det er i Almindelighed hedere end Asien og America under samme Brede, især i Sandørkenerne, hvor Varmen ofte er næsten utaalelig: her blæser den giftige Vind Samum eller Chamsin, ligesom paa Vestkysten den udtørrende Nordøstvind Harmattan.*) Aaret deles almindeligen i Regntiden, som i de forskjellige Lande indtræffer til forskjellig Tid (N. for Æquator i vore Sommermaaneder, S. for Samme i vore Vintermaaneder) og varer fra 3 til 9 Maaneder, og den tørre Tid, i hvilken paa mange Steder al Vegetation uddør. Fra Æquator til omtrent 15° N. Br. falder Regnen om Sommeren: fra 15° til 30° (Nubien, Overægypten, Sahara) falder almindeligen ingen Regn: paa Nordkysten (ligesom i det sydlige Europa) regner det kun om Vinteren.

4. **Indsøer og Floder.** Africa er ikke riig paa Indsøer; de faa Efterretninger, som haves om store Søer i det Indre, ere for det Meste meget ufuldstændige. I Sudan omtales flere store Indsøer, men vi kjende dog ingen uden Tsad, i den østlige Deel. I Habesch ligger Dembéa, og i Sydafrica omtales tvende store Indsøer, Aquilunda paa Vestsiden og den lange Maravi paa Østsiden: men deres Beliggenhed og selv deres Tilværelse er endnu usikker. — Ogsaa paa Floder er Africa fattig, og ingen af de faa Strømme, som naae Havet, kan i Længde eller Vandmængde maale sig med Africas eller Americas Floder. Til Middelhavet løber, med Undtagelse af nogle ubetydelige Kystfloder, kun Nilen. Til det Atlantiske Hav løbe Senegal, Gambia, Rio Grande, Nigeren (Djoliba, Quorra), Zaire, Coanza og Orangefloden. Til det Indiske Ocean løbe Zambese og Quili-

*) For følgende Steder angives Middelt. saaledes: Algier 16½°; Tunis 16°; Kairo 17½°; Kobbe i Darfur c. 22°; Freetown ved Sjerra Leone 20½°. For det indre Sudan angives under 12° N. Br. og 27° Ø. L. ved c. 1200 F. Høide c. 22½°, under Æquator paa Vestkysten 22°, i det Indre 23°. For Capstaden angives 15½°. — I Kairo har man engang iagttaget 32°, i Capstaden 34½°, i Overægypten 34°, i det indre Africa 40° (?), ved Antongilbugten (paa Madagaskar) 36°. — Af Øerne har Madeira en Middelt. af c. 16°, en Vintert. af 13½°, en Sommert. af 17½°. Mahéøerne have en Middelt. af c. 17°, Port Louis paa Øle de France af 20°.

manci. Om Floder i det egentlige Høiland vide vi ellers Intet: ogsaa Sudan er os i det Hele ubekjendt i denne Henseende, og det er uafgjort, hvorvidt de flydende Vande i dette store Land staae i Forbindelse med Nigeren eller med Nilens vestlige Arm, eller udgyde sig i Indsøer i det Indre.

5. **Producter.** Africa leverer af Mineralriget især Guld, meest i Form af Guldstøv (Noget fra Ørkenen, langt Mere fra Sudan, dernæst fra det vestlige Høiafrica, Kordofan og Kysten mod S. O.), dernæst Salt (især fra Søkysten, fra Sahara og Habesch). Foruden disse haves Jern, Kobber, Salpeter, Ædelstene o. M. — Planteriget har i de lave og varme Egne den hede Zones almindelige Frembringelser: Sukker, Bomuld, Kaffee, Peber, Indigo, Sennesblade, Gummi, Tamarinder o. M.; i de kjøligere Egne (Bjergegnene mod N. og S.) herske Sydeuropæiske Vækster, Viin, Sydfrugter, Tobak o. D. De almindelige Kornsorter ere imod N. Hvede, ellers Mais og Riis, desuden i den hede Zone Durra, Hirse og Teff. Andre Planter, der give Menneskene Næring, ere Brødfrugttræ, Pisang, Yams og Maniok (i Kongo). — Dyreriget har de Europæiske Huusdyr: Hornqvæg, især mod S., desuden Kameler i Midten, indførte af Araberne. Af vilde Dyr have de fugtige Skovegne især store og svære Dyr (Rhinoceros, Flodheste, Elephanter, i Floderne Crocodiler, Slanger); i Ørkenen fremtræde lette og ziirlige Former (Zebra, Antiloper, Gazeller, Giraffer). Den tropiske Zones almindelige Rovdyr, kun Tigeren mangler, og i dens Sted findes Leoparder og Panthere. — Af Insecter mærkes især Høstrækker og Termiter.

6. **Indbyggernes** Tal anslaaes til 100 Mill.: dog er denne Angivelse aldeles usikker. De ere deels oprindelige Beboere, nemlig Berbere eller Kabyler (mod N.), Kopter (i Ægypten), Negere (S. for Sahara), til hvilke da og regnes Kafferne og Hottentotterne, deels indvandrede Folk, nemlig Araberne*) tilligemed Habesinierne og Nubierne, Tyrker, Jøder og Europæere (talriigst ere Portugiserne). — Negerne høre til Negerstammen, de øvrige Folk til den Kaukasiske Stamme. Farven er mod N. hvid, i Midten sort, mod S. bruunguul. — De fleste Folk i Africa bestaae af Fetischtilbedere og raae Hedninger: den Muhamedanske Lære er eneherskende i Nordafrica og temmelig udbredt i Midten. Christendommen hersker, men i en ufuldkommen Skikkelse, hos en stor Deel af Beboerne af Nillandene, desuden i mange Egne paa Kysten af Sydafrica (Kongo, Caplandet. Videnskabelig Dannelse kjender man, om end blot af Navn, kun paa nogle Steder i de Muhamedanske Lande; Habesinierne have Bøger i deres Landsprog med egne Skrifttegn. — Agerdyrkning og Qvægavl (især Kameler tillægges) ere Hovednæringsveie: Fabriker findes kun paa meget faa Steder. Søhandelen drives af Europæerne, Landhandelen ved Karavaner: de vigtigste Handelsartikler ere Slaver, Elfenbeen, Guld, Korn, Bomuld, Gummi, Salt o. M.

*) Maurer kaldes Efterkommerne af Araberne i Berberiet og i Ørkenen. Egentligen betegner dette Navn dem, der have faste Boliger.

Habesch, Habesinien.

1. Dette Land omgives af Nubien, det røde Hav, Kysterne Adel og Ajan og Sudan: men mod V. og S. ere Grændserne fuldkommen ubekjendte og alle Angivelser af Landets Størrelse (10000; 15000; 22000 □) derfor aldeles vaklende.

2. **Jordbund og Klima.** Vi have allerede i Indledningen betegnet Habesch som det nordøstlige fremspringende Hjørne af det sydlige Høiafrica. De sydlige Dele ere uden Tvivl de høieste, og have rimeligviis en Middelhøide af næsten 10000 F.; der findes Bjerge af c. 13000 F. Høide. Gjennem besværlige Passer stiger man herfra ned til det egentlige Habesch, Alpelandet, som gjennemskjæres af høie Bjergkjeder fra N. V. til S. O., imellem hvilke ligge græs- og kornrige Sletter af 6 til 8000 F. Høide, med mild Luft og behageligt Klima. Jordbunden skal for en stor Deel være vulcansk. Den vestlige Deel af Landet, omkring Nilkilderne, hedder Amhara og ere høiere end Tigre, som ligger mod N. O.; imellem Begge ligger en Bjergkjede, der naaer til Sneelinien og danner ophøiede Alpelandskaber. Mærkelige ere de paa disse Høisletter

temmelig hyppige Ambas, store, brat opstigende Klipper, som ere saa steile, at man stundom kun ved Hjelp af Stiger kan komme op paa dem, imedens derimod Overfladen af dem er forholdsviis stor og indeholder Marker og Enge: de ere derfor naturlige Fæstninger, hvor Indbyggerne forsvare sig imod Gallaernes idelige Anfald. — Mod N. og S. er hele dette Alpeland omgivet af Lavland, men af forskjellig Beskaffenhed. Fra Tigre kommer man igjennem besværlige Passer, over flere Bjergkjeder og Længdedale, af hvilke den bekjendte Saltslette*) er den mærkeligste, ned til en smal Kyststrimmel, Samhara, ved det røde Hav: den er sandet og yderst tør, heed og ufrugtbar. Mod N. (ogsaa paa nogle Steder mod V.) ligger derimod ved Foden af Bjergmasserne en, 8 til 10 M. bred, lav Skovregion, fuld af staaende og flydende Vande (i Regntiden er den næsten en Søe): den beboes af talløse Hjorde af vilde Dyr og af de næsten ikke mindre vilde Schangallanegere. Denne sumpige Skovegn kaldes Kolla, en Deel deraf Valdubba (Navnet Mazaga betegner den fede Jord i Samme, ikke en Egn). — Regntiden varer i Habesch fra April til October: da blive de snevre Dale til Flodleier, alle Floder svømme over og formedelst Mangel paa Broer (der skal kun gives en eneste) afbrydes al Forbindelse. Sletterne i Høilandet have et meget mildt og skjønt, tempereret Klima, de høieste Dele have Alpeluft: i de dybe og snevre Dale er ofte brændende Hede.

3. **Floder og Indsøer.** Af de Floder, som fra dette Alpeland skulle løbe til alle Sider, kjende vi kun Følgende: Bahr el Azrek (den blaae Flod) eller Nilens østlige Arm udspringer i Agowernes Land i den vestlige Deel af Habessinien (under 11° N. Br.), løber derpaa mod N. og igjennem Indsøen Dembea eller Tzana, en maaskee 8000 F. høit liggende Alpesøe, som skal være 10 M. lang og indeholde mange Øer. Den dreier herfra mod S., V., og N. V., saaledes at den igjen nærmer sig sine Kilder paa 20 M., optager flere Bifloder og løber igjennem ubekjendte Egne ind i Nubien. S. for dens Kilder udspringer Tacazze (under 12° N. Br.) og forener sig i Nubien med den: i denne falder maaskee Mareb, der ligeledes kommer fra Habesch: efter Nogle

*) Denne er 4 Dagsreiser lang (fra N. til S.) og 1 Dagsreise bred. Steensaltet bedækker her næsten aldeles Jordens Overflade, der seer ud som en ujevn, smudsig Jismark.

naaer denne kun i Regntiden Tacazze, men danner ellers en Sump i Nubien.

4. **Producter.** Guld, Jern, Steensalt (det bruges i hele Africa som et Slags Mynt, hvis Værdie tiltager med Afstanden fra Saltsletten), Marmor. — Korn, fornemmeligen Hvede, Riis og Mais og adskillige os ubekjendte Kornsorter (f. Ex. Durra og Teff); Agerdyrkningen er dog ubetydelig. Frugt, Kjøkkenurter, Tobak, Viin, Hør, Sydfrugter, Sukkerrør, Bomuld, Kaffee, Kryderier, Bambusrør, Ibenholt, Sennesblade*): Skovene ere nu ikke længere betydelige paa Høilandet, da Indbyggerne bestandigen brænde dem for at gjøde Jorden ved Aske. — Hornqvæg (mærkelige ere Sangaoerne med deres ofte 4 Fod lange Horn), Heste, Muulæsler, Faar, Geder, Kameler (i de lavere Egne), Elephanter, Rhinoceros, Leoparder, Panthere, Løver, Tigre, Hyæner, Zebraer, Giraffer, Gemser, Antiloper, Gazeller, Hjorte, Raadyr, Bøffeler, Vildsviin, Aber; Strudser, Kasuarer, de fleste Europæiske Fugle; Bier, Silkeorme; Slanger, Krokodiler, Skorpioner, Høstrækker.

5. **Indbyggerne,** hvis Antal ikke lader sig bestemme, bestaae af Habessinere, c. 4½ Mill., et Folk af meget sort Farve, men forresten af den Kaukasiske Races Legemsdannelse; Agower, et Hyrdefolk omkring Nilens Kilder. Begge disse Folk kalde sig Koptiske (monophysitiske, Jacobitiske) Christne, men de ere det ogsaa næsten kun af Navn, da deres Religion er en Blanding af hedensk Overtro, Jødiske Cerimonier og Christendom. Hos Habessinerne herskер Polygamie og, efter Fleres Skildringer, en betydelig Sædernes Fordærvelse, Raahed og Forvildelse, imedens der findes adskillige Spor af en tidligere mere cultiveret Tilstand. Schangallaerne (mod N., især i Kolla) og Gallaerne (mod S.) ere raae og hedenske Negere. Desuden findes her Tyrker, Arabere (adspredte), Jøder, især som Haandværkere og Kjøbmænd. — Kunstfliden er meget ringe, og levere kun nogle Vaaben og Bomuldsvare. — Habessinien var før et Rige, der regjeredes af en Monarch Negus, i Gondar. I de senere Aar er hans Magt aldeles tilintetgjort; Gallaerne have bemægtiget sig Meget af de sydlige Dele af Landet, i det Øvrige herskер

*) Disse Planter findes naturligviis ikke Alle i alle Dele af Landet, men hver efter de ved Høiden betingede klimatiske Forskiellighedeer.

allevegne vildt Anarchie, og kun den Stærkeres Ret er gjeldende. Ved disse Statholdernes og Smaafyrsternes evige Krige og alle borgerlige Forholds Opløsning har Landet lidt overmaade Meget, og mange Egne ere næsten øde.

I Tigre, mod N. O., er Axum, den gamle Hovedstad, nu øde. — I Amhara mod V., hvilket staaer under Gallaerne, er Gondar, hvor Negus endnu lever, men uden nogen Magt. Patriarchen, Abuna, Kirkens Overhoved, residerer her. 6000 J. (før 5000). I Habessinien findes en Mængde i Klipper indhugne Kirker og Templer, af hvilke Nogle ere af betydelig Størrelse.

Nubien.

1. Nubien ligger imellem Habessinien og Ægypten (man regner det omtrent fra 14° til 24° N. Br.), det røde Hav, Sudan og Sahara. Størrelsen anslaaes til 15000 □ M. Det er det terrasseformige Land, hvorigjennem Nilen har sit Mellemløb; det sænker sig mod N., saa at den første Terrasse, Sennaar, endnu skal have 2 til 3000 F. Høide, den Anden (fra 18° N. Br.) 1000 F., den Tredie, der støder op til Ægypten, kun 500 F. Desuden bliver Landet, især V. for Nilen, gjennemstrøget af mange nøgne Klipperækker, mellem hvilke ere store Længdedale og vidtløftige, høitliggende Plateaux, bekjendte under Navn af de Nubiske Ørkener: V. for Floden ere de mere Klippeørkener, V. for Samme fladere Sandørkener og ligne mere Sahara. Landet paa begge Sider af Flodalen er saaledes Ørken: Nildalen, indtil 2 Mile bred og allevegne begrændset af nøgne Klipper eller Høie, er overmaade frugtbar og for det Meste dyrket. — I Sennaar forene sig Nilens tvende Hovedarme, Bahr el Azrek (see Habessinien) og Bahr el Abiad (den hvide Flod): denne kommer fra ubekjendte fjerne Egne i S. V., rimeligviis fra det sydlige Høiafricas Nordrand, og har en ringere Vandmasse men stærkere Oversvømmelser end Bahr el Azrek. Længere nedenfor optager Nilen Tacazze, som her kaldes Atbara, og denne er den sidste Flod, som forener sig med Nilen. Under 19° N. Br. vender Nilen sig pludseligen mod V., flyder derpaa mod N. og N. O., saa

at den danner en stor, mod N. O. aaben Bue, antager derpaa atter sin forrige Retning og løber ind i Ægypten. Den danner mange, ved Frugtbarhed udmærkede, Øer, og baner sig sin Vei over de dens Leie gjennemskjærende Bjergkjeder, igjennem talrige Hvirvler og Fald, som meget hindre Skibsfarten.

Klimaet er meget varmt, endskjøndt imod S. Landets Høide tempererer Heden noget. Om Vinteren kan selv i Ørkenen findes Is, men allerede i Marts har man 24° til 28° Varme og om Sommeren, om Middagen, altid over 30°. I den sydligere Deel indtræffer endnu den varme Zones periodiske Regn, over 18° ophører den ganske.

2. Producterne ere naturligviis forskjellige i Landets forskjellige Dele. I Nildalen avles Korn, Mais, Ris, Teff og Durra, Tobak, Bomuld, Tamarinder, Sennesblade, Meloner, Sukkerrør, Ibenholt. I Ørkenerne haves mange Kameler, Heste, Faar; de almindelige Africanske Rovdyr, Strudser, Antiloper o. D., Termiter; i Nilen ere Krokodiler og Flodheste. Især i Skovegnene mod S. ere Elephanter, Tigre o. s. v. Skov findes paa de sydlige Bjerge, ellers slet ikke. Steensalt findes paa nogle Steder, om Metaller, er uvist.

3. Indbyggerne ere a) Nubiere (i deres eget Sprog Barábras), beslægtede med Berberne, sorte af Farve; de have noget Negeragtigt, men regnes dog til den Kaukasiske Stamme. De boe i Stæder og Landsbyer. b) Arabere, meest røverske Nomader. c) Negere. d) Tyrker og Jøder. Med Undtagelse af disse ere de næsten Alle Muhamedanere og meget raae; nogle Faa ere Jacobitiske Christne.

4. Siden 1822 er hele Nubien afhængigt af Paschaen af Ægypten og regjeres enten af dennes Statholdere eller af Fyrster, som ere ham skatskyldige.

Det bekjendteste Rige, som nu ligeledes staaer under Ægypten, var Sennaar, den sydvestlige Deel, beboet af Negerfolket Fungi (tschi). Deri er en Hovedstad af samme Navn med 16000 (9000) J. — Landet imellem Bahr el Azrek og Tacazze er det gamle Meroe: her findes endnu mange Pyramider, Levninger af Templer, Sphinxer o. s. v. I den nordlige Deel af Nubien findes ligeledes mange Levninger fra Oldtiden, blandt Andet Templer, udhugne i Klipper og prydede med kolossale Søiler og Menneskefigurer. — Suakem er en Havn ved det røde Hav, hvor en vigtig Karavan- og Søhandel drives.

Egypten.

1. Egypten (eller Misr) ligger imellem 24° og 31½° N. Br., imellem 47° og 52½° V. L., og grændser mod N. til Middelhavet, mod V. til Asien (hvormed det forbindes ved Landtungen ved Suez) og det røde Hav, mod S. til Nubien, mod V. til Barka og Sahara, hvor der dog ikke er nogen bestemt Grændse. Forsaavidt man antager en Saadan, anslaaer man Størrelsen til 9000 □ M., hvoraf omtrent 800 □ M. ere dyrket Land.

2. **Jordbund og Klima.** Egypten, igjennem hvilket Nilen løber i sit nedre Løb, bestaaer af Nildalen og de paa begge Sider af samme liggende, nøgne og aldeles øde, men ikke høie Bjerglande. Paa høire Side stryge, imellem Floddalen og det røde Hav, de nøgne og skaldede Arabiske Bjerge, Mokattem, som have øde og for det meste flade Rygge: imod S. bestaae de af Sandsteen, mod N. af Kalk og indeholde en stor Mængde Huler og Grotter. De gjennembrydes fra V. til Ø. af flere Tværdale (Wadis), som gjøre Forbindelsen imellem Nilen og det røde Hav mulig. Den vestlige Bjergvold, de Libyske Bjerge, sænker sig jevnere ned til Floddalen, der her er bredere end paa den østlige Side, og tilsteder ligeledes igjennem flere Tværdale en Gjennemgang til Ørkenen og dens Oaser. Iblandt disse Tværdale mærke vi en, ved hvis vestlige Ende ligger den gamle saltagtige Søe Moeris, nu Birket Karun, til hvilken Josephscanalen henleder Nilens Vand; den har maaskee fra først af staaet i Forbindelse med Havet mod N. V. Parallel med denne Dal strækker sig noget fra Floden, forbundet med den ved et Pas, en Dal, i hvilken ligge de 6 Natronsøer. — Nildalen selv, som paa Sydgrændsen (ved Assuan) sammentrænges til et snævert Pas, igjennem hvilket de sidste Katarakter styrte sig, udvider sig mod N. og bliver indtil 4 M. bred. Den har, ligesom i Nubien, 3 Terrasser: Overægypten indtil 26° N. Br.; Mellemægypten indtil Flodens Deling under 30°; Nedreægypten eller Deltalandet, c. 100 □ M., dannet af Floden ved det Dynd, den fører med sig. — Nilen, som ved sin Indtrædelse i Egypten har arbeidet sig gjennem de sidste Hvirvler imellem de med talrige Ruiner bedækkede Øer Philæ og Elephantine, strømmer nu fra S. til N. med en fra 3 til

9000 F. afverlende Brede indtil Kairo. Her skille de den ledsagende Bjergkjeder sig ad, idet de trække sig mod N. V. og N. Ø.; de naae ikke Middelhavet, men tabe sig c. 20 Mile derfra. Herved efterlade de Floden Plads til at danne sit Delta. Den falder i to Hovedarme i Havet: den Vestlige, ved Rosette, er den vandrigeste; den Østlige, ved Damiette, tilstoppes stedse mere af Sand. Talrige, fra begge Arme afledede, Canaler gjennemskjære i alle Retninger det imellem dem liggende Delta. Nordkysten er her meget flad, og gaaer med Sandbanker langt ud i Havet, saa at Skibe kun paa faa Steder kunne lande. Langs med Kysten, kun ved sandige Landstrimler adskilte fra Havet, ligge i en Halvkreds 5 Kystsøer eller Laguner: de have Alle kun medens Nilen oversvømmer klart Vand, ellers ere de Moradser, og staae ved flere Aabninger i Forbindelse med Havet. Nilens Vand har, saavidt dens Oversvømmelse strækker sig, bedækket Floddalen og Deltalandet med et indtil 30 F. dybt Lag af fort Dyndjord, og er endnu aarligen det eneste befrugtende Princip for Samme, især da Regn næsten aldeles mangler*). Nilens Oversvømmelser begynde i Overægypten efter d. 20 Juni, i Nedreægypten i Midten af Juli: det høieste Punct naae de sidst i September, og nu falder Vandet bestandigen indtil det har naaet sit laveste Standpunct i Mai. Aarets Afgrøde er næsten ene afhængig af Oversvømmelsen: stiger Vandet mere end 24 Alen eller mindre end 16 Alen over dets sædvanlige Høide, bliver Høsten slet. For saameget som muligt at komme Naturen til Hjelp ved disse velgjørende Oversvømmelser, har man, allerede i den fjerneste Oldtid, gravet Canaler og anlagt Sluser o. s. v. Et af de mærkværdigste af disse Værker er Josephscanalen, som gaaer paa Vestsiden tæt ved de Libyske Bjerge og Ørkenen. Ved Dæmninger standser man Flodens oversvømmende Vand, aabner derpaa disse, naar Jorden er tilstrækkeligen vandet, og meddeler de lavere Egne Vandet: tillige tjene disse Dæmninger under den almindelige Oversvømmelse som Forbindelsesmiddel imellem Byer og Huse, hvilke Alle maae ligge noget høit. Ved Sidecanaler og Maskiner fuldendes Vandingen i de høiere liggende Strækninger. For Aabningen af Sluserne og Gjennem-

*) Nilens Vand er reent og velsmagende: det er næsten det eneste gode Vand, der findes i Landet, da det, som Brønde eller nogle faa Bække indeholde, for det Meste er saltagtigt.

brydningen af Dæmningerne gives de nøieste Forskrifter: Flodens Stigen bliver paa det omhyggeligste iagttaget (i Kairo ved Hjelp af Nilmaaleren, en ottekantet Marmorstøtte paa en Ø i Floden; der bliver den to Gange om Dagen bekjendtgjort). — Bahr el Azreks L. er 560 M., Flodg. 32600 □ M.

Klimaet i Ægypten er i sine Forandringer særdeles regelmæssigt: det er om Sommeren meget heedt (mod S. stundom 38° Varme; Nætterne ere dog forholdsviis kolde), om Vinteren behageligt: i denne Aarstid falder paa Nordkysten hyppig Regn, hvilken udenfor Deltaet er næsten ubekjendt. Fra Mai til September blæse kjølige Nordvinde (hvilke standse Nilens Vande og befordre dens Stigen), hvorpaa følge Østvinde; i Januar og Februar herske stormende Vestvinde, paa hvilke følge hede Sydvinde, der stundom udarte til den qvælende Chamsin. — Pest, Øiensygdomme og Blindhed ere almindelige Landeplager.

3. **Producter.** Metaller findes ikke i Ægypten, derimod Marmor, Porphyr, Granit, Svovl, Salt, Natron, Salpeter, Salmiak. — Bomuld, Korn (Hvede), Riis, Sukker, Papyrusplanten, Hør, Sennesblade, Indigo, Lotus, Dadler, Olie, Sydfrugter, Viin, Tamarinder, Aloe, Jalappa, Gummi. — De almindelige Huusdyr og Africanske vilde Dyr, især Krokodiler; Ichneumoner, Ibisser, Bier, Silkeorme; Høns, hvis Æg stundom udklækkes i egne Ovne.

4. **Indbyggerne,** hvis Antal omtrent er 2½ Mill., bestaae af a) Kopter, Efterkommere af de gamle Ægyptere: de ere Christne og have deres Patriarch i Kairo. b) Arabere, deels som Fellahs, et af Arabere, Persere, Syrere og Ægyptere blandet Folk, som beskjeftiger sig med Handel og Agerdyrkning, deels som Beduiner eller røverske Nomader, deels som Maurer, indvandrede fra Berberiet. c) Barábras, eller Nubiere mod S. d) Tyrker, Jøder, Grækere, Armeniere, Negere og Frankere. — Den herskende Religion er den Muhamedanske: de almindeligste Sprog ere det Tyrkiske og Arabiske. — Agerdyrkning er Hovedbeskjeftigelse: Handelen er ogsaa vigtig, og vilde være endnu betydeligere, naar ikke Paschaen vilde være Landets første Kjøbmand og ved sit Monopolsystem og sin Despotisme holdt ogsaa den i mange trykkende Baand. Fabrikerne ere ikke betydelige, skjøndt Paschaen ogsaa heri har stræbt at efterligne Europæerne.

5. Ægypten kaldes en Tyrkisk Provinds, men har allerede længe været regjeret fuldkommen uafhængigen af den nuværende Vicekonge Mehemed Ali, som ogsaa har erobret det Meste af Syrien. Han har stræbt at indføre Europæisk Cultur i sit Land, dog aldeles paa despotisk Viis: han har en disciplineret Krigshær og Sømagt, han har oprettet militære og medicinske Skoler, ligeledes Skoler for Industrie, Handel og Agerdyrkning, og har sendt unge Ægyptere til Europa for at studere: men alt Dette skeer paa en saadan Maade, at kun Herske- og Vindesyge sees at bevæge ham dertil. Paschaens idelige Krige, de uhyre Afgifter og den jernhaarde Despotismus have udtømt Landet, og Folket lever i en ubeskrivelig Elendighed. — Ægypten er nu inddeelt i 24 Provindser: vi beholde den naturlige Inddeling i 1) Nedre-, 2) Mellem- og 3) Øvre-ægypten.

1. **Alexandria,** paa en Landtunge mellem 2 Kystsøer, en gammel og berømt Stad med 2 Havne og nogen Handel. Den er Sædet for en Græsk Patriarch og for adskillige Europæiske Consuler. Omegnen er øde og fuld af Levninger fra Oldtiden: af dem mærke vi Pompeiusstøtten og Cleopatras Obelisk, desuden Katakomberne. 40000 J. (5000 Fremmede)

Raschid eller Rosette. Linnedvæverier. 15000 J. Damiette, en levende Handelstad; før laae den ved Havet, nu 2 M. derfra. 20000 J. Abukir, en Landsby med en Havn (Søslag 1798).

2. **Kairo, Kahira,** Hovedstaden og Paschaens Residents, den største Stad i Africa, 1 M. fra Nilen. Den har 300 Moskeer, 36 Synagoger, 12 Koptiske Kirker o. s. v., nogle Høiskoler. Den er Middelpunctet for Ægyptens Handel og har nogle Fabriker. 300000 J.

Ved Gizeh (Dschise), omtrent 2 M. fra Kairo, ere Pyramiderne, Mumiemarken, Labyrinthen, Sphinx's Billedstøtte og Ruinerne af Memphis.

3. Ved Denderah ere mærkværdige Tempelruiner. Ved Luxor ere de overordentlig store og mærkelige Ruiner af det gamle Thebæ, og i Nærheden pragtfulde og uhyre Levninger af vidtloftige Kjæmpebygninger (Templer, Paladser, Gravminder); endvidere findes kolossale Billedstøtter (blandt Andre Memnons, og flere Sphinxer), og især bemærkningsværdige underjordiske Begravelser, der udgjøre en utallig Mængde af Sale og næsten Paladser, udhugne i de Libyske Bjerge i en Strækning af henved 2 M. I disse Grave og Klippesale bor nu nogle

Hundrede Arabere, som i de senere Aar drive en levende Handel med Oldsager (Mumier) fra denne uudtømmelige Kilde. Ofte sees de at bruge Stabler af Dødningebenene til f. Ex. at danne sig Sæder, eller Børnene at lege med dem.

Berberiet.

1. Man forstaaer ved Berberiet i videre Betydning hele Africas Nordkyst V. for Ægypten, en Landstrækning af omtrent 38000 □ M.; i indskrænket Betydning forstaaer man derved kun den vestlige Deel, indtil 28° O. L., det egentlige Berberie, der som et afsondret Høiland af c. 20000 □ M. Størrelse trækker sig bueformigt omkring den S. derfor liggende Ørken. Dette Plateau omgives og gjennemstryges af høie Bjerge, der allerede i Oldtiden vare bekjendte under Navnet Atlas: det er altsaa ingen Høislette, men opfyldt af Bjerge, Dale og Sletter. Bjergene udmærke sig næsten allevegne ved steile Klippevægge, dybe og snevre Kløfter og Afgrunde og smale, farlige Passer. Vestranden mod det Atlantiske Hav danner Høie Atlas eller Daran, der gaaer fra S. V. til S. O., fra Cap Ger til henimod Strædet ved Gibraltar, og bestaaer af flere parallele Kjeder, indtil 13000 (11000) F. høie, som paa alle Sider, især imod det kun 15 M. brede Kystland, falde steilt af.*) Nordranden danner den lave Lille Atlas, som fra Strædet ved Gibraltar, parallel med Kysten, i flere Rækker af nogle Hundrede Fod høie Bakker gaaer indtil Cap Bon, ligeoverfor Sicilien, og naaer lige ud til Havet. Disse Høie ere overalt skovrige, fulde af yndige Dale og afbrudte af meget frugtbare Sletter, men i den østlige Deel, hvor de bestaae af sort, kløftet Sandsteen, meget sønderrevne og fulde af Huler. Sydranden udgjør Store Atlas, som gaaer parallel med Lille Atlas, og imod V. maaskee har 5000 F. Høide, imod O. kun 1500 F. Men disse indre Egne ere os næsten ubekjendte: Sletterne skildres som

*) Atlas hæver sig over Sneelinien, men dennes Høide er ikke nøie bekjendt. Bjergmassen bestaaer af Sandsteen, Kalk, Skifer o. M., ingensteds sees Urbjerg. Den har ikke spidse Toppe men tilrundede Kupler; af vulcansk Virksomhed er intet Spor.

meget skjønne og frugtbare. Langs med Atlasbjergenes sydlige Fod ligger Biledulgerid (sche) eller Beled al Dscherid (o: Tørhedens Land), en smal, tør, skovløs Steppe mellem Høilandet og Ørkenen, riig paa Dadler og Kameler og derfor vigtig for Karavanerne, der ville drage igjennem Ørkenen. Det vilde være en Ørken, naar det ikke vandedes, skjønt sparsomt, ved de fra Atlas nedstrømmende Floder, som derpaa enten ganske tabe sig i Saharas Sandhav eller danne saltagtige Sumpe. De Fleste af disse Floder have saltagtigt Vand, og hele Jordbunden er saltholdig. — Landet S. for Atlas. Her gaae parallele med Kysten, indtil 37½° O. L., nogle lave, men vilde og øde Bjergmasser, af hvilke de sorte Harntsch ere meest bekjendte: Ørkenen gaaer lige til Havet, omkring Bugten ved Sidra, ligesom ogsaa S. for disse lave Bjergmasser er fuldkommen Ørken. N. O. for denne Bugt hæver sig nu det lille afsondrede Plateau Barka. Det er en Halvøe, omtrent 2000 □ M. stor; den hæver sig, jevnt fra Ørkenen, men steilt fra Havet, til et Høiland med bølgeformig Overflade og en Middelhøide af 1500 F. Plateauet dannes af Kalksteen, som kun paa nogle Steder er nøgen, men for det Meste har riig Vegetation, mange Kilder og behageligt Klima (om Sommeren har man dog iagttaget 29° Varme). Det er Oldtidens for sin Frugtbarhed og stærke Befolkning berømte Cyrenaica. N. herfor gaaer et lavt og ovenpaa fladt Høidedrag langs med Kysten henimod Nilens Delta, og forener sig med de Libyske Bjerge.

Fra Atlas komme mange Floder, men Ingen af nogen Betydenhed.

Luften er i det sydlige Lavland overmaade heed og tør, paa Høilandet og Nordkysten meget mild og behagelig: Snee og Is ere overmaade sjeldne, undtagen paa de høiere Dele af Bjergene, men der have de naturligviis hjemme; kun Høie Atlas har evig Snee.

2. **Producter.** Bjergene ere rige paa Metaller, men de benyttes ikke. Salt faaes fra Havet, Kilderne og Floderne. — Korn (Hvede), Riis, Dadler, Bomuld, Viin, Olie, Sydfrugter, Hør, Hamp, Gummi, Sukker, Sennesblade, Safran, Korkege, Tobak, Frugter. — Fortræffelige Heste, Æsler, Muulæsler, Kameler, Faar, Geder, Hornqvæg; Vildsviin, mange Rovdyr, Strudser o. M. Koralfiskeriet paa Algiers Kyst er vigtigt.

3. **Indbyggerne,** som Alle høre til den Kaukasiske Stamme, ere: Berbere (i 5 Klasser, af hvilke Kabylerne og Schelluhs ere Bjergbeboere, Tibboos (bus) og Tuariks boe i Stepperne og Ørkenerne); **Maurer** (Efterkommere af Araberne, som boe i faste Boliger), Arabere eller Beduiner (Nomader), Tyrker, Jøder, Grækere, Negere, Europæere. Deres Antal anslaae Nogle til 20 Mill. De Fleste ere Muhamedanere. Hovedsprog ere det Tyrkiske, Arabiske og Kabyliske. — Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie: nogle Stammer leve for en stor Deel af Plyndringer og Menneskerov. Industrien er ubetydelig: der findes kun nogle Væverier, Garverier og Baabenfabriker. Handelen er vigtigere: der udføres meest Landets raae Producter, dernæst de fra det indre Africa hentede Varer; der indføres (og udføres til det Indre) især Europæiske Fabrikvare og Krigsfornødenheder.

4. Disse Lande pleier man at inddele i Staterne: 1) Tripolis. 2) Tunis. 3) Algier.*) 4) Marokko. I det Indre er en stor Mængde Fyrster og Stammeoverhoveder, som staae i slet intet eller i et meget vaklende og usikkert Afhængighedsforhold til Regjeringerne i hine Stater.

I. **Tripolis,** den østligste Stat, 9000 □ M. (naar Barka regnes med) med 1 (2) Mill. J. Forfatningen er et militært Despotie: Landet, hvis Overherre den Tyrkiske Sultan er, regjeres despotisk af en Bey eller Pascha, der vælges af den Tyrkiske Milits, men bekræftes af Porten, og skal raadføre sig med sit Divan, der meest bestaaer af denne Milits's Officierer. Saaledes har denne al Magt i sine Hænder: dog er Paschaen siden 1835 igjen kommet i større Afhængighed af Porten end han før var.

Tripolis, Hovedstaden, har en befæstet Havn og et Citadel, hvor Paschaen boer og hvorfra han sjelden kommer ud. 15000 (25000) J.

Under Tripolis staaer: 1) Landskabet Fezzan, en velvandet, frugtbar, 60 M. lang og 40 M. bred, Oase S. for Tripolis med 70000 J, under en Sultan, der residerer i Murzuk, og hvert Aar maa betale Paschaen af Tripolis en Tribut. Indb. ere Muhamedanere, drive Qvægavl og Agerdyrkning, og især en meget betydelig Handel, da denne Egn er Middelpunctet for Karavanhandelen imellem Ægypten (og Asien) og Marokko, imellem Berberiet og Sudan. Karavanerne forsyne sig her med det Nødvendige til Reisen igjennem Ørkenen. Derfor er her altid en betydelig Sammenstrømmen af Mennesker. 2) Barka, beboet af Arabiske Hyrder, som dog i den østlige Deel betale Tribut til Paschaen af Ægypten.

*) Disse 3 kaldtes for sædvanligen Roverstaterne.

II. **Tunis,** 3400 □ M. med 2 til 3 Mill. J. Forfatningen er som i Tripolis: indtil de nyeste Tider stod Beyen paa en Maade under Algiers Overherredømme. Beyen har en ikke ubetydelig Landmagt, Sømagten derimod er ikke stor. — Den sydlige Deel er Biledulgerid i indskrænket Betydning.

Tunis, Hovedstaden, ved en Saltsøe, der staaer i Forbindelse med Havet. Den har endeel Fabriker, betydelig Handel, mange offentlige Bade, Bazarer, Moskeer o. s. v. 130000 J. (30000 Jøder).

Kairvan, en vigtig Handelstad med en meget hellig, paa 500 Granitsøiler hvilende, Moskee. 50000 J. Cabes ved Bugten af samme Navn. 30000 J.

III. **Algier,** 4200 (efter Andre næsten 9000) □ M. med henimod 2 Mill. Indb., iblandt hvilke ere endeel Kololis eller Koloris o: Børn af Tyrker og Mauriske Fruentimre. Forfatningen var før omtrent som i Tripolis: Landet regjeredes af en Dey, der valgtes af de øverste civile og militaire Embedsmænd med den Tyrkiske Milits's Samtykke og derpaa udnævntes af Porten. Siden 1829 er det en Fransk Provinds, men de Franske have ikke været i Stand til at bringe det Indre under deres Herredømme; dette er indskrænket til nogle Søstæder og de nærmeste Districter omkring disse. Fyrsterne i det Indre, og især Beyen af Constantineh, ere uafhængige og de Franskes Tog imod dem have ikke altid været heldige.

Algier, en befæstet Stad med en god Havn, ved hvilken den ligger amphiteatralsk. Den erholder nu stedse mere Udseende af en Europæisk Stad. Nogle Fabriker findes her. 25000 J. (de gamle Angivelser af 80000 J. skulle, efter de Franskes Paastand, altid have været overdrevne).

Constantineh er Hovedstaden i den østlige Deel; Sædet for en uafhængig Bey. Mange Romerske Oldsager. 40000 J. Oran, Bona og Bougia (Budsch) med gode Havne.

IV. **Keiserdømmet Marokko** (Arabisk Moghrib-ul-Akßa), den nordvestlige Deel af Berberiet, som imod S. aldeles ingen bestemte Grændser har. Det anslaaes til 14000 □ M., Indb. Antal til imellem 5 og 15 Mill.

Fabrikerne levere Saffian, Silketøier, Tepper, Krudt og Vaaben, Klæde og Lærred: men alle disse Vare ere temmelig middelmaadige. Handelen er anselig, Sørøveriet nu ikke længere indbringende, da Sultanen lever i Fred med de fleste Christne Magter. Regjeringsformen er aldeles despotisk. — Landet bestaaer af Rigerne 1) Fez, 2) Marokko, 3) Sus, 4) Sudjelmessa (Sudsch), Darah, og Tafilet.

1. **Fez** ved Foden af Atlas. Den har en Høiskole med et stort Bibliothek, 100 Moskeer, 250 offentlige Bade, 200 Karavanserais, betydelig Handel og mange Fabriker. Gaderne ere, som i næsten alle Africanske Stæder, saa snevre, at Husene i de øvre Etager ofte ere forbundne ved Gange. 90000 J.

Mekinés, Sultanens sædvanlige Residents. 60000 J.

Tanger (sch-) ved Gibraltarstrædet. Her boe mange Europæiske Consuler. 9000 J.

Salé, en befæstet Søstad med en Havn. 25000 J. Ceuta (Sze-uta), ligeoverfor Gibraltar, tilhører Spanien. 7000 J. Alcazar (kasr.), bekjendt af Slaget 1578.

2. **Marokko**, Hovedstaden med et stort keiserligt Slot, hvor Keiseren ofte boer. Staden ligger paa en stor, 1500 F. høi, Slette, S. for hvilken pludseligen Atlas hæver sig. Staden har 19 Moskeer; den er 6 Mile i Omkreds, og bærer Spor af en tidligere større Befolkning. Den indeholder mange tomme Pladse. 30000 J. (80000); i Middelalderen skal den have havt 700000 J.).

4. Disse Landskaber ligge paa Sydsiden af Atlas, ere rige paa Dadler og Kameler, og ere Samlingspladse for Karavaner. De her boende Arabiske Stammer skulle ingen Stæder have, men smaa af Leermure omgivne Fæstninger, i hvilke hver Uge holdes Marked.

Sahara eller Ørkenen.

Denne uhyre Ørken, den største, man kjender, begrændses mod N. af Berberiet (i videre Betydning), mod Ø. af Nillandene, mod S. af Sudan, mod V. af det Atlantiske Hav, og strækker sig saaledes tværs igjennem den hele Verdensdeel, fra c. 15° til 30° N. Br. og fra 1° til

c. 47° Ø. L. Paa nogle Steder er Breden fra N. til S. 200 M., Længden fra V. til Ø. 650 M., Fladeindholdet anslaaes til over 100000 □ M. (Grændserne af Ørkenen ere imidlertid, især mod N. V. og S., aldeles ubestemte). Formedelst Nabolandenes ringe Cultur og de herskende Vinde skal Ørkenen udbrede sig stedse mere (især mod V.), saaledes at dens Sand allerede imod Ø. tildeels bedækker de Egyptiske Levninger fra Oldtiden, imod S. paa nogle Steder trænger frem indtil Nigeren og Senegal, mod N. ødelægger stedse Mere af Biledulgerid og Marokkos sydlige Provindser, samt opsluger de fra Atlas kommende Floder, og mod V. trænger sig ud i det her ganske flade Atlantiske Hav og danner brede Sandbanker, hvorved Landingsstederne paa Kysten ere tilintetgjorte*). Dette store Lavland er næsten overalt en sørgelig, nøgen Ørken, blottet for al Vegetation. Kun paa faa Steder findes frugtbare Pletter, de saakaldte Oaser, hvilke ere større eller mindre Fordybninger, for det Meste omgivne og beskyttede af lave (100 til 300 F.) Klipper: disse Fordybninger bevare en fugtig Jordbund (Kilder eller Brønde findes altid i dem), og, endskjønt deres Vegetation er sparsom, for det Meste indskrænket til Græs eller blot Saltplanter og nogle Buske eller lave Træer, danne de dog en stærk Modsætning til den golde, nøgne Ørken. De større Oaser (især mod Ø.) frembringe, efter den forskjellige Grad, i hvilken de ere vandede, Korn, Dadler, Palmer og Sydfrugter eller blot Græs, og ernære Hjorde af Kameler: især i Nærheden af deres Grændser findes Rovdyr, Gazeller, Antiloper, Strudser o. s. v., og til dem contentrerer sig for det Meste Ørkenens sparsomme Befolkning. Den hele Ørken kan efter sin naturlige Beskaffenhed inddeles i to Hoveddele: den østlige Deel eller den Libyske Ørken, og den Vestlige eller Sahara i indskrænket Betydning; Grændsen er omtrent 30° Ø. L. I **den østlige Deel** eller **den Libyske Ørken**, som ved de Libyske Bjerge kun ufuldkomment skilles fra Nildalen, bestaaer Jordbunden meest af en fast Kalk- og Sandsteen (100 til 200 F. over Havet), over hvilken hæve sig lave (men ofte ovenpaa flade og vidt udstrakte) Banker og Klipper af 2 til 300 F. Høide. Denne Overflade er her bedækket med grovt Sand og Kiselstene (paa nogle Steder Rullestene af Chalcedon og Carneol); Sandet, der bestan-

*) De saakaldte Forbjerge, som stundom omtales her, ere flade, sandige, nøgne Landtunger. Saadanne ere Cap Blanco og Cap Bojador.

digen deels danner sig derved, at Ørkenens Overflade hensmuldrer, deels føres af Vinden herhid fra de store Sandbanker og Düner, som Middelhavet opkaster, ligger her som et løst, ikke tykt Lag ovenpaa den faste Grundflade, og flyttes af Vinden omtrent som hos os Sneen ved stærk Blæst: en ubetydelig Gjenstand, en ringe Forhøining eller Fordybning, selv en Plante kan standse Sneen og foraarsage, at den sammenhober sig paa et Sted og danner Banker eller store Sandstrækninger. Som den sydøstligste Oase i Ørkenen kan betragtes **Dar** (ɔ: Landet) **Fur** (c. 15° N. Br. og 45° Ø. L.), den største af Alle (6000 □ M. ?). Dette Land skal være beboet af 200000 S., efter Nogle Berbere, efter Andre Arabere, men sorte. De ere Muhamedanere og regjeres af en Sultan. Det er et vigtigt Punct for Karavanhandel. Andre regne Darfur til Sudan, saavelsom det S. for samme liggende **Kordufan**, der ligeledes skal være en frugtbar Oase og ligger nær ved Bahr el Abiad: men vor Kundskab herom er temmelig ufuldstændig. Paa Karavanveien fra Dar Fur til Kairo ligger en Række af Oaser, blandt hvilke er **den store Oase** (c. 25° N. Br., 47½° Ø. L.). Paa Karavanveien fra Kairo til Fezzan ligge Oaserne: a) **Siwah** (c. 29° N. Br. og 44° Ø. L.), nu en 2 M. lang Dal, men som før, efter Ruinerne at slutte, har havt en større Udstrækning. Det er de Gamles **Ammonium**, og indeholder talrige Ruiner, Templer og Katakomber. Levningerne af det berømte Jupiterstempel ere tildeels blevne anvendte til at bygge Hytterne i en Landsby. Man har ogsaa opdaget den berømte, af Herodot skildrede, "Solkilde", som om Midnatten er varm og om Middagen kold. I Byen **Siwah** boe 2 til 3000 S.; en Scheik regjerer Landet under Tripolitansk Overherredømme. b) **Augila** V. for Siwah, temmelig ufrugtbar. S. for Fezzan ligge ogsaa endeel Oaser paa Karavanveien til Sudan. — **Den vestlige Deel** eller Sahara i indskrænket Betydning er noget forskjellig fra den Østlige: Jordbunden er her bedækket med dybere og finere Sand, næsten Flyvesand, som det synes, ført herhid fra den østlige Deel ved de i Ørkenen overveiende Østenvinde. Det er, med Undtagelse af enkelte Oaser (hvilke her ere langt færre end mod Ø. og hvor Vandet maa tages i større Dybde), en horizontal, vandløs og nøgen Sandørken, hvor Vinden snart optaarner Flyvesandet til bevægelige Taarne, snart hvirvler det op i fine Støvskyer, og derved

stundom bereder Karavanerne deres Undergang*). Sandet er her, som sagt, dybere, og Ørkenen endnu mere øde end mod Ø. — En skrækkelig Dødsstilhed hersker i Sahara, og i hele Dage see de Reisende intet Dyr, ingen Plante: saavel Synet som Hørelsen skuffes stundom paa en mærkelig Maade ved denne Mangel paa Gjenstande, der afgive en Maalestok for dem. — Ørkenen er overalt riig paa **Salt**, især mod S. V.; der findes ogsaa, henimod Senegambien, mange Gummitræer. **Luften** er i Ørkenen om Dagen overordentligen heed, Nætterne ere forholdsviis kolde: ingen Sky beskytter mod de glødende Solstraaler, og kun fra August til November falder stundom nogen Regn: men denne er dog altid meget sjelden og sparsom. — **Indbyggerne** ere i den østlige Deel **Arabere** (mod S. Ø.) og N. for dem **Tibboos**, sorte af Farve og temmelig negeragtige, dog hørende til Berbernes Stamme. De ere fredelige Folk, som drive Haandværker og Handel; i den vestlige Deel boe de krigerske **Tuariks**, i Midten af Sahara, Berbere af næsten hvid Farve; V. for dem **Maurer**, mere eller mindre blandede Efterkommere af Araberne, raae, røverske og grusomme Mennesker, som leve af Qvægavl, Rov og Handel, især Slavehandel. De boe i Telte af Huder eller Kameelhaar, klæde sig i uldne Skjorter eller Gedeskind, og nære sig af Melk, Korn, Dadler, sjeldent Kjød. Alle disse Folk ere Muhamedanere.

Sudan eller Nigritien.

Man forstaaer herved det indre Mellemafrica, begrændset imod N. af Sahara, mod Ø. af Darfur og Habesch, mod S. af det sydlige Høiafricas Nordrand, mod V. af det vestlige Høiafrica (Senegambien og Guinea), altsaa omtrent imellem 9° og 16° N. Br. og 14° og c. 50° Ø. L.*). Det er fra N. til S. 50 til 70 M. bredt, fra V. til Ø.

*) Er det end overdrevet, naar man har talt om bevægelige Sandhøie og Masser, der have begravet hele Karavaner, saa have de dog ofte foraarsaget deres Død ved at tildække Kilderne og Oaserne.

*) Da Grændserne af Habesshiniens Høiland og overhovedet det hele Land Ø. for Indsøen Tsad ere os ubekjendte, kan Sudans Udstrækning mod Ø. angives høist forskjellig.

c. 450 M. langt, Flabeindholdet henved 40000 □ M. Paa alle Sider omgivet af Ørkener eller Bjerglande, beboet af raae og mistroiske Nationer og med et for Fremmede yderst fordærveligt Klima, ligger dette Land fuldkommen isoleret i det Indre af Verdensdelen, et værdigt men farligt Maal for Europæiske Reisendes Videbegjerlighed, af hvilke allerede Mange have tilsat Livet for at naae det. Vor Kundskab om Samme er derfor høist ufuldkommen. Sudan er vel i Modsætning til Høilandet et Lavland, men intet aldeles fladt Land: den nordlige fladere Deel ligger dog omtrent 1200 F., den Sydligere, som gjennemstryges af adskillige Bjergmasser, 2 til 3000 F. over Havets Overflade. Det Hele er saaledes deels fladt, deels bølgeformigt eller bjergigt Land, næsten overalt frugtbart og paa mange Steder skovriigt. Landskabet **Hausa** (mellem 25° og 30° Ø. L.), der synes at danne en fremspringende Terrasse af Høiafrica, deler Sudan i den **vestlige** og **østlige Deel**. I det vestlige Sudan er den store, først nu rigtigen bekjendte Strøm **Niger** (**Djoliba** (Dsch.), **Quorra**). Den udspringer i Senegambiens Høiland (omtrent 50 M. fra Cap Sjerra Leone, under 9° N. Br., 8° Ø. L.), og løber under Navnet Djoliba mod N. O.; dog er den os her ikke nærmere bekjendt. Ved Bammaku (12° N. Br. 9° Ø. L.) træder den fra Høilandet ned til sit mellemste Løb. Efter et Løb af c. 190 M. naaer den Egnen ved Timbuktu; herfra er dens Løb paa en Strækning dunkel, formodentlig dreier den omtrent under 15° N. Br. og 21° Ø. L. mod S. O. Under 10° N. Br. ved Bousa (Mungo Park † 1808) gjenfinde vi den atter under Navnet Quorra; herfra løber den imod S., imellem det nordvestlige Hjørne af det sydlige og Østranden af det vestlige Høiafrica, i et af Klipper og Grunde opfyldt Leie, og skal her optage adskillige Bifloder, om hvilke vi dog intet Nærmere vide. Herefter træder den ind i sit nederste Løb, hvor den danner et lavt, af mange vandrige Flodarme gjennemskaaret, Delta, der udstrækker sig fra Bugten ved Benin til Bugten ved Biafra: iblandt de Mundinger, gjennem hvilke den udgyder sig i Havet, ere Floderne **Nun** (paa hvilken Brødrene Lander naaede Havet), **Benin** og **Kalabar**. Før sin Deling skal den være 1 Miil bred. — Den østlige Deel af Sudan charakteriseres ved den store Indsøe **Tsad**, c. 32° Ø. L. og 15° N. Br., som skal optage flere Floder. Der fortælles ogsaa om en stor Indsøe **Wangara**, men denne, saavelsom det hele Rum Ø. for Tsad (c. 130 M. langt), er os fuldkommen ubekjendt.

S. for Tsad er et lavt, sumpigt og skovriigt Strøg, der ligner den Habessinske Kolla: S. derfor kommer et høiere Land, **Mandara**. — **Klimaet** i disse vidtløftige Strækninger er meget varmt og, især i Regntiden, for Fremmede overordentligen usundt. Nætterne ere ogsaa her forholdsviis kolde: ved Bornu saae Clapperton om Morgenen Is, og dog er Middelvarmen af den varmeste Maaned 27°, og i Skyggen bemærkedes ofte 34° Varme. — **Producter**: **Guld**, Kobber, Salt (dette dog ei i stor Mængde). **Korn** (Hvede), **Mais**, **Ris**, **Hirse**, Gummitræer, Palmer, det store Træ **Baobab**, store Skove af forskjellige andre Træsorter; Kaffee, Indigo, Manna, Meloner. **Kameler**, de **Europæiske Huusdyr**, de almindelige Africanske vilde Dyr (især **Elephanter**) og Rovdyr, Strudser, Bier. — **Indbyggerne** ere deels **Negere**, de egentlige og oprindelige Beboere, deels **Arabere** og **Maurer**, der stedse mere trænge sig ind og paa nogle Steder allerede ere de herskende Folk, ligesom ogsaa de røverske **Tuariks** fra Sahara ved den øvre Djoliba forurolige de fredeligere Negere: endeligen ere adskillige Folk f. Ex. Fellataerne, formodentligen en **Blanding af Negere og Arabere**. Negerne ere deels Nomader, deels og for det Meste have de faste Boliger og drive Haandværker, ja endog nogen Industrie. De ere deels Fetischtilbedere, deels Muhamedanere. De meest cultiverede Negere ere Indb. af Hausa, de Mægtigste ere Fellataerne, som mod Ø. skulle være Muhamedanere, mod V. Hedninger, og for det Meste drage til Felts til Hest, væbnede med Jernbuer og forgiftede Pile. — Sudan har en levende Handel: der udføres **Guldstøv**, **Slaver**, **Gummi**, **Elfenbeen**, **Strudsfjedre** og **Gurunødder** (som bruges til at gjøre det slette Vand mere drikkeligt); der indføres Salt, Kryderier, Europæiske Fabrikvare. De vigtigste eller idetmindste de bekjendteste Riger i Sudan ere:

1. **Bornu** (o: Landet Nu) ved Tsad. Det skal have 2 Mill. I., Arabere, Fellataer og Negere, samtlige Muhamedanere og temmelig civiliserede. Landet regjeres af en **Sultan**, eller rettere af en **Scheik**, der egentligen er Sultanens Vezir, men er i Besiddelse af al virkelig Magt. Sultanen residerer i **Birnie**, der skal have 10000 I. og megen Handel med Fezzan.

2. **Fellataernes Rige.** Fellataerne ere et blandet Folk (see ovenfor); de have underkastet sig de fleste

Stater S. O. for Bornu, og deres Indflydelse strækker sig imod V. indtil Benin. De skulle oprindeligen være de samme som Fulaherne i Senegambien. Deres Sultan (Bello, siden 1816) residerer i Sakatu (c. 13° N. Br. og 24° Ø. L.), hvor Clapperton † 1827. — I Riget Hausa er Staden Kanoo med 40000 I., nogle Tøifabriker og betydelig Karavanhandel.

3. **Timbuktu, Tombuktu,** et Rige mod N. V., som nu skal være afhængigt af Fellataerne (efter Andre af Tuariks i Sahara), men dog regjeres af en Mauriſk Sultan. Hovedstaden **Timbuktu** (15° N. Br., 19° Ø. L.), 2 M. fra Niger, er Middelpunctet for en vigtig **Karavanhandel** med Berberiet og det østlige Africa. Den har 10 til 12000 I., foruden de mange fremmede Kjøbmænd og Slaver, som altid ere her (før angaves 100000 I.).

Det vestlige Høiafrica, Høisudan eller Senegambien og Øvreguinea.

Vi forstaae herved Landet fra Biafra-Bugten indtil Saharas Sydgrændse mellem det indre Lavland (Sudan) og Havet; det ligger imellem 5° og 18° N. Br., og 26° og 0° Ø. L. Det er for det Meste et stort **Høiland**, adskilt fra det sydlige Høiafrica ved Quorras Floddal. Det Indre af dette store Bjergland er endnu meget ubekjendt: det hæver sig med sine Høisletter formodentligen indtil 2000 F., i Bjergene indtil 5000 F. Høide, og frembyder en stor Mangfoldighed af Bjergstrøg, Høisletter, Terrasselande og Floddale. I det Indre er Bjergstrækningen **Kong**, som synes at falde af til alle Sider i brede Terrasser til Havet eller til Sudan og kun ved Sjerra Leone synes at træde ud til Havet. Det Indre er os, som sagt, ubekjendt; men vi vide dog, at det gjennembrydes af store Strømme, og tildeels er bedækket af herlige Skove, samt indeholder yndige Dale med **yppig Vegetation**. Kun **Kyststrækningen** er flad og enten sandig eller sumpig, og da meget usund. — Den sydlige

Deel eller **Øverguinea**, fra Biafra-Bugten til Cap Sjerra Leone, 26°—5° Ø. L., har en saadan flad og tildeels sumpig Kyst, indenfor hvilken overalt kjøligere, græsklædte Bjerglandskaber hæve sig. Meest efter de vigtigste Udførselsproducter har Kysten følgende Navne: 1) **Kysten Benin** omkring Biafra- og Beninbugten, gjennemskaaret af 8 store Flodmundinger, som maaskee Alle ere Arme af Nigeren. 2) **Slavekysten** indtil **Cap St. Paul**. Her ere Floderne **Lagos** og **Rio Volta**, og indenfor denne hæver sig Landet **Dahomey**. 3) **Guldkysten** indtil de tre **Spidsers Forbjerg**; indenfor denne hæver sig **Ashanteernes Land**. 4) **Tand- eller Elfenbeenkysten** indtil **Palmeforbjerget**. 5) **Korn- eller Peberkysten** indtil **Cap Sjerra Leone**. Den imod S. smalere Kyststrimmel bliver imod N. stedse bredere, da Bjergene ved den mellemste Deel af Gambia trække sig tilbage mod Ø., og bliver mellem Gambia og Senegal til et temmelig stort **Fladland**, som er 15 til 60 M. bredt. Dette flade Kystland indtil N. for Senegal kaldes fortrinligviis **Senegambien**, men sædvanligen forstaaer man ved dette Navn tillige den hele Deel af det vestlige Høiafrica, som ligger N. for Cap Sjerra Leone. Af Forbjergene mærke vi her især det **grønne Forbjerg**. Mod N. falder Høilandet meest gjennem skovrige Terrasser af til Sahara o. s. v; mod Ø. er det Samme Tilfældet, men det er kun Lidet, hvad vi derom vide. — De vigtigste **Floder**, foruden de, der allerede ere nævnede, ere: a) **Gambia**, som udspringer 20 M. fra Senegals Kilde, flyder mod N. V. (men med mange Krumninger) og bærer Søskibe indtil langt op i Landet. Den er ved sit Udløb overmaade bred. b) **Senegal**, hvis Kilder ere paa Nordranden af Høilandet; den opstaaer især af 2 mindre Floder, af hvilke den Vestligste, **Bafing**, som holdes for Hovedarm, udspringer i den sydlige Deel, kun 16 M. fra Nigerens Kilder. Efter Foreningen af disse 2 Arme faaer Strømmen Navnet Senegal, og træder efter nogle Fald ned i Lavlandet, hvor den har et roligt Løb. Den optager fra venstre Side den store Flod **Faleme** og gjennemflyder i utallige Krumninger, og omsluttende henimod 40 Øer, et meget frugtbart men usundt Kystland; den betegner omtrent Grændsen imellem Maurer og Negere. Henved 60 M. fra Havet begynder **Deltaet**, idet Floden deler sig i tre Hovedarme, der omslutte frugtbare Øer, hvilke, naar Flodens Vand stiger, næsten ganske

staae under Vand. c) Rio Grande, henimod 70 M. lang.

Klimaet er overmaade varmt i disse Lande (paa Kysten af Senegambien er Middelt. 21°, mod S. endnu høiere), Varmen stiger ofte til 35° og derover: ved Kysten tempereres den noget ved Søluften, i det Indre ved den høie Beliggenhed og de tætte Skove. Regntiden varer fra Mai eller Juni til October eller November, og ledsages af skrækkelige Uveirsstorme, Tornados. I den tørre Aarstid herske Østenvinde, især den udtørrende Harmattan. For Europæere er Klimaet, navnligen i de sumpige Egne i Senegambien og paa Kysten Benin, meget usundt; derfor er dette Land en Grav for saa mange Soldater af Garnisonerne, saavelsom for Colonister og Reisende. — Stor er disse Landes Productrigdom. De vigtigste Frembringelser ere Guldstøv, Kobber, Jern, Salt. — Mais, Riis, Batater, Pisang, Yams, Maniok, Hirse, Indigo, Bomuld, Ananas, Sydfrugter, Peber; Kokos-, Daddel- og andre Palmer, Tamarinder, Baobab, Kalebasser, Ibenholt. En stor Deel af Landet synes at være skovriigt. — De almindelige Africanske vilde og tamme Dyr i stor Mængde: Krokodiler, Flodheste, Slanger, Skildpadder; Termiter, Moskitos, Høstrækker.

Indbyggerne ere Negere, deels Fetischtilbedere, deels Muhamedanere (i Senegambien), paa nogle Steder (i Øvreguinea) nogle Christne. De staae meest under despotisk regjerende Fyrster, og ere næsten Alle meget raae, uvidende og overtroiske, dog i det Hele taget godmodige Naturmennesker. Imellem de utallige Stammer, i hvilke de ere deelte, føres bestandigen grusomme Krige. Imod N., indtil Senegal, have nogle Maurer trængt sig ind: hist og her findes nogle Europæiske Etablissements paa Kysten. — Handelen herpaa er ikke uvigtig: Europæerne hente herfra Peber, Guldstøv, Elfenbeen og især Slaver (ihvorvel denne Handel nu er forbudet af alle Christne Nationer).

1. Senegambien.

Af de Negernationer, som boe her og ere deelte i en stor Mængde større eller mindre Riger, ere Fulaherne (i Midten), Jalofferne (mod V., i Fladlandet mellem Gambia og Senegal) og Mandingoerne (mod N. og N. O.). Englænderne eie

her Øen St. James, nogle Mile fra Mundingen af Gambia; Franskmændene eie Øen St. Louis ved Mundingen af Senegal, og Øen Goree (14½° N. Br.) med en fortræffelig Havn. Begge skulle have 20000 I., hvoraf 18000 Slaver. Portugiserne eie Staden Cachao (sch) og Bissagoosserne (lige ud for Rio grandes Munding) eller idetmindste den største Ø, Bissao. Tæt ved Cap Sjerra Leone er det mærkværdige Etablisement af frie (for det Meste af Slaverie befriede) Negere, som først stiftedes af det saakaldte Sjerra-Leone-Compagnie i England, derpaa overtoges af den Engelske Regjering og med store Opoffrelser endnu er blevet beholdt, endskjøndt Naboernes Anfald og det fordærvelige Klima lægge næsten uovervindelige Hindringer i Veien for Coloniens forønskede Opblomstren. Dog tiltager Indbyggernes Antal betydeligen: det er nu 26000 Mennesker, næsten Alle Christne. Negerne undervises i Christendom, Skrivning og andre Kundskaber, Haandværker, Agerdyrkning o. M.; Hensigten er herfra at kunne virke paa de øvrige Negerfolks Cultur. Hovedstaden er Freetown (Frihtaun) med en god Havn og 6000 I.

2. Øvreguinea eller Guinea.

N. for Guldkysten er Ashanteernes Rige, som anslaaes til 800 □ M. med 1 Mill. I. Det er raae, krigerske og grusomme Mennesker, som besidde en ualmindelig Krigskunst og ere Europæerne farlige Fjender. Menneskeofferinger ere hyppige hos dem (en Konge offrede ved sin Moders Grav 3000 Mennesker). Hovedstaden Kumassi har 15000 I. — N. for Slavekysten er Riget Dahomey, som skal være den mægtigste Negerstat i disse Egne og strække sig langt ind i Landet. Hovedstaden Abomeh skal have 24000 I.

Paa Guldkysten eie Englænderne (40 □ M. med 22000 I.): Cabo Corso eller Cap Coast, Gouverneurens Sæde, Hovedpunctet for den Engelske Handel; desuden nogle mindre Forter. Hollænderne eie Georgia della Mina eller Elmina og nogle mindre Forter. Danmark har Christiansborg, Fredensborg, Augustenborg, Kongsteen, Prindsensteen, Alle ubetydelige Forter. Portugiserne og Franskmændene have ogsaa nogle smaa Casteller. — Paa Kornkysten, ved Floden Mesurado, have Nordamericanerne oprettet en Colonie (Liberia) for christelige Frinegere, indrettet efter den Engelskes Mønster.

Nedreguinea eller Kongo.

Vi forstaae herved Vestkysten af Sydafrica fra Biafrabugten (c. 5° N. Br.) til Cap Negro (16° S. Br.); egentligen betegner det dog kun Strækningen fra Cap Lopez (2° S. Br.) til Cap Negro.*) Denne Strækning danner Vestranden af det sydlige Høiafrica; men i det Enkelte er den os meget lidet bekjendt. Saavidt man kjender Landet, ligger først ved Havet en flad, 15 til 20 M. bred, Kyststrækning, bag hvilken hæve sig høie, fra N. til S. strygende, Bjerge. Paa den anden Side af disse udbreder sig den anden Terrasse, et 30 til 40 M. bredt og c. 2000 F. høit Bjergland, fra hvilket man atter over Bjerge, der tildeels gaae parallele med Kysten, kommer til det egentlige Høiland, hvis Middelhøide anslaaes til 5 à 6000 F. Længst mod N., ved Biafrabugten, hæver sig Amboſernes Høiland, hvis Bjergtoppe skulle være bedækkede af evig Snee; dette synes at slutte sig til det store Høilands Nordrand og at være enten Sammes umiddelbare Affald eller et foran Samme liggende Alpeland, liigt Habesch mod N. O. Især i den nordlige Deel af Nedreguinea, omkring Æquator, ere i den nyere Tid flere høie (indtil 15000 F.) Bjerge opdagede; deriblandt skulle ogsaa være Vulcaner, hvilke man hidtil ikke har kjendt paa Africas Fastland. Kysten er en flad Strand, enten sandig eller sumpig og da for det Meste bedækket med store Skove: ogsaa Affaldene af Bjergene ere allevegne skovgroede. Kjøligere, frugtbarere og stærkere befolket er den anden Terrasse, fra hvilken Floderne tildeels gjennem heftige Fald træde ned i Kystlandet. — Mange, tildeels meget vandrige, Floder, komme fra det Indre: af dem ere meest bekjendte a) Zaire (Szaire) eller Kongo, som skal komme fra en Alpesøe Aquilunda**); efter sin Indtrædelse i Lavlandet deler den sig i 3 Hovedarme, og falder gjennem et sumpigt og skovriigt Deltaland som en bred og dyb Strøm ud i Oceanet (under 6° S. Br.). b) Coanza udspringer østligt i Benguela,

*) Det imellem 5° N. Br. og 2° S. Br. liggende Stykke er os ubekjendt.

**) Dennes Beliggenhed (efter Nogle 10° S. Br.) og endog Tilværelse er uvis: om det er den Samme, som en nyere Reisende vil have fundet imellem 4° og 5° S. Br., c. 45° V. L., og kalder Cuffua, Quiffua er vel endnu uafgjort. Denne skal afgive Vand baade til V. og V.

træder ned i Lavlandet 12 M. fra Kysten, og falder i Havet under 3½° S. Br. Begge have talrige og stærke Fald.

Klima og Producter har Kongo for det Meste tilfælleds med Øvreguinea: fortrinligviis omtales en stor Rigdom paa Guld, Sølv, Kobber, Jern, og hele Skove af Peber- og Kaffeetræer og af flere kostbare Træarter. Regntiden indtræffer her fra October eller November til Mai eller Juni. — Indbyggerne ere Negere (tildeels af lysere Farve og mindre opkastede Læber end sædvanligen). De Fleste ere Fetischtilbedere, ikke Faa Christne, endskjøndt deres Religion snarere kunde kaldes en Blanding af Christendom og Fetischisme. De ere deelte i mange smaa Stater og Stammer: af Cultur have de kun modtaget Lidet af Portugiserne, som her er den mægtigste Europæiske Nation, og paa deres Sædelighed har Bekjendtskabet med disse ikke havt gunstige Virkninger. Her findes adskillige Portugisiske Mulatter og næsten sorte Jøder, desuden nogle Europæere, især Portugisere: Disses Herredømme indbefatter en stor Deel af Kysten, og deres Handel skal, ved Hjelp af Factorier i det Indre, strække sig igjennem Høilandet til Østkysten: men man har herom for det Meste kun gamle og upaalidelige Efterretninger.

De bekjendteste Dele ere: 1) Loango med Hovedstaden Buali. 2) Kakongo med den af Europæerne besøgte Havn Malimba. 3) Kongo, S. for Zaire, et af Portugiserne*) afhængigt Rige, hvis Konge boer i St. Salvador eller Kongo, en stor, af mange Europæere bebot, Stad, med adskillige katholske Kirker og 40000 (24000) J. 4) Angola (Dongo) med den Portugisiske Stad St. Paolo de Loanda, Sædet for en Portugisisk Vicekonge og en katholsk Biskop, endeel Kirker og Klostre og 18000 J. 5) Benguela med den Portugisiske Havn S. Felipe de Benguela, Sædet for en Gouverneur, med c. 2000 J. — I det Indre omtales af en nyere Reisende Moluaernes Rige, som skal være det Mægtigste i Africa S. for Æquator; Hovedstaden give Nogle 40000, Andre endog 100000 J.

Landet S. for Cap Negro (16° S. Br.) indtil Cap Voltas (c. 29° S. Br.) og Mundingen af Orangefloden er næsten aldeles ubekjendt og har intet fælleds Navn: stundom kalder man det den øde Kyst. Kysten bestaaer

*) Deres Indflydelse her skal dog nu være meget ubetydelig og indskrænket til nogle faa Puncter.

af Sandhøie, uden Havne og Bugter, og ingen Brønde og Kilder har man fundet: det Hele anſees derfor vist med Rette for en tør og øde Ørken, bebovet af nogle faa Negere og Hottentotter (Store Namaquas). Her er Mundingen af en af Africas ſtørſte Floder, Orange (ɔrſche) eller Gariep, den ſtore Flod, ſom kommer fra det indre Høiland i 2 Arme, Ky Gariep (den gule Flod) fra N. O., og Nu Gariep (den ſorte Flod) fra S. O. De forene ſig under 29° S. Br. og 42° Ø. L. og løbe herfra imod V. igjennem flere Fald til Mundingen ved Cap Voltas.

Caplandet, Høiafricas Sydaffald.

1. Vi forſtaae herved den ſydlige Deel af Africa, ſaavidt ſom den tilhører Englænderne, fra Africas Sydſpidſe (34° 48′) til Kaffernes Lande, omtrent 30° S. Br.: mod Veſt er Floden Kousſie (29° 40′ S. Br.) Grændſen, imod Øſt hidtil Floden Keiſikama (33° 10′ S. Br.), men ved den med Kafferne 1835 ſluttede Fred ere Coloniens Grændſer udvidede betydeligt over denne Grændſe og dens Diſtrict forøget med henved 2000 □ M. Størrelſen kan nu vel anſlaaes til 8000 □ M.

2. Africas Sydende danner ingen fremſpringende Landtunge, men en fra V. til Ø. over 100 M. fortløbende Kyſt, hvis Sydſpidſe er Cap Agulhas (Naalecap). Africa hæver ſig over Oceanets Bølger i tre over hinanden liggende Terraſſer. Den Førſte er a) Kyſtlandet, ſom er frugtbart ved Floderne, ellers ſandigt eller klippefuldt. Imod Ø., ved det Indiſke Hav, er det meget ſmalt (2 M.), og paa nogle Steder gaae Bjergene næſten til Havet. Dette østlige Kyſtland ſkilles ved en fra N. til S. gaaende Bjergſtrækning (der ender ſig i Falſke Cap) fra det veſtlige Kyſtland ved det Atlantiſke Hav, og er kun ved et Pas forbundet med dette. Dette, ſom man nogenlunde kjender indtil Orangefloden, er 5 til 15 M. bredt. Grene af hiin Bjergſtrækning træde, iſær mod S. V., lige til Havet, og danne Tafel (3500 F.)-, Løve (2200 F.)-, og Djevlebjerget (3300 F.)

ved Capſtaden, ſamt det gode Haabs Forbjerg, Falſke Cap og Cap Agulhas. De danne ogſaa her mange Bugter, af hvilke vi mærke Helenebai, Saldanhabai, videre Tafelbai og Falſkebai paa begge Sider af Capſtaden; mod Ø. Algoabai. Bugterne paa Veſtſiden ere Alle aabne for de nordveſtlige Vinde, ligeſom de paa Øſtſiden for Sydøſtvindene. Mærkelig er den ſtærke Strømning fra det Indiſke Ocean, hvilken har omgivet hele denne Kyſt med to brede parallele Sandbanker, hvis Brænding gjør Landingen meget beſværlig. Iblandt de mange Kyſtfloder, ſom her falde i Havet, men opſtaae paa den anden Terraſſe, mærkes Elephantfloden mod V., Søndagsfloden (ſom falder i Algoabugten) og den ſtore Fiſkefloð. — Stiger man fra denne Kyſtterraſſe opad imod N., ſaa kommer man til en ſkovgroet Bjergſtrækning, med flere Kjeder og mellemliggende, for det Meſte frugtbare og veldyrkede, Længdedale, kaldet Zwarteveld, Zwarte-Berge; fra denne ſtiger man lidt ned til b) den anden Terraſſe, en over 3000 F. høi, 15 til 20 M. bred og henved 1000 □ M. ſtor Høiſlette, ſom kaldes Karroo (ru). Bunden af denne er jernholdigt Leer, blandet med Sand. I den tørre Aarstid, naar Vandet bortdunſter af Bække og Floder, bliver denne Jordbund ſteenhaard, og faaer ſtore Revner: ethvert Spor af Vegetation forſvinder, da alle Planter viſne, og diſſe vide Sletter have da et høiſt ſørgeligt Udſeende. I Regntiden forvandles Karrooen for nogle Uger til en ſmilende Græs- og Blomſtermark, og benyttes da af Omegnens Beboere ſom fortreffelig Græsgang. Egentlig Dyrkning findes kun paa nogle faa dertil gunſtige Steder: de faa Indbyggere boe i langt fra hinanden liggende Gaarde; Landsbyer og Stæder mangle. Mod N. begrændſes Karrooen af mægtige Bjergmaſſer, mod V. Roggeveld, i Midten Nieuweveld (ſom ſkal hæve ſig indtil 10000 F.), mod Ø. Schneeveld, Sneebjergene (ſom kun angives til en Høide af henved 6000 F.), hvilke endnu længere mod Ø. hænge ſammen med Vinterbjerget. Paa diſſe Bjerge udſpringe de Fleſte af de før nævnede Floder; gjennem beſværlige Paſſer kommer man paa den anden Side fra dem til c) den tredie Terraſſe, det egentlige Høiafricas Flade, hvor Orangefloden har ſit Udſpring. Her er et 5000 F. høit Plateau, hvor Bunden er Sandſteen og jernholdigt Leer, bedækket tildeels med løſe Stene. Denne Høiſlette er, ſom den Forrige, ſkov-

løs, men indeholder fortrinlige Græsgange; den er paa flere Steder ogsaa skikket til Dyrkning og godt befolket.

Skjøndt Caplandet ligger udenfor den varme Zone, har det dog ikke den tempererede Zones 4 Aarstider, men kun en Regntid fra Mai til September, med heftige Storme og Uveir og Nordvestvind, og en tør (dog ikke aldeles regnløs) Tid i vore Vintermaaneder med Sydostvind. I Dalene og paa Kysterne er Luften varm (Middelt. i Capstaden er $15\frac{1}{2}^{0}$, men Varmen kan stige til en betydelig Grad); i de indre Høisletter er Jis, Snee og Hagel ikke ubekjendt, og de høiere Bjerge ere i flere Maaneder bedækkede af Snee. — Producter*): Salt fra Havet og adskillige Indsøer. Jern og Kobber er fundet, men her gives ingen Bjergværker, allerede fordi Brænde mangler. Korn, især Hvede (den udføres endog til England), Frugt, Sydfrugter, Viin, Kjøkkenvæxter, Palmer, Gifttræer, Bambusrør. Hornqvæg og Faar, hvilke, tilligemed Korn og Viin, udgjøre Landets Hovedrigdom; Heste, Æsler, Zebraer, Elephanter, Rhinoceros, Bøffeler, Antiloper, Giraffer, Løver, Panthere, Hyæner, Bier, Strudser, Fiske o. M. — Indbyggerne, c. 130000 i Tallet, ere de guulbrune Hottentotter (40000), raae og hæslige (negeragtige), men godmodige Mennesker, af hvilke de Fleste ere Colonisternes Tjenestefolk, Nogle Soldater, kun Faa Eiere af egne Grundstykker**); Slaver (30000), enten Negere eller Malayere (tildeels Muhamedanere); Europæere, meest Englændere og Hollændere, ogsaa Tydske. Europæerne ere Alle Protestanter (Hollænderne ere Reformerte), og ogsaa af de Indfødte er nu den største Deel Christne, især ved Herrnhutiske Missionærers Bestræbelser. Agerdyrkning og Qvægavl tilligemed Viinavl ere de eneste Næringsveie: Fabriker findes næsten slet ikke, i det Indre heller ingen Haandværkere, da de isoleret boende Colonister for det Meste maae selv sørge for deres Fornødenheder saa godt de kunne. Vigtig er Handelen, da dette Land er et Middelpunct imellem Europa og Østindien. Der udføres Hvede, Viin,

*) Landets oprindelige Frembringelser vare faa: men Europæiske og Asiatiske Planter og Dyr, som ere overførte hertil, lykkedes overordentligen.

**) En egen Stamme af Hottentotter ere de yderst raae, vilde og hæslige Buskmænd (mod N. og N. O.), der forfølges af Colonisterne næsten som vilde Dyr.

Kjød, Talg, Huder, Horn, Smør, Elfenbeen, Strudsfjedre. — Caplandet tilhører England og regjeres af en Gouverneur med et Raad: det deles i den vestlige og østlige Provinds med flere Underafdelinger (Landdrostier).

Capstaden, ved Foden af 3 Bjerge (see ovenfor) ved Tafelbai, en regelmæssigen bygget Stad, Gouverneurens Sæde. Den er et vigtigt Hvilepunct for Skibene paa Reisen mellem Europa og Asien. Havnen er ikke sikker i Regntiden, hvorfor Skibene da ankre i Falske Bai. Lærde Selskaber og Anstalter, Museum. Skibsværfter. Castel. 30000 I. (hvoriblandt 6000 Slaver).

Constantia, et af sin Viin bekjendt Gods.

Østkysten, Sydafricas Østrand.

Denne, omtrent 750 M. lange, men endnu meget ubekjendte, Kyst gaaer fra Grændsen af Caplandet imod N. indtil Cap Guardafui under 11° 50′ N. Br. Allerede 1505 begyndte Portugiserne at sætte sig fast her, og have endnu paa denne Kyst talrige Etablissements og Factorier: men da de forsætligen have holdt deres Kundskab om disse Egne hemmelig, skylde vi dem kun faa Oplysninger om Samme. Kystegnene, som for det Meste ere flade og sandige eller moradsige, adskilles ved følgende Navne paa enkelte Dele: Natál (Julekysten, opdaget af Vasco de Gama 25 Decbr. 1498), mod S. O., indtil Lagoabai (eller Helligaandsbugten) under 25° S. Br.; N. for samme forbi Cap Corrientes indtil Zambese under 18° og 19° S. Br. er Sofala og Sena; herfra indtil Cap Delgado under 10° S. Br. er Mozambique (bit); derpaa Zanguebar imellem 10° S. Br. og 2° N. Br.; Magadoro og Ajan (Adsch) indtil Cap Guardafui. Herfra dreier Kysten mod V. til det røde Havs Indløb og kaldes Adel. — Ogsaa paa denne Østkyst adskille vi paa de Steder, der ere os nærmere bekjendte, ved Bjergstrækninger dannede Terrasser af Landet. Saaledes kommer man ved Floden Zambese fra et c. 60 M. bredt Kystland til en, fra S. S. V. til N. N. O. ind-

til ubekjendte fjerne Egne løbende, Bjergkjede, som N. for Zambese kaldes Lupata (Jordens Rygrad), S. for Samme Beth. Indenfor denne er Mellemterrassen, et høit, frugtbart og skovriigt Bjergland (ingen Høiflette), hvis Længdedale strække sig fra N. til S. og som gjennembrydes af den Tværdal, i hvilken Zambese løber. V. for denne anden Terrasse kommer man over Furabjergene, der løbe fra N. til S., til udstrakte Høisletter af omtrent 7000 F. Høide, den egentlige Flade af Høiafrica: her er Høisletten Chicowa, hvorfra Zambese kommer. N. for denne Flod vide vi Intet med Vished om Kystens Dannelse; af adskillige Floder (Quilimanci skal være blandt de Største) kjende vi Navnene, men heller ikke Stort mere end disse. Zambese udspringer i det Indre i ubekjendte Egne (efter de Indfødtes Sagn fra en stor, sumpig, fra N. til S. langstrakt, Søe Maravi (hvis Beliggenhed og Tilværelse dog er aldeles uvis), gjennembryder med vældige Fald Furabjergene, løber igjennem Mellemterrassen, gaaer med mange Hvirvler i en høi Klippedal igjennem Lupata, og danner før sin Munding i Kystlandet et firearmigt, 15 M. op i Landet gaaende, Delta, hvilket den i Regntiden fœrter under Vand. — Klimaet er kun i de lave Kystegne trykkende hedt og meget usundt, i Høilandet er det kjøligere og sundere. Regntiden, som S. for Æquator er i vore Vintermaaneder, er af meget forskjellig Varighed. Producterne ere de sædvanlige Africanske, navnligen Korn, Riis, Sukker, Sydfrugter, Skove og kostbare Træsorter, Aloe, Myrrha, Virak; Guld, Salt og nogle andre Mineralier; af de sædvanlige Africanske Dyr især Elephanter. De vigtigste Udførselsartikler have altid været Slaver, Guldstøv og Elfenbeen. Indb. ere Negere og Portugisiske Mulatter, imod N. ogsaa Arabere; hine ere Fetischtilbedere eller Christne eller en Blanding af begge Dele, disse ere Muhamedanere. Portugiserne, af hvilke de fleste Fyrster ere afhængige, have langs med Kysten nogle adspredte Besiddelser, men i en elendig Tilstand, da de betragtes som Forviisningssteder og selv Embedsmændene stundom ere deporterede Forbrydere.

Paa og indenfor Kysten Sena og Sofala nævnes Rigerne Sabia, Inhambane og i det Indre Monomotapa. Staden Sena skal have 21000 I. og en Portugisisk Gouverneur: en Mængde andre Factorier i det Indre angives, endog heelt igjennem Landet indtil Kongo. — Ved Kysten Mozambique, som er beboet af Negere, Portugisere, Arabere, Maurer, nogle Hinduere og Parsere, er Øen Mozambique og Staden af samme Navn: denne er Sædet for den Portugisiske Gouverneur og Middelpunctet for den Portugisiske Handel i disse Egne, tillige det almindeligste Forviisningssted. 8000 I. (meest en lastefuld Pøbel). Paa Kysten Zanguebar er Staden Quiloa; nordligere er paa en Ø Staden Mombaza (bassa), Residents for en Arabisk Fyrste, som siden 1824 skal have givet sig under Englands Skyts. Her er en god Havn, hvor der drives en ikke ubetydelig Handel med Elfenbeen, Honning og Vox. Ved Kysten ligge Cobrasøerne, af hvilke Zanzibar, tilligemed et Par Puncter paa Kysten, skal tilhøre Imamen af Oman i Arabien.

Det indre Sydafrica.

Af det sydlige Høiafricas Nordrand have vi lært at kjende den østlige Deel ved Alpelandet Habesch, og det vestligste Led i Amboseres Høiland. Om disses Forbindelse tværs igjennem Landet og overhovedet om Høilandets Affald mod N. til Sudan vide vi saa godt som Intet. Formodentligen ere Maanebjergene, som nævnes her, og fra hvilke Bahr el Abiad skal komme, en Deel af denne Nordrand. S. for Tsad, omtrent 40 M. fra denne, kjende vi Bjerglandet Mandara, fra hvilket man mod S. kommer til et endnu høiere Land, Adamowa, der skal ligge 8 til 10000 F. høit. Dersom dette er en Deel af Høiafricas Flade, maa denne her have sin største Høide og sænke sig imod S. Et fremspringende Stykke af Høilandets Nordrand synes Haussa i Sudan at være. — Om det Indre af det store Høiland ere vi endnu ganske i det Dunkle: dog kan det neppe være blot Ørkener eller øde Stepper, da Befolkningen synes temmelig stærk: idetmindste bryde snart hist, snart her talrige vilde Sværme, som Røvere eller Erobrere, ind i Nabolandene og plyndre eller fordrive disses Beboere.

Indbyggerne ere Negere, og deles sædvanligen i fire Hovedfolk: Mod V., omtrent under Breden af Cap Negro, boe Schaggaerne, de grusomste og meest krigerske af alle Negere; i den østlige Deel, ved (og i) Habesch de mørkebrune Gallaer, som uden faste Boliger og Agerdyrkning beskjeftige sig med Jagt, Qvægavl, Krig og Plyndring, men, ligesom andre raae Erobrere, nu paa mange Steder have antaget de mere dannede, af dem

overvundne, Folks Sprog, Sæder og Skikke. Mod S. (deels i Kystlandet mod S. O., fra Grændsen af Caplandet til Lagoabai, deels i Midten, fra c. 27½° S. Br., hvorlangt mod N. vides ikke) boe Kafferne*), et negeragtigt Folk af hedensk Religion, som udmærker sig ved en høi, kraftig og smuk Legemsbygning. De leve næsten ene af Qvægavl**), Agerdyrkningen er ikke betydelig. De ere deelte i Stammer, af hvilke Enhver har sit Overhoved. Af Stammerne ere de bekjendteste Zulas (mod S. O.) og Beetjuanerne (sch.), hvis Land er det yderste Punct, hvortil Europæerne ere komne mod N. Deres Hovedstad Littaku (c. 27° S. Br. 42° O. L.) skal have 15000 J. — Kafferne ligge i bestandig Strid med Colonisterne paa Grændsen, og gjøre ofte røverske Indfald i Colonien: men det synes, at det er Colonisternes Uretfærdighed og Havesyge, der har bragt disse godmodige, og fra først af fredelige og gjæstfrie, Mennesker i dette Forhold til dem. Nylig er ført en blodig Krig, og Kafferne have maattet afstaae et betydeligt District til Colonien. Kafferne ere forresten ingenlunde aldeles raae Barbarer, men bearbeide Metaller og Huder, af hvilke de gjøre sig Klæder. Christendommen udbredes med meget Held iblandt dem. — S. og S. V. for Kaffernes Land boe endnu nogle (ikke mange) uafhængige Stammer af Hottentotter, der leve i Kraaler (Landsbyer) af Qvægavl og Jagt. De bekjendteste Stammer ere: Store og Lille Namaquas, Buskmænd (see ovfr.) og Griquas, en Blanding af Hottentottiske Fruentimre og Europæere. Efterhaanden, som Coloniens Grændser udvides, formindskes de frie Hottentotters Antal.

*) o: Kafirs, Vantroende, som Muhamedanerne kalde Tilhængerne af alle andre Religioner.

**) Den anseligste og helligste Plads i Landsbyen er den, hvor Qvæget samles: her holdes Raadsforsamling o. s. v.

Øerne.

A. Øst for Africa.

1. Socotora, en bjergfuld Ø 30 M. N. for Cap Guardafui, riig paa Aloe. Den tilhører en Arabisk Emir i Africa, men skal 1835 være afstaaet til Englænderne.

2. Mahéøerne eller Sechelles 12 i Tallet, ere rige paa Skov, Kokosnødder, Skildpadder, Bomuld og have godt Vand. Her er et Engelsk Etablissement. Øerne ere temmelig ufrugtbare og maadeligt befolkede.

3. Amirantes eller Admiralsøerne, N. for Kysten Zanguebar, have de samme Producter som Mahéøerne. De ere kun svagt befolkede: de regnes til de Portugisiske Besiddelser.

4. De 4 Comoriske Øer ved det nordlige Indløb til Canalen ved Mozambique, tilsammen 70 □ M. De frembringe Riis, Palmer, Sydfrugter, Sukker, Hornqvæg, Geder. Indb. (50000) ere deels sorte Indfødte, deels lysbrune Arabere, hine Hedninger, disse Muhamedanere. Øerne staae under en Sultan, men lide overordentligen meget ved de vilde Sekelavers Indfald (fra Madagaskar).

5. **Madagaskar** (af Indb. kaldet Madecasse), den største Africanske Ø, over 10000 □ M., adskilt fra Fastlandet ved den 52 M. brede Canal ved Mozambique. Øen gjennemstryges i Midten fra N. til S. af en lang Bjergkjede, i hvilken nogle Spidser skulle hæve sig til 10000 F.: paa begge Siderne af den ere skjønne Dale og frugtbare Sletter, men ogsaa endeel moradsige og øde Egne. Klimaet er ikke trykkende hedt, men tempereres ved Landets Høide eller ved Havets Indflydelse: med Undtagelse af de sumpige Egne synes det allevegne at være sundt. Paa Østkysten hersker, som i Caplandet, i vore Sommermaaneder Sydostvind med den tørre Tid, i vore Vintermaaneder Nordvestvind med Regntiden. — Producterne ere de sædvanlige Africanske: Guld, Sølv, Kobber, Jern, Ædelstene, Salpeter. Riis, Mais, Bomuld, Viin, Sydfrugter, Sukkerrør, Bambusrør, Yams, Indigo, Peber, Ingefær, Kardemome; store Skove; Vegetationen er overhovedet her riig. Hornqvæg, Faar, Silkeorme, Bier, Fiske, Krokodiler, Slanger: derimod skulle Fastlandets store Rovdyr ikke findes her. Indbyggerne synes at være en Blanding af forskjellige Stammer, men Ingen af dem ere Negere, omendskjøndt Kystbeboerne ere næsten sorte og have Uldhaar. De Øvrige ere deels Malayere, deels lysbrune Folk, store og velbyggede og af næsten Europæisk Udseende. Deres Antal er 4½ Mill. Agerdyrkning, Qvægavl, Fiskerie og Jagt ere deres Hovedbeskjeftigelser: de ere heller ikke ganske uden Kunstfærdigheder (de have Væverier og Bjergværker, forarbeide Metaller og kjende Skrivekunst), og drive Handel med Beboerne af Østkysten og Europæerne. De ere Alle Hedninger. Næsten enhver Landsby regjeres af et Overhoved, der har

mere eller mindre Magt, eftersom han overgaaer sine Undersaatter i Rigdom og personlig Anseelse. Disse Overhoveder staae igjen for det Meste under Konger. Den mægtigste Stat her er **Owah**, hvis Hovedstad **Tananariva** *) er befæstet paa Europæisk Vis og har 50000 (80000) J., og under hvis Overherredømme staae $\frac{2}{3}$ af Øen og næsten alle Kongerne paa Øst- og Vestsiden. Indb. i denne Stat ere fredelige og arbeidsomme. Den nu **) afdøde Konge **Radama**, der udmærkede sig ved Kjerlighed til Europæisk Cultur (han syntes aldeles at ville blive Madagaskars Peter den Store), afskaffede 1821 Slavehandelen, indkaldte gjennem Missionærerne Europæiske Haandværkere og Kunstnere og oprettede Skoler. Hans Værk synes imidlertid nu at ville vorde ganske eller tildeels forstyrret. — Mod N. boe de vilde **Sekelaver**, berygtede som grusomme Sørøvere. De **Franske** havde tidligere Etablissementer her og have i nyere Tider forsøgt at fornye dem: **Englænderne** havde med Radama knyttet vigtige Forbindelser. Om de senere Aar mangle tilstrækkelige Efterretninger.

6. **De Maskarenske Øer**, S. for Madagaskar, nemlig **Bourbon** (Réunion, Maskarenhas), 112 □ M. med 100000 J.,***) tilhørende **Frankerig**, og **Isle de France** (Moritsøen, Maurice), 55 □ M. med 95000 J., tilhørende **England**. Begge disse Øer ere meget bjergige, vulcanske, skovrige og overordentligen frugtbare, og levere især **Kaffee**, **Sukker**, **Bomuld**, Indigo, Krydderneliker, Muskatnødder, Kakao, Tobak; Hvæg. Orcaner og Klipper gjøre Landingen besværlig. Paa Maurice er Staden **Port Louis** med 26000 J. Nogle mindre Øer høre hertil.

B. Vest for Africa.

1. De tre **Forfriskningsøer** eller **Tristan da Cunha** (nja) S. V. for det gode Haabs Forbjerg, 52 □ M., 25 J. (Levninger af en Engelsk Colonie). De ere rige paa godt Vand, Fiske, Robber og Søfugle: om deres Frugtbarhed og Klima ere Beretningerne temmelig modsigende.

*) Den skal ligge i det Indre, 12 Dagsreiser fra Havnen Foulpoint (c. 18½° S. Br.).

**) Han blev 1828 forgiftet af sin Dronning, som derpaa bemægtigede sig Regjeringen, men imod hvem allerede paa mere end eet Sted er skeet Opstand; Riget er formodentligen opløst

***) De bestaae af Europæere, meest Franske, frie Farvede og Negerslaver (70000), hvis Antal dog nu aftager stærkt. I deres Sted indføres (tildeels tjøbes) Chinesiske Colonister.

2. **St. Helena**, en 2700 F. høi Basaltklippe af vulcansk Oprindelse, som ligger eensomt (16° S. Br., c. 12° V. L.) i det Atlantiske Hav. Den er 6½ □ M. stor med 5000 J., frugtbar (i de høieste Egne især, imedens Dalene ere nøgne) paa Africanske og Sydeuropæiske Producter (Korn og Viin skulle ikke trives). Klimaet er mildt (altid imellem 9° og 23°); Regntiden indtræffer 2 Gange aarlig, i Januar og Juli. Øen tilhører det **Engelsk-Ostindiske Compagnie** og er meget vigtig som en Landingsplads for Ostindiefarere. Den eneste Stad er **Jamestown** (Dschémstaun), der bestaaer af en eneste Gade, og har et Castel. — Napoleons Bolig (18 Oct. 1815 — 5 Mai 1821) **Longwood** forfalder nu, hans forrige Værelser bruges tildeels til Stald og Magazin og en Chinesisk Staldkarl skal eie Huset.

3. Ascension eller **Himmelfartsøen**, en 5 □ M. stor Klippe af vulcansk Oprindelse med en god Havn, riig paa Fisk, Skildpadder og Vand. Den tilhører England, og beboes af omtrent 600 J. (Engelske Soldater og Negere).

4. De **Guineiske Øer** i den Guineiske Bugt. De bekjendteste og største ere **Prindsensøe** og **Annabon**, som tilhøre Spanierne, **Fernando del Po** tilhørende Englænderne, som 1827 have anlagt en Colonie her, og **St. Thomas**, der tilhører Portugiserne. Paa den skal findes et 15000 F. høit Bjerg. Disse Øer have omtrent de samme Producter som Fastlandet overfor dem.

5. Det **grønne Forbjergs** eller de **Capoverdiske Øer**, 10 i Tallet, 149 (80) □ M. De ere bjergfulde, frugtbare paa Africanske og Sydeuropæiske Producter (især mange Skildpadder), men lide meget af **Vandmangel**: Udeblivelsen af den sædvanlige Regntid foraarsager stundom skrækkelig Hungersnød. Indb., 70000, ere **Portugisiske Mulattet** og **Negere** og have et meget slet Rygte, da de beskrives som en af de hæsligste, lastefuldeste og meest uvidende Menneskeclasser. Den største Ø er **St. Jago**.

6. **De Canariske Øer**, 14 i Tallet, deles i:

A. De sydlige **Canariske Øer**, 12 i Tallet, tilhørende **Spanien**. De udgjøre 156 □ M. med 230000 J., ere bjergige og vulcanske, have et mildt og sundt Klima*) og frembringer især **Korn**, **Sydfrugter**, **Viin**, **Orseille**,

*) Teneriffas Middelt. (i en Høide af 960 F.) er 21°. I Funchal er Middelt. 16°, Sommert. 18°, Vintert. 14°; Middelt. af den varmeste Maaned er 19½°, af den Koldeste 14°. Thermometret skal sjeldent stige over 20° eller falde under 14°

Mastix, Sukker, Kjøkkenurter, Yams, Dadler, Bomuld, Drageblod; Heste, Æsler, Muuldyr, Bier, Canariefugle, Fiske. Høstrækker fra Sahara anrette ofte Skade. Voldsomme Orkaner rase ikke sjeldent. Indb. ere Spaniere og Mulatter, kun faa Negere: af de oprindelige Indb. (Quancher) findes ingen andre Levninger end Mumier i Bjerghuler. De vigtigste Øer ere a) Canaria med Hovedstaden (Ciudad de las) Palmas, med en Havn og 10000 J. b) Teneriffa med den 11000 F. høie, altid rygende, Vulcan Pico de T. I Staden St. Cruce (Krusf.) residerer Gouverneuren: den er den bedste Landingsplads for Øst- og Vestindiefarerne og Middelpunctet for Øernes Handel. c) Ferro, hvis Meridian sædvanligen regnes for den Første. d) Palma, som leverer den fortreffelige Viin Palmesekt.

B. De nordlige Canariske Øer eller de to Øer Madeira (16 □ M.) og Porto Santo (2 □ M.), begge tilhørende Portugiserne. Beskaffenheden og Producterne ere de Samme som paa de sydlige Øer. Indb., 100000 i Tallet, bestaae af Portugisere, Mulatter, Negere o. s. v. Religionen er paa alle disse Øer den katholske. Paa Madeira (berømt især af sin Viin) er Staden Funchal (tsch.), Statholderens Sæde, befæstet. 20000 J.

7. **De Azoriske Øer** (imellem 36°–39° N. Br., c. 10° V. L.) midt i det Atlantiske Hav, 9 i Tallet, 53 □ M. store med 200000 J. De ere bjergige og vulcanske med steile Kyster men meget frugtbare Dale, mild Luft og kun om Vinteren udsatte for heftige Storme. De have næsten alle Sydeuropæiske Producter. Portugiserne eie disse Øer. De største ere Terceira med Hovedstaden Angra (15000 J.) og San Miguel med Punta del Gado (13000 J.).

America.

1. Det vestlige Continent, efter Amerigo Vespucci kaldet America, strækker sig fra den nordlige kolde Zone igjennem den nordlige tempererede og den hede Zone indtil over Midten af den sydlige Tempererede, saa at denne Verdensdeel har den største Længdeudstrækning af Alle, og det fra N. til S., ikke som det østlige Continent fra Ø. til V. Afstanden fra det nordligste bekjendte Punct af Fastlandet*), omtrent 70° N. Br. (Point Turnagain ligger under 68½°) til det Sydligste, Cap Froward (53° 55′ S. Br.)**) er henved 2000 M. — Dette Continent er af Naturen deelt i en nordlig og en sydlig Halvdeel, som i Midten hænge sammen ved Landtangen ved Panama, en Isthmus, som paa det smaleste Sted kun er 6 M. bred. Begge Halvdele have Skikkelsen af en Triangel, hvis Spidse vender mod S., imedens Grundlinien løber omtrent fra V. til Ø. Det bekjendte Fastland af Nordamerica, som mod N. begrændses af Ishavet, mod Ø. af det Atlantiske Hav, mod V. af det stille Ocean, og imod S. ender i den smaleste Deel af Landtangen ved Panama under 9° N. Br., har et Fladeindhold af omtrent 345000 □ M. Den største Længde fra N. til S. er 915 M., den største Brede, imellem Prinds Wales Cap ved Beringsstrædet og Cap Charles paa Østkysten af Labrador, er 650 M. Kystomfanget er henved 6000 M., saa at dette forholder sig til Fladeindholdet som 1:57. Især paa Østsiden er Nordamerica ved Havbugter og Halvøer tilgjængeligt fra Havet af, og denne Omstændighed har ikke været uden Indflydelse paa den raske Opblomstren af Europæisk Cultur paa denne Kyst. Her ligge (fra N. til S.) Halvøerne: Labrador, Nyskotland, Maryland, Delaware, Florida og Yucatan. Paa Vestsiden ere Halvøerne Alaschka og Californien. Ved N. V. Kysten af Nordamerica ere mange Øer: N. og N. Ø. for Fastlan-

*) Polarlandene ved Baffinsbugten kunne vel nu utvivlsomt ansees for Øer. Her har man fundet Land indtil 82° N. Br.

**) Cap Hoorn, paa en Ø under 55° 58′ S. Br., nævnes almindeligen som Sydpunctet af America.

det ligge Polarhavets mange Øer, men deres Udstrækning og Antal kunne vi ikke bestemme. — Sydamerica, som omgives af det stille Ocean, det sydlige Ishav og det Atlantiske Hav, har et Fladeindhold af henved 321000 □ M. Grundlinien af den Triangel, som Sydamerica danner, fra Panamatangen til Cap St. Roque (det østligste Punct) er c. 700 M., Høiden (fra N. til S.) er henved 1000 M. Kystomfanget udgjør 3400 M., saa at det forholder sig til Fladeindholdet som 1:91, et langt ugunstigere Forhold end ved Nordamerica. Hele Fastlandets Fladeindhold bliver altsaa 666000 □ M., Kystomfanget 9400 M., Forholdet som 1:70. — I det imellem begge disse Halvdele liggende Hav ligger, som den tredie Deel af Verdensdelen, en stor Mængde Øer, bekjendte under Navnet Vestindien. De bestaae af to Rækker. Den Ene begynder S. V. for Halvøen Florida, strækker sig 380 M. langt imod S. O., vender sig derpaa (i en Længde af 150 M.) imod S. henimod Sydamericas Nordkyst, som den følger 140 M. langt imod V.; den kaldes Antillerne. Den anden Række, de Lucayiske eller Bahamaøerne, ligger N. for den Første og temmelig parallel dermed, henimod Østkysten af Florida. Den er 130 M. lang. Fladeindholdet af alle disse Øer er henved 4500 □ M.

2. Have, som omgive America:

I. **Det nordlige Ishav**, af hvilket følgende (fra Ø. til V.) Dele mærkes:

1) **Det Grønlandske Hav**, Ø. for Grønland, ned imod Island. 2) Baffinsbugten, V. for Grønland, c. 210 M. lang 70 M. bred som formodentligen ved flere Stræder forbindes med Ishavet: mod S. kaldes den smalere Deel deraf, som fører til det Atlantiske Hav, Dawisstrædet. 3) Lancastersund med Barrowstræde og Prinds-Regentens Indløb. 4) Fox-Canalen og i Forbindelse med den Furys- og Heklas Stræde. 5) Kong Georg den 4des Kronings Bugt med de mindre Bugter: Bathursts Indløb, Parrys Bugt og Melvillesund; mod Ø. begrændses den af Cap Turnagain (Vend om). 6) Kotzebues Sund, tæt Ø. for Beringsstrædet*).

II. **Det Atlantiske Hav** ved Americas Østkyst.

*) Om Beliggenheden af og Forbindelsen imellem disse Ishavets Dele handles bedst nedenfor ved Polarlandene.

Dele heraf ere: 1) Hudsonsbugten, som (fra N. V. til S. O.) er 230 M. lang, 120 M. bred. Paa Nordvestsiden er Chesterfields Indløb, Wager- og Repulsebai, o. fl., enten Bugter eller Stræder (thi dette er endnu uvist) til Ishavet. Paa Sydsiden er Jamesbai (Dschemsb.); Nordsiden er endnu ikke udforsket, den begrændses der af adskillige Øer og ubekjendte Lande. Mod Ø. forbindes den ved Hudsonsstrædet*) med Atlanterhavet. 2) St. Lorenzbugten, 110 M. lang fra N. O. til S. V., forbundet med Havet ved Strædet Belle Isle imellem Fastlandet og Den Newfoundland, som begrænser denne Bugt mod Ø. 3) Fundybai (Fondi), dannet af Halvøen Nyskotland. 4) Masachusettsbai (sætschus). 5) Long Islands (Ellend) Sund. 6) Delawarebugten (lahwéer). 7) Cheasapeakebugten (Tschisapiik). — Igjennem den nye Bahama-Canal imellem Florida og Bahamaøerne og den gamle Bahama-Canal imellem Florida og Cuba kommer man til den 8) Mexicanske Bugt, 240 M. lang og 150 M. bred. Den sydlige Deel hedder Bugten ved Vera Ceuz, hvoraf Campechebugten (petsche) er en Deel. Gjennem Strædet ved Yucatan, imellem Halvøen af samme Navn og Den Cuba, kommer man til Hondurasbugten, S. O. for hvilken udbreder sig 9) Det Caraibiske Hav eller Antilhavet, begrændset imod N. og Ø. af Antillerne, mod S. og V. af Fastlandet. Det er fra V. til Ø. henved 300 M. langt, fra N. til S. henved 120 M. bredt. Til dette Hav høre Bugterne ved Guatimála, Darien, Maracaibo og Paria (mellem Øen Trinidad og Fastlandet). 10) Allehelgensbugten (under 13° S. Br.) 11) Bugten ved Rio Janeiro. 12) Bugten ved Buenos Ayres.

Igjennem Magelhaensstrædet, imellem Fastlandet og Den Ildlandet, 70 M. langt fra Ø. til V., og sydligere det 5 M. lange Stræde Le Maire, imellem Ildlandet og Staatenland, kommer man fra det Atlantiske Hav til

III. **Det stille Ocean****) eller **Sydhavet.** Dele heraf ere (fra S. til N.): 1) Bugten ved Guyaquil. 2) Bugten ved Panama. 3) Bugten ved Californien, som i en Længde af henved 160 M. skiller Halvøen C. fra det øvrige Fastland. 4) Fucas

*) Maaskee ogsaa ved Cumberlands- og Frobisherstræde; dog er det uvist, om disse ere Stræder eller blot dybe Bugter.

**) Dette Navn gjelder egentligen kun om Midten af dette Hav.

Indløb og 5) **Dronning Charlottes Sund** (c. 50° N. Br.). 6) **Prinds Williams Sund** (c. 60° N. Br.), en rummelig, med Øer opfyldt, Bugt. 7) **Cooks Bugt.** 8) **Bristolbugten.** 9) **Det Ramschadalske Hav** imellem Aleuterne, Asien, America og **Beringsstrædet**, som fører til det nordlige Ishav.

3. **Oversigt.** America danner ved sin Overflades Beskaffenhed en skarp Modsætning til Asien og Africa. I disse er Høilandet overveiende og de betydeligste Bjergmasser (meest fra V. til Ø.) ligge paa Randen af Samme: America charakteriseres ved en overmaade **lang Bjergkjede**, der gaaer fra S. til N., og **vidtstrakte Lavlande**, der indtage $\frac{2}{3}$ af den hele Verdensdeel (c. 430000 □ M.). **Foruden disse to Hoveddele ere nogle isolerede Bjergmasser.** Hiin lange Bjergkjede, **Cordilleras** (Ijer.) **de los Andes***) eller **Andesbjergene**, stryger med ringe Afbrydelse igjennem den vestlige Deel af den hele Verdensdeel fra N. til S. i en Længde af 1900 M. Den begynder i Sydamerica med de sydligste Klipper af Ildlandet (eller rettere med Cap Hoorn) og ender ved Landtangen ved Panama, hvor paa en kort Strækning Forbindelsen med de Nordamericanske Kjeder synes at være afbrudt. Ved en Længde af 900 M. har denne Kjede, som i forskjellige Egne har mange specielle Navne, kun en Middelbrede af 15 M., og efterlader imellem sig og Oceanet paa Vestsiden overalt kun en smal Kyststrækning, som ingensteds er over 10 til 15 M. bred, paa nogle Steder kun 4 M. Imod Ø. falde Andes i den sydlige Deel af imod La Platas Lavland, i den Nordlige imod Amazonflodens: kun 4 Sidegrene gaae paa dette Strøg mod Ø. Fra 18° S. Br. til 7° N. Br. have Andesbjergene den charakteristiske Egenhed, at de flere Gange dele sig i to eller tre **parallele Kjeder**, som derpaa forene sig i **Bjergknuder** for atter at adskilles: dette skeer 9 Gange paa den ovenfor angivne Strækning. Rummet imellem disse Kjeder er opfyldt med 6000, 8000, ja 10 til 12000 F. høie **Plateaux**, næsten Alle langstrakte fra S. til N., hvilke med deres smale Sidekjeder danne de herligste Alpelandskaber, der, skjønt i den hede Zone, have et tempereret og overmaade skjønt Klima. Mellemhøiden af Andesbjergene er 11000 F., men mange Toppe rage betydeligt

*) Af det Spanske Cordillera o: Bjergkjede og det Peruanske Anta o: Kobber eller Metal.

op over denne Høide. I den sydlige Deel af det Peruanske Alpeland, omkring Alpesøen Titicáca, findes de høieste (maalte) Bjerge, iblandt hvilke **Illimani** er 23000 F., Sorata 23600; saaledes er **Chimborazo** (20100 F.) i Quitos Bjergland, som engang ansaaes for det høieste Bjerg i Verden, ikke engang det Høieste i America. Næsten alle de høieste Bjerge i de Sydamericanske Andes ere udbrændte eller endnu virksomme **Vulcaner**, af hvilke man i Chili tæller 26 og i Quito 16. Jordskjelv høre her til de meget hyppige Begivenheder og anrette ofte frygtelige Ødelæggelser. Under 7° N. Br. dele Andes sig i tre Grene, som ikke mere forene sig, men tabe sig i Lavlandet, deels imod Havet, deels imod Panamas Isthmus. Det smaleste Sted af denne har en Høide af kun 600 F., men snart hæve Bjergene sig steilt indtil en Høide af 10000 F., sænke sig vel engang endnu, men stige da igjen under Navn af de **Mexicanske Cordilleras**, hvilke under 18° N. Br. udvide sig til **det Mexicanske Plateau** eller **Anahuac**. Dette er 6 til 7000 F. høit: paa Samme ligge Vulcaner og sneebedækte Bjerge af indtil 17000 F. Høide, fra hvilke terrasseformige Affald føre mod Ø. og V. ned til det hede Kystland. Plateauet, som strækker sig indtil c. 40° N. Br., er høiest og bredest under 21° N. Br. Herfra udgaae tre Grene: mod N. O. gaae **Texasbjergene** med aftagende Høide indtil henimod Mississipis og Missouris Sammenløb; **det midterste Strøg** gaaer mod N. under forskjellige Navne, blandt hvilke **Steenbjergene** (med indtil 11000 F. høie Toppe) er det Bekjendteste, og ender nær ved Kysten af Polarhavet under 69° N. Br.; **den vestlige Green** taber sig ved Nordspidsen af Halvøen Californien. Fra denne Halvøes Sydspidse gaaer en ny Række af høie **Kystbjerge** langs med Vestkysten (deels tæt ved den, deels indtil 15 M. fra den) og ender i Halvøen Alaschka. Den hæver sig under c. 60° N. Br. i **Eliasbjerget** til 17000 F. — Som **affondrede Bjergmasser** ere at mærke i Sydamerica a) **Venezuelas Bjergland** (indtil 8100 F.) langs med Nordkysten henimod det Caraibiske Hav, 120 M. langt og 8 til 10 M. bredt, mod V. ved lave Kjeder forbundet med Andes, mod S. og Ø. begrændset af Lavlandet; b) **Parimebjergene** eller **Guyanas Høiland** (indtil c. 8000 F.), omgivet af Orinoco, Amazonflodens Munding og det lave Kystland; c) **Brasiliens Høiland**, begrændset mod N. af Amazonflodens, mod V. og S. af La Platas Sletter, mod Ø. af Havet; det

indeholder flere Kjeder, som ingensteds ere over 6000 F. høie; d) **Sta Marthas Sneebjerge**, imellem Magdalenefloden's Munding og Søen Maracaibo; kun 3 M. lange stige de steilt op fra Havet til en Høide af over 18000 F. I Nordamerica ere **Alleghany** (gæni), som i flere parallele Kjeder og en Høide af indtil 6200 F. strække sig fra den venstre Bred af Mississippi, c. 34° N. Br., indtil henimod Mundingen af Lorenzfloden, og vestlig falde af mod de store Canadiske Indsøer og Mississippis Lavland, imod Ø. til Kystlandet ved det Atlantiske Hav. Længden er c. 300 M., Breden 20 til 25 M. — **Lavlandet i America** udmærker sig fremfor det i den gamle Verden ikke alene ved sin Størrelse, men ogsaa, hvad den største Deel angaaer, ved sin Vandrigdom og Frugtbarhed. Ikke vandløse, glødende Sandørkener træde os her imøde, men uoverskuelige Græsmarker udbrede sig næsten ganske horizontale. I **Nordamerica** strækker Lavlandet sig fra Jishavet til den Mexicanske Bugt og fra de vestlige Bjerges Affald til Hudsonsbugten, det Atlantiske Hav og Alleghanybjergene. Ved nogle lave, og paa adskillige Puncter afbrudte, **Høidedrag, som** (omtrent under 49° N. Br.) **gaae fra de vestlige Bjerge til henimod de store Indsøer mod Ø.**, deles dette Lavland i to Dele: **Landet N.** derfor er meget fladt, opfyldt af Floder, Indsøer og Sumpe, mod S. og S. V. skovrigt, ellers en vandrig Ørken. Vandet fra disse Egne afledes deels til Jishavet, deels til Hudsons- og Lorenzbugten: et bestemt Vandskjel findes ikke overalt. S. for hiint Høidedrag ere de ligeledes vandrige **Sletter omkring Mississippi**, hvilken Flod optager næsten alle Vande her. De ere **skovrige** Ø. for Mississippi (med Undtagelse af Egnen S. for de Vestlige af de store Indsøer) og paa nogle faa Steder V. for denne Flod, meest mod S.: Resten er **Savanne**. I **Sydamerica** bestaaer Lavlandet af 3 Hoveddele: de skovløse, men i Regntiden overmaade græsrige, **Stepper Llanos** (Lja.) **omkring Orinoco**, c. 16000 □ M. store; **Sletterne omkring Amazonfloden** og dens Bifloder, for det Meste bevoxede med uigjennemtrængelige Skove, over 140000 □ M.; **Sletterne omkring La Plata og i Patagonien**, Ø. for Paraguay skovrige, V. og S. derfor kun bevoxede med Græs: det er disse Græssletter, der her kaldes **Pampas**, c. 40000 □ M. store. Disse 3 Dele af Lavlandet, som Alle have en høist ubetydelig Hældning, staae paa Vestsiden langs med Andesbjergene i Forbindelse med hinanden.

Americas Kyster mod Jishavet ere i den vestlige Deel flade, siden høie: ved Baffins- og Hudsonsbugten, samt mod det Atlantiske Hav, indtil c. 41° N. Br., høie og steile. Derfra indtil Maracaibobugten er Kysten flad og sandig, fra Pariabugten afvexlende, fra 30° S. Br. flad. Paa Vestsiden er den høi og steil: kun fra c. 40° S. Br. til Californien er den lav; fra c. 48° N. Br. er den besat med Øer og indskaaret af mange Fjorde.

4. **Indsøer og Floder.** America udmærker sig, som ovenfor er bemærket, navnligen fremfor Asien og Africa, ved sin Rigdom paa Vand. Det har mange Flodsystemer, som overgaae den gamle Verdens i Længde og Vandmængde; langt op i Landet finder Skibsfart paa dem Sted, saa at de ved deres vidtløftige Forgrening næsten overalt frembyde vigtige Forbindelsespuncter, hvilke paa flere Steder allerede ytre deres uberegnelige Indflydelse paa Befolkningens og Civilisationens raske Tiltagen. Landets Aftækning imod V. til det stille Ocean er ubetydelig, thi kun een Hovedflod, **Columbia**, gjennembryder i Nordamerica Andes og løber mod V. Derimod er dets Hovedaftækning imod Ø., S. Ø. eller S., til det Atlantiske Hav, og America er altsaa ogsaa ved sine Strømme aabent for den gamle Verden, en vigtig Omstændighed for dets Udvikling. Foruden talrige Kystfloder har Nordamerica endnu de store Floder: **Mississippi** med Ohio (ejo.) og Missouri (fu.), og Rio del Norte, som Begge falde i den Mexicanske Bugt. Men især udmærker Nordamerica sig ved sine store, indbyrdes sammenhængende, Indsøer: V. for Hudsonsbugten ligge **den store Bjørnesøe, Slave-, Athapeskov-, Winipegsøen**, hvilke mod N. ere forbundne med Polarhavet ved **Mackenzie-** og **Robbermineloden**, mod Ø. med Hudsonsbugten ved **Nelsonsloden, Severn** og **Albany** (Albæni). S. for Hudsonsbugten ligge de **Canadiske Indsøer**, hvis Vand Lorenzfloden afleder: **Øvre-, Michigan** (Mitsch.), **Huron-, Erie-** og **Ontariosøen**, tilsammen over 4000 □ M. I Sydamerica ere de 3 store Floder **Orinoco, Maranon** (rani.) eller **Amazonfloden**, Jordens største Flodsystem, og **Rio de la Plata**, der dannes af de to Hovedfloder **Parana** og **Paraguay**.

5. **Klimaet** er naturligviis meget forskjelligt, da America ligger baade i den hede, i begge tempererede og i den nordlige kolde Zone, og da Høiden er saa forskjellig og af saa stor Indflydelse. Idetmindste udenfor Vendekredsene er om Sommeren Varmen mindre end i den

gamle Verden og om Vinteren Kulden stærkere (see S. 22 B.): dette kjøligere Klima synes at være en Følge af den store Vandmængde, de vidtløftige Skove og uopdyrkede Landstrækninger, Indflydelsen af Havet, for hvilken denne Verdensdeel, ved sin betydelige Længde og forholdsviis ringe Brede, er mere udsat end den gamle Verden. Stor Forskjel imellem Aarstiderne og hurtig Afvexling af Samme er egen for Americas Klima, som udentvivl ogsaa er fugtigere end den gamle Verdens*). Imellem Vendekredsene og noget over Samme har America tropisk Klima, en Regntid (af forskjellig Længde) og en tør Tid. — Frygtelige Orcaner anrette ofte megen Skade, og i de varme Kystegne gjør den gule Feber ofte skrækkelige Ødelæggelser.

6. **Producter.** America har i denne Henseende mange Eiendommeligheder, da det har adskillige Producter, som ere det egne, Andre tilfælleds med den gamle Verden, og derimod fra først af manglede Flere af dennes Frembringelser. a) **Eiendommelige for America ere:** Tobak, Kakao, Vanille, Kartofler, Chinabark, Mahagoni-, Fernambuk-, Campechetræ, Sassafras, Quassia, flere medicinske Planter; Bisonoxen (en nu næsten undergaaet Dyreart), Bisam- eller Moskusoxen, Lama og Vicunna (nja.) eller Vigognedyret, Jaguaren og Kuguaren (to Tigerarter, som træde istedetfor den gamle Verdens Løver og Tigre, hvilke America mangler), Tapiren (som træder istedetfor Elephanten), Dovendyret, Myrebjørnen, Beltedyret, Stinkdyret; Alligatoren (en Krokodilart); Klapperslangen; Kondoren, Kolibrien; af Elsdyr og Hjorte ere egne Arter**). b) **Fælleds med den gamle Verden havde America:** Elsdyr, Rensdyr, Hjorte, Bjørne, Ulve, Bævere, Harer og Hunde, (kun yderst mod N.), Aber, Papagøier, Skildpadder, Sælhunde, Hvalfiske og de øvrige Polarhavenes Beboere, en Art Struds. Forskjellige Palmer, Cedere, Ege, Bøge, Naaletræer; Yams, Mais, Indigo, Pisang, Sydfrugter, Hør, Hamp. Alle Metaller, Ædelstene, Salt. c) **Europæerne have indført:** Europæiske Huusdyr, især Heste og Hornqvæg, som nu findes millionviis vilde paa Sletterne og have frembragt en total Omvæltning i mange Indianske Nationers Levemaade; Korn, Sukkerrør, Riis, Kaffee, Bomuld, Brødfrugttræ, Frugt og Kjøkkenurter. — Fra de nordligste Egne faaes **Peltsværk** og **hvad Havet og dets Beboere yde:** derpaa følger i Nordamerica en uhyre **Skovegn,** hvor Jagten er næsten den eneste Næringsvei; S. for den ere **Korn** og **Qvæg** de vigtigste Frembringelser (i de forenede Stater), medens i V. **Bjergværksdrift** er den vigtigste Syssel. I Lavlandet i den sydlige Deel af Nordamerica (thi høiere oppe ere **Metaller** og **Sydeuropæiske Frembringelser**) samt i Vestindien dyrkes de samme **Planter som i den varme Zone i den gamle Verden,** især faaes derfra Kaffee, Sukker, Bomuld, Indigo, Riis, Rum. Disse ere ligeledes herskende i Lavlandet i den nordlige Deel af Sydamerica: i de høiere Dele af dette haves den tempererede Zones Frembringelser efter den forskjellige Høide. I Sletlandet længere mod S. ere deels uhyre **Skove,** og mange kostbare Træsorter findes her og paa Bjergenes Affald, deels uoverskuelige Græsmarker med uhyre Hjorde af **Heste** og **Qvæg,** som for en stor Deel ere disse Egnes eneste Rigdom. Men overalt udmærker America sig ved sin **Rigdom paa Metaller.**

7. **Indbyggernes** Antal er omtrent 40 Mill. De ere **A. Oprindelige Beboere,** nemlig **Indianere,** af kobberagtig eller brunrød Farve, stridt, sort Haar, lidet (stundom slet intet) Skjæg, kort og flad Pande, fremstaaende Kindbeen og store Læber. Deres Antal, som stedse aftager stærkt, er omtrent 9 Mill., af hvilke de 7 Mill. endnu ere for det Meste uafhængige. De have mange forskjellige Sprog: de Fleste ere endnu Hedninger, Nogle ere Christne.

*) Til en Oversigt ville vi strax her hidsætte Middeltemperaturen for nogle Steder i America:

	N. Br.	Høide.	Middelt.
Den Melville . .	c. 75°	. . . . .	— 14°
Nain (i Labrador)	57°	. . . . .	— 2½°
Quebek	46° 47′	. . . . .	4½°
Ny York . . .	40° 40′	. . . . .	9½°
Natchez	31° 28′	180 F.	14°
Vera Cruz . . .	19°	. . . . .	20°
Acapulco	17°	. . . . .	21°
Havanna	23°	. . . . .	20½°
Cumana	10½°	. . . . .	22°
Caraccas	10½°	2700	16½°
Popayan	1½°	5466	14½°
	S. Br.		
Quito	0°	c. 9000	12½°
Rio Janeiro . .	23°	. . . . .	18½°
Buenos-Ayres .	33½°	. . . . .	14°
Falklandsøerne .	52°	. . . . .	6½°

**) Medens Planteriget i America er overmaade kraftigt og yppigt, er Mangelen paa store Landdyr paafaldende: de, der findes, kunne hverken i Styrke eller i Størrelse sammenlignes med de tilsvarende Dyrearter i den gamle Verden. Men med al sin Forskjellighed er dog Naturen i begge Continenter i det Hele sig selv lig: i Begge har den varme Zone de stærkeste Rovdyr, de fleste og største Insecter og Amphibier, de fleste Fugle med glindsende og brogede Fjedre.

Den største Deel af dem lever af Jagt og Fiskerie og hist og her af nogen, skjøndt sparsom, Agerdyrkning. Enkelte Stammer have tilegnet sig større Færdigheder og forfærdige Metalarbeider, Klæde, Bomuldstøier, Vaaben. Men i mange Egne vidne endnu talrige Levninger fra Oldtiden om den langt større Dannelse, som Nogle af hine Folk engang have besiddet. B. Indvandrede Folk, nemlig: A) Europæere, 14 Mill., meest af Engelsk (i N.) og Spansk (i S.) Herkomst, dernæst af Tydsk, Portugisisk, Fransk og Dansk. B) Negere, c. 6 Mill., af hvilke de 5 ere Slaver. En i America født Europæer kaldes en Creol. C) Blandede Folk, nemlig Mulatter (Børn af Europæere og Negerinder), Mestizer (af Europæere og Indianerinder), Zambos (af Indianere og Negerinder eller af Negere og Mulatinder). Deres Antal er omtrent 6 Mill. D) Eskimoere, et udentvivl fra Asien indvandret Folk af Mongolsk Race, som beboer de yderste Lande mod N. De ere smaa og undersætsige, deres Farve er smudsig guul, men ved Fødselen næsten hvid. De leve af Jagt og Fiskerie, og ere for største Delen Hedninger. — Hos Europæerne og tildeels hos de blandede Folk hersker Europæisk Liv og Civilisation, skjønt i meget forskjellig Grad.

A. Nordamerica.

Nordamerica kunne vi betragte under følgende Hoveddele: I. Polarlandene. II. De Russiske Besiddelser III. De Engelske Lande. IV. De forenede Stater. V. Fristaten Mexico. VI. Fristaten Guatimala eller Mellemamerica.

1. Polarlandene.

Vi forstaae herved Landet N. for 66° N. Br., altsaa Americas Nordkyst (men hvor langt denne strækker sig, er os kun tildeels bekjendt) og de N. og V. for Samme liggende Lande. Kysten af Fastlandet er, saavidt vi kjende den, imod V. lav, imod Ø. høi: indenfor

Samme er en øde, af Is og Snee opfyldt, Ørken, for det Meste en Afveerling af lave Klipper og Dale. Landet N. for Fastlandet er rimeligviis en Samling af flere Øer, adskilte ved mangfoldige Stræder (idet disse ere blevne ansete for lukkede Bugter*), har man antaget et større sammenhængende Land end her udentvivl findes); de synes Alle at bestaae af uregelmæssige Grupper af Klipper og Høie, imellem hvilke udstrække sig uhyre Ismasser og milelange Gletscher. Idet disse strække sig lige til (og ofte ud i) Havet, danne de paa Kysten Rækker af Fjelde og vældige Ismasser, af hvilke dannes de i disse Have saa hyppige Isbjerge**). Saadant er næsten alt det Land, man her kjender; Klimaet er naturligviis overmaade koldt: man har iagttaget over 40° Kulde, og Frosten er stundom, naar en stærk Vind kommer til***), saa skarp, at maaskee intet levende Væsen kan udholde at være udsat for dens umiddelbare Indvirkninger; de fleste Landdyr drage fra de Nordligste af disse Egne ved Vinterens Nærmelse mod S.; de tilbageblevne (Kaniner, Ulve, Isbjørne) maa Sneen give Ly. I August begynder det at snee, endnu før October er Jorden iført sin Vinterdragt. En stærk Rimfrost sætter sig fast paa alle Gjenstande: Havets Overflade ryger og et tæt Taageslør lægger sig over Samme. Endeligen forkynder Taagens Opløsning og Luftens paafølgende Klarhed, at Havets Overflade har afkjølet sig indtil Luftens Temperatur; og et Islag lægger sig over det, ofte i een Nat indtil 1 Tomme tyk. Polarvinterens lange Mørke sænker sig ned over den uddøede Natur, hvor alt Liv er forsvundet, og oplyses kun tildeels ved Maaneskin, Stjernerne og Nordlys. Beboerne af disse vilde Egne, hvem kun deres Dragt af fortreffeligt Peltsværk sætter istand til at leve her, ere indesluttede i deres

*) De sammenhængende Ismasser, som næsten altid opfylde disse snevrere Farvande, gjøre det ofte umuligt at afgjøre, hvor der er Land og hvor der blot er Is.

**) Ved den store Mængde Snee, der falder hvert Aar og om Sommeren smelter, forsøges bestandigen Isens Mængde, især i de lavere Dele af Gletscheren, saa at disse Ismasser i Dalene i Høide stundom naae de omgivende Klipper. Idet de nu nedentil deels smelte, deels undergraves ved Havets Bevægelse, styrte tilsidst uhyre Masser ned i Havet (d. e. "Isblinken kalver") og drive der omkring som Isbjerge. Et Isbjerg af 200 F. over Vandet (den største Høide man antager) er henved 2000 F. høit i Alt. Isbjergene ere saaledes et Product af Landisen, altsaa Ferskvandsis; de flade Ismarker derimod, som stundom i en Udstrækning af 20 til 30 M. bedække Havet, have deres Oprindelse fra dettes frosne Overflade og ere Saltvandsis.

***) De høieste Kuldegrader indtræffe dog næsten altid i Forbindelse med stille Veir.

tildeels af Snee og Is byggede Hytter og sammentrængte om Traulampen, der baade lyser og varmer. Endelig viser Solen sig igjen: i Mai forlade Menneskene deres Hytter for at fiske, efterhaanden smelter Sneen og Isen, og Ismarkerne opløses eller flyttes ved Vindens og Strømmens Magt, imedens dog ofte, især i Stræderne, uhyre Isvolde blive liggende Sommeren over. Ved Enden af Juni er sædvanlig denne Isens Opløsning fuldendt (for saavidt den overhovedet bliver det): i denne Tid er Atmosphæren ligeledes fugtig og taaget, idet de nedre Lag af Samme afkjøles ved at berøre det koldere Vand, og derved dens Fugtighed slaaer ned. Taage er saaledes almindelig i den største Deel af den mildere Aarstid. I Løbet af Juli bliver Luften klar og Solen skinner med blændende Glands: i Bugter og Dale udvikler sig stundom en brændende Hede, saa at Tjæren smelter paa Skibene. Den store Fugtighed i Forening med Varmen frembringer en uhyre Mængde Insecter. — **Producterne** af Planteriget ere faa (flest i det sydlige Grønland, der i det Hele har en noget mildere Natur): vigtige ere kun Græs, som om Sommeren i nogle Dale fremkommer i yppig Vært, **Mosser** (Rensdyrmosset og Islandsk Mos især vigtige) og **antiskorbutiske Vægter**; mærkelig er den saakaldte røde Snee, den Mindste af alle Plantearter. Søplanter (Tangarter) i uhyre Mængde opfylde Havet. Derimod har det dyriske Liv en overordentlig Rigdom i Polaregnene. Paa Landet findes mange Dyr, hvis **Peltsværk** eller **Kjød**, eller begge Dele, ere vigtige for Menneskene, nemlig Isbjørne, Ulve, Polarræve (som i de forskjellige Aarstider skifte Farve), Harer (om Vinteren hvide), Kaniner, **Rensdyr**, Hunde (det eneste Huusdyr), Moskusoxer (kun faa). Men vigtigst ere **Havets Dyr**, der yde Beboerne af disse Egne deres meste Næring og de Europæiske Søfarende vigtige Handelsgjenstande, nemlig de forskjellige Arter af **Hvaler**, **Hvalrosser**, Sælhunde o. s. v. De faa **Indbyggere** (man har fundet Beboere indtil 77° N. Br.) ere **Eskimoere**: de føre et omvankende Liv, ernære sig af Jagt og Fiskerie, og staae, som Mennesker, der næsten uophørligen maae kjæmpe imod en barsk og raa Natur for Tilveiebringelsen af det Nødvendige til at friste Livet, paa et meget lavt Trin af aandelig Udvikling. De ere Hedninger og deres Religion er raa Overtro. Kun i Grønland, ere de Fleste bekjendte med Christendommen og kun der boe Europæere. Vi dele disse Lande i tre Dele: 1) Det

Arktiske Høiland o: Øerne N. for America, tilligemed **Nordkysten af Fastlandet**. 2) **Grønland** o: Landet S. for Baffinsbugten. 3) Spitzbergen, S. for det Grønlandske Hav.

1. Nordkysten og det Arktiske Høiland. Af Nordkysten er nu det Meste bekjendt: a) Strækningen fra Beringsstrædet indtil Cap Barrow c. 139° V. L., 71° N. Br., opdaget 1826 af Beechey, der skulde møde Franklin (fra S.). b) Strækningen fra Point Beechey (Witschi), c. 132° V. L., 70½° N. Br., indtil Cap Turnagain (Tørngeen), c. 91° V. L., 69° N. Br. Disse ere de vestligste og østligste Puncter, til hvilke Franklin paa sine tvende Landreiser (1821-1827) kom. I denne Strækning er Mackenzie- og Kobbermineflodens Udløb. c) Enkelte Dele af Kysten S. for c. 75° V. L., som den yngre Ross har undersøgt og hvor Back under c. 67° N. Br. 1834 naaede Palarhavet. Her er dog endnu Meget at opdage: kun er det blevet vist, at Ross (paa sin sidste Reise) tog Feil, naar han paastod, at her Fastlandet (som han kaldte Kong Wilhelms Land) i en Halvøe (Boothia Felix, om hvilken siden tales) strakte sig mod N. indtil Barrowstrædet. Back har nemlig ikke kunnet bekræfte Tilværelsen af dette Fastland, men fundet at Boothia Felix er en Øe. Det bliver derfor stedse mere sandsynligt, at Fastlandet mod S. ingensteds gaaer høiere mod N. end til 69° N. Br. (maaskee ikke engang saa høit), og at hvad der ligger N. for Samme er Øer. Tilbage at opdage blive nu kun de imellem de angivne Puncter liggende Strækninger (imellem Cap Barrow og Point Beechey, imellem Cap Turnagain og det Sted, hvor Back naaede Havet, og det Meste af Kysten S. for dette Sted). — **Det Arktiske Høiland** eller Øerne N. for America beskrives (saavidt det er muligt) maaskee bedst i Forbindelse med en kort Angivelse af Opdagelsernes Historie og Resultater. Fra de ældre Søfarende (Dawis, Hudson o. Fl.) kjendte man Dawisstrædet og Landet V. for Samme, som man snart antog for Fastland eller en stor Øe, snart for flere Øer; man forsøgte igjennem flere Veie (Cumberlandstræde, Frobisherstræde) at komme mod V., men forgjeves (endnu er det uvist, om disse ere Stræder eller Bugter). Ligeledes N. V. for Hudsonsbugten, som man ogsaa havde lært at kjende (Wagerbugt, Repulsebugt); N. for Samme kjendte man (1631) Øen Southampton og to mod N. førende Stræder paa begge Sider af den, af hvilke det Østligste og Bredeste blev kaldet Fox's Canal; fra det Vestligste forsøgte man (gjennem Repulsebugt o. s. v.) senere at komme længere mod V. Baffin (1616) seilede langs med Østkysten af den af ham først undersøgte Baffinsbugt indtil 78° N. Br. og kom, idet han bestandigen (nu paa Vestsiden) fulgte Kysten (eller Kysterne af Øerne) ogsaa til den store, siden saa vigtige "Bugt" Lancastersund (74° N. Br.): men denne saavelsom de øvrige "Bugter" undersøgte Baffin ikke nærmere, men antog uden videre, at de vare lukkede og ingen Gjennemgang tilstedede. Efter nogle mindre vigtige Expeditioner gik 1818 Ross og under ham Parry den samme Vei som Baffin,

kom c. 30 M. ind i Lancastersund, hvorpaa Ross (der synes at have brugt den samme tilsomme Fremgangsmaade som Baffin) antog, at der ingen Gjennemfart var, og vendte om. Landet paa begge Sider bestod af nogne Klipper. 1819 gik Parry med 2 Skibe ind i Lancastersund, og derfra i dets vestlige Fortsættelse Barrowstrœde, en af høie Kyster omgivet, c. 10 M. bred Canal. Efter et forgjeves Forsøg paa at trænge igjennem det mod S. løbende Prinds-Regentens Indløb, hvor man ved Cap Kater blev standset af Is, seilede man videre i Barrowstrœdet: Landet S. derfor (som gjerne kan bestaae af flere Øer) blev kaldet Nord Sommersett, N. derfor laae en Mœnde Øer, som Parry kaldte Nord-Georgiske Øer. Paa den Vestligste af dem, Melvilleøen (c. 92° V. L.) overvintredes: mod S. saaes en høi Kyst, som blev kaldet Banks Land. 1821 blev atter Parry udsendt, men med Ordre at forsøge en Gjennemgang N. V. for Hudsonsbugten, hvor langtfra endnu Alt var undersøgt. Han seilede da igjennem Forkanalen, N. for Øen Southampton, fandt, at Repulsebai virkeligen er en lukket Bugt, seilede derpaa langs med Halvøen Melville*) (overmaade bjergig og vild i det Indre), N. for hvilken han gjennem et Strœde, som han efter sine to Skibe kaldte Furys og Hekas Strœde (under 70° N. Br.), imellem Halvøen Melville og Øen Cockburn (børn)**), strœbte at naae Polarhavet. Men uigjennemtrængelige og i flere Maaneder ubevœgelige Ismasser hindrede Skibene i at komme videre end (rimeligviis) netop til det Sted, hvor Strœdet paa den anden Side udvidede sig til et aabent Hav, hvilket de udentvivl paa en Landreise saae. Efterat have tilbragt to Vintre her, kom Parry 1823 hjem. 1824 blev Parry tredie Gang udsendt: denne Gang skulde han forsøge Veien gjennem Prinds-Regentens Indløb. Efterat have tilbragt een Vinter paa Østsiden af dette (Aaret var særdeles ugunstigt), leed det ene Skib Fury Skibbrud paa Vestsiden af Strœdet (72° 42′ N. Br., c. 73° V. L.), og maatte forlades tilligemed den største Deel af det indevœrende Forraad, som blev sat i Land der (altsaa paa Østkysten af Nord Sommerset). Man anede ikke, at faa Aar efter et heelt Skibs Besætning ene skulde skylde det der efterladte Forraad deres Livs Redning. Endeligen gik 1829 Capt. Ross til Prinds-Regentens Indløb, tog allerede dengang en Deel af Furys Forraad med (Vraget var borte), og trængte frem mod S. indtil 70° N. Br., da Isen standsede dem. Det V. for Prinds-Regentens Indløb liggende Land, som Parry kaldte Nord Sommersett, kaldte Ross efter Expeditionens Udrufter Boothia Felix, og paastod, at det er en Halvø, der ved en smal Isthmus hœnger sammen med Fastlandet (men, som alt er sagt, har Back viist det Modsatte). Kysten af "Fastlandet" V. for Boothia blev undersøgt af den yngre Ross indtil c. 81° V. L.

*) Saalœnge man ikke ved med Vished, om der finder en Forbindelse Sted imellem den nordvestlige Deel af Hudsonsbugten og Ishavet, kan det ikke afgjøres om denne "Halvø" hører til Fastlandet eller til en Ø.

**) Af denne kjender man kun Sydkysten.

Ross kom hjem 1833, efterat have mistet sit Skib og udstaaet overordentlige Besværligheder og Farer: Baadene og Forraadene fra Fury frelste ham og hans Folk fra at omkomme. Hans Reise har ikke givet store Resultater: vigtigst er Opdagelsen af den magnetiske Pols Beliggenhed: den ligger ved den vestlige Side af Boothia Felix, under 70° 5′ 17″ N. Br. og 79° 4′ 48″ V. L. — Om det øvrige Land i disse Farvande, navnligen Landet V. for Baffinsbugt imellem Hudsonsbugt og Lancastersund, har man ingen nœrmere Kundskab: men det er af Alt sandsynligt, at det er flere Øer, ligesom ogsaa at en nordvestlig Gjennemfart existerer. Men om det nogensinde vil lykkes at komme igjennem den (hvilket endda, ved Ismassernes Bevœgelighed, stedse maatte ansees for et heldigt Tilfœlde, hvorpaa ingen Beregning for Fremtiden kunde grundes), er et ganske andet Spørgsmaal. Den yngre Ross mener, at man vilde være vendt hjem igjennem Beringsstrœdet, dersom man var styret længere mod V. i Barrowstrœdet istedetfor at løbe ind i Prinds Regentens Indløb.

2. **Grønland** eller Landet N. for Baffinsbugt, rimeligviis en Samling af flere Øer (c. 71° N. Br. antage Mange en Forbindelse imellem Jacobsbugten paa Vestsiden og Scoresbysund paa Østsiden). Sydpunctet er Cap Farvel eller Statenhuk paa en Ø (c. 60° N. Br.). Vestkysten kjender man (men mod N. meget ufuldstœndigen) indtil c. 77° N. Br. (den nordligste danske Colonie er under c. 73° N. Br.) og den er sœdvanlig hvert Aar tilgjœngelig*). Østkysten var i lang Tid ansee for aldeles utilgjœngelig, imedens man dog antog (som Nogle endnu gjøre), at de gamle Islandske Colonier, den saakaldte Østerbygd, hvis Befolkning blev udryddet af Eskimoerne, havde ligget der**). I nyere Tider er man dog kommet til den: den sydlige Deel er for det Meste omgivet af en Isbarriere, men fra c. 70° N. Br. danner Havet mellem den og Spitzbergen en stor Bugt, der om Sommeren er seilbar, sœdvanligen indtil 80°; denne Kyst har mellem 70 og 75° været besøgt af Hvalfangere, og Englœnderen Scoresby, som har undersøgt den nøiagtigere, trængte frem indtil 81½°***). Han fandt ingen Beboere, men Hytter og andre Spor af Saadanne. Capt. Graah har gjort os bekjendt med Østkysten fra Cap Farvel indtil 65° 15′, hvilken Deel af Kysten nœsten altid er omgivet med en tœtpakket Is: Strœkningen imellem dette

*) Sœdvanligviis omgives Grønlands sydlige og vestlige Kyster, fra Cap Farvel til 62°, ofte 64° og stundom 67° N. Br., hver Sommer af "Storisen" d: Strimler og tœtte Masser af overmaade tyk Is, hvilken derpaa i Efteraaret forsvinder. Skibe, som skulle anløbe Havnen der, maae ofte bie til den gaaer bort eller dog flyttes noget.

**) Det meget Usandsynlige heri har Capt. Graah, som undersøgte en Deel af Østkysten (1828-1831), godtgjort, blandt Andet derved, at der paa hele Østkysten (og Graah besøgte den Deel af Kysten, hvor man snarest maatte antage, at de gamle Colonier skulle have ligget) ingen Ruiner findes, imedens mange findes i Julianehaabs District, hvor Graah hensætter "Østerbygden."

***) Endnu nœrmere Nordpolen kom Parry paa sin fjerde Reise i Baade nemlig til 82°.

Punct og det sydligste Punct, hvortil Scoresby kom (c. 70° N. Br., Maalet for Graahs Reise) er ubekjendt. — Begge Kyster ere, som de øvrige Polarlandes, i det Hele høie og steile og opfyldte med uhyre Jismasser, der næsten allevegne gjøre det umuligt at trænge ind i Landet. Det Indre af Grønland synes at være en uhyre Jismasse, den saakaldte Jisblink, som idetmindste paa det Sted, hvor man er kommet til den (Ø. for Holsteinborg), ligger noget lavere end Landet V. for den, og ikke er synderligen høi, men bestiges uden stor Besværlighed: den er glat, fuld af Revner og tildeels bedækket med fiin Snee. Flere Steder skulle danne sig saadanne Jisblinker, idet Jisbjerge og stedse voxende Jismasser tilstoppe og efterhaanden opfylde Fjorde og (maaskee tværs igjennem Grønland førende) Stræder. De indre Bjerge skulle være indtil 4000 F. høie; adskillige Vulcaner og varme Kilder findes. — Landets Beskaffenhed er saaledes i det Hele som de alt beskrevne Polarlandes, ligeledes dets Klima og Producter: den sydlige Deel har dog et meget mildere Klima*) end den Nordlige, og mere mangfoldig Vegetation (lave Træer og frodigt Græs, især paa Teltepladsene, hvor Jorden er blevet gjødet med Spæk og Sælhundeblod). Sletterne ere mod S. for det Meste overgroede med Krat og kunne først ved Rydning blive til Enge og Græsmarker. — Landet leverer noget Marmor, Granater, Labradorstene, Svovl, bløde Stene ("Vægstene"), hvoraf Indb. forfærdige Kjedler, Lamper og andre Kar, Steenkul; smaa og vantrevne Piletræer, Birke, Enebærbuske, forskjellige Slags Bær, antiskorbutiske Vœrter, Græs; Korn modnes ikke, men vel Kaal, Roer, Rødder o. D. De almindelige Polardyr: i det Indre mange Rensdyr**); i de sydlige Colonier haves nogle Geder, Faar og Køer. Mange Fugle og Fiske. Fangsten af Sælhunde***) og Hvaler er overmaade vigtig; for Grønlænderen er den Betingelsen for hans Livs Ophold og en stor

*) Kulden er der sjeldent over —16° til —18°; i Vinteren 1828-1829 var den i Handelsetablissementet Nennortalik sjeldent over —13° til —14°, medens man paa samme Tid kjørte i Kane i Neapel og havde —20° til —30° Kulde paa andre Steder i Europa. Men denne Vinter var ogsaa usædvanlig mild i Grønland: overhovedet er den Erfaring ofte gjort, at Vinterens Strænghed i Grønland staaer i omvendt Forhold til den i Europa. Høiere imod N. (ved Disko, Omenak og Upernavik) er —30° og endnu høiere Kulde ikke saa sjelden: men ved stille Veir skal denne Kulde ikke være mere følelig end —16° i Danmark. Paa Østkysten synes Klimaet at være noget strængere end paa Vestkysten: 1829, efter den milde Vinter, var dog den gamle Is ikke overalt optøet, da den Nye begyndte at danne sig (i August); i Oct. begyndte Stædefarten. Paa Vestkysten medfører Sydostvinden en mild Varme, paa Østsiden mildere Luft og Snee, Nordvinden derimod Kulde og klar Luft.

**) I det Sydlige ere de ved den stærke Forfølgelse nu næsten forsvundne. Grønlænderne bruge ikke Kjødet af dem (fordi de jages kun i det Indre og det er dem for besværligt at medtage det), men kun Skindet, Hornene og Talgen. Ingen ere tæmmede som Huusdyr: de eneste Saadanne er ogsaa her Hunden.

***) Af deres Kjød har Grønlænderen Føde, af Skindet Klæder, Baade og Telte, af Spækket Lys og Varme, af Tarmene Vinduer og Telteforhæng, af Senerne Sytraad, af Benene Beslag paa Slæder og Fangeredskaber. Af Hvaler faaes her nu ikke Mange.

Mængde Skibe komme aarligen fra Europa for dens Skyld herhid.

Indbyggerne, hvis Antal anslaaes til 6600 (c. 600 paa Østkysten) ere Eskimoere, aldeles lige dem i de andre Polarlande. De Fleste af dem ere ved de Danske Præsters og Herrnhutiske Missionairers Bestræbelser omvendte til Christendommen (skjøndt Meget af den gamle Tro paa Aander og Troldmænd er tilbage): de fleste Østlændinger ere endnu Hedninger (de tilbede ingen Guder, men antage onde Aanders Tilværelse). De ere raae, men efter de Flestes Skildring godmodige, Naturmennesker, der leve i en fuldkommen Frihedstilstand, ingen Øvrighed erkjende og ansee med Foragt dem af deres Landsmænd, der give sig i Europæernes Tjeneste. I Colonierne boe Europæere (Handelsbetjente, Præster o. Fl.) i Alt c. 150. — Handelen paa Grønland er et kongeligt Monopol, og drives med 6 Skibe. De medbringe Levnetsmidler og andre Fornødenheder for Europæerne og nogle Varer til Tuskhandel med de Indfødte: de medtage derfra Spæk, Tran, Skind især af Sælhunde, Rensdyr (c. 14000 aarligen), Ræve, Bjørne; Hvalbarder, Duun (af Edderfugle) o. s. v. — Colonierne ere deelte i to Inspectorater: paa Vestkysten ere for Tiden 13 Colonier*), 15 mindre Handelsetablissementer og 10 Missionspladser, af hvilke 4 (Ny Herrnhut, Lichtenfels, Lichtenau og Friederichsthal, Alle mod S.) tilhøre de Evangeliske Brødre. Paa Østkysten ere ingen Colonier.

3. Spitzbergen, N. O. for Grønland, c. 79° N. Br. og 32° Ø. L., en Samling af flere Øer, som om Vinteren ere aldeles omgivne af Is og utilgjængelige. De bestaae af høie (henimod 5000 F.), nøgne, forte Fjelde og umaadelige Jismasser imellem disse, og høre til de vildeste og ødeste Lande, man kjender. Selv om Sommeren indtræffer ofte stærk Frost: Vegetationen er indskrænket til nogle Mosser og antiskorbutiske Vœrter, men Pelts- og Sødyr findes i stor Mængde. Fra de Russiske Havne ved det hvide Hav gaae aarligen Skibe hertil og overføre Jægere, der, forsynede med Levnetsmidler og øvrige Fornødenheder, overvintre her: med Udbyttet af deres Jagt og Fangst lade Skibene til Hjemreisen. Andre Beboere findes ikke. — S. V. for Spitzbergen, ud for Scoresbys Sund paa Grønlands Østkyst, ligger Den Jan Mayen, med flere Vulcaner.

II. De Russiske Besiddelser.

Disse ligge paa Vestkysten imellem 71° og 54° N. Br., og indbefatte Kysten (imod N. temmelig langt

*) De ere (fra N. til S.) følgende: Upernavik (c. 73° N. Br.), Omenak, Rittenbænk, Jacobshavn, Christianshaab, Egedesminde, Godhavn (paa Den Diskø i Diskobugten), i det nordre Inspectorat; Holsteinborg, Sukkertoppen, Godthaab, Fiskernæsset, Frederikshaab, Julianehaab, i det sydlige I. Grændsen imellem begge Inspectoraterne er ved den dybe Fjord Rommelpot c. 67° 30′ N. Br.

ind i Landet) tilligemed endeel Øer. Landet er deels bølgeformigt, deels fuldt af nøgne Bjerge (see 3): Kysten er høi og indskaaret af mange dybe Fjorde. I den sydlige Deel (indtil Alaschka) findes store Skove. Paa nogle Steder dyrkes Kartofler og lidt Korn; men Skov (dog ikke i N.) og selv Peltsværk (fornemmeligen af Fiskoddere) ere næsten de eneste Producter af nogen Vigtighed. Russerne have taget Landet i Besiddelse*) siden 1822 ene for Peltshandelens Skyld, hvilken drives af et Handelscompagnie.—Indb.**) ere deels (mod N.) Eskimoere (indtil Prinds Williamssund), af hvilke Tschuktscherne ere den bekjendteste Stamme, deels Indianere. Vi mærke her: Halvøen Alaschka, 80 M. lang, med flere rygende Vulcaner; paa Øen Kodjak er Alexandria eller St. Paul, Hovedoplagsstedet for Peltshandelen, med en fortreffelig Havn. Paa en af Kong Georg d. IIIdies Øer ligger Ny-Archangelsk, Gouverneurens Sæde med store Magaziner af Peltsværk. Desuden ligge her Admiralitetsøerne og Prinds Wales-Archipelaget; paa Kysten af Californien have Russerne et Fort. Ved Beringsstrædet ligger Forbjerget Prinds Wales Cap, ved Ishavet Iiscap.

III. De Engelske Lande.

Vi forstaae herved hele Fastlandet af Nordamerica N. for de forenede Stater o: N. for c. 49° N. Br. (mod Ø. gaae de tildeels noget sydligere), med Undtagelse af det Russiske Nordamerica. Denne uhyre Landstrækning (c. 150000 □ M.) bestaaer af følgende Dele: A. Vestkysten. B. Indianernes Lande. C. Landene ved Hudsonsbugten. D. Canada. E. Ny-Brunsvig. F. Ny-Skotland. G. Øerne.

A. Vestkysten.

Til Englændernes Besiddelser regnes Kysten imellem 54° og c. 49° N. Br.***) Landets Beskaffenhed og Producter ere omtrent de Samme som i den sydlige Deel af de Russiske Lande, Fiskerie og Jagt efter Fiskoddere næsten de eneste Næringsveie. Klimaet er langt mildere end længere imod Ø. under samme Brede; Luften er overmaadig fugtig, Vintrene milde, Vegetationen mod S. er riig og kraftig. — Kysten fører Navnene Ny Norfolk, Ny Cornwallis, Ny Hannover, Ny Georgien (tildeels). Ved den ligger blandt flere Øer Vancouvers Øe, hvor Englænderne i Nootka (ut) Sund 1786 grundede den ældste Colonie her, som nu skal være forladt. — Det indre Land indtil Steenbjergene, som er fuldt af Indsøer, Floder og Skove, kaldes nu af Jægerne Vest-Caledonien.

*) Deres Herredømme bestaaer kun i den udelukkende Jagtrettighed; de Indfødte adlyde dem ikke. Det er overhovedet egentligen Peltscompagniet under Tilsyn af Regjeringen, ikke denne, der befatter sig med disse Egne.

**) Deres Antal i Compagniets District anslaaes til 10000, af hvilke 9000 ere Indfødte.

***) Om Grændsen imellem Englændernes og de forenede Staters Besiddelser er endnu nogen Strid.

B. Indianernes Lande.

Herved forstaaes hele Nordamerica N. for 49° N. Br. indtil Ishavet*) og V. for Canada og Hudsonsbugtlandene (de Engelske og Russiske Besiddelser paa Vestkysten skulde egentligen regnes med hertil). I den vestlige Deel stryge Steenbjergene (the rocky mountains) i flere Kjeder igjennem Landet fra S. til N. og tabe sig V. for Mackenzieflodens Munding tæt ved Ishavets Kyst. Landet V. for disse Bjerge indtil Kystbjergene er temmelig ubekjendt, men synes at være et Høiland. Kystbjergene indeholde flere virksomme Vulcaner: det høieste Punct er Eliasbjerget (17000 F.) I den større østlige Deel af disse umaadelige Landstrækninger er et fladt, overmaade raat og vandrigt Land, udmærket især ved sin ringe Hældning, hvorved utallige Indsøer og Sumpe danne sig. Med faa Undtagelser optage og afgive de Floder, og staae ved disse i mangfoldig Forbindelse med hinanden, eller have dog et saa ubetydeligt og ubestemt Vandskjel, at den Ene meget let vilde kunne ledes i den Anden. Ved Mange af disse Søer er det endog tvivlsomt, til hvilken Afstrækning af Landet man skal regne dem, da de gjennem modsatte Afløb sende deres Vand baade til Ishavet og til Hudsonsbugten. Med faa Undtagelser**) kan man saaledes seile Ø. igjennem det hele Land. De Vigtigste af disse Indsøer med deres Floder ere følgende: a) Omtrent midt i Landet under 59° N. Br. ligger den 50 M. lange Athapeskowsøe, i hvilken fra S. V. (fra Steenbjergene

*) Selve Nordkysten er ovenfor (under 1) beskrevet.

**) Disse kaldes Bærepladser o: Strækninger, hvor man for at komme fra den ene Flod til den Anden, maa bære Varene (og Baadene) over Land.

under 52° N. Br.) løber Floden Athapeskow, som løber fra Søen mod N. V. under Navnet Slavefloden; fra V. optager denne Fredsfloden og løber ind i den 800 □ M. store Slavesøe. Fra denne løber nu Mackenziefloden mod N. V. og falder, deelt i mange Arme, (under 67° 38′ N. Br.) ud i Fishavet, efter at den endnu paa høire Side har optaget et Tilløb fra den store Bjørnesøe. b) Længere mod Ø. løber Kobbermineſloden, som kommer fra en Række af smaa Indsøer. c) Wollostonsøen afgiver mod N. V. Vand til Athapeskowsøen og mod S. O. til en mindre Søe, fra hvilken Bæverfloden, der tidligere har et andet Navn og nedenfor kaldes Churchill (Tsch=tsch), løber ud i Hudsonsbugten. d) Længere mod S. O. er den store Winipegsøe (60 M. lang). Den optager fra V. Saskatschawan (der i to Arme kommer fra Steenbjergene og staaer i Forbindelse med Bæverfloden), mod S. staaer den i Forbindelse med flere mindre Søer (af hvilke en ved en ubetydelig Strækning er adskilt fra Øvresøen) og har sit Afløb til Hudsonsbugten gjennen flere Floder, af hvilke Nelsonsfloden er den Største. Endelig sende adskillige mindre Søer deres Vand til Jamesbay, og imod N. staaer maaskee et System af Indsøer igjennem Chesterfields Indløb i Forbindelse med Hudsonsbugtens nordlige Deel. — Klimaet er i Særdeleshed i den østlige Halvdeel meget skarpt og koldt*), og kun i de sydlige Egne vilde Agerdyrkning kunne lykkes nogenlunde (imedens paa Vestkysten Viin og Bomuld haves, endog vildt, under 46°). — Landets Producter ere Skove (Birk, Bøg, Eeg, Fyr, Gran, Cedere, Elletræer; fra omtrent 64° ere for det Meste kun Buske, ei Træer, og 3° til 4° høiere mod N. forsvinde selv disse); Vildt, fornemmeligen Hjorte, Harer, Rensdyr, Elsdyr, vilde Oxer, Bøffeler, Bisonoxer, dernæst Peltsdyr, fornemmeligen Bævere og Oddere, videre Bjørne, Ulve, Losser, Ræve, fremdeles Sælhunde, Hvalfiske, Kaskelotter; mange Vand- og Sumpfugle. De eneste Huusdyr ere Hunde (hos Eskimoerne, til at trække Slæder). Indbyggerne ere Indianere, i det yderste N. Eskimoere. Indianernes Antal anslaaes til 400000, af hvilke de 260000 skulle leve Ø., de 140000 V. for Steenbjergene. Mange af dem ere Nomader, Andre boer i Landsbyer: Jagt og Fiskerie tilligemed Krig ere næsten deres eneste Beskjeftigelser. De staae almindelig under Kaziker (Fyrster). De to bekjendteste Stammer Ø. for Steenbjergene ere Tschippevæerne og Knistinos. De andre saakaldte Nationer, hvis Navne stundom anføres, bestaae ofte kun af nogle Hundrede Mennesker. Alle Indianere antage et høieste Væsen („den store Aand") og desuden en stor Mængde Underguder; hos de Fleste hersker den crasseste Overtro. De troe dog paa et andet Liv og paa en Gjengjeldelse efter Døden: de offre til Guderne Frugter, Dyr o. s. v., aldrig Mennesker. De drive Tuskhandel med Europæerne; for Peltsværk (især Bæver- og Odderskind) faae de især Gevæer, Krudt og — Brændeviin, som har anrettet skrækkelige Ulykker imellem disse Vilde og meget fremskynder den hele Races Undergang. Englænderne tilegne sig Herredømmet over disse Lande; men dette bestaaer alene deri, at det Engelske Hudsonsbugt-Compagnie for Peltshandelen har endeel Forter og Etablissementer (meest blotte Blokhuse, ofte over 50 M. fra hinanden og beboede af nogle faa Europæere) for Peltshandelens Skyld, og at dette Compagnies Jægere ikke tillade Andre at jage her.

*) I Fort Franklin ved den store Bjørnesøe, c. 65° N. Br., fandtes en aarlig Middelt. af — 6½°, i Fort Entreprise ved Kobbermineſloden, c. 64°, af — 7°. Paa begge Steder iagttages indtil + c. —40° Kulde.

C. Landene ved Hudsonsbugten.

1. **Ny Wales**, Kystlandet V. og S. V. for Hudsonsbugten (det Indre have vi henregnet til Indianernes Lande, hvortil forresten disse Dele ligesaa godt kunde regnes, og hvilke de ganske ligne *). Ogsaa her ere Indb. mod N. Eskimoer, længere mod S. Tschippevæ-Indianere, deres Antal er i det Høieste 20000, af hvilke 300 ere Europæere, adspredte omkring i Forterne og ved Peltsoplagsstederne. Landet deles ved Floden Churchill i Ny Nord- og Ny Sydwales: Peltscompagniets vigtigste Etablissements ere (fra N. til S.): Fort Churchill, Fort York, Fort Albany, alle Tre ved Hudsonsbugten.

2. **Labrador**, en 20000 □ M. stor Halvøe imellem Hudsonsbugten og det Atlantiske Hav, adskilt fra Newfoundland ved Strædet Belle-Isle; en Deel af Vest-

*) Jordbunden er sumpig og ufrugtbar. Vinteren varer fra October til Mai, og Kulden er stundom næsten ligesaa heftig og angribende som i Polarlandene.

kysten hedder Westmain og Sydøstkysten Eastmain (Jöstmidn). Det er et meget raat, ufrugtbart og svagt befolket Land, som bestaaer af nøgne, græsløse Bjerge, Søer, Moradser og ufrugtbare Dale (kun Enkelte ere mindre øde): det har nogen Lighed med Finland. Dog kjender man egentligen kun Kysten. I Dalene findes Mosser, mod S. Græs, nogle Buske og krumme, lave Træer, nemlig Fyr, Gran, Birk, Ceder. De samme Dyr, som vi have omtalt ved de Øvrige af disse nordlige Lande, findes her, især mange Ulve og Bjørne; Peltsværk er ogsaa her den vigtigste Frembringelse, paa Østkysten drives tillige stærk Sælhundefangst og Fiskerie. Floderne og Indsøerne ere ogsaa meget fiskerige. Af Mineralier haves Labradorstenen. Klimaet er overmaade koldt, og kun i enkelte Dale i det Indre mildere*); Isen paa Floderne bliver stundom 4 Alen tyk, Brændeviin fryser og Klipperne revne med vældig Bragen. — Indbyggerne ere mod N. og Ø. Eskimoere, mod S. og V. Indianere (Knistinos). Begges Levemaade er her som i de vestlige Lande. Foruden disse findes her nogle Englændere i de for Peltshandelens, Sælhundefangstens og Fiskeriets Skyld oprettede Etablissements, samt nogle Herrnhutere, hvilke have fire Missionsetablissementer (et af dem er Nain, 57° N. Br.) — Labrador staaer under Gouverneuren af Newfoundland.

D. Canada (Canædæ).

Engelsk Canada (thi Canada i videre Betydning indbefatter Meget af den østlige Deel af Indianernes Lande, i Alt c. 30000 □ M.) ligger N. for de Indsøer, hvis Afløb Lorenzfloden er, S. for Ny Wales og Labrador, imellem Indianernes Lande (hvor Grændsen er ubestemt) og Havet; det er idetmindste 11000 □ M. stort. Den nordlige Deel er endnu Vildtnis, bedækket med uhyre Skove, Søer og Moradser, riig paa vilde Dyr, men næsten udyrket. I den sydlige Deel findes en temmelig talriig Europæisk Befolkning i Stæder og Landsbyer, som driver en blomstrende Agerdyrkning. Her ligger en Kjede af store Indsøer, af hvilke 4, hvorigjennem Grændsen mod de forenede Stater løber, høre herhid: 1) Øvresøen, 1900 □ M. stor, 900 F. dyb, 1000 F. over Havets Overflade; den er berømt for sit gjennemsigtige Vand og

*) I Nain er Aarets Middelt. —2½°, for Martsmaaned —11°, April—1½°, Mai 1½°, Juni 5°.

omgives mod N. af en 800 F. høi Klipperække. Strædet St. Maria med et 60 F. høit Vandfald fører fra den i 2) Huronsøen, som er 760 □ M. stor, 900 F. dyb. Den forbindes ved den lille Flod og Søe St. Clair og Strædet Detroit med 3) Eriesøen*), som er 507 □ M. stor, 200 F. dyb og ligger 565 F. over Havets Overflade. Fra denne fører Niagarafloden, med det berømte 164 F. høie Vandfald, til 4) Ontariosøen, 582 □ M., 500 F. dyb, (213 F. høit). Med Huron staaer igjennem Michillimakinakstrædet (Mitsch) Søen Michigan (Mitsch), 750 □ M., i Forbindelse; men denne ligger ganske i de forenede Staters Gebeet. Ontariosøens Afløb til Havet er den mægtige, 140 M. lange, Lorenzflod, som for en Deel udgjør Grændsen mod de forenede Stater: den er i den halve Deel af sit Løb 1 M. bred, beseiles af Søskibe indtil 80 M. fra sin Munding, hvor den udvider sig til 20 M. Brede og løber i den efter Samme benævnede Bugt.**) — N. for denne Strøm og dens Søer, som med ringe Afbrydelse danne en Vandforbindelse af 436 M., gaaer fra V. til Ø. et 200 M. langt og henved 1000 F. høit Høidedrag, Landshøide kaldet, som danner Vandskjellet imod Jamesbai, til hvilken flere mindre Søer sende deres Afløb. Mod S. Ø. ere ogsaa nogle lave Bjerge, ellers er Landet for det Meste kun bølgeformigt eller ganske fladt. — Klimaet er i den østlige Deel meget koldt***): Vinteren varer fra October til April, og medfører Storm, Snee og overmaade stærk Kulde, saa at Qvikfølvet fryser (ɔ: — 31°). Den vestlige Deel har et mildere Klima, og især kortere Vintre****). Sommeren er varm, og Aarstiderne veksle meget hurtigen. — Producter: Steenkul, Jern, Kobber, Bly, Svovl o. M.; uhyre Skove, især af Naaletræer, Sukkerahorn, Korn, Mais, Hør og Hamp, Haveurter, Frugt, Humle, Tobak; en stor Mængde Vildt og Peltsdyr (Bjørne, Elsdyr, Rensdyr, Harer, Bævere, Oddere), Horngvæg, Hunde, (der bruges til at trække Slæder); Klapperslanger, Skild-

*) Eriesøen er et Centralpunct for den indenlandske Skibsfart: den beseiles af mange Baade og Dampskibe.

**) Regner man Søerne med, er dens Længde 460 M., dens Flodg. 62000 □ M.

***) I Quebek er Middelt. for hele Aaret 4½°, for Marts M. —4°, for April 3°, for Mai 10°, for Juni 14°. Vinteren er der som i St. Petersborg (stundom —30°), Sommeren som i Paris.

****) Vinteren varer der kun fra Januar til Marts: de store Søer skulle aldrig fryse heelt til.

padder, Fiske, Hvalfiske og Sælhunde. — Indbyggerne, over 1 Mill., ere Indianere c. 30000 (Irokeser, Hurooner, Nadowessiere, Tschippevæer o. Fl.); Europæere, især Franske (mod V.) og Englændere (mod V.), og nogle faa Negere. Aarligen indvandre mange Tusinde Europæiske Colonister hertil (1832 over 51000). De Franske Indb. ere for det Meste Catholiker, Englænderne Protestanter.

Canada deles i to Provindser: 1) Øvre-Canada (indtil Ontario) og 2) Nedre-Canada (ved Lorenzfloden, indtil dens Munding), hver med en Gouverneur under en fælleds Generalgouverneur. Gouverneuren forestaaer Landet i Forbindelse med et Slags Parlament af to Huse: Medlemmerne af det Ene vælges af Kongen, af det Andet af Borgerne. Gouverneuren repræsenterer Kongen: hans Forhold til Parlamentet har megen Liighed med den Engelske Konges til Parlamentet i London; men Kronen har naturligviis Overhøiheden over Landet (ihvorvel den kun lidet blander sig i Forvaltningens Enkeltheder), og almindelige Love for Handel, Skibsfart og Told gives kun af det Engelske Parlament*).

1. Toronto, før York, ved Ontario, er nu Hovedstaden. 11000 (7000) J.

2. **Quebek** ved Lorenzfloden, med en Havn, hvori 100 Linieskibe beqvemt kunne ligge. Den er Sædet for Generalgouverneuren og for to Biskopper. 23000 (30000) J. Montreal (Montriál) paa en Ø i Lorenzfloden, Sædet for Peltscompagniet (ɔ: de nu forenede Hudsonsbugt- og Nordvestcompagnier), og Hovedpladsen for Peltshandelen. 30000 J.

E. Ny Brunsvig.

Ny Brunsvig ligger imellem Lorenzflodens Munding, Lorenzbugten, Fundibugten og de forenede Stater, og hænger ved en smal Landstrimmel sammen med Ny Skotland. Det er 1350 □ M. stort og har 80000 J. Landet ligner meget Canada: det er bølgeformigt og fuldt af Moradser, Søer og Skove. Producterne ere de Samme som i Canada. Kysten er fuld af Insecter. Indb. ere Indianere (de Faa, der ere tilbage, ere for det Meste Christne), Englændere og Tydske. Landet regjeres af en Gouverneur. Af Stæderne ere Ingen betydelige.

F. Ny Skotland.

Ny Skotland (forhen kaldet Acadien) er en 670 □ M. stor Halvøe, med 120000 J., omgivet af Lorenzbugten, Oceanet og Fundibugten. Landets Beskaffenhed, og Producter er som i Canada, kun er her stor Rigdom paa Steenkul. Climaet er

*) Saadan omtrent er Forfatningen i de Fleste af den Engelske Krones Colonier og Besiddelser udenfor Europa.

mere Øeklima end der, Sommeren mindre varm og Vinteren mindre streng, men pludselige og stærke Forandringer i Temperaturen ere dog hyppige. Landet regjeres af en Gouverneur. — Den betydeligste Stad er Halifax (Hælifax) med en fortreffelig Havn, i Krigstid den Brittiste Flaades Station i Amerika. Store Magaziner og Værfter. 20000 J.

G. Øerne.

1. **Newfoundland** (Njufóundlænd) eller Terreneuve, en 1660 □ M. stor Ø, adskilt fra Labrador ved Belleislestrædet. Det er et raat, bjergigt Land med steile, meget spaltede Kyster, fuldt af Sumpe og Indsøer. Klimaet er koldt, fugtigt og ubehageligt; tyk Taage er her og paa de omliggende Øer meget almindelig. Havnene ere tilfrosne sædvanligen i tre Maaneder, og Kysten ofte indtil Midten af Sommeren bedækket af Isbjerge. Frosten varer ved til Mai, men den er ikke saa heftig som i Labrador (det er mere Øeklima). Landets Producter ere i det Hele de Samme som i Canada: Træerne ere smaa og vantrevne, men kunne dog bruges til Skibstømmer. Kartofler og Kaal ere de dyrkede Planter, der lykkes bedst: Korn modnes dog ogsaa. Egen for Newfoundland er en Art meget store Hunde, der ligne de Grønlandske, men nu stedse mere forsvinde. Mange Hjorte findes. Men vigtigst er Fangsten af Hvalfiske, Sælhunde og de øvrige Dyr af denne Art og især af Kabliau paa de S. og V. for Øen liggende Sandbanker, især den henimod 130 M. lange og 25 M. brede store Newfoundlands Bank*). Af de oprindelige Indbyggere, Eskimoerne, ere kun Faa tilbage: af Europæere, Englændere og Franske, findes 80000, adspredte langs med den bugtede Kyst. — St. Johns (Dschons) (12000 J.) er Gouverneurens Sæde og det vigtigste Oplagssted for Fiskene.

2. Prinds Edvards Ø eller St. Johns, i Lorenzbugten, 100 □ M., 3000 J. (Englændere og Franske).

3. Cap Breton ved Indløbet til Lorenzbugten imellem Ny Skotland og Newfoundland, 112 □ M., 20000 J. (Skotlændere, Irlændere, Franske). Den er riig paa Skov, Vildt og Steenkul; Fisk, især Kabliau, fiskes i stor Mængde.

4. **Bermudas** (Sommers) Øerne (32° N. Br., 48° V. L.) et Archipel af mange, for det Meste meget smaa, Øer. De ere kun lave Klipper, der rage lidt op over Havet. De Fleste ere ufrugtbare og kun 3 ere beboede. Klimaet er dog mildt og sundt. De frembringe Skove, Bomuld, Sukker, Sydfrugter, Vandfugle, Fiske, o. s. v. De udgjøre 108 □ M. med 13000 J., Alle Europæere.

*) 1831 vare 756 Baade og 10799 Mennesker beskjeftigede med Fiskeriet. Samme Aar fangedes 744000 Sælhunde, hvoraf erholdtes 8761 Tdr. Tran.

IV. De forenede Stater i Nordamerica.

1. Denne Forening af Fristater ligger imellem 50° og 107° V. L., og imellem 24° og 52° N. Br. Den grændser imod N. til Ny Brunsvig, Canada (hvor de store Indsøer danne Grændsen) og Indianernes Lande, mod V. til Mexico og det stille Ocean, mod S. til Mexico og den Mexicanske Bugt, mod O. til det Atlantiske Hav: Fladeindholdet kan anslaaes til 112000 □ M. (da Grændserne ikke allevegne ere nøie bestemte, ere Beregningerne deraf noget usikkre.)

2. **Jordbund** og **Klima.** Disse vidtløftige Landstrækninger ere ved to Bjergkjeder deelte i tre forskjellige og afsondrede Hoveddele: a) I en Afstand fra Vestkysten af 150 til 200 M. gaaer fra N. til S. *Steenbjergene* (**Rocky Mountains**), en Fortsættelse af de Mexicanske Plateaux. Ogsaa her bestaae de af flere parallele Kjeder, imellem hvilke ligge Høisletter, og aftage mod N. i Høide: dog ere de endnu under 49° N. Br. henved 8000 F. høie: ved Grændsen af Mexico ligge Toppe af henved 12000 F. Høide. *Landet Vesten for Steenbjergene*, Kystlandet ved det stille Ocean, gjennemstryges af anselige Sidegrene af *Kystbjergene*, der begynde fra Californien og løbe langs med Kysten, indtil 15 M. fra den, mod N. (see Oversigten af Anmer. 3): imellem dem afvexle Høisletter, frugtbare Dale og store Urskove. Kysten er steil og klippefuld. b) O. for Steenbjergene, imellem disse og Alleghany, udbrede sig nu de umaalelige *Sletter omkring Missisippi* og dens Biflober. Dette Missisippiland har en ubetydelig Høide, men sænker sig jevnt ned mod den Mexicanske Bugt. Det bestaaer deels af frugtbart bølgeformigt Land, deels af uoverskuelige græsrige Sletter, Savanner, deels af vidtløftige Urskove: *Skovregionen* gaaer fra Lorenzfloden, parallel med Alleghany, imellem disse Bjerge og Missisippi (dog er der Savanne S. for de Vestlige af de store Indsøer). V. for Missisippi er Savanne undtagen mod S., hvor der findes en deel Skov: nærmest mod Steenbjergene er Landet meget øde og næsten en Ørken. O. for dette Lavland er den anden Bjergkjede, *Alleghány* (gæni), der som et lavere Høiland hæver sig omtrent under 34° N. Br., ovenfor Florida, og gaaer fra S. V. til N. O. henimod Mundingen af Lorenzfloden. Længden er henved 350 M., Breden 25 til 30 M. Flere parallele Kjeder (de blaae Bjerge, **Cumberlandsbjerge**, *Apallacherne* (latsch), hvis Middelhøide er 3000 F., og som Alle ere meget skovrige, indeslutte frugtbare Høisletter og Længdedale, og falde jevnt af til begge Sider. Det høieste Punct er 6200 F. høit. c) O. for Alleghany er *Kystlandet* ved det *Atlantiske Hav*. Dette er i den nordøstlige Deel (o: indtil 41° N. Br.), hvor Sidegrene af Bjergene ofte trænge lige til Havet, smalt, og Kysten selv steil, sønderrevet og fuld af **Bugter** (see Indl. til Amer. 2. II) og gode Havne: sydligere, hvor det er skjønt, bølgeformigt Land, bliver det stedse bredere, Kysten selv er der flad, sandig, fuld af Laguner, i Georgien bedækket med store Moradser. — *Klimaet**) er forskjelligt, ikke alene efter Breden men ogsaa efter Længden. Landet V. for Alleghany har en langt mildere og mindre ustadig Luft end det O. for Samme. I den nordlige Deel af Landet, indtil 35° N. Br., ere betydelige Afvexlinger i Temperaturen, ofte paa een Dag, meget hyppige, ligeledes er Overgangen fra Sommer til Vinter meget brat: baade Varmen og Kulden naaer der en betydelig Grad, og især have de nordlige Provindser paa Østsiden en lang og streng Vinter med megen Snee. Men mod S. bliver Luften stedse mildere, og fra c. 35° N. Br. herskér et Klima som i Sydeuropa, derpaa (i nogle Egne) som i Vestindien. Regnmængden er større end i Europa paa samme Brede, og Luften er fugtigere end der.

3. **Indsøer** og **Floder.** Af Indsøerne ere de ved Canada beskrevne store Søer V. for Lorenzfloden de Vigtigste: de Øvrige ligge paa Grændsen, **Michigan** ligger ganske i denne Stats Gebeet. Foruden dem er **Champlain** (Tschæmplæn) den Eneste af noget Omfang. — Af Floderne nævne vi først *Kystfloderne* i det østlige Kystland, der fra Alleghany løbe mod S. O. ud i det Atlantiske Hav: de staae vel i Størrelse langt tilbage for de store Strømme i det Indre, men ere dog for det Meste seilbare endog for større Skibe, og derved overordentlig vigtige for Communicationen (man reiser hidtil i Norda-

*) Natschez (ved Ny Orleans 180 F. høit) 31° 28′ | Marts 11½° | April 15° | Mai 17½° | Juni 21° | Aaret 14½°
Williamsbury 37° 18′ | 6½° | 3° | 15° | 20½ | 10½°
Philadelphia 39° 56′ | 5° | 9½° | 13° | 18° | 9°
New York 40° 40′ | 3° | 7½° | 15° | 21° | 9½°
Regnmængden staar i New York være 34 T., ved Philadelphia 44 T.

merica langt mere paa Floder end paa Landeveie). De ere (fra N. til S.) følgende: Connécticut, Hudson (Hodsen), Delaware (Délæhweer), Susquehannah (Søskehænnæ), Potowmak (Pótó), Savannah (vænnæh). — I det indre Land er Nordamericas vigtigste Flod Missisippi. Den udspringer fra flere smaa Indsøer paa den Landryg, der gaaer fra de vestlige Bjerge henimod de Canadiske Indsøer, c. 49° N. Br., løber for det Meste mod S. S. O. og falder i den Mexicanske Bugt under 29° N. Br. Dens Længde er c. 600 M., dens Flodgebeet 54000 □ M. I det øvre Løb er Seiladsen nogle Gange afbrudt, men efter de 15 F. høie Vandfald ved St. Anton (44° 50′ N. Br.), hvor den begynder sit nedre Løb, er den uafbrudt seilbar og indeholder en uhyre Vandmasse. Den danner ved sin Munding et stort Delta, der gjennemskjæres af Floder og Søer og aarligen vorer ved den Jord, Floden opskyller. Flodbredderne og Kysterne af Deltaet ere tildeels saa lave, at store Moradser og Laguner danne sig, hvis Uddunstninger ofte ere meget skadelige (Febre). Fra April til August svømmer Floden over, og sætter de den omgivende lange Sletter indtil 15 M. fra dens Leie under Vand, stundom 16 til 20 Fod dybt, hvor ikke Dæmninger og Diger standse Vandet. Iblandt dens mange og betydelige Bifloder ere de Største følgende: a) Fra høire Side: 1) Missouri (suhri), der i Længde overgaaer Missisippi. Den udspringer paa Steenbjergene fra tre Kilder (c. 44° N. Br.), danner først en mod N. krummet Bue omkring en Sidegreen af Steenbjergene, og løber derpaa mod S. O. indtil den (c. 38° N. Br.) forener sig med Missisippi. 2) Arkansas kommer fra Steenbjergene og gjør paa et Stykke Grændsen mod Mexico. 3) Den røde Flod (fra Ny Mexico). b) Fra venstre Side optager Missisippi: 1) Ohio (eio). Den opstaaer paa Alleghanys vestlige Affald i Pennsylvanien, af to smaa Floder, flyder mod S. V. imellem Staterne Ohio, Indiana, Illinois paa den ene Side, Virginien og Kentucky paa den Anden, og falder efter et Løb af 250 M. i Missisippi. I den falde Floderne Kentucky, Cumberland, Tennessee (si) o. Fl. — I det vestlige Kystland er kun een stor Flod, Columbia eller Oregán. Den udspringer (c. 51½° N. Br.) paa Steenbjergene, løber først mod N. og N. V., derpaa mod S., gjennembryder med en pludselig Vending mod V., under 46° N. Br., Kystbjergene og falder temmelig bred i det stille Hav.

Ved deres beundringsværdige Iver i at anlægge Canaler søge Nordamericanerne endnu at forøge Fordelene af deres Lands Vandrigdom og mange store Strømme. Iblandt de 27 allerede fuldendte Værker af denne Art, hvis Mage Europa ikke kan opvise, nævne vi blot Erie-Canalen (i New York), der forbinder Eriesøen og Hudsonfloden, og Chesapeak-Ohio-Canalen (i Maryland og Pennsylvanien), der forbinder Washington med Pittsbury. — I de nyere Tider ere mange Jernbaner komne til.

4. **Producter.** Disse ere naturligviis efter Klimaet forskjellige. I Almindelighed kan bemærkes, at Agerdyrkning er Hovednæringsvei, men mod S., i de varme Egne, er det ikke Kornavl men Plantagedrift (Sukker- og Bomuldsavl) tilligemed Riisavl, hvorpaa den gaaer ud. I det indre Land, forsaavidt som det endnu ikke er opdyrket, ere Skovene og de enten vilde eller tamme Dyr i dem og paa Savannerne Landets Rigdom. Landet frembringer da: næsten alle Metaller og nyttige Mineralier (dog endnu ikke noksom benyttede), navnligen især Bly, Jern, Guld, Steenkul, Salt. Herlige Skove af Ege, Bøge (indtil c. 45° N. Br.), Naaletræer; Mahagoni- og Gummitræ, Sukkerahorn, (i Midten og mod V.) Palmer; Frugt og Sydfrugter, Tobak (indtil 40° N. Br.), Hør, Hamp, Krap, mange Farveplanter, Viin, Kartofler; Kakao, Indigo, Vanille, Bomuld (indtil 36° N. Br.), Sukkerrør (indtil 31° N. Br.); Korn (imod N. Rug og især Hvede, desuden, fornemmeligen mod S. og V., Mais og i de sydligere Stater Riis). — En stor Mængde Vildt og Peltsdyr (omtrent de samme Arter, som ere nævnede ved Indianernes Lande) findes i de Vildtnisser, som endnu udgjøre den største Deel af det Indre og af Vestkysten. Paa Savannerne V. for Missisippi findes store Hjorde af vilde Heste og Oxer samt Bøffeler. Af Huusdyr er Hornqvæget især vigtigt. I de sydligere Stater haves Silkeorme og Cocheniller.

5. **Indbyggernes** Antal er c. 13 Mill., af hvilke omtrent 300000 ere Indianere *), 2 Mill. Negerslaver **) de Øvrige Hvide af Europæisk (meest Engelsk, dernæst Tydsk) Oprindelse. I alle Stater herster den fuldkomneste

*) Deres Antal aftager stedse mere: de ere i den nyeste Tid Alle blevne tvungne til at flytte V. for Missisippi, forsaavidt de ikke alt opholdt sig der. Endeel af dem have lagt sig efter Agerdyrkning og antaget Christendommen.

**) I de sydlige Stater, hvor barbariske Love haandthæve Slaveriet; N. for Maryland ere meget faa Slaver.

Religionsfrihed, hvorfor man tæller over 60 religiøse Secter, af hvilke den Presbyterianske Kirke har fleest Tilhængere. Det almindeligste Sprog er Engelsk, dernæst Tydsk. Kunster og Videnskaber*) blive vel overalt befordrede, men endnu indtage Americanerne af flere Grunde ingen høi Plads i denne Henseende. For Almuens Underviisning er i Almindelighed sørget maadeligt nok, da Regjeringerne i de enkelte Stater enten slet ikke eller kun lidet bekymre sig om Skole og Kirke, men overlade Omsorgen derfor til Borgerne selv. Dog staae i disse Henseender de nordlige Stater ei lidet over de Sydlige. — I de nordlige Stater er Industrien betydelig: der fabrikeres Uld, Bomuld, Læder, Jern, Sæbe, Lys, Sukker o. M. Handelen (næst Englands den Største i Verden) strækker sig over alle Verdensdele og er af overordentligt Omfang. Til dens Fremme ere en Mængde Banker, ypperlige Postindretninger, Dampskibe o. M.

6. De forenede Stater udgjøre en foederativ Republik, hvis enkelte Stater, 24 i Tallet, have deres egne Love og egne, dog allevegne demokratiske, Forfatning; de ere i deres indre Anliggender for det Meste uafhængige af hinanden, men ere, hvad de fælleds Anliggender angaaer, forbundne ved a) Generalcongressen o: Deputerede fra samtlige Stater, bestaaende af to Huse: Senatet (48 Medlemmer, 2 fra hver Stat, valgte paa 6 Aar) og Repræsentanternes Huus (212 Medl., 1 for hver 50000 frie Indb., valgte paa 2 Aar); b) en fælleds Præsident, der vælges paa 4 Aar, har den udøvende Magt, er Øverstcommanderende over Krigsmagten og repræsenterer Staten i alle Forhold til fremmede Magter; c) en fælleds Høiesteret. De enkelte Stater regjeres af en Gouverneur med en lovgivende Forsamling i to Kamre. I de forenede Stater gives ingen Adel og ingen paa Fødselen grundet Forskjel imellem de enkelte Stænder: men derimod gjør "Blodet" en meget stor Adskillelse, da ikke alene selve Negere og Mulatter, men Alle i hvis Aarer Noget af en Farvets Blod flyder, om det end er i tredie og fjerde Led, paa de fleste Steder betragtes med dyb Foragt og ikke taales i Selskab med de Hvide af ublandet Herkomst: heller ikke for Lovene ere de

*) Fuldstændige Universiteter findes ikke, men Academier eller Collegier for enkelte Faculteter.

ganske lige. — Statsindtægterne*) ere c. 35 Mill. Dollars. Af Statsgjelden blev den sidste Rest afbetalt 1 Jan. 1835. Den staaende Hær er omtrent 6000 Md., Landmilitsen er 1,150000 Md. Sømagten tæller 12 Linieskibe, 16 Fregatter og endeel mindre Skibe.

7. Denne Foederativstat indbefatter 24 Stater, 1 Forbundsdistrict**), 3 Territorier eller Landskaber***) og 1 stort, kun af faa Hvide beboet, District, Vestdistrictet (V. for Missisippi), som igjen er deelt i flere Mindre.

De 24 Stater ere a) mod Øst, fra N. til S.: 1. Maine (Meen). 2. Vermont. 3. New Hampshire (Hæmmpschiir). 4. Massachusetts. 5. Rhode-Island (Rood-Eilænd). 6. Connecticut. 7. New York. 8. New Jersey (Dschérsi). 9. Pennsylvanien (væ). 10. Delaware. 11. Maryland (Meerilænnd). 12. Virginia (Virdschiniæ). 13. Nord-Carolina. 14. Syd-Carolina. 15. Georgia. b) længere inde i Landet: 16. Ohio. 17. Indiana. 18. Illinois. 19. Kéntucky. 20. Tennessee. 21. Missouri. 22. Alabama. 23. Missisippi. 24. Louisiana.

Territorierne ere: a) Michigan. b) Arkansas. c) Florida.

Washington, ved Potowmak, Forbundets Hovedstad, Præsidentens, Generalcongressens og den fælleds høieste Rets Sæde. Den er meget stor, men Meget af den er endnu ikke bebygget: den har meget brede og regelmæssige Gader og mange prægtige Bygninger. Dens Havn, skjøndt næsten 60 M. fra Havet, er dog tilgjængelig for store Skibe. 20000 J.

4. **Boston** (Bost'n), en meget vigtig Handelstad, med en stærkt befæstet Havn, der kan rumme 500 store Skibe. Mange Fabriker (Segldug, Tougværk, Brændeviin). Mange Canaler og 6 Jernbaner staae i Forbindelse med denne Stad. Den udmærker sig ogsaa ved mange videnskabelige Anstalter og flere lærde Selskaber. 65000 J. (Franklin er født her 1706. Revolutionens Udbrud 1773). I Nærheden er en Obelisk til Minde om Kampen paa Høien Bunkershill ved Staden (1775).

Salem (Sælem) har endeel Fabriker og Stokfiskefangst. 15000 J. Lexington (t'n), hvor den første Skjermydsel forefaldt 1775. — Den Nantucket er en Hovedplads for Hvalfiskefangsten.

5. Providence (Präavidens) har et stort Academie (Collegium). Handel. 15000 J.

*) o: Congressens, til at bestride de fælleds Udgifter. Uafhængigen deraf har hver Stat til sine egne Udgifter sine egne Indtægter.

**) Det regjeres umiddelbart af Congressen.

***) Disse have en provisorisk Forfatning og en af Congressen ansat Gouverneur. Naar et Terr. har 60000, over 25 Aar gamle, frie Indb., bliver det en Stat.

7. **New York** paa en Ø ved Udløbet af Floden Hudson, den største Stad i de forenede Stater, regelmæssigen og smukt bygget. New York er den vigtigste Handelstad i America og en af de Betydeligste i Verden: den er det fornemste Forbindelsespunct mellem America og den gamle Verden, og et stort Antal Paketskibe, nu især Dampskibe, gaae herfra til de betydeligste Handelstæder i Europa: desuden levende Handel paa China, Indien og andre Dele af Asien. Over 100 Dampskibe afgaae herfra i alle Retninger. Store Skibsværfter og Dokker, ypperlig Havn og Rhed. 115 Kirker. Mange lærde og almeennyttige Selskaber: betydelig Boghandel. 240000 J.

Albany (Albæni) ved Hudson. 24000 J. Long Island, en Ø ud for New York.

Saratóga (Særæ) ved Hudson (Bourgoyne 1777).

9. **Philadelphia** (æ=æ) ved Delaware, en smuk Stad med brede, lige Gader. Den har 84 Kirker og 91 Capeller for 22 forskjellige Religionspartier, en Mængde Velgjørenhedsanstalter, videnskabelige Indretninger og Samlinger, lærde Selskaber, Seminarium for Missionairer o. s. v. Blomstrende Fabriker og Handel (især med Meel). En stor Mængde Bogtrykkerier og stor Boghandel. De forenede Staters Mynt er her. 190000 J. (deraf 30000 Tydske og 20000 Franske).

Pittsburg, den vigtigste Handelstad i det Indre, vigtig især ved sine Fabriker (Glashytter, Jernstøberier, Kanonstøberier; Metalarbeide), hvorfor det kaldes det Americanske Birmingham. Skibsværfter. 20000 J.

11. **Baltimore** ved Chesapeakbugten, en meget smuk Stad, har en meget betydelig Handel (Meel, Tobak, Bomuld, Kjød o. M.) og store Fabriker (Sukker, Rum, Jernvare, Toug). Skibsværfter. 81000 J.

14. **Charleston** (Tscharlst'n), en smuk Stad paa en Landspidse. Handel (med Tobak, Bomuld, Indigo, Riis). God Havn. 30000 J. (13000 Negerslaver).

16. **Cincinnati** ved Ohio, Hovedpladsen for Handelen paa Samme. Den har levende Handel og især blomstrende Fabriker (Skrift- og Metalstøberier; en stor Mængde Dampskibe bygges her). 48000 J. (1810-2300 J.)

24. **New Orleans** (Aarliæns) ved Mississippi, ikke langt fra dens Munding, en overmaade betydelig Handelstad, Stapelpladsen for alle det umaalelige Mississippilands

Producter, af hvilke (især Tobak, Korn, Bomuld og Sukker) herfra drives en uhyre Omsætning. Handelen beskjeftiger alle Indb.; i Sæder og Levemaade er det næste ganske en Fransk Stad. 48000 J.

Territorierne ere for en stor Deel endnu Vildtnis, beboede af Indianere og adspredte Europæiske Colonister: kun hist og her findes Landsbyer og smaa, men raft opblomstrende, Stæder. Vestdistrictet (hvoraf de enkelte Dele have forskjellige Navne) beboes næsten kun af Indianere, til hvilke Kjøbmænd komme for at handle med dem, især om Peltsværk. I Districtet Oregan (V. for Steenbjergene) er Fortet Astoria ved Columbia, Sædet for en af Congressen ansat Gouverneur.

V. Fristaten Mexico*).

Denne Stat grændser mod N. til de forenede Stater, mod Ø. til disse og den Mexicanske Bugt, mod S. til Guatemála, mod V. til det stille Hav. Den ligger imellem 15° og 42° N. Br., 73° og 107° V. L. og er c. 70000 □ M. stor. (Andre angive kun 50000 □ M., hvorved da vel de uafhængige Indianeres Land mod N. ikke er iberegnet).

2. Næsten i intet Land i Verden ligge Contrasterne imellem Høi- og Lavland saa nær ved hinanden, som i Mexico, og ingensteds kan man derfor mindre end her slutte fra Breden til Klimaet. De Mexicanske Cordilleras**), der hæve sig fra Panamas Isthmus, dele Landet i tre ganske forskjellige Regioner. Fra det paa begge Sider, men især ved den Mexicanske Bugt (hvor der ere mange Laguner og Sandbanker) flade, sumpige og meget frugtbare, men tillige hede og yderst usunde, Kystland stiger man opad til den tempererede Region, skjønne Bjerglandskaber, i hvilke Europæiske Sydfrugter herligen trives og en mild og sund Luft er herskende. Fra disse kommer man opad til det kjølige Høiland, som indtager den største Deel af Landet. Det begynder smalt imod S., under 17° N. Br., men tiltager mod N. i Brede medens det aftager i Høide, og strækker sig ud over Fristatens Grændser ind i tildeels ganske ubekjendte Egne. Indtil 21° N. Br. ligger Anahuacs Plateau: af de Vulcaner, der findes paa Samme, er Popocatépetl (Ildbjerget) den

*) Det skrives ogsaa Mexico. Begge Dele udtales Mechiko.
**) Ved det Følgende maa sees hen til Oversigten af America, Indl. 3.

Bekjendteste (c. 17000 F.). Tildeels omgivet af denne og andre mægtige Vulcaner ligger den yndige Bjergdal, i hvilken Byen Mexico ligger. Den ligger 7000 F. over Havets Overflade, er 90 □ M. stor, flad og indeholder flere Alpesøer, der ofte ved Oversvømmelse gjøre Skade endog i Staden Mexico. Under 21° N. Br. begynder Guanaxuatos (chuá) Plateau, hvor Høilandet deler sig i tre Bjergkjeder, til hvilke endnu kommer det fra Californien begyndende Strøg af Kystbjerge (om alle disse Bjerge see Indl. 3. S. 373). De staae ved Sidegrene i Forbindelse med hinanden, men ere endnu kun ufuldkomment bekjendte. Høilandet er meget tørt og skovløst (Vandmangel er der overhovedet herskende og mod N. findes sande Ørkener); Affaldene have stærke Skove. — *Klimaet* er paa Høilandet kjøligt og mod N. endog skarpt, paa Mellemterrassen skjønt og behageligt. Lavlandet paa Kysten har tropisk Klima*): dette naaer dog ikke ud over 30° og under 36° N. Br. haves allerede stræng Vinter. Dog er i Almindelighed her (ikke i den hede Zone) Vestkysten varmere end Østkysten. I det hede Kystland er "den sorte Brækning," en ødelæggende Sygdom, ikke sjelden.

3. **Producter:** Guld, Sølv**), Jern, Kobber, Qvikſølv, Smaragder, Alun, Vitriol, Salt. — Kakao, Vanille, Indigo, Bomuld, Kaffee, Sukker, Ingefær, Campeche- og Farvetræ, Sassaparille, Pisangtræer, Kokosnødder, Drageblod, Peber; Sydfrugter, Viin, Tobak, Olie, Hør. Af Planter, der tjene til Menneskenes Næring, herske i det varme Kystland Maniok, Yams, Riis, foruden Kokos og Pisang, høiere oppe efterhaanden Mais, Hvede og de øvrige Europæiske Kornsorter. Skov findes, som sagt, stærk paa Affaldene, slet ikke paa Høilandet selv. — Imod

*) I Almindelighed herſker det tropiske Klima indtil 3600 F. Høide, hvor Indiske Producter dyrkes: høiere findes Sydtaliens Klima og Vegetation; Egne af 6 til 7000 F. have et Klima omtrent som Nordtalien og frembringe Olie, Mais og Hvede. Egne, der ligge høiere end 8000 F., have temmelig skarpt Klima, vandløs Jordbund og ere for det Meste udyrkede. Dog frembringe locale Aarsager ofte store Afvigelser fra disse almindelige Regler. For Anahuacs Plateau angives:

	Høide	Middelt.
Vera Cruz .	0	20½°
Xalapa. . .	4068 F.	14½°
Mexico . .	7000	13½°

Sneelinien er ved 19° N. Br. omtrent ved 14100 F.

**) Forhen, da Bjergværkerne dreves med Iver, regnede man aarlig en over 7000 Mark Guld og 2 Mill. Mark Sølv. Nu eies de rigeste Gruber af 10 Europæiske Bjergværksselskaber, men have hidtil, tildeels fordi de vare ganske forfaldne, ikke dækket de betydelige Udgifter.

N. findes for det Meste de samme vilde Dyr som i de forenede Stater, navnligen Hjorde af vilde Heste og Hornqvæg: i de varmere Egne ere Silkeorme, Cocheniller; Muulæsler; Papagøier, Kolibrier, Fasaner o. Fl. I Havet ere Sælhunde o. s. v.

4. **Indbyggerne,** hvis Antal er 7 til 8 Mill., bestaae af a) Indianere, over 3 Mill. De inddeles i Fideles, der ere Christne, drive Agerdyrkning og andre, et bosiddende Liv forudsættende, Næringsveie, og Barbaros, Hedninger, der leve som Nomader af Jagt o. s. v. b) Kreoler 1½ Mill.: de i Europa fødte Spaniere ere Samtlige forviste. c) Blandede eller Farvede, 3 Mill. d) Negere, omtrent 8000, nu Alle frie. — Herskende *Religion* er den Katholske, med 1 Erkebiskop og 9 Biskopper. Mexico er en Foederativstat, indrettet efter de forenede Staters Mønster (med en Generalcongres i to Kamre, en Præsident o. s. v.). Den bestaaer af 20 Stater, 1 Forbundsdistrict (Staden Mexico med dens nærmeste Omegn) og nogle Territorier. — Statsudgifterne beregner man til omtrent 13 Mill. Pjastre; Landmagten var 1831 omtrent 23000 Md. foruden 37000 Md. Milits.

Mexico (7000 F. høit, 64 M. fra Havet), Hovedstaden og Regjeringens Sæde, den prægtigste Stad i America og en af de skjønneste og regelmæssigste Stæder i Verden, beliggende omtrent paa det samme Sted som den gamle, af Spanierne efter 1520 forstyrrede, Hovedstad. Den har et Universitet, en berømt Domkirke, den største i America, 38 Klostre, en stor Mynt (i hvilken skal være myntet over 2000 Mill. Pjastre), adskillige Fabriker (Fajence og Guldarbeide), især en stor Tobaksfabrik. En herlig Vandledning fører Vand herhid fra et over ½ Miil bortfjernet Bjerg. Paa Søen, hvorved Mexico ligger, ere svømmende Blomster- og Kjøkkenhaver, Tømmerflaader, bedækkede med Jord. Mexico er Middelpunctet for Landets Handel. Mange Oldsager findes her og i de fleste andre Stæder. 170000 J.

Guanaxuato (6400 F. høit) har 40000 J., af hvilke de 30000 ere beskjeftigede ved de rige Sølvminer, som ere i Nærheden.

Puebla de los Angelos (7000 F. høit) har mange Fabriker og Handel. 70000 J.

Vera Cruz (Krus) paa det Sted, hvor fordum Cortez landede, ved den Mexicanske Bugt. Den har en Havn,

ver hvilken næsten al Mexicos Ud- og Indførsel skeer, og derfor en meget betydelig Handel. Luften er, formedelst Heden og de mange Moradser i Nærheden, overmaade usund. 16000 I. Ved Staden ligger Fortet St. Juan de Ulloa (Chuan-Ulljóa), Spaniernes sidste Besiddelse i Nordamerica (indtil 18de November 1825).

Tlascála, Hovedstaden i en liden, næsten uafhængig, Indianerstat. 14000 I. Guadalaxara (cha). 30000 I. Acapulco med den bedste Havn paa hele Vestkysten af Nordamerica, men overmaade usundt Klima. 4000 I. Tampico paa Østkysten (Spanierne 1529).

Paa Halvøen Yucatan, hvis fornemste Product er Campechetræ, have Englænderne nogle Etablissements og Ret til at fælde Mahagoni- og Campechetræ; de have ogsaa, skjøndt, som det synes, imod Tractaterne, anlagt Forter og hidsendt en Militærmagt. — Paa Halvøen Californien (meget tør, men frugtbar hvor der er Vand) ere kun nogle, af Dominicaner- og Franciscanermunke oprettede, Missioner for at omvende de her omstreifende hedenske Indianere (c. 10000), og nogle faa Militærposter.

VI. Guatimala eller de forenede Stater i Mellemamerica.

Denne Stat omgives af Mexico, Sydamerica, det stille Ocean og den Mexicanske Bugt; den ligger imellem 77° og 67° V. L., 16° og 8° N. Br. og udgjør omtrent 10000 □ M. — Landet er en Fortsættelse af Mexico, men Bjergene have ikke den samme Høide (ikke over 14000 F.) og Høisletterne ikke den Udstrækning som der: det danner en bestandig Afverling af Bjergkjeder og Grupper med større og mindre Sletter. I den nordlige Deel stryge Bjergene næsten fra V. til Ø., i den sydlige Deel fra N. til S., indtil de falde af til Landtangen ved Panama. Det høieste Strøg af Bjergene gaaer langs med Vestkysten, omslutter den 168 □ M. store Søe Nicrágua, og udmærker sig ved sine mange, henved 10000 Fod høie, Vulcaner. — Klima og Producter ere som i Mexico, da Landet har de samme Høideforhold, kun at, formedelst den sydligere Beliggenhed, paa lige Høide Luften her er mildere end der og Heden i Kystlandet større. — Indbyggerne ere 2 Mill. (400000 Europæere og Kreoler, 800000 Mestizer og Mulatter, 600000 omvendte og tildeels civiliserede Indianere, 200000 uafhængige Indianere eller Barbaros.) Slaver findes ikke. Den katholske Religion er den herskende. Statsforfatningen er som i de forenede Stater i Nordamerica. Enhver af de 5 Stater har sin egen Forfatning: Vest- og Nordvestkysten beboes af uafhængige Indianerstammer. Statsindtægterne ere 800000 Dollars; Landmagten er 1800 Md. og 20000 Md. Milits.

Guatimála la nueva (St. Jago de G.), Hovedstaden, beliggende i Forbundsdistrictet, paa en frugtbar Høislette. Den er meget regelmæssigen bygget, har et Universitet, mange Fabriker og megen Handel. Formedelst de hyppige Jordskjelv ere alle Husene meget lave. 50000 I.

San Salvador. Tobak- og Indigoplantager. 40000 I.

Leon. Universitet. 40000 I.

B. Sydamerica.

Sydamerica bestaaer i politisk Henseende af følgende Hoveddele: 1) De tre Columbiske Republiker. 2) Rep. Perú. 3) Rep. Bolivia. 4) Rep. Chili (Tschi). 5) Patagonien. 6) Rep. Buenos Ayres eller de forenede Stater ved La Plata. 7) Rep. Uruguay (eller Bando Oriental, Cisplaticia). 8) Staten Paraguay. 9) Keiserdømmet Brasilien. 10) Guyana. Hertil komme Øerne.

Med Hensyn til Klimaet og den deraf i mange Henseender betingede naturlige Beskaffenhed kunne vi inddele Sydamerica i tre Hoveddele: a) Den første Region indbefatter de fugtige Skovstrækninger i den hede Zone, samt de ogsaa i denne beliggende græsrige Sletter omkring Orinoco, og strækker sig fra Foreningen af Parana og Paraguay, 27° S. Br., til den Mexicanske Bugt. Dertil hører da Paraguay, Brasilien, Guyana, Columbien og den nordlige Deel af Andes, forsaavidt ikke Høiden der betinger forandrede Naturforhold.*) Varmen giver her ikke Anledning til nogen Inddeling af Aaret, men derimod Fugtigheden. I den tørre Aarstid, som S. for Ækvator varer fra April til Septbr. (hvilke Maaneder svare til Vintermaanederne i den nordlige Halvkugle), er Luften klar, Varmen

*) See nedenfor, b. Sneelinien er c. 16000 F., Korngrændsen i Almindelighed 12000 F. (med c. 10° aarlig Middelt.); paa enkelte Steder gaaer den ved gunstige Forhold endnu høiere.

(16° til 20°) vel stor men ikke trykkende, Nætterne behageligen kjølige. Planterne have et afsvedet Udseende og de fleste Insecter forsvinde. I Septbr. og October begynder det at regne; denne Regn, og med den Naturens Liv, tiltager bestandigen, indtil den i Januar naaer den største Høide. Luften er i denne Tid næsten altid fuld af Dunster, der opløse sig i voldsomme Regnskyl; næsten hver Dag haves Uveir. Varmen er stor (24° til 30°) og trykkende, endog om Natten. b) Den anden Region ligger ligeledes i den hede Zone, men er tør og skovløs. Den indbefatter Kystlandet V. for Andes fra 3° til 30° S. Br., Andesbjergene selv og Landene Ø. for dem og V. for 27° S. Br., altsaa Peru, Bolivia og Noget af Chili og Buenos Ayres. Kystlandet er nogent og øde, kun beboeligt i de Dale, hvorigjennem de smaa Bække flyde, ellers en vandløs Ørken, bestaaende af nogne Bakker og Sandklitter. Høiere op mod Andes bliver Landet mindre tørt, og indeholder skjønne Dale, hvor den hede Zones Vækter (Sukker, Kaffee o. D.) dyrkes. Paa Andes selv ere alle Klimaer, og man gjennemvandrer efterhaanden Regioner, hvor Sydeuropas, Nordeuropas og Alperegionens Vegetation herskér*); men Tørhed charakteriserer dog allevegne her Luften. Sneelinien og Korngrændsen er som i den første Region, kun længst mod S. noget lavere. Luften er tør. Ø. for Andes ligge tørre og formedelst Vandmangelen næsten ubeboede Sletter (de saakaldte Travesia), hvor Jordbunden bestaaer af Sand og Smaasteen, blandet med Saltdele, og hvor kun Mimoser, Cactus og Sodaplanter vore; længere mod Ø. komme efter dem Savanner eller Skovsletter, som høre til den første Region. c) Den tredie Region indbefatter alt Landet S. for de to Første, altsaa den sydlige Deel af Chili, det Meste af Buenos Ayres, Uraguay og Patagonien. Den hertil hørende Deel af Chili er mod N. tør, men faaer mod S. en stedse rigere Vegetation. I Midten falder Regn om Vinteren (Mai til Septbr.) og da ere her rige Græsmarker; om Sommeren regner det aldrig, og Overfladen er da aldeles forbrændt. Om Vinteren staaer Thermometret sjeldent over 16° og aldrig under 0°, om Sommeren mellem 20° og 24°. Sydligere ere store Skove og Floder, Klimaet (med Afverling af Aarstider) og Vegetationen er som i Mellemeuropa. Paa Andes har man her i Vintermaanederne (Mai til Octbr.) stærk Snee og ofte heftige Storme; de kunne ikke godt passeres uden fra Decbr. til Mai. Ø. for Andes ligger indtil 40° ogsaa her en tør Slette, som dog paa nogle Steder ved konstig Vanding er

*) Efter de dyrkede Planter fastsætter Humboldt for Sydamericas hede Zone 4 Regioner: a) 0—3000 F., hvor Bananer, Kokospalmer, Sukkerrør, Kakaotræet. Indigo, Manihot og andre tropiske Vækter dyrkes og Risen herskér. b) 3000—6000 F., hvor Maisen især dyrkes. c) 6000—10000 F., de Europæiske Kornsorters Region. d) 10000 F. — Sneelinien, den udyrkede Region: i den nederste Deel dyrkes dog Kartofler og paa nogle Steder Korn. Det forstaaer sig forresten, at disse Regioner ikke ere skarpt begrændsede, men ofte gaae over i hinanden — Angaaende Høidebestemmelsens Indflydelse paa Temperaturen i Andesbjergene maa med det her Anførte sammenlignes de ved Indl. til America 5. meddeelte Tal.

gjort frugtbar, og S. og Ø. for den de umaalelige Græssletter, Pampas, med tempereret Klima: Luften er om Sommeren meget tør, medens det om Vinteren regner meget; Jordbunden er tør og saltholdig. Imod Ø. er kjøldere end i Chili under samme Brede (see ved Buenos Ayres). Stærke Storme ere hyppige om Vinteren, Tordenveir især i Januar; behageligst er Luften i Efteraaret (Marts til Mai).

1. De tre Columbiske Republiker*),

Venezuela, Ny Granada og Ecuadór (Quito).

Disse Lande ligge imellem 63° og 41° V. L., 6° S. Br. og 12½° N. Br. og grændse mod N. til Guatimála og det Caraibiske Hav, mod Ø. til det Atlantiske Hav, Guyana og Brasilien, mod S. til Brasilien og Peru, mod V. til det stille Hav. Fladeindholdet er omtrent 80000 □ M. — Disse Lande frembyde, ligesom Merico, de største Contraster af de meest ophøiede Alpelande og de vidtløftigste, næsten aldeles horizontale, Lavlande. Kyststrækningen paa Vestsiden er nogen, tør og ufrugtbar, trykkende heed, bedækket med Sand, Steen og Salpeter; den er i det Høieste 10 til 15 M. bred, paa de fleste Stedet meget smalere. Fra den hæver Landet sig til Andesbjergene, som strax ved deres Indtrædelse fra Peru mod S. danne Quitos Alpeland, en fra S. til N. c. 50 M. lang, 3 til 4 M. bred og mellem 8 og 9000 F. høit liggende Dal. Den begynder i S. ved Loxas Bjergknude (5½°—3¾° S. Br.) og slutter i N. ved Los Pastos Knude (½°—1¼° N. Br.), hvor Bjergkjederne, der havde deelt sig fra Loxas af, igjen forene sig. Disse, paa alle Sider af Andesbjergenes sneebedækte Toppe omgivne, Høisletter og Dale aabne sig imod Vestkysten og Lavlandet mod Ø. kun i faa og vanskeligen tilgjængelige Tværdale, have en mild og næsten stedse uforandret Luft, og ere yderst frugtbare og godt befolkede; kun lide de af Jordskjelv og af de dem omgivende Vulcaners Forstyrrelser. I Quitos Alpeland findes i Alt 16 Vulcaner, som vel ikke Alle udkaste Lava, men dog Røg og Ild, stundom Dynd og Vand, og hvis Udbrud stedse ledsages af de heftigste Jordskjelv. I den vestlige Kjede ligge blandt Andre Pichincha (tsch-tsch) c. 15000 F. og Tunguragua (15500 F.), i den Østlige Cotopáxi (chi), 17700 F.

*) Opstaaede siden 1831 af den forrige Republik Columbia.

I Vestkjeden er ogsaa Chimborázo (20100 F.), som dog ikke er nogen Vulcan. N. for den 10000 F. høie Bjergknude Los Pastos dele Andes sig i tre Grene *), see Indl. 3. S. 372, af hvilke den Østligste gjør Vandskjellet imellem Orinoco og Magdalenefloden, bærer det 8400 F. høie Plateau Santa Fé de Bogotá og staaer ved lave Kjeder i Forbindelse med Venezuelabjergene; den midterste Green af Andes bliver indtil 17000 F. høi, men taber sig mod N. i Lavlandet; den vestligste Green er lavere end de Andre, danner mod N. igjen et lavere men vildt Plateau (Antioquia), og ender ved Panamatangen med en neppe 500 F. høi Flade. Uden Forbindelse med Andes ere de ganske isolerede Sta Marthas Sneebjerge (see Indl. til Amer. 3). Længere mod Ø. (adskilt fra disse Høilande ved Orinocosletterne) ligger Guyanas Høiland eller Parimebjergene, der ikke udgjøre nogen Kjede, men bestaae af flere Grupper og mellemliggende Høisletter. De begrændses mod S., V. og N. skarpt af Orinoco, men ere i det Indre kun lidet bekjendte. — Lavlandet i denne Deel af Sydamerica bestaaer foruden Kyststrækningen **), om hvilken alt er talt, af en liden Deel af Amazonsletterne, mod S. Ø., (hvilke vi beskrive nedenfor ved Brasilien) og af Stepperne ved Orinoco, de saakaldte Llanos (Lja), umaalelige, næsten ganske horizontale, Lavsletter (17000 □ M.), der i de forskjellige Aarstider have et høist forskjelligt Udseende. I den tørre Aarstid ligne de Sahara: alt Planteliv er uddøet, Jordbunden er steenhaard og fuld af Revner; indhyllede i Støvskyer streife de store Hjorde af vilde Heste og Hornqvæg omkring for at søge en endnu ikke aldeles udtørret Sump for at stille deres brændende Tørst: i det tørrede og stivnede Dynd ligge Slanger og Krokodiler begravne, ikke døde men kun slumrende (lig Nogle af Nordens Dyr om Vinteren) indtil Fugtighedens Gjenkomst atter kalder dem til Live, hvorpaa de skyde den nu løsnede Jord fra sig. Naar da Regntiden kommer, forvandler den øde Ørken sig til en smilende Steppe, bedækket med en yppig

*) Ved det Følgende sammenligne man Indl. til America 3.

**) Ogsaa Nordkysten er for en Deel heed, fugtig og usund. Forskjellen imellem Temperaturen der og paa de noget høiere liggende Steder vil sees af følgende Exempel:

	Høide	Aarlig Middelt.	Vintert.	Sommert.	Høieste Temp.	Laveste Temp.
La Guayra	0	22½°	18½°	23½°	28°	16½°
Caraccas	2700 F.	16¾°	15°	19¼°	23½°	9°

Planteverdt, og tusindfoldigt Liv rører sig der, hvor før Gravens Stilhed herskede. Men efterhaanden stiger Vandet i Floderne og Bækkene, svømmer over og forvandler en Deel af Stepperne, navnligen henimod Mundingen af Orinoco, til en uoverskuelig Indsø, saa at Indianerne leve paa Træerne, og de samme Dyr, der endnu for kort Tid siden vansmægtede af Tørst, nu maae søge deres Næring svømmende, og derved ofte blive Krokodilernes Bytte. Man kan da seile i Pramme over Markerne *).

2. Floder. Til det stille Hav flyde kun smaa Kystfloder. Til det Caraibiske Hav flyder Magdalenefloden, 120 M. lang, som udspringer paa Pastos Bjergknude, optager Floden Cauca, og i flere Arme falder i Havet. — Næsten alle Vande i Landets østlige Aftækning optager Orinoco, som udspringer paa Guyanas Høiland (omtrent 5° N. Br., 47° V. L.), løber først mod Ø., derpaa mod S., V., N. og endelig mod N. Ø., hvorved den danner en stor Bue omkring hele Høilandet, og falder med 40 Mundinger i det Atlantiske Hav. Fra April til Septbr. oversvømmer den Landet omkring den, og har da paa nogle Steder en Brede af 25 M. Dens Længde er 320 M., Flodg. 17600 □ M. Den staaer paa en mærkelig Maade i Forbindelse med Marannon, da en Arm, Casiquiari, gaaer fra den til Rio Negro, der løber ud i Marannon. — I den sydøstlige Deel af Landet løber Marannon (om den see ved Peru og Brasilien), som her optager Rio Negro og Japura. — Den største Indsø er Maracaibo, 18 M. lang og 12 M. bred; den staaer ved et Stræde i Forbindelse med Havet, og optager en stor Mængde Floder og Bækker.

3. Producterne ere for det Meste de Samme som i Mexico; som Forskjelligheden bemærke vi, at her findes mere Guld og Platina, ikke meget Sølv; Kakao er en vigtig Udførselsartikel, ligeledes Chinabark, og paa Gavntømmer er en stor Overflødighed. Af Dyr komme her til Condoren, Jaguaren og Flere; de vilde Hestes og Oxers Antal er endnu større end i Mexico. Store Skove findes paa Affaldene af Bjergene og i Noget af Lavlandet. Om Kornsorterne see ovenfor S. 406.

*) Den saakaldte Parima-Sø existerer neppe, men er formodentligen en Feiltagelse, foranlediget ved disse Oversvømmelser.

4. **Indbyggernes** Antal er 2½ Mill., af hvilke omtrent 1,200000 ere Europæere og Kreoler, 200000 frie Indianere (meest mod S. O.), Resten Blandede. Negerslavernes Tal er ubetydeligt, de Fleste ere alt frigivne og for Fremtiden maae ingen Slaver findes. — De tre Republiker have en **Forfatning** efter de Nordamericanske Staters Mønster; den **katholske Religion** er den Almindeligste, men Andre skulle have lige Rettigheder. Dog ere disse Statens Forhold (og neppe engang Grændserne) ikke fuldstændigen ordnede, og alle Angivelser af deres financielle og militære Styrke, saavelsom af den administrative Inddeling o. s. v., derfor høist usikkre.

A. Venezuela.

(900000 I.)

Caráccas, ved Foden af et høit Bjerg (2400 F.), driver en betydelig Handel over Havnen La Guayra (som dog mere er en maadelig Rhed end en Havn). Caráccas har et Universitet. 45000 I. (Jordskjelv 1812.)

Puerto Cabello (veljo) en vigtig Handelsplads, Spaniernes første (1797) og sidste (1828) Besiddelse i Columbien. 7000 I. Venezuela (o: Lille Venedig, fordi det er bygget paa Øer og Pæle) eller Coro, ved en Havbugt, som en Canal forbinder med Søen Maracaibo. 10000 I. Maracaibo ved Udløbet af Søen M. 20000 I.

B. Ny Granada.

(1200000 I.)

Sta Fé de **Bogotá**, Hovedstaden, 8200 F. høit. Universitet. Formedelst Jordskjelvene ere Husene kun een Etage høie. Stor Regnmængde. 50000 (40000) I.

Panamá med en Havn ved en Bugt af det stille Hav. 25000 (10000) I. Porto bello (veljo) paa en Landtunge ved det Caraibiske Hav, har en god Havn, men et meget usundt Klima, hvorved Befolkningen aftager meget (efter Nogle er den kun 500). En stor Messe holdes her. Cartagena har en god Havn (ved Mundingen af en Arm af Magdalenafloden), en stærkt befæstet Station for den Columbiske Marine. Universitet. 20000 I. Popayán i en meget skjøn Egn. 20000 (7000) I.

C. Ecuádor.

(500000 I.)

Quito, en stor, men uregelmæssigen bygget Stad, næsten lige under Æquator, c. 9000 F. over Havet, ved Foden af Pichincha. Universitet. 70000 I.

Guyaquil ved det stille Hav, har temmelig megen Skibsfart. 20000 I. — Overalt i disse Egne findes en stor Mængde mærkelige Levninger af Bygninger og andre Værker fra Oldtiden.

II. Republiken Perú.

Perú ligger imellem 47° og 63° V. L., 3½° og 21° S. Br. (den største Deel af Landet naaer dog kun til 15° S. Br.), og omgives af Ecuádor, Brasilien, Bolivia og det stille Hav; det er omtrent 45000 □ M. — Peru er en Fortsættelse af Ecuádor. Ved det stille Hav er et 10 til 15 M. bredt Kyststrøg, Valles (Baljes), fladt, sandigt, trykkende hedt, for det Meste en gold Ørken. Ø. for dette hæve sig Andes, der ogsaa her bestaae af to parallele Kjeder, udgaaende fra Cuscos Bjergknude mod S. (c. 15° S. Br.) og forenende sig i Pascos Knude (c. 11° S. Br.), hvorfra 3 Kjeder udgaae og forene sig i Loras Knude paa Grændsen af Ecuador. Dette Perus Høiland, Sjerras kaldet, har ved en Middelhøide af 8 til 9000 F. et mildt Klima og sund Luft, og er i de skjønne Alpedale meget frugtbar og godt befolket. Indtil 13000 F. ere disse Egne endnu bebøede, og de fleste Pasfer ligge c. 14000 F. høit. Den høieste Deel af Landet er paa Sydgrændsen ved den store Alpesø Titicáca (250 □ M., 12000 F. høit). I den sydlige Deel af den vestlige Kjede er en stor Mængde Vulcaner. Ø. for Andes ligge først tørre Stepper, derpaa de uhyre græs- og skovrige Sletter omkring Amazonfloden*): de have en riig Vegetation, men bebøes næsten kun af Indianere. — I Peru danner sig Jordens største Flodsystem, Marannons eller Amazonfloden s. Som den egentlige Kildeflod maae vi betragte Apurimác, der udspringer V. for Søen

*) See om dem ved Brasilien. Dog er i Peru, hvor de endnu ligge høiere, Vegetationen ikke ganske saa yppig som længere mod Ø.

Titicáca (c. 16° S. Br.) fra en mindre Alpeføe, gjennembryder Østkjeden, optager (c. 11° S. Br.) den fra Bolivia kommende **Beni** (c. 200 M. lang), hvorpaa den kaldes **Ucayale** og løber mod N. ind i Sletterne. Her forener den sig med **Tunguragua** eller **Marannon** (hvilket Navn nu Hovedstrømmen beholder), der kommer fra Søen **Lauricocha** (Lätscha) i Peru, c. 10½° S. Br., og indtil 5° N. Br. løber i den mellem Andesbjergenes tvende Kjeder liggende Længdedal, derpaa vender sig mod N. O. og løber omtrent paa Nordgrændsen af Peru ind i Brasilien (hvor dens videre Løb omhandles). En Mængde store Floder løbe baade fra Peru og Columbien til Samme.

2. **Producterne** ere i Perú i det Hele de Samme som i Columbien, med de samme Modificationer efter Høideforskjellen. Her er større Rigdom paa **Guld** og **Sølv**, ogsaa **Chinabark**, derimod ere kun faa Skove. Næsten alle Sydamericanske Dyr findes her; foruden de ved Mexico og Columbien Nævnede komme her **Llama** (Lja) og **Vicunna** til.

3. **Indbyggernes** Antal er, foruden de uafhængige Indianere, der som fuldkommen Vilde leve i de østlige Sletter, og hvis Antal af Nogle (men meget usikkert) anslaaes til 400000, omtrent 1,350000. Af disse ere omtrent 800000 **Indianere** (men Christne og temmelig civiliserede), 200000 **Hvide**, 300000 **Mestizer** og **Mulatter**, c. 40000 **Negere** (ingen Slaver). Den **katholske Religion** er herskende. **Statsforfatningen** er som i de andre Americanske Republiker.

Lima, Hovedstaden, 1 M. fra Havet, en regelmæssigen bygget, befæstet Stad. Den har et **Universitet** og mange videnskabelige Anstalter, 40 Kirker (af hvilke Nogle indeholde en overordentlig Rigdom af Guld og Sølv), mange Fabriker og levende Handel over Callao. 70000 F. (Jordskjelv 1828).

Callao (Kaljao), Limas Havn, en befæstet Søstad, Spaniernes sidste Besiddelse paa Americas Fastland (indtil 22de Jan. 1826). Ayacucho (Kutscho), Landsby (Slag 1824). Cuzco, paa Andes, Landets gamle Hovedstad og Yukaernes Residents. I og omkring den findes beundringsværdige Ruiner af de prægtige Bygninger (Solens Tempel), Landeveie og M., som Peruanerne i Oldtiden have opført, og som minde om den Kraft og den Civilisation, der dengang fandtes hos denne

Nation. Endnu er Cuzco Landets anden Stad. Universitet. 44000 I.

III. Republiken Bolivia eller Øvre-Peru.

Bolivia ligger imellem 40° og 54° V. L., 24° og 11° S. Br., omgivet af Peru, Brasilien, Paraguay, Buenos Ayres, Chili og Sydhavet, og udgjør c. 20000 □ M. Det ligner i Henseende til Jordbund, Klima og Producter (mange ædle Metaller) ganske Peru. **Kyststrækningen** (ikke ret lang) er ogsaa her sandig og ufrugtbar; derpaa komme Andesbjergene, der ved Indtrædelsen fra Chili kun udgjøre een Kjede, men ved Porcos og Potosis Bjergknude, mellem 20½° og 19½° S. Br., dele sig (første Gang) i en østlig og vestlig Kjede. Imellem Begge strækker sig en frugtbar Længdedal med mild Luft, den cultiverede Deel af Landet, som mod N. hæver sig henimod Titicáca til en Høide af 12 til 14000 F.; en Egn altsaa, der kun kan sammenlignes med den ved de hellige Søer i Thibet. Her (S. O. for Titicáca) ligge i den østlige Kjede den nye Verdens høieste Bjerge, nemlig Sorata (23600 F.), Illimani (23000 F.). Mellem 22° og 18° S. Br. gaaer her en Sidegreen fra Andes mod O., og gjør Vandskjellet mellem Marannons og La Platas Tilløb. O. for Andes sænker Landet sig med skovrige Affald ned til Lavlandet, som deels er en frugtbar Steppe, deels er bedækket med Sumpe og Skove, hvor der da er heedt og usundt. Høilandet derimod er temmelig nøgent, og Luften meget tør. — Foruden den ved Peru nævnede Beni mærkes blandt de mange Floder, der løbe enten til Marannon eller La Plata, Mamore, der opstaaer af to mindre Floders Forening, løber mod N. O. ind i Brasilien, hvor den kaldes **Madeira** (Madé-ira) og falder i Marannon. — **Indbyggernes** Antal anslaaes til c. 1 Mill. (efter Andre kun 800000), af hvilke de Halve ere næsten ganske uafhængige Indianere (mod O.). Religionen er den Katholske. Forfatningen er republikansk: Congressen, der har den lovgivende Magt, bestaaer af tre Kamre (Tribunernes, Senatorernes og Censorernes), den udøvende Magt har en Præsident. Men denne unge Stat er endnu ufuldkomment ordnet og os kun lidet bekjendt.

Potosi, berømt af sine Sølvminer: de høieste Gru-

ber ligge 16000 F. over Havet. 25000 (9000) J.*) — La Paz, over 11000 F. høit. 20000 (40000) J. Den har nogen Handel især med Paraguaythee. Chuquisaca (Tschuki)**), Hovedstaden og Congressens Sæde. 12000 J.

IV. Republiken Chili.

Chili er et 260 M. langt, c. 20 til 40 M. bredt Kystland, som ved Andesbjergene skilles fra Buenos Ayres. Det ligger mellem 24½° og 43½° S. Br., og støder mod N. til Bolivia, mod S. til Patagonien. Fladeindholdet er 6600 □ M. Kyststrøget er, som i de nordlige Lande, fladt og ensformigt, men i den sydlige Deel, og overhovedet hvor ellers Vand ikke aldeles mangler, udmærker det sig ved Frugtbarhed. Affaldene af Andes danne yndige Dale, gjennemstrømmede af smaa Floder og bedækkede med Skove. Andes selv danne en eneste smal Kjede, der indeholder sneebedækkede Toppe af maaskee henved 20000 F. Høide, samt (især mod S.) 16 Vulcaner, hvis Udbrud ere forbundne med Jordskjelv og ofte gjøre store Ødelæggelser. Kun faa besværlige, og over 10000 F. høie, Pasfer føre her over Andes, som desuden kun til en vis Tid af Aaret (see ovenfor S. 406) kunne passeres, saa at Chili er et af Naturen meget isoleret Land. Tvende Sidegrene (c. 32° og 25° S. Br.) gaae til Lavlandet mod V. — Klimaet er i den nordlige Deel varmt og tørt, i det Øvrige tempereret, men overalt sundt. — Producterne af Mineralriget ere de Samme som i de tre ovenfor beskrevne Lande, dog er den naturlige Rigdom paa Metaller her mindre end der. Den hede Zones Vækster findes ikke her, derimod Europæiske Sydfrugter og Kornarter, Kartofler, Viin. Skovene indeholde mange store og kraftige Træer og levere meget Bygningstømmer. Europæiske Huusdyr, ogsaa vilde Heste og Hornqvæg. I Havet ere mange Hvalfiske; Slanger findes ikke.

2. **Indbyggernes** Antal er omtrent 1 Mill. Deraf ere 400000 de uafhængige Araucanere (Ara-uc), et temmelig civiliseret Folk, Hedninger med en aristocratisk-monarkisk Forfatning. De Øvrige ere for det Meste af Europæisk Herkomst: Negernes og de Blandedes Tal er

*) Nogle angive over 100000 J., men dette kan kun gjelde om ældre Tider. — Værdien af det Sølv, som er vundet her fra 1547 til 1820, anslaaer Humboldt til c. 5700 Mill. Livres!

**) For ogsaa kaldet La Plata, Chuquisaca, Sucre.

ikke stort. — Den katholske Religion hersker. Statsforfatningen er som i de Columbiske Fristater, o. s. v.

St. Jago de Chili, Hovedstaden paa en viid Slette. Universitet. Mynt, Handel. — Valparaiso, den vigtigste Handelstad paa Americas Vestkyst. Skibsværfter; god Havn; befæstet. 25000 J.

Til Chili høre Øerne Juan (Ch) Fernandez, hvor Al. Selkirk, der gav Anledning til Romanen Robinson Krusoe, opholdt sig (1704—1709); ligeledes Chiloe-Øerne.

V. Patagonien.

Patagonien eller Magelhaens-Land er den c. 20000 □ M. store Sydende af Americas Fastland, der mod N. støder til Buenos Ayres, mod Ø. til det Atlantiske Hav, mod S. til Magelhaens-Strædet (70 M. langt, 1—12 M. bredt, fuldt af Klipper), mod V. til det stille Hav og Chili. Vestkysten er høi med mange Bugter og Fjorde, der opfylde de dybeste Dale af Andesbjergene (som i Norge paa Vestkysten); Østkysten er flad og har ligeledes adskillige Bugter. Patagonien*) er en Fortsættelse af Nabolandene. Mod N. tæt ved Kysten hæve sig Andesbjergene med sneebedækkede Toppe af over 9000 F. Høide og med flere Vulcaner: mod Ø. falde de af til store Sletter, en Fortsættelse af de nordlige Pampas, der strække sig til Østkysten. De ere trælose, deels sandig Steppe, hvor mod N. endnu talrige Hjorde af Horngvæg og Heste græsse, deels sumpigt Land og fuldstændige, ubeboede Ørkener. Vestkysten derimod, især Araucanernes Land, er fuldt af store og tætte Skove. — Klimaet er, skjøndt Landet ligger midt i den tempererede Zone, raat og koldt, især mod S.; Taage og Storm er hyppig, om Sommeren haves ingen synderlig Varme (det er altsaa Oeklima).**) Dog skal det Indre have en høiere Temperatur. - I den nordlige Deel findes Endeel af de samme Dyr som i Landene N. for, saaledes vilde

*) Hele Landet og især det Indre er os kun ufuldkomment bekjendt.

**) Kulden er i det Hele meget lidet følelig her og høie Kuldegrader sjeldne; derfor findes Papagøier og Koltbrier endnu ved Kysterne af Magelhaensstrædet. Omtrent for Sydspidsen af America (53° 38° N. Br.) angives:

	Middelt.	Høieste Temp.	Laveste Temp.
Efteraar	7°	16°	—1½°
Vinter	1°	7½°	—9°

Om Sommeren falder Thermometret om Natten ikke sjeldent til —1°.

Heste og Hornqvæg, Vicunnas, Jaguarer, Tapirer, Beltedyr, Condorer, Strudser; mod S. forsvinde de. — Indbyggerne, c. 150000, ere Indianere, mod V. beslægtede med Araucanerne, mod N. "Patagonierne", der næsten stedse ere til Hest, leve af Jagt og ere af en temmelig stærk og kraftig Legemsbygning. *)

VI. Buenos Ayres, Argentina eller De forenede Stater ved La Plata.

Disse Stater ligge imellem 52° og 43° V. L., $23\frac{1}{2}$° og $40\frac{1}{2}$° S. Br., og grændse mod N. til Bolivia og Paraguay, mod N. til Paraguay, Brasilien, Uruguay og det Atlantiske Hav, mod S. til Patagonien, mod V. til Chili. Fladeindholdet er henved 40000 (30000) □ M. — Imod V. læne disse Lande sig til Andesbjergenes østlige Affald, fra hvilke flere Grene gaae ind i Landet og danne nogle lave Høisletter eller Bjerglandskaber. Den øvrige Deel, omkring Hovedstrømmens og dens Bifloders mellemste og nederste Løb saavelsom paa Sydgrændsen henimod Patagonien, er de umaadelige Sletter, der ere bekjendte under Navnet Pampas. Kun mod V. i de bjergige Districter finder man lavt Krat og tynde Skove, ellers ere Pampas aldeles træløse (thi enkeltstaaende Træer i mange Miles Afstand fra hinanden, tjenende de Reisende til Veimærker, kunne ei komme i Betragtning), og frembyde et ensformigt Skue af uoverseelige Græsmarker eller vide Strækninger, begroede med Tidsler, der stundom ere 10 F. høie og staae saa tæt, at de gjøre det umuligt at trænge igjennem. Men i den tørre Aarstid forsvinder denne Vegetation, og nu udstrække sig her Africanske Ørkener, kun hist og her afbrudte af sumpige Steder. Derhos er Landets Hældning saa ringe, at de fleste Bække og Floder, der komme fra Bjergene, hverken naae Havet eller de større Floder, men danne Saltsumpe eller hentørre i Sandet. Overhovedet er Vandmangel herskende i disse Sletter og de flydende Vande, som ere her, ere for det Meste saltagtige: Jordbunden er paa de fleste Steder saa salthol-

*) Dog ingen Kjæmper, som man engang antog. Aarsagen til denne Mening er udentvivl den, at de have forholdsviis meget korte Been men en stor Overkrop, hvorved de, da de næsten altid sees til Hest, see ud som meget store Mennesker.

dig, at Saltet krystalliseret bedækker Overfladen. I den tørre Aarstid ere Græsset og Tidslerne saa tørre, at der ved Uforsigtighed ofte opkomme uhyre Ildebrande, der ødelægge store Strækninger og kunne blive meget farlige for Reisende. — I de nordlige Egne er Klimaet endnu tropisk, men dette forsvinder stedse mere mod S., hvor Is ikke er ubekjendt om end sjelden. Paa Østkysten er Luften fugtig, Regn, Uveir og Storme temmelig almindelige: i de vestlige Egne er den overmaade klar og tør*). — Producter: imod N. have endnu den hede Zones almindelige dyrkede Vægter (Sukker, Kaffee o. s. v.), i den øvrige Deel Europæiske Kornarter (dog kun lidt) og Sydfrugter: derimod lykkes af de Nordeuropæiske Frugter kun Ferskenerne. Ogsaa Tobak, Hør og Hamp, Paraguaytheel, Algorava (af hvis Frugter laves en berusende Drik) o. M. Skov findes, som sagt, kun i de vestlige Bjerglandskaber: i den øvrige allerstørste Deel af Landet tjene Tidsler, Siv, Knokler og Fidt af Dyr istedetfor Brænde. Næsten alle Americanske Dyr findes her (Tapirer, Jaguarer, Beltedyr, Myrebjørne, hele Hjorde af vilde Hunde, Bier, Strudser o. m. A.), men Landets vigtigste Product have Pampas, nemlig de Millioner vilde Heste og Hornqvæg, som findes her, og som yde de vigtigste Udførselsartikler, nemlig Huder, Talg, Horn, Hestehaar**) og Kjød.

2. Hovedstrømmen i Landet er La Plata (et Navn, der egentligen kun betegner Mundingen). Den opstaaer ved Foreningen af Paraguay, der udspringer i Brasilien c. $13\frac{1}{2}$° S. Br. og løber paa Grændsen af Landet Paraguay, og Parana, der udspringer i Brasilien under 22° S. Br. Paraguay har lave Bredder og et roligt Løb, Parana høie Bredder, stor Vandmængde, mange Fald og et rivende Løb. De forene sig S. V. for Staten Pa-

*) Middelt. i Staden Buenos Ayres er omtrent 14°. Fra Mai til August haves stundom —1° til —2°; en tynd Is sees da om Morgenen; Snee skal kun være seet 3 til 4 Gange siden Europæerne kom der. Om Vinteren regner det meget, Træerne tabe for det Meste deres Løv. Sommeren er tør, Nordostvinden fører en stor Mængde ubehagelig Støv ned i Byen. Temperaturen er da mellem 22° og 25°, enkelte Gange stiger den til 32°.

**) Man slagter disse Dyr mere for disse Producters Skyld end for Kjødets. Dette koster iøvrigt her mindre end Brød (Meel indføres fra Nordamerica), og tørret Kjød spises istedetfor Brød til fristt Kjød. Ikke engang Melk og Smør benyttes synderligen. Disse Dyr leve enten i store Hjorde halvvilde under Tilsyn af ligeledes halvvilde Hyrder (Gauchos) eller streife aldeles vildt omkring. De nedstamme fra nogle faa Par.

raguay, som de næsten ganske omgive, løbe under Navnet Parana mod S., optage kort før deres Udløb den store Urucuay (fra Brasilien c. 27° N. Br.) og falde med en indtil 15 M. bred Munding, der ligner en Havbugt, ud i det Atlantiske Hav. Det nederste Løb af denne vældige Flod har et meget ringe Fald, og kan befeiles 200 M. ind i Landet: i Regntiden sætter den Landet ved dens Bredder under Vand. Dens Længde (indtil Paraguays Kilde) er 460 M., Flodg. 72000 M. Længere mod S. er Floden Colorádo.

3. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 700000 (dog meget uvist), foruden de vilde Indianere, hvis Antal ikke lader sig angive. De bestaae af Spanske Kreoler, Mestizer, Mulatter, nogle faa Negere (Slaverie er forbudet) og civiliserede Indianere. Qvægavl er næsten den eneste Næringsvei. — Argentina er en Foederativstat af 15 forbundne Stater, hvis endnu ikke ganske ordnede Forfatning formodentlig vil blive indrettet efter de forenede Nordamericanske Staters Mønster. Provisorisk forestaaer en Præsident de fælleds Anliggender. Den katholske Religion er herskende.

Buenos Ayres, Hovedstaden, ved La Plata, en af de vigtigste Handelstæder i America. Dog har den ingen Havn for store Skibe, og Sandbanker i Floden hindre stundom Seiladsen dertil. Staden har mange videnskabelige Anstalter, deriblandt et Universitet. 80000 (60000; 40000) J.

VII. Republiken Urucuay.

(Banda Oriental, Montevideo, Cisplatina.)

Denne Stat, c. 10000 □ M. stor, omgives af Brasilien, det Atlantiske Hav og Buenos Ayres, fra hvilket Floden Urucuay skiller den. I den vestlige Deel ere nogle fra de Brasilianske Bjerge udgaaende Sidegrene, den øvrige Deel er Slette, en Fortsættelse af Pampas, det Indre er lidet bekjendt, beboet meest af Gauchos. Indbyggernes Antal kan omtrent være 150000. Constitution 1830: 2 Kamre, ingen staaende Armee, Religionsfrihed, Pressefrihed: Code Napoléon er Lovbog.

Montevidéo ved La Plata, stærkt befæstet, Hovedstaden. 10000 J. **San Sagramento** med en god Havn og endeel Handel.

VIII. Staten Paraguay.

Paraguay ligger imellem Bolivia, Buenos Ayres og Brasilien, mod N., S. og V. indesluttet af Paraguay og Parana. Fladeindholdet er 7000 □ M. Den største Deel af Landet er Bjergland, en Fortsættelse af det Brasilianske Høiland, kun imod S. ere betydelige Sletter, der deels ligne Pampas, deels ere sumpige. Paa Nordgrændsen er den henved 2000 □ M. store Sumpegn Xarayes (Cha), der i Regntiden bliver til en stor Søe. Bjergene ere skovrige, Jordbunden er næsten overalt frugtbar (men Agerdyrkningen endnu i sin Barndom), og leverer de sædvanlige Sydamericanske Producter; Maniok er et Hovednæringsmiddel her. Af Metaller findes kun Lidet. Paa Sletterne ere store Hjorde af Heste og Hornqvæg (vilde eller halvvilde), hvis Huder tilligemed Paraguaythee*) ere de fornemste Udførselsartikler. Klimaet er varmt**) (med 4 Aarstider) og sundt, undtagen i Sumpegnene. — Indbyggernes Antal anslaaes til 700000 foruden de (faa) vilde Indianere. Siden 1809 regjeres det med uindskrænket Magt af Dr. Francia (maaskee har han kun fornyet Jesuiternes gamle Herredømme i disse Egne) under Titel af Dictator. Han holder en Hær af 8000 Md. foruden 30000 Md. Milits; Landets Finantser skulle være blomstrende. Fremmede faae ikke Lov at komme til eller fra Landet, da Francia synes at ville sikkre sin Magt ved at holde Landet udenfor al Forbindelse med andre Nationer. Hovedstaden er Asſumpcion ved Paraguay. 10000 J.

IX. Keiserdømmet Brasilien.

Brasilien ligger imellem 18° og 51° V. L., 4° og 31° S. Br., og grændser mod N. til Venezuela og Guyana, mod V. til det Atlantiske Hav, mod S. til dette, Urucuay, Buenos Ayres og Paraguay, mod V. til Bolivia, Perú og Columbien. Fladeindholdet er henved 130000 □ M. hvoraf kun de 2 til 3000 ere dyrket Land. Næsten $\frac{2}{3}$ af Brasilien er Bjergland, begrændset mod N. og V. af La Platas og Marannons Lavlande. Det be-

*) For en stor Deel af Beboerne af det sydlige Sydamerica er denne blevet en Fornødenhed og nydes flere Gange om Dagen.

**) I de 9 Maaneder af Aaret skal Thermometret sjeldent synke under 20°, men stundom stige til 30°. Om Vinteren skal det selv om Natten ikke staae under 8°.

staaer saaledes efter sin naturlige Beskaffenhed af 4 Hoveddele: Kystlandet, det indre Høiland, La Platas og Amazonflodens Sletter. Høilandet, hvis Hovedmasser ere imellem 10° og 28° S. Br. og mod V. begrændses omtrent af Marannons Mundings Meridian, bestaaer af stenige, skaldede Høisletter (Campos), hvis Middelhøide er 2500 F., og imellem hvilke frugtbare og skovrige Dale strække sig. Disse Høisletter gjennemstryges af mange Bjergkjeder (under forskjellige specielle Navne), der for det Meste ere skovrige og ingensteds naae nogen betydelig Høide (ikke over 6000 F). Man adskiller især tre Kjeder: Kystkjeden (indtil 4000 F. høi) adskiller Høilandet fra Kyststrækningen, der er 4 til 30 M. bred, ikke flad men gjennemstrøget med Sidegrene af Høilandet. I denne hersker den yppigste Vegetation og trives en sjelden Rigdom af de herligste Producter: Øiet frydes ved Blomsternes og Dyrenes (Sommerfuglenes og Fuglenes) Farvepragt, og i de tætte Urskove med de jernhaarde Kjæmpestammer ere Slyngplanternes Fletninger stundom saa tætte, at Jern og Ild maa anvendes for at bane Vei. — Naar man har oversteget Kystbjergene, befinder man sig paa det omtalte skaldede Plateau med sparsom Vegetation, hvor derimod Naturen i de, med opskyllet Land bedækkede og ofte udfyldte, Dale har opdynget en stor Rigdom af Guld og Diamanter. V. for Høilandets vestlige Kjede ere Matto Grossos Flader, der dog gjennemstryges af adskillige Sidegrene af Bjergene fra begge Sider, men mod S. udvide sig til de allerede beskrevne Sletter Ø. for Paraguay (hvilke her ere skovklædte, medens de, som vi have seet, længere mod S. ere Græssletter, de egentlige Pampas) og mod N. til Amazonsletterne omkring Marannon og dens Tilløb. Disse umaalelige Sletter, der have en saa ringe Hældning, at de selv ved Andernes Fod neppe ere 600 F. over Havets Overflade, og at Floderne stundom sende Vand til tvende Sider, ere kun mod S. V. for en Deel Steppe, ellers ere de bevoxede med Verdens største Skove: Vegetationen er her formedelst Luftens Varme og store Fugtighed overordentlig yppig, og Floderne danne næsten de eneste Veie igjennem disse Vildtnisser. Af Mennesker findes kun Faa, nogle meget raae og vilde Indianerstammer og enkelte vidt adspredte Europæiske Colonister: derimod vrimler det af Krokodiler, Skildpadder, Fiske, Aber, Fugler, Vildt, Slanger, og i Luft, Vand og Jord ere Myriader af Insecter.

Disse Sletter begrændses mod N. af Parimebjergene og Orinocos Llanos, mod S. af det Brasilianske Høiland: men da man ikke veed, hvor langt dette strækker sig mod N., kan man ei bestemme Sydgrændsen nøie. Endskjøndt Brasilien for den største Deel ligger i den hede Zone, bliver Varmen dog ved Søvindene og ved Landets Høide saaledes mildnet, at man næsten overalt har et behageligt og sundt Klima*). Regn er især i vore Vintermaaneder yppig, og Vulcaner, Jordskjelv og Orcaner, som ellers i de tropiske Egne anrette Forstyrrelse, ere her ubekjendte. Regntiden indtræffer til temmelig forskjellig Tid i de forskjellige Dele af Landet. — I Brasilien forene sig næsten alle Europæiske og Americanske Producter i den største Overflødighed, og med Undtagelse af Llamas og Vicunnas findes her alle de, ved de hidtil beskrevne Sydamericanske Lande, nævnede Mineralier, Dyr og Planter, kun i en større Rigdom end i de Fleste af de andre Lande. Som særdeles vigtige nævne vi Guld, Ædelstene, især Diamanter, de store Skove, rige paa ypperligt Gavntømmer, Farvetræer og flere kostbare Træsorter (Fernambuk-, Brasilie-, Mahagonitræ o. M.). Alle tropiske Vexter, Sydfrugter o. s. v.; talløse Hjorde af Heste og Hornqvæg paa Sletterne.

2. Den største Flod er Marannon eller Amazonfloden, der ved sin Indtrædelse fra Perú (see Peru) er næsten 1 M. bred, og længere nede bliver langt bredere. Den er formedelst de mange Øer, som den danner, vanskelig at beseile: den stiger i Regntiden betydeligen, og oversvømmer Fladlandet rundtomkring: Dybden er paa nogle Steder over 300 F. Den deler sig ved sin Munding, der ligner en stor Havbugt, i to Arme, af hvilke den Sydlige, efter at have optaget Tocantin, kaldes Gran Para: imellem dem ligger en stor Ø. Virkningen af Ebbe og Flod spores 100 M. op i Landet. Flodens Længde er 730 M., Flodg. 88000 □ M. Blandt dens mange og store Bifloder mærke vi: A) fra høire Side: Madeira (fra Bolivia), Tapajoz, Xingu (Ch) og nær ved Mundingen den store Tocantin, alle Tre fra det Brasilianske Høiland. B) Fra venstre Side Japura og Rio Negro,

*) Middeltemperatur i Rio Janeiro:

Juni	Juli	Januar	Februar	Aaret
16°	17°	21°	21½°	19°

Thermometret stiger ikke over 27°.

Begge fra Andes i Columbien. Rio Negro optager Cassiquiari fra Orinoco (see Columbien), Japura modtager flere Arme fra Amazonfloden, skjøndt den selv falder i den. Begge danne ved Udløbet i Marannon Deltaer. Foruden disse Floder mærkes a) St. Francisco, der udspringer under 20° S. Br. nær ved Parana og falder efter et 240 M. langt Løb under 11° S. Br. ud i Oceanet. b) Paraguay, Parana og Urucuay (see ved Buenos Ayres). — Paa den sydøstlige Grændse er en stor Lagune, los Patos, skilt fra Havet ved en smal Landtunge; andre Søer findes ikke af Betydenhed.

3. **Indbyggernes** Antal angives meget forskjelligt; rimeligst synes Angivelsen af 5 til 6 Mill. (Andre 3 eller 3½). Deraf er ⅕ Hvide, ⅗ Negere, næsten Alle Slaver, de Øvrige Blandinger og Indianere: disse, som boe i det Indre, ere raae og vilde (men man gjør ogsaa formeligen Jagt efter dem for at faae dem til Slaver!) — Før var Bjergværksdriften det Eneste, hvorpaa man her alvorligen tænkte: alle andre Næringsveie forsømtes eller holdtes i trykkende Baand (Handel var kun tilladt med Portugal). Nu er dette anderledes og med Tiden vil Landets overordentlige Rigdom vist blive nyttet gunstige anderledes end det hidtil skeer. — Brasilien er et constitutionelt Keiserdømme (Generalforsamling i to Kamre). Over Finantserne og Krigsmagten haves ikke paalidelige Efterretninger. Landet er deelt i 18 Provindser.

Rio Janeiro (Dscha) Hovedstaden, i en skjøn Egn ved en Bugt og en fortrinlig Havn. Gaderne ere brede og lige og godt brolagte. Rio J. har nu endeel videnskabelige Anstalter (Bibliothek paa 60000 Bind). Levende Handel med Landets Producter (ogsaa indføres Slaver). 160000 (210000) J.

Bahía (Ba—i—a) eller **San Salvador** ved Allehelgensbugten med en skjøn Havn og levende Handel. Den er stærkt befæstet. 120000 (180000 J.)

Pernambuco (Fern.) eller Recifé kaldes ofte med et fælleds Navn 3 mindre Stæder tilligemed den ½ Miil derfra liggende Stad Olinda (18000). De have i Alt c. 60000 J.

Villa Imperiale del Oiro Preto (før Villa Ricca) med store Guld- og Diamantgruber i Nærheden. 40000 J. **San Paolo** med mange Bjergværker. 80000 J. **Parà** (ogsaa kaldet Belem) ved Gran Parà. Handel. 30000 J.

X. Guyana.

I videre Betydning forstaaer man ved Guyana alt det Land, der omgives af Amazonfloden, Cassiquiari, Rio Negro og Orinoco; i snevrere (politisk) Betydning forstaae vi derved Kystlandet (omtrent fra 41° til 34° V. L.), der omgives af Brasilien og Columbien, med temmelig ubestemte Grændser mod begge disse Lande. Fladeindholdet angives meget forskjelligt*). — **Det Indre** er et vildt, uveisomt og næsten ganske ubekjendt Bjergland, den østlige Deel af Parimebjergkjeden, der hæver sig isoleret fra det omgivende Lavland, er bedækket med Urskove og er et Hjem for de raaeste Indianerstammer. Den største Høide skal være henved 8000 F. Kystlandet er meget lavt og fladt, og enten Sump, eller bedækket med Urskove og vidtløftige Græsmarker, eller overordentligen yppigt Marskland, allevegne feed og frugtbar Jordbund, hvor Europæerne have Plantager af den hede Zones almindelige Vœrter. Strandbredden rager neppe op over Havets Overflade, forandrer ofte sit Udseende og fortsættes i de store Dynd og Sandbanker, der ligge i Havet langs med Kysten. Disse tilligemed den heftige Brœnding gjøre Seiladsen ved denne Kyst vanskelig. — **Klimaet** er varmt**) og fugtigt, derfor, især i Regntiden (der indtræffer to Gange, i Mai til Juli og i Januar og Febr.), meget usundt og især for Fremmede (Europæere og Negere) høist fordœrveligt. I de høiere Egne derimod er Luften reen og sund. **Producterne** ere de Samme som i Columbia, kun Metaller haves ikke. Plantagedrift er næsten den eneste Syssel i Colonierne. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 250000, foruden de uafhængige Indianere i det Indre. Den største Deel af dem ere Negerslaver, hvis Mængde dog nu aftager. — **Englænderne, de Franske og Hollænderne** eie Hver en Deel af dette Land.

1. Det **Engelske Guyana**, den nordvestlige Deel, 400 □ M. med 112000 J., deraf 3500 Hvide, 9000 Blandede, 100000 Negere. I det Indre er en Fristat af Maronnegere (undvegne Slaver). De vigtigste Colonier ere **Berbice, Esseqnebo** og **Demerary**.

2. Det **Hollandske Guyana**, 500 □ M. 60000 J. (50000 Negere). I det Indre ere ogsaa Maronnegere, der erholde aar-

*) 2300 □ M., naar blot det flade Land, henved 4000 (7000) □ M., naar Høilandet regnes med.

**) Dog ikke overmaade heedt, da Søvindene temperere det.

lige Forœringer af Colonien. Surinam er den vigtigste Colonie og meget blomstrende, den hele Egn er en stor Have. Deri er Staden Paramaribo med 20000 J. (18000 Negere).

3. Det franske Guyana, 1300 (3400) □ M. med 36000 J., foruden en Deel Indianere. Herved ligger Øen Cayenne med en Stad af samme Navn, der har en maadelig Havn.

Øerne ved Sydamerica.

1. **Ildlandet.** Saaledes kaldes stundom en c. 1500 □ M. stor Ø S. for America skilt derfra ved Magelhaensstrædet, stundom (og dette, mene vi her) den hele Gruppe af 11 større og over 20 smaa Øer, 52° — 55° S. Br., der næsten ene bestaae af nøgne Bjerge, stundom selv om Sommeren bedækkede af Snee. Luften er skarp, kold og raa, Storm, Snee, Hagel og en overordentlig Mængde Regn charakteriserer den, og om Sommeren er ingen synderlig Varme*). Derfor naaer Kulden heller ikke nogen høi Grad, og Havnene fryse sjeldent til. — Man finder her antiskorbutiske Vœxter, Søpattedyr (Hvalfiske, Sælhunde o. s. v.), Fugle, Fiske. Indbyggerne ere Petscherœerne, smaa Mennesker af bruun Farve og Mongolsk Udseende, yderst raae, men godmodige og i visse Ting temmelig kunstfœrdige. — Strædet Le Maire adskiller den store Ø („Ildlandet") fra Staatenland, og paa L'Hermite er Cap Hoorn, der betragtes som Americas Sydspidse. Nær ved det ere Orlovsøerne.

2. **Falklandsøerne** (Faar) eller **Malouinerne.** 2 store Øer og nogle Mindre (c. 160 □ M.). De ere af maadelig Høide, rige paa Sælhunde, Søfugle (Pinguiner) og vilde Heste og Qvœg (førte herover af Spanierne). Skov have disse Øer ikke, men megen Tørv. Klimaet er Øeklima (aldrig under — 2, aldrig over 19°: Havnene fryse næsten aldrig til, Aarets Middelt. er 6½°). Øerne er ubeboede; Spanierne, Englœnderne og de Franske have anlagt, men igjen opgivet Colonier her, nu have Englœnderne taget dem i Besiddelse, endskjøndt Buenos Ayres protesterer derimod.

3. **Sydpolarlandene.** De ere, saavidt man veed, Alle ubeboede, og frembringe, med Undtagelse af noget Græs,

*) Under 54° S. Br. fleeg engang i Decbr. Maaned, der svarer til vor Juni, Thermometret ikke over 4°.

næsten ingen Planter. Derimod ere de meget rige paa Søpattedyr (især Sælhunde, men de efterjages saa stœrkt, at de synes snart at ville forsvinde) og Søfugle (Pinguiner). Af disse mange Øer mœrkes: a) Syd-Georgien (54°—55° S. Br.). b) Sandwichland (wiitsch) S. O. derfor. c) Syd-Shetland, S. V. for de Forrige, 62° S. Br. Kysten er høi og steil, i det Indre ere stœrke Spor af Vulcaner (varme Kilder o. s. v.). Her drives stœrk Fangst af Sælhunde og Hvalfiske. d) Syd-Orkaderne N. for hiint. e) Treenighedsland S. for Syd-Shetland*).

C. Vestindien.

Under dette Navn indbefattes de store Rœkker af Øer imellem Nord- og Sydamerica, der begynde N. og S. for Halvøen Florida og gaae i en stor Bue hen til Mundingen af Orinoco, derpaa mod V. parallel med Nordkysten af Sydamerica indtil Bugten ved Maracaibo. Man adskiller tre Hoveddele: A. De store Antiller, 4 store Øer tilligemed nogle Smaa, der ligge omkring dem, tilsammen c. 3850 □ M. B. De smaa Antiller eller de Caraibiske Øer (de Øvrige mod S. O. og S.), tilsammen c. 290 □ M. C. Bahámaøerne eller de Lucayiske Øer (N. for Florida), parallele med de store Antiller, 280 □ M. — Hele Vestindien beregner man altsaa til 4420 □, Indbyggernes Antal til henved 3 Mill., af hvilke over de 2 Mill. ere Negere, Resten**) ere Mulatter og Europœere (c. 440000). Slaverne (Negere og nogle Mulatter) ere over 1 Mill. — Disse Øer ere næsten Alle Bjerge (paa Nogle af de smaa Antiller ere Vulcaner), have tildeels steile og høie Kyster og talrige Bugter med fortreffelige Havne. Klimaet er tropisk med to Aarstider, Luften er varm***), fugtig og for Europœere meget usund; dog gjelder dette ikke saa meget om de høiere

*) c. 74° S. Br. er det sydligste Punct, hvortil man er kommet (Englœnderen Weddel). Under 64° er Thermometret om Sommeren næsten altid paa 0°.

**) Kun paa Trinidad findes nogle Indianere (c. 8000). Paa St. Vincent vare før Levninger af Caraiberne, de gamle Indb., men de ere flyttede herfra.

***) Middelt. er i Havannah 20½°, paa Kysten af St. Domingo 21°, paa Nogle af de smaa Antiller 22°.

indre Egne af Øerne. Regntiden indtræffer fra August til Octbr.; i den ere voldsomme Orcaner hyppige. Producterne ere de Samme som i Columbiens og Mexicos Lavland: der udføres især Sukker, Rum, Kaffee, Bomuld, Piment (Jamaica-Peber), Indigo, Kakao, Ingefær, Aloe, Tobak, Sassafras, Sassaparille, Mahagonitræ, Skildpadde o. M. Det almindeligste Næringsmiddel er Riis, Yams, Maniok o. D., men da Jorden anvendes næsten ene til de ovennævnte Artiklers Dyrkning, ere dens Frembringelser ikke tilstrækkelige til at nære Indb., hvorfor Korn og Meel indføres især fra Nordamerica, Kjød fra Sydamerica. — Med Undtagelse af Haïti eies alle Øerne af Europæere *).

A. De store Antiller.

1. **Cuba**, den største og vigtigste Ø, 2000 □ M. med c. 800000 I. (1775 havde den kun 171000 Mennesker), af hvilke Halvdelen ere Negere og Mulatter. Kysterne ere, med Undtagelse af den mod S., lave og flade; den største Deel af Øen er bølgeformig, kun mod S. O. hæve Bjerge sig til c. 9000 F. Tobak og Vox (Bier ere indførte fra Europa) ere vigtige Artikler foruden de almindelige Vestindiske Producter). Øen tilhører Spanien. — Hovedstaden er Havánnah, en stærkt befæstet Stad med en fortreffelig Havn. Vigtig Handel; store Tobaksfabriker. Gaderne ere snevre, smudsige og ikke brolagte. Den er Sædet for en Generalcaptaine og en Erkebiskop. I Domkirken gjemmes Columbus's Aske. 130000 I.

2. **Jamaica** (Dschamæka), 269 □ M. 400000 I. (300000 Negere). Kysterne ere for det Meste flade, omgivne (ligesom Cuba) med Rev og Banker: det Indre gjennemstryges af en skovrig Bjergkjede, der hæver sig indtil c. 7000 F., indeslutter skjønne Dale og vander det frugtbare Kystland med talrige smaa Floder. Øen er overordentlig frugtbar; blandt de mange Udførselsartikler staaer Sukker (200 Mill. Pd.) og Kaffee (25 til 30 Mill. Pd.), øverst. — Øen tilhører England. Den vigtigste Stad er Kingston (Kingst'n), med en god Havn, paa Sydsiden. 33000 Ind.

3. **Haïti**, (St. Domingo eller Hispaniola forhen), 1330 □ M., henved 1 Mill. Indb., Mulatter og Negere, tilligemed nogle (c. 20000) Hvide, hvis Rettigheder dog her ere meget indskrænkede. Øen ender mod V.: to brede og lange Landtunger, der indeslutte en stor Bugt: den har overalt høie, steile Kyster med sikkre Havne, i det Indre Bjerge (indtil 6000 F.), er vel vandet og og yderst frugtbar. Foruden de almindelige Vestindiske Producter, af hvilke her nu ikke frembringes nær saa Meget som under Europæernes Herredømme, haves her især Mahagonitræ og Qvæg. Ædle Metaller findes, men benyttes næsten ikke. — Haïti er nu en af frie Negere og Mulatter oprettet Republik, der regjeres af et Senat (24 Medl.) og et Repræsentantkammer (66 Medl.) tilligemed en Præsident, der har den udøvende Magt. Religionen er den Katholske; det almindeligste Sprog er det Franske. Hæren er 45000 Md., Militsen 68000 Md., Sømagten 1 Fregat og nogle mindre Skibe. — Hovedstaden er Port au Prince, Præsidentens Sæde. Den har et Academie for Medicin, Jurisprudents, Astronomie o. M. 28000 I. San Domingo, den ældste Stad i America. Domkirke. 12000 I.

4. **Portorico**, 182 □ M. 130000 *) I. (af hvilke 21000 Slaver). Den er paa Sydsiden høi og omgivet med Klipper, paa Nordsiden lavere, i det Indre bjergig. Den er i det Indre kun lidet bekjendt; den er frugtbar, men skal være usund. Øen tilhører Spanien. Hovedstaden er San Juan de Portorico, en Fæstning paa en liden, ved en Dæmning med Hovedøen forbundet, Ø. 12000 (30000) I.

B. De smaa Antiller.

Disse deles med Hensyn paa Østenvinden (der herskér en stor Deel af Aaret, og som de østlige Øer altsaa maae have tidligere end de Vestlige) i Øerne over Vinden (fra Portorico til Tabago) og Øerne under Vinden (langs med Nordkysten af Columbien). Jomfruøerne kaldes de nærmeste Øer Ø. for

*) Negerne ere for en Deel endnu Hedninger, endskjøndt Missionærer og Præster have med Held stræbt at udbrede Christendommen hos dem. — Siden 1834 er Slaveriet ophævet paa alle Engelske Øer; paa de Andre florerer det endnu. Negerne holdes paa de fleste Steder i en meget raa Tilstand.

*) Efter Andre har den 285000 I.

Portorico*). Her opregnes de Vigtigste af dem efter de Europæiske Nationer, som de tilhøre.

1. **Danske Øer**, i Alt 8 □ M. med 45000 J. Disse ere a) St. Croix, 5 □ M. med c. 29000 J., af hvilke de 22000 ere Slaver. Den er overmaade frugtbar og vel dyrket. Sukker og Rum ere Hovedudførselsartiklerne. I Staden Christiansstad (5000 J.) boer Gouverneuren; den saavelsom Frederiksstad (1500 J.) har en Frihavn. b) St. Thomas, $1\frac{3}{4}$ □ M. 13500 J. (5500 Slaver). Hovedstaden St. Thomas (3000 J.) har en ypperlig Havn (Frihavn) og er en af de vigtigste Handelspladse i Vestindien. c) St. Jan, $1\frac{4}{5}$ □ M., 2500 J. (2000 Slaver). — Disse Øer regjeres af en Gouverneur. Negerne ere næsten Alle christnede.

2. **Engelske Øer**, de Fleste og Vigtigste af Antillerne. a) Anguila (gí). b) Barbúda. c) St. Christóph, 3 □ M. 23000 J. d) Nevis (Njuus), 1 □ M. 10000 J. e) Monserrat, 2 □ M. 7000 J. f) Antigua, 5 □ M. 40000 J. g) Dominique (nik), 13 □ M. 17000 J. h) St. Lucie, $10\frac{1}{2}$ □ M. 15000 J. i) Barbadós, 10 □ M. 100000 J. Her er Staden Bridgetown (Britschtaun). k) Grenáda, $8\frac{1}{2}$ □ M. 28000 J. l) Tabágo, $6\frac{1}{2}$ □ M. 15000 J. m) St. Vincent, $7\frac{1}{2}$ □ M. 25000 J. n) Trinidád, den Sydligste og Største af Antillerne, 80 □ M. 46000 J. Baade Trinidád og Tabágo ere sikkre Stationer for Skibene, da de ligge udenfor de Grændser, hvortil Vestindiens voldsomme Orcaner almindeligen naae.

3. **Franske Øer.** De Betydeligste ere: a) Guadeloupe, der bestaaer af to, ved en smal Havarm adskilte, Øer. 36 □ M. 126000 J. b) Desirade. 1 □ M. 1300 J. c) Marie galante, 4 □ M. 12000 J. d) Martinique, 18 □ M. 100000 J. Hovedstaden St. Pierre har 30000 J.

4. **Hollandske Øer.** a) St. Martin (téng), S. for Jomfruerne, 4 □ M. 4000 J. b) St. Eustáz, 1 □ M. og c) Sába, S. for St. Martin. d) Curaçao (N. O. for Venezuela), $8\frac{1}{2}$ □ M. 13000 J. Herfra drives en betydelig Smughandel med Fastlandet.

5. **Spanske Øer.** Disse ere de to smaa Passage- og Slangeøen, Begge af Jomfruerne.

6. **Sverrig** eier Øen St. Barthelemy, $1\frac{1}{2}$ □ M. 8000 J.

*) St. Croix, St. Thomas, St. Jan, Spanish-Town, Tortola, Passagøen o. a. Fl.

C. Bahamaøerne eller de Lucayiske Øer.

Saaledes kaldes omtrent 700 Øer S. S. for Florida, adskilte fra dette ved den nye Bahamacanal, og fra Cuba ved den gamle Bahamacanal. De Fleste ere blotte Klipper, kun 7 ere beboede af henved 10000 J. Producterne ere Sukker, Caffee, Bomuld, Indigo, Skildpadde, Sydfrugter. Øerne tilhøre England og regjeres af en Gouverneur. Den største Ø er Baháma; Guanahami (St. Salvadór, Catt Island) paa den første af Columbus opdagede Deel af America (12 Octbr. 1492).

Australien.

Australien (Polynesien, Oceanien, Australasien, Sydindien) indbefatter alle, S. for de Ostindiske Øer indtil henimod Vestkysten af America liggende, større og mindre Øer i det stille Hav, omtrent imellem 35° og 50° S. Br., og imellem 130° og 270° V. L. Størrelsen anslaaes til 158000 □ M. Det store Rum, som disse mange Øer optage, fremtræder som en uhyre Havbugt imellem Asien og America, i hvilken Naturen har opslaaet et Hovedværksted for sin endnu skabende Virksomhed. Thi baade de mindre Øer og selv den Største af dem Alle, hvilken vi netop formedelst dens Størrelse kalde Australiens Fastland, vise ved nærmere Betragtning, at de ere af yngre Oprindelse end de øvrige Fastlande. Urbjergarter ere sjeldne, desto hyppigere ere vulcanske Masser, uhyre Lag af Kalk og Muslinger, Koralrev, opskyllet Land, lidet uddannede Flodsystemer og paa mange Steder uoverskuelige lave Sumpegne, hvor ligesom den faste og den flydende Form endnu kjæmpe. Paafaldende er de fleste Øers Fattigdom paa Mineralier, større Pattedyr og Insecter: Vegetationen er yppig, men og indskrænket til faa Arter, altsaa en ringe Mangfoldighed. (Men om den physiske Beskaffenhed tales bedst udførligere ved de Hoveddele, hvortil vi kunne henføre disse Øer.) Indbyggerne, som man anslaaer

(meget usikkert) til 3 Mill., bestaae af to Hovedclasser: a) Australnegerne eller Papuas, der have Ansigtsdannelse og Farve omtrent som de Africanske Negere, men ere hæslige med tynde Lemmer og fremstaaende Mave, yderst raae og næsten dyriske. De beboe Ny Holland, Ny Guinea (tildeels), Ny Hebriderne, Ny Caledonien og Flere af „de nærmere Øer". b) Australindiere eller Malayere, en smuk, velskabt Menneskerace af brunagtig eller guul Farve og kraftig Legemsbygning, ikke meget forskjellige fra Europæere. De beboe Ny Zeeland og alle „de fjernere Øer." De staae paa forskjelligt Culturtrin: Nogle gaae nøgne, Andre med meer eller mindre fuldstændig Beklædning, Nogle leve af det, Naturen af sig selv tilbyder dem eller af Jagt og Fiskerie, Andre drive Agerdyrkning i ordentlige Plantager, boe i store Boliger og drive forskjellige Konstfærdigheder: de have en ordnet Statsforfatning, tildeels med et aristokratisk Lehnssystem, forenet med monarkiske Former, have Fetischdyrkelse med Menneskeofferinger o. s. v. Nogle øde Mennesker. I det Hele have de dog stor Overeensstemmelse: fælleds Sprog (næsten alle Øernes Beboere forstaae hinanden, det er kun forskjellige Dialecter), Liighed i Pynt og Zirater, Dyrkningen af de samme Vækster, de charakteristiske Skikke Tattuering og Tabu*). Ved Blanding have disse to Hovedstammer frembragt nogle Mellemracer. Men saaledes som vi her have omtalt Australindierne, ere de kun paa de mindre besøgte Øer: paa de Øvrige er Europæisk Civilisation og en dermed forenet total Omstødning af den gamle Levemaade gaaet frem med saa raske Skridt, at Tattueringen gaaer af Brug, de nationale Sange og Dandse forglemmes, Christendommen har fortrængt Hedenskabet, og et fuldkomment Europæisk Liv med dets Fornødenheder og Luxus er blevet herskende.

Vi dele Australien i tre Hoveddele: **A. Ny Holland** eller Australlandet. **B. De nærmere Øer**, nærmest ved dette og Asien. **C. De fjernere Øer.**

*) Tattuering bestaaer i, ved at fjære og prikke Linier og Figurer i Huden, at tilveiebringe Forziringer paa Legemet. Den er som Pynt for dem det, som Klæder er for os, og seer i Afstand ligeban ud. Tabu-Skikken bestaaer i at Gjenstande erklæres for hellige og undtagne fra Berørelse og Brug, enten for Alle eller for visse Personer. Et Menneskes Hoved er Tabu; Svinekjød er det for Qvinderne, undtagen i visse Tilfælde.

A. Ny Holland.

Ny Holland, adskilt imod N. ved Endeavoursstrædet (dévver) fra Ny Guinea, og mod S. ved det 36 M. lange og 30 M. brede Bassesstræde fra Van Diemens Land, ligger mellem 10° og 39° S. Br., og er 140000 □ M. stort. Den største Brede fra N. til S. er 420 M., den største Længde fra V. til Ø. 560 M. Kystomfanget er 1900 M., Forholdet til Fladeindholdet altsaa som 1 : 73. Ny Hollands Kystdannelse er meget ensformig: kun mod N. danner den ved sin Aabning, den 75 M. brede Carpentariabugt, et 100 M. dybt Indsnit i Kysten; ligeoverfor den ligger paa Sydkysten Spencerbugten. Paa Østsiden ere mange Bugter, men med Undtagelse af Port Jackson (Dschäkk'n) og Botanybay (Bättnibe) er Ingen betydelig. — Vor Kundskab om Landet indskrænker sig for det Meste til nogle Kyststrækninger, navnligen paa Østkysten, og næsten overalt har man bemærket en stor Ensformighed i Landets Udseende. Kysten er for det Meste flad, med foran liggende Klipper, Rev og smaa Øer, hvorfor Havnene tildeels ere usikkre og vanskelige at komme til. Kystlandet selv er paa nogle Steder sandigt og øde, paa de Fleste frugtbart. Kun paa den sydlige Deel af Østkysten har man forsøgt at trænge dybere ind i Landet. Parallel med Kysten gaaer der en Række af Bjerge, de blaae Bjerge, i hvilke enkelte Puncter skulle hæve sig til 7000 F., og som ved steile Affald og dybe Kløfter gjøre Overgangen meget besværlig. V. for dem fandt man yndige Dale og Marker paa Bjergenes Skraaning, derpaa vide, c. 1500 F. høie Sletter, der skraaede mod V., endeligen flade, sumpige, med Rør og Siv bevorede, Sletter, hvor Moradserne standsede al videre Fremtrængen: Floderne synes at tabe sig i disse Sumpe. — Klimaet er mildt og sundt: paa Kysten er Is og Snee ubekjendt, i det Indre har man seet nogen Is. Sommervarmen er betydelig (den kan stige til 34°), men mildnes paa Kysten ved Søvindene. Luften er i det Hele tør, om Vinteren haves dog heftige Regnskyl*). — Producter: Af Metaller har man endnu kun fundet Lidet; endeel Steenkul synes at ville kunne findes. Planteriget indeholder herlige Skove,

*) I Port Jackson er Middelt. for Aaret 15½°, for den varmeste Maaned 20½, for den koldeste 11°. Vinteren er som i Kairo, Sommeren som i Marseille.

deriblandt Kokos- og Gummitræer men kun faa Træer, som paa de øvrige Øer, der yde Menneskene spiselige Frugter, overhovedet faa Planter af denne Art, næsten ikke Andre end Yams. Derimod ere mange Træer, der levere Gavntømmer (Mahagoni, Cedere, Acazier o. Fl.), og mange nye Plantearter, Indigo. Europæerne have forplantet herhid Sydfrugter, Korn, Tobak, Kakao, Kartofler o. M., som Alt lykkes godt. Ny Holland har adskillige eiendommelige Dyrearter, saasom mange Pungdyr (Kænguruh), det flyvende Egern, Dingo (en Art vilde Hunde), Hyæner, Snabeldyr; Flaggermuus; grønne Skildpadder; Emu (den Nyhollandske Casuar), den prægtige Mænura; i Havet en Mængde Søpattedyr, især mod S. Europæerne have indført deres Huusdyr her. Heste findes allerede vilde i Skovene. Faarene levere en fortrinlig Uld, af hvilken udføres over 2 Mill. Pd. til England aarligen.

Indb. ere, som sagt, Australnegere: de føre et vildt og dyrisk Liv, for det Meste uden ordentlige Boliger, adskilte i Familier og Stammer. De leve af Rødder, Kjød og af Alt, hvad der kun kan nydes: Europæernes Forsøg paa at civilisere dem have kun baaret ubetydelige Frugter. — Paa Østsiden, der kaldes Ny Sydwales, have Englænderne siden 1787 anlagt en Forbrydercolonie, der nu blomstrer rask i Veiret, og hvor saaledes et aldeles Europæisk Liv er fremtraadt i denne nye Verden. Befolkningen anslaaes nu til 60000 Mennesker, Forbrydere (det største Antal), frivillige Colonister, Soldater, Embedsmænd. Hovedstaden er Sidneytown (Sidnitaun) ved Port Jackson, Gouverneurens Sæde. Her ere Bogtrykkerier, en Bank, et Theater, Observatorium, et philosophisk Selskab. 16000 I. Paramatta ved samme Bugt. 10000 I. — Paa Vestsiden er ved Svanefloden grundet en ny Colonie. Til dette Gouvernement hører ogsaa Øen Norfolk (Faak), S. for Ny Holland.

Forresten kjender man kun Kystlandet, og det endda næsten blot af Navn: de enkelte Strækninger (fra Ny Sydwales af) hedde: Carpentarieland, Arnheims Land, Van Diemens Land og De Witts Land mod N.; Eendrachts Land, Edels Land (her er Svanefloden), Leuwins Land mod V.; Nuyts Land, Flinders Land og Grants Land mod S.

S. O. for Ny Holland ligger Van Diemens Land, en 12000 □ M. stor Ø. Den er meget bjergfuld (indtil c. 4000 F. Høide), skovrig og frugtbar.

Europæiske Kornarter, Frugt og Huusdyr lykkes her overordentligen. Klimaet er tempereret (Sommeren er som i Breslau, Vinteren som i det nordvestlige Frankerig). Englænderne have ogsaa her en Forbrydercolonie, med c. 21000 I. Hovedstaden er Hobartstown (6000 I.).

B. De nærmere Øer.

Disse Øer ere høie og bjergfulde og for en stor Deel vulcanske, som de da overhovedet synes at skylde vulcanske Kræfter deres Oprindelse eller ved en voldsom Naturrevolution at være løsrevne fra Asiens Fastland. De ere meget frugtbare, og have i deres Klima og Producter (Krydderier) stor Liighed med de østlige Ostindiske Øer: det Meste, der i denne Henseende er sagt om dem, gjelder ogsaa om disse Øer, hvorfor det her ikke behøver at gjentages. De beboes næsten ene af Papuas.

1. **Ny Guinea**, næst efter Ny Holland den største Ø, c. 12000 □ M., adskilt fra Ny Holland ved Torresstrædet (en Deel af Endeavoursstrædet), fra Ny Brittanien ved Dampierrestrædet. Den har høie (16000 F.), med evig Snee bedækkede, Bjerge og rygende Vulcaner. Indb. bestaaer af 3 Nationer: Papuas, krigerske og grusomme, Haraforas af Malayisk Race, som drive Agerdyrkning, og Badschuer, et Slags vandrende Fiskere, der skulle have Muhamedansk eller Buddhaistisk Religion. — S. O. for Ny Guinea ligger Louisiade-Archipelaget, bebot af Papuas; mod N. Admiralitetsøerne.

2. Ny Brittanien, en stor og nogle mindre Øer (c. 1100 □ M.), beboede af Papuas. N. O. for Ny Br. ligge Ny Irland og Ny Hannover og længere mod N. O. Lord Mulgraves Øer (70 i Tallet).

3. Ny Georgien eller Salomonsøerne, nogle større og mindre Øer med høie (11000 F.) Bjerge.

4. Dronning Charlottes Øer eller Sta Cruz-Archipelaget. Indb. ere Papuas.

5. Ny Hebriderne eller Helligaands-Archipelaget, 12 større og mange mindre Øer. Den Vigtigste er Mallicolo, hvor man 1826 har fundet Endeel af den 1788 forliste La Peyrouses Skibsmandskab. Indb. ere Papuas.

6. Ny Caledonien, 300 □ M. med nogne Bjerge. Indb., der ellers skildres af Forskjellige paa en meget forskjellig Maade, spise en Art blød Steen, ogsaa Menneskekjød.

7. **Ny Zeeland** (45° S. Br.), 4300 □ M., bestaaer af to, ved Cooks sund adskilte, Øer (Ikanamawi, og Tavaipunamu), Begge skovrige og fulde af høie Bjerge (over 14000 F.) De tropiske Vexter fra de andre Øer mangle her, da Klimaet ikke længere tillader deres Dyrkelse: derimod findes her store Skove af Gavntømmer, Papiirmorbærtræ (af hvis Bast gjøres Klæder), Nyzeelandsk Hør (hvoraf Indb. gjøre Klæder og overmaade stærke Snore og Reeb), Yams o. M.; adskillige nyttige Steenarter (Ædelstene), i Havet en stor Rigdom af Søpattedyr og Fiske, Søfugle. — Indb. hvis Tal man anslaaer til 150000, ere Malayer; de have bragt det meget vidt i at forfærdige visse Ting (Vaaben, Klæder, Baade), men ere derhos stridbare, grusomme og vilde: Menneskekjød er deres kjæreste Næring og de slagte (stundom indsalte) deres dræbte Fjender. En Missionsanstalt skal bestaae endnu, men den af Englænderne anlagte Colonie være opgivet.

C. De fjernere Øer.

Disse Øer, som ere adspredte i større eller mindre Grupper over den hele øvrige Deel af Sydhavet, ere af noget forskjellig Beskaffenhed og Oprindelse. Nogle af dem ere høie og bjergfulde: disse ere opstaaede derved, at Havbunden ved vulcanske Kræfter er blevet hævet, de have for det Meste en langstrakt Skikkelse og kegelformige, tildeels endnu virksomme, Vulcaner, hvis store Høide (indtil 15000 F.) bliver endnu mere paafaldende ved at betragte Øernes ringe Omfang. Andre af disse Øer ere lave: disse ere opstaaede og opstaae tildeels endnu ved Koraldyrenes (Polypernes) Virksomhed *). Først komme Corallerne frem paa Revet, over Vandets Overflade, som smaa Pletter, derpaa hæver sig en ringformig Dæmning, indenfor hvilken ligger en lille Søe eller Lagune, der sædvanligen ved et smalt Indløb staaer i Forbindelse med Havet, men i Almindelighed ikke er dyb. Efterhaanden vorer Lagunen til og det Hele bliver en flad Masse (Coraldyrene bygge kun til Overfladen) af Coraller, der ved Havets og Luftens Indflydelse gaaer over til at blive en fast Kalksteen og efterhaanden bedækker sig med Jord. De fleste Øer ere dog ikke saaledes færdige, men have endnu Lagunen. Ved de fleste vulcanske Øer ere begge Dannelsesmaader forenede, da der udenom dem sædvanligen ligge Coralrev, (hvilke gjøre Seiladsen her saa farlig) og smaa Øer. — Klimaet er overmaade behageligt, varmt uden at være trykkende, da Havet giver Kjøling. Middelt. er paa de forskjellige Øer imellem 19° og 22°: paa Sandwichsøerne er den høieste Varmegrad 25°, den Laveste 12° og Forskjellen mellem den varmeste og koldeste Maaned kun 4°. Regn mangler ikke: de fleste Øer have en Regntid. Øerne ligge indenfor Passatvindene, der N. for Æquator er Nordost, S. for Æquator Sydost, hvilke Vinde saameget lette Seiladsen fra America, medens de Skibe, der ville til America, maae gaae længere mod N. eller S. — Vegetationen er yppig her, men Planternes Arter ere faa. Her findes mange Vexter, der give Menneskene Næring: Kokospalmen, og af dyrkede Vexter: Brødfrugttræet, Pisangen, Taroen, Bataten og Namsen; desuden Sukkerrør (hvoraf de Indfødte dog ikke have forstaaet at udpresse Sukker, men som kun tygges af Børn), Ava, Papiirmorbærtræet. Men Europæerne have forplantet herhen de Fleste af den varme Zones almindelig dyrkede Vexter, som paa de fleste Steder lykkes særdeles godt. — Paa Landdyr vare disse Øer overordentligen fattige: Europæerne forefandt kun Sviin (paa de fleste Øer endnu Indbyggernes Hovedrigdom og kjereste Spise), Hunde, Rotter og en Art Flaggermuus. Paa nogle Øer fandtes kun de to sidste Dyrearter, paa Nogle slet Ingen. Nu ere paa de Steder, hvor Europæerne ere komne i nærmere Berørelse med Indb., de Europæiske Huusdyr indførte. Indb. paa alle disse Øer ere Malayer.

*) Man har før antaget, at en Coralø paa denne Maade voxede op lige fra Bunden, at den var spids nedentil og oventil bestandigen mere udvidet. De Nyere antage, at det er en vulcanst Krater, der er hævet fra Bunden af, og at Coraldyrene derpaa have affat deres Boliger. Herfor taler baade den store Dybde omkring disse Øer og Lagunformen.

a) S. for Æquator.

1. Tonga-Øerne eller **Venskabsøerne**, 188, af hvilke de Fleste ere ubeboede og ubeboelige. Indbyggerne

ere godmodige (dog Menneoffringer sædvanlige) og temmelig civiliserede. De anslaaes til 200000.

2. Skipper-Øerne (de Søfarendes Øer), N. O. for Tonga-Øerne.

3. Selskabsøerne, en Gruppe af 12 Øer, Nogle af de Skjønneste i Australien. Indbyggerne, omtrent 100000 i Tallet, ere et gjestfrit, muntert og godmodigt Folk, for en Deel af temmelig lys Farve, tattuerede som de andre Australbeboere. Allerede før Europæernes Ankomst havde de Agerdyrkning (Plantager af Sukker o. Dl.), forfærdigede Tøier af Papiirmorbærtræet, flettede Matter, Kanoer, Fiskeredskaber, musikalske Instrumenter o. s. v. Nu er Europæisk Cultur og Levemaade for en stor Deel herskende: ved festlige Leiligheder vise Alle sig i Europæisk Dragt og med Europæiske Vaaben. Paa de fleste Øer er Afgudstjenesten og de med Hedenskabet forbundne, tildeels uanstændige eller grusomme, Skikke forsvundne. Søndag og Onsdag holdes christelig Gudstjeneste, Skoler med indbyrdes Underviisning ere oprettede, og Mange af Indbyggerne kunne læse og skrive.*) I Missionsselskabets Bogtrykkerie trykkes Bibler paa Engelsk og tildeels paa Otaheitisk. Den sidst afdøde Konge havde udgivet en Lovbog, der indeholdt Bestemmelser om Strafbarheden af flere af de ved gammel Vedtægt forhen hævdede Udsvævelser eller hedenske Skikke. Ved hans Død synes noget Anarkie at være opstaaet, og det er muligt, at den nye Religion og Civilisation vil derved vorde sat noget tilbage. — Den største Ø er Otaheiti eller Taïti, 20 □ M. 10000 J. Forfatningen er monarkisk med en Mængde Vasaller eller adelige Lehnsmænd (Erihs).

4. De lave eller de farlige Øer ligge V. for Selskabsøerne i det, formedelst den farlige Seilads, saakaldte slemme Hav; de bestaae af Coralklipper og ere i Flodtiden tildeels oversvømmede, derfor de Fleste ubeboede.

5. Marquesas-Øerne, N. for de lave Øer. Indbyggerne ere smukke, men ikke meget dannede, og spise Menneskekjød. De have Præster, der tillige ere Hexemestere; de ere deelte i Stammer, men uden egentlig Regjering.

*) Efter Fleres Skildring skulle Missionærerne med overdreven Strænghed og Overholdelse af Bønner o. s. v. have meget qvalt Nationens naturlige Munterhed og Virksomhed.

6. Pitcairn, en af de mange smaa Øer, der ligge S. for de lave Øer, bebøet af 60 til 70 Mennesker. Nogle af Søfolkene paa et Engelsk Skib gjorde (1789) Oprør, satte Captainen (Bligh) og det øvrige Mandskab i en Baad, og kom hertil tilligemed endeel Otaheitiske Mænd og Qvinder, der fra Otaheiti toge med dem. Her dræbte de Otaheitiske Mænd Englænderne paa den ene Adams nær; men Qvinderne dræbte igjen Mændene, og siden have de levet her tildeels som Adams's Hustruer: Børnene af disse Qvinder ere Øens Indbyggere, der stode*) under Adams's patriarchalske Regjering og synes at leve et sædeligt og lykkeligt Liv. — Paaskeøen er en eensom Ø V. for Pitcairn.

b) N. for Equator.

7. Sandwichsøerne (Sandwitsch), en Gruppe af omtrent 13 Øer (20° N. Br.), henved 237 □ M. Indbyggerne, omtrent 150000, ere smukke og veldannede, og have af alle Australiens Beboere gjort størst Fremskridt i Europæisk Civilisation. De drive Agerdyrkning, Fiskerie, Fuglefangst, forskjellige Kunstfærdigheder (Tøier, Matter, Fjederpynt o. M.); nu bygges der Skibe, forfærdiges Skibstoug, o. s. v. Det hos Malayerne almindelige Lehnssystem herskер: man adskiller 3 Hovedklasser, Overhoveder (over enkelte Districter), Grundeiere (uden Regjeringsmagt) og Livegne. Regjeringen er arvelig; alle Øerne ere nu forenede under en fælleds Konge, medens Enhver under ham har sine Høvdinger. Ogsaa her herskede før Afgudstjeneste, besørget af et ordnet og affluttet Præsteskab, og Menneskeoffringer fandt Sted. Nu er den christelige Religion herskende, og den Hedenske, med hvad dertil hørte, aldeles afskaffet. Der gives mange Skoler, og man antager, at over 15000 Indb. kunne læse: mange Bøger trykkes. Kongen holder en paa Europæisk Fod indrettet Hær og Flaade. De gamle Skikke (Tattueringen, Tabu o. s. v.) gaae af Brug, og snart ville, ved Indbyggernes store Lyst til i Alt at efterligne Europæerne, deres for 60 Aar siden uforandrede nationale Sæder, Skikke og Levemaade kun kunne kjendes af de historiske Beretninger om dem. Nu finder man her Caffeehuse, Billarder, Gjestgivergaarde, Skildvagter i Uniform o. s. v. Øerne besøges hyppigen af (flere Hundrede aarligen) Europæiske og Nordamericanske Skibe, der her indtage Forfriskninger og drive Handel; især for de Skibe, der skulle til

*) Han er død 1829.

Americas Nordvestkyst, ligge de bequemt; ogsaa drive Indbyggerne selv Handel til China og Nordamerica. — Den største Ø er Owaihi (187 □ M. 85000 J.); her findes et over 14000 F. høit Bjerg, en Vulcan. Hele Øen er vulcansk. Paa Woahu, hvor den eneste gode Havn findes, boer Kongen.

8. Carolinerne eller Ny Philippinerne (10° N. Br., 160°—180° Ø. L.) regnes til Spaniens Besiddelser, men ere ikke besatte af dem. 9) Pelew (ljw)-Øerne, V. for disse, kaldes Engelsk Besiddelse, men er det kun af Navn. 10) Marianerne eller Ladronerne, N. for hine, tilhøre Spanien. 11) Mulgraves (Molgreévs)-Øerne, S. Ø. for Carolinerne.

Fortegnelse

over nogle under Rubriken "Producter" forekommende Benævnelser paa Naturgjenstande.

Aloe er den til Tørhed fortættede, harpixagtige, Saft af flere i det varme Jordstrøg voxende Arter af Aloeplanter, hvis egentlige Fædreneland er Asien, Africa og America, men som nu ogsaa voxer i det sydlige Europa. Arterne henføres til to Hovedslægter: Aloen og Agaven: ikkun hiin er Gjenstand for Handelen. — Aloen bruges i Medicinen paa mange Maader, ogsaa til Fernis og til at bevare Peltsværk for Insecter.

Alun er et hvidt, undertiden rødagtigt, mere eller mindre gjennemsigtigt Salt, som sjeldent forekommer gediegent, men oftest udvindes af alunholdige Mineralier (Alunsteen, Alunskifer o. s. v.). Det bruges især i Farverier og Tøitrykkerier (til at give Farverne Liv og Glands og gjøre dem bestandigere), ved Papirs Planering og m. M.

Antimonium eller Spiesglands er et Metal af tinhvid Farve, stærkt glindsende, maadeligt haardt, men saa sprødt, at det lader sig pulverisere. Det bruges ved flere Metalblandinger, og i adskillige chemiske Sammensætninger danner det vigtige Lægemidler.

Arekanød er Frugten af Arekapalmen, af Størrelse og Dannelse som et Hønseæg. Den tygges i Indien for at styrke Tandkjødet, og er Gjenstand for en betydelig Handel.

Assa foetida, en i Persien hjemmehørende Plante, af hvis Rod en Gummi, i Form af en mælkehvid Saft, udflyder. Denne Saft, bekjendt under Navnet Dyrelsdræk for sin afskyelige Lugt, er et meget brugt og fortrinligt Lægemiddel.

Ava er et Slags Peber, der voxer paa Sydhavsøerne, og hvoraf laves en berusende Drik.

Batater er en Vært, hvis Rodknoller indeholde megen Meel og nydes kogte eller stegte, især af Indb. paa Sydhavsøerne.

Benzoe er en Gummi, der udflyder af et i Østindien vildtvoxende Træ. Den bruges fornemmeligen til Røgelse og i Medicinen til Plastere og Balsom.

Betel er Bladene af en Østindisk Plante af Peberslægten. Indianerne tygge disse Blade, tilligemed Arakanødder, deels for at styrke Maven og Tandkjødet, deels for at gjøre Aanden vellugtende, og deels for at farve Munden og Læberne røde. Der drives i Indien en betydelig Handel med Betel.

Bjergbalsom, see Naphta.

Borax er et Salt, der forekommer i Handelen deels i raa, deels i renset Tilstand: den raae Borax kaldes egentligen Tinkal. Borax bruges som Smeltemiddel ved Metaller, men især ved Lodning, til Glasering, undertiden ogsaa i Medicinen og i Farverierne.

Brødfrugttræet er et paa Sydhavsøerne voxende høit Træ med store melede Frugter, der kogte levere et fortrinligt Meel og ere et Hovednæringsmiddel for Indbyggerne.

Chinabark, Barken af forskjellige i Sydamerika voxende Træer, der bruges som Lægemiddel især mod Febere, er bekjendt.

Chinarod er Roden af en i Østindien, Persien, China og Japan vildtvoxende buskagtig Plante. Den bruges i Medicinen.

Drageblod, en tør, skjør, blodrød Harpix, som faaes af forskjellige i Østindien, America og paa de Canariske Øer voxende Planter; den bruges fornemmeligen af Malere og Lakerere til røde Fernisser.

Galangarod er den peberagtige krydrede Rod af en Østindisk Plante, som har nogen Anvendelse i Medicinen.

Ginseng (Dsch), en i Nordamerica og China samt flere Steder i Asien voxende Plante, hvis Rod tygges af Chineserne, fordi de tilskrive den en særdeles lægende og styrkende Kraft, endog til at forlænge Livet.

Gummi er en Planteslim af Træer (især Akazier eller Mimoser), som enten udflyder af sig selv eller fremlokkes ved kunstige Indsnit i Barken og siden forhærdes i Luften. Der gives mange forskjellige Arter heraf.

Gummilak, en med animalske Dele blandet Harpix, der udsveder af adskillige i Østindien og paa Øerne voxende Træer: den har sin røde Farve af den Saft, som udgydes af Hunnerne af Gummilakinsectet (Lakskjoldlusen), hvilke i November og December Maaned bedække Træerne i saadan Mængde, at Grenene see ud som om de vare røde. Gummilakken bruges til Seglak og Lakfernis: det i den raae Gummilak indeholdte Farvestof adskilles for sig, og danner under Navn af Lakdye (ei) et vigtigt Farvemateriał.

Jalappe, Roden af en i America hjemmehørende Plante, der bruges meget paa Apothekerne.

Indigo er et blaat Plantefarvestof, som vindes af den i Østindien og Vestindien vildtvoxende, nu saa hyppigen dyrkede, Indigoplante. Flere andre Planter af samme Slægt indeholde dog ogsaa Indigo.

Ingefær er den tørrede eller syltede Rod af en Plante, Ingefær-Amomen, som fra Østindien er overført til Vestindien og America, og nu hyppigen dyrkes. Den bruges som Kryderie og paa Apothekerne.

Jordbeeg (Asphalt), en uigjennemsigtig, glindsende Jordfedme, der ligner Beeg. Ved en svag Hede smelter det, ved stærk Hede antændes det og brænder med Flamme. Asphalten kan bruges til Seglak; opløst i Olie tjener den ogsaa til Fernis.

Kardemome, Frøet af en i Østindien voxende Plante, et bekjendt Kryderie.

Kassave, see Maniok.

Kassia, et i Ægypten, Arabien og Østindien vildtvoxende, og paa nogle Steder i Vestindien og America dyrket, Træ, af hvilket her mærkes to Arter: Sennes-Kassia, hvis Blade under Navn af Sennesblade bruges meget paa Apothekerne, og Rør-Kassia, hvilken indeholder en Marv, der ligeledes afgiver et Lægemiddel.

Labradorstenen, en sortgraa med forskjellige Farver spillende Steenart (Feltspath), der forarbeides til Daaser, Vaser o. D.

Manihot, see Maniok.

Maniokmeel eller Kassavemeel er Productet af den i America og Africa vildtvoxende Busk Manihot (Jatropha). Roden indeholder foruden et giftigt Stof, som ved Udludning og Tørring gjøres uskadeligt, et meget reent Meel, der afgiver en sund Næring og meget yndes af Americanerne.

Manna er a) Saften af visse til Askslægten henhørende Træer (Mannaasken), hvilke findes hyppigen i Nedre-Italien og paa Sicilien, baade vilde og dyrkede. Saften bruges meget i Lægekunsten. b) Mannagryn, Frøet af en Plante (Manna-

græs, Mannasvingel), der voxer i Vand og i vaade Egne (hos os paa Lolland og Falster). Frøet ligner Gryn, bruges til Mad, og giver malet et godt Meel til Kager og Brød.

Mastix, en Gummi, som fornemmeligen faaes ved Indsnit i et Træ, der voxer i det sydlige Europa (især paa Chios dyrkes den meget). Den anvendes i Lægekunsten, til Røgelse, men især til Lakfernis.

Maté eller Paraguaythee, de tørrede, pulveriserede Blade af en Busk, der voxer i nogle Dele af Sydamerica. Den er i den største Deel af Sydamerica blevet næsten til en Fornødenhed for Alle og nydes af de Fleste flere Gange dagligen. Til Europa kommer den ikke.

Meerskum, et gulhvidt Mineral, blødt, fedt at føle paa, som især findes i Lilleasien. Det anvendes til Pibehoveder, der enten skjæres eller dannes af den endnu bløde Jord.

Myrrha, en Gummi, som faaes af et Træ i Arabien og det østlige Africa. Den bestaaer af rundagtige, hullede Stykker; det anvendes i Lægekunsten, og angives at være brugt til at tilberede vellugtende Salver.

Naphta, den meest flydende, fineste og antændeligste Jordolie, af en hvid eller viinguul Farve; den er gjennemsigtig og flyder paa Vandet. Den er saa flygtig, at den antændes ved Flammen af et Lys i nogen Afstand, naar denne naaer Naphtadunsterne: den brænder med en klar Flamme og megen Røg. Den bruges i Lægekunsten under Navn af Steenolie.

Natron, Soda eller mineralsk Ludsalt, erholdes ved Udludningen af Asken af adskillige Planter, som voxe ved Bredderne af Saltsøer eller Havet, men faaes tillige ved Udludning af en sodaholdig Jord eller som Bestanddeel af nogle Søers Vande. I reen Tilstand er den hvid og chrystalklar, men almindeligviis forekommer den som en mere eller mindre graa eller graasort sammenklumpet Masse. Den bruges fornemmeligen til Fabricationen af Sæbe og Glas, samt i Farverierne.

Orseille er en blød, mørkerød Deig, som ved forskjellige Tilberedninger faaes af nogle Lavarter (Lichener), og som afgiver et Farvematerial, der hører blandt de ægte røde Farver.

Papirmorbærtræet, et paa Øerne i Sydhavet voxende Træ, hvis Bast de Indfødte benytte til Tøier og allehaande flettede Arbeider.

Paraguaythee see Maté.

Perlemoder er egentligen den glatte glindsende Skal, som bedækker den indvendige Overflade af Muslingskallerne; men man forstaaer derved ogsaa begge Skallerne af Perlemuslingen. De bruges, som bekjendt, af forskjellige Kunstnere til indlagt Arbeide, Knapper, Daaser, Etuier o. D.

Pisangen eller Bananen, et paa Øerne i Sydhavet voxende Træ med Frugter af omtrent samme Beskaffenhed som Brødfrugttræets.

Potaske, et Slags Ludsalt, som tilberedes ved at udlude vegetabilsk Aske med Vand og lade den klare Opløsning bortdunste til Tørhed. I de Lande, hvor Brænde ikke er af megen Værdie, forbrændes dette i store Hobe lagviis med fugtig Aske, hvorved erholdes en Aske, der er meget riig paa Potaske. Potasken bruges i Glasværker, Sæbesyderier, Blegerier, Farverier og ved forskjellige chemiske Fabrikationer.

Quassia, et i Surinam og paa Antillerne voxende Træ. Baade Vedet og Barken har en udmærket reen bitter Smag, og bruges meget i Medicinen, desuden til at komme i Øl og Likører: et Afkog i Mælk giver en Fluegift.

Safran, tørrede Dele af Blomsterne af en Plante, der deels voxer vild, deels dyrkes i mange Egne især af Asien og Sydeuropa. Den brugtes af de Gamle paa forskjellige Maader til Vellugt: nu bruges den til Kryderie paa Mad, til at farve Ost og Deslige, og i Lægekunsten.

Salmiak, et Salt. Den "naturlige gediegne Salmiak" eller Bjergsalmiak findes meest i Nærheden af Vulcaner og vulcanske Egne, i større eller mindre Stykker; en anden Salmiak findes i Safterne af adskillige Planter, men især i visse Dyrs (Kamelers og Hornqvægs) faste Excrementer. Den vindes af den Sod, som ansætter sig i Skorstenen, naar disse Planter og Excrementer brændes. Den bruges i Lægekunsten og til forskjellige chemiske Præparater.

Sandeltræ, et hvidt (bruges nu kun lidet), gult (blandes i Røgelsepulvere) eller rødt (et Farvetræ) Ved.

Sassafras-Laurbærtræet voxer i Nordamerica, Østindien o. fl. St. Barken bruges i Apothekerne; af den og af Vedet vindes ved Destillation en flygtig Olie; Frugten ("Nødderne") indeholde en Kakao lignende Substants.

Sassaparille, Roden af en i America voxende Plante, der bruges temmelig meget i Medicinen.

Sennesblade, see Kassia.

Soda, see Natron.

Spiesglands, see Antimonium.

Sukkerahorn, et i Nordamerica vildtvoxende Træ, af hvis Saft udvindes meget Sukker.

Sæbeurt, en Plante med en bitter Smag, der bruges noget i Medicinen; baade Planten og især Roden kan man vaske med, da den skummer ligesom Sæbe og borttager Smuds og Fedt.

Tamarinder, Frugten af Tamarindetræet. Den bestaaer af to Hinder, der indeholde en blød Marv af en suur Smag: i den ligge tre til fire Frø af en Bønnes Størrelse, der indeslutte en hvid Kjerne. Frugten kommer sjelden heel til os, men sædvanligen knuset, saa at den bestaaer af den ovennævnte Marv blandet med Frøkjernerne. Den syltes af Conditorerne, bruges noget i Lægekunsten og ved Fabrikationen af Snustobak.

Taro, en paa Sydhavsøerne almindelig Vært, hvis Rodknoller ere af samme Beskaffenhed som Kartoflens og Batatens. Den maa dyrkes under Vand i en Deel af Aaret.

Tinkal, see Borax.

Tyrkisk Garn, et Slags Bomuldsgarn af en smuk og meget bestandig rød Farve, som fordum ene kom fra Levanten, men som man nu ogsaa paa forskjellige Steder i Europa forstaaer at farve.

Vanille, de tørrede Frøbælge af den i Ost- og Vestindien vildtvoxende Vanilleplante, en Snylte- og Slyngplante. Den har en stærk, balsamisk Lugt og en aromatisk, skarp, behagelig Smag. Den bruges som Kryderie ved Mad, i Chocolade, Likører o. M.

Virak, en Bark, der bringes til os fra Ostindien og Levanten, blandet med Blade og andre fremmede Dele og ligesom overgydet med Harpix. Den bruges som Røgelse.

Yams, Roden af en i Ost- og Vestindien og paa Sydhavsøerne hjemmehørende Plante. Den ligner Kartofler og spises ligesom disse, kogt eller stegt.

Register.

Åbo 62
Aachen 75
Aakirkeby 135
Ålandsøerne 63
Aalborg 139
Amål 53
Aar 205
Aarau 207
Aargau 207
Aarhuus 141
Aasi 261
Abbeville 182
Abensberg 86
Aberdéen 173
Abomeh 355
Abruzzo 223
Abukir 341
Abuschær 276
Acapulco 404
Achaia 238
Acre 266
Adamowa 363
Adamsbjerg 322
Adamsbro 322
Adana 264
Adda 213
Adel 361
Adenbugt 268
Adserbeidschan 274
Adige 213
Adlersborg 134
Admiralitetsøerne 386. 434
Adour 178
Adrianopel 233
Adriatiske Hav 36
Afghanistan 276
Africa 328
Aftan 269
Agersøe 135
Agger Kanal 117. 140
Aggershuus 49
Aglar 109
Agnano 223
Agra 314
Agram 114
Ahmedabåd 316
Aigues Mortes 185
Ain Dep. 183
Aisne 178
Aix 184
Ajaccio 191
Ajan 361
Ajmeer 315
Ajoforos 235
Akalzike 256
Akarnanien 238
Akjerman 64
Akka 266
Akrokerauniske Bjerge 227
Akscheher 264
Alabama 399.
Alacananda Ganga 307
Alaschka 386
Alava 200
Albanien 231
Albany 400
Albuef. 120
Alby 185
Alcalá de Henáres 196
Alcázar 346
Al Dschesira 260
Alentéio 202
Aleppo 267
Alessandria 215
Alessio 234
Aleutiske Øer 258
Alexandrette 267
Alexandria 341. 386
Algarve 202
Algier 345
Algoabai 359
Alicante 199
Aljubaróta 202
Alkmaar 156
Allahabåd 341
Allak 245
Alleghany 394
Allehelgensbugt 371
Aller 81
Allier 178
Allinge 135
Almaden 196
Almánza 199
Almerial 203
Alperne 39. 177. 211
Alpujarras 192
Alroe 142
Als 146
Alstahong 50
Alster 81. 128
Altai 244. 251
Altenburg 94
Alten-Elv 46
Altenfjord 46
Altmark 73
Altona 148
Altorf 209
Altranstädt 74
Aluta 229
Amager 135
Amalienborg 132
Amazonfloden 411
Ambas 334
Amboina 325

Amboise 188
America 369
Amhara 333. 336
Amherstown 320
Amiens 182
Amirantes 365
Ammersøe 80
Amretsir 311
Amrom 144
Amsterdam 155
Amu 284
Amur 295
Anadoli 262
Anadyr 254
Anahuac 372. 401
Anam 321
Anapa 257
Ancona 222
Andalusien 159
Andamanøerne 323
Andesbjergene 372
Andro 240
Andrusſow 61
Andujar 198
Angeln 145
Angermanland 63
Angermanna-Elv 47
Angers 188
Angleſea 172
Angola 357
Angora 263
Angouléme 187
Angoumois 187
Angra 368
Anguila 428
Anhalt 97
Anholt 142
Anjou 188
Annaberg 96
Annabon 367
Anspach 86
Antakia 267
Antequéra 199
Antibes 185
Antigua 428
Antilibanon 260
Antillerne 425
Antitaurus 259
Antwerpen 160
Antworſkov 134
Apallacherne 395
Apenrade 144
Apenninerne 41
Appenzell 208
Apulien 223
Apurimac 411
Arabien 267
Arabiſke Hav 243
— Bugt 268
— Bjerge 338
Aragonien 195
Aralſøen 252
Aranjuéz 197
Ararat 259
Aras 253
Arboga 51
Archangel 61
Archipelagus 36
Arcole 112
Arcona 72
Arcot 315
Ardeche 185
Ardennerne 176
Ardſchiſch 261
Arenberg 99
Arendal 58
Argolis 238
Argos 238
Argun 295
Arkadien 238
Arkadiſke Bugt 36
— Plateau 227
Arkanſas 396. 399
Arktiſke Hoiland 381
Arles 184
Armenien 256. 259. 263
Arnheim 157
Arnheims Land 433
Arno 213
Arrakan 320
Arran 173
Arras 182
Arreſøe 125
Arriége 186
Artabugten 237
Artois 182
Aſcenſion 367
Aſchaffenburg 85
Aſham 320
Aſhanteerne 355
Aſiatiſke Rusland 249
— Tyrkie 258
Aſien 242
Aſnæs 119
Aſow 64
Aſowſke Hav 36
Aſpern 108
Aſpro 237
Aſſens 136
Aſſumpción 419
Aſtoria 401
Aſtrabad 275
Aſtracan 65
Aſturien 195
Aſturiſke Bjerge 192
Atbara 336
Athapeſkow 387
Athen 238
Athos 235
Atlantiſke Hav 17. 35
Atlas 342
Atſchin 323
Attika 238
Attok 311
Aube 178
Aud 315
Aude 178
Auerſtadt 74
Augarten 108
Augila 348
Augsburg 86
Auguſtenborg 146. 355
Aunis 187
Aurich 99
Aurungabåd 315. 316
Auſterlitz 110
Auſtralien 430
Auvérgne 184
Auvergnebjergene 176
Auxérre 183
Ava 320
Avchaſien 257
Avernakøe 137
Avernerſøe 223
Aveyron 186
Avignon 185
Avila 196
Arum 331
Ayacucho 412
Azincóurt 182
Azoriſke Øer 368.

Baagøe 136. 137
Bab el Mandeb 243
Bac-Khin 321
Badajóz 197
Badakſchan 287
Baden 89. 108. 207
Baffinsbugt 370
Baſing 353
Bagdad 265
Baghirati Ganga 307
Bag-Indien 317
Bahamacanal 371
Bahamaøerne 429
Bahar 313
Bahr el Abiad 336
Bahl el Azrak 334
Bahía 422
Bahrein 271
Båhus 53
Baiern 85
Baikal 253
Baireuth 86
Baktſchi-Serai 64
Baku 256
Balatonsøe 104
Baleariſke Øer 200
Balfruſch 275
Balk 286
Balkan 39. 227
Balkaſch 295
Baltimore 409
Baltiſtan 289
Bamberg 86
Bancaſay 321
Banda Oriental 418
Banda-Øerne 325
Bangalore 316
Banka 324
Bankok 321
Bankøland 382
Bannockburn 173
Barbadós 428
Barbuda 428
Barca 343
Barcelóna 199
Bári 224
Barmen 75
Barmſtedt 148
Barnaul 257
Bárnet 169
Baroda 316
Barrow 164
Barrowſtræde 382
Bar ſur Aube 183
Baſel 207
Baſkiſke Provindſer 200
Basra 265
Baſtia 191
Batavia 324
Bath 168
Bautzen 96
Baylen 198
Bayonne 186
Bearn 186
Beaucáire 185
Beauvais 181
Bédford 166
Beetjuanerne 364
Behut 307
Behwar 303
Beina-Elv 46
Beira 202
Beit el Fakih 271
Belém 202
Bélfaſt 174
Belgien 158
Belgrad 235
Belle Isle 371. 389
Belterne 35. 119
Beludſchiſtan 281
Belur 244
Benares 314
Bender 64
Bender Abaſſi 276
Benevénto 222
Bengalen 313
Benguéla 357
Beni 412
Benin 350. 353
Ben Newis 162
Bentheim 99
Berberiet 342
Berbice 423
Berchtesgaden 85
Berdyczef 63
Bereſina 57
Bereſow 257
Berg 75
Bérgamo 111
Bergen 50. 150
Bergen op Zoom 157
Beringsſtræde 242
Beringsøen 258
Berk 166
Berlin 71
Bermudasøerne 393
Bern 209
Bernburg 97
Bernhardin 204
Berry 187
Beſançon 190
Beſſarabien 64
Beſſeſtad 152
Beth 362
Bethlehem 266
Beweland 156
Beyra 307
Bhadrinat 307
Bjalyſtok 60
Biberich 91
Bidaſóa 193
Bidſtrupgaard 133
Bielefeld 74
Bielerſøe 205
Biesboſch 153
Bilbáo 200
Biledulgerid 343
Bille 81. 128
Binth-Tuam 321
Birkenfeld 100
Birket Karum 338
Birma 320
Birmingham 170
Birnie 351
Biſcaya 200
Biſcaiſke Hav 35
Biſſagos 355
Bjørneſøe 375
Blaae Bjerge 395
Blankenburg 101
Blankeneſe 149
Blekingen 52
Blois 187
Blocksbjerg 78
Bodenſøen 80. 205
Bodøe 50
Boeotien 238
Bog 57
Bogdoola 244
Bogeſund 53
Bogenſe 135
Bogotá 410
Bolivia 413
Bológna 221
Bolton 171
Bombay 315
Bona 345
Boniface Stræde 36
Bonn 75
Boothia Felix 382
Bordeaux 186
Bordesholm 147
Borneo 324

Bornholm 135
Bornhovede 148
Bornu 351
Borreføe 126
Bosna Seroi 234
Bosnien 237
Bóston 399
Bósworth 170
Botanybay 431
Bottniske Bugt 35
Bottøe Nøer 119
Bougia 345
Bouillon 161
Boulogne 182
Bourbon 366
Bourbonnais 183
Bourges 187
Bourgogne 183
Bovines 161
Bozen 109
Boyne 164
Brága 202
Bragánza 202
Bragnæs 50
Brahetrolleborg 137
Brahesminde 137
Brahubjerge 245. 281
Brailow 236
Bramaputra 308
Bramstedt 148
Brandenburg 72
Brasilien 419
Brassøe 126
Breda 157
Bredstedt 145
Bregentved 134
Bregenz 100
Bregninge 137
Breisach 89
Bremen 99. 102
Brenta 213
Brescia 111
Breslau 73
Brest 188
Bretágne 188
Bretten 89
Brevig 50
Bridgetown 428
Brieg 73
Brienne le Chateau 183
Brienzersøen 205
Brighton 168
Brindisi 224
Bristol 168
Bristolbugt 372
Brittiske Øer 37
Brocken 78
Brody 116
Brovalla Hede 52
Brunkebjerg 51
Brunnen 208
Brunsvig 101
Bruunshaab 140
Brügge 160
Brünn 110
Brüssel 159
Bromsebroe 52
Buali 356
Bückeburg 100
Buckingham 166
Buda 113
Buénos Ayres 416
Bug 66
Bukarest 236
Bukhara 285
Bukkefjord 46
Bukowina 115
Bülck 145
Bulgarien 231
Burg 146
Burgund 183
Bürglen 209
Búrgos 196
Burremputer 308
Bursa 263
Butan 288
Bute 173
Bøverflod 388
Bøhmen 109
Bøhmerwald 79
Borglumkloster 140

Cabesbugt 328
Cabo Corso 355
Cabréra 201
Cachao 355
Cacongo 367
Cadiz 197
Caen 189
Cágliari 216
Cahors 186
Calabrien 223
Caláis 182
Calcutta 313
Calicut 315
Californien 404
Callao 412
Calmar 52
Calvados 189
Cambray 189
Cámbridge 170
Campeschebugt 371
Cámpo Fórmio 112
Cánada 390
Canadiske Øer 393
Canara 314
Canaria 368
Canariske Øer 367
Cancale 188
Candia 236
Candy 323
Canea 236
Canne 224
Cannes 185
Canossa 217
Cantabrjske Bjerge 192
Cantál 176
Cánterbury 168
Cap Agulhas 358
— Barrow 381
— Blanco 347
— Boøs 224
— Bojador 347
— Bon 342
— Breton 393
— Charles 369
— Coast 355
— Comorin 304
— Corientes 361
— Delgado 361
— Farvel 383
— Froward 369
— Guardafui 361
— Hoorn 424
— Landsend 161
— Lizard 161
— Lopatka 252
— Lopez 356
— Negro 356
Capo d'Istria 109
— Verde 367
Cap Passáro 224
— Pelóro 224
Capri 224
Capstad 358
Cap St. Roque 370
— Trafalgár 198
Capua 224
Cap Voltas 357
Caraccas 410
Caraibiske Hav 371
Carcassonne 185
Cardiganbugt 163
Carlisle 170
Carlowitz 115
Carlsbad 110
Carlshamn 52
Carlskrona 52
Carlsruhe 89
Carlsstad 53
Carolina 399
Carolinerne 438
Carpentarieland 433
Carrara 217
Carron Jernværk 173
Cartagéna 199. 410
Casále 215
Catalonien 195
Catánia 225
Catánzaro 224
Cattaro 114
Catt Island 429
Cavery 308
Cayenne 424
Ceylon 322
Celebes 325
Celle 99
Centra 202
Cerigo 241
Cervin 203
Cette 185
Ceuta 346
Chalcis 240
Chalons sur Marne 182
Chalons sur Saone 183
Chambery 215
Champágne 182
Champlain 395
Chan-Alin 292
Chandernagore 316
Charente 178
Charkow 64
Charlestown 400
Charlottenborg 132
Chartres 187
Chartreuse 184
Charylla 224
Chátam 168
Chateau Cambresis 189
Chaux de Fond 210
Cheasapeakbai 371
Chélsea 168
Chemnitz 96
Cher 178
Cherbourg 189
Chester 169
Chesterfields Indløb 371
Chicowa 362
Chiemsøe 80
Chieráfco 215
Chieti 224
Chili 414
Chiloe-Øerne 415
Chimborazo 373. 408
Chimera 227
China 293
Chinesiske Rige 288
Chingan 244
Chioggia 111
Chios 264
Chozin 64
Christiania 49
Christianopel 52
Christiansand 50
Christiansborg 132. 355
Christiansfeld 144
Christiansholm 138
Christianstad 53
Christiansund 50
Christiansæde 138
Christiansøe 135
Chuquisaca 414
Chur 211
Churchill 388
Cimbrishamn 53
Cincinnati 400
Cintra 192
Cirkars 314
Cirknitz 80
Cisplatina 418
Citéaux 183
Ciudád Rodrigo 195
Civita Vécchia 22
Clairvaux 183
Claraelv 47
Clausholm 142
Clausthal 99
ClermontFerrand 184
Cleve 75
Clichy 181
Clissow 67
Clugny 183
Clyde 164
Coanzu 356
Coblenz 75
Cobrassøerne 363
Cochin 316
Cochin-China 321
Cockburn 382
Coimbra 202
Colberg 72
Colchester 168
Collin 110
Colmar 190
Colombo 323
Columbia 396
Columbien 407
Comacchio 221
Cómo 111
Comoriske Øer 365
Compiegne 181
Connaught 174
Connecticut 396. 399
Constantia 361
Constantina 345
Constantinopel 232
Contesabugt 229
Cooksbugt 372
Cooksstræde 242
Cordilleras de los Andes 372
Córdova 198
Corfu 241
Cork 174
Cornwall-Bjerge 166
Coro 410
Coromandelkyst 305
Correggio 217
Corrèze 186
Corsica 190
Cortryk 160
Corunna 197
Cosénza 224
Costanz (Costnitz) 88
Côte d'or 176
Cotopaxi 407
Cottiske Alper 212
Coutras 186
Coventry 170

Crecy 182
Crefeld 75
Cremóna 111
Creuſe 187
Cuba 426
Cuenca 195
Cullóden 173
Cumanien 113
Cumberland 166. 395. 396
Curaçao 428
Curiſke Haff 69
Cuscos Knude 411
Cuzco 412
Cuxhaven 102
Cypern 264
Czaslau 110
Czataldsja 235
Cöln 75.

Dacca 314
Daghestan 257
Dagse 63
Dahomey 353
Dalarne 51
Dalelven 47
Dalmatien 114
Dalmatiſke Øer 105
Dalsland 52
Damask 265
Damiette 341
Dampierreſtræde 433
Dániſchwald 145
Dannemark 116
Dannemora 51
Dansborg 317
Danzig 71
Daran 342
Dardanellerne 233
Dar-Fur 348
Darja 284
Darien 371
Darmſtadt 90
Daugberg 141
Dauphiné 184
Daurien 251
Davisſtræde 370
Debrezin 114
Decan 304
Delaware 396. 399
Delft 156
Delhi 314
Delos 240
Dembea 334
Demerary 422
Demotica 233
Deptfort 168
Derbent 257
Derby 169
Deſirade 428
Deſima 327
Desna 57
Deſpoto 227
Deſſau 97
Detmold 100
Detroit 391
Dettingen 87
Deventer 157
Devonſhire 166
De Witts Land 433
Diarbekir 265
Diepholz 99
Diéppe 189
Djevlebjerget 358
Dijon 183
Dinariſke Alper 37. 227
Djoliba 350
Ditmarſken 148
Dnieper 57
Dnieſter 57. 106
Dokkum 157
Dollart 80. 153
Dominique 428
Dom Remy 190
Don 57
Donau 57. 81. 105. 228
Donegalbugt 163
Donez 58
Donnersberg 78
Doornick 161
Doornockbugt 163
Dordogne 177
Dorpat 63
Dorſetſhire 166
Dortmund 74
Dortrecht 156
Douáy 189
Doubs 177
Douro 193
Dover 168
Dovre 45
Dragse 135
Drammen 50
Dramselv 47
Dramsfjord 46
Drau 82. 105
Drehje 207
Dreise 137
Drenthe 157
Dresden 95
Drino 229
Driſtra 234
Drogden 119
Dróghеda 174
Drome 184
Dronning Charlottes Sund 372
Dſáiſang 295
Dſchagatai 283
Dſchehol 301
Dſchenab 307
Dſchefair 232
Dſchidda 271
Dſchiokyokarta 324
Dſchylum 307
Dublin 174
Duéro 192
Dulcigno 234
Düna 57
Dunbar 173
Dundalkbugt 163
Dundée 173
Dunkerke 189
Durance 177
Durazzo 234
Durham 166
Dürrenſtein 108
Düsſeldorf 75
Dwina 57
Dynekil 53
Døde Hav 261
Døbi 204

Eastmain 390
Ebeltoft 141
Ebro 192
Eckernførde 145
Ecuádor 411
Edam 156
Eddyſtone 169
Edelsland 483
Eddinburg 172
Eendrachts Land 433
Egedesminde 385
Eger 81. 110
Egerſund 50
Egribos 240
Eichſtädt 85. 86
Eideren 127
Eiderſtedt 145
Eifelgebirge 78
Eiſenach 93
Eisleben 74
Elba 219
Elben 81
Elberfeld 75
Elbing 71
Elbrus 245. 250. 272
El Eſcorial 196
Elephanta 315
Elephantfloden 359
Elmina 355
Elmshorn 148
Elſaß 190
Elſter 81
Elvas 203
Emden 99
Ems 82
Enara 57
Endeavourſtræde 431
Endelave 142
Engadin 204
Enghien 161
England 161
Enköping 51
Enns 82
Entre Duéro e Minho 202
Eremitagen 132
Erfurt 74
Erieſse 391
Eriwan 256
Erlangen 86
Erlau 113
Ertholmene 135
Erzerum 264
Erzgebirge 78. 103
Eſchwege 92
Eſkilstuna 51
Esromſse 125
Eſſek 114
Eſſequebo 423
Eſſex 166
Eßlingen 108
Eſthland 60
Eſtremadura 195. 201
Eſtrup 142
Eſtvadgaard 143
Etruria 169
Etſch 82. 213
Euboea 238
Euphrat 261
Eure; 189
Europa 35
Eutin 100
Evora 203
Exeter 168
Eylau 71.

Faaborg 135
Faénza 221
Fakkebjerg 137
Falkenberg 53
Falkirk 173
Falklandsøerne 424
Falköping 53
Falmouth 169
Falſke Bay 360
Falſke Cap 358
Falster 138
Falsterbo 53
Falun 52
Fanar 232
Fanse 143
Farſiſtan 275
Farſund 50
Faſansen 200
Farse 134
Fehrbellin 72
Fellataerne 351
Femern 146
Feodoſia 64
Fernambuco 422
Fernando del Po 367
Ferrara 221
Ferro 368
Ferröl 197
Fez 346
Fezzan 344
Feyse 138
Fichtelgebirge 78
Fjennesløv 134
Figuéras 199
Fiilſse 127
Filefjeld 45
Finderup 141
Finisterre 188
Finland 55
Finſke Bugt 35
Finſteraarhorn 204
Fiskeflod 359
Fiume 114
Fladstrand eller Frederikshavn 139
Flandern 189
Flekkefjord 50
Flekkerse 50
Flemfuderſse 127
Flensborg 144
Fleurus 161
Flinders Land 433
Flinterenden 119
Flores 325
Florenz 218
Florida 399
Flouden 170
Flynderborg 133
Flynderſse 126
Foggia 224
Foix 186
Fokſchani 236
Fontainebleau 182
Fontenoi 161
Forfriskningsøerne 366
Formentéra 200
Formoſa 299
Forth 164
Fort Albany 389
— Churchill 389
— York 389
Fotheringay-Caſtle 170
Fox's Canal 381
Franche Comté 190
Frankenwald 94
Frankerig 175
Frankfurt a. d. Ode 72
Frankfurt am Mai 91
Fredensborg 133. 5
Fredericia 142 3
Frederiksberg 132
Frederiksborg 133
Frederikshald 49
Frederikshavn 132. 139
Frederikshamn 63
Frederiksnagór 317
Frederiksstad 49
Frederiksteen 49
Frederiksſund 133

Frederiksværk 133
Frederiksværn 50
Frederiksøe 135
Freetown 355
Freiberg 96
Freiburg 88. 200
Freisingen 85
Frejus 185
Friederichshafen 88
Friederichsort 145
Friederichsstadt 145
Friedland 71. 110
Friesland 157
Frisenborg 142
Friske Haff 69
Fucas Indløb 371
Fulaher 354
Fulda 81. 92
Funchal 368
Fundibai 371
Fungi 337
Furca 203
Furysstræde 382
Fuur 118
Fuursøe 125
Fünfkirchen 113
Fürth 86
Fyen 135
Fæmøe 138
Fæmundsøen 47
Færøerne 149
Føhr 144.

Gaabense 138
Gadebusch 98
Gaéta 224
Galata 232
Galacz 236
Galicien 195
Galipoli 224. 233
Galizien 115
Gallaerne 335. 363
Galway 174
Gambia 353
Gammel-Castilien 195
Ganges 307
Gangoutri 307
Gap 305
Gard 185
Garding 145
Gariep 359
Garonne 177
Garrowernes Land 320
Gascogne 186
Gaunøe 134
Gaza 266
Gefle 53
Geiser 151
Geldern 75
Geltingen 145
Gemblour 161
Genezaretsøe 261
Genf, Geneve 210
Gent 160
Genua 216
Genuabugt 36
Georgien 263. 399
Georgia della Mina 355
Gera 94
Germsir 272
Gerona 199
Gers 186
Gestrikland 53
Gharra 307
Ghatiske Bjerge 304
Ghazni 280
Ghilan 274
Gibraltár 198
Gibraltarstræde 35
Giessen 90
Gihon 284
Gilalo 325
Girgénti 225
Gironde 177
Gise 341
Gisselfeldt 134
Gjøl 117
Glarus 208
Glasgow 172
Glaucha 96
Glatz 73
Glocester 169
Glommen 46
Glücksburg 144
Glückstadt 147
Goa 316
Godavery 308
Gode Haabs Forbjerg 359
Godhavn 385
Godthaab 385
Golconda 316
Gomrom 276
Gondar 336
Gorée 355
Görz 109
Goslar 99
Gotha 93
Göthaelven 47
Gothenborg 53
Gothland 52
Gothlandske Slette 46
Göttingen 99
Gottlieben 208
Gottorp 144
Gouda 156
Gouska 45
Grajiske Alper 212
Grámpianbjergene 162
Gran 105. 113
Granáda 198. 428
Grands Land 433
Gran Para 421
Gran Sásso d'Itália 42
Granson 210
Grathehede 141
Graubünden 211
Gravenhaag 156
Greenaa 127. 141
Gréenok 172
Gréenwich 168
Grenáda 428
Grenoble 184
Greifswalde 72
Greis Mølle 143
Greiz 94
Grimsel 204
Grindstedaa 126
Griquas 364
Grodno 60
Groeningen 157
Groß Glockner 77
Groß Glogau 73
Groß Jägerndorf 71
Groß Szigeth 113
Groß Wardein 114
Grubenhagen 99
Grusien 256
Grækenland 237
Græsholmen 135
Græske Halvøe 42
Gráz 109
Grønland 383

Grønlandske Hav 370
Grønne Forbjergs Der 367
Grønsund 119
Guadalaviár 193
Guadalaxára 195
Guadalquivir 193
Guadarramabjergene 192
Guadeloupe 428
Guadiána 193
Guanahaní 429
Guanaxuáto 403
Guastálla 217
Guatimála 404
Gudenaa 125
Gudumlund 140
Guérnsey 172
Guicovers Land 316
Guiénne 186
Guinea 355
Guineiske Der 367
Guipuscoa 200
Guldborgland 138
Guldborgsund 119
Guldbrandsdal 50
Guldkysten 353
Gule Hav 243
Gulland 52
Gulse 50
Gundwana 313
Guria 256
Gurval 203
Guselhisar 263
Güstrow 98
Guyána 423
Guyánabjergene 373
Guyaqvil 371. 411
Guzzurát 315. 316
Gyldensteen 137
Gwalior 312
Gøllen 72
Görlitz 73

Haag 156
Haarburg 99
Habessinien 333
Habsburg 207
Haddeby 145
Hadeln 99
Hadersleben 144
Hadramaut 268
Hadschár 268
Hafursfjord 46
Haidukkernes Land 114
Hainan 299
Halberstadt 74
Haldsøe 126
Haleb 266
Halicz 115
Hálifax 393
Hall 88. 109
Halland 52
Halle 73
Hallein 108
Halmstad 53
Hals 139
Hama 266
Hamadan 275
Hamburg 102
Hameln 99
Hamm 74
Hammerby 50
Hammermøllen 133
Hammersfest 51
Hammershuus 135
Hampshire 166
Hanau 92
Hangtscheufu 299
Hanhai 243
Hannover 98. 99
Hansag 104
Hardangerfjeld 45
Hardangerfjord 46
Hardenberg-Reventlau 138
Harderwyk 157
Harlem 155
Harlingen 157
Harrested 134
Hartford 166
Harutsch 343
Härwich 168
Harzen 78
Hasle 135
Hasli-Dalen 210
Hastenbeck 99
Hastings 168
Haussa 350
Havánnah 426
Havel 81
Havre de Grace 189
Hayti 427
Hebriderne 173
Hechingen 89
Hedemarken 45
Hedschas 267
Heide 148
Heidelberg 89
Heiligenhafen 148
Hekla 150
Helder 156
Helenebai 359
Helgenæs 142
Helgoland 175
Helleniske Bjerge 227
Helligaandsbugt 361
Hels 142
Helsingborg 52
Helsingland 53
Helsingfors 62
Helsingør 132
Helvetien 203
Helvoetsluys 156
Hemmingstadt 248
Hennegau 189
Herat 280
Herault 185
Héreford 166
Herjedal 53
Herlufsholm 134
Hermanstadt 115
Hermopolis 240
Hernosand 53
Herrnhut 96
Herstall 161
Herzegowina 234
Herzogenbusch 157
Hesselse 135
Hessen 91
Hessen-Darmstadt 9
Hessen-Homburg 91
Het Y 153
Hérham 171
Hjarnøe 142
Hjelm 142
Hjelmar 47
Hjerting 143
Hildburghausen 93
Hildesheim 99
Hillerød 133
Hilmend 278
Himálaya 244
Himmerland 140
Hindostan 303
Hindsholm 135
Hindukosch 245. 27
Hirschholm 132

Hirtsholmene 140
Hiſpaniola 427
Hjørring 139
Hlade 50
Hoanghai 243
Hoangho 295
Hobartstown 433
Hobro 141
Hochheim 91
Hochkirchen 96
Hochſtädt 86
Hogland 63
Hohenfriedberg 73
Hohenlinden 85
Hohenſtaufen 88
Hohenzollern 89
Höhe 78
Holbek 133
Holberg 134
Holkenhavn 137
Holland 153
Hollands Diep 154
Holmeſtrand 50
Holſtebro 143
Holſteen 147
Holſteenhuus 137
Holſteinborg 134
Homburg 91
Hondurasbugten 371
Hoorn 156
Horeb 268
Horſens 141
Hottentotter 360
Hoya 99
Hubertsburg 96
Hudſon 396
Hudſonsbugt 371
Hudſonsſtræde 371
Huefu 321
Hull 170
Humber 163
Hundegrotten 223
Hundholm 50
Hundsrück 78
Huntingdon 166
Hurdwar 307
Huronſøe 391
Huſch 236
Huſum 145
Hveen 53
Hvide Hav 35
Hydra 239
Hydrábad 282. 316
Hyeres 185
Hæmus 227
Høier 145.

Jablonoibjerge 244. 251
Jaen 198
Jaggernaut 316
Jahde 80
Jakutſk 258
Jaloffer 354
Jamaika 426
Jambo 271
Jamestown 367
Jamoutri 307
Jánina 234
Jan Mayen 386
Japan 326
Japura 421
Jaroslaw 61
Jassy 236
Java 324
Jaxt 80
Jazygien 113
Ibrail 236
Ida 228. 260
Idria 109
Jeddo 327
Jekaterinenburg 65
Jekaterinoslaw 60
Jellinge 143
Jemappes 161
Jemen 268
Jemteland 53
Jena 92
Jenikala 64
Jenischehr 235
Jeniſei 253. 295
Jeniſeiſk 257
Jersey 172
Jerusalem 266
Jesd 276
Jesso 327
Iglau 110
Jishav 17
Ikanamavi 434
Ikolmkill 173
Ildlandet 424
Ili 295
Ille-Vilaine 188
Illimáni 413
Illinois 399
Illyrien 109
Ilmen 57
Imbro 235
Imirithi 256
Immervad 145
Indiana 399
Indiſke Hav 17
Indre 178
Indus 278. 281
Ingermanland 60
Ingolſtadt 86
Inhambane 362
Inn 82. 205
Innspruck 109
Inwernéß 173
Johannisberg 91
Jomfruen 204
Joniſke Hav 36
Joniſke Øer 240
Joppe eller Jaffa 266
Jordan 261
Ipſara 264
Ipswich 170
Irák Adſchemi 274
Irák Arabi 260
Iran 245
Iravaddi 319
Irkuzk 257
Irland 174
Irſke Hav 35
Irtiſch 253. 295
Irun 200
Irwell 164
Iſar 82
Iſefjorden 118
Iſer 81
Iſere 177
Iſerlohn 74
Iſis 163
Island 150
Isle de France 180. 366
Isley 173
Ismail 64
Ismid 263
Ismir 263
Isnik 263
Ispahan 275
Italien 41. 211
Itſchil 262
Itzehoe 147
Juan Fernandez 415

Juellinge 138
Jug 56
Julianehaab 385
Jülich 75
Juliſke Alper 77
Jumma 307
Jura 204
Juſtedalsbræen 45
Jxulſøe 125
Ivíza 200
Jylland 138
Jynling 244
Jynnan 245
Jægerspriis 133
Jønkjøping 52

Kabarda 257
Kabul 278. 280
Kaffa 64
Kaffaſtræde 36
Kafferiſtan 287
Kafferne 364
Kahira 341
Kahlenberg 77
Kairvan 345
Kakongo 357
Kalabar 350
Kalenberg 99
Kalgujew 61
Kaliſch 67
Kalkas-Mongoliet 291
Kallebostrand 119
Kallehauge 134
Kallundborg 133
Kalmukkiet 301
Kaluga 62
Kalsø 142
Kalseviig 118
Kama 58
Kambodja 321
Kaminiec 63
Kamſchatka 258
Kanalen 35
Kandahar 280
Kanoo 352
Kanton 299
Kapellabjergene 105
Kappel 144. 208
Karahiſar 263
Karakalpakerne 287
Karakorum 245
Karamanien 262
Kariſke Hav 35
Karlsburg 115
Karmen 50
Karnatik 314
Karniſke Alper 77
Karpatherne 103
Karpinizza 240
Karrebeksminde 125
Karroo 359
Kars 264
Karupaa 144
Kaſan 65
Kasbin 275
Kaſchan 275
Kaſchan 113. 235
Kaſchemir 311
Kaſchgar 287. 301
Kaspiſke Hav 252
Kaſſel 92
Kaſſi 329
Kaſtrup 135
Katmandu 312
Kattegat 35. 117
Kattwyk op Zee 154
Kaukaſus 249
Kecskemet 113
Keiſikama 358
Kelat 282
Kellinghuſen 147
Kent 166
Kentaiſſe 245
Kentucky 396. 399
Kephalonia 241
Kerman 275. 276
Kermanſcha 275
Kertſch 64
Kherſon 64
Khingan Oola 292
Khiwa 286
Khokan 288
Khoraſan 274
Khoſchot 291
Khunduz 286
Khuſiſtan 275
Kjachta 257
Kiel 147
Kjerteminde 136
Kjew 64
Kilia nova 64
Kilkénny 174
Kingkitao 302
Kingſton 427
Kinnekullen 46
Kio 327
Kirgiſerne 250. 286
Kirkeſtaten 219
Kirkkiliſſa 233
Kirkwall 174
Kiſchenew 64
Kiſil Irmak 261
Kislar 65
Kisſavos 227
Kiſtna 308
Kjøbenhavn 131
Kjøge 134
Kjølen 45
Kjong 134
Klagenfurth 109
Klauſenburg 115
Kniphauſen 100
Knuthenborg 138
Knæred 53
Kobbermineſloden 38
Kobi 243. 291
Koburg 93
Kodjak 386
Koevorden 157
Kola 61
Kolding 143
Kolindſund 127
Kolla 334
Kolokythiabugten 3 229
Kolyma 254
Kolywan 357
Kom 275
Komorn 113
Kongbjergene 352
Kongeaaen 126
Kongedybet 119
Kong Georg IIIdi Øer 386
Kongo 356. 357
Konghell 53
Kongsberg 50
Kongsteen 355
Kongsvinger 49
Konieh 264
Königsberg 70
Königslutter 101
Königſtein 95
Kordofan 348
Korea 293. 302
Korinth 238
Koron 239

Korsør 133
Korvei 74
Kosakkernes Land 65
Kosawa 235
Köstrig 94
Kostroma 60
Köthen 97
Kousste 358
Kowyma 254
Krabla 150
Kragerø 50
Krakau 67
Kreml 60
Kremnitz 113
Krempe 147
Krimm 55
Kringeln 50
Kronborg 132
Kronstad 62
Kronstadt 115
Kuban 58. 258
Kuhistan 275. 303
Kukunor 292
Kulkun 245
Kumassi 355
Kumayra 227
Kunnersdorff 72
Kur 249. 258
Kurdistan 263. 274
Kuriliske Øer 258
Kurland 60
Kursk 60
Küstrin 72
Küstnacht 208
Kutahia 263
Kutsch 304
Kutschuk Kainardschi 234
Kyenlyn 245
Kyholm 135
Kykladerne 228. 238
Kyllene 228

Laaland 138
Labradór 389
Lache 227
Lachsa 268
Ladak 289
Ladoga 57
Ladronerne 299
Lagoabai 361
Lago di Cómo 213
— di Gárda 213
Lago d'Iséo 213
— di Perúgia 213
— maggióre 213
Lágos 203. 353
Lahn 80
Lahore 311
Laibach 109
Lakediverne 322
Lakonien 238
Laktscho 322
La Manche 189
La Mancha 195
Laméго 202
Lampadusa 226
Lammefjord 119
Lancashire 166
Lancastersund 381
Landau 87
Landes 186
Landsénd 161
Landshut 85
Landskrone 52
Langeland 137
Langelandsbelte 120
Langesund 50
Langfjeld 45
Languedoc 185
Laon 182
Laos 322
La Paz 414
La Perousestræde 242
Lapland 54
Lapplandske Bjerge 45
La Plata 417
Larissa 235
Lassa 300
Lauenburg 149
Laufen 208
Lauricocha 412
Laurvigen 50
Lausanne 210
Lauterbrunnen 210
Lauwersøe 153
Laval 188
La Valetta 226
Lave Øer 437
Lavis 211
Lavoro 222
Lécce 224
Lech 82
Lechfeld 86
Leck 154
Leeds 170
Lehn 135
Leicester 159
Leiden 156
Leine 81
Leinster 174
Leipzig 96
Leire 133
Leith 172
Le Maire 371. 424
Le Mans 188
Lemberg 116
Lemgo 100
Lemnos 235
Lemvig 143
Lena 253
Leoben 109
León 196. 197. 405
Lepanto 239
Lepantobugt 36
Lepontiske Alper 204
Le Puy 185
Lerchenborg 134
Lérida 199
Lerwick 174
Lesch 234
Lessøe 140
Lethraborg 134
Leuthen 73
Leuwarden 157
Leuwins Land 433
Lewis 168. 173
Lexington 399
L'Hermite 424
Liakura 227
Libanon 260
Libbershøi 53
Libyske Bjerge 338
Lichtenberg 76
Lichtenstein 89
Liegnitz 73
Liestal 207
Lieu-Kieu-Øerne 302
Lifland 60
Ligny 161
Liguriske Hav 36
Liimfjorden 117
Lille 189
Lilleasien 259
Lille St. Bernhard 212
Lima 412
Limburg 155. 159
Limerick 175
Limije 235
Limmat 205
Limoges 186
Limousin 186
Lincoln 166
Lindenborg 140
Lindesnæs 45
Lingen 74. 99
Linköping 52
Linth 205
Linz 108
Lipariske Øer 226
Lippe 100
Lissabon 202
List 144
Littaku 364
Livadien 238
Livorno 219
Loango 357
Lobenstein 94
Loch Lomond 163
Loch Ness 163
Locle 210
Lódi 111
Lodomerien 115
Löwen 160
Lofoden 51
Lohede 145
Loire 178
Lokris 238
Lombardiet 111
London 168
Long Island 400
Long Island-Sund 371
Longwood 367
Lop 295
Lorca 199
Lorenzfloden 391
Loretto 222
L'Orient 188
Los Pastos 407
Los Patos 422
Lot 178
Lothringen 190
Lougen 46
Lough Corrib 163
— Erne 163
— Killarney 163
— Neagh 163
Loven 47
Louisiade-Archip. 434
Louisiana 399
Lowositz 110
Lozére Bjergene 176
Loxas 407
Lublin 67
Lucayiske Øer 429
Lucca 217
Lucknow 315
Lucrinersøe 223
Ludwigsburg 87
Ludwigslust 99
Lübeck 100. 101
Lügumkloster 145
Luisenlund 144
Lüneburg 99
Lütgenburg 148
Lüttich 161
Lützen 74
Luganersøen 205
Lugano 211
Lukjang 319
Luleå 54
Lund 53
Lunden 148
Luneville 190
Lupatabjergene 362
Lupon 325
Lutter am Barenberg 101
Luxemburg 101. 157
Luzor 341
Luzern 209
Lyngbye 132
Lyon 183
Lyonnais 183
Lys 158
Lyse 137
Løgstør 140
Løkken 140
Lønborgaa 126
Løvebjerget 358
Løvenborg 134
Løwen 160

Maanebjergene 330
Maas 153. 158. 178
Maastricht 157
Macao 299
Macassar 325
Macedonien 232
Macerata 221
Maciejowicz 67
Mackenziefloden 388
Madagaskar 365
Madeira 368. 413. 42
Madras 314
Madrid 195
Mähren 110
Mälaren 47
Máfra 202
Magadora 361
Magdalenefloden 40
Magdeburg 73
Magelhaens Stræ 371. 415
Magerøe 51
Magindanao 325
Maha Raja Sindi Land 312
Maheserne 365
Mailand 111
Maimatschen 301
Main 80
Maina 239
Maine 188. 399
Mainland 174
Mainz 90
Makran 282
Malabar 314
Malabarkyst 305
Maladetta 177
Málaga 198
Malakka 321
Malea 228
Malediverne 322
Malimbe 357
Mallicollo 434
Malorca 200
Malmaison 182
Malmøe 52
Malouinerne 424
Malta 226
Mamora 413
Man 172
Manchester 171
Mandal 50
Mandara 351
Mandingoer 354
Mandschuriet 293. 3
Mandschuriske Str de 242
Manfredóniabugten 213
Manheim 89
Manila 325

Manisa 263
Mansfeld 73
Mantua 111
Manzanáres 195
Manse 144
Maracaibo 409. 410
Marannon 411. 421
Marathon 238
Maravi 331. 362
Marburg 92
March 82
Marche 187
Mareb 334
Maréngo 215
Mariager 141
Marianeserne 438
Mariazell 109
Mariboe 138
Marie galante 428
Marienburg 71
Marienlyst 132
Marie Thereſienſtadt 113
Marignáno 111
Maritza 229
Mark 74
Marmorahavet 36
Marne 178
Marokkos 345
Maros 105
Maros Maſarhely 115
Marqueſasøerne 437
Marſeille 184
Marsmarken 181
Marſtal 186
Marſtrand 53
Martaban 320
Martinique 428
Maryland 399
Maſanderan 274
Maſkarenhas 366
Maſkat 271
Maſſa 217
Maſſachuſetts 399
Maſulipatnam 315
Matapan 228
Mataro 199
Matsmai 326. 327
Matterhorn 203
Mauerſøe 69
Maurice 366
Mayenne 178
Mazaga334
Maykuang 319
Mecheln 160
Medelpad 53
Medina 271
Meinungen 93
Meißen 95
Mekinés 346
Mekka 270
Meklenburg 97. 98
Melchthal 209
Meldorf 148
Mellemeuropæiſke Bjerge 37
Mellemtydſke Bjerge 78
Melos 240
Melville 382
Memel 68. 71
Menam 319
Menam=Kom 319
Meraſch 262
Mergentheim 88
Mergui=Øerne 323
Mérida 166
Merſeburg 73
Merſey 164
Merwe 153
Meſched 276
Meſen 56
Meſſenien 238
Meſſina 225
Meſſinaſtræde 36
Methone 239
Metz 190
Meurs 75
Meurthe 178
Meuſe 178
Mexicanſke Bugt 371
Mexico 401
Mezzowo 227
Miako 327
Michigan 391. 399
Michillimokinakſtræde 391
Middelburg 156
Middelfart 135
Middelhavet 35
Middleſex 166
Midlothian 173
Mietau 63
Mildfordhaven 171
Militairgrændſen 115
Milo 240
Mincio 213
Mindanao 325
Minden 74. 99
Minder 261
Mingrelien 256
Minho 193
Minorca 200
Minſk 63
Miſitra 239
Miſſiſippi 396. 399
Miſſolunghi 239
Miſſouri 396. 399
Mitylene 264
Mjøſen 46
Modena 217
Modon 239
Mölln 149
Moeris 338
Mohacz 113
Mohilew 63
Mokattem 338
Mokka 271
Moldau 81. 236
Molde 50
Mols 142
Moluaerne 357
Molukkerne 325
Molwitz 73
Mombaſſa 363
Mondégo 201
Mondövi 215
Mongoliet 290
Mongolſke Grændſebjerge 244. 250
Monmouth 166
Mons 160
Monſerrat 192
Montauban 186
Montblanc 203
Montevidéo 418
Mont Cenis 177
Montcontour 187
Monte Caſino 224
— Negro 234
— Santo 235
Montferrat 205
Montmartre 181
Montpellier 185
Mont Roſa 203
— Viſo 177
Montreal 392

Montſerrat 428
Morawa 82. 229
Morbihan 188
Morea 237
Morgarten 237. 209
Morlachiſke Bjerge 105
Mors 140
Moſaiſk 61
Moſel 80. 178
Moſkwa 60
Moſkøe 51
Moſs 49
Moſſøe 125
Moſul 264
Motalaſtrøm 47
Moulins 183
Mozambique 361
Muckadel 135
Mühlberg 74
Mühldorf 85
Mühlhauſen 74
München 85
Münden 81
Münſter 74
Müritzerſøe 80
Mulde 81
Mulhacen 192
Mull 173
Multan 311
Mundania 263
Munkacz 113
Munken 204
Munkholm 50
Munſter 174
Mur 82
Múrcia 199
Murraybugt 163
Murſchedabad 314
Murten 210
Murviedro 199
Murzuk 344
Muſſart 245
Muſtag 245
Myſore 314. 316
Mähren 110
Mähriſke Bjerge 79
Mækhaun 319
Møen 135
Møgeltønder 143
Mønſted 140
Náfels 208
Nagpur 316
Nahitſchewan 256
Nain 390
Nakſkov 138
Namaquas 358
Namur 161
Nancy 190
Nangaſaki 327
Nanking 299
Nantes 188
Nantucket 399
Napoli di Malvaſia 239
— di Romania 239
Narbonne 185
Narwa 62
Náſeby 170
Naſſau 90
Natál 361
Natolien 262
Natronſøer 338
Naumburg 74
Naupaktos 239
Nauplia 238
Navarino 239
Navarra 186. 195
Naxos 240
Nazra 266
Neapel 221
Neckar 80
Nedſched 267. 270
Neerwinden 161
Negropont 240
Neiſſe 73
Nelſonsfloden 388
Nepaul 312
Nerbudda 308
Nerike 51
Nertſchinſk 258
Neſtved 134
Netze 69
Neuenburg 210
Neufchatell 200
Neumünſter 147
Neuſiedlerſøe 104
Neuſtadt 148
Newa 57
Newers 183
Néwcaſtle 170
Newfoundland 393
Néwmarket 170
Nerse 135
Niagára 391
Nibe 140
Nibsaa 127
Nicobarserne 323
Nicopoli 233
Niemen 57. 66
Nieuweveld 359
Niger 350
Nigritien 349
Nikolajew 64
Nilen 333. 338
Nil Gerri 304
Niort 187
Nipon 327
Nismes 185
Nis=Ia 53
Niſſumfjord 117
Nivernais 183
Nizza 215
Nördlingen 86
Nogaiſke Steppe 64
Nogat 69
Nootka Sund 387
Nordborg 146
Nord=Brabandt 157
Nordcap 45
Nord=Carolina 399
Nordeuropæiſke Sletе 37
Nordgeorgiſke Øer 382
Nordhauſen 74
Nordkanalen 35
Nordland 53
Nordlandene 53
Nordoceanet 35
Nord Sommerſet 3
Nordſtrand 145
Nordſøen 35. 116
Nore 164
Norfolk 166
Norge 45
Noriſke Alper 77
Norrköping 52
Normandie 189
Northampton 170
Northumberland 1
Norwich 170
Nottingham 169
Novaja Semlja 61
Novára 215
Nowgorod 61

Novi 215
Nun 350
Nuyts Land 433
Nürnberg 86
Nyborg 135
Ny Brittanien 434
— Brunsvig 392
— Caledonien 434
— Castilien 195
— Cornwall 387
— Elfsborg 53
— Georgien 434
— Granada 410
— Guatimála 405
— Guinea 434
— Hampshire 399
— Hannover 387
— Hebrider 434
— Herrnhut 385
— Holland 431
— Jersey 399
— Irland 434
— Norfolk 387
— Orleans 400
— Philippiner 438
— Sibirien 258
— Skotland 342
— Wales 389
— York 399
— Zeeland 434
Nykjøbing 133. 138. 139
Nykjøping 51
Nymindegab 117
Nymwegen 157
Nystad 63
Nysted 138
Nysøe 134
Næsbyaa 125
Nøraa 126
Nørlund 140
Nørre-Sundby 139

Oaserne 348
Ob 253
Ochotsk 258
Ocker 81
Oczakow 64
Odense 135
Odenwald 78
Oder 81
Odessa 64
Oedenburg 113
Oels 84
Oeta 227
Ofen 113
Offenbach 90
Oglio 213
Ohio 396
Oise 178
Oka 58
Oldenburg 100. 148. 149
Oldeslohe 148
Olinda 422
Olivença 197
Olmütz 110
Olonetz 59
Olót 199
Olympos 227. 260
Oman 268
Omsk 258
Onega 57
Ontario 391
Oogein 312
Opsloe 49
Oran 345
Orange 358
Orbelos 227
Oregán 396
Orel 60
Orenburg 65
Orfa 264
Orihuela 199
Orinóco 409
Orissa 313
Orkney-Øerne 174
Orléanais 187
Orléans 187
Orlowsøer 424
Ormus 276
Orontes 261
Ortles 77
Osnabrück 99
Ossa 227
Ostangeln 166
Ostende 160
Osterode 99
Ostfriesland 99
Ostindien 302
Ostrolenka 67
Otaheiti 437
Ottensen 148
Oude 315
Oudenarde 160
Ourique 203
Ouse 163
Overhessen 90
Overysel 155
Oviédo 196
Owah 366
Owaihi 438
Oxford 169.

Paaskeøen 437
Padang 324
Paderborn 74
Pádua 111
Páisley 173
Paléncia 196
Palermo 225
Palkestræde 243
Palma 200
Palmas 368
Palmeforbjerget 353
Palmyra 266
Pálos 198
Palæstina 260
Pamer 288
Pampas 416
Pampelóna 200
Pampus 153
Panamá 410
Pará 422
Paraguáy 417. 419
Paramaribo 422
Paramatta 433
Paraná 417
Pariabugt 371
Parimasøe 410
Parimebjerge 408
Paris 180
Párma 217
Parnassos 227
Paropamisus 245
Paros 240
Pascos Knude 411
Passage 200
Passarowitz 235
Passau 86
Patagonien 415
Patna 314
Patras 239
Pau 186
Pavia 111
Paxo 241
Peak 162

Peberkysten 353
Pegu 321
Peipus 57
Peking 298
Pelewøerne 438
Pelios 227
Pelworm 146
Pembroke 171
Pendschab 304
Penninske Alper 203
Pennsylvanien 399
Pera 232
Perche 188
Perecap 64
Perigueux 186
Perm 60
Pernambuco 422
Peronne 182
Perpignán 186
Persien 272
Perth 173
Peru 411
Perúgia 221
Pesth 113
Petersdorf 146
Peterwardein 115
Petrøiske Halvøe 268
Petro Pavlovsk 258
Petschora 56
Pfalz 85
Pforzheim 89
Philadelphia 400
Philippinske Øer 325
Philippopel 233
Phokis 237
Phuruan 321
Piacénza 217
Piáve 213
Picardie 182
Pichincha 407
Pic Nethou 176
— Posets 176
Piemont 215
Pignerol 215
Pilatusbjerg 204
Pilica 66
Pillau 70
Pilnitz 96
Pindos 227
Pinkey 173
Pinneberg 149
Piombino 219
Pirna 96
Pisa 218
Pischauer 280
Piteå 54
Piteåely 47
Pithyusiske Øer 200
Pittcairn 437
Pittsburg 400
Pizzo 224
Placensia 197
Plattensøe 104
Plauen 96
Pleisse 81
Pleskow 59
Plymouth 169
Plöen 147
Po 212
Podolien 60
Point Beechey 381
Poitiers 187
Poitou 187
Polarlandene 368
Polen 66
Poltawa 64
Pommern 72
Pomóna 174
Pondichery 316
Pónte Córvo 222
Pontinske Sumpe 212
Popayán 410
Popocatepetl 401
Porsangerfjord 46
Porsgrund 50
Port au Prince 427
Port Jackson 431
Pórtici 223
Pórtland 168
Port Louis 366
Porto Bello 410
Pórto, Opórto 202
Pórto Ferrájo 219
Portoriko 427
Porto Santo 368
Portsmouth 168
Portugal 201
Posen 71
Posilippo 223
Potosi 413
Potowmak 396
Potsdam 71
Prag 109
Praga 67
Prater 106
Preetz 147
Pregel 69
Presburg 112
Preston 171
Prestonpans 173
Preussen 68
Prevesa 234
Prinds Edwards Ø 393
Prindsregentens Ind lob 382
Prinds Wales Ca 369. 386
PrindsWales Øe 323 386
Prinds Williams Sund 372
Prindsensteen 355
Prindsens Øe 367
Probstey 149
Provence 184
Providence 399
Pruth 57. 229
Præstøe 134
Psiloriti 228
Puebla de los Ang los 403
Puerto Capello 41 — de Sta Mari 198
Pulo Pinang 323
Pultusk 67
Punah 315
Punschnud 278. 307
Punta del Gado 36
Putala 300
Puzzuóli 223
Pyrenæerne 176. 1
Pyrenæiske Halvøe
Pyrmont 101

Quebek 392
Quedlinburg 74
Queluz 202
Quiberon 288
Quiloa 363
Quito 411
Quorra 350

Raab 82. 105. 1
Ragusa 114
Rakka 263
Rambouillet 181

Ramlöse 52
Rampoor 314
Randbölhede 143
Randers 141
Randsfjord 47
Rangoon 321
Ranzau 148
Rapperswejl 208
Raschid 341
Rastadt 89
Ratzeburg 149
Rauhe Alp 78
Ravénna 221
Rawensberg 74
Recife 422
Refsnæs 119
Regensburg 86
Réggio 217. 224
Reichenbach 73
Reichenberg 110
Reichenhall 85
Reichstadt 110
Reikiavik 152
Remscheid 75
Rendsburg 147
Rennes 188
Reno 213
Repulsebai 371
Reunion 366
Reus 199
Reuß 94. 205
Reutlingen 88
Reval 63
Rhätiske Alper 74. 204
Rheims 182
Rhense 75
Rhinen 80. 153. 178
Rhinhessen 90
Rhode Island 399
Rhodope 227
Rhodos 264
Rhöngebirge 78
Rhone 177. 204
Riásan 60
Ribe 143
Riesengebirge 79
Riga 63
Rigaisk Bugt 35
Rigi 204
Rimini 221
Rimnik 236
Rimola 289
Ringkjöbing 143
Ringkjöbingfjord 117
Ringsted 134
Rio Janeiro 422
Rio Negro 421
Rio Volta 353
Rittenbænk 385
Ritzebüttel 102
Rochefort 187
Rochélle 187
Rodosto 233
Roeskilde 133
Roggeweld 359
Rom 220
Romagnáno 215
Romanien 231
Rommelpot 385
Romsø 144
Roncesválles 200
Ronda 198
Rorschach 208
Rosbach 74
Rosenborg 132
Rosette 341
Rostock 98
Rotterdam 156
Rouen 109
Roussillon 186
Roveredo 109
Rudkjöbing 137
Rudolstadt 94
Rüdesheim 91
Rügen 72
Rumili 231
Runn 304
Rusland 54
Ruschuk 233
Rutland 166
Rye 142
Rysel 189
Ryswyk 156. 323
Ræscht 275
Røveserne 258
Rødby 138
Røde Hav 268
Røepstorf 137
Rønne 135
Røraas 50
Rørvig 133

Saale 81
Saalfeld 93
Saarbrück 75
Saba 428
Sabia 362
Sachalin-Ula 301
Sachsen 92. 93. 94
Sachsen-Weimar 92
Sachsiske Schweiz 79
Sahara 348
Said 266
Saima 57
Saintonge 187
Sakaria 261
Sakatu 352
Sala 51
Salamánca 196
Salambria 229
Salankemen 115
Saldanhabai 359
Salem 399
Salérno 224
Salisbury 168
Sallingland 141
Sallingsund 118
Salona 239
Salonichi 234
Salsette 315
Saltenfjord 46
Saltenstrom 51
Saltholm 119. 135
Saltsletten 334
Saluæn 319
Saluzzo 215
Salzburg 108
Salzkammergut 108
Salzwedel 74
Samarkand 286
Sambre 158
Samhara 334
Samodrachi 235
Samos 264
Samsøe 135
Sana 271
Sandberg-Reventlau 145
Sandvig 135
Sandwichsland 425
Sandwichsøerne 437
Sangar 326
San Jago 196
— Marino 219
— Philipe de Benguela 357
— Sebastian 200

Santa Maura 242
Santandér 196
Santarém 202
Santorin 240
Saone 177
Saratoga 400
Saratow 65
Sardinien 214
Sarepta 65
Sarpen 46
Sarthe 178
Saskatschewan 388
Sassari 216
Satarah 316
San 82. 106. 228
Savannah 396
Savigliáno 215
Savoyen 215
Sarkjöbing 138
Saygon 321
Schafhausen 208
Schaggaerne 363
Schakkenborg 143
Schamalari 289
Schamo 243
Schangai 244
Scharramongolie 291
Schartag 227
Schaschin 290
Schat el Arab 262
Scheel 142
Schehrsur 263
Schelde 158. 178
Schelenborg 135
Schemnitz 113
Schiedam 156
Schiras 276
Schirwan 256
Schleiß 94
Schlessen 73
Schleswig 144
Schlüsselburg 62
Schmalkalden 92
Schneeberg 96
Schneeveld 359
Schönnbrunn 108
Schütt 104
Schumla 234
Schuster 275
Schutia 321
Schwabach 86
Schwansen 145
Schwarzburg 94
Schwarzwald 78
Schweidnitz 73
Schweitz 203
Schwentine 128
Schwerin 98
Schwytz 208
Scilly Øer 172
Scio 264
Scutari 234
Scylla 224
Sechelles-Øer 368
Sedan 182
Sedjelmessa 346
Segeberg 148
Segovia 196
Segre 200
Ségres 203
Segúra 193
Sehestedt 145
Seierøe 135
Seikernes Land 311
Seine 178
Selskabsøer 436
Selters 91
Semlin 115
Sempach 209
Sena 361
Senef 161
Senegal 358
Senegambia 353
Senlis 181
Sennaar 337
Serampore 317
Seres 235
Sereth 228
Serinagur 311
Seringapatnam 315
Servien 235
Setúval 202
Sevennerne 176
Sévern 164
Sevilla 197
Sevres 181
Sewastopol 64
Shannon 164
Sheffield 170
Shetlands-Øer 174
Shrewsbury 169
Shropshire 166
Siam 321
Sibirien 257
Sibiriske Grændsebjerge 244
Sicilien 224
Sidney 433
Sidrabugten 328
Siebenbürgen 115
Sjelland 120. 121
Siéna 219
Sjerra da Estréla 19 201
— da Gerez 201
— de Tolédo 19
— Guadarráma 192
— Guadelúpe 19
— Leone 352
— Monchique 19
— Moréna 192
— Neváda 192
Sifan 292
Sigersted 134
Sigmaringen 89
Sigtuna 51
Sihon 284
Silberberg 73
Silistria 234
Simbirsk 60
Simferopol 64
Simplon 203
Sinai 268
Sind 278. 281. 28
Singapore 323
Sinope 263
Sir 284
Siragossa 225
Sirdschan 276
Sirmien 114
Sitten 211
Siwah 348
Siwas 263
Siyothia 321
Skaane 52
Skagen 139
Skagerrak 35. 117
Skagtölstinde 45
Skaldsaa 126
Skalholt 152
Skanderborg 141
Skandinaviske Halv 36
Skanör 53
Skaptafjeld 150
Skara 53
Skeen 50
Skjelskjør 134

Skipperøe 436
Skive 141
Skodborgaa 126
Skotland 162. 172
Skutari 264
Sky 173
Slangesøen 428
Slagelse 134
Slangerup 134
Slavesloden 388
Slavekysten 353
Slavesøen 388
Slavonien 114
Slesvig 144
Sletten 135
Slien 120
Sluys 156
Småland 52
Smolensk 61
Smyrna 263
Sneehætten 45
Snoghøi 143
Snowden 162
Socotora 364
Sofala 361
Sognefjeld 45
Sognefjord 46
Soissons 182
Solingen 75
Solfatara 223
Solothurn 209
Sölwaybugten 163
Somme 178
Sommersetshire 166
Sommerøer 393
Sondershausen 94
Songarbjergene 244
Sonnenberg 93
Soongariet 290
Sophia 233
Sorata 413
Sorgenfri 132
Soria 196
Sorr 110
Sorte Hav 36
Sorøe 134
Southampton 381
Southwark 168
Spaa 161
Spalatro 114
Spandau 72
Spanien 191
Spanske Øe 35
Speier 87
Spencerbugten 431
Spessart 78
Spezzia 238
Spirdingsøe 69
Spithead 168
Spitsbergen 385
Splugen 204
Spodsbjerg 137
Sporaderne 228
Spree 80
Sprogøe 137
Staatenhuk 383
Staatenland 424
Stade 99
Stäffa 173
Stafford 166
St. Albans 169
Stampenborg 134
Standforbridge 170
St. Andrews 172
Stanovoyhjerge 244. 251
Stanz 209
Stapelholm 145
Stargard 72
Stat 45
Staubbach 210
Stavanger 50
Stavern 50
St. Barthelemy 428
— Clair 391
— Cloud 181
— Christóph 428
— Croix 328
— Cruce 368
— Denis 181
— Domingo 427
Steckniz 81. 128
Steenkerke 161
Stege 135
Stegestrand 118
Steier 108
Steiermark 108
Stettin 72
St. Etienne 184
— Eustace 428
— Fé de Bogotá 410
— Gallen 208
— Georgskanalen 35
— Germain en Laye 181
St. Germano 223
— Gotthard 203
— Helena 367
— Jago 367
— Jago de Compostéla 196
— James 355
— Jan 428
Stiklestad 50
St. Ildefonso 196
— Johns 393
Stirling 173
St. Kilda 173
— Leon 428
— Louis 355
— Lucie 428
— Malo 188
— Maria 391
— Marino 219
— Marthes Sneebjerge 408
— Martin 428
— Menehould 183
— Miguel 368
— Omér 182
— Paolo 422
— Paolo de Loanda 357
— Petersborg 62
— Pierre 428
— Quentin 182
Stockholm 51
Stockport 169
Stonehenge 168
Storaa 126
Storbrittanien 161
Storeheddinge 134
Storelven 46
Store St. Bernhard 203
Stormarn 147
Storøe 50
Stougaardaa 126
Stralsund 72
Strandschabjerge 227
Strasburg 190
Strelitz 98
Striegau 73
Striib 135
Stromboli 226
Strymon 229
Strømøe 150
Strømsøe 50
St. Sagramento 418
St. Salvadór 357. 405. 422
— Thomas 367. 428
Stubbekjøbing 138
St. Ubes 202
Stuhlweissenburg 113
Stuttgard 87
St. Veit am Pflaum 114
— Vincent 428
Stør 81. 127
Støvringgaard 142
Suakem 337
Suchona 57
Sudan 349
Sudeterne 79
Sudschelmessa 346
Suez 338
Suffolk 166
Suir 164
Suleimanbjerge 245
Suli 234
Sulitelma 45
Suluhøerne 325
Sumatra 323
Sumbara 325
Sumbøe 150
Sundaøer 223. 325
Sunderbunds 307
Sunderland 170
Sundewit 145
Surabaya 324
Surakarta 324
Surate 315
Surinam 424
Surry 166
Susquehannah 396
Susser 166
Sutludsch 307
Suusaa 124
Svanike 135
Swánsea 171
Svarteraa 53
Sveaborg 62
Svendborg 135
Sverrig 45
Svolder 72
Svinesund 46
Syd-Amerika 424
Syd-Brabandt 155
Syd-Canalen 178
Syd-Carolina 399
Syderøe 150
Syd-Georgien 425
Sydhavet 17
Syd-Orkadien 425
Syd-Schetland 425
Sylt 144
Syra 240
Syrien 260
Syriske Ørk 260
Szamos 105
Szatmar 114
Szegedin 114
Szigethwar 113
Szistova 233
Sæbye 139
Sødermanland 51
Sœalperne 212
Sveborg 133
Søndagsfloden 359
Sønderborg 146
Søndergothland 52
Sønderkarle 138

Taarnborg 133
Taasinge 137
Tabago 428
Taberistan 274
Tacazze 334
Tadmor 266
Tafelbai 359
Tafelbjerg 358
Tafilet 346
Taganrok 64
Tagliamento 213
Taiti 437
Tajo 192
Taiwan 299
Taman 64
Tambow 60
Tampico 404
Tanaelv 46
Tanafjord 46
Tananariva 366
Tanáro 213
Tanasserien 319
Tandkysten 353
Tanger 346
Tangustan 300
Tangut 291
Tannenberg 71
Taphede 140
Tapti 308
Tarablos 266
Taraboſan 264
Taránto 224
Tarentobugten 36
Tarn 178
Tarragona 199
Tarsus 264
Tartariet 283
Tartariske Bugt 242
— Stræde 242
Taschkent 287
Tassisudon 300
Tasso 235
Tatra 103
Tatta 282
Taunus 78
Taurien 55
Tauris 259
Taurus 259
Tavira 203
Tawai 319
Tawaipunammu 434
Tay 164
Taygetos 228
Taywan 299
Tehama 268
Teheran 275
Tejo 201
Teklenburg 74
Tellemarken 45
Tells Capel 208. 209
Temes 106
Temeswar 114
Tenedos 264
Teneriffa 368
Tengri 294
Tennessee 396. 399
Terceira 368
Terek 253
Terkiri 294
Ternate 325
Terracina 221
Terra di Lavoro 223
Teschen 111
Tessin 205. 211
Tewkesbury 169
Terel 156
Thaluain 319
Theaki 241
Theis 105
Themsen 163
Thera 240
Thessalien 231

Thianschan 245
Thianschan Nanlu 290
Thianschan Pelu 290
Thibet 288
Thisted 139
Thiva 238
Thorn 71
Thorshavn 150
Thorsminde 117
Thunersee 205
Thurgau 208
Thyholm 118
Thyland 118. 140
Tiber 213
Ticino 213
Tidor 325
Tiflis 256
Tigré 336
Tigris 261
Tiissee 125
Tilsit 71
Timor 325
Timorlaut 325
Tinos 240
Tschulumbu 301
Titicaca 411
Tittlis 204
Tivoli 221
Tlascala 404
Tobol 257
Tobolsk 257
Tocantin 421
Tokat 264
Tokay 113
Tolédo 196
Tolentino 221
Tolosa 198
Tombuktu 352
Tomsk 257
Tongaverne 436
Tonghai 243
Tonkin 321
Topayoso 421
Tor 266
Torgau 73
Torneå 63
Torneå-Elv 47
Toro 196
Toronto 392
Tortósa 200
Toscana 218
Toscanske Hav 36
Tower 167
Toulon 185
Toulouse 185
Touraine 188
Tournay 161
Tours 188
Touton 170
Tranekjær 137
Trankebar 317
Trapani 225
Traunsee 80
Trautenau 110
Travankore 316
Trave 128
Travemünde 102
Travendal 148
Traz os Montes 202
Trebia 213
Treene 127
Tremitiske Øer 224
Trent 163
Tre Spidsers Forbjerg 353
Treviso 111
Trident 109
Trier 75
Triest 109
Triestbugt 36
Trinidad 428
Tripolis 266. 344
Tripolizza 239
Tristan d'Acunha 366
Troitzkoi Sergiew 61
Trolhætta 47
Tromsøe 51
Trondhjem 50
Trondhjemsfjord 46
Troppau 111
Troyes 183
Tsad 350
Tsampu 295
Tschaldir 263
Tschangpeschan 292
Tscherkask 65
Tscherkessien 257
Tschernigow 60
Tschernomoriske Kosakker 65
Tschesme 263
Tschika 301
Tschukotskoi-Noß 251
Tübingen 87
Tula 62
Tundra 252
Tunguragua 412
Tunguska 253
Tunis 345
Turan 246
Turfan 290. 301
Turin 215
Turkestan 283
Turkomanerne 286
Turnagain 369
Tus 276
Tweed 163
Twer 61
Twerza 58
Tzana 334
Tydalsfjeld 50
Tydskland 76
Tyrifjord 47
Tyrkiet 226
Tyrkisk Georgien 256
Tyrol 109
Tyrrhenske Hav 36
Tyrus 266
Tænaron 228
Tondern 145
Tonningen 145
Tønsberg 50
Teplitz 110

Ucayale 412
Udevalla 53
Udine 112
Uetersen 148
Ukraine 60
Ulfsund 119
Ulm 88
Ulrikehamn 53
Ulster 174
Ulutau 244
Umeå 54
Umerapura 320
Ungarn 103
Unterwalden 209
Upernavik 285
Upland 51
Upsala 51
Uracuay 417. 418
Ural 55. 58
Uralsk 65
Urbino 221
Urga 301
Urgél 199
Urgendsch 286
Uri 209
Urmia 273
Urnehoved 145
Urnerloch 209
Urserenthal 209
Usbekistan 285
Usedom 73
Usersød 132
Utrecht 156

Wadi Hannifeh 267
Waldemars Slot 137
Waldubba 334
Valencay 187
Valence 184
Valencia 199
Valenciennes 189
Valladolid 196
Valles 411
Vallø 135
Valse 50
Vancouvers Ø 387
Van Diemens Land 433
Vannes 188
Var 178
Varangerfjord 46
Varberg 53
Vardari 229
Varde 143
Vardøe 51
Varénnes 190
Varna 234
Vasarhely 114
Vasfy 183
Vaucluse 185
Vechte 154
Vedbek 132
Vedelsborg 136
Veile 142
Velez-Málaga 198
Vemmetofte 134
Venaissin 185
Vendee 187
Vendsyssel 140
Venedig 111
Venedigbugt 36
Venern 47
Venersborg 53
Venezuela 410
Venskabsøer 436
Vera Cruz 403
Vercelli 215
Verden 99
Verdún 190
Vermont 399
Verona 112
Versailles 181
Verviers 161
Vervins 182
Vestcaledonien 387
Vesterås 51
Vesterbottn 53
Vesterhavet 116
Vestervig 140
Vestfjord 51
Vestflandern 159
Vestgothland 52
Vestindien 425
Vestmanland 51
Vesuv 223
Vettern 47
Veris 52
Viborg 140
Vicénza 112
Vienne 178. 184
Vierlandene 102
Vierwaldstädtersøe 205
Viláine 178
Vildmosen 140
Vilhelmsborg 142
Villa Imperiale del Ouro Prato 422
Villa Viciosa 196
Villa Viçósa 202
Villestrup 140
Vimieira 202
Vincénnes 181
Vindhya 304
Virginia 399
Visborg 135
Visby 52
Viterbo 221
Vitoria 202
Vlissingen 156
Vogelsberg 78
Vogeserne 176
Volcano 226
Vordingborg 134
Vormen 46
Værmeland 52

Waadt 210
Waag 105
Waal 153
Waaterloo 160
Wackenitz 128
Wadstena 52
Waduz 89
Wagerbai 371
Wagram 108
Wagrien 147
Waiblingen 87
Waigatsstræde 35
Wakefjeld 170
Walcheren 156
Waldeck 101
Wales 171
Wallachiet 236
Wallenstädtersøe 205
Wallis 211
Wan 261. 264
Wandsbeck 148
Wangara 350
Warniza 64
Warschau 67
Warta 66
Wartburg 95
Wärwick 166
Wash 163
Washington 399
Wäterford 175
Waterloo 160
Wedel 149
Weichsel 66. 69. 106
Weichselmünde 71
Weimar 93
Wellebitbjerge 105
Werchoturiske Bjerge 56
Werela 63
Werra 81
Weser 81
Wesergebirge 78
Weslingburen 148
Westerwald 78
Westkil 153
Westminster 168
Westmoreland 166
Westphalen 74
Westser 166
Wetzlar 75
Whitehaven 171
Wiasma 61

Wieliczka 116
Widdin 223
Wien 108
Wienerwald 77
Wight 168
Willach 109
Willhelmshöhe 92
Willmanstrand 63
Wilna 63
Wilster 147
Wiltshire 166
Windsor 168
Winipeg 388
Wintherthur 207
Wisbaden 91
Wismar 98
Witebsk 63
Wittenberg 73
Wittgenstein 74
Wittstock 72
Wladimir 60
Woahu 438
Wolchow 57
Wolchonchiske Skov 55
Wolfenbüttel 101
Wolga 58
Wologda 61
Wollin 73
Wollostonsøe 388
Wolmer 63
Wolwerhampton 169
Woolwich 168
Worcester 169
Worms 90
Woronesch 60
Wurmsøe 80
Würtemberg 87
Würzburg 86
Wyck 144

Xeres de la Frontera 197
Ximo 327
Xingu 421
Xucar 193

Yantsekiang 296
Yarmouth 170
Yaru-zzang-bo-tsiu 295
Yi 319
Yonne 178
York 170
Ypern 160
Yssel 154
Ystad 53
Yucatan 404
Yunnan 293
Yverdun 210

Zaardam 156
Zaire 356
Zambese 362
Zamora 196
Zanguebar 361
Zante 241
Zanzibar 363
Zara 114
Zaragossa 200
Zareh 278
Zaria 228
Zarskoi-Selo 62
Zeeland 155
Zeitun 239
Zellersøe 205
Zentha 113
Zewen 99
Ziegenhayn 92
Zipser-Stæder 113
Zittau 96
Zorndorf 72
Zug 209
Zulas 364
Zülpich 75
Zürich 207
Zütphen 157
Zuyd-Beweland 156
Zuydersøe 153
Zwarteveld 359
Zweibrücken 87
Zwickau 96
Zwoll 157

Ægadiske Øer 226
Ægypten 338
Ægæiske Hav 36
Ærøe 146
Ærøedyb 120
Ærøeskjøbing 146
Ætna 224
Ætolien 238

Øesel 63
Øieren 46
Øland 52. 118. 140
Øm Kloster 142
Ørebro 51
Øregrund 51
Øresund 119
Øresundsøe 46
Østcap 251
Østerrig 103
Øster-Riisser 50
Østersøen 35. 119
Østeuropæiske Slette 37
Østflandern 159
Østgothland 52
Øxeøe 390
Ørnebjerg 137

Trykfeil og Rettelser.

S. 6. L. 19. Jordlinien	læs Jordbanen.
— 12. - 25. Tværdele	— Tværdale.
— 19. - 2. vegetabiliske	— vegetabilske.
— 20. Anm. L. 9. det — b.	— det b.
— 22. Anm. ** bis Ø. B.	— Ø. L.
— 23. Anm. * L. 8. 8200	— 9000
— 23. Anm. ** nederste L. O	— 48°
— 24. Foran B skulde staae § 20	
— 28. L. 6. hvor	— hine
— 35. - 19. Vaigotsstræde	— Waigatsstræde.
— 36. - 13. Asoriske	— Asowske.
— 39. - 12. Dale	— Dele.
— 41. - 21. tor	— tør Luft.
— 43. - 11. Skove	— ingen Skove.
— 43. - 41. Gualdaquirio	— Guadalquivir.
— 47. - 26. Orbogakanalen	— Arbogakanalen.
— 47. Anm. L. 2. af	— til
— 48. L. 27. Departement;	— Departement, og
— 50. - 2. Strømsøe	— Strømsse.
— 51. - 14. Dette bestaaer	— Dette udgjør c. 8000 □ S og bestaaer
— 52. - 1. Falum	— Falun.
— 53. - 27. c. 110	— c. 1100.
— 54. - 18 og 33. Aral	— Ural.
— 55. - 5. Wolchon	— Wolchow.
— 60. - 12. Mosilew	— Mohilew.
— 61. - 8. Kloster	— Kloster.
— 61. - 13. Andressow	— Andrussow.
— 68. - 26. bedækkede	— bedækket.
— 73. - 18. Mollvitz	— Mollwitz.
— 73. - 31. 1517	— 1817.
— 74. - 25. Jernbuer	— Jernbure.
— 74. - 37. Dortlund	— Dortmund.
— 84. - 2. Reus	— Reusf.
— 84. - 2. Hohenzollem	— Hohenzollern.
— 84. - 28. hinanden:	— hinanden i
— 85. - 31. 30000 J.	— 80000 J.
— 85. - 34. Mühlberg	— Mühldorf.
— 86. - 26. med	— ved
— 89. - 25. 4300	— 43000.
— 93. - 3. Zena	— Jena.
— 94. - 27. nemlig.	— nemlig:
— 97. - 32. modradsige	— moradsige.
— 104. - 24. Balatan-	— Balaton-
— 104. - 34. Temeswor	— Temeswar
— 105. - 16. Dniesters	— Dniesters, deels til Weich
— 106. - 22. de	— i de

S. 114.	L.	10.	Tobak.	læs Tobak,
— 119.	-	36.	Botton	— Bottse
— 120.	-	2.	Rodsund	— Rodsand
— 120.	-	10.	Slien i	— Slien,
— 120.	-	21.	og det	— , det
— 121.	-	7.	de faa	— de
— 121.	-	23.	faste Klipper	— fast Klippe
— 122.	-	33.	hele	— det Meste af
— 124.	-	9.	Dalene	— Dalene er
— 127.	-	1.	6	— 3
— 128.	-	7.	da	— der
— 143.	-	6.	Egn	— Eng
— 143.	-	7.	Strømfald	— Strømtold
— 146.	-	5.	Marstrand	— Nordstrand
— 148.	-	16.	Bavnstedt	— Barmstedt
— 168.	-	25.	Wigt	— Whigt
— 173.	-	33.	(Kan)	— Kom
— 177.	Anm.		1218	— .....
			1300	— 1300
			.....	— 1218
— 180.	L.	30.	Børser	— Børs er
— 188.	-	26.	Caucale	— Cancale
— 190.	-	26.	Calmar	— Colmar
— 192.	-	20.	Monchigne	— Monchique
— 200.	-	16.	Cubrera	— Cabrera
— 201.	-	10.	Lama	— Lima
— 231.	-	34.	Tyrkiske	— Tyrkiske Rige
— 245.	Anm.	**	igjennem	— imellem
— 246.	L.	24.	Turun	— Turan
— 249.	-	34.	Bunden	— Breden
— 289.	-	13.	Floder	— Flader
— 298.	-	2 (fra n.)	reneste	— raaeste
— 319.	-	14.	Maykunng	— Maykuang
— 320.	-	9.	Stæder	— Stæder her,
— 343.	-	13.	Harntsch	— Harutsch

— 343. Constantineh er nu erobret af de Franske.

— 99. Forbindelsen imellem England og Hannover er nu ved Kong Wilhelm IVdes Død ophørt.

Enkelte ubetydelige Feil, som muligen her endnu ere overseete, bedes velvilligen rettede under Brugen af Bogen.